ा SCANNED नामाळिड्डानुशासनं नाम कोशः

अमरसिंहविरचितः

तलेकरोपाहरधुनाथशास्त्रिणा प्रपश्चितया महेश्वरकृतामरविवेकाष्यरीक्षयाः सम्रन्वितः पूर्वे द्यशीत्यधिकाष्टादशशदीर्मते १८८२ खुरुताब्दे धत्तीपनामकचिन्तामणिशास्त्रिणा शोधितो सुद्रणेन

प्रसिद्धिमुपगतः, सः पवेदानीं

दक्षिणकालेजसँजकविद्यालयस्थसंस्कृतादिप्राच्यभाषाप्रधानाध्याप कस्य डाक्टर (पण्डित) भाण्डारकरोपाह्यस्य

रामकृष्णस्य

निदेशमनुवर्तमानेन झळकीकरोपनाम्ना

वामनाचार्यण

खुनः सुक्ष्मया रोस्या सद्योधितः, पूर्वं चिन्तामणिशास्त्रिकृतयाः पाठान्तरश्रद्धसतिवेशनेत स्वपरिवर्धितया वर्णातुपुर्ध्वतुसारिण्या कोशस्यश्रद्धसमणिकायाः सनायीकृतस्य

P15,C:22x1,1

स च

जक्तीयप्रन्यशालाधिकारिणा पुनः प्रकाशितः ।

दाः १८१७ वृस्तब्दाः १८९६

अल्यमेक क्यान्त

77-9977 SCANNED

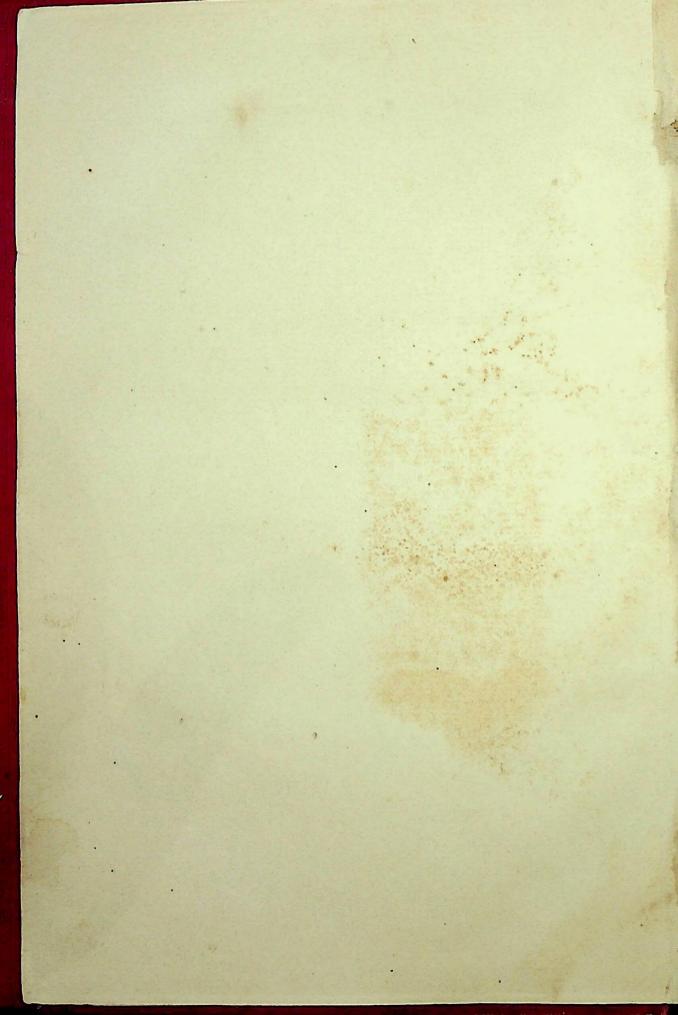
SHRI JAGADGURU VISHWARADHYA JNANAMANDIR (LIBRARY) JANGAMAWADIMATH, VARANASI

Please return this volume on or before the date last stamped. Overdue volume will be charged ten paise per day.		

र्मर-

3न्षया शिवालगया हर्मंड-

रन्रथान मिरज •

SCANNED

नामलिङ्गानुशासनं नाम कोशः

129TU- mi

अमरसिंहविरचितः

तलेकरोपाह्वरघुनाथशास्त्रिणा प्रपश्चितया महेश्वरकृतामरविवेकारूयटीकया समन्वतः पूर्वे द्यशीत्यधिकाष्टादशशतीमिते १८८२ सृस्तान्दे यत्तोपनामकचिन्तामणिशास्त्रिणा शोधितो मुद्रणेन

प्रसिद्धिमुपगतः, स एवेदानीं

दक्षिणकालेजसंज्ञकविद्यालयस्थसंस्कृतादिप्राच्यभाषाप्रधानाध्याप-कस्य डाक्टर (पण्डित) भाण्डारकरोपाह्यस्य

रामकृष्णस्य

निदेशमनुवर्तमानेन झळकीकरोपनाम्ना

वामनाचार्येण

युनः सुरुमया रीत्या संग्रोधितः, पूर्वे चिन्तामणिशाश्चिकृतया पाठान्तरशब्दसंनिवेशनेन स्वपरिवर्धितया वर्णातुपूर्वतुसारिण्या कोश्चरस्रसङ्ग्रस्कामणिकयाः स्वपरिवर्धितया वर्णातुपूर्वतुसारिण्या कोश्चरस्य स्वपरिवर्धितया वर्णातुपूर्वतुसारिण्या कोश्चरस्य स्वपरिवर्धितया वर्णातुपूर्वतुसारिण्या कोश्चरस्य स्वपरिवर्धितया

स च

मुंगापुरीवर्तिराजकीयमन्यशालाधिकारिणा पुनः प्रकाशितः ।

राकाब्दाः १८१७ खृस्ताब्दाः १८९६.

मुल्यमेकं कपकम्।

P15,c: 22x1,1 15 C6 1768

> इदं पुस्तकं मोहमय्यां 'तत्त्वविवेचक '-नाम्नि मुद्रणालये मुद्रितम्.

The Department of Public Instruction, Bombay.

AMARAKOŚA,

WITH

THE COMMENTARY OF MAHESVARA

ENLARGED BY

RAGHUNATH SHASTRI TALEKAR.

REVISED, ENLARGED, AND IMPROVED

FROM

OMINTAMANI SHASTRI THATTE'S EDITION OF 1882,

BY

Vanianacharya jilalakikar,

UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

Dr. RAMKRISHNA GOPAL BHANDARKAR,

LATE PROFESSOR OF ORIENTAL LANGUAGES, DECCAN COLLEGE.

FIFTH EDITION. 10,000 Copies.

Registered for Copy-right under Act XXV. of 1867.

Bomban:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1896.

All rights reserved.

Price One Rupee.

BOMBAY: PRINTED AT THE "TATVA-VIVECHAKA" PRESS.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR

सूचना.

अस्यां हि शब्दानुक्रमणिकायां यो यः शब्दः स्वमस्तके तिर्यप्रेखाद्वयनान् स तत्रैव टीकायां द्रष्टव्यः । यद्यपि शब्दानुक्रमणिका थत्तोपनामकचिन्तामणिशास्त्रिकृताऽऽसीत्-तथाऽपि तत्र कोशस्यानां केशांचि छ द्रानामसमावेशेनापूर्ते स्तेषां शब्दानां समावेशनविधया तत्पूर्ति कृतत्रता मया (झळकीकरोपनाम्ना भट्टत्रामनाचार्येण) संशोधिता पाठान्तरस्थशब्दसं-निवेशेन प्रपश्चिता चेति बोध्यम् । किं च मूलप्रन्थोऽपि कालियुगस्याष्ट्रनवत्यिकित्रिचत्वारिं-शब्छतीमिते संत्रसरे (४३९८) [खृस्त १२९७ वर्षे] हस्तिलिखितेन ताडपत्रपुस्तकेन सह, टीकाप्रन्थोऽपि रामाश्रम्यादिटीकामिः सह संवादित इति द्रष्टव्यम् ॥ अयं हि नामिलङ्गानुशासनं नाम कोशः अमर्रासहेन विरचितः, "इत्यमर्रासहक्रती नामिलङ्गानुशासने"—इति प्रत्येककाण्डसमाप्ती स्वयमेत्र लिखितत्वात् । परं तु अन्यममर्रासहः कदाऽऽसीदिति प्रश्नस्थोत्तरतया खृहताब्दानामेकादशशतकस्य (सन्न ११००) चरममान् गात्पूर्वमेवासीन्—इत्येतावन्मात्रमत्रवृत्योच्यते । यत उक्तिमताब्दकालिकेन मम्मटेन काव्य-प्रकाशे सप्तमोल्लासे (३२८ पृष्ठे) "देवतानि पृंसि वा"—इत्यमरक्रोशप्रतीको ऽधारीति । मम्मटस्योक्तिमताब्दकालिकत्वं तु अस्मत्कृतायां काव्यप्रकाशटीकायां बालगोविन्याद्वाया-मुपोद्धातप्रकरणे निर्गीतिमिति तत एव द्रष्टव्यम् । केचितु, विक्रमसमकालिको ऽयममर्रासह इति बदन्ति, तचानुपदमेव स्पष्टं भविष्यति ।

अयममिरिसहो बौद्ध एव | तदुक्तं व्याख्यासुधाख्यया ('रामाश्रमी'-इति प्रसिद्धया) मानुरीक्षितकृत्या व्याख्यया समेत्रध्यास्त्रोशस्याङ्कित्रपुरत्के पण्डितशिवरत्तर्यम्या-"अय-समर्रासहः करा किंजातीयः कुत्रःयं महीमण्डळं मण्डयांचकारिति न निश्चित्रम् । परंतु ['अमरा निर्जार देवािक्षर्या विद्वृत्राः सुराः '-इत्यादिना] देवसामान्यनामान्युकःत्रा देव-विशेषतामारम्भे 'सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्त्रयागतः । समन्तमद्रो भगवान् मारिज्ञिल्याक्षित्रकाः '-इत्यादिना बुद्धनाद्वां लेखनेन बौद्धत्वमवसीयते । केचितु-'धन्वतरिः क्षय्ण्यकोऽमर्रसिहशङ्क् वेतालमङ्गवटखर्गरकालिदासाः । ख्यातो वराहमिहरो नृपतेः सभायां रत्नानि व वरस्तिवित्र विक्रमस्य ॥ '-इति वैक्रमनवर्षत्रख्यापकक्षिकतो विक्रमसमकालकृत्वममर्रास्टिहस्य वदन्ति । परे तु-'इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्यनाऽऽिरशली शाक्तरायनः । पाणिन्यमर्जनन्द्रा जयन्त्यष्टी च शाब्दिकाः ॥ '-इति पद्यानुरोधन पाणिनिसमन्तमद्रयोरन्तरालभवत्वं बृत्रते ॥ अत्रदं बोध्यम्-इदं न क्रमबोधकम्, पाणिनिमहामाध्यप्रदृत्तिसमकालकृतिःपत्ति-कचान्द्रव्याकरणकर्तृचन्द्राचार्यस्य पाणिनितः प्राग्लेखनात् । अस्य वैयाकरणत्वं तु 'अमर्रासहो हि पापीयान् सर्व भाष्यमचूचुरत् '-इति पद्यात्रसक्तरक्षमाध्यतत्त्वज्ञत्वस्य (संपूर्णम्-हामाध्यतत्त्वज्ञत्वस्य) प्रतीतेः प्रतीतमेव । इत्यं भङ्गयन्तरेणोक्तितस्तु बौद्धत्वेन सकलैबेदिक-विरुद्धलात् "-इति ।

बौद्धत्वादेव नानार्थवर्गे 'धर्मराजो जिनयमो '—इति श्लोके जिनशब्दस्य पूर्वनिपातेन निर्देशोऽमर्रासहेन इतः । तथाहि—'जिनयमो '—इत्यत्र 'तापसपर्वतो '—इत्यादाविव "अन्यान्तरम् "(२।२।३४)—इत्यादिसूत्राणामप्राप्त्या "अम्यहितं च"—इति वार्तिकेनैव जिनशब्दस्य पूर्वनिपातः। अम्यहितत्वं च पूज्यत्वम्, तच बौद्धानां मते बुद्धापरपर्यायस्य जिनस्य देविवशेषत्वात्स्पष्टमेव । यद्ययममर्रासहो बौद्धो न स्पात्, किंतु वेदानुसार्येव स्पात्तदा वैदिक-मते जिनापेक्षया यमस्यैवाभ्यार्हितत्वात् छन्दोभङ्गाद्यभावाच 'यमजिनौ'—इत्येव वदेत्।

किंचास्य बौद्धत्वे बहवः प्राचीना अमरकोशटीकाप्रन्था अप्यानुकूल्यं भजन्ते ।

तथाहि—' यस्य ज्ञानदयासिन्धोः '-इति प्रथमश्लोकव्याख्यानावसरे 'हे धीराः ज्ञानदयासिन्धोः ज्ञानदयाम्यां सिन्धुरिव सिन्धुस्तस्य अगाधस्य यस्य अनद्याः गुणाः सन्ति स भगवान् श्रियं अमृताय च सेव्यतामाराष्यताम् '-इत्यिमप्रायकं विस्तरेणान्वयं प्रदर्श, विशेष्यानिर्देशप्रयुक्तदोषपिरहारायोक्तं रायमुकुटीकारेण—" अत्रानुक्तोऽपि वाक्ये रुक्ष्यार्थों ज्ञानदयादिभिः स्फुटं प्रतीयते । यथा—' अयमुद्यित मुद्रामञ्जनः पिद्यनीनामुद्यगिरिक्नालीबालमन्दारपुष्पम् '— इत्यादावनुक्तोऽपि सूर्य उदयितना पद्ममुद्रामञ्जनादिना च रुक्ष्यते ।
अन्य तु-किचिद्दिशेषणमपि विशेष्यप्रतिपत्तिकरम्, यथा—' निधानगर्भामिव सागराम्बराम् '-इति । एविमहापि ज्ञानदयासिन्धादिविशेषणं विशेष्यप्रतिपत्तिकरमित्यदोष इत्याहुः ।
इह तु बुद्धादिपदोह्येखे कृते दक्षिणापथपिकसार्थानामनुपादयता स्यात्, कृष्णादिपदोद्देशे
त्वनुपादेयत्वात् तत्कारुबिलतमदोद्धुराणां बौद्धानामित्युभयसाधारण्येनोपादेयतार्थं मुख्यानुदेशः "—इति ।

अमरदिगिदकायामप्युक्तम्—" समुद्रपक्षे सर्वज्ञानलक्षणां घियं बुद्धि रान्ति गृह्वन्तीति धीराः देवाः । बुद्धपक्षे भो धीराः पण्डिताः स बुद्धः सेव्यताम् "—इति ।

त्रिकाण्डरहरेय रामनाथेनाप्युवतम्—" यदा धी कविरमर्शिक्षेत्रं प्रत्यमेतं चकार तदानी-मनादतवेदपथानां मदोद्धराणामितप्राबल्यमासीत् । अत एव ऋष्णादिपदोहेखे तेषामनुपादे-यता स्यात्, बुद्धादिपदोहेखे तु दक्षिणापथप्रवृत्तानामनुपादेयता स्यादित्युभयेषां तत्रोपादे-यतार्थमस्य मङ्गलक्षोकस्य तादशा गूढार्थता "—इति ।

अमरकोशोद्घाटने क्षीरस्वामिनाः पि—" यस्य भगवतो ज्ञानदययोः बोधकरूणयोः सिन्धोः समुद्रस्येव गम्भीरस्य अनघाः निष्पापाः गुणाः क्षान्त्यादयो बोधिपक्ष्याः सप्तात्रं-शत् "—इति प्रथमश्चोकव्याख्यानावसरे उदत्वा द्वितीयश्चोकस्यावतरणं दत्तम्—" इति प्रन्थारम्भेऽ भीप्सितसिद्धिहेतुं जिनमनुस्मृत्य श्चोतृप्रोत्साहनार्थं स्वप्नवृत्तिप्रयोजनं सामिधेयमा-दिवाक्येनाह समाहृत्येति "—इति ।

एवं च यत्तूक्तं भानुदीक्षितेन "स्वामा तु (क्षीरस्त्रामी तु) 'जिनमनुस्मृत्य'—इति स्मरणलक्षणं मङ्गलमाह, तन्न । जिनवाचकपदस्यात्रादर्शनात् । सामान्यशब्दानां जिनलक्षणविशेषपरत्वेन व्याख्यानस्य वैदिकानामनुचितत्वात्, अमरकर्तुः (नामलिङ्गानुशासनकर्तुः) जैनत्वे प्रमाणाभावाच "—इति, तत्तु अनादेयमेव । जिनवाचकपदानुपन्यासे कारणस्य प्राचीने रायमुकुटीकारादिभिरुक्तस्योपदिशितत्वात्, सामान्यशब्दानां जिनलक्षणविशेषपरचेन व्याख्यानस्य बौद्धप्रन्थव्याख्याने प्रवृत्तानां वैदिकानामपि उचितत्वात् । प्रकृतप्रन्थकर्तुर्जनत्वे प्रमाणस्य प्रागुपपादितत्वाचेति विचारिभिविचार्यम् ।

यदापि केनचित्कविना कोशपरिगणनावसरे 'अमरोऽयं सनातनः'-इत्युक्तम् , तथा हि-

"मेदिन्यमरमाला च त्रिकाण्डो रत्नमालिका। रितदेवो भागुरिश्च ब्याङिः शब्दार्णवस्तथा॥ द्विरूपश्च कलिङ्गश्च रमसः पुरुषोत्तमः। दुर्गोऽभिधानमाला च संसारावर्तशाश्वतौ॥ विश्वो बोपालितश्चेव वाचस्पतिहलायुधौ । हारावली साहसाङ्को विक्रमादित्य एव च ॥ हेमचन्द्रश्च रुद्रश्चाप्यमरोऽयं सनातनः । एते कोशाः समाख्याताः संख्या षड्विंशतिः स्मृता ॥ "—इति ।

तथापि तत्र 'सनातनः'—इत्यस्य विश्वहेमचन्द्राद्यपेक्षया प्राचीनो नतु व्याहिमागुर्याद्यपेक्षयेत्यर्थः । प्रकृतकोशापेक्षया पूर्वे बहूनां कोशानां विद्यमानत्वात्। "समाहृत्यान्यतन्त्राणि"—
इति (१ पृष्ठे) वदताऽमरिसहेन स्वयं स्पष्टीकृतत्वात्। व्याहेः परमप्राचीनत्वे प्रमाणं तु
महर्षिपृतञ्जल्यादिप्रणीतं महाभाष्यादिकम्। तथा हि—" संप्रहे एतःप्राधान्येन परीक्षितम्"—
इति महाभाष्यम् (१ अ०, १पा०, १ आ०)। संप्रहे इति । प्रन्थविशेषे इति कैयटः।
प्रन्थविशेषं इति । संप्रहो व्याहिकृतो लक्षक्षोकसंख्यो प्रन्थ इति प्रसिद्धिरिति नागोजीमष्टकृतं विवरणम् (महाभाष्यप्रदीपोद्द्योतः)। कि च, ऋग्वेदप्रातिशाख्ये "व्याहेः सर्वत्राभिधानलोपः"—इति शौनकोक्तिरापि प्रमाणमिति द्रष्टव्यम्।

अथ यान्यमरकोशटीकासु अन्यत्र च कोशानां कोशकाराणां वा नामान्युपलभ्यन्ते तान्यत्र बालप्रतिपत्त्यर्थं वर्णक्रमेण लिख्यन्ते—

अजयः १, अनेकार्थव्यनिमञ्जरी २, अभिधानचिन्तामणिः । (हेमचन्द्रकृतः) ३, अभि-वानमाला ४, अमरदत्तः ५, अमरमाला (अमरसिंहकृता) ६, अरुणः ७, इन्दुकोशः ८, उत्पिलनी १, जष्मिविवेकः १०, एकाक्षरकोशः (जैनपुरुषोत्तमदेवकृतः) ११, क-लिङ्गः १२, कल्पतरुः १३, कल्पद्धः (केशवक्रतः) १४, कात्यः १५, कात्यायनः १६, कोशसारः १७, गङ्गाधरः १८, गोवर्धनकोशः १९, चन्द्रकोशः २०, चरककोशः २१, तारपालः २२, त्रिकाण्डशेषः (जैनपुरुपोत्तमदेवक्कतः) २३, त्रिविक्रमः २४, दामोदर-कोशः २५, दुर्गकोशः २६, देशिकोशः २७, द्विरूपकोशः २८, धनंजयः २९, धनपालः ३०, धन्वन्तरिः ३१, धरणीकोशः (धरणीदासक्रतः) ३२, धर्मदासः ३३, नानार्थध्व-निमक्षरी ३४, नानार्थरत्नमाला (मास्करकृता) ३५, नामनिधानम् ३६, नाममाला ३७, नामलिङ्गानुशासनम् (अमरसिंहकृतम्) ३८, पदरत्नावली ३९, पालकोशः ४०, पुद्र-लकोशः ४१, मद्दमल्लः ४२, भरतमाला ४३, भागुरिकोशः ४४, भुग्नकोशः ४५, भोगी-न्द्रकोशः ४६, मङ्ककोशः ४७, महीपकोशः ४८, माधवकोशः ४९, मुकुटः ५०, मुक्तावली (श्रीधरकृता) ५१, मुनिकोशः ५२, मेदिनी ५३, यादवः ५४, रत्नकोशः ५५, रत्नमाला (दण्डाधिनायोपनामक-इरुगप्पकृता) ५६, रत्नमाला (हलायुधकृता) ५७, रन्तिदेवः ५८, रमसः ५९, राजदेवः ६०, राजमुकुटः ६१, रुद्रकोशः ६२, वररुचिः ६३, वाचस्पतिः इ ४, विक्रमादित्यः ६ ५, विश्वकोशः ६ ६, विश्वप्रकाशः ६ ७, विश्वरूपः ६ ८, विश्वलोचनः ६९, वैजयन्ती ७०, वो[बो] पालितः ७१, व्याडिः ७२, शब्दरत्नावली (मथुरेशकृता) ७३, शब्दार्णवः ७४, शब्दार्थचिन्तामणिः ७५, शाश्वतः ७६, शुभाङ्कः ७७, संसारावर्तः ७८, सज्जनकोशः ७९, सर्वधरः ८०, साहसाङ्कः ८१, सुघा ८२, सुमूतिकोशः ८३, सोमनान्दः ८४, इरकोशः ८५, हारावली (नैनपुरुषोत्तमदेवकृता) ८६,—इति ॥

शळकोकरोपनामा भट्टवामनाचार्यशर्माः

सटीकामरकोशस्य प्रथमं काण्डम्

यस्य ज्ञानद्यासिंधोरगाधस्यानघा गुणाः ॥
सेव्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चामृताय च ॥ १ ॥
समाहृत्यान्यतंत्राणि संक्षिप्तैः प्रतिसंस्कृतैः ॥
संपूर्णमुच्यते वर्गेर्नामिलिंगानुशासनम् ॥ २ ॥
प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच कुत्रचित् ॥
स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तिह्रशेषविधेः कचित् ॥ ३ ॥
श्रीगणेशाय नमः ॥ वंदे तं परमानंदं वामार्थेनोमया युतम् ॥ रज्जौ भुनंगव-

श्रीगणशाय नमः ॥ वंदे तं परमानंदं वामार्धेनोमया युतम् ॥ रज्जौ भुजंगवयत्र विवरीवृत्यते जगत् ॥ इह खलु श्रीमदमर्रासेहिश्विकीिषतस्य नामलिंगानुश्रासनस्य निर्विद्यपरिसमाह्यर्थं कृतं मंगलं प्रंथादौ शिष्यशिक्षार्थं निवश्नाति ।
यस्यति । भो धीराः अगाधस्यातिगंभीरस्य ज्ञानकरूणयोः समुद्रस्य यस्य अन्धा
निर्मला गुणाः क्षांखाद्यः सन्ति सोऽक्षयः श्रिये संपत्तये अपृताय मोक्षार्थं
च भविद्रः सेव्यतामाराध्यताम् ॥ १ ॥ चिकीिषतं प्रतिजानीते । समाहुत्येति । अन्येषां तंत्राणि शास्त्रान्तराणि "नामलिंगानुशासनानि" समाहृत्यः
एकत्र कृत्वा संक्षितः अल्पविस्तरवृद्ध्यः प्रतिसंस्कृतैः प्रतिपदं प्रकृतिप्रस्यिवचारेण कृतसंस्कारः वर्गः सजातीयसमूहैः संपूर्णं सांगोपांगं नाम्नां स्वरित्यादीनां लिंगानां च स्त्रीपुंनपुंसकाल्यानां अनुशासनं व्युत्पादकं शास्त्रमुच्यते ।
मयेति शेषः ॥ २ ॥ अथ वृद्ध्यमाणशास्त्रस्य तावत्परिभाषामाह त्रिभिः
स्रोकेः । प्रायश इति । अत्र प्रायशः बाहुल्येन रूपभेदेन आकारिवशेषेण
स्त्रीपुंनपुंसकं क्षेयम् । यथा । लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा । पिनाकोऽजगवं धनुः।
तथा, कुत्रचित्साहचर्याच्छब्दान्तरसानिधालिंगं क्षेयम् । यथा । अश्वयुगश्विनी । ब्रह्मात्मभूः मुरुज्येष्ठः । वियद्वि गुपदम् । अत्र संदिग्धानि अश्वयुग्वह्मवियन्ति अश्वन्यात्मभूविष्णुपदसा चर्यात्स्रीपुंनपुंसकलिंगानि । तथा,

भेदाख्यानाय न दृंद्वो नैकशेषो न संकरः ॥ कृतोऽत्र भिन्निलंगानामनुक्तानां क्रमाहते ॥ ४ ॥ त्रिलिंग्यां त्रिष्विति पदं मिथुने तु द्वयोरिति ॥ निषिद्वलिंगं शेषार्थं त्वंताथादि न पूर्वभाक् ॥ ५ ॥

स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः ॥
सुरलोको द्योदिवौ हे स्त्रियां क्लीबे त्रिविष्टपम् ॥६॥

कचित् तद्विशेषविधेः लिंगविशेषोक्तेः। यथा। भेरी स्त्री दुंदुभिः पुमान्। क्रीबे त्रिविष्टपम् ॥ ३॥ भेदेति । अत्रास्मिन् ग्रंथेऽनुक्तानामच्युत्पादितानां भिन्निलिंगानामसमानिलेगानां नाम्नां भेदाख्यानाय लिंगभेदं समाख्यातुं द्वंद्वो न कृतः । यथा । कुल्यां भिदुरं पविः । न तु 'कुल्यिशभिदुरपवयः' इति । तथा, एकशेषोऽपि न कृतः । शिष्यमाणित्रगस्यैव प्रतितेः । यथा । नभः खं श्रावणो नभाः । न तु 'खश्रावणौ तु नभसी' इति (१)। तथा, क्रमादते क्रमं विना संकरोऽपि भिन्निलिंगानां मिश्रीभावोऽपि न कृतः। साहचर्येण लिंगिन-श्चयाभावप्रसंगात्। किं तु स्त्रीपुंनपुंसकानि क्रमेण पठितानि। यथा। स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुति:। न तु स्तुतिः स्तोत्रं स्तवो नुतिरिति। अत्र प्रायशो रूपभेदेनेत्याद्युक्तरीत्या येषां छिगं व्युत्पादितं तेषां तु भिन्नछिगानामपि स्थलांतरे द्वंद्वादयः कृताः। यथा। अप्सरोयक्षरक्षोगंधर्विकन्नराः। माता-पितरौ पितरौ ॥४॥ त्रिलिंग्यामिति । त्रिलिंग्यां लिंगत्रयसमाहारे त्रिष्विति पदमुक्तम् । यथा । त्रिषु स्फुलिंगोऽग्निकणः । स्फुलिंगशब्दो लिंगत्रयेऽपि वर्तत इत्यर्थः । तथा, मिथुने स्त्रीपुंसयोर्द्वयोरिति पदम् । यथा । वहेर्द्वयो-ज्वालिकी । तथा, निषिद्धलिंगं शेषार्थम् । यत्र लिंगं निषिद्धं तत्र तदवशिष्टं लिंगं ज्ञेयम्। यथा। व्योमयानं विमानोऽस्त्रीत्यत्र स्त्रीलिंगे निषिद्धे विमा-नस्य पुंनपुंसकविधिः। तथा, तुशब्दः अंतो यस्य तत्त्वंतम्। अथशब्दः आदिर्यस्य तदथादि । इदं द्वयं पूर्वभाक् न भवति पूर्वेण न संबध्यते । यथा । पुछोमजा शचींद्राणी नगरी त्वमरावतीत्यत्र नगरीति त्वंतं पद्मिंद्राण्या न संव-ध्यते कित्वमरावत्या संबद्धम् । तथा, नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भर इत्यथादि पदं न पूर्वभाक् । किं तु भरस्य पर्यायः ॥ ५ ॥ स्वरिति । स्वः स्वर्गः नाकः।न कं मुखं अकं दुःखं तत् न विद्यते यस्मिन्।न भ्राडिति प्रकृतिभा-

१ अत्रत्यं टिप्पणं स्थलाभावादनुक्रमणिकाऽनन्तरपृष्ठे लिखितमिति तत्रैव द्रष्टव्यम् ॥

अमरा निर्जरा देवास्त्रिद्शा विबुधाः सुराः ॥ सुपर्वाणः सुमनसिस्तिदेवेशा दिवोक्तैसः ॥ ७ ॥ आदितेया दिविषदो लेखा अदितिनंदनाः ॥ आदित्या ऋभवोऽस्वप्ता अमर्त्या अमृतांधसः ॥ ८ ॥ बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणाँ दानवारयः ॥ वंदारका देवतानि पुंसि वा देवताः स्त्रियाम् ॥ ९ ॥ आदित्यविश्ववसवस्तुषिताभास्वरानिलाः ॥ महाराजिकसाध्याश्व रुद्राश्व गणदेवताः ॥ १० ॥

बान्नलोपो न । त्रिदिवः त्रिद्शालयः सुरलोकः द्यौः द्यौः त्रिविष्टपम् इति नव नामानि स्वर्गस्य । तत्र स्वरिखव्ययं स्वरादिनिपातमव्ययमिति सूत्रात्। छिंगसंख्याकारकाभाववदिसर्थः । द्योदिवौ द्वे स्त्रीलिंगे । द्यौर्गोवदाद्यः । द्यौः दिवौ दिवः द्युभ्यामित्यादिरपरः। त्रिविष्टपं स्त्रीवे नपुंसके एव ।त्रिद्शालयादयः सुरसदनादिशब्दोपलक्षकाः । एवमुत्तरत्रापि अर्थसाम्येन पुर्यायांतराणि स्वयमूह्यानि । स्त्रियौ ऋवि इत्यपि पाठः ॥ ६ ॥ अमराः निर्जराः देवाः त्रिद्शाः विवुधाः सुराः सुपर्वाणः सुमनसः त्रिद्विशाः द्विशक्ताः "द्विने-कसः" ॥ ७ ॥ आदितेयाः दिविषदः लेखाः अदितिनंदनाः आदित्याः ऋभवः अस्वप्राः अमर्त्याः अमृतांधसः ॥ ८ ॥ बाँहर्मुखाः । वाँहरप्रिः मुखं येषाम् । क्रतुभुजः गीर्वाणाः "गीर्वाणाः " दानवारयः वृंदारकाः दैवतानि देवताः इति षड्विंशतिनामानि देवानाम्। व्यक्तिवाहुल्याद्वहुवचनप्रयोगः। विकल्पेन दैवतशब्दः पुंसि। यथा दैवतिमदं दैवतोऽयमिति। देव एव देवता स्वार्थे तल् ॥ ९ ॥ अथ संघचारिण आह । आदित्येति । आदित्या द्वादश मोक्ता विश्वे देवा दश स्मृताः। वसवश्चाष्ट संख्याताः षट्त्रिशचुषिता मताः ॥१॥ आभास्वराश्चतुःषष्टिर्वाताः पंचाशदूनकाः। महाराजिकनामानो द्वे शते विश्वतिस्तथा ॥२॥ साध्या द्वादश विख्याता रुद्रा एकादश स्मृताः॥ आदिसा द्वाद्भी । विश्वेदेवा द्भा । वसवोऽष्टी । तुषिताः पैर्ट्त्रिंशत् । आभास्वराः र्चैतुःषष्टिः । अनिला एकोर्नेपंचाशत् । महाराजिकाः विशत्यधिकशैतद्वयम् । साध्या द्वादेशे। रुद्रा एकीदश। एता गणदेवताः। अत्र तुषिताद्या गणा बौद्धपातंजलादौ द्रष्टव्याः ॥ १० ॥ देवयोनीनाह । विद्येति । विद्याथरा जीमूतवाहनादयः । अप्सरसो देवांगनाः । यक्षाः कुवेरादयः । रक्षांसि माया- विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगंधर्विकद्भराः॥
पिशाचो गुद्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः॥११॥
अस्रा देत्यदेतेयदनुजेंद्रारिदानवाः॥
शुक्रशिष्या दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरिद्धषः॥ १२॥
सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः॥
समंतभद्दो भगवान्मारिजिङ्कोकिजिजनः॥ १३॥
पडभिज्ञो दशबलोऽद्ययवादी विनायकः॥
मुनींदः श्रीघनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु यः॥१४॥
स शाक्यसिंदः सर्वार्थसिद्धः शोद्धोदनिश्व सः॥
गौतमश्चार्कबंधुश्च मायादेवीसुतश्च सः॥ १५॥

विनो लंकादिवासिनः । गंधर्वास्तुंबुरुप्रभृतयो देवगायनाः । किन्नरा अश्वादि-मुखा नराकृतयः। पिशाचाः पिशिताशा भूतिवशेषाः। गुह्यकाः मणिभद्रादयः। "निधि रक्षंति ये रक्षास्ते स्युर्गुह्यकसंज्ञकाः। " सिद्धाः विश्वावसुप्रभृतयः। भूताः वालग्रहादयो रुद्रानुचरा वा । जातावेकवचनानि । एते देवयोनिसं-ज्ञका इत्यर्थः । विद्याधरोऽप्सर इत्यपि पाठः । भिन्नलिंगत्वाद्ग्रेऽनभिधाना-दसमास इति रामाश्रम्याम्॥ ११ ॥ असुराः " आसुराः " दैत्याः दैतेयाः दनुजाः इंद्रारयः दानवाः शुक्रशिष्याः दितिस्रुताः पूर्वदेवाः सुरद्विपः इति द्श नामान्यसुराणाम् ॥ १२ ॥ सर्वज्ञः सुगतः वुद्धः धर्मराजः तथागतः । तथा सत्यं गतं ज्ञातं यस्य । समंतभद्रः भगवान् मारंजित् छोकजित् जिनः ॥१३॥ पडिभिज्ञः दशवलः अद्वयवादी विनायकः मुनींद्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः इत्य-ष्टादश बुद्धस्य । शाक्यमुनिः ॥ १४॥ शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धो-दानिः गौतमः। गोतमस्य शिष्यः गौतमः। तस्येदमित्यण्। अर्कवंधुः मायादे-वीस्रतः इति सप्त नामानि बुद्धावांतरभेदस्य शाक्यमुनेः। पडिभिज्ञः। पट् अभितः ज्ञायमानानि यस्य । दिव्यं चक्षुः श्रोत्रं परिचितज्ञानं पूर्वनिवा-सानुस्मृतिः आत्मज्ञानं वियद्गमनं कायच्यूहादिसिद्धिश्चेति इमानि पट ज्ञायमानानि । दश बलानि यस्य दशबलः । दानं शीलं क्षमा वीर्यं ध्यानम-ज्ञावलानि च । उपायः प्रणिधिर्ज्ञानं दश बुद्धवलानि चेति ॥ १५ ॥ ब्रह्मा आत्मभूः सुरुव्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः हिरण्यगर्भः लोकेशः स्वयंभूः चतुराननः

ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्टः परमेष्टी पितामहः॥ हिरण्यगर्भी लोकेशः स्वयंभूश्वतुराननः ॥ १६॥ धाताऽब्जयोनिर्द्वीहणो विरिचिः कमलासनः॥ स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृद्धिधिः ॥ १७॥ ("नाभिजन्मांडजः पूर्वो निधनः कमलोद्भवः॥ सदानंदो रजोमूर्तिः सत्यको इंसवाइनः"॥१॥) (१) विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुंठो विष्टरश्रवाः॥ दामोदरो हषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः॥१८॥ दैत्यारिः पुंडरीकाक्षो गोविदो गरुडध्वजः॥ पीतांबरोऽच्युतः शाङ्गी विष्वक्सेना जनार्दनः ॥१९॥ उपेंद इंदावरजश्वक्रपाणिश्वतुर्भुजः॥ पद्मनाभा मधुरिपुर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः॥ २०॥ देवकीनंदनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः॥ वनमाली बलिध्वंसी कंसारातिरधोक्षजः॥ २१॥

भा १६ ॥ धाता अब्जयोनिः द्रुहिणः "द्रुषणः" विरिचिः "विरिचः" कमलासनः स्रष्टा मजापतिः वेधाः विधाता विश्वमृद् विधिः इति विज्ञातिर्ज्ञह्मणः ॥ १७ ॥ विष्णुः नारायणः "नरायणः" कृष्णः वैकुंटः विष्टरश्रवाः दामोदरः । दाम उदरे यस्य । हृषीकेशः । हृषीकाणामिद्रियाणामीशः । केश्वनः माधवः स्वभूः ॥ १८ ॥ दैत्यारिः पुंडरीकाक्षः गोविदः गरुडध्वजः पीतांवरः अच्युतः शार्ङ्गा । शृंगस्य विकारो धनुः यस्यास्ति सः । विष्वकसेनः "विश्वकसेनः" जनार्दनः ॥ १९ ॥ उपेदः इंद्रावरजः चक्रपाणिः चतुर्भुजः पद्मनाभः मधुरिपुः वासुदेवः त्रिविक्रमः ॥ २० ॥ देव-किनिदनः शौरिः "सौरिः" श्रीपतिः पुरुषोत्तमः वनमाली विष्टस्वमी कंसारातिः अधोक्षजः ॥ २१ ॥ विश्वंभरः कैटमजित् विधः श्रीवत्सलांछनः । श्रीयुक्तो वत्सः श्रीवत्सः केशावर्तविशेषः लांछनं चिद्वं यस्य । उक्तं च

विश्वंभरः कैटभजिद्धिः श्रीवत्सलांछनः ॥
(पुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकांतकः ॥ २२ ॥
जलशायी विश्वरूपो मुकुंदो मुरमर्दनः ॥) (१)
वसुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदुंदुभिः ॥ २३ ॥
बलभदः प्रलंबघ्नो बलदेवोऽच्युतायजः ॥
रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः ॥ २४ ॥
नीलांबरो रौहिणेयस्तालांको मुस्ली हली ॥
संकर्षणः सीरपाणिः कालिंदीभेदनो बलः ॥ २५ ॥
मदनो मन्मथो मारः प्रयुम्नो मीनकेतनः ॥
कंदपी दर्पकोऽनंगः कामः पंचशरः स्मरः ॥ २६ ॥
शंबरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः ॥
पुष्पधन्वा रितपितर्मकरध्वज आत्मभूः ॥ २७ ॥

हरिवंशे। श्रीवत्सेनोरिस श्रीमान् रोमजातेन राजता। शुशुभे भगवान् कृष्णः । पुराणपुरुषः यञ्चपुरुषः नरकांतकः ॥ २२ ॥ जलशायी विश्वरूपः मुकुंदः मुरमर्दनः । इति षद्चत्वारिशक्षिष्णोः । अस्य कृष्णस्य जनकः पिता वसुदेवः । वसुदेव एव आनकदुंदुभिः द्वे कृष्णपितुः ॥ २३ ॥ वलभदः पलंबघः वलदेवः अच्युताप्रजः रेवतिरमणः रामः कामपालः हलायुधः ॥ २४ ॥ निलांबरः रौहिणेयः तालांकः मुसली "मुपली" हली संकर्षणः सीरपाणिः कालिदिभिदनः वलः । इति सप्तदश वलरामस्य ॥ २५ ॥ मदनः मन्मथः मारः प्रदुप्नः मीनकेतनः कंदर्पः दर्पकः अनंगः कामः पंचश्ररः स्मरः ॥ २६ ॥ शंबरारः "संबरारिः" मनसिजः कुसुमेषुः अनन्यजः पुष्प-धन्वा रितपितः मकरध्वजः आत्मभूः । इत्येकोनविश्वतिर्मदनस्य नामानि ॥ २७ ॥ "अरविद्मशोकं च चूतं च नवमित्रका ॥ नीलोत्पलं च पंचैते पंचवाणस्य सायकाः ॥ १ ॥ जन्मादनस्तापनश्च शोषणः स्तंभनस्तथा ॥ संमोहनश्च कामस्य पंच वाणाः प्रकीतिताः ॥ २ ॥ " ब्रह्मसः ऋष्यकेतुः "ऋष्यकेतुः विश्वकेतुः झषकेतुरिसिप पाठांतरम्" । अनिरुद्धः उषापितः

१ अयं श्लोकस्तालपत्रपुरतके नास्ति॥

ब्रह्मसूर्केष्यकेतुः स्यादिनिरुद्ध उषापितः ॥
लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिपिया ॥२८॥
इंदिरा लोकमाता मा क्षीरोद्दतनया रमा ॥
("भार्गवी लोकजननी क्षीरसागरकन्यका")॥ (१)
शंखो लक्ष्मीपतेः पांचजन्यश्चकं सुदर्शनम् ॥ २९ ॥
कौमोद्देकी गदा खड्डो नंदकः कौस्तुभो मणिः ॥
(चापः शार्ङ्गं मुरारेस्तु श्रीवत्सो लांछनं स्मृतम् ॥३०॥
"अश्वाश्च शैब्यसुप्रीवमघपुष्पबलाहकाः ॥
सार्थिर्दारुको मंत्री ह्युद्धवश्चानुजो गदः" ॥१॥) (२)
गरुत्मानगरुडस्ताक्ष्यों वैनतेयः खगेश्वरः ॥
नागांतको विष्णुरथः सुपर्णः पन्नगाद्यानः ॥ ३१ ॥
शंभुरीशः पशुपितः शिवः शूली महेश्वरः ॥
ईश्वरः शूर्व इशानः शंकरश्चंद्रशेखरः ॥ ३२ ॥

इति चत्वारि पद्युक्तस्नोः । लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीः हरिपिया ॥ २८ ॥ इंदिरा लोकमाता मा क्षीरोदतनया । क्षीराव्धितनया इसपि
पाठः । रमा । इसेकादश लक्ष्म्याः । लक्ष्मीपतेर्विष्णोः शंखः पांचजन्यः ।
तस्य चक्रं सुदर्शननामकम् । "सुदर्शनः " ॥ २९ ॥ तस्य गदा कौमोदकी ।
कुमोदक इति श्रीविणोर्नाम तस्येयं कौमोदकी तस्येदिमसण् ङीप् दुर्गसंमतोऽयमर्थः । "कौपोदकी "। तस्य खङ्गः नंदकः । तस्य मणिः कौस्तुभः । तस्य
च गः शार्ङ्गम् । अस्योरःस्थलां छनं श्रीवत्सः ॥ ३० ॥ अस्य अश्वाश्र शैष्यसुप्रीव-मेघपुष्प-बलाहकाश्रत्वारः । दारुकः सार्राथः । मंत्री उद्भवः ।
अनुजः गदः । तदुक्तम् । गदो भ्रातिर विष्णोश्र आमये नायुषे गदा ।
एकेकम् ॥ १ ॥ गरुत्मान् गरुडः तार्क्ष्यः वैनतेयः खगेश्वरः नागांतकः विष्णुरथः सुपर्णः पन्नगाशनः इति नव नामानि गरुडस्य ॥ ३१ ॥ शंभुः ईशः
पश्रुपतिः शिवः शूली महेश्वरः । ईश्वरः शर्वः "सर्वः " ईशानः शंकरः चंद्रशेखरः ॥ ३२ ॥ भूतेशः खंडपरशः गिरीशः गिरेः कैलासस्य ईशः ।

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ अयं सार्धोऽपि श्लोकस्तालपत्रपुस्तके नास्ति ॥

6

भूतेशः खंडपरशुर्गिरीशो गिरिशो मृडः ॥

मृत्युंजयः कृतिवासाः पिनाकी प्रमथाधिपः ॥ ३३ ॥

उपः कपर्दी श्रीकंठः शितिकंठः कपालभृत् ॥

वामदेवो महादेवो विरूपाक्षस्त्रिलोचनः ॥ ३४ ॥

कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जिटिनीललोहितः ॥

हैरः स्मरहरो भौगरूपंबकस्त्रिपुरांतकः ॥ ३५ ॥

गंगाधरोंऽधकरिपुः कतुष्वंसी तृषध्वजः ॥

व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्र उमापितः ॥३६॥

("अहिर्बुध्न्योऽष्टमूर्तिश्च गजारिश्च महानटः ॥") (१)

कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगैवं धनुः ॥

प्रमथाः स्युः पौरिषदा बौद्यीत्याद्यास्तु मातरः ॥३९॥

विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा ॥

उमा कात्यायनी गौरी कौली हैमवतीश्वरी ॥३८॥

गिरीशः । गिरिर्यस्यास्ति अथवा गिरौ शेते । मृडः मृत्युंजयः कृत्तिवासाः पिनाकी प्रमथाधिपः ॥ ३३ ॥ उग्रः कपदीं श्रीकंटः शितिकंटः कपालभृत् वामदेवः महादेवः विरूपाक्षः त्रिल्लोचनः ॥ ३४ ॥ कृशानुरेताः सर्वज्ञः धूर्जिटः नीललोहितः हरः "हीरः" स्मरहरः भर्गः "भर्ग्यः" ज्यंवकः त्रिपुरांतकः ॥ ३५ ॥ गंगाधरः अंधकरिपुः क्रतुष्वंसी वृष्ण्वजः व्योमकेशः भवः भीमः स्थाणुः रुद्रः जमापतिः इसष्टचत्वारिश्रशामानि शिवस्य । ईशितुं शिलमस्येश्वरः । ईष्टे तच्छील ईशानः ॥ ३६ ॥ अस्य शंभोः जटाजूटः कपर्दनामा । अस्य धनुः अजगवम् । "अजकवम्" तदेव पिनाक इत्यपि । अस्य पारिषदाः परिषदि साधवः "पारिषदाः" प्रमथाः । ब्राह्मीत्याद्याः "ब्रह्मा-ण्याद्याः" मातरः । यथाद्यः । ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही च तथेंद्राणी चामुंडा सप्त मातरः इति ॥ ३० ॥ विभूतिः भूतिः ऐश्वर्यं इति त्रीणि ऐश्वर्यस्य । तत्तु अणिमा महिमेत्यादिभेदैरष्टविधम् ॥ "ते चाष्ट्रौ भेदा यथा । अणिमा माहिमा चैव गरिमा लिघमा तथा । प्राप्तिः

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति॥

शिवा भवानी रदाणी शर्वाणी सर्वमंगला॥
अपणी पार्वती दुर्गा मृडानी चंडिकांविका॥ ३९॥
(आर्या दाक्षायणी चैव गिरिजा मनकात्मजा॥) (१)
विनायको विघराजहैमातुरगणाधिपाः॥ ४०॥
अप्येकदंतहेरंबलंबोदरगजाननाः॥
कार्तिकयो महासेनः शरजन्मा षडाननः॥ ४१॥
पार्वतीनंदनः स्कंदः सेनानीरग्निभूर्गुहः॥
बाहुलेयस्तारकजिद्दिशाखः शिखिवाहनः॥ ४२॥
षाणमातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौंचदारणः॥
(शृंगी भृंगी रिटिस्तुंडी नंदिको नंदिकश्वरः॥४३॥
"कर्ममोटी तु चामुंडा चर्ममुंडा तु चिका॥") (२)
इंदो मरुत्वान्मच्वा बिडोजाः पाकशासनः॥
वृद्धश्रवाः श्रुनासीरः पुरुदूतः पुरंदरः॥ ४४॥

प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्ट सिद्धयः॥ अणोर्भावः। महतो भावः, येन ब्रह्मां हे न माति। गुरोर्भावः। छघोर्भावः। प्राप्तिरंगुल्यग्रेण चंद्रादेः। प्रकामस्य भाव इच्छानिभघातः। ईशिनो भावः प्रभुत्वं येन स्थावरा अप्याज्ञाकारिणः। वशिनो भावः येन भूमाविष जन्मज्जनिमज्जने।" जमा कात्यायनी गौरी काली "काला" हैमवती ईश्वरी "ईश्वरा"॥ ३८॥ शिवा "शिवी" भवानी कृद्राणी शर्वाणी सर्वमंगला अपर्णा पार्वती दुर्गा मृहानी चंहिका अंबिका॥ ३९॥ आर्या दाक्षायणी गिरिजा मेनकात्मजा इत्येकविश्वतिः पार्वत्याः॥ विनायकः विद्यराजः द्वैमातुरः गणाधिपः॥ ४०॥ एकदंतः हेरंबः छंबोदरः गजाननः इत्यष्टौ गणेशस्य। कार्तिकेयः महासेनः शरजन्मा षडाननः॥ ४१॥ पार्वतीनंदनः स्कंदः सेनानीः अग्निभूः गुहः वाहुलेयः तारकजित् विशाखः शिखिवाहनः॥ ४२॥ षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौंचदारणः "क्रौंचदारणः" इति सप्तदश स्कंदस्य। शृंगी भृंगी रिटिः तुंडी नंदिकः नंदिकेश्वरः इति षण्नामानि नंदिनः। शृंगी भृंगी रिटिः तुंडी नंदिकः नंदिकेश्वरः इति षण्नामानि नंदिनः। शृंगी भृंगी रिटिः तुंडी नंदिकः नंदिकेश्वरः इति षण्नामानि नंदिनः। शृंगी भृंगी रिटिः तुंडी नंदिकः नंदिकेश्वरः इति षण्नामानि नंदिनः। शृंगी भृंगी रिटिः तुंडी नंदिकः नंदिकेश्वरः इति षण्नामानि नंदिनः। शृंगी भृंगी रिटिः तुंडी नंदिकः नंदिकेश्वरः इति षण्नामानि नंदिनः।

१ इदमर्थं तालपत्रपुस्तके नास्ति ॥ २ इदं पंचमि तालपत्रपुस्तके नास्ति ॥

जिष्णुर्छेखर्षभः शकः शतमन्युर्दैवस्पतिः ॥
सुत्रामा गोत्रभिद्वजी वासवो वृत्रहा वृषा ॥ ४५ ॥
वास्तोष्पतिः सुरपितर्बलारातिः शचीपितः ॥
जंभभेदी हरिहयः स्वाराण्नमुचिसूदनः ॥ ४६ ॥
संक्रंदनो दुश्च्यवनस्तुराषाण्मघवाहनः ॥
आखंडलः सहस्राक्ष ऋभुक्षास्तस्य तु प्रिया ॥४९॥
पुलोमजा श्चींदाणी नगरी त्वमरावती ॥
हय उच्चैःश्रवाः सूतो मातलिनंदनं वनम् ॥ ४८ ॥
स्यात्प्रासादो वैजयंतो जयंतः पाकशासनिः ॥
ऐरावतोऽभ्रमातंगैरावणाभ्रमुवळ्ळभाः ॥ ४९ ॥
हादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं भिदुरं पविः ॥
शतकोटिः स्वरूः शुंबो दंभोलिरशनिर्द्वयोः ॥ ५० ॥

विडोजाः पाकशासनः वृद्धश्रवाः शुनासीरः "द्वितालव्यः द्विदंत्यश्र " पुरुद्दाः पुरंदरः ॥ ४४ ॥ जिल्णुः लेखप्मः शक्रः शतमन्युः । शतं मन्यवो यज्ञाः यस्य । मन्युर्देन्ये कतौ कुधीति विश्वः । दिवस्पतिः सुत्रामा "सूत्रामा" गोत्रभित् वज्री वासवः वृत्रहा वृषा॥ ४५ ॥ वास्तोष्पतिः सुत्रपतिः वल्रारातिः शचीपतिः जंभभेदी हरिहयः स्वाराद् नमुचिस्रद्दनः ॥ ४६ ॥ संक्रंदनः दुश्च्यवनः तुराषाद्र मेधनाहनः । आखंडलः सहस्राक्षः ऋभुक्षाः इति पंचत्रिशदिद्रस्य । तत्र स्वाराद् जकारातः । तुराषाद् हातः । ऋभुक्षा नांतः पथ्वित् । तस्येद्रस्य मिया तु पुलोन् मन्द्रस्य त्तर्पाद हातः । ऋभुक्षा नांतः पथिवत् । तस्येद्रस्य मिया तु पुलोन् मन्द्रस्य त्तर्पाद हातः ॥ ४० ॥ पुलोमजा शची "दंत्यादिरापि" इंद्राणी । इति त्रयामद्रिमयायाः । इंद्रस्य नगरी तु अमरावती । तस्य खश्च उच्चैःश्रवाः । तस्य सार्थिर्मातिलः । तस्योपवनं नंदनम् ॥ ४८ ॥ इंद्रस्य मासादो ग्रहाविशेषः वैज्यानामा। जयंतः पाकशासनिः द्वे इंद्रपुत्रस्य । ऐरावतः अश्वमातंगः ऐरावणः अश्वमुवल्लभः इति चत्वारि ऐरावतस्य ॥ ४९ ॥ द्वादिनी वज्रं कुलिशं मिदुरं "मिदिरं" पविः शतकोटिः स्वरुः "संतोऽपि" श्वाः "संबः । श्वाः । तालव्या अपि दंत्याश्च संवस्तरपांसव इत्यूष्मविवेकः" दमोलिः अश्वानः इति दशकं वज्रस्य । तत्र हादिनी स्त्री वज्रमस्त्री पुत्रपुंसकिल्यम् । पव्यादयः पुंसि ।

व्योमयानं विमानोऽस्त्री नारदाद्याः सुर्षयः॥
स्यात्सुधर्मा देवसभा पीयूषममृतं सुधा॥ ५१॥
मंदािकनी वियदंगा स्वर्णदी सुरदीिधका॥
मेरुः सुमेरुईमादी रत्नसानुः सुरालयः॥ ५२॥
पंचैते देवतरवो मंदारः पारिजातकः॥
संतानः कल्पन्नक्षश्च पुंसि वा हरिचंदनम्॥ ५३॥
सन्तकुमारो वैधात्रः स्वर्वेद्याविधनीसुतौ॥
नासत्याविधनौ दस्रावािधनेयौ च तावुमौ॥ ५४॥
स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वर्वेद्या उर्वशीमुखाः॥
हाहाँ हूह्श्चैवमाद्या गंधर्वास्त्रिदिवौकसाम्॥ ५५॥

अशानिर्द्वयोः स्त्रीपुंसयोः॥५०॥ व्योमयानं विमानः द्वे विमानस्य । तत्र विमानः पुंसि क्रीवे च। नारददेवलाद्याः सुरर्षयः एकम्। सुधर्मा देवसभा इति द्वे देवस-भायाः । पीयूषं "पेयूषं ' अमृतं सुधा त्रीण्यमृतस्य ॥५१॥ मंदाकिनी वियद्गंगा स्वर्णदी सुरदीधिका चत्वारि मंदाकिन्याः । मेरुः सुमेरुः हेमाद्रिः रत्नसानुः मुरालयः पंचकं कनकाचलस्य ॥५२ ॥ मंदारः परिजातकः संतानः कल्पवृक्षः हरिचंदनं पंचैते देवतरवः । तत्र हरिचंदनं क्वीवपुंसोः ॥ ५३॥ सनत्कुमारः "सनात्कुमारः" वैधात्रः द्वे सनकादेः।स्वर्वेद्यौ अश्विनीसुतौ नासत्यौ अश्विनौ दस्रौ आश्विनेयौ इति षट् अश्विनीकुमारयोः। ताबुभौ यमलौ अत एव द्विचनम् ॥५४॥ उर्वशीमुखाः उर्वशिमेनकारंभेत्याद्याः अप्तरसःस्वर्वेश्या इति चोच्यंते द्वे। " घृताची मेनका रंभा उर्वशी च तिलोत्तमा। सुकेशी मंजुघोषाद्याः कथ्यंते ऽप्स-रसो वुधैः"।। अत्र अप्सरसःशब्द एकस्यामपि व्यक्तौ वहुवचनांतः स्नीटिंगः। अप्सरा इत्यपि प्रयोगदर्शनात्प्रायशो बहुत्वम् । हाहाः हुहुः एवमाद्यौ येषां ते तथा दिवौकसां देवानां गंधर्वाः गायना एकैकम्। आद्यशब्दात्तुं बुरुविश्वावसुचि-त्ररथमभृतयः । हाहाशब्दस्य रूपं तु हाहाः हाहौ हाहाः हाहां हाहौ हाहान् हाहाभ्यामित्यादि "हाहाः सांतोऽपि, गंधर्वी हाहिस मोक्त इति रत्नकोशात्" हृह् शब्दस्य द्वितीयैकवचनं हृहू मित्यादि द्रष्टव्यम्। "हहा इसादि इस्वः हुहुइत्यु-भयद्रस्त्रश्च । गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाहुहू इति व्यासोक्तेः"॥ ५५॥ अग्निवैश्वानरो विद्ववितिहोत्रो धनंजयः॥
कृपीटयोनिज्वंलनो जातवेदास्तनूनपात्॥ ५६॥
बौर्हः शुँष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केश उषर्बुधः॥
आश्रैयाशो बृहद्गानुः कृशानुः पावकोऽनलः॥५९॥
गिहिताश्वो वायुसखः शिखावानाशुशक्षणिः॥
हिरण्यरेता हुतभुग्दहनो हृव्यवाहनः॥ ५८॥
सप्ताचिद्मुनाः शुक्रश्वित्रभानुविभावसुः॥
शुचिरप्पित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानलः॥ ५९॥
वद्वेद्वयोज्वालकीलाविचिहेतिः शिखा स्त्रियाम्॥
त्रिषु स्फुलिंगोऽग्निकणः संतापः संज्वरः समौ॥६०॥

अग्निः वैश्वानरः विद्वः वीतिहोत्रः । वीति भक्ष्यं पुरोडाशादि हूयतेऽस्मिन् । धनंजयः कृपीटयोनिः । कृपीटस्य जलस्य योनिः, कृपीटमुद्रे जले इति रत्न-कोशात्, कृपीटं योनिरस्येति वा। ज्वलनः जातवेदाः तनूनपात् ॥ ५६ ॥ वर्हिः शुष्मा कृष्णवत्मा शोचिष्केशः उपर्वुधः आश्रयाशः "आशयाशः" वृहद्भानुः कृशानुः पावकः अनलः ॥ ५७ ॥ रोहिताश्वः "लादिरिप" वायुसलः शिला-वान् अशुशुक्षणिः। आशु शीघ्रं आशुं त्रीहिं वा शु क्षणोति क्षणु हिंसायाम् शु इति पूजार्थमव्ययम् । हिरण्यरेताः हुतभुक् दहनः हव्यवाहनः ।। ५८ ॥ सप्तार्चिः "कौछी कराँछी मनोजैवा सुँछोहिता सुधू स्रवर्णा ईफु छिगिनी विश्वदासाँख्याः सप्त वहेर्जिह्वाः "। दमुनाः " दमूनाः " शुक्रः चित्रभानुः विभावसुः । विभा मभा वसुः धनं यस्य सः । शुचिः अप्पित्तं इति चतुर्स्त्रिशद्मिनामानि । बहिः शुष्मेति संघातो विग्रहीतं च नाम । 'शुक्रो वैश्वानरो वर्हिर्विहःशुष्मा तनूनपा-दिति शब्दार्णवात्"। वहते वर्धत इति वर्धः। "इदंतः सांतोऽपि" शुष्यसनेन शुष्मा ''नांतः अदंतोऽपि"। और्वः ''ऊर्वः बहुत्वे ऊर्वाः"। वाडवः वडवानलः त्रयं वाडवाग्नेः ॥ ५९॥ ज्वालः कीलः अचिः "इदंतोऽपि" हेतिः शिखा पंचकं वहेर्राचिषि । तत्र ज्वालकीलौ स्त्रीपुंसयोः । अचिः स्त्रीनपुंसकयोः । हेतिशिले स्त्रियाम् । स्फुलिंगः अग्निकणः द्वे अग्नेः कणिकायां त्रिषु लिंगत्रये । संतापः संज्वरः द्वे अग्नेः संतापे ॥ ६० ॥ धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट् कृतांतः

('उल्का स्यान्निर्गतज्वाला भूतिर्भसितभस्मनी ॥ क्षारो रक्षा च दावस्तु द्वो वनहुताशनः ॥१॥") (१) धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट् ॥ कृतांतो यमुनाभाता शमनो यमराड्यमः ॥ ६१ ॥ कालो दंडधरः श्राद्धवो वैवस्वतोंऽतकः ॥ राक्षसः कौणपः क्रव्याक्रव्यादो ऽस्त्रप आश्रारः ॥६२॥ रान्निचरो रान्निचरः कर्बुरो निकषात्मजः ॥ यातुधानः पुण्यजनो नैर्क्रतो यातुरक्षसी ॥ ६३ ॥ प्रचेता वर्षणः पाशी यादसांपतिरप्पतिः ॥ भवता वर्षणः पाशी यादसांपतिरप्पतिः ॥ भवता वर्षणः पाशी यादसांपतिरप्पतिः ॥ भवता वर्षणः पाशी यादसांपतिरपातः ॥ ६४ ॥ पृषद्श्वो गंधवहो गंधवाहानिलाशुगाः ॥ समीरमारुतमरुजजगत्प्राणसमीरणाः ॥ ६५ ॥ नभस्वद्वात्पवनपवमानप्रभंजनाः ॥ (प्रकंपनो महावातो झंझावातः सन्नृष्टिकः ॥६६॥)(२)

यमुनाश्राता शमनः यमराद् यमः ॥६१॥ कालः दंडधरः श्राद्धदेवः । श्राद्धस्य देवः पितृपतित्वात् । वैवस्वतः अंतकः इति चतुर्दश नामानि यमस्य । राक्षसः कौणपः "कोणपः" क्रव्यात् । क्रव्यां मांसं अत्ति इति क्रव्यात् । क्रव्यादः अस्रपः असं रक्तं पिवति "अश्रपः" आश्ररः आ शृणाति हिनस्तीसाशरः "आशिरः" ॥ ६२ ॥ रात्रिचरः रात्रिचरः कर्तुरः "कर्बरः" निकषात्मजः यातुष्ठानः "जातुष्ठानः" पुण्यजनः नैक्रतः यातु रक्षः पंचदश राक्षसस्य । तत्र यातुरक्षसी नपुंसके ॥६३॥ प्रचेताः वरुणः "वरणः" पाशी यादसांपतिः । षष्ठचा अलुक् । अप्पतिः पंचकं वरुणस्य । श्वसनः स्पर्शनः वायुः मातिरेश्वा । मातिर अंतिरेक्षे श्वयति संचरित श्वञ्जक्षित्रिति निपातनात् सप्तम्या अलुक् । सदागितः ॥ ६४॥ पृषदश्वः । पृषन्मृगभेदोऽश्वो वाहनमस्य । गंधवहः गंधवाहः अनिलः आश्रुगः समीरः मारुतः मरुत् जगत्माणः "जगत् माण इति पद्वयमिपि" समीरणः॥६५॥ नभस्वान् वातः "वातिः" पवनः पवमानः प्रमंजनः विश्वतिर्नामानि वायोः ।

१ इदं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ इदमधं तालपत्रपुस्तके नास्ति ॥

प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ॥
शरीरस्था इमे रंहस्तरसी तु रयः स्यदः ॥ ६७ ॥
जवो ऽथ शीघ्रं त्वरितं छघु क्षिप्रमरं द्रुतम् ॥
सत्वरं चपछं तूर्णमिवछंबितमाशु च ॥ ६८ ॥
सतते उनारताश्चांतसंतताविरतानिशम् ॥
नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भरः ॥ ६९ ॥
अतिवेछभृशात्यर्थातिमात्रोहाढिनिर्भरम् ॥
तीवेकांतिनतांतानि गाढबाढद्दढानि च ॥ ७० ॥
क्रीबे शीघ्राद्यसत्त्वे स्यात्रिष्वेषां सत्त्वगामि यत् ॥
कुबेरस्त्रयंबकसखो यक्षराद्युद्धकेश्वरः ॥ ७१ ॥

मकंपनः महावातः द्वयं महावायोः। स एव सवृष्टिकः झंझावात इत्युच्यते ॥६६॥ माणः अपानः समानः उदानः व्यानः इमे पंच शरीरस्था वायुभेदाः । तथा चोक्तम् । हृदि प्राणो गुदे ऽपानः समानो नाभिमंडले । उदानः कंठदेशे स्याद्यानः सर्वशरीरग इति ॥ अन्नप्रवेशनं मूत्राद्युत्सर्गोऽन्नादिपाचनम्।भाषणा-दिनिमेषाश्र तद्यापाराः क्रमाद्मी इत्यपि ॥ एकैकम् । रंहः तरः रयः स्यदः ॥६०॥ जवः पंचकं वेगस्य । शीघं त्वरितं छघु क्षिपं अरं दुतं सत्वरं चपछं तूर्णम् अविलंबितम् आशु एकादश त्वरितस्य। ''रिंहआदयः सर्वेगगतित्रचनाः। शीघा-दयस्तु धर्मवचना एव । अत एव शीघ्रं पचतीति पयोगो न तु जवं पचतीति । वस्तुतस्तु वेगारूयगुणपरा रंइःपभृतयः शीघ्रायदस्तु कालाल्पत्वपरा इति]" ॥ ६८ ॥ सततं अनारतं अश्रांतं संततं अविरतं अनिशं नित्यं अनवरतं अजस्रं इति नवकं निसस्य । "सततं क्रियांतरैरच्यवधानम् अतिशयस्तु पौनःपुन्यं इति भेदः" अतिशयः भरः ॥ ६९ ॥ अतिवेलं भृशं अत्यर्थं अतिमात्रं उद्गाढं निर्भरं तीवं एकांतं नितांतं गाढं बाढं हढं इति चतुर्दश अतिशयस्य ॥ ७० ॥ शीघ्रादि बीघं त्वरितमित्यारभ्य दृढशब्दपर्यंतं क्लीबे नपुंसकालिंगे यदुक्तं तत्तु असत्त्वे द्रव्यवृत्तित्वाभावे एव ज्ञेयम्। यथा शीघ्रं क्रुतवान् । भृशं मूर्जः । भृशं याति । एषां शीघ्रादीनां मध्ये यत्सत्त्वगामि द्रव्यवृत्ति तत् त्रिषु तस्य द्रव्यस्य यिद्धिगं तदेवास्यत्यर्थः । यथा शीघ्रा धेनुः । शीघ्रो वृषः शीघ्रं गमनम् । भरातिशययोः सत्त्वगामित्वं नास्ति । नित्यं पुस्त्वम् । "कचित् भेद्यगामीति पाठस्तस्य विशे-ष्यगामीत्यर्थः" । कुवेरः त्र्यंवकसत्तः यक्षराट् गुह्यकेश्वरः ॥ ७१ ॥ मनुष्यधर्मा ।

मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपः॥
किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरवाहनः॥ ७२॥
यक्षैकिपंगैलैविलश्चींदपुण्यजनेश्वराः॥
अस्योद्यानं चैत्ररथं पुत्रस्तु नलकूबरः॥ ७३॥
केलासः स्थानमलका पूर्विमानं तु पुष्पक्रम्॥
स्यात्किन्नरः किंपुरूषस्तुरंगवदनो मयुः॥ ७४॥
निधिर्ना शेविधर्भेदाः पद्मशंखादयो निधेः॥ ११
द्योदिवौ हे स्त्रियामभ्रं व्योम पुष्करमंबरम्॥
नभोंऽतिरिक्षं गगनमनंतं सुरवर्त्म खम्॥१॥
वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी॥
(विहायसोऽपि नाकोऽपि द्युरिष स्यात्तद्व्ययम्॥२॥
"तारापथोंऽतिरिक्षं च मेघाध्वा च महाबिलम्"॥) (२)
इति व्योमवर्गः॥ २॥

मनुष्यस्येव धर्मो आचारः इमश्रुलोमादिर्यस्य । धनदः राजराजः धनाधिपः किन्नरेशः वैश्रवणः पौलस्त्यः नरवाहनः ॥ ७२ ॥ यक्षः एकपिंगः ऐलिविलः ''ऐडिविलः ऐडिविडः'' श्रीदः पुण्यजनेश्वरः सप्तद्श कुवेरस्य । अस्यिति प्रत्येकं संवध्यते । अस्य कुवेरस्योद्यानं चैत्ररथम् । अस्य पुत्रो नलकूवरः ॥७३॥ अस्य स्थानं कैलासः । अस्य पूर्नगरं अलका । अस्य विमानं पुष्पकं ''पुष्पकः'' इत्येकैकम् । किन्नरः किपुरुषः तुरंगवदनः मयुः चत्वारि किन्नरमात्रस्य ॥७४॥ निधिः श्रेविधः द्वे सामान्यनिधः । ना पुंलिगः। काकाक्षिवदुभयत्रास्य संवधः । पद्मः श्रंखः इसादयो निधेर्भेदाः । आदिशब्दान्मकरकच्छपादयः । ''महापद्मश्र पद्मश्र शंखो मकरकच्छपौ । मुकुंदकुंदनीलाश्च खर्वश्च निधयो नव॥'' एकैकम् ॥ इति स्वर्गवर्गः ॥ १ ॥ द्योः खर्मे व्योम पुष्करं अंवरं नभः अंतरिक्षं ''अंतरिक्षं'' गगनं अनं सुरवर्भ खम् ॥ १ ॥ वियत् विष्णुपदं आकाशं विहायः विहायः नाकः द्यः इसेकोनविंशतिराकाशस्य । तत्र द्योदिवौ स्वीलिंगे ।

१ महापद्मश्रेति टीकास्यं पद्मं ताळपत्रपुस्तकेऽत्रैवास्ति ॥ २ इदं पद्ममि ताळपत्रपुस्तके नास्ति ॥

दिशस्तु ककुभः काष्टा आशाश्च हरितश्च ताः ॥ प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः ॥ १ ॥ उत्तरा दिगुदीची स्याद्दिश्यं तु त्रिषु दिग्भवे ॥ ("अवाग्भवमवाचीनमुदीचीनमुद्गभवम्॥ प्रत्यग्भवं प्रतीचीनं प्राचीनं प्राग्भवं त्रिषु ॥१॥ ")(१) इंद्रो विहः पितृपतिनैर्ऋतो वरुणो मरुत् ॥ २ ॥ कुबेर ईशः एतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ॥ ("रविः शुक्रो महीसूनुः स्वर्भानुर्भानुजो विधुः॥ बुधो बहस्पतिश्चेति दिशां चैव तथा यहाः॥१॥") (२) ऐरावतः पुंडरीको वामनः कुमुदोंऽजनः ॥ ३॥ पुष्पदंतः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः॥ करिण्यो अत्रमुकपिलापिंगलानुपमाः क्रमात् ॥ ४॥ ताम्रकणीं शुर्ऋदंती चांगैना चांजनावती ॥ क्कीबाँव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियाम् ॥५॥

आकाशिवहायसी क्रीवपुंसोः । विहायसनाको पुंसि । द्युरव्ययं अलिंगपित्यर्थः । शेषं क्रीवे ॥ इति व्योमवर्गः ॥ २ ॥ दिशः ककुमः काष्ठाः
आशाः हरितः पंचकं दिशाम् । ताः पूर्वदक्षिणपिश्रमाः क्रमेण माच्यवाचीमतीच्यः स्युः । यथा पूर्वा दिक् माची । दिक्षणा दिगवाची (अपाची) ।
पिश्रमा दिक् मतीची एकैकम् ॥१॥ या उत्तरा दिक् सोदीची एकम् । दिश्यपित्येकं दिग्मवे । दिगादिभ्य इति यत्मस्यः, तिश्चषु वाच्यिलगम् । यथा
दिश्यो हस्ती । दिश्या हस्तिनीसादि । इंद्रादयो ऽष्ट्रो क्रमात्पूर्वादीनां दिशां
पत्यः एकैकम् ॥ २ ॥ ऐरावत इत्यष्टो क्रमाहिग्गजाः पूर्वादिदिशां धारका
गजा इत्यर्थः ॥ ३ ॥ अभ्रमुः किपला पिंगला अनुपमा ॥ ४ ॥ ताम्रकर्णी
शुभ्रदंती "शुभदंती" अंगना (अंजना) अंजनावती एता अष्ट्रो करिण्यः क्रमादिग्रणानां स्थिय इसर्थः । एकैकम् । अपदिशं विदिक् इति द्वयं दिशोर्मध्ये
दिग्द्वयमध्यभागे । तत्राऽपिदशं क्रीबाच्ययं नपुंसकं अव्ययं चेसर्थः । विदिक्

१ इदं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ इदं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

अभ्यंतरं त्वंतरालं चक्रवालं तु मंडलम् ॥
अभ्रं मेघो वारिवाहः स्तनियत्त्र्वलाहकः ॥ ६ ॥
धाराधरो जलधरस्तिहत्वान्वारिदोंऽबुभृत् ॥
घनजीमूतमुदिरजलमुग्धूमयोनयः ॥ ७ ॥
कादंबिनी मेघमाला त्रिषु मेघभवेऽभ्रियम् ॥
स्तिनतं गर्जितं मेघनिघीषे रसितादि च ॥ ८ ॥
शंपाशतह्रदाह्रादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा ॥
तिहत्सौदाम्नी विद्युचंचला चपला औप ॥ ९ ॥
स्फूर्जथुर्वजनिर्घोषो मेघज्योतिरिरंमदः ॥
इंदायुधं शक्रधनुस्तदेव ऋजुरोहितम् ॥ १० ॥
वृष्टिवर्षं तिद्वघातेऽवयाहावयहौ समौ ॥
धारासंपात आसारः शीकरोंऽबुकणाः स्मृताः ॥११॥

स्थियाम् । यान्यासामंतरालानि मदिशो विदिश्य ता इत्यमरमालायाम् ॥५॥ अभ्यंतरं अंतरालं द्वे अंतरवकाशस्य । चक्रवालं मंडलं द्वे मंडलस्य । अभ्रं मेघः वारिवाहः स्तनियत्तुः वलाहकः ॥ ६ ॥ धाराधरः जलधरः तिहत्वान् वारिदः अंबुभृत् घनः जीमृतः मुदिरः । मुदिरः कामुकाभ्रयोरिति विश्वमेदिन्यौ । जलमुक् धूमयोनिः इति पंचदश मेघस्य ॥ ७॥ कादंविनी मेघमाला द्वे मेघवृंदस्य । अभ्रियमित्येकं मेघभवे तित्त्रषु। यथा अभ्रिया आपः। अभ्रिय आसारः। अभ्रियं जलम् । स्तानितं गर्जितं रिसतं आदिशब्दात् ध्वनितादि त्रयं मेघनिघींचे ॥८॥ शंपा शतद्वा द्वादिनी ऐरावती क्षणम्भा तिहत् सौदामनी । सुदामाऽद्रिणा एकदिक् । अथवा सुदाम्नि मेघे वा भवा । अण्यत्ययः । सुदामा तु पुमान्वारिधरपर्वतभेदयोरित्युक्तत्वात् । "सौदामिनी" विद्युत् चंचला चपला दशकं विद्युलतायाः । चपलापि चेति पाठः ॥ ९॥ स्फूर्जथुः वज्रनिघींचः "वज्रनिष्यः" द्वयमशिनिवर्धोपस्य । मेघज्योतिः इरमदः द्वे मेघज्योतिषः "वीज इति मसिद्धस्य"। इंद्रायुषं शक्रधनुः ऋजुरोहितम्। ऋजु च तत् रोहितं च इति त्रीणि मेघमतिफिलता रिवरश्मयो धनुराकारेण भाति तस्य धनुषः॥ १०॥ वृष्टिः वर्षे द्वयं मेघवर्षणस्य। अवग्राहः अवग्रहः। "अवे ग्रहो०"इति वा घन्। पक्षे अप्। द्वमं

वर्षोपलस्तु करका मघच्छन्नेऽि दुर्दिनम् ॥ अतर्धा व्यवधा पुंसि त्वंतर्दिरपवारणम् ॥ १२ ॥ अपिधानितरोधानिपधानाच्छादनानि च ॥ हिमांशुश्चंदमाश्चंद इंदुः कुमुदबांधवः ॥ १३ ॥ विधुः सुधांशुः शुश्चांशुरोषधीशो निशापितः ॥ अज्ञो जैवात्कः सोमो ग्लोर्मृगांकः कलानिधिः॥१४॥ हिजराजः शशधरो नक्षत्रेशः क्षपाकरः ॥ कला तु षोढशो भागो विबोऽस्त्री मंडलं त्रिषु ॥१५॥ भित्तं शकलखंडे वा पुंस्पर्धोऽर्धं समेंऽशके ॥ चंदिका कौमुदो ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता ॥१६॥ कलंकांको लांछनं च चिहं लक्ष्म च लक्षणम् ॥ सुषमा परमा शोभा शोमा कांतिर्युतिरुछविः ॥१७॥

तद्विचाते वर्षनिरोधे । धारासंपातः आसारः द्वयं मेघधाराणां निरंतरपतनस्य । वीकर इसेकं अंबुकणानाम् । " दंसादिरप्ययम्" ॥ ११ ॥ वर्षोपलः करका द्वे यत्प्रथमवृष्टी मेघोदकं कठिनं सदुपलवत्पतित तस्य । दुर्दिनमित्येकं मेघ-च्छन्ने दिने । " रात्रेरप्युपलक्षणम् " । अंतर्धा व्यवधा अंतर्दिः अपवारणम् ॥ १२ ॥ अपिघानं तिरोघानं पिघानं आच्छादनं अष्टकमाच्छादनस्य । तत्र अंतर्घाव्यवधे स्त्रियाम् । अंतर्द्धिः पुंसि । हिमांशुः चंद्रमाः चद्रः इंदुः कुमुद-बांघवः ॥ १३ ॥ विधुः सुधांशुः शुभ्रांशुः ओषधीशः निशापतिः अञ्जः जैवातृकः। जीवयतीति अंतर्भावितण्यर्थः। आतृकन् प्रसयः। सोमः "सोमा " ग्लौः मृगांकः कल्लानिधिः ॥ १४ ॥ द्विजराजः शश्यरः नक्षत्रेशः क्षपाकरः इति विशति नामानि चंद्रस्य। चंद्रमंडलस्य पोडशो भागः कलासंज्ञः। एकम्। विंवः मंडलं द्वे विंवस्य ॥ १५ ॥ भित्तादिचतुष्कं शकलस्य । तत्र भित्तं नपुं-सकम्। शकलखंडे क्रीवपुंसोः। अर्धः पुंस्येव । यथा कंवलस्यार्धः खंड इसर्थः । वाच्यिंतगोऽपि । यथा अर्घा शाटी अर्धः पटः अर्धे वस्त्रम् । अर्धीम-त्येकं समे विभागे तन्नपुंसकमेव । चंद्रिका कौमुदी जोत्स्ना त्रयं चंद्रप्रभा-याम् । प्रसादः प्रसन्नता द्वयं नैर्मल्यस्य ॥ १६ ॥ कलंकः अंकः लाञ्छनं चिह्नं स्रक्ष्म लक्षणं पट्टं चिह्नस्य । सुषमेत्येकं परमायाः शोभायाः । शोभा कांतिः

अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् ॥ प्रालेगं मिहिकाँ चाथ हिमानी हिमसंहितः॥१८॥ शीतं गुणे तद्वदर्थाः सुषीमः शिशिरो जडः॥ तुषारः शीतलः शीतो हिमः सप्तान्यिलगकाः॥१९॥ ध्रुव औत्तानपादिः स्यादगस्त्यः कुंभसंभवः॥ मैत्रावर्षणिरस्येव लोपामुद्रा सधर्मिणी॥२०॥ नक्षत्रमक्षं भं तारा तारकाप्युडु वा स्त्रियाम्॥ दाक्षायण्योऽश्विनीत्यादितारा अश्वयुगश्विनी॥२१॥ राधा विशाखा पुष्ये तु सिध्यतिष्यो श्रविष्ठया॥ समा धनिष्ठा स्युः पोष्ठपदा भादपदाः स्त्रियः॥२२॥

द्युतिः छविः चत्वारि शोभामात्रस्य । शोभा कांतिरित्यत्राभिख्या कांतिरि-त्यपि पाटः ॥ १७ ॥ अवस्यायः नीहारः तुषारः तुहिनं हिमं मालेयं मिहिका (महिका) सप्तकं हिमस्य । हिमानी हिमसंहतिः द्वे महतो हिमस्य । एवमु-क्तिलिंगा अवश्यायाद्यः ॥ १८ ॥ नपुंसकिलंगः शीतशब्दश्र गुणे स्पर्शवि-कोपे एव नतु गुणिनि । सुषीमः (सुषिमः सुशीमः) शिशिरः जडः तुषारः शीतलः शीतः हिमः एते सप्त तद्वदर्थाः तद्वान् शीतगुणवानर्थो येषां ते तथा ते चान्यछिगकाः विशेष्यनिष्ठाः । तुषारीहमशीतशब्दा निद्धढलक्षणया गुणि-न्यपि वर्तत इत्युभयत्र पठिताः ॥ १९ ॥ श्रुवः । औत्तानपादिः द्वे उत्तानपा-द्पुत्रस्य । अगस्त्यः कुंभसंभवः मैत्रावरुणिः । "मैत्रावरुणः । और्वशेयागस्य-मैत्रावरुणास्त्वाग्निमारुताः इति नामनिधानात्" त्रयमगस्त्यस्य । अगस्तिरि-स्यपि । अथागस्त्यः कुंभयोनिरगस्तिः कलशीम्रुत इति शब्दार्णवः । अस्या-गस्त्यस्य सर्धांमणी पत्नी लोपामुद्रा एकम् ॥ २०॥ नक्षत्रं ऋक्षं भं तारा तारका उडु इति पट्टं नक्षत्रमात्रस्य । उडु स्त्रीनपुंसकयोः। अपिशब्दात्तारकापि तथा। नक्षत्रे चाक्षिमध्ये च तारकं तारकापि चेति शाश्वतः। आश्वनीत्या-दितारा अश्विन्यादिसप्तविंशति नक्षत्राणि दाक्षायणीसंज्ञकानि। एकम्। अश्व-युक् अश्विनी द्वे अश्विन्याः ॥ २१ ॥ राधा विशाखा द्वे विशाखायाः ।पुष्यः सिध्यः तिष्यः त्रयं पुष्ये । श्रविष्ठा धनिष्ठा द्वे धनिष्ठायाः । श्रविष्ठया समा श्रिविष्टातुल्येसर्थः । प्रोष्ठपदाः भाद्रपदाः द्वयं पूर्वाभाद्रपदोत्तराभाद्रपदासु । पूर्वे मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवायहायणी॥
इत्वैलास्तिच्छरोदेशे तारका निवसंति याः॥ २३॥
बहस्पतिः सुराचार्यो गीष्पतिधिषणो गुरुः॥
जीव आंगिरसो वाचस्पतिश्वित्रशिखंडिजः॥ २४॥
शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उशना भार्गवः कविः॥
अंगारकः कुजो भौमो लोहितांगो महीसुतः॥२५॥
रौहिणेयो बुधः सौम्यः समौ सौरिशनश्वरौ॥
तमस्तु राहुः स्वर्भानुः सैहिकेयो विधुंतुदः॥ २६॥
सप्तर्षयो मरीच्यत्रिमुखाश्वित्रशिखंडिनः॥
राशीनामुदयो लग्नं ते तु मेषवृषादयः॥ २७॥

मोष्ठपदे द्वे उत्तरे च द्वे एवं चतुःसंख्याकत्वाद्वहुवचनम् । स्त्रियः स्त्रीलिंगाः स्युः ॥ २२ ॥ मृगशीर्षं " शीर्षे इत्यापे पाठः " मृगशिरः आग्रहायणी त्रयं मृगशीर्षस्य । तस्य मृगशीर्षस्य शिरोदेशे याः पंच तारा निवसंति ता इल्वलाः (इन्वकाः) एकम् ॥ २३ ॥ वृहस्पतिः सुराचार्यः गीष्पतिः धिषणः गुरुः जीवः आंगिरसः वाचस्पतिः चित्रशिखंडिजः नवकं वृहस्पतेः । चित्रशिखंडी अंगिराः तज्जः ॥ २४ ॥ शुक्रः दैसगुरुः काव्यः उशनाः भार्गवः कविः पट्कं शुकस्य । उशनेति सांतम् ऋदुशनेत्यनङ् । अंगारकः कुजः भौमः लोहितांगः महीस्रतः पंचकं मंगलस्य ॥ २५ ॥ रौहिणेयः बुधः सौम्यः त्रयं बुधस्य । सौरिः "शौरिराप" "सौरः" शनैश्वरः द्वे शनेः । तमः राहुः स्वर्भानुः सैंहि-केयः विधुंतुदः पंच राहोः। तमः सांतं क्लीवे पुंसि च कचित् । "अद्ंतः। स्वर्भानुस्तु तमो राहुरिति पुंस्कांडे रत्नकोशामरमालयोर्दर्शनात्" ॥ २६ ॥ मरीच्यत्रिमुखाः सप्तर्षयश्चित्रशिखंडिसंज्ञाः एकम्। मुखशब्दात्पुलहपुलस्यादयः सप्तर्षयः। "ते यथा। मरीचिरीगरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः। वसिष्ठ-श्चेति सप्तेते ज्ञेयाश्चित्रशिखंडिनः ॥" राशीनामुद्यो लग्नमित्युच्यते । एकम्। मेषट्यादयो राशयः स्युः एकम्। आदिना मिथुनकर्कटकादयः । " मेषो वृषोऽथ मिथुनं कर्कटः सिंहकन्यके । तुला च वृश्विको धन्वी मकरः कुंभमी-नकौ" ॥ २७ ॥ सूरः (शूरः) सूर्यः अर्यमा आदित्यः द्वादशात्मा दिवाकरः

सूरसूर्यार्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः॥
भारकराहरकरब्रध्रप्रभाकरिवभाकराः॥ २८॥
भारविद्वस्वत्सप्ताश्वहरिदश्वोष्णर्यमयः॥
विकर्तनार्कमार्तंडिमिहिरारुणपूषणः॥ २९॥
द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः॥
विभावसुर्यहपतिस्त्वषांपतिरहर्पतिः॥ ३०॥
भानुईसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः॥
("पद्माक्षस्तेजसां राशिश्वायानाथस्तमिस्रहा॥
कर्मसाक्षी जगचक्षुर्लोकबंधुस्त्रयीतनुः॥ १॥
प्रद्योतनो दिनमणिः खद्योतो लोकबांधवः॥
इनो भगो धामनिधिश्वांशुमाल्यिक्वनीपतिः॥।२॥
माठरः पिंगलो दंडश्वंडांशोः पारिपार्श्वकाः॥ ३१॥
सूरसूतोऽरुणोऽनूरुः काञ्चापर्गरुडाग्रजः॥
परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमंडले॥ ३२॥

भारकरः अहस्करः ब्रधः प्रभाकरः विभाकरः ॥ २८ ॥ भारवान् विवस्वान् सप्तात्थः हिरद्भः उष्णरिक्षः विकर्तनः अर्कः मार्तदः (मार्तदः) मिहिरः (मिहरः) अरुणः पूषा ॥ २९ ॥ द्युपणिः तर्णिः मित्रः चित्रभानुः विरो-चनः विभावसुः प्रहपतिः त्विषापतिः अहपितः ॥ ३० ॥ भानुः हंसः सहस्त्रांशः तपनः (तापनः) सविता रिवः इति सप्तित्रिश्चर्यस्य । "चंडांशुरिष । चंडांशोः पारिपार्श्वका इति वश्च्यमाणत्वात्" । माठरः पिगलः दंदः इति चंडांशोः पारिपार्श्वकाः परितः पार्श्वे विद्यमानाः । यत उक्तं सौरतंत्रे । शको-ऽस्य वामपार्श्वे तु दंडाख्यो दंडनायकः । विहस्तु दक्षिणे पार्श्वे पिगलो वाम-भागतः ॥ यमो ऽपि दक्षिणे पार्श्वे भवेन्माठरसंत्रयेति । एकैकम् ॥३१॥ सूर-स्तः अरुणः अनूरः काश्चपिः गरुडाग्रजः पंचकं अरुणस्य । परिवेषः "ताल-च्यातोऽपि । वेष्टने परिवेशः स्याद्वानोः सविधमंडल इति रमसे" । परिधिः उपसूर्यकं मंडलं चत्वारि परिवेषस्य सूर्यमभितः कदाचिदृश्चमानस्य कुंडला-

किरणोस्नमयूखांशुगमस्तिषृणिर्ग्डमयः॥
भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोदीधितिः स्त्रियाम्॥३३॥
स्युः प्रभारुग्रुचिस्त्रिद्धाभाउछिवद्युतिदीप्तयः॥
रोचिः शोचिरुभे क्लींब प्रकाशो द्योत आतपः॥ ३४॥
कोष्णं कवोष्णं मंदोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्दति॥
तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्दन्मृगतृष्णा मरीचिका॥ ३५॥
॥ इति दिग्वर्गः॥ ३॥
कालो दिष्टो ऽप्यनेहाऽपि समयोऽप्यथ पक्षतिः॥
प्रतिपद्वे इमे स्त्रीत्वे तदाद्यास्तिथयो द्वयोः॥ १॥

कारतेजोविशेषस्य । परिवेषसाहचर्यात्परिधिः पुंसि ज्ञेयः । मंडलं परिवेषश्च परिधिश्रोपसूर्यकमिति भागुरिः ॥३२॥ किरणः उस्नः मयूखः अंशुः गभस्तिः घृणिः। जिर्घात इति घृणिः। 'घृ क्षरणदीप्तयोः' 'घृ सेचने' वा । रिव्सः [धृष्णिः वृष्णिः पृश्चिः] भानुः करः मरींचिः दीधितिः एकाद्श किरणस्य । मरीचिः स्त्रीपुंसयोः । द्वयोर्मरीचिः किरणो भानुरुस्नः करः पद्मिति शब्दार्णवः । यरी-चिर्मुनिभेदे ना गभस्तावनपुंसकिमति मेदिनी च। दीिधितिः स्त्रियाम्। स्त्रिया-मित्यस्य काकाक्षिगोलकन्यायेनोत्तरश्लोकेऽप्यन्वयः ॥३३॥ प्रभा रुक् रुचिः त्विट् भाभाः छविः द्युतिः दीप्तिः रोचिः शोचिः इत्येकादश प्रभामात्रस्य। तत्र दीप्त्यंतानि स्त्रियां स्युः। रोचिः शोचिः सांते क्रीवे । द्विवचनं तु रोचिषी शोचिषी। भाः सांतः। प्रकाशः द्योतः आतपः इति त्रयं सूर्यप्रभायाः। प्रभामा-त्रस्येत्येके॥३४॥कोष्णं कवोष्णं मंदोष्णं कदुष्णं चतुष्ट्यमीषदुष्णे।इदं धर्ममात्रे क्रपभेदात्क्रीवे । तद्वीत धार्मिणि त्रिषु वाच्यलिंगमित्यर्थः । तिग्मं तीक्ष्णं खरं त्रयमत्युष्णस्य । तद्वत्कोष्णवत् । धर्मे क्रीवं । धर्मिणि त्रिषु । मृगतृष्णा मरी-चिका द्वयं मृगजलस्य। मरुदेशादौ सिकतासु प्रतिच्छुरिताः सूर्यिकरणाः जलाकारेण भांति तस्य जलाभासस्येत्यर्थः ॥३५॥ इति दिग्वर्गः ॥ ३॥ कालः। कालो मृत्यौ महाकाले समये यमकुष्णयोशित कोशांतरे । अन्यार्थेऽपि काल-शब्दः । दिष्टः अनेहा समयः चत्वारि कालस्य । अनेहा सांतः । ऋदुशनेस-नङ्। पक्षतिः पक्षस्य मूलम्। पक्षतिस्तु भवेत्पक्षमूले च मतिपत्तिथाविति। मतिपत् इमे द्वे प्रथमतिथेः । तदाद्याः प्रतिपदाद्यास्तिथय इत्युच्यंते एकम् ।

घस्रो दिनाहनी वा तु की वे दिवसवासरों ॥
पत्यूषोऽहर्मुखं कल्यमुष्पपत्युषसी अपि ॥ २ ॥
("व्युष्टं विभातं हे की वे पुंसि गोसर्ग इष्यते"॥)(१)
प्रभातं च दिनांते तु सायं संध्या पितृप्रसूः ॥
पाद्धापराद्धमध्याद्धास्त्रिसंध्यमथ शर्वरी ॥ ३ ॥
निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा ॥
विभावरीतमस्विन्यौ रजनी यामिनी तमी ॥ ४ ॥
तिमस्रा तामसी रात्रिज्यौत्स्नी चंदिक्यान्विता ॥
आगामिवर्तमानाहर्युक्तायां निशि पक्षिणी ॥ ५ ॥

तिथिशब्दः द्वयोः स्त्रीपुंसयोः । तथा च प्रयोगः । सकलो निशि पूर्णिमाति-थीनुपतस्थेऽतिथिरेकिका तिथिरिति ॥ १ ॥ घस्नः दिनं अहः दिवसः वासरः पंचकं दिवसस्य । तत्र दिवसवासरौ क्रीवपुंसोः । प्रत्यूषः अहर्मुखं कल्यं (काल्यं) उषः (अपः उषा) "उषा प्रभातं गोसर्ग इति त्रिकांडशेषः"। मत्युषः (मत्यूषः) "उषः मत्युषित क्लीवं पितृमस्वां च योषिति ।" मभातं षद्वं मभातस्य । तत्राद्यः मत्यूषोऽदंतःपुंसि क्रीवे च । "मत्यूषोऽहर्मुखे वसाविति मेदिनी ।" कल्यं तालव्यांतम्।।२॥ दिनांतः सायं "सायः" संध्या "संघा । संध्या पितृप्रसूः संधेति शब्दार्णवः "। सम्यक् ध्यायंत्यस्यामिति संध्या । पितृपसूः चत्वारि दिनांते। तत्र सायमिसव्ययं नपुंसक्रांलगं वा। "सायः कांडे दिनांते चेति मेदिन्यादिषु साय इत्युक्तत्वात्सायमिति मांताच्ययस्याच्ययवर्गे वक्ष्यमाणत्वादत्र सायोऽदंतः पुंस्येव"। प्राह्माद्यः समाहृताः त्रिसंध्यं ज्ञेयम्। "आवंतो वेति पाक्षिकी क्लीबता । पक्षे त्रिसंध्यी" एकम् । तत्र प्रातः पूर्वातः। शर्वरी (शार्वरी)॥३॥ निशा निशीथिनी रात्रिः (रात्री) "रात्री रात्रिस्तम-स्त्रिनीति शब्दर्णवः" त्रियामा क्षणदा क्षणमुत्सत्रं निर्व्यापारस्थिति वा ददाति । क्षपा विभावरी तमस्विनी रजनी (रजनिरिप) यामिनी तमी "तमा तमिः" द्रादश निशायाः॥४॥ या तामसी तमोयुक्ता रात्रिः सा तमिस्रा एकम्।या चंद्रिकया चंद्रमकाशेन अन्विता युक्ता रात्रिः सा ज्यौत्स्नी एकम्। ज्यौत्स्नी ज्योतिष्मती रात्रिज्यौत्स्ना चंद्रमसः मभेति शाश्वतः। पूर्वापरदिनाभ्यां युक्तायां

१ इदमर्घे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति॥

गणरात्रं निशा बह्यः प्रदोषो रजनीमुखम् ॥
अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ द्वौ यामप्रहरो समो ॥ ६ ॥
स पर्वसंधिः प्रतिपत्पंचदश्योर्यदंतरम् ॥
पक्षांतौ पंचदश्यौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा ॥ ७ ॥
कलाहीने सानुमितः पूर्णे राका निशाकरे ॥
अमावास्यौ त्वमावस्यौ दर्शः सूर्येंदुसंगमः ॥ ८ ॥
सा दृष्टेंदुः सिनीवाली सा नष्टेंदुकला कुहूँः ॥
उपरागो यहो राहुयस्ते त्विंदौ च पूष्णि च ॥ ९ ॥

रात्रौ पक्षिणीति नामैकम्। पक्षाविव पक्षौ पूर्वीत्तरदिवसौ यस्याः सा पक्षिणी। पक्षिणी पक्षतुल्याभ्यामहोभ्यां वेष्टिता निशेति स्मरणात् ॥ ५॥ वहचो निशाः गणरात्रं स्यात् । एकं रात्रिसमुदायस्य । प्रदोषः रजनीमुखं द्वे रात्रेः पूर्वभा-गस्य । अर्धरात्रः निशीथ इति द्वे रात्रिमध्यसमयस्य । यामः प्रहरः द्वे अहो-रात्राष्ट्रमांशस्य ॥६॥ मतिपत्पंचद्रयोर्थदंतरं स संधिः पर्वेत्यन्वयः। यदाह रुद्रः। दर्शमितपदोः संघौ ग्रंथिमस्तावयोरिप । पर्व क्वीवे विजानीयाद्विषुवत्मभृतिष्व-पीति ॥ पर्वसंधिरिति चतुरक्षरं वा एकम् । द्वे अमापूर्णिमे पक्षांतौ पंचद्रयौ द्वयं पक्षांतितथ्योः । द्वित्वाद्विवचनम् । नतु नित्यम् । पौर्णमासी पूर्णिमा । द्वे शुक्रपक्षांत्यतियौ ॥ ॥ सा पूर्णिमा कलाहीने चंद्रे सति अनुमतिरित्युच्यते एकम्। सैव पूर्णिमा पूर्णे निशाकरे सित राका एकम्। या पूर्वा पौर्णमासी सा अनुमतिर्योत्तरा सा राकेति श्रुतिः। अमावास्या अमावस्या। अमावस्यद-न्यतरस्याम् । पा० । अमा सह वसतः अस्यां चंद्राकौं । अमोपपदाद्वसेरिधक-रणे ण्यत् । वृद्धौ सत्यां पाक्षिको दूस्वश्च निपात्यते । "अमावसी अमावासी अमामासी अमामसी । अप्यमावस्यमावासी चामामास्यप्यमामसीति शब्दा-र्णवः । नामैकदेशे नामग्रहणादमापि"। दर्शः सूर्येंदुसंगमः चत्वारि कृष्णपक्षां-सतिथेः ॥ ८॥ सा अमावास्या दृष्टेंदुश्चेदृष्ट इंदुर्यस्यां सा सिनीवाली एकम्। सैव नष्टेंदुकला नष्टा इंदुकला यस्यां सा कुहू: "कुहु:" एकम्। या पूर्वामा-वास्या सिनीवाली योत्तरा सा कुहूरिति श्रुतिः । अयमर्थः । चतुर्दश्या अतिम-महरः अमावास्याया अष्टौ महराश्चेति नवमहरात्मकश्चंद्रक्षयकालः शास्त्रसिद्धः। तत्राद्यमहरद्वये चंद्रस्य सूक्ष्मता । अंतिममहरद्वये कुत्स्नक्षयः । अतोऽमावास्या-या आद्यमहरः सिनीवालीसंज्ञः । अंत्यमहरद्वयं कुहूसंज्ञम् । मध्यममहरपंचकं

सोपप्रवोपरक्तौ द्वावम्युत्पात उपाहितः॥
एकयोक्त्या पुष्पवंतौ दिवाकरनिशाकरौ॥१०॥
अष्टादश निमेषास्तु काष्टा त्रिंशतु ताः कला॥
तास्तु त्रिंशतक्षणस्ते तु मुहूर्तो द्वादशास्त्रियाम्॥११॥
ते तु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्ते दश पंच च॥
पक्षौ पूर्वापरौ शुक्ककृष्णौ मासस्तु तावुभौ॥१२॥
द्वौ द्वौ मार्गीदिमासौ स्याद्दतुस्तेरयनं त्रिभिः॥
अयने द्वे गतिरुद्दाक्षिणार्कस्य वत्सरः॥१३॥

दर्शसंज्ञमिति । राहुणा चंद्रे सूर्ये च ग्रस्ते सति तस्य ग्रासस्योपरागः ग्रह इति नामद्वयम् ॥ ९ ॥ सोपष्ठवः उपरक्तः इति द्वे राहुग्रस्तस्येंदोः सूर्यस्य वा । अग्न्यु-त्पातः उपाहितः इति द्वे विक्कितोपसर्गस्य । ग्रहणे सति कदाचिदाग्नेयमंडला-दुत्पन्नो भवति तस्येत्येके । धूमकेत्वारूयस्योत्पातस्येत्यपरे । एकयोक्त्याऽपृथ-ग्वचनेन पुष्पवंतावित्युक्तौ सूर्याचंद्रमसौ ज्ञेयौ एकम्। एकयोक्त्योति वचनात्पु-ष्पवंत इति पुष्पवानिति वा सुर्यः चंद्रो वा न वक्तव्यः । यथा रोद्सी इत्ये-कयोक्त्या द्यावापृथिच्यौ उच्येते । पुष्पवंतशब्दो मतुवंतोऽकारांतश्च । धरणी-धरशिखरस्थितपुष्पवंताभ्यामिखादिमयोगदर्शनात् ॥ १०॥ निमेषोऽक्षिस्पं-दकालः । अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपो निमेषः परिकीर्तित इत्युक्तम् । अष्टादश निमेषा मिलित्वा एका काष्टा भवति । त्रिशत्काष्टाः मिलित्वा एका कला। ताः कला-स्त्रिशन्मिलित्वा एकः क्षणः। ते क्षणाः द्वादश मिलित्वा एको मुहूर्तः स्त्रीब-पुंसोः ॥ ११॥ ते त्रिंशनमुहूर्ता एको इहोरात्रः । अहा सहिता रात्रिरहोरात्रः । "अत्र अहश्र रात्रिश्च तयोः समाहार इति विग्रहः साधुः, अन्यथा अजभाव-मसंगात् । अहः पूर्वीद्रात्रिशब्दाह्वंद्व एवाज्विधानात् ।" तेऽहोरात्राः पंचदश-संख्याका एकः पक्षः । पक्षो द्विविधः शुक्तः कृष्णश्रेति । तत्र मासस्य पूर्वः शुक्तः कृष्णस्त्वपरः। यतः शुक्तादिक्रमेण प्रायशो मासप्रवृत्तिः। ताबुभौ पक्षा-वेको मासः । चांद्रेण मानेनेदमुक्तम् ॥ १२ ॥ मार्गादी द्वौ द्वौ मासौ ऋतुरेकः स च हेमंतादिसंज्ञः। माघादीसपि पाठः। माघाद्यपक्रमस्तु अयनारंभवशा-ज्ज्ञेयः। तैर्ऋतुभिक्षिभिरेकमयनम्। तद्विधा सूर्यगतिभेदात्। अर्कस्योदग्गतिः उत्तरायणम् अयते गच्छति अर्कः अनेन । अय गतौ ल्युट्, पूर्वपदात्संज्ञायामग

समर्गितिवे काले विषुविद्युवं च तत् ॥
("पुष्पयुक्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा ॥
नाम्ना स पौषो माघाद्याश्चेवमेकादशापरे॥१॥१)(१)
मार्गशीर्षे सहा मार्ग आग्रहायणिकश्च सः॥१४॥
पौषे तैषसहस्यौ हो तपा माघेऽथ फाल्गुने ॥
स्यात्तपस्यःफाल्गुनिकः स्याचैत्रे चैत्रिको मधुः॥१५॥
वैशाखे माधवो राधो ज्येष्ठे शुक्रः शुचिस्त्वयम् ॥
आषाढे श्रावणे तु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः ॥१६॥
स्यादाश्चिन इषोप्याश्वयुजोऽपि स्यातु कार्तिके॥१९॥
वाहुलोजौ कार्तिकिको हेमंतः शिशिरोऽस्त्रियाम् ॥

इति णत्वम्। दक्षिणा गतिस्तु दक्षिणायनम्। एवं द्वे अयने एको वत्सरः॥ १३॥ विषुवत् विषुवं "विषुपं विषुणः विषुवः। विषुवान्समरात्रिवासर इति पुंस्कांडे वोपालितः" द्वयं समं रात्रिदिवं यस्मिस्तिस्मिन्काले तुलासंकांतौ मेपसंकांतौ च दिनरात्री समे भवतः तस्य कालस्येत्यर्थः। रात्रिदिवशब्दः अचतुरिवचतुरे-सादिना साधुः। "पुष्यनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी पौषी क्षेया सा पौषी यस्मिन्मासे वर्तते स नाम्ना पौषः मघायुक्ता पौर्णमासी यत्र स माघः स आद्यो येषां ते। अपरे पौषादन्ये एकादश मासा एवमुक्तरीसा क्षेयाः" एकेकम्। मार्गशिषः सहाः मार्गः आग्रहायणिकः चत्वारि मार्गशिष्स्य॥ १४॥ पौषः तैषः सहस्यः त्रीणि पौषस्य। तपाः माघः द्वे माघस्य। फाल्गुनः तपस्यः फाल्गुनिकः त्रयम्। चैत्रः चैत्रिकः मधुः त्रयम्॥ १५॥ वैशाखः माधवः राधः त्रीणि। ज्येष्ठः श्रकः द्वे। श्रावणः नभाः सांतः। श्रावणिकः त्रीणि॥ १६॥ नभस्यः मौष्ठपदः भाद्रः भाद्रपदः चत्वारि। आश्विनः इषः आश्वयुजः त्रीणि। कार्तिकः॥ १७॥ वाहुलः ऊर्जः कार्तिकिकः चत्वारि। ऋतुभेदानाह। हेमंत इसेक ऋतुः। शिशिर इसपरः। स च पुन्नपुंसकिलाः एकेकम्। वसंतः पुष्प-

वसंते पुष्पसमयः सुरिभगींष्म उष्मकः॥१८॥ निदाघ उष्णोपगम उष्ण ऊष्मागमस्तपः॥ स्त्रियांपावृट् स्त्रियां भूम्निवर्षा अथ शरित्त्रयाम्॥१९॥ षडमी ऋतवःपुंसि मार्गादीनां युगैः क्रमात्॥ संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समाः॥२०॥ मासेन स्यादहोरात्रः पैत्रो वर्षेण देवतः॥ दैवे युगसहस्रे हे ब्राह्मः कल्पौ तु तौ नृणाम्॥२१॥ मन्वंतरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्तिः॥

समयः सुरभिः त्रीणि वसंतस्य । ग्रीष्मः उष्मकः (ऊष्मकः)॥ १८॥ निदाघः नितरां दहांतेऽत्र। दह भस्मीकरणे। हलश्रेति घञ्। न्यंकादित्वात्कुत्वम्। उष्णो-पगमः उष्णः ऊष्मागमः "उष्मागमः" तपः इति सप्तकं ग्रीष्मस्य । तपो ऽकारांतः पुंसि । मावृद् वर्षणं वृद् मकुष्टा वृद् यत्र वृषु सेचने निहवृतीति दीर्घः । वर्षाः द्रे वर्षतोः । तत्र मावृद्शब्दः पांतः स्त्रियाम् । वर्षाशब्दस्तु स्त्रीलिंगो भूम्नि निसं वहुवचनांत इत्यर्थः । शरदित्येक ऋतुः स स्त्रीलिंगो दकारांतः ॥ १९ ॥ अमी हेमंताद्यः षडिप ऋतवः ऋतुसंज्ञकाः । ऋतुशब्दः पुर्छिगः । ते च हेमंताद्यः मार्गशीर्षादिमासानां षड्जिर्युग्मैः क्रमाद्भवंति । उक्तं च । आदाय मार्गशीर्षाच द्रौद्रौ मासावृतुर्मत इति । संवत्सरः वत्सरः अब्दः हायनः शरत् समाः षट्कं वर्षस्य। तत्र हायनांता अख्रियाम्। समाः स्त्रियां बहुत्वे च। समां समां विजायते इत्ये-कत्वेऽपि दृश्यते ॥ २० ॥ मानुषेण मासेन एकः पैत्रोऽहोरात्रः । तत्र कृष्णा-ष्ट्रम्या उत्तरार्थे दिनारंभः शुक्काष्ट्रम्या उत्तरार्थे राज्यारंभः । तथा मानुषेण वर्षेण दैवतः देवानामहोरात्रः । तत्रोत्तरायणं दिनम् । दक्षिणायनं रात्रिः।मानुषाणां यत्कृतादि युगचतुष्ट्यं तद्दैवं युगं ज्ञेयस्। एवं दैवे द्वे युगसहस्रे ब्राह्मोऽहोरात्रः। अयमर्थः - उक्तानां देवताहोरात्राणां षष्ट्यिधकशतत्रयेण दिव्यं वर्षम् । दिव्ये-द्वीदशभिर्वर्षसहस्रमीनुषचतुर्युगं तच देवानामेकं युगं तत्सहस्रं ब्रह्मणो दिनं तत्तु भूतानां स्थितिकालस्तावसेव रात्रिभूतानां पलयकाल इति। अत उक्तं तौ कल्पा-विति। ये द्वे दैवे युगसहस्रे तौ नृणां कल्पौ स्थितिमलयकालावित्यर्थ॥२१॥ दिच्यानां युगानां या एकसप्ततिरेकाधिका सप्ततिः तन्मन्वंतरम् । मनूनां स्वायं-भुचचाधुषादीनामंतरमवकाशो ऽविधर्वा।तैश्चतुर्दशभिर्ब्रह्मणोदिनंभवतिएकम्।

संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पांत इत्यपि॥ २२॥ अस्त्री पंकं पुमान्पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषम्॥ कलुषं वृजिनेनोऽघमंहो दुरितदुष्कृतम्॥ २३॥ स्याद्धममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः॥ मुत्पीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः॥ २४॥ स्यादानंदथुरानंदः हार्मशातसुखानि च॥ शःश्रेयसं शिवं मदं कल्याणं मंगलं शुभम्॥ २५॥ भावुकं भविकं भव्यं कुहालं क्षेममस्त्रियाम्॥ शस्तं चाथ त्रिषु द्वये पापं पुण्यं सुखादि च॥ २६॥ मतिक्षका मचर्चिका प्रकांहमुद्वतक्षजो ॥

संवर्तः प्रख्यः कल्पः क्षयः कल्पांतः पंच प्रख्यस्य ॥२२॥ पंकं पाष्मा पापं किल्बिषं कल्मषं कलुषं वृजिनं एनः अघं अंहः "अंधः" दुरितं दुष्कृतं द्वादश पापस्य । तत्र पंकं क्लीवपुंसोः । पाप्पा नकारांतः पुंसि । शेषं क्लीवे ॥ २३ ॥ धर्म पुण्यं श्रेयः सुकृतं वृषः पंचकं सुकृतस्य । तत्र धर्मः ह्रीवपुंसोः । वृषः पुंसि । मुत् प्रीतिः प्रमदः हर्षः प्रमोदः आमोदः संमदः ॥२४॥ आनंदशुः दुनदि समृद्धौ द्वितो ऽथुच्। आनंदः शर्म शातं "दंत्यादिर्वा"सुखं द्वादश हर्षस्य। तत्र प्रीति-साहचर्यान्मुद्पि स्त्रियां दकारांतः। श्वःश्रेयसम् । श्वः आगामि श्रेयो यत्र।श्वसो वसीयःश्रेयसः इसच् । शिवम् । शिवं च मोक्षे क्षेमे च महादेवे सुखे जले । शिवो योगांतरे वेदे गुग्गुलौ वालके हरे इति विश्वः । भद्रं (भंदं) "भंदं भद्रं शिवं तथेति त्रिकांडशेषः " कल्याणं मंगलं शुभम् ॥२५॥ भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेमं शस्तं द्वादश कल्याणमात्रस्य । तत्र क्षेमं शस्तं च पुत्रपुंसकयोः । अध्यसिमिति चतुरक्षरम्। पापपुण्यशब्दौ तथा सुखादिशब्दाः अध्येयःशिव-भद्रादयः शस्तांताः द्रव्ये विशेष्ये वर्तमानास्त्रिषु विशेष्यिलेगा इत्यर्थः । यथा पापा स्त्री । पापः पुमान् । पापं कुलिमत्यादि ॥ २६ ॥ मति क्लिका मचिका मकांडं "मकांडः पुंस्यपि । प्रकांडो न स्त्री विटपे मूलशाखांतरे तरोः। शस्त इति मेदिनी । अस्त्री प्रकांडो विटपे तरुस्कंधपशस्तयोरिति रभसः । " उद्धः तल्लजः अमूनि पंच मशस्तवाचकानि । एते तु पंच नित्यं द्रव्ये एव लिंगां- पशस्तवाचकान्यमून्ययः शुभावहो विधिः ॥ २७॥ दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः ॥ हतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम् ॥ २८॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम् ॥ विशेषः कालिकोऽवस्था गुणाः सत्त्वं रजस्तमः॥२९॥ जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्धवः ॥ प्राणी तु चेतनो जन्मी जंतुजन्युशरीरिणः ॥ ३०॥ (जातिर्जातं च सामान्यं व्यक्तिरुतु पृथगात्मता ॥)(१) चितं तु चेतो इदयं स्वांतं इन्मानसं मनः ॥ ३१॥ ॥ इति कालवर्गः ॥ ४॥

तरेण सामानाधिकरण्येऽपि स्वलिंगं न जहति। प्रशंसावचनैश्चेति कृष्णसर्पवा-प्यश्वादिवत् नित्यसमासः। यथा प्रशस्तो ब्राह्मणो ब्राह्मणमताञ्चिका । प्रशस्ता गौर्गोमचर्चिका । गोपकांडम् । बाह्मणोद्धः । कुमारीतल्लजः । अयः एत्यनेन मुखम् । इण् गतौ धप्रत्ययः । शुभावहो विधिः शुभोत्पादकं दैवं सोऽय उच्यते अयोऽकारांतः एकम ॥२०॥ दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं नियतिः।नियम्यतेऽनया क्तिन्। नियतिर्नियमे दैवे इति विश्वः। विधिः। षट्कं प्राक्तनकर्मणः। नियतिः स्त्री । विधिः पुंसि । हेतुः कारणं वीजं त्रयं हेतुमात्रस्य । हेतुः पुंसि । यदादिका-रणं तिन्नदानं एकमुपादानकारणस्य ॥ २८ ॥ ध्रेत्रज्ञः क्षीयते इति क्षेत्रं शरीरं तज्जानाति। ज्ञा अवबोधने, आतो नुपेति क्'ंतत्मा पुंसि स्वभावेऽपि मयत्नम-नसोरपि। धृतावपि मनीषायां शरीरब्रह्मणौरपि॥१॥ पुरुषः त्रयं शरीराधिदैव-तस्य । प्रधानं प्रकृतिः द्वे सत्त्वादिगुणसाम्यावस्थायाः । यः कालिको विदेशः कालकृतो देहादेविशेषः यौवनादिरवस्थोच्यते एकम् । सत्त्वं रजः तमः एते गुणाः प्रकृतेर्धर्माः एकैकम् । रजस्तमसी सांते॥२९॥ जनुः जननं जन्म जनिः उत्पत्तिः उद्भवः षद्वं जन्मनः । जनुः सांतम् । जनिः स्त्री । पाणी चेतनः जन्मी जंतुः जन्युः शरीरी पद्धं प्राणिनः ॥३०॥ जातिरित्यादि पद्यं केचिदत्र पटंति "इ.न टीकाकारेण लिखितं परंतु मूल एवैतत्पद्यं दृश्यते।" जातिः जातं सामान्यं त्रयं घटत्वादिजातेः। व्यक्तिः व्यज्यतेऽनया व्यक्तिः।अंजू व्यक्त्यादौ बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मितः॥
पेक्षोपलिब्धिश्चित्संवित्पतिपज्ज्ञिप्तचेतनाः॥१॥
धीर्धारणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसम्॥
("अवधानं समाधानं प्रणिधानं तथैव च॥")(१)
चित्ताभोगो मनस्कारश्चर्चा संख्या विचारणा॥२॥
("विमर्शो भावना चैव वासना च निगद्यते॥")(२)
अध्याहारस्तर्क ऊहो विचिकित्सा तु संशयः॥
संदेहद्वापरौ चाथ समी निर्णयनिश्चयौ॥३॥
मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता व्यापादो दोहृचितनम्॥
समौ सिद्धांतराद्धांतौ श्लांतिर्मिथ्यामितर्भमः॥४॥

क्तिन्। पृथगात्मता द्वे घटादिव्यक्ते:। चित्तं चेतः हृद्यं स्वांतं हृत् मानसं मनः सप्तकं चित्तस्य । हृत्दकारांतः ॥३१॥ इति कालवर्गः ॥ ४॥ वृद्धिः मनीषा मनस ईषा।ईष गत्यादिषु, शकंध्वादिः।धिपणा धीः प्रज्ञा शेमुपी शेः मोहस्तं मुख्णाति । मुष स्तेये। शीङो विच्। मूलविभुजेति मुपेः कः। मतिः पेक्षा उपलब्धिः चित् संवित् प्रतिपत् इाप्तः चेतना चतुर्दश बुद्धेः । तत्र चित् तांतः । संवित् शतिपत् च दांतः ॥१॥ या धारणावती धीः सा मेधा एकम्। यन्मानसं कर्म मनोव्यापारः स संकल्पः एकम्। "अवधानादि त्रयं समाधानस्य"। चित्ता-भोगः मनस्कारः द्वे मनसः सुखादौ तत्परतायाः । चर्चा संख्या विचारणा त्रयं ममाणैरर्थपरीक्षणस्य ॥२॥ "विमर्शादित्रयं पूर्वानुभूताविस्मरणस्य"। अध्या-हारः तर्कः ऊहः त्रयं वर्कस्य । "अपूर्वोत्मेक्षणं तर्कः"। विचिकित्सा विपूर्वात् कितेः सन्नतादकारः। संशयः संदेहः द्वापरः द्वौ परौ पकारौ यस्य पृषोदरादि-त्वादात्वम् । चत्वारि संशयज्ञानस्य । यथा स्थाणुर्वा पुरुषो वेति संशयः। निर्णयः निश्चयः द्वे निश्चयज्ञानस्य ॥३॥ मिथ्यादृष्टिः नास्तिकता द्वे परलोकाभाववादि-ज्ञानस्य। नास्ति परलोक इति मतिर्यस्य तस्य भावो नास्तिकता। व्यापादः द्रोहर्चितनम् द्वे परद्रोहचितनस्य । सिद्धांतः राद्धांतः द्वे सिद्धांतस्य । सिद्धः अंतो निर्णयो यस्य स सिद्धांतः । भ्रांतिः मिथ्यामितः भ्रमः त्रयमेन्द्रिर्गर्थ-ज्ञानस्य । स्थाणौ पुरुषोऽयमिति ज्ञानं भ्रांतिः । स्थाणुर्वा पुरुषो वायमिस-

१ इदमर्थं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ इदमर्थं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रवसंश्रवाः ॥ अंगीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः ॥५॥ मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः ॥ मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ॥६॥ मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियाम् ॥ रूपं शब्दो गंधरसस्पर्शाश्च विषया अमी ॥७॥ गोचरा इंदियार्थाश्च हषीकं विषयींदियम् ॥ कर्मेंदियं तु पाय्वादि मनोनेत्रादि धींदियम् ॥८॥

नेककोटिकं ज्ञानं संशयः । स्थाणौ स्थाणुरिति ज्ञानं निश्चयः॥४॥ संवित् आगूः प्रतिज्ञानं नियमः आश्रवः संश्रवः अंगीकारः अभ्युपगमः मितिश्रवः समाधिः द्शकं अंगीकारस्य । तत्र संवित् आगूश्र स्नियाम्। " आगूर्वधूवत् । आग्वौ आग्व इत्यादि । पक्षे धूर्वत् आगुरौ आगुर इत्यादि" ॥ ५ ॥ मोक्षविषये या धीर्बुद्धिः तत् ज्ञानं एकम् । मोक्षशास्त्रादन्यत्र शास्त्रे शिल्पे चित्रादौ च धीर्विज्ञानमुच्यते । "मोक्षानिमित्तं शिल्पशास्त्रयोधीर्ज्ञा-नम्। अन्यानिमित्तं या तयोधीः सा विज्ञानिमिति वा "। विज्ञानं कर्मणि ज्ञाने इति हैमः । एकम् । मुक्तिः जन्ममरणाभ्यां मोचनं मुच्छ मोक्षणे क्तिन् । मुक्तिर्मोचनमोक्षयोरिति हैमः। कैवल्यं निर्वाणं श्रेयः। अतिशयेन प्रशस्यं ईयसुनि मशस्यस्येति श्रादेशः । निःश्रेयसम् । अचतुरेति निपातनादच् । अमृतम् ॥ ६ ॥ मोक्षः अपवर्गः अष्टकं मोक्षस्य । अज्ञानं अविद्या अहंमतिः। अहंपधाना मतिः। अहमिति विभिक्तप्रतिक्रपकमञ्ययं अहंकारार्थकम्। त्रय-मज्ञानस्य । रूपं शब्दः गंधः रसः स्पर्शः एते पंच विषया इति गोचरा इति इंद्रियार्था इति चोच्यंते त्रयम् ॥ ७ ॥ हृषीकं विषयि इंद्रियं इंद्रस्यात्मनो हिंगम् । त्रयं चक्षुरादेरिदियस्य । विषयि नांतम् । पायूपस्थादि कर्मेंद्रिय-मुच्यते । आदिना वागादि । "तद्यथा । पायूपस्थं पाणिपादौ वाक्चेतींद्रिय संग्रहः। उत्सर्ग आनंदादानगत्यालापाश्च तत्किया इति "। मनोनेत्रादि धींद्रियमुच्यते । आदिना श्रोत्रादि । "मनः कर्णस्तथा नेत्रं रसना च त्वचा सह ॥ नासिका चेति षद् तानि धींद्रियाणि मचक्षते" एकम् ॥ ८ ॥ रस-भेदानाह । तुवरः "दीर्घादिरापि कुवरोऽपि" कषायः द्वे तुवरस्य माक्ट-तभाषया तुरट इति ख्यातस्य । मधुराद्याः पृथक् पृथक् क्षेयाः । एवं तुव-

तुवरस्तु कषायाऽस्त्री मधुरो लवणः कटुः॥
तिक्तोऽम्लश्च रसाः पुंसि तद्वत्सु षडमी त्रिषु॥९॥
विमर्दोत्थे परिमलो गंधे जनमनोहरे॥
आमोदःसोऽतिनिर्हारी वाच्यलिंगत्वमागुणात्॥१०॥
समाकर्षी तु निर्हारी सुरिभर्घाणतर्पणः॥
इष्टगंधः सुगंधिः स्यादामोदी मुखवासनः॥११॥
पूतिगंधिस्तु दुगंधो विस्तं स्यादामगंधि यत्॥
शुक्कशुभ्नशुचिश्वतिवद्याद्वद्येतपांदराः॥१२॥

राद्याः षडिप रसा उच्यंते । तत्र तुवरो हरीतक्यादौ मसिद्धः। मधुरो जलादौ मिसदः। छवणः सैंधवादौ मिसदः। कटुर्मरीचादौ मिसदः। एवं तिक्तो निवादौ । अम्लस्तित्तिड्यादौ "अम्बूं "। रस्यंते आस्वाद्यंते इति रसाः। कर्मणि घञ् । अमी तुवराद्याः षडिप रसमात्रे वर्तमानाः पुंसि । तद्वतसु रसवत्सु वर्तमानास्त्रिषु वाच्यलिंगा इत्यर्थः । ''तुवरकषायौ नपुंसकावपि अस्तीत्युक्तत्वात्"॥ ९ ॥ विमर्दोत्थे संघर्षणादिनोत्पन्ने जनमनोहरे गंधे परिमल इत्येकम् । विमर्दग्रहणेन जातिपद्मादेनिरासः । योऽतिनिर्हारी अत्यं-तसमाकर्षी स गंध आमोद उच्यते । "कस्तूरिकायामामोदः कपूरे मुखवा-सनः । बकुले स्यात्परिमल्रश्चंपके सुरिभस्तथेति शब्दार्णवः " एकम् । इतः परं आगुणाद्गुणाः शुक्कादय इति वक्ष्यमाणाद्गुणशब्दात्पाक् वाच्यलिंगत्वं अभिधेयानुसारेणित्रिलिंगत्वम् ॥ १० ॥ समाकर्षी निर्हारी द्वे दूरिनपातिनो गंधद्रव्यस्य । निर्हरत्यवञ्यं मनो निर्हारी । सुरिभः घ्राणतर्पणः इष्ट्रगेंधः सुगंधिः चत्वारि शोभनगंधयुक्तस्य । शोभनो गंधोऽस्य सुगंधिः । आमोदी मुखवा-सनः इति द्वे यन्मुखं वासयति तस्य तांबूलादेः ॥ ११ ॥ पृतिगंधिः दुर्गधः द्वे अनिष्टगंधयुक्तस्य । पूर्तिर्दुष्टः गंधो यस्य सः । यदामगंधि तद्विस्रं एकं अपक्रमांसादिगंधस्य । आमोऽपक्रमलस्तस्येव गंघो यस्य तत् । उपमाना-चेतीत्। गुक्तः गुभ्रः गुचिः श्वेतः विशदः श्येतः पांडरः ॥ १२ ॥ अवदातः सितः गौरः अवलक्षः "वलक्षोऽपि "वष्टिभागुरिरित्यनेनाङ्घोपपक्षे । धवलः अर्जुनः हरिणः पांडुरः । नगपांसुपांडुभ्यश्चेति रः । पांडुः षोडश नामानि शुक्रस्य। "तत्रार्जुनांतानि त्रयोदशं नामानि शुक्रस्य। हरिणादीनि त्रीणि पीत- प्रथमं काण्डम्.

अवदातः सितो गौरोऽवलक्षो धवलोऽर्जुनः ॥ हरिणः पांडुरः पांडुरीषत्पाडुस्तु धूसरः ॥ १३ ॥ कृष्णे नीलासितस्यामकालस्यामलमेचकाः॥ पीतो गौरो हरिदाभः पाँछाशो हरितो हरित् ॥१४॥ लोहितो रोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः॥ अव्यक्तरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥ १५॥ रयावः स्यात्कपिशो धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते॥ कडारः कपिलः पिंगपिशंगौ कद्वपिंगलौ ॥ १६॥

मिश्रशुक्कस्येति विभागः साधुः । शब्दार्णवे तु । श्वेतस्तु समपीतोऽसौ रक्तेतर-जपारुचिः। वलक्षस्तु सितः शावः कदलीकुसुमोपमः॥ अर्जुनस्तु सितः कृष्ण-लेशवान् कुमुदच्छविः । पांडुस्तु पीतभागार्थः केतकीधूलिसन्निभ इत्युक्तम् । हरिणौ पांडुसारंगाविति हैमः।" ईषत्पांडुः धूसरः। "धूसरस्तु सितः पीतल्छे-शवान् बकुलच्छविरिति शब्दार्णवः।" द्वे ईषद्धवलस्य ॥ १३॥ क्रुष्णः नीलः असितः रयामः कालः रयामलः मेचकः। ''मेचकः कृष्णनीलः स्यादतसीपु-ष्पसन्निभ इति शब्दार्णवः"। सप्तकं नील्यादिगतवर्णस्य । पीतः गौरः हरि-द्राभः त्रयं पीतस्य । पालाशः "पलाशोऽपि" हरितः हरित् त्रयं शिरीषादिपत्र-गतवर्णस्य । हरित्तांतः ॥१४॥ छोहितः रोहितः रक्तः त्रयं रक्तस्य । यः कोकन-दच्छविः रक्तोत्पछाभः स शोण इसेकम्। योऽव्यक्तराग ईषद्रक्तः सोऽरूणः। ''अरुणः क्रुष्णलोहित इसमरमाला" एकम्। यः श्वेतमिश्रो रक्तः स पाटल इसेकम् ॥ १५ ॥ इयावः कपिशः द्वे धूसरारुणवर्णस्य । कपिर्मर्कटः तद्वद्वर्णी-**ऽस्त्यस्य किपशः । धूमः धूमलः कृष्णलोहितः त्रयं कृष्णिमश्रलोहितवर्णस्य ।** कडारः किपलः पिंगः पिशंगः कदुः पिंगलः षद्भं पिंगलवर्णस्य । अयमसंत-गौरबालकस्य केश्रेषु मसिद्धः। पिंगा गोरोचना पांडुरिति कात्यः। "शब्दाणवे तु सितपीतहरिद्रक्तः कडारस्तृणविह्यत्। अयं तद्रक्तपीतांगः कपिछो गोवि-भूषणः । हरितांशेऽधिकेऽसौ तु पिशंगः पद्मधूलिवत् । पिशंगस्त्वासितावे-शातिपक्षो दीपशिखादिषु। पिंगलस्तु परच्छायः पिंगे शुक्लांमखंडवदित्युक्तम्" ॥ १६ ॥ चित्रं किमीरः "कमीरः" कल्माषः शवलः एतः कर्बुरः षट्कं कर्बुरस्य विचित्रवर्णस्येत्यर्थः । शुक्कादयः गुणे गुणमात्रे वर्तमानाः पुंसि । चित्रं तु रूप- चित्रं किंमीरकल्माषशबलैताश्च कर्बुरे ॥ गुणे शुक्कादयः पुंसि गुणिलिंगास्तुतद्वति ॥ १७॥ इति धीवर्गः ॥ ५॥

बाह्यी तु भारती भाषा गीर्वाग्वाणी सरस्वती ॥ व्याहार उक्तिर्रुपितं भाषितं वचनं वचः ॥ १ ॥ अपभंशोऽपशब्दः स्याच्छास्त्रे शब्दस्तु वाचकः ॥ तिङ्सुबंतचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता॥२॥ श्रुतिः स्त्री वेद आम्रायस्त्रयी धर्मस्तु तिहिधिः ॥

भेदान्नपुंसकम्। यथास्य पटस्य शुक्कं रूपम्। तद्वीत गुणवति वस्तुनि वर्तमाना गुणिलिंगाः अभिधेयलिंगाः। गुणवचनेभ्यो मतुषो लुक् इति गुणिनि वर्तमा-नत्वम् । तत्प्रत्याख्याने गुणगुणिनोरभेदान्निर्वाहः इति महाभाष्ये । यथा गुक्रा शाटी शुक्तः पटः शुक्तं वस्त्रम्। रोहितादीनां स्त्रीत्वे तु वर्णाद्नुदात्तात्तोपधात्तो न इति ङीष्वा तकारस्य नकारश्च । यथा इयेनी इयेता । रोहिणी रोहिता । लोहिनी लोहितेत्यादि॥५७॥ इति धीवर्गः ॥५॥ ब्राह्मी ब्रह्मण इयम्। ब्राह्मी-ऽजाताविति टिलोपः ङीप्। भारती भाषा गीः ''गिरापि। ब्रह्माणी वचनं वाचा जिल्पतं गदितं गिरेति शब्दार्णनः । गीर्भणितिर्गिरेति त्रिकांडशेषः।तत्र गिरा वाणीति पाठः।" वाक् वाणी सरस्वती व्याहारः उक्तिः लिपतं भाषितं वचनं वचः त्रयोदश नामानि वचनस्य । तत्रापि सरस्वत्यंतानि वचनाधि-ष्टाञ्या देवताया अपि। व्याहारादीनि त्वधिष्ठेयस्यैव। गीः रेफांता ॥१॥ अपभ्रष्टः शब्दः गावीगोणीत्यादिः अपशब्दः सोऽपभ्रंश इत्युच्यते एकम्। शास्त्रे च्याकरणादौ यो वाचकः स शब्द इत्युच्यते एकम् । यथा ओतमोततं-तूनां वाचकः पट इति । तिङ्मुबंतचयः तिङंतम्भवंतपदसमूहो वाक्यम् । वचे-र्ण्यत, बचोशब्द संज्ञायामिति कुत्वम् । तिङंतचयो यथा पचति भवति पाको भव-तीसर्थः। सुवंतचयो यथा। प्रकृतिसिद्धिमदं हि महात्मनाम्। कारकान्विता कार-कैः संबद्धा क्रिया वाक्यमुच्यते। यथा देवदत्त गामभिरक्ष शुक्कदंडेन। अत्रान्वि-तत्वं आकांक्षायोग्यतासित्रिधिवशाज्ज्ञेयम् ॥ २ ॥ श्रुतिः वेदः आस्नायः त्रयी चत्वारि वेदस्य । अत्र लिंगसंकरो न दोषाय स्त्रीति विशेपविधानात् त्रय्या व्याख्यायमानत्वाच । तद्विधिः वैदिको विधिर्यागादिः धर्म इत्युच्यते । वेदमू- स्त्रियास्वसामयज्ञुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयी ॥ ३ ॥ शिक्षेत्यादि श्रुतेरंगमोंकारपणवौ समौ ॥ इतिहासः पुरावृत्तमुदात्ताः सास्त्रयः स्वराः ॥ ४ ॥ आन्वोक्षिको दंडनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोः ॥ आख्यायिकोपलब्धार्था पुराणं पंचलक्षणम् ॥५॥(१) प्रबंधकल्पना कथा प्रवृक्षिका प्रहेलिका ॥

लत्वात्समृत्युक्तोऽपि विधिर्धर्म एव । यदाह गौतमः । श्रुतिसमृतिविहितो धर्म इति । केचित्तु छिंगसंकरो मा भूदिति त्रयीधर्म इति समस्तं पदमाहुः। "विधा-नमृग्यजुः साम्नां त्रयीधर्मे विदुर्बुधाः" ॥ त्रयीशब्दे विशेषं दर्शयन्वेदभेदानभि-थते। ऋक् ऋच्यंते स्तूयंते देवा अनया। ऋच् स्तुनौ संपदादित्वात् किए। साम यजुः इति त्रयो वेदामिछितास्त्रयी ज्ञेया। तत्र ऋक्शब्दः स्त्रीछिंगः॥ ३॥ शिक्षा करपो च्याकरणियादि वेदस्यांगं क्षेयम्।"शिक्षा करपो च्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः॥ छंदोविचितिरित्येष षडंगो वेद उच्यते। मसंगादिद-मप्युच्यते। वेदानामष्टौ विकृतयः। जटा माला शिला रेला ध्वजो दंडो स्थो घनः ॥ अष्टौ विकृतयः प्रोक्ताः क्रमपूर्वा महर्षिभिः ॥ षट् शास्त्राण्याह । गौत-यस्य कणादस्य कि। छस्य पतंजले: । च्यासस्य जैमिनेश्वापि दर्शनानि पडवे हि ॥ चतुर्दश विद्याः । अंगानि वेदाश्रत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः। धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या होताश्रतुर्द्य "॥ " कल्पः कल्पसूत्रम् "। ओंकारः मणवः द्वे । इतिहासः इतिहेति पारंपर्योपदेशे उच्ययं तदास्ते डस्मिन् । आस उपवेशने अधि-करणे घन्। पुरावृत्तं द्वे पूर्वचरितस्यमहाभारतादेः। उदात्तः अनुदात्तः स्वरितः इति त्रयः स्वरा उच्यंते एकम् ॥ ''उदात्तश्चानुदात्तश्चस्वारेतश्चस्वरास्त्रयः। चतुर्थः शचितो नोक्तो यतोऽसौ छांदसः स्मृतः"॥ ४॥ आन्वीक्षिकीत्येकं तर्कविद्यायां गौतमादिमणीतायाम्। दंडनीतिरित्येकं अर्थशास्त्रे वृहस्पत्यादिमणीते। 'अर्थस्य भूम्यादेः शास्त्रम् "। आख्यायिका उपलब्धार्था द्वयं अनुभूतार्थप्रतिपादकस्य वासवदत्तादेः। यत्पंचलक्षणं तत्पुराणमुच्यते। "सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंत-राणि च ॥ वंद्रयानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् " ॥५॥ प्रवंघस्य वाक्यविस्त-रस्य या कल्पना रचना सा कथा एकं नाटकरामायणादेः। प्रवृह्का "प्रव-

१ सर्गश्चिति टीकास्थं पद्यं ताल्यनपुस्तके मूल एवास्ति॥

समस्या तुँ समासार्था किंवदंती जनश्रुतिः ॥ समस्या तुँ समासार्था किंवदंती जनश्रुतिः ॥ वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तांत उदंतः स्यादथाह्नयः ॥ ७॥ आख्याह्ने अभिधानं च नामधेयं च नाम च ॥ हूतिराकारणाह्नानं संहूतिर्वहुभिः कृता ॥ ८॥ विवादो व्यवहारः स्यादुपन्यासस्तु वाङ्कुखम् ॥ उपोद्घात उदाहारः शपनं शपथः पुमान् ॥ ९॥

हिका" महेलिका द्वयं यथापरैः संदिह्यते तादशगुप्ताभिधानस्य। यथा।पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने ॥ यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि पिवा-म्यहमिति। "यदुक्तम्। च्यक्तीकृत्य कमप्यर्थं स्वरूपार्थस्य गोपना। यत्र वाह्या-र्थसंबद्धं कथ्यते सा महेलिकेति"। या मन्वादिभिः प्रणीता धर्मसंहिता "धर्मबो-धार्थं रचिता संहिता" सा स्मृतिः। वेदार्थस्मरणपूर्वकं रचितत्वात्स्मृतिरित्यर्थौ-ऽपि। स्मरतेः क्तिन् एकम्। समाहृतिः संग्रहः। "विस्तरेणोपदिष्टानामर्थानां सूत्रभाष्ययोः। निबंधो यः समासेन संग्रहं तं विदुर्बुधाः " द्वयं संग्रहग्रंथस्य ॥६॥ या समासार्थी पूरणीयार्थी कविशक्तिपरीक्षणार्थमपूर्णतयैव पठ्यमानार्थी वा सा समस्या। यथा शतचंद्रं नभस्तलम्। तत्पूरणं यथा। दामोदरकराघातविह्नलीकृत-चेतसा । दृष्टं चाणूरमञ्जेनेति । "समस्या त्वसमासार्थेति पाठे तु अपरिपूर्णार्थे-त्यर्थः।" किं वदंती "किंवदंतिः" जनश्रुतिः जनेभ्यः श्रूयते। कर्मणि क्तिन्। द्वे चतुरक्षरे नामनी लोकप्रवादस्य । वार्ता प्रवृत्तिः वृत्तांतः उदंतः चत्वारि यथा-स्थितस्रोकवृत्तकथनस्य । आह्यः ॥ ७॥ आख्या आहा अभिधानं नामधेयम्। भागक्रपेति नामशब्दात् धेयप्रसयः। नाम षद्धं नाम्नः। हूतिः आकारणा आहानं त्रयं आह्वानस्य। या बहुभिः कृता हूतिः स्ना संहूतिः एकम्।। ८ ॥ विरुद्धो वादः विवादः व्यवहारः । " वि नानाऽर्थेऽव संदेहे हरणं हार उच्यते । नानासंदेह-हरणाद्यवहारः मकीतित इति कासायनः।" द्वे ऋणदानादिनिमित्तविविधवा-दस्य । उपन्यासः वाङ्मुखं वाचोमुखमिव मुखमुपक्रमः द्वे वचनारंभस्य । उपोद्-घातः उदाहारः द्वे पक्रतसिद्धचर्थचितनस्य । तदुक्तम् । चितां पक्रतसिद्धचर्थामु-पोद्घातं मचक्षत इति । ''उपोद्घातादि द्वे वक्ष्यमाणोपयोग्यर्थवर्णनस्येतिवा।'' शपनं शपथः द्वयम् ॥ ९ ॥ प्रश्नः अनुयोगः पृच्छा त्रयं प्रश्नस्य । प्रतिवाक्यं उत्तरं

पश्चीऽनुयोगः पृच्छा च प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥

सिध्याभियोगोऽभ्याख्यानमथ मिध्याभिशंसनम्॥१०॥
अभिशापः प्रणादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः ॥
यशः कीर्तिः समँगाँ च स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः ॥११॥
आम्रेडितं द्विश्चिरुक्तमुचैर्घुष्टं तु घोषणा ॥
काकुःस्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः ॥१२॥
अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत् ॥
उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सा निदा च गईणे ॥१३॥
पारुष्यमतिवादः स्याद्धर्त्तनं त्वपकारगीः ॥
यः सनिदं उपाठंभस्तत्र स्यात्परिभाषणम् ॥१४॥

द्वे प्रतिवचनस्य । मिथ्याभियोगः अभ्याख्यानं द्वे "शतं मे धारयसीत्याद्यससा-क्षेपस्य' । मिथ्याभिशंसनम् ॥१०॥ अभिशापः द्वे सुरापानादिमिथ्यापापोद्गाव-नस्य । अनुरागजः गुणानुरागोत्थः शब्दः मणाद इत्युच्यते एकम् । यशः कीतिः। कीर्तिः मसादयशसीर्विस्तारे कर्दमेऽपि चेति हैमः । समज्ञा "समज्या समाज्ञा चेति पाठांतरम्' त्रयं कीर्तेः। स्तवः स्तोत्रं स्तुतिः नुतिः चत्वारि स्तुतेः॥११॥ द्विवारं त्रिवारं चोक्तं आम्रेडितमुच्यते । यथा " सर्पः सर्प इति " एकम्। उचै-र्घुष्टं घोषणा द्वे उचैर्घोषस्य। शोकभीतिकामादिभिध्वनेर्यो विकारः सा काकुः एकम् ॥ १२ ॥ अवर्णः "वर्णः प्रशंसा तद्विरुद्धोऽवर्णः" आक्षेपः निर्वादः। षरीवादः ''परिवादः' अपवादः उपक्रोशः जुगुप्सा कुत्सा निदा गईणं दश निदायाः । अपवादवदिति वत्मत्ययेन अवर्णादीनामुपक्रोशस्य चैकाँछगत्वं ज्ञापितम् । उपक्रोशांता अवर्णादयः पुंसीति तार्त्पयम्।। १३ ॥ पारुष्यं परुषो निष्टुरभाषणं पुरुष एव पारुष्यम् । स्वार्थे ष्यञ्। अतिवादः द्वे निष्टुरभाषणस्य । अपकारगीः अपकारार्थकं भाषणं "चौरोऽसि त्वां घातियष्यामीसादि" तद्भ-र्सनमुच्यते एकम् । कस्यांचित् व्यक्तौ क्रोधपूर्वकं दोषपतिपादनमुपाछंभः यः सनिदः निदायुक्त उपालंभस्तत्र परिभाषणिमसेकम् । "उपालंभो द्वेघा । गुणा-विष्कर्णपूर्वको निदापूर्वकश्च। आद्यो यथा। महाकुलीनस्य तव किमुचितमिदम्। द्वितीयस्तु बंधकीस्रुतस्य तवोचितमेवेदमिति । तत्र यो द्वितीयः स पारेभाषणम्"

तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं पति ॥
स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः ॥ १५ ॥
अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम् ॥
विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ १६ ॥
सुप्रलापः सुवचनमपलापरतु निह्नवः ॥
("चोद्यमाक्षेपाभियोगौ शापाक्रोशौ दुरेषणा ॥
अस्त्रीचादुचदुश्लाघा प्रमणामिथ्याविकत्थनम्॥१॥")(१)
संदेशवाग्वाचिकं स्याद्वाग्भेदारतु त्रिषूत्तरे ॥ १७ ॥
स्याती वागकल्याणी स्यात्कल्या तु शुभात्मिका ॥
अत्यर्थमधुरं सांत्वं संगतं हृदयंगमम् ॥ १८ ॥

॥ १४ ॥ मैथुनं प्रति परस्तीपुरुषसंयोगेन निमित्तेन य आक्रोशस्तत्र आक्षारणे-त्येकम्। "आक्षारणमिति स्त्रीवमिप"। आभाषणं आलापः द्वे अन्योन्यसंवोध-नपूर्वकभाषणस्य । यदनर्थकं वचः स मलापः इत्येकम् ॥ १५ ॥ अनुलापः मुहु-र्भाषा द्वे बहुशो भाषणस्य । विलापः पारिदेवनं द्वे रोदनपूर्वकभाषणस्य।विम-लापः विरोधोक्तिः द्वे अन्योन्यविरुद्धभाषणस्य । मिथः परस्परं उक्तिपत्युक्ति-युक्तं यद्भाषणं स संलापः "आलापस्तु एकेनापि क्रियते" ॥१६॥ सुप्रलापः सुवचनं द्वे सुभाषितस्य। अपलापः निह्नत्रः द्वे गोपनकारिवचनस्य। यथा तन्मि-थ्येति मतिवादिनि निह्नवः। "चोद्यादित्रयमद्भुतमश्चरय। शापादित्रयं शाप-वचनस्य । चाद्विति त्रयं मेम्णा मिथ्याभाषणस्य"। संदेशवाक् वाचिकं द्वे दूता-दिमुखेन संदिश्यमानवचनस्य। उत्तरे अतः परं वक्ष्यमाणाः वाग्भेदाः "रुशत्या-द्यः"सम्यगंतास्त्रिषु त्रिलिंगाः॥१७॥यथा रुशन् शब्दः रुशद्वचनम्।या अक-ल्याणीवाक् सा रुवती एकं तांतम्। या शुभात्मिका वाक् सा कल्या "काल्यापि" एकं तालच्यांतम् । यदतिशयेन मधुरं तत्सांत्वं एकम्। संगतं हृदयंगमं द्वे संव-द्भवचनस्य ॥ १८ ॥ निष्ठुरं परुषं द्वे कर्कशवचनस्य । ग्राम्यं अश्लीलं द्वे शिथि-लवचसः। "अश्रीकारकभंडादिवचस इसर्थः।" यत्प्रियं ससं वचनं तत्र सुनृ-तिमिसेकम् । तदुक्तं रभसे । सुनृतं मंगलेऽपि स्यात्मियससे वचस्यपि। यत्पर- निष्ठरं परुषं ग्राम्यमश्रीलं स्नृतं प्रिये ॥
सत्येऽथ संकुलक्किष्ठे परस्परपराहते ॥ १९ ॥
लुप्तवर्णपदं ग्रस्तं निरस्तं त्वरितोदितम् ॥
अंबूकृतं सनिष्ठीवमैबँढं स्यादनर्थकम् ॥ २० ॥
अनक्षरमवाच्यं स्यादाहतं तु मृषार्थकम् ॥
("सोह्यंठनं तु सोत्पासं भैणितं रितकूजितम् ॥
श्राव्यं हृद्यं मनोहारि विस्पष्टं प्रकटोदितम् ॥ १ ॥")(१)
अथ म्लिष्टमविस्पष्टं वितथं त्वनृतं वचः ॥ २१ ॥
सत्यं तथ्यमृतं सम्यगमूनि त्रिषु तद्वित ॥

स्परेण पराइतं "माता मे वंध्येतिवत्" पूर्वापरविरुद्धं तत्र संकुछं क्षिष्टिमिति नाम्-द्वयम्। यथा पश्यसचक्षुः स शृणोसकणः ॥१९॥ यत् लुप्तवर्णपदं असंपूर्णोचा-रितं वचस्तद् ग्रस्तिमत्येकम्। ग्रस्तं ग्रासीकृतेऽपि स्यालुप्तवर्णपदोदिते इत्युक्तम्। यत्त्वरितोदितं तित्रास्तं एकम्। सनिष्ठीवं लालायुक्तं तदंबूक्कतमुच्यते। अंबू इति च्च्यंतम्। "सनिष्ठेत्रमि" एकम्। यदनर्थकं अर्थशून्यं तदबद्धं स्यात् एकम्। "अवध्यमपि । अवध्यमवधाई स्यादनर्थकवंचस्यपीति दर्शनात्" ॥२०॥ अन-क्षरं "न मशस्ताक्षराणि यस्मिन्। अक्षराणामप्राशस्त्यं चार्थद्वारकं तच वचना-नईप्" अवाच्यं द्वे वक्तुपनईस्य वचसः। मृषार्थकं असंताभूतार्थकं तत् आइतं क्षेयम्। यथा। एव वंध्यास्त्रतो याति खपुष्पक्रतशेखरः। मृगतृष्णांभितः स्नातः शश्युंगधनुर्धर इति । एकम् । "सोक्षुंठनादि द्वे सोपहासवचनस्य । भणितादि द्वे रतिसमयकूजितस्य। मणितिमित्यपि पाठः। श्राच्यादि पंच स्पष्टतचनस्य ।' म् अष्टं । श्रुब्यस्वांतेति निपातनादिङभावः । अविस्पष्टम् । "अत्र म्लिष्टमित्यो-ष्ट्रचादिपाठः एव दृश्यते । मिल्रष्टं त्रिष्वव्यक्तवाचीति मेदिनी । द्वे अव्यक्तवच-नस्य । " यदनृतं वचः । यथा सत्यपि धने नास्ति धनमिति ताद्वितथामित्यु-च्यते एकम्।। २१।। सत्यम्। सत्यं कृते च शपथे तथ्ये च त्रिषु तद्वतीति रभसः। तथ्यं ऋतं सम्यक् चत्वारि सत्यस्य । सम्यक् चकारांतः । पूर्व वाग्मेदास्तु त्रिषू-त्तर इति वचनवृत्तित्त्रेन सत्यादीनां त्रिलिंगत्त्रमुक्तम्। यथा सत्यः शब्दः सत्या बाक् ससं वचनिमति। इदानीं वक्तृ रृत्तित्वेन एषां त्रिलिंगत्वमाह अमूनीति।

१ इदं पद्यं तोलपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

शब्दे निनादनिनद्ध्वनिध्वानस्वस्वनाः ॥ २२ ॥
स्वाननिर्घोषनिर्द्रादनादनिस्वाननिस्वनाः ॥
आस्वारावसंरावविरावा अथ मर्मरः ॥ २३ ॥
स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु शिंजितम् ॥
निकाणो निकणः काणः कणः कणनमित्यपि ॥ २४ ॥
वीणायाः कणिते प्रादेः प्रकाणप्रकणादयः ॥
कोलाहलः कलकलस्तिरश्चां वाशितं रूतम् ॥
स्त्री प्रतिश्रुत्पतिध्वाने गीतं गानमिमे समे ॥ २५ ॥
॥ इति शब्दादिवर्गः ॥ ६ ॥

निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः ॥ पंचमश्चेत्यमी सप्त तंत्रीकंठोत्थिताः स्वराः ॥ १ ॥

तद्वित ससवित त्रिषु । यथा सत्या स्त्री सत्यः पुमान् सत्यं कुलिमिति । शब्दः निनादः निनदः ध्वानः ध्वानः रवः स्वनः ॥ २२ ॥ स्वानः निर्धादः निर्हादः नादः निस्वानः निस्वन आरवः आरावः संरावः विरावः सप्तद्य शब्दमात्रस्य। वस्त्रपर्णानां स्वनिते शब्दे मर्भर इत्येकम् । "मर्भरो वस्त्रभेदे च शुष्कपर्णध्वनौ तथा। पुंसि स्त्रियां पुनः मोकता मर्भरी पीतदारुणीति मोदिनी ।।।। २३॥ भूषणानां न्युरादीनां स्वनिते शिजितमित्येकम् । "तालव्यादि"। निकाणः निकणः काणः कणः कणः कणनं पंच वीणादिस्वानितस्य ॥ २४ ॥ मादेरुपसर्गात् ये मकाणः मकण इत्यादयस्ते वीणाया एव कणिते नान्यत्र । "आदिशब्दादुपकणादयः"। कोला- हलः कलकलः द्वे बहुभिः कृतस्य स्पष्टशब्दस्य । तिरश्चां पक्षिणां रुतं शब्दः वाशितं एकम्। तालव्यमध्योऽयम्। मतिश्रुत् मतिध्वानः द्वे मतिश्वदः । निषादः ।

कार्केली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ॥
कलो मंदरतु गंभीरे तारोऽत्युचैस्त्रयिख्नेषु ॥ २ ॥
("नृणामुरिस मध्यस्थो द्वाविशतिविधो ध्वनिः ॥
स मंदः कंठमध्यस्थरतारः शिरिस गीयते ॥१॥")(१)
समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु वल्लको ॥
विपंची सा तु तंत्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ॥ ३ ॥
ततं वीणादिकं वाद्यमानदं मुरजादिकम् ॥
वंश्यादिकं तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनम् ॥ ४॥

गध्यमं क्रींचाः । धैवतमश्वाः । पंचमं कोकिलाः । तदुक्तं नारदेन । पड्झं रौति मयूरस्तु गावो नर्दिति चर्षभम् । अजाविकौ तु गांधारं क्रौंचो नर्दित मध्य-मम् ॥ १ ॥ पुष्पसाधारणे काले कोकिलो रौति पंचमम् । अश्वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुंजर इति ॥२॥ सूक्ष्मे कले काकलीत्येकं स्त्रीलिंगम्। ईषत् कलः काकली । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । गौरादिः । "काकलिरिप" कलेरिन्। साधूदितं काकलिभिः कुलीनैरिति पयोगः। मधुरः श्रुतिसुखः । स चासौ अस्फुटोऽव्यक्ताक्षरः एतादृशे ध्वनौ कल इत्येकम् । गंभीरे ध्वनौ मंद्र इसे-कम्। अत्युचैर्ध्वनौ तार इत्येकम्। त्रयः कल्पंद्रतारास्त्रिषु ॥ २ ॥ यः सम-न्वितलयः सम्यगन्वितोऽनुगतो लयो गीतादिसाम्यं यत्र स एकताल उच्यते। "एकः समस्तालो मानमस्येसेकतालः" एकम् । वीणा वल्लकी विपंची त्रयं बीणायाः । सा वीणा तु सप्तभिस्तंत्रीभिरूपल्लक्षिता परिवादिनी । सुप्यजा-ताविति णिनिः। परिवद्त्यवश्यम्।। ३।। यद्वीणादिकं वाद्यं तत्ततमुच्यते। आदिना सैरंधीरावणहस्तिकन्यादि । हेमचन्द्रकोशेऽपि । शिवस्य वीणा नालंबी सरस्वत्यास्तु कच्छपी। नारदस्याथ महती गणानां तु प्रभावती। विश्वावसोस्तु वृहती तुंबरोस्तु कलावतीत्यादि । यन्मुरजादिकं मृदंगादिकं आदिना पटहादि । आनहाते मुखे चर्मणा बद्धचते तदानद्भमुच्यते । वंद्या-दिकं "वंशी वेणुस्तेन वंश्यादिकमित्येव (२)।" आदिना शंखादि । तत्सुषिरं क्षेयम्। "सुषिरशब्दो दंत्यादिः । प्राचीनास्तु तालव्यादिरपीत्यादुः।" यत्कांस्यमयतालादिकं आदिना घंटाझल्लर्यादि तद्धनं ज्ञेयं एकैकम्।। ४॥

१ इदं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ अतएव 'वंशीरव:'—इति 'वंशीकलेन बिहिशेन '— इति च प्रयोगः । वंशादिकमिति पाठस्तु रामाश्रमीसम्मतः ॥

चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् ॥
मदंगा मुरजा भेदास्त्वंक्यालिंग्योध्वंकास्त्रयः ॥५॥
स्याद्यशःपटहो दक्का भेरी स्त्री दुंदुभिः पुमान् ॥
आनकः पटहोऽस्त्री स्यात्कोणो वीणादिवादनम्॥६॥
वीणादंडः प्रवालः स्यात्ककुभस्तु प्रसेवकः ॥
कोलंबकस्तु कायोऽस्या उपनाहो निबंधनम् ॥७॥
वाद्यप्रभेदा डमरुमङ्डांडिडमझर्झराः॥

इदं ततादिकं चतुर्विधं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम्। वादित्रं आतोद्यं च नाम यस्य तत्। यदाह भरतः। ततं चैतावनदं च घनं सुधिरमेव च । चतुर्विधं तु विज्ञेयमातोद्यं लक्षणान्विति। मृदंगाः मुरजाः "मुरात् वेष्टनाज्जाताः" द्वे मृदंगस्य । बहुविधत्वाद्वहुवचनम् । अंक्यः आहिरयः ऊर्ध्वकः । "निर्व-कारमपि " एते त्रयः मृदंगस्य भेदाः । अंक एव निधाय वादनादंक्यः । आहिंग्य वादनादाहिंग्यः । अध्वीकृतेन मुखेन वादनादूर्ध्वकः । किंच । हरीतक्याकृतिस्त्वंक्यो यवमध्यस्तथोधर्वकः । आहिंग्यश्रैव गोपुच्छसमानः परिकीर्तित इति ॥ ५ ॥ यशसे य आदौ पटहो वाद्यते स यशःपटहः । स एव ढकेत्युच्यते । द्वे ढकायाः । भेरी "भेरिः" दुंदुभिः । दुंदुं इति शब्देन भाति । द्वे दुंदुभेः । "भेर्यामानकदुंदुभी इत्यपि पाठः ।" आनकः पटहः द्वे पटहस्य । "अस्त्रीति पूर्वान्विय । पटहो ना समारंभे आनके पुत्रपुंसकिमिति मेदिनी।" वीणादि वाद्यते येन तद्धनुराक्वाति काष्ठं कोण उच्यते। कोणो बाद्यप्रभेदे स्याद्वीणादीनां च वादने। एकदेशे गृहादीनामस्रेच लगुडेऽपि चोति मेदिनी ॥ ६ ॥ वीणाया दंडः प्रवालः एकम् । ककुभः प्रसेवकः द्वे वीणादंडादघो दारुमयं भांडं शब्दगांभीयार्थं यचर्मणाच्छाद्यते तस्य। "वीणापांतस्थवक्रकाष्ठविशेषस्येत्यन्ये।" अस्या वीणायाः कायः तंत्रीर-हितो दंडादिसमुदायः कोलंबक इत्युच्यते एकम्। यत्र वीणाप्रांते तंत्र्यो निबध्यंते तत् निबंधनं उपनाह इत्युच्यते एकम् ॥ ७ ॥ डमरुपभृतयो वाद्य-विशेषा ज्ञेयाः। तत्र डमरुः कापालिकादीनां वाद्यम्। स एव विपुलो महुः। बिंडिमः दंवडी इति मसिद्धः। अर्झरः आंगड इति मसिद्धः । मर्दछो मृदंगस-दशो वाद्यभेदः। पणवोऽप्येकः। अन्ये च हुडुकगोमुखादयः संति। नर्तकी

मर्दलः पणवोऽन्ये च नर्तकोलासिक समे॥ ८॥ विलंबितं द्वृतं मध्यं तत्त्वमोघो घनं क्रमात्॥ तालः कालिकयामानं लयः साम्यमथास्त्रियाम् ॥१॥ तांडवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने॥ तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम्॥ १०॥ भकुंसश्च भ्रुकुंसश्च भ्रूकुंसश्चेति नर्तकः॥ स्त्रीवेषधारी पुरुषो नाट्योक्तौ गणिकाज्जुका॥११॥ भगिनीपतिरावृत्तो भावो विद्वानथावुकः॥ जनको युवराजस्तु कुमारो भर्तदारकः॥ १२॥

लासिका । "वाच्यलिंगत्वात् नर्तको लासकः समाविति पुस्त्विनर्देशे कर्तव्ये इति छिगनिर्देशो ङीप्टापोविवेकार्थः " द्वे नर्तक्याः ॥ ८॥ कर-चरणादिभियीद्विलं नृत्यादिकं तत्तत्त्वभित्युच्यते एकम्। यत् द्वतं शीघं नृत्यादिकं तत् ओघ इत्युच्यते एकम्। यन्मध्यं न विलंबितं नापि दुतं तद्धनिमत्युच्यते एकम् । कालक्रिययोर्मानं नियमहेतुस्ताल इत्युच्यते एकम्। गीतवाद्यपादादिन्यासानां क्रियाकालयोः साम्यं लय इत्युच्यते एकम् ॥९॥ तांडवं तंडुना मोक्तम् । अण् ओर्गुणः । नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं " नृत्तं " नर्तनं षद्वं नृसस्य। तत्र तांडवं क्रीवपुंसोः। नृत्यगीतवाद्यमितीदं त्रयं मिलित्वा तौर्यत्रिकमिति नाट्यमिति चोच्यते। 'तूर्यं मुरजादि तत्र भवं तौर्यम्। तौर्योपलक्षितं त्रिकमिति विग्रहः " द्वे ॥ १० ॥ यः स्त्रीवेषधारी नर्तकः पुरुषः तत्र भ्रकुंसः भ्रुकुंसः भ्रुकुंसः भ्रुवोर्भुवा वा कुंसो भाषणं शोभा वा यस्य इति त्रयमित्यर्थः । नाट्योक्तौ नाट्यमकर्णे। अधिकारोऽयम् । मागंगहारात् । अज्जुकादिसंज्ञायाः नाट्यादन्यत्र प्रयोगो नास्तीत्यर्थः। या गणिका सा अज्जुका एकम् ॥ ११ ॥ भगिन्याः पतिः आवुत्त इत्युच्यते " आवूत्तोऽपि " एकम् । यो विद्वान्स भाव इत्युच्यते । भाव-यतीति भाव इति योगव्युत्पत्त्या नाट्यादन्यत्राप्येताहशानां प्रयोगे न दोषः। एकम्। जनकस्तु आवुक इत्युच्यते। एकम्। युवराजस्तु कुमारः भर्तृदा-रकः द्वयम् ॥ १२ ॥ राजा । भट्टारकः देवः द्वयं राज्ञः । तस्य राज्ञः सुता राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तदारिका ॥
देवी कृताभिषेकायामितरासु तु भट्टिनी ॥ १३ ॥
अब्रह्मण्यमवध्योक्तौ राजशालस्तु राष्ट्रियः ॥
अंबा माताऽथ बाला स्याद्वासूर्ग्यस्तु मारिषः ॥ १४॥
अतिका भगिनी ज्येष्ठा निष्ठानिर्वहणे समे ॥
इंडे इंजे इलाह्वाने नीचां चेटीं सखीं प्रति ॥ १५॥

भर्तृदारिका एकम् । कृतोऽभिषेको यस्यास्तस्यां राज्ञ्यां देवीत्येकम् । इतरासु राज्ञीषु भट्टिनीत्येकम् । भट्टिनी द्विजभार्यायां नाट्योक्सां राजयोषि-तीति रभसः "अत्र विशेषः शब्दार्णवे । गणिकानुचरैरज्जुकेति नाम्ना नृपेण सा। युवराजस्तु सर्वेण कुमारो भर्तृदारकः। भट्टारको वा देवो वा वाच्यो भृत्यजनेन सः । ब्राह्मणेन तु नाम्नैव राजित्यृपिभिः स च । वयस्य राजिति वा विदृषक इमं वदेत्। अभिषिकता तु राज्ञाडसौ देवीत्यन्या तु भोगिनी । भद्दिनीत्यपरैरन्या नीचैर्गोस्वामिनीति सेति "।। १३।। अवध्यस्य वधानईस्य ब्राह्मणादेरुक्तौ दोषोक्तिकरणे अब्रह्मण्यमित्येकम् । राज्ञः शालः राष्ट्रिय उच्यते एकम्। अंवा माता द्वे नाटचोक्तावित्यधिकारस्य मायिकत्वादेवादीनामन्यत्रापि प्रयोगो ज्ञेयः। वाला वास्न्रिति द्वे कुमार्याः। आर्यः। " कर्तव्यमाचरन् काममकर्तव्यमनाचरन् । तिष्ठति माकृताचारो यः स आर्य इति स्मृत इति वसिष्ठः।" मारिषः मर्षणात्सहनान्मारिषः। हिंसानिवारकत्वाद्वा । " मार्षकः । आर्ये मारिषमार्षकाविति शब्दार्णवः " द्वे आर्यस्य ॥ १४ ॥ या ज्येष्ठा भागेनी सा अत्तिका । अत्ता माता सैव । "अंतिका । अत्तिका चांतिका तथेति द्विरूपकोशः" एकम् । निष्ठा निर्वहणं द्वे " मुर्लमितमुर्लगैर्भावमैर्शनिर्वहणाख्याः पंच नाटके संधयः तत्र पंचमस्य संघेः "। पस्तुतकथासमाप्तेरित्यन्ये। " निर्वहणं तु स्त्री संहारश्च समापन इति शब्दार्णवः । समे इति समानार्थे । न तु समानिछिगे शब्दार्णवे छिंगभेददर्शनात्। " नीचां प्रसाहाने हंडे इत्येकम्। चेटीं प्रति आहाने हंजे इत्येकम् । सर्खी पत्याहाने इला । ''इलधातोर्बाहुलकादाप्रत्ययः । इलाशब्द-ष्टाबंतोऽपि सलीपर्यायः । तत्र पचाद्यच् । बाला चासुः सली इलेति त्रिकांडे बोपालितात् । " अमूनि त्रीण्यच्ययानि ॥ १५ ॥ "अंगस्य स्थानात्स्थानांतरे

अंगहारोंऽगविक्षेपो व्यंजकाभिनयौ समौ ॥
निर्वृत्ते त्वंगसत्त्वाभ्यां द्वे त्रिष्वांगिकसाँ त्विक ॥१६॥
शृंगारवीरकरुणा द्वतहास्यभयानकाः ॥
बीभत्सरौदौ च रसाः शृंगारः शुचिरुज्वलः ॥१७॥
उत्साहवर्दनो वीरः कारुण्यं करुणा घृणा ॥
कृपा द्याऽनुकंपा स्यादनुक्रोशोऽप्यथो हसः ॥१८॥
हासो हास्यं च बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयम् ॥
विस्मयोद्धतमाश्चर्यं चित्रमप्यथं भैरवम् ॥१९॥
दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम् ॥

नयनं "अंगहारः "अंगुल्यादिविन्यासः "अंगविक्षेपः द्वे नृत्यविशेषस्य। व्यंजकः अभिनयः द्वे हस्तादिभिर्मनोगतार्थप्रकाश्चनस्य। अंगेन निर्वृत्ते निष्पन्ने कर्मणि आंगिकम्। "भ्रूविक्षेपादि"। सत्त्वेन अंतःकरणेन निर्वृत्ते सान्वि-कम्। निर्वते इसद्यूतादिभ्य इत्यनेन आंगिकसात्त्रिकशब्दौ ठगंतौ। "तद्यथा। स्तंभः स्वेदोऽथ रोगांचः स्वरभंगोऽथ वेपशुः। वैवर्ण्यमश्रुप्रस्रय इत्यष्टौ सात्त्विका गणाः।" इमे द्वे अपि त्रिषु ॥ १६ ॥ नाटके हि रसाः अष्टावे-वोक्तास्तानाह । शृंगारः । शृंगारो गजमंडने । सुरते रसभेदे च शृंगारं नाग-संभवे इति हैमः । वीरः करुणः अद्भुतः हास्यः भयानकः वीभत्सः रौद्रः एते-उष्टौ रसा क्षेयाः । रस्यंते इति रसाः । रस आस्वादने । "चक्रब्दाच्छांतोऽपि नवमः । वात्सल्यं दशमः" श्रृंगारः शुचिः उज्ज्वलः त्रयं श्रृंगारस्य ॥ १७ ॥ जत्साहवर्द्धनः । जत्साहेन वर्धते जत्साहं वर्धयति वा नंद्यादिः । वीरः द्वे वीर-स्य । कारुण्यं करुणा घ्रणा । घ्रणा तु स्याज्जुगुप्सायां करुणायामिति हैमः। कृपा दया अनुकंपा अनुक्रोशः सप्तकं करुणस्य । इसः ॥ १८ ॥ हासः हास्य त्रयं हासस्य। बीमत्सं विक्कतम्। " वैक्कतोऽपि । विक्कतोऽप्याग्रहायण्यामग्र-हायणामिति शब्दार्णवः।" द्वे वीभत्सस्य। इदं द्वयं रसे पुंसि तद्वति त्रिषु। विस्मयः अद्भुतम् । इदमव्ययम् । आश्चर्यं चित्रं चत्वारि अद्भुतस्य । भैरवम् ॥ १९ ॥ दारुणं भीषणं भीष्मम् । श्रीष्मो रुद्रे च गांगेये राक्षसे च भयंकर इति हैमः । घोरं भीमं भयानकं भयंकरं मितभयं नवकं भयानकस्य । रौद्रं उम्रं द्वे रौद्रस्य। अमी अद्भुतादय ख्रगांताश्चतुर्द्श शब्दाः रसे पुंसि । शृंगारवीरेत्या- भयकरं प्रतिभयं रौदं तूप्रममी त्रिषु ॥ २०॥ चतुर्दश दरस्त्रासो भीतिभीः साध्वसं मैंपैम् ॥ विकारो मानसो भावोऽनुभावो भावबोधकः ॥२१॥ गर्वोऽभिमानोऽहंकारो मानश्चित्तसमुद्रतिः ॥ ("दर्पोऽवलेपोऽवष्टंभश्चित्तोदेकः स्मयो मदः॥") (१) अनादरः परिभवः परीभावस्तिरस्क्रिया ॥ २२ ॥ रीढावमाननावज्ञावहेलनमसूर्क्षणम् ॥ मंदाक्षं हीस्त्रपा वीडा लज्जा साऽपत्रपाऽन्यतः॥ २३॥ क्षांतिस्तितिक्षाऽभिध्या तु परस्य विषये स्पृहा ॥

दिश्लोके पुंस्त्वदर्शनात् । अभिन्निलिगानाभेव द्वंद्वमितज्ञानात् । तद्वति तु त्रिषु बाच्यिलिंगाः ॥ २० ॥ रसानुक्त्वा तद्नुगुणत्वेनोच्चावचान् भावानिभिधत्ते । दरः । दरः स्याद्भयगर्तयोरिति । त्रासः भीतिः भीः साध्वसं भयम् । "भिया । स्यादर्तनप्रतीया च गर्हा चाथ भयं भियेति शब्दार्णवः ।" षद्वं भयस्य । मानसः मनः संबंधिविकारः भाव उच्यते एकम्। "भावयति करोति रसानिति भावः।" यो भावबोधकः चित्तविकारस्य प्रकाशकः कटाक्षादिः सोऽनुभाव इत्युच्यते एकम् ॥ २१ ॥ गर्वः अभिमानः अहंकारः त्रयं गर्वस्य । " अहमिति करण-महंकारः ।" चित्तस्य समुन्नतिः परस्मादुत्कर्षचितनेनौन्नत्यं मान उच्यते एक-म्। "गर्वादयः पंचापि पर्याया इति तु युक्तम्। दर्पादि षद्वं मदस्य।" अना-दरः परिभवः परीभावः। उपसर्गेति घाँञ बहुलं दीर्घः। तिरस्क्रिया ॥ २२ ॥ रीढा अवमानना अवज्ञा अवहेलनं असूक्षणं (असूर्क्षणिमत्यपि) नवकमना-दरस्य। मंदाक्षं ही: त्रपा त्रीडा लज्जा पंच लज्जायाः। घाञ त्रीडोऽपि । गंडू-पगर्नभुजजागरहारकीलज्वालाझटारभसवर्तकगर्द्धशृंगाः । ब्रीडाद्यश्च वरटश्च नराटकश्च उत्कंटबाणकरकाश्च समामयाश्चेति स्त्रीपुंछिगकथने रभसः।सा लज्जा-उन्यतः परस्मात् चेदपत्रपा एकम् ॥ २३ ॥ क्षांतिः तितिक्षा । तिजेः क्षमायां सन् अमत्ययः टाप्। द्वे पराभ्युदयसहनस्य । परस्य विषये परकीयधने स्पृहाडिभिध्या । " परस्य विषयस्पृहेसिप पाठः । तत्र परस्य विषयविषयि-णीच्छेत्यर्थः " एकम् । अभिचारेण ध्यानं अभिध्या । अक्षांतिः ईर्ष्या

अक्षांतिरीर्ध्याऽसूया तु दोषारोपो गुणेष्विप ॥ २४॥ वैरं विरोधो विद्वेषो मन्युशोको तु शुक् स्त्रियाम् ॥ पश्चात्तापोऽनुतापश्च विमतोसार इत्यिप ॥ २५॥ कोपकोधामर्षरोषप्रतिघा रुट्कुधौ स्त्रियौ ॥ शुचौ तु चरिते शीलमुन्मादश्चित्तविश्वमः ॥ २६॥ प्रेमा ना प्रियता हार्दं प्रम स्नेहोऽथ दोहदम् ॥ इच्छा कांक्षा स्प्रहेहा तृद्वांछा लिप्सा मनोरथः॥२०॥ कामोऽभिलाषस्तर्षश्च सोऽत्यर्थं लालसा हृयोः ॥ उपाधिर्ना धर्मचिता पुंस्पाधिर्मानसी व्यथा ॥ २८॥ स्याचिता स्मृतिराध्यानमुत्कंठोत्कलिके समे ॥

द्वे पराभ्युदयासहनस्य । गुणेष्विप दोषारोपः असूया । कंड्वादियगंतादकारः। एकम् ॥ २४ ॥ वैरं विरोधः विद्वेषः त्रयं वैरस्य । मन्युः शोकः शुक् त्रयं शोकस्य । शुक् चांता । पश्चात्तापः अनुतापः विमतीसारः त्रयं पश्चात्तापस्य ॥ २५ ॥ कोपः क्रोधः अमर्षः रोषः मतियः रुट् कुष् सप्तकं क्रोधस्य । तत्र रुद् षांता स्त्रिया स्त्रीलिंगे। " रुद्कुधौ टावंताविष । क्रोधो भामः कुधा रुषेति शब्दार्णवः ॥ " शुचौ शुद्धे चरिते आचरणे शीलं एकम्। उन्मादः चित्तवि-श्रमः द्वे चेतसोऽनवस्थितः ॥२६॥ मेमा मियता हार्दं मेम स्नेहः पंच मेम्णः । तत्र मेमा ना पुमान् स्तेह्थ । छिंगस्योक्तत्वात् संकरो न दोषाय । मेम छीवे । होहदं इच्छा कांक्षा स्पृहा ईहा तृद वांछा छिप्सा मनोरथः॥ २०॥ कामः अभिलाषः तर्षः द्वादश स्पृहायाः । तत्र दोहदं गर्भिणीच्छायाभिच्छामात्रेऽपि दोहदम्। तृद् षांता । स तर्षो महांश्रेष्ठालसा । द्वयोः स्त्रीपुंसयोः । उपाधिः धर्मिता द्वे धर्मितनस्य।तत्रोपाधिः पुंसि। आधिः मानसी व्यथा द्वेमनः पी-ढायाः । आधिरुच्यते पुंसि ॥ २८ ॥ चिता स्मृतिः आध्यानं त्रयं स्मरणस्य । बत्कंटा उत्कलिका द्वे उत्कंटायाः । " चिता तु स्मृतिराध्यानं स्मरणं सस्षृहे पुनः । उत्कंठोत्किकि तस्मित्रभिध्या तूभयोरपीति शब्दार्णनः । " उत्साहः अध्यवसायः द्वे उत्साइस्य । येन कृत्वा असाध्यसाधनेऽत्युद्यतो भवात । स

उत्साहोऽध्यवसायः स्यात्सर्वार्यमतिशक्तिभाक् ॥२९॥ कपटोऽस्त्री व्याजदंभोषधयश्ख्यकैतवे ॥ कुसृतिर्निकृतिः शाट्यं प्रमादोऽनवधानता ॥ ३०॥ कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहलम् ॥ स्त्रीणा विलासविद्योकविश्वमा लिलेतं तथा॥ ३१॥ हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृंगारभावजाः ।

ज्त्साहोऽतिशक्तिभाक् सातिशक्तिश्रेद्वीर्यमुच्यते । "अतिशयशक्तिवीर्यो इति त्वमरमालायां स्त्रीत्वम् " एकम् ॥ २९ ॥ कपटः व्याजः दंभः उपधिः छद्म कैतवम् । कितवस्य कर्म । युवादित्वादण् । कैतवं द्यूतदंभयोरिति हैमः । कुसृतिः निकृतिः शाठ्यं नव शाठ्यस्य । "शठ कैतवे । कपटः पुत्रपुंसकयोः । " प्रमादः अनवधानता द्वे कर्तव्यानवधानस्य ॥ ३० ॥ कौतूहलं कौतुकं कुतुकं कुतूहलं चत्वारि कौतुकस्य । विलासः विन्वोकः विभ्रमः छिलतम् ॥ ३१॥ हेला लीला अमी स्त्रीणां शृंगारभावजाः शृंगाररससमुद्भताः क्रियाश्रेष्टाः षडमी हावा उच्यंते एकैकम् । तत्र रामा-नयनवदनभूप्रभृतीनां यः कश्चिदुत्पद्यते विशेषः स विलासः। गर्वाभिमा-नसंभूतो विकारोऽनादरात्मको विव्वोकः । वाग्वस्त्रभूषणादीमां स्थान-विपर्यासो विभ्रमः । सक्छांमसमीचीनविन्यासो छिछतम् । अवगण-नापूर्वकमभिनयपदर्शनं हेला । प्रियभूषणवचनाद्यनुकृतिलीला । रामादिलीलांतस्य मूलं त्वेवम्। विलासोंऽगे विशेषो यः प्रियाप्तावासनादिषु। विच्वोकोऽभिमतप्राप्तावपि गर्वादनादरः। चित्तवृत्त्यनवस्थानं शृंगाराद्विश्रमो मतः । अनाचार्योपदिष्टं स्याङ्घलितं रतिचेष्टितम् । स्याद्रावस्चको हावो हेलास्यैवानुभावनम्। मौढेच्छा सुरते हेलेति वा। प्रियस्यानुकृतिलीला श्लिष्टा वाग्वेषचेष्टितैः । इतिशब्दात्प्रकारार्थादन्येऽपि ज्ञेयाः । लीलां विलासो ैविच्छित्तिर्विर्भ्रेमः किलॅकिचितम् । मोर्ट्टायितं कुट्टॅमितं विच्वोको लेलितं तथा। विद्वैतं चोते मंतव्या दश स्त्रीणां स्वभावजा इति नाटकरत्नकोशः। विच्छित्तः। मंडनानाद्रन्यासो विच्छित्ती रूपदर्पतः। किल्रकिचितम्। हर्षा-दुदितर्गीतादिच्यामिश्रं किलकिचितम् । मोद्यायितम् । मोद्यायितं भियं स्मृत्वा सांगभंगं विजृंभणम् । कुट्टामतम् । दुःखोपचारः सौख्येऽपि हर्पात्कुट्टामतं

दवके िपरी हासाः क्रीडा लैला च नर्म च ॥ ३२॥ व्याजोऽपदेशो लैक्ष्यं च क्रीडा खेला च कूर्दनम् ॥ धर्मो निदाधः स्वेदः स्यात्प्रलयो नष्टचेष्टता ॥ ३३॥ अवहित्थाकारगुप्तिः समौ संवेगसंभ्रमौ ॥ स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्पासः स मनाक स्मितम्॥३४॥ मध्यमः स्यादिहसितं रोमांचो रोमहर्षणम् ॥ क्रंदितं कृष्टं जृंभस्तु त्रिषु जृंभणम् ॥ ३५॥

मतम्। विहृतम्। वक्तव्याभाषणव्याजाद्विहृतं द्िंशतेंगितम्। " द्रवः केलिः परीहासः। "परिहासः। उपसर्गस्य घनीति बहुछं दीर्घः"। क्रीडा लीला " छीलेत्यत्र खेलेति केचित् " नर्भ षद्धं क्रीडामात्रस्य । केलिः पुंसि । भिन्न-छिगानां द्वंद्वाभावात् ॥ ३२॥ अभीष्सितार्थसिद्धचर्थमर्थातरानुष्ठानं व्याजः। घज्। अजेवीभावो न। तत्र व्याजः अपदेशः लक्ष्यमिति त्रयं स्वरूपाच्छा-दनस्य । " अक्षमि । लक्ष्यं स्यादपदेशेऽपि शरव्येऽपि नपुंसकमित्युक्तम् । " व्याख्यायां च न ना लक्षं छीवं व्याजशरव्ययोरिति मूर्द्धन्यांते रभसः।" क्रीडा खेला कूर्दनं त्रयं वाललीलायाः । घर्मः निदाघः नितरां दह्यतेऽने-नेति । स्वेदः त्रयं स्वेदस्य । प्रलयः नष्टचेष्टता द्वे परिस्पंदनाशस्य ॥ ३३ ॥ अवहित्या आकारगुप्तिः द्वे " शोकादिजनितमुखग्छान्यादेः " आकारगो-पनस्य । संवेगः संभ्रमः द्वे हर्षादिना कर्ममु त्वरणस्य । सोत्पासः साभिपायो हासः । " उत्प्रासेनाधिक्येन क्षपणेन वा सहित इति वा " । आच्छुरितक-मुच्यते एकं "परमस्यामर्पजनकसशब्दहासस्य।" स हासो मनाक ईषत् चेत्स्म-तमुच्यते । " ईषद्विकसितैर्देतैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितम । अवेक्षितद्विजद्वारमुत्त-मानां स्मितं भवेत् "॥ ३४॥ स हासो मध्यमश्चेदनल्पाधिकस्तर्हि विहसितं स्यात् । " आकुंचितकपोछाक्षं सस्वनं निःस्वनं तथा । पस्तावोत्थं सानुराम-माहुविंहिसतं बुधाः ॥ " एकम् । रोमांचः रोमहर्षणम् । " पुलककंठकरो-मविक्रियारोमोद्गमाश्रात्रैव " द्वे रोमोद्गमस्य । क्रंदितं रुदितं कुष्टं त्रीणि रुद्तिस्य । जूंभः जूंभणं द्वे जूंभिकायाः " जांभई इति ख्यातायाः । " तत्र जुंभिह्मिषु ॥ ३५ ॥ विमलंभः विसंवादः द्वे वंचनायुक्तभाषणस्य । " अंगी-कुतासंपादनस्येति वा ।" रिंगणं " रिंखणं " स्खलनं द्वे स्वधमिदेश्रलनस्य।

विप्रलंभो विसंवादो रिंगणं स्खलनं समे ॥
स्याब्रिदा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि ॥ ३६ ॥
तंद्री प्रमीला श्रृंकुटिश्रृंकुटिश्रृंकुटिः स्त्रियाम् ॥
अदृष्टिः स्यादसौम्येऽक्षिण संसिद्धिप्रकृती त्विमे॥३०॥
स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाथ वेपथुः ॥
कंपोऽथ क्षण उद्धर्षो मह उद्धव उत्सवः ॥ ३८ ॥
॥ इति नाट्यवर्गः ॥ ७ ॥
अधोभुवनपातालं बलिसद्य रसातलम् ॥
नागलोकोऽथ कुहरं सुषिरं विवरं बिलम् ॥ १ ॥
छिदं निर्व्यथनं रोकं रंध्रं श्वभं वपा सुषिः ॥

" वालानां हस्तपादगमनस्येत्यन्ये "। रांगणें इति लौकिकभाषायां प्रसि-द्धम्। निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेशः पंचकं निद्रायाः ॥ ३६ ॥ तंद्री "तंद्रिः तंद्रा " प्रमीला द्वे निद्राया आदौ अंते च यदालस्यं तस्य । " अत्यंतश्रमा-दिना सर्वेदियासामर्थ्यस्येति वा।" भ्रुकुटिः भ्रुकुटिः भ्रुकुटिः । भ्रुवोः कुटिः कौटिल्यम्। " पृषोदरादित्वादकारे भृकुटीसपि।" त्रयं क्रोधादि-जितिभूवक्रतायाः । भ्रकुंसवत् त्रैरूप्यम् । असीम्येऽिहण सरोपे चक्षुपि अदृष्टिरित्येकम् । असौम्ये असुंदरे वा विरुद्धा दृष्टिरदृष्टिःकूरदृष्टिरित्यर्थः। संसिद्धिः पक्रतिः ॥ ३७ ॥ स्वरूपं स्वभावः निसर्गः पंच स्वभावस्य । " इमे इति द्वयोः स्त्रीत्ववोधनार्थमुक्तम् । वेपशुः कंपः द्वे कंपस्य । क्षणः । क्षणः कालविशेषे स्यात्पर्वण्यवसरे मदे। व्यापारविकलत्वे च परतंत्रत्वमध्ययो-रिति हैमः । उद्धर्षः महः उद्धवः उत्सवः पंच उत्सवस्य । महोऽदंतः ।। ३८ ।। इति नाटचवर्गः ।। ७ ।। अधोभुवनं अधश्च तद्भवनं च । पातालं बलि-सद्म रसातलं नागलोकः पंच पातालस्य। कुहरं सुषिरं "तालव्यादिरापि"। विवरं विलम् ॥ १ ॥ छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रंध्रं श्वभ्रं "तालव्यादि"। वपा उप्यते यत्र । भिदादित्वादङ् । स्त्रियाम् । सुषिः " शुषिः " एकादश छिद्रमात्रस्य । सुषिः स्त्री । भुवि यत् श्वभ्रं तत्र गर्तोऽवट इति द्वयम् । " गर्ती-

गतिवटौ भुवि श्वभ्रे सरंध्रे सुषिरं त्रिषु ॥ २ ॥ अंधकारोऽस्त्रियां ध्वांतं तिमसं तिमिरं तमः ॥ ध्वाते गाढेंऽधतमसं क्षीणेऽवतमसं तमः ॥ ३ ॥ विष्वक् संतमसं नागाः काद्रवेयास्तदीश्वरः ॥ शेषोऽनंतो वासुिकस्तु सर्पराजोऽथ गोनसे ॥ ४ ॥ तिलित्सः स्यादजगरे शयुर्वाहस इत्युभौ ॥ अलगदी जलव्यालः समौ राजिल्डंडुमौ ॥ ५ ॥ मालुधानो मातुलाहिनिर्मुक्तो मुक्तकंचुकः ॥ सर्पः पृदाकुर्भुजगो भुजंगोऽहिर्भुजंगमः ॥ ६ ॥

Sवटे कुकुंदरे इति हैमः । गर्तेयपि । शठकृसरगर्तशुंगा इति स्त्रीपुंसमकरणे रभसात्। अवटिरितीदंतोऽपि " सुषिरिमत्येकं सरंध्रे रंध्रयुक्ते वस्तुनि । " शुषिरमपि " तत् त्रिषु वाच्यिलंगम् ॥ २॥ अंधकारः घ्वांतं तिमस्रं तिमिरं तमः पंचकमंधकारस्य । तत्रांधकारः क्षीवपुंसोः । गाढे ध्वांते सातिशये तमिस अंधतमसमिसेकम् । क्षीणे ध्वांतेऽवतमसमिसेकम् ॥ ३॥ विष्वक् तमः सर्वव्यापि ध्वांतं संतमसमुच्यते । अधतमसावतमससंतमसग्रब्दा अकारांताः। अवसमंधेभ्य इत्यनेन समासांतोऽच्। एकम्। नागाः काद्रवेयाः द्वे नागानाम्। तदीश्वरः नागानामीशः शेषोऽनंत इति चोच्यते द्वयम् । वास्रुकिः सर्पराजः द्वे नागराजस्य । गोनसः "गोनासगोनसाविति त्रिकांडशेषः "॥ ४॥ तिलित्सः द्वे पाणस इति मसिद्धस्य । अजगरः शयुः वाहसः इति त्रयं अज-गरस्य आर इति ख्यातस्य । अलगर्दः " अलगर्दः " जलन्यालः द्वे जलस-र्पस्य " पाणसर्प, विरोळें इसादिमसिद्धस्य । " राजिलः " राजीलः " हुं हुभः " तवर्गतृतीयादिरिप " द्वे निर्विषस्य द्विमुखसर्पस्य " माछुंड, महां-डुळ, दुतोंडें " इति ख्यातस्य । निर्मुक्तो निर्विषः सर्पो राजिलः परिकी-र्तित इत्यभिधानात्॥ ५॥ मालुधानः मातुलाहिः द्वे खट्वाकारचित्रसर्पस्य " आधोर्ले, दिवड इति ख्यातस्य"। निर्मुक्तः । निर्मुक्तस्त्यक्तसंगे स्यान्मु-क्तकं चुकभोगिनीति कोशांतरेऽपि । गुक्तकं चुकः द्वे त्यक्तकं चुकस्य । " अत्र कंचुकस्त्वक् । " सर्पः पृदाकुः भुजगः । भुजेन कौटिल्येन गच्छति । मुजंगः अहिः भुजंगमः ॥ ६ ॥ आशीविषः " आशीविषोऽपि आशीस्तालु- अग्राविषो विषधरश्वकी व्याकः सरीसृपः ॥
कुंडली गूढपाचक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी ॥ ७ ॥
दवींकरो दीर्घपृष्ठो दंदशूको बिलेशयः ॥
उरगः पत्रगो भोगी जिह्मगः पवनाद्यनः ॥ ८ ॥
("लेहिहानो हिरसनो गोकर्णः कंचुकी तथा ॥
कुंभीनसः फणधरो हरिभोंगधरस्तथा ॥ १ ॥
अहेः शरीरं भोगः स्यादाशीरप्यहिदंष्ट्रिका ॥") (१)
त्रिष्वाहेयं विषास्थ्यादि स्फैटायां तु फणा हयोः ॥
समौ कंचुकनिर्मोकौ क्ष्वेडस्तु गरलं विषम् ॥ ९ ॥
पुंसि क्लीबे च काकोलकालकूटहलाहलाः ॥
पुंसि क्लीबे च काकोलकालकूटहलाहलाः ॥
सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयो ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ १० ॥
दारदो वत्सनाभश्च विषभेदा अमी नव ॥

गता दंष्ट्रा तया विद्धों न जीवति । तत्र विषमस्येति " । विषधरः चकी व्यालः । व्यालो दुष्टगजे सर्पे खले श्वापदिसहयोरिति विश्वमेदिन्यो । "व्याडोपि " सरीस्रपः कुंडली गूढपात् चक्षुःश्रवाः काकोदरः फणी ॥७॥ दर्वीकरः दीर्घपृष्ठः दंदश्कः विलेशयः उरगः पन्नगः भोगी जिह्नगः पवनाश्चनः पंचविशातिः सर्पस्य ॥ ८ ॥ " लेलिहानाद्यष्टौ सर्पमात्रस्य । भोग इति सर्पशरीरस्येकम् । आशीरित्यादि द्वे सर्पदंष्ट्रायाः " । यद्विषास्थ्यादि अहिभवं तत् आहेयगुच्यते एकम् । स्त्रियाम् आहेयी । स्फटा " फटा " फणा द्वे फणायाः । द्वे अपि स्त्रीपंसयोः । कंचुकः निर्मोकः । " निश्चयेन गुच्यते इति " द्वे सर्पत्वचः । क्ष्वेडः गरलं विषं " पुंलिगमिष । पुंसि क्लीवे चेति विषेणापि संवध्यत इत्युक्तत्वात् ।" त्रयं विषमात्रस्य ॥ ९ ॥ काकोलः कालकूटः हलाहलः सौराष्ट्रिकः शौक्कियः ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ ९० ॥ दारदः वत्सनाभः अमी काकोलाद्या नव स्थावरविषभेदाः । तत्र " काकोल् लादि त्रयं क्लीवपुंसोः । काकोलः काकमेचकः । कालकूटः पृथुमालिदैत्यर-क्तोद्भवः । हलाहलस्तालपत्राकृतिः। हालाहलं हालहलं हलाहलमित्यपितत्प-क्तोद्भवः । हलाहलस्तालपत्राकृतिः। हालाहलं हालहलं हलाहलमित्यपितत्प-क्तोद्भवः । हलाहलस्तालपत्राकृतिः। हालाहलं हालहलं हलाहलमित्यपितत्प-क्तोद्भवः । हलाहलस्तालपत्राकृतिः। हालाहलं हालहलं हलाहलमित्यपितत्प-

१ इदं सार्धं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

विषवैद्यो जांगुलिको व्यामालहाँहितुंडिकः ॥ ११ ॥ इति पातालभोगिवर्गः ॥ ८ ॥ स्यान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम् ॥ तद्भेदास्तपवनावीचिमहारौरवरौरवाः ॥ १ ॥ संघातः कालसूत्रं चेत्याद्याः सत्त्वास्तु नारकाः ॥ भेता वैतरणी सिंधुः स्यादलक्ष्मीस्तु निर्ऋतिः ॥ २ ॥

र्यायाः। " हालाहलं हालहलं वदंत्यपि हलाहलमिति द्विकपकोशः। गोनास-गोनसौ हालाइलं हालइलं विषमिति त्रिकांडशेषः।" सुराष्ट्रदेशे भवः सौरा-ष्ट्रिकः। " सारोष्ट्रिक इत्यपि " शुक्तिकायां भवः शौक्तिकेयः " सोमल इति मसिद्धः "। ब्रह्मणः पुत्रः ब्रह्मपुत्रः। यद्याज्ञवल्क्यः। त्वं विष ब्रह्मणः पुत्रः सत्यधर्मे व्यवस्थित इति।" मदीपयति जठरमिति मदीपनः ।दरदि देशे भवो दारदः वत्सनाभः " बचनाग इति मसिद्धः "। विषवैद्यः जांगलिकः द्वे विषहारवैद्यस्य । " जांगुलीं विषविद्यामधीते वेद वा । उक्तं च । परीक्षितं समश्रीयाज्ञांगुलीभिभिषग्वृत इति।" व्यालग्राही अहितुंडिकः अहेस्तुंडं मुखं तेन दीव्यतीति उक् । इति द्वे सर्पप्राहिणः "गारुडीति मसिद्धस्य"। "व्यालग्राह्याहितुंडिक इति पाठः। तत्र आहितुंडिक इति" ॥११॥ इति पाता-छभोगिवर्गः ॥ ८॥ नारकः नरकः निरयः दुर्गतिः चत्वारि नरकस्य । नर-क्रभेदानाह । तपनः अवीचिः न विद्यते वीचिः सुखं यत्र । वीचिः स्वल्पतरंगे स्यादवकाशे सुलेऽपि चेति विश्वः । महारौरवः रौरवः ॥ १ ॥ संघातः (संहार इत्यीप पाठः) कालसूत्रं इसाद्यास्तपनादिनरकभेदाः । आद्यशब्दा-चामिस्रकंभीपाकादयः । तप्यते अनेन तपनः । जलवत् भासमानोऽप्यदमपृष्ट-क्रपत्वान्न वीचयो यत्र सोऽवीचिः। रुखो नाम क्रव्यादा अतिक्रूरास्तत्सं-वंधी महानरको महारौरवः । रुखः सर्पेभ्योऽतिहिस्रा जंतुविशेषास्तत्सं-वंधी रौरवः । सम्यक् इन्यते यत्र संघातः । कालक्ष्पाणि सूत्राणि यत्र तत्का-लसूत्रं एकैकम्। नारकाः नरके भवाः सत्त्वाः प्राणिनः पेता उच्यंते एकम्। नारकी सिंधुर्नदी वैतरणी क्रेया। विगतस्तरणिर्यत्र तत्र भवा। विगता तर-णिनौर्यत्र वा एकम् । नारक्यलक्ष्मीरशोभा निर्ऋतिः उच्यते । निर्यता ऋतिर्घणा यस्याः। ऋतिर्गतौ घृणायां च श्रद्धायां च शुभेऽपि चेति रमसः । विष्टिराजूः कारणा तु यातना तीव्रवेदना ॥ पीडा बाधा व्यथा दुःखमामनस्यं प्रसूतिजम्॥३॥ स्यात्कृष्टं कृच्छ्माभीलं त्रिष्वेषां भेद्यगामि यत्॥ इति नरकवर्गः ॥ ९॥

समुद्रोऽब्धिरकूपारः पारावारः सरित्पतिः ॥ उदन्वानुद्धिः सिंधुः सरस्वान्सागरोऽर्णवः ॥ १ ॥ रत्नाकरो जलनिधिर्यादःपतिरपापतिः ॥ तस्य प्रभेदाः क्षीरोदो लवणोदस्तथाऽपरे ॥ २ ॥

एकम् ॥ २ ॥ विष्टिः आजूः द्वे नरके हठात्प्रक्षेपस्य । " निर्मूल्यकर्मकरणे इति मुकुटः। " भद्राख्यकरणस्येत्यन्ये । विष्टिः कर्मकरेऽपूल्ये भद्राजूभेरणेषु चेति हैमः।" आजूवेतनयोर्विष्टिरिति शाश्वतः। कारणा यातना तीत्रवेदना त्रयं नरकपीडायाः। पीडा बाधा। ''आबाधेति वा छेदः। आबाधा वेदना दुःखमिति इलायुधः । व्यथा दुःखं आमनस्यं " अमानस्यम् । प्रस्तिजममानस्यं कुच्छ्र-कष्टं कलाकुलमिति वाचस्पतिः। अत्र अमनसो भाव इति। मानस्यादिन्न-मिति वा विग्रहः। " मस्तिजम्॥ ३॥ कष्टं क्रुच्छ्रं आभीलं नव दुःखस्य। अत्र नवापि दुःखस्येत्येके। "पीडादिचतुष्कं मनःपीडायाः । आमनस्यादि द्वयं वैमनस्यस्य । कष्टादि त्रयं शरीरपीडाया इति भेदः "। एषां मध्ये यदुः-खादिकं भेद्यगामि विशेष्यवृत्ति तत् त्रिषु । यथा । सेयं सेवा दुःखा च वहु-रूपा। सोऽयं दुःखः सुतोऽगुणः। सर्वं दुःखं विवेकिन इति। भेद्यगामित्वाभावे तदुक्तिलंगमेव ॥ इति नरकवर्गः ॥ ९ ॥ समुद्रः । समीचीना उद्रा जलचरिव-शेषा यस्मिन्। सह मुद्रया मर्यादया वर्तते इति वा । वोपसर्जनेति सहस्य सः। अब्धिः अकूपारः पारावारः "पारापारः "सरित्पतिः उदन्वान् उद्धिः सिंधुः। " सिंधुर्वमथुदेशाब्धिनदे ना सरिति स्त्रियामिति विश्वमेदिन्यौ।" सरस्वान सागरः अर्णवः। अर्णासि उदकानि यत्र संति। अर्णसो लोपश्चेति ॥ १॥ रत्नाकरः जलनिधिः यादःपतिः अपापितः पंचदश समुद्रमात्रस्य। तस्य समुद्रस्य प्रभेदाः । क्षीरोदः लवणोदः । तथा अपरे दध्युद्यृतोदसुरो-देभूदस्वाद्दाः । " त्रवणेश्वसुरासिपदिधिक्षीरज्ञाः समा इत्याद्यक्तेः "

औपः स्त्री भूम्नि वार्वारि सिल्हें कमलं जलम् ॥ पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम् ॥ ३ ॥ कैबंधमुद्दैकं पाथः पुष्करं सर्वतोमुखम् ॥ अभोऽर्णस्तायपानीयनीरक्षीरांबुईंबरम् ॥ ४ ॥ मेघपुष्पं घनरसिन्नषु हे आप्यमम्मयम् ॥ भंगस्तरंग कर्मिर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु ॥ ५ ॥ महत्सूक्षोलकक्षोलौ स्यादावतांऽभसां भ्रमः ॥ पृषंति बिंदुपृषताः पुमांसो विप्रुषः स्त्रियाम् ॥ ६ ॥

एकैकम् ॥ २ ॥ आपः वाः वारि "वारं" सिंछलं " सरिलं। सरिलं सिल्लं जलिमिति वाचस्पतिः । " कमलं जलं पयः कीलालम् । कीलालं रुधिरे तोय इति कोशांतरम्। अमृतं जीवनं भुवनं वनम्।।३।। कवंधं "कमं-धिमिति वा" उदकं "दकमित्यपि। मोक्तं माज्ञैर्भुवनममृतं जीवनीयं दकं वेति हलायुधः। कं दकं जलिमिति त्रिकांडशेषः। अस्मिन्पसे कवंधं च दकं पाथ इति पाटः।" पाथः पुष्करं सर्वतोमुखम्। सर्वतो मुखानि यत्र सर्वदिग्गमन-त्वात्। अंभः अर्णः तोयं पानीयं नीरं "नारं" क्षीरं अंबु शंवरं "संबरमिति दंखादि "॥ ४॥ मेघपुष्पं घनरसः सप्तविशतिर्जलस्य। तत्र आपः स्त्रियां बहुत्वे च नित्यम्। वाः रेफांता। पूर्वोत्तरसाहचर्यात्स्त्रयां स्त्रीवे च। घनरसः पुंसि । शेषं क्रीवे । "असुनि आपः सांतं क्रीवे च । वारं नारमित्युभयमक्रीवम् । अत्र सर्वत्र संसारावर्तः प्रमाणम्। नारं घनरसः पुमानिति शब्दार्णवः। घनर-समिति हीबमपि। घनरसमंबु श्रीरामिति रत्नकोशात्। " कृपीटं कांडमस्त्री स्याज्जीवनीयं कुशं विषमित्यपि। आप्यं अम्मयं द्वे जलविकारस्य त्रिषु। "आप्या अम्मयी इत्यादि।" भंगः तरंगः ऊर्मिः वीचिः चत्वारि छहर्याः । वा स्त्रिया-मिति अभिणा वीचिना च संबध्यते काकाक्षिवत्। अभिरेव स्त्रीपुंसयोः वीचिस्त नित्यं स्नीत्येके ॥ ५॥ महत्सु ऊर्मिषु उद्घोलः कछोल इति द्वयम्। अंभसां भ्रमः मंडलाकारेण भ्रमणं आवर्तः स्यात् एकम्। भोवरा इति लौकिकभाषायाम्। पृषंति विदवः पृषतः विमुषः चत्वारि जलविंदूनाम्। तत्र पृषत् लीवे विंदुपृषतौ पुंसि। विमुद् स्त्री॥ ६॥ चक्राणि। "वक्राण्यपि। वक्रः शनैश्ररे पुंसि पुटभेदे चैक्राणि पुटभेदाः स्युर्श्वमाश्च जलिर्गमाः ॥ कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च तटं त्रिषु ॥ ७ ॥ पारावारे परार्वाची तीरे पात्रं तदंतरम् ॥ द्वीपोऽस्त्रियामंतरीपं यदंतर्वारिणस्तटम् ॥ ८ ॥ तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयम् ॥ निषद्वरस्तु जंबालः पंकोऽस्त्री शादकर्दमौ ॥ ९ ॥ जलोच्छ्वासाः परीवाद्दाः कूपकास्तु विदारकाः ॥

नपुंसकम्।" पुटभेदाः भ्रमाः जलनिर्गमाः चत्वारि यानि चक्राकारेण जलान्यधो यांति तेषाम्। "चक्रादिद्वयं चक्राकारेण जलानामधो यानस्य। भ्रमादि द्वयं जलिःसरणजालकस्य। नद्यादौ अधःस्थजलस्योध्वीनःसरणस्येति वा मतम्।" कूलं रोधः तीरं मतीरं तटं पंच तीरस्य । रोधः सांतम्। "अदंतोऽपि। रोधः मोक्तश्र रोधसीति संसारावर्तः।" तटं त्रिलिंगम् ॥ ।।। परं च अविक् च परार्वाची तीरे क्रमेण पारावारे उच्येते। नद्याः परतीरं पारं अवाक्तीरं आवारमिसर्थः। एकैकम् । तयोः पारावारयोः अंतरं मध्यं पात्रमुच्यते । पात्रं तु कूछयोर्मध्ये पर्णे नृपतिमंत्रिण । योग्यभाजनयोर्यज्ञभांडे नाट्यानुकर्तरीति हैमः । एकम्। वारिणोंऽतर्मध्ये यत्तटं तत् दीप इति अंतरीपमिति चोच्यते। अस्त्रियामित्यु-आभ्यां संबध्यते । द्वे । "द्विर्गता आपोऽत्र स द्वीपः । अपां अंतर्गतं अंतरीपम्। द्वीपांतरीपशब्दयोः समासांतोऽच्। उभयत्रापि द्यंतरुपेतीकारः। (बेट इति प्रसिद्धम्) ॥ ८ ॥ तोयोत्थितं तोयक्रमेणोत्थं तत्पुलिनमुच्यते एकम् । सैकतं सिकतामयं द्वे वालुकापचुरस्थानस्य । निषद्वरः जंबालः पंकः शादः कर्दमः पंच कर्दमस्य । तत्र पंकः पुत्रपुंसकयोः ॥ ९ ॥ जल्लोच्छ्वासाः परीवाहाः "परिवाहाः।" द्वयं निर्गममार्गैः प्रवृद्धं जलं परिवहति तेषाम् । तथा च प्रयोगः। उपार्जितानां वित्तानां साग एव हि रक्षणम्। तडागोदरसंस्थानां परीवाहा इवांभसामिति । जलप्रवृद्धिरेव परीवाह इत्येके । कूपका विदारकाः द्वे शुष्कनचादौ हि जलार्थ गर्ताः क्रियंते तेषाम्। स्रोतोद्विधाकारिणः विला-द्यः कूपका इसेके। नौतार्ये नावा तारितुमई जलादौ नाव्यम्। एकम्। तत् त्रिषु । नौः तरिणः तरिः त्रयं नौकायाः । तरीरित्यपि छक्ष्मीवत् ।

नाव्यं त्रिलिंगं नौतार्ये स्त्रियां नौस्तरणिस्तिरिः॥१०॥ उडुपं तु झवः कोलः स्नोतोंऽबुसरणं स्वतः ॥ आतरस्तरपण्यं स्याँह्रोणी काष्ठांबुवाहिनी ॥ ११ ॥ सांयात्रिकः पोतवणिक्कर्णधारस्तु नाविकः ॥ नियामकाः पोतवाहाः कूपको गुणतृक्षकः ॥ १२ ॥ नौकादंडः क्षेपणी स्यादरित्रं केनिपातकः ॥ अभिः स्त्री काष्ठकुँ हालः सकपात्रं तु सेचनम्॥१३॥(१)

"कृदिकारादिति ङीषि तरणी तरी इत्यपि । तरणी तरीति हैमः"॥ १०॥ उदुपं प्रवः कोलः त्रयमल्पनौकायाः "होडी पडांव इति ख्यातायाः।" स्वतो यदंवुसरणं जलगमनं तत्स्रोत उच्यते । सांतमेकम् । "तालव्यादिरिप ।" आतरः तरपण्यं द्वे नद्यादितरणे देयमूल्यस्य । काष्ठांबुवाहिनी काष्ठमयी जलवाहिनी सा द्रोणी उच्यते। " द्रुणिः द्रोणिः" काष्ठमुपलक्षणं पाषाणादेः। एकं डोणी इति ख्यातस्य ॥ ११ ॥ सांयात्रिकः । "समुदितानां गमनं द्वीपां-तरगमनं वा संयात्रा सा प्रयोजनमस्यास्तीति । प्रयोजने ठक् इकादेशः ।" पोतवणिक् पोतेनोपलक्षितो वणिक्। मध्यमपदलोपी समासः । द्वे नौकया वाणिज्यकारिणः। कर्णधारः नाविकः द्वे अरित्रं धृत्वा यस्तारयति तस्य। नियामकाः पोतवाहाः द्वे पोतमध्यस्थितकाष्ट्राग्रे दुष्टजंत्वादिज्ञानाय स्थित्वा ये नियंतुं शक्तास्तेषाम् । कूपकः गुणवृक्षकः गुणानां रज्जूनां वृक्षः द्वे रज्ज्वाद्याधारमध्यस्तंभस्य "कुवा, डोलकाठी " इति ख्यातस्य ॥ १२॥ नौकादंडः क्षेपणी "क्षेपणिः क्षिपणीरिति च" द्वे नौकावाहकदंडस्य "वल्हें" इति ख्यातस्य । अरित्रं केनिपातकः । के जले निपातो यस्य । इलदंतिति सप्तम्याः अलुक् । द्वे कर्णस्य "सुकाणूं इति ख्यातस्य" । अभिः "अभी-सपि" काष्ठकुदालः "काष्ठकूदालः" द्वे पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठकुदालस्य " कुडती इति ख्यातस्य"। सेकपात्रं सेचनं द्वे चर्मादिरचितस्य जलोत्स-र्जनपात्रस्य "बालदी डोल इति ख्यातस्य।" यानपात्रं तु पोतोऽव्धिभवे त्रिषु समुद्रियम् । सामुद्रिको मनुष्योऽव्धिजाता सामुद्रिका च नौरिति कचित्॥१३॥ नावोऽर्धे अर्धनाविमत्येकम् । तत्क्वीबे। नावो द्विगोर्र्धाचेति टच् । अतीतनौके

१ टीकास्यं यानपात्रं त्विति पयं तालपत्रपुस्तकेऽत्रैव (मूल एव) अस्ति ॥

क्कीबेऽर्धनावं नावोऽर्धेऽतीतनौकेऽतिनु त्रिषु ॥
त्रिष्वागाधात्प्रसन्नोऽच्छःकलुषे।ऽनच्छआविलः॥१४॥
निम्नं गभीरं गंभीरमुत्तानं तिष्ठपर्यये ॥
अगाधमतलस्पर्शे कैवर्ते दाश्चिवरौ ॥ १५ ॥
आनायः पुंसि जालं स्याच्छणसूत्रं पवित्रकम् ॥
मत्स्याधानी कुवेणी स्याद्विष्टिंशं मत्स्यवेधनम् ॥१६॥
पृथुरोमा झषो मत्स्यो मीनो वैसारिणोंऽडजः ॥
विसारः शकुली चाथ गँडकः शकुलार्भकः ॥ १७ ॥
सहस्रदंष्ट्रः पाठीन उल्पी शिशुकः समौ ॥
नलमीनश्चिलिंचिमः पोष्ठी तु शफरी द्वयोः ॥ १८ ॥

नौकामतीत्य वर्तमाने मनुष्यादौ अतिनु । अतीता नौर्येन । नपुंसकद्रस्यः । एकम् । त्रिकिंगम् । अतः परं अगाधात् अगाधशब्दमभिव्याप्य त्रिषु वाच्य-लिंगा इत्यर्थः । प्रसन्नः अच्छः द्वे निर्मलस्य । कलुषः अनच्छः त्रयं मलमिश्रस्य ॥ १४ ॥ निम्नं गभीरं गंभीरं त्रीणि गंभीरस्य "खोल इति ख्यातस्य "। तद्विपर्यये गंभीरादितरस्मिन् उत्तानिमत्येकम्। उद्गतस्तानो विस्तारो यस्मात्। अगाधं अतलस्पर्श द्वे अत्यंतगंभीरस्य। कैवर्तः दाशः "दासः" धीवरः त्रयं कैवर्तस्य ॥ १५ ॥ आनायः । आनीयंते मत्स्या अनेन । जालमानायेति निपातनात् घञ् । जालं द्वे जालस्य । शणसूत्रं पवित्रकं द्वे शणसूत्रजालस्य। मत्स्याधानी कुवेणी द्वे मत्स्यबंधनकरंडिकायाः। बिडिशं " बिडिशा बिडिशी । त्रयोऽपि लगध्या वा " । मत्स्यवेधनं द्वे मत्स्य-वेधनस्य गळ इति रूयातस्य ॥ १६ ॥ पृथुरोमा झषः मत्स्यः मीनः वैसा-रिणः अंडजः विसारः शकुली अष्टौ मत्स्यस्य । गडकः " गंडकः" शकु-लाभेकः द्वे मत्स्यावैशेषस्य । गर इति मिसद्धस्य ॥ १७ ॥ सहस्रदंष्ट्रः पाठीनः द्वे वहृदंष्ट्रस्य मत्स्यविशेषस्य । उल्लूपी शिशुकः द्वे शिशुमाराकारमत्स्यस्य । नलमीनः " डलयोरभेदान्नडमीनोऽपि "। चिलिचिमः " चिलिचिमिः। नलमीनिश्वलिचिमिरिति बोपालितः" द्वे जलतृणचारिमत्स्यविशेषस्य वेगसा इति मसिद्धस्य । मोष्टी शंफरी द्वे सहरी इति ख्यातस्य शुभ्रमत्स्य-

क्षुद्राडमत्स्यसंघातः पोताधानमथो झषाः ॥ रोहितो महुरः शाँलो राजीवः शकुलस्तिमिः ॥१९॥ तिमिंगिलादयश्वाथ यादांसि जलजंतवः ॥ तद्भेदाः शिशुमारोद्रशंकवो मकरादयः ॥२०॥ स्यात्कुलीरः कर्कटकः कूर्मे कमठकच्छपौ ॥ याहोऽवहारो नक्रस्तु कुंभीरोऽथ महीलता ॥२१॥ गंडूपदः किंचुलको निहाका गोधिका समे ॥

विशेषस्य । पुंसि तु मोष्ठः शफरः ॥ १८ ॥ श्वद्राश्च ते अंडमत्स्याश्च तेषां संघातः पोताधानमुच्यते एकम् । अथो झषा मत्स्यविशेषा वक्ष्यंते न तु पर्यायाः । रोहितः रोही इति प्रसिद्धस्य । महुरः मंगरा इति प्रसिद्धः । शालः " सालोऽपि " चक्रांकितो मत्स्यः । राजीवः राया इति मसिद्धः । शकुलः " अतिवेगवान् सौरा इति मसिद्धः" । तिमिः ॥ १९ ॥ तिर्मिगिलः । आदिशब्दानंद्यावर्ताद्योऽन्ये । एकैकम् । यादांसि जलजंतवः द्वे जलचरमा-त्रस्य । तद्भेदाः जललंतूनां विशेषाः । शिशुमारः शिरस इति ख्यातः। " विश्वमारों डबुसंभूतजंतौ तारात्मके डच्युत इति विश्वमेदिन्यौ।" उद्रः हूद इति मसिद्धः। शंकुः। सफू इति मसिद्धः। मकरो मगर इति मसिद्धः। आदिशब्दाज्जलहस्त्यादयः ॥ २० ॥ कुलीरः "कुलिरः " कर्कटकः "कर-कटः कर्कटः कर्कडः। कर्कडः कुलिरे इति हैमः" द्वे कुरलें " खेंकडा" इति ख्यातस्य । कूर्मः कमठः कच्छपः " अन्यत्र कच्छपीसपि पाठः । कच्छपी वं क्षिकीभेदे डुलौ क्षुद्रगदांतरे । पुंसि निध्यंतरे कूर्में मञ्जबंधांतरेऽपि चेति विश्वमेदिन्यौ।" त्रीणि कांसव इति प्रसिद्धस्य । ग्राहः अवहारः द्वे गोह "नाडेसावज" इति ख्यातस्य । अविद्यतेऽनेनेति । अवहाराधारावाया-नामुपसंख्यानिमति घञ्। कर्तरि णो वा। "अत्र अवराह इति पर्यायांतरं दृश्यते तत् अवपूर्वकाद्रह साग इसस्मात् घित्र बोध्यम्। अवहारस्तु युद्धा-दिविश्रांतौ ग्राहचोरयोरिति हैमः।" नकः कुंभीरः द्वे नक्रस्य ग्राहविशेषस्य " सुसर इति ख्यातस्य।" कुंभी इस्ती तमीरयाते कुंभीरः। महीलता॥२१॥ गंडूपदः किंचुलकः "किंचिलिकः किंचुलुकः" त्रीणि जलचरभेदस्य केंचू "काडू, दानवार, गांडोळ" इति ख्यातस्य । गंड्डो ग्रंथयः पदान्यस्य गंडू-

रक्तपा तु जलोकायां ख्रियां भूम्नि जलोकसः॥ २२॥ मुक्तास्फोटः ख्रियां शुक्तिः शंखः स्यात्कं बुरिखयो ॥ क्षुद्रशंखाः शंखनखाः शंबूका जलशुक्तयः॥ २३॥ भेके मंडूकवर्षाभूशालूरप्रवद्रशः॥ शिली गंडूपदी भेकी वर्षाश्वी कमठी डुलिः॥ २४॥ महुरस्य प्रिया शृंगी दुर्नामाँ दीर्घकोशिका॥ जलाशया जलाधारास्तत्रागाधजलो हृदः॥ २५॥ आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये॥

पदः। निहाका गोधिका द्वे जलगोधिकायाः "पाण्यांतील घोरपड इति ख्यातायाः। " रक्तपा जलौका जलौकसः त्रीणि जळू इति ख्यातस्य । तत्र जलौकसः स्त्रीत्वे वहुत्वे च नित्यम् । "ओक उचः क इति निपातितोऽदंत ओकशब्दः। जलौका तु जलौकाः स्याज्जलूका च जलौकसीति संसाराव-र्ताद्वहुवचनं पायिकम् । जल्लौकापि जल्लौकाः स्याज्जलूका जल्लजंतुकेति तार-पालोऽपि" ॥ २२ ॥ मुक्तास्फोटः मुक्ताः मौक्तिकानि स्फुटंति यत्र । स्फुट विकसने । शुक्तिः द्वे शुक्तिकायाः । शंखः कंबुः द्वे शंखस्य । "पुन्न-पुंसकी । " श्रुद्रशंखाः शंखनखाः " शंखनकाः " द्वे स्वक्ष्मशंखानाम् । जल-शुक्तयः जलमात्रजाः शुक्तयः शंबूका उच्यंते । "शंबुकः शांवुकः शंबुः" एकं श्रुद्रशुक्तिकानाम् । शंबूकः स्त्रीपुंसयोः । " शंबुका न नपुंसके इति मेदिनी । शंबूकः शंबुकः शंबुपूर्वः कांतस्तु सर्वदा । ककारेण विना शेषो दृश्यते प्रथविस्तर इत्युत्पिलनी "।। २३ ॥ भेकः मंदूकः वर्षाभूः शालूरः। "परिसरक्रकलासस्वेदसालूर इत्यूष्मविवेकादंत्यादिरापे।" प्रवः दर्दुरः षट् भेकस्य। शिली गंडूपदी द्वे स्वल्पगंडूपदजातेः। भेकी वर्षाभ्वी "वर्षाभूः" द्वे धुद्रभेकजातेः । कमठी डुलिः द्वे कूम्पीः ॥ २४ ॥ महुराख्यस्य मत्स्य-विशेषस्य मिया स्त्री शृंगीत्युच्यते एकम् । दुर्नामा "दुर्नाम्नी" दीर्घको-विका द्वे जलूकाकारस्य जलचरविद्योषस्य । जलाद्यायाः जलाधाराः द्वे तडा-गादीनाम् । तत्र जलाशयेष्वेव वक्ष्यमाणा विशेषाः । अगाधमतलस्पर्शे जलं यस्य स जलाशयो इद उच्यते एकम्।। २५ ॥ उपकूपजलाशये कूपसमीपे यो जलाशयः कूपोद्धृतांबुस्थापनीयशिलादिरचितो गर्तः यत्रसं जलं सुलेन

पुंस्येवाऽंधुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा ॥ २६ ॥ निमिश्चिकाऽस्य वीनाहो मुखबंधनमस्य यत् ॥ पुष्किरिण्यां तु खातं स्यादखातं देवखातकम् ॥२०॥ पद्माकरस्तडाँगोऽस्त्री कासारः सरसी सरः ॥ वेशंतः पल्पलं चाल्पसरो वाँपी तु दीर्घिका ॥ २८ ॥ खेयं तु परिखाधारस्त्वंभसां यत्र धारणम् ॥ स्यादाँ लवालमावालमावापोऽथ नदी सरित् ॥ २९॥

गावः पिवंति तत्र आहावः निपानं इति द्वे । अंधुः महिः कूपः उदपानं चत्वारि विहीर इति ख्यातस्य । तत्रोदपानं पुंसि वा ॥ २६ ॥ अस्य कूपस्य नेमिः अंते रज्ज्वादिधारणार्थं दारुयंत्रं सा त्रिका । त्रिका कूपस्य नेमौ स्यात्त्रिकं पृष्ठधरेऽिख्नयामिति विश्वमेदिन्यौ । एकं " हातराहाट इति ख्यातस्य । " अस्य कूपस्य पाषाणादिभिर्यन्मुखनिवंधनं नंदीपट इति ख्यातं स वीनाह उच्यते। "विनाहः" एकम्। पुष्करिणी खातं द्वे पुष्करिण्याः। अखातं देवखातकं "अखातो देवखातक इति पुंस्कांडेऽमरदत्तात्पुंस्यि " द्वे अक्तिमखातस्य । "देवद्वारस्थजलाशयस्येसन्ये " ॥ २० ॥ पद्माकरः तडागः कासारः सरसी सरः पंच तडागस्य । तत्र तडागे तटाक इति पाटः। स पुत्रपुंसकयोः । " तटाकतडागाविप । अत्र पद्मादि द्वे सपद्मागाधजला-श्रायस्य । कासारादित्रयं कृत्रिमपद्माकरस्येत्यपि मतम् "। सरसी स्त्री । सरः सांतम् । वेशंतः परवलं " परवलः " । वेशंतः परवलोऽस्राति वाचस्पतिः । अल्पसरः त्रीणि स्वल्पसरसः । वापी "वापिः । वाप्यां वापिरिप स्मृतेति द्विक्रपकोशः"। दीधिका द्वे दीर्घीति ख्यातायाः "अवरोहणवापिकायाः" ॥ २८ ॥ खेयं परिखा द्वे दुर्गाद्धहिर्यत्परितः खातं क्रियते तस्य चर इति प्रसिद्धस्य (खंदक इत्यापे प्रसिद्धिः)। यत्र अंभसां धारणं क्षेत्रादिसेकार्थ जलानां संग्रहणं स आधार उच्यते एकम् "धरण, बांद इति ख्यातस्य।" यदुक्तम् । अपां धारणमाधारस्तदर्पं चालवालकमिति । आलवालं "अल-वालं " आवालं आवापः त्रीणि वृक्षादिमूले समंततो असो धारणार्थं यहे-ष्ट्रनं तस्य "अळें इति ख्यातस्य ।" नदी सरित् ॥ २९ ॥ तरंगिणी शैव-लिनी तटिनी हादिनी " इदिनी" धुनी स्रोतस्विनी " स्रोतस्वती" द्वीप- तरंगिणी शैविलिनी तिटिनी ह्राँदिनी धुनी ॥ स्नोतिस्विनी द्वीपवती स्रवंती निम्नगापगा ॥ ३० ॥ ("कूलंकषा निर्झिरणी रोधोवका सरस्वती" ॥ गंगा विष्णुपदी जहुतनया सुरिनम्नगा ॥) (१) भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्नोता भीष्मसूरिप ॥ ३१ ॥ कालिंदी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा ॥ रेवा तु नर्मदा सोमोद्रवा मेकलकन्यका ॥ ३२ ॥ करतोया सदानीरा बाहुदा सैतवाहिनी ॥ शतहुस्तु शुतुदिः स्याद्विपाशा तु विपाद स्त्रियाम् ॥३३॥

वती स्रवंती निम्नगा आपगा। अपां समूहो आपं तेन गच्छति । समूहे अण्। गमेर्डः "अपगेति इस्वादिरिप । विद्यादगारमागारमपगामापगाम-पीति द्विरूपकोशः।" द्वादश नद्याः॥ ३०॥ "कूलंकपादिसरस्वत्यंतानि चत्वार्यपि नद्याः "। गंगा विष्णुपदी जहुतनया सुरिनम्नगा भागीरथी त्रिप-थगा त्रिस्रोताः भीष्मसः अष्टौ भागीरथ्याः । त्रिस्रोताः सांता ॥ ३१॥ कालिदी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा चत्वारि यमुनायाः । शमनस्वसा ऋदंता । रेवा नर्मदा सोमोद्भवा । सोमात् सोमवंशजात्पुरुरवस उद्भवति । अच्। तेनावतारितत्वात्। अथवा सोमाद्वद्राद्भवति । मेकलकन्यका "मेख-लकन्यका" चत्वारि नर्मदायाः। "मेकलो ऋषिरद्रिर्वा तस्य कन्यका"॥३२॥ करतोया सदानीरा द्वे गौरीविवाहे कन्यादानोदकाज्जातायाः । "यदुक्तम्। मथमं कर्कटे देवी त्र्यहं गंगा रजस्वला । सर्वा रक्तवहा नद्यः करतोयांबुवा-हिनीति।" बाहुदा सैतवाहिनी द्वे कार्तवीर्यार्जुनेन याऽवतारिता तस्याः। "वाहुदस्य कार्तवीर्यस्येयं वाहुदा ।" शतदुः शुतुद्रिः । द्वे शतरुद्रेति देशभाषया मसिद्धायाः । शुतुद्रीत्यपि पाठः । शुतुद्रि (२) स्तोममिति श्रुतेः पाठात् । वसिष्ठशापभयाच्छतथा द्वता शतद्वः । विपाशा विपाद द्वे पाशमोचिनीति ख्यातायाः । वसिष्ठं विपाशयतीति विपाद शकारांता ॥ ३३ ॥ शोणः हिरण्यवाहः द्वे नद्विशेषस्य "शोणानदीति प्रसिद्धस्य ।"

१ इदं पद्मपि तालपत्रपुस्तके नास्ति ॥ २ हे शुतुद्रि—इति संबोधनमिदम् ॥

शोणो हिरण्यवाहः स्यात्कुल्याऽल्पा कृत्रिमा सरित्॥ शरावती वेत्रवती चंद्रभागा सरस्वती ॥ ३४॥ कावेरी सरितोऽन्याश्च संभेदः सिंधुसंगमः ॥ इयोः पणाली पयसः पद्व्यां त्रिषु तूत्तरौ ॥ ३५॥ देविकायां सरय्वां च भवे दाविकसारवौ ॥ सौगंधिकं तु कहारं हस्लकं रक्तसंध्यकम् ॥ ३६॥ स्यादुत्पलं कुवलयमथ नीलाबुजन्म च ॥ इंदीवरं च नीलेऽस्मिन्सिते कुमुदकैरवे ॥ ३७॥ शालूकमेषां कंदः स्याद्वारिपणी तु कुंभिका ॥ जलनीली तु शेवालं शैवलोऽथ कुमुद्दती ॥ ३८॥ जलनीली तु शेवालं शैवलोऽथ कुमुद्दती ॥ ३८॥

याऽल्पा कृत्रिमा सरित्सा कुल्या । तालव्यांतम् । एकम् । "कुल्या नदी कुल्यमस्थि कुल्या वारिप्रणालिकेति धरणेर्नद्मित्रिङापे । शरावती वेत्रवती चंद्रभागा "चांद्रभागा चांद्रभागी चंद्रभागी । चंद्रभागा चांद्रभागा चांद्र-भागी च सा मता । चंद्रभागी च सैवोक्तेति द्विरूपकोशः।" सरस्वती ॥३४॥ कावेरी एते पंच सरिद्विशेषाः । एकैकम् । अन्याश्च सरितः कौशिकीगंडकी-चर्मण्वतीगोदावेण्याद्याः संतीति शेषः । संभेदः सिंधुसंगमः । द्वे नदीमेल-कस्य नदीसंगमस्य । "संभिद्यंते मिलंत्यत्र संभेदः ।" पयसो जलस्य पद्व्यां निर्गमनमार्गे मकर्मुखादिरूपा प्रणालीत्येकम् । तत् द्वयोः पुंसि तु प्रणालः ॥ ३५ ॥ उत्तरौ दाविकसारवौ त्रिषु । देविकायां नद्यां भवं दाविकम्। सरय्वां नद्यां भवं सारवम्। दांडिनायनेति निपातनात्सारवशब्दः साधुः । एकैकम् । स्त्रियां तु दाविकी सारवी । सौगंधिकं कहारं "कल्हारं" संध्याविकासिनः गुक्रसरोजस्य । इल्लकं रक्तसंध्यकं द्वे रक्तकहारेस्य । रक्तान्संधीन् अकाति रक्तसंध्यकम् ॥ ३६ ॥ उत्पलं कुवलयं द्वे कुमुदस्य । "कमलसाधारणस्येत्यन्ये । कुवलं तूत्पलं कुविमिति त्रिकांडशेषः ।" नीछे-ऽस्मिन्नुत्पले नीलांबुजन्म इंदीवरं इति द्वे। "इंदिवरं इंदीवारं इसपि।" सिते शुभ्रेऽस्मित्रत्पले कुमुदं कैरवं द्वे। "केरवस्य इंसस्येदं प्रियं कैरवम्" ॥ ३० ॥ एषां उत्पलिवशेषाणां कंदः शालूकं स्यात् एकम् । वारिपणीं कुंभिका द्वे जलकुंभीति ख्यातायाः। जलनीली शेवालं शेवलः "शैवालः। कुमुदिन्या निलन्यां तु बिसिनी पिद्यनीमुखाः ॥ वा पुंसि पद्यं निलनमरिवदं महोत्पलम् ॥ ३९॥ सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयम् ॥ पंकेरुहं तामरसं सारसं सरसीरुहम् ॥ ४०॥ बिसप्रसूनराजीवपुष्करांभोरुहाणि च॥ पुंडरीकं सितांभोजमथ रक्तसरोरुहे॥ ४१॥ रक्तोत्पलं कोकनदं नालो नालमथास्त्रियाम् ॥ मृणौलं बिसम्ब्जादिकदंबे खंडमस्त्रियाम्॥ ४२॥ करहाटः शिफाकंदः किजल्कः कैसरोऽस्त्रियाम्॥

शेवालश्वापि शैवालः शेवलो जलनीलिका।" त्रयं शेवाळ इति ख्यातस्य। कुमुद्रती ॥ ३८॥ कुमुदिनी द्वे कुमुदिन्याः "कुमुदयुक्तदेशस्य च।" निलनी "निडन्यिप । नडाः संसत्रेति निडनी ।" विसिनी पश्चिनी त्रयं कमिलन्याः । मुख्याब्दात्सरोजिनीपभृतयः। पद्मं निलनं अरविंदं महोत्पलम् ॥३९॥ सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयं पंकेरुहं तामरसं सारसं । सरसीरुहम् ॥ ४० ॥ विस-मसुनं राजीवं पुष्करं अंभोरुहं षोडश कमलस्य । वा पुंसीति षोडशिभरिप संवध्यते । तत्र पुंडरीकं सितांभोजं द्वे सितकमलस्य । रक्तसरोहहम् ॥ ४९ ॥ रक्तोत्पलं कोकनदं त्रयं रक्तकमलस्य । कोकनदिमिति रक्तकुंदेऽपि वर्तते । यदाहुः । रक्ताब्जे रक्तकुंदे च बुधैः कोकनदं स्पृतिमिति । नालः नालम् । "नाला नाली च" द्वे पद्मादिदंडस्य । मृणालं विसम् । "मृणाली मृणालः विवास । मृणालं नलदे क्लीवं पुत्रपुंसकयोर्विश इति विश्वः ॥ मृणाले तु विश्वं विसमिति द्विरूपकोशः ।" द्वे मृणालस्य भिसें इति ख्यातस्य ॥ अख्नियां क्रीवपुंसोः । अञ्जादिकदंचे कमलादीनां समूहे खंडिमसेकमस्त्रियाम् । "शंडः षंडः।" तालच्यो मूर्द्धन्योऽन्जादिकदंवे षंडशन्दोऽयम्। मूर्द्धन्य एव वृषभे पूर्वाचार्यैर्विनिर्दिष्ट इत्यूष्मविवेकः ॥ ४२ ॥ करहाटः शिफाकंदः द्वे पद्ममू-लस्य। "शिफा मूलतरूपरोहस्तत्सहितः कंदः। कंदो मूलिमसर्थः। शिफेति च कंदमिति च पृथक् नामनी इसेके । किंजल्कः केसरः "केशरः" द्वे केसरस्य । संवर्तिका नवदलं द्वे पद्मादीनां नवपत्रस्य । बीजकोदाः वराटकः।

संवर्तिका नवदलं बीजकोशो वराटकः ॥ ४३ ॥ इति वारिवर्गः ॥ १० ॥

उक्तं स्वर्व्योमदिकालधीशब्दादि सनाट्यकम् ॥ पातालभोगि नरकं वारि चैषां च संगतम् ॥ १ ॥ इत्यमरसिंहकृतौ नामलिंगानुशासने ॥ स्वरादिकाण्डः प्रथमः साग एव समर्थितः ॥ २ ॥

वराटकः पद्मवीजकोशे रज्जौ कपर्दके इति कोशांतरम् । द्वे वीजकोशस्य । वीजानां कमलाक्षाणां कोशः पात्रं अथवा आधारः वीजकोशः ॥ ४३ ॥ इति वारिवर्गः ॥ १० ॥ उक्तान् वर्गान्संग्रहेणोपसंहरति उक्तमिति । मया स्वर्व्योमादिकमुक्तम् । शब्दादीति । रसगंधादिग्रहणार्थमादिशब्दः । एषां स्वर्गादीनां संगतं संवंधवशात्माप्तं देवामुरमेघादिकं तच्चोक्तम् ॥ १ ॥ इतीति । एवममरसिंहस्य कृतौ नाम्नां लिंगानां चानुशासने स्वरादिशब्दानां काण्डः समूहः सांगः अंगोपांगसिंहतः प्रथमः समिथतः कथितः॥ २ ॥ श्रीमसमरविवेके महेश्वरेण विरचिते एवं प्रथमः स्वरादिकाण्डः समाप्तः॥ १॥

> इति सटीकामरको शस्य मथमं काण्डं समाप्तम्।।

अमरकोशमथमकाण्डस्य वर्गानुक्रमेण श्लोकसंख्या.

वर्गीकाः	वर्गनामानिः	मूलश्लोकाः	क्षेपक श्लोकाः	
	आदौ परिभाषायाः श्लोकाः	ч,		
9	स्वर्गवर्गस्य	- 491 1	311	
٦ ,	ब्योमवर्गस्य	٦ -	·n·	मूलश्लोकाः, क्षेपकश्लोकाः, एवम् । २८२ १८ ३००
3	दिग्वर्गस्य	३५	811	
8	कालवर्गस्य	39	911	
٧	धीवर्गस्य	90	२॥	7-3-5
Ę	शन्दादिवर्गस्य	२५	. 2	
ঙ	नाट्यवर्गस्य	३८	911	1
6	पातालभोगिवर्गस्य	.99	911	9
9	नरकवर्गस्य	३॥	•	
90	वारिवर्गस्य	४३	·n·	
	अनुक्रमश्लोकौ	२	•	

319

सटीकामरकोशस्य हितीयं काण्डम्.

वर्गाः पृथ्वीपुरक्ष्माभृद्वनौषधिमृगादिभिः॥
नृब्रह्मक्षत्रविद्शूदेः सांगोपांगैरिहोदिताः॥१॥
भूभूमिरचलाऽनंता रसा विश्वंभरा स्थिरा॥
धरा धरित्री धरणिः क्षोणिज्यां काञ्यपी क्षितिः॥२॥
सर्वंसहा वसुमती वसुधोवीं वसुंधरा ॥
गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी क्ष्माऽविनिमेदिनी मही॥३॥
("विपुला गह्नरी धात्री गौरिला कुंभिनी क्षमा॥
भूतधात्री रत्नगर्भा जगती सागरांबरा॥१॥॥)(१)

श्रीगणेशाय नमः ॥ वर्गा इति । इह वक्ष्यमाणेऽस्मिन्काण्डे अंगैर्मृच्छाखानगरादिभिरुपांगैर्मृत्स्नावेशादिभिः सहितैः पृथ्वीपुरादिश्रब्दैर्वर्गा छिताः । वक्तुमारब्धा इत्यर्थः । तत्र क्ष्माभृच्छेलः । मृगादिभिरित्यादिश्रब्देन पिक्षणां संग्रहः । "यद्वा मृगानत्ति पुनः पुनः स मृगादी सिहः । अस्मिन्नर्थे ताच्छील्ये णिनिः "॥ १॥ भूः भूमिः अचला न चलतीसचला । अथवा अचलाः पर्वताः संति अस्याम् । अर्शआद्यच् । अनंता रसा विश्वंभरा स्थिरा घरा घरित्री घरणिः क्षोणिः "क्षोणी क्षोणिः क्षोणी" ज्या काश्यपी क्षितिः ॥२॥ सर्वसहा वस्नुमती वस्रुधा छवीं वसुंधरा गोत्रा कुः पृथिवी । " पृथवी । पृथवी पृथिवी पृथ्वीति शब्दार्णवः । " पृथ्वी क्ष्मा अविनः " अवनी " मेदिनी मही " महिः " इति सप्तांवशीतनीमानि भूमेः । अत्र भूमी—धरणिसादयो छीषंता अपि । कृदिकारादिकतन इति गणसूत्रात् ॥ ३॥ "विपुल्लेसेकादश श्रूमेश्च ।" ॥ १॥ गृत् मृत्तिका । मृदस्तिकत् । द्वे मृदः । मृत्सा मृत्सना ।

मृन्मृतिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृतिका ॥ उर्वरा सर्वसस्याढ्या स्यादूषः क्षारमृतिका ॥ ४ ॥ उपवानूषरो द्वावप्यन्यिलंगो स्थलं स्थली ॥ समानो मरुधन्वानो द्वे खिलाप्रहते समे ॥ ५ ॥ त्रिष्वथो जगती लोको विष्ट्रपं भुवनं जगत् ॥ लोकोऽयं भारतं वर्षं शरावत्यास्तु योऽवधेः ॥ ६ ॥ देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्य उदीच्यः पश्चिमोत्तरः ॥

सस्तौ प्रशंसायाम् । द्वे प्रशस्तमृदः । प्रशस्ता मृत्तिका त्विसन्वयः । कृष्ण-भूमः कृष्णमृत्स्यादुदग्भूम उदङ्मृदि । पांडुभूमः पांडुमृचेत्यपि पठ्यते । सर्वैः सस्यैराढचा मृत्तिका उर्वरेत्युच्यते एकम् । ऊषः क्षारमृत्तिका द्वे क्षारमृत्ति-कायाः। ऊषोऽदंतः ॥ ४॥ ऊषवान् ऊषरः द्वयं क्षारमृद्विशिष्टस्य। द्वावप्य-न्यालिंगो । यथा ऊषवती ऊषरा वा स्थली । ऊषरं स्थलमिसादि । स्थली अकुत्रिमस्थानस्य । "कुत्रिमा तु स्थला । स्थलमुभयसाधारणम् ।" मरुः धन्वा द्वे मरुदेशस्य । निर्जलोऽयम् । भ्रियते पिपासया यस्मिन्मरुः । खिलं अमहतं द्वे अकुष्टस्य क्षेत्रादेः । न महन्यते हलादिभिरमहतम् । "समे समा-नार्थे " त्रिषु लिंगेषु इसर्थः ॥५॥ जगती लोकः विष्टपं "पिष्टपम्"। जगत्स्या-तिपष्टिपे क्लीवं वायौ ना जंगमे लिखु । जगती भुवने क्ष्मायां छंदोभेदे जनेऽपि च। लोकस्तु भुवने जने इति मेदिनी। "विष्टपः पुमानिति वोपालितः।" भुवनं जगत् पंच भूतलस्य । "एकं महाभूतं पृथिवी । पंचमहाभूतविषयेंद्रिया-त्मकं जगदिति पृथ्वीजगतोर्भेदः । " अयं जंबुद्वीपवर्ती दश्यमानो लोकः भारतनामकं वर्ष ज्ञेयम्। " उक्तं च। उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम्। वर्षे तद्भारतं नाम भारती यत्र संततिरिति । " भरतस्य राज्ञ इदं भारतम् । " वर्षशब्दः पुंछिगोऽपि । पुन्नपुंसकयोर्वर्षे जंबुद्वीपाब्दवृष्टिष्विति रुद्रः । वर्षो-Sस्ती भारतादौ च जंबुद्वीपाब्दवृष्टिष्विति मेदिनी ।" एकम्। एविमलावृता-दीन्यष्टौ वर्षाण्यन्यान्यपि । शरावत्या अवधेः ॥ ६॥ यः प्राग्दक्षिणः प्राक्स-हितो दक्षिणो देशः स पाच्य इत्येकम्। शरावत्या अवधर्यः पश्चिमोत्तरः पश्चि-मसहित उत्तरो देशः स उदीच्य इत्येकम् ॥ प्रसंतः अंतं प्रतिगतः म्लेच्छ-देशः द्वे शिष्टाचाररहितस्य कामद्भपादेः। "यदुक्तम् । चातुर्वर्णवयवस्थानं प्रत्यंतो म्लेच्छदेशः स्यान्मध्यदेशस्तु मध्यमः ॥७॥ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विध्यहिमाल्योः ॥ नीवृँज्जैनपदो देशविषयौ तूपवर्तनम् ॥ ८॥ त्रिष्वागोष्ठान्नडप्राये नद्वान्नद्वल इत्यपि ॥ कुमुद्वान्कुमुदप्राये वेतस्वान्बहुवेतसे ॥ ९॥ शाह्रलः शादहरिते सजंबाले तु पंकिलः ॥ जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथाविधः ॥ १०॥ जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथाविधः ॥ १०॥

यस्मिन्देशे न विद्यते । तं म्लेच्छविषयं प्राहुरायीवर्तमतः परमिति ।" मध्य-देशः मध्यमः द्वे । एतत्परिमाणं तु । हिमवद्विध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनश्चनादि । मत्यगेव प्रयागाच मध्यदेशः प्रकीर्तित इति ।। विनशनं तीर्थभेदः । "कुरु-क्षेत्रम्" ॥ ७ ॥ आर्यावर्तः पुण्यभूमिः द्वे विध्यहिमाचलयोरंतरस्य । उक्तं च । आसमुद्राच वै पूर्वादासमुद्राच पश्चिमात् ॥ तयोरेवांतरं गिर्योरार्यावर्त विदुर्वधा इति । "हिमप्रधानोऽगः हिमागः । हिमेनाल्यते हिमालः । अल भूषणादौ घत्र । हिमागयोरित्यपि पाठः ।" नीवृत् जनपदः द्वे जनैर्वास्य-यानराष्ट्रस्य मगधादेः । नीवृत्पुंसि साहचर्यात् । नियतं वर्ततेऽस्मिन्नीवृत् । नीहवृतीति दीर्घः । जनः पदं वस्तु यत्र । "जानपदोऽपि । भवेज्जनपदो जानपदो ऽपि जनदेशयोरिति विश्वमेदिन्यौ ।" देशः विषयः उपवर्तनं त्रीणि ब्रामसमुदायलक्षणस्य देशमात्रस्य ॥ ८ ॥ अथ गोष्ठशब्दमभिव्याप्य वक्ष्य-माणाः त्रिषु । त्रिषु लिंगेषु इत्यर्थः । नड्वान् नड्वलः द्वे नडमाये नडबहुले देशे । कुमुद्रानित्येकं कुमुद्रमाये । वेतस्वानित्येकं बहुवेतसे । बहुवो वेतसा वानीरा यत्र तस्मिन् देशे । तदस्मित्रस्तीत्यर्थे कुमुदनडवेतसेभ्यो ब्रतुप् ॥९॥ बादिवां छतृणैईरिते देशे शाद्वल इत्येकम् । शादाः संत्यस्मिन् शाद्वलः । एतौ सध्यटवर्गीयौ । वैदूर्यमणिशाङ्गलाविति द्विरूपकोशात् । शाङ्गल इत्यपि पाटः । सजंबाले कर्दमयुक्ते देशे पंकिल इत्येकम् । जलपायं अनूपं द्वे जल-बहुछदेशस्य । अनुगता आपोऽत्र अनूपम् । अनूपदेशलक्षणम् । नानाद्वमल-तावीरु त्रिर्भरमांतशीत छैः ॥ वनैव्याप्तमनूपं तत् सस्यैत्रीहियवादिभिः ॥ तथा-विधः अनूपसद्दशः कश्चित्रद्यादेरुपांतदेशः कच्छ इत्युच्यते । एकम् । कच्छ-श्चाब्दस्य पुंसीति विशेषिह्मिविति पूर्वीकृतस्य बाधनार्थः । कच्छ इत्यनूपस्यैव

स्त्री शर्करा शर्करिलः शार्करः शर्करावति ॥ देश एवादिमावेवमुन्नेयाः सिकतावति ॥ ११ ॥ देशो नदांबुद्यष्ट्यंबुसंपन्ननीहिपालितः ॥ स्यान्नदीमात्को देवमात्कश्च यथाक्रमम् ॥ १२ ॥ सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान् ॥ गोष्ठं गोस्थानकं तत्तु गोष्ठीनं भूतपूर्वकम् ॥ १३ ॥ पर्यतभः परिसरः सेतुराँलौ स्त्रियां पुमान् ॥ वामलूरश्च नाकुश्च वल्मीकं पुत्रपुंसकम् ॥ १४ ॥ अयनं वर्त्म मार्गाध्वपंथानः पदवी सृतिः ॥

पर्याय इति केचित्। "कच्छम् । कच्छमनूप इति वोपालितः" ॥ १०॥ शर्करा शर्करिलः द्वे वालुकायुक्तदेशे । तत्र शर्करा स्त्री । शार्करः शर्करा-बान् द्वे वालुकायुक्तस्य देशादेः। आदिमौ शर्कराशकिरिलौ देशे एव, देशे लुबिलचौ चेति नियमात् । एवं सिकतावत्युत्रेया अहनीयाः । तथाहि । सिकताः सिकतिल इति द्वे सिकतायुक्तस्य देशस्य । सैकतः सिकतावान् द्वे वालुकायुक्तस्य देशादेः । तत्र सिकताः नित्यं स्त्रियां वहत्वे च । "अत्र शर्करासिकताशब्दौ द्वाविप वहुवचनांताविति केचित्"॥ ११॥ देश इति। नद्यं बुभिर्वृष्ट्यं बुभिश्च संपन्नेत्रीहिभिः पालितो देशः क्रमेण नदीमातृको देव-मातृकश्च स्यात्। नद्यंवुजातसस्याद्धतोः नदीमातृकः। वृष्ट्यंवुजातसस्याद्धितो देवमातृक इत्यर्थः । देवो मेघे सुरे राज्ञीति विश्वः । एकैकम् ॥ १२ ॥ धर्म-शीलः शोभनो राजा यत्र स सुराजा तस्मिन्देशे राजन्वान् एकम् । राज-न्वान्सौराज्ये इति निपातितो राजन्वान्शब्दः । ततोऽन्यत्र राजमात्रयुक्ते देशे राजवान् एकम् । गोष्ठं गोस्थानकं द्वे गवां स्थानस्य । तत् गोष्ठं भूत-पूर्वकं चेत् गौष्ठीनिमत्युच्यते। पूर्वं यत्र गाव आसन् तत्स्थानं गौष्ठीनिमत्यर्थः। गोष्ठात्त्वच् भूतपूर्वे इति खच्। एकम् ॥ १३ ॥ पर्यतभूः परिसरः द्वे नदी-पर्वतादीनामुपांतभुवः । सेतुः आलिः "आली" द्वे सेतोः "पूल इति ख्यातस्य ।" स्त्रीलिंगायामाली सेतुः पुमानित्यन्वयः । वामलूरः नाकुः बल्मीकं त्रीणि वल्मीकस्य ॥ १४ ॥ अयनम् । अयते उनेन । अय गतौ ।

सराँणः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च ॥ १५॥ अतिपंथाः सुपंथाश्च सत्पथश्चाचितेऽध्विन ॥ व्यध्वो दुरध्वो विपथः कद्ध्वा काँपथः समाः॥१६॥ अपंथास्त्वपथं तुल्ये शृंगाटकचतुष्पथे ॥ पातरं दूरशून्योऽध्वा कांतारं वर्त्म दुर्गमम् ॥ १७॥ गव्यूतिः स्त्री क्रोशायुगं नल्वः किष्कुचतुःशतम् ॥ धंटापथः संसरणं तत्पुरस्योपनिष्करम् ॥ १८॥ घंटापथः संसरणं तत्पुरस्योपनिष्करम् ॥ १८॥

अयनं पथि गेहेऽर्कस्योदग्दक्षिणतो गताविति हैमः । वर्त्म मार्गः अध्वा पंथाः "पथः । वाटः पथश्च मार्गश्चेति त्रिकाण्डशेषः ।" पदवी "पदविः ।" स्रतिः सरणिः । "शरणिः पथि चावलाविति तालव्यादावजयात्तालव्या-दिरिप । ङीषंतोऽपि" पद्धतिः "पद्धती" पद्या पादाय हिता पद्या । तस्म हितमिति यत् । वर्तनी "वर्तनिः वर्त्मनिः । वर्त्मनिर्वर्त्मनी पथीति हैमः ।" एकपदी द्वादश मार्गस्य ॥ १५ ॥ अतिपंथाः सुपंथाः सत्पथः त्रयं अचिते-<u>ऽध्विन शोभने मार्गे । व्यध्वः दुरध्वः विषयः कदध्वा कापयः "कुपयो-</u> ऽपि" पंच दुर्मार्गस्य । तत्र कदध्वा नांतः ॥ १६ ॥ अपंथाः अपथं द्वे अमार्गस्य । शृंगाटकं चतुष्पथं द्वे चव्हाटा इति ख्यातस्य । दूरश्रासौ शून्यश्र दूरशून्यः । छायाजलादिवर्जितो दूरस्थोऽध्वा मार्गः मांतरमित्युच्यते । एकम्। यहुर्गमं चोरकंटकाद्यपद्रवयुक्तं वर्त्म मार्गः कांतारमित्युच्यते । पुंसि कांतारः । कांतारोऽस्त्री महारण्ये विले दुर्गमवर्त्मनीति मेदिनी । एकम्॥ १७॥ क्रोशयुगं गन्यूतिरित्युच्यते । "क्रोशो धनुःसहस्रे द्वे धनुईस्तचतुष्ट्यम् । द्वाभ्यां धनुःसहस्राभ्यां गव्यूतिः पुंसि भाषितिमिति शब्दार्णवात्पुंस्यपि । क्रीवे तु गव्यूतम् । धन्वंतरसहस्रं तु क्रोशः क्रोशद्वयं पुनः । गव्यूतं स्त्री तु गव्यूतिर्गीरुतं गोमतं च तदिति वाचस्पतिः।" किष्कूणां हस्तानां चतुःशतं "चतुःशती वा" नस्व इत्युच्यते। चतुःशतहस्तमितं स्थानं नस्वसंज्ञकमित्यर्थः। एकम् । घंटापथः संसरणं द्वे राजपथमात्रस्य । घंटोपलक्षितगजादीनां पंथाः घंटापथः । "दशधन्वंतरो राजमार्गी घंटापथः स्मृत इति चाणक्यः" । तत्संसरणं पुरस्य नगरस्य चेदुपनिष्करमिसेकम् । बुधैः संसरणं वर्तम गजा- ("द्यावापृथिव्यौ रौदस्यौ द्यावाभूमी च रोदसी ॥ दिवस्पृथिव्यौ गंजा तु रुमा स्याञ्चवणाकरः॥१॥")(१) इति भूमिवर्गः॥ १॥

पूः स्त्री पुँरीनगर्यो वा पत्तैनं पुटभेदनम् ॥
स्थानीयं निगमोऽन्यतु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ १ ॥
तच्छाखानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः ॥
आपणस्तु निषद्यायां विपाणिः पण्यवीथिका ॥ २ ॥

दीनामसंकुल्लम् । पुरस्योपस्करं चोक्तमिति भुग्नः ॥ १८ ॥ ''द्यावेसादीनि पंच द्विवचननामानि द्यावाभूम्योः । गंजेसादि त्रयं क्षारसमुद्रस्य । गंजा खनौ सुरागृहे । रुमा सुप्रीवदारेषु विशिष्टळवणाकर इति मेदिनी । गंजारुमे स्त्रियाम्।"॥ १॥ अंगोपांगापेक्षया भूमिरेवात्र प्रधानमिति भूमिवर्ग इति च्यपदेशः । एवमन्यत्रापि मंतव्यम् ॥ इति भूमिवर्गः ॥ १॥ पूः पुरी "पुरिः" नगरी पत्तनं "पट्टनं" पुटभेदनं स्थानीयं निगमः सप्तकं नगरस्य। पूः पुरौ। पुरीनगर्यों वा स्त्रियौ । पक्षे पुरं नगरम्। केचिदत्र भेदं चक्रुर्यथा । यत्रानेक-शिल्पिनोऽनेकवणिगादिच्यवहारस्तत्पुरादिसंज्ञम् । यत्र राजा तदनुचराश्र संति तत्पुरं पत्तनादिसंज्ञम् । यत्पाकारादिवेष्टितं विस्तीर्णे पुरं तत्स्थानी-यादिनामकमिति । यन्मूलनगरादन्यत्पुरं तच्छाखानगरमित्यन्वयः । एकम्। मूलनगरं राजधानी ॥ १ ॥ वेक्याजनस्य समाश्रयो निवेक्यस्थानं वेका इत्यु-च्यते । द्वे वेक्यानिवासस्य । "तालव्यांतम् । नेपथ्ये गृहमात्रे च वेको वेक्यागृहेऽपि चेति तालव्यांते रभसः । गृहमात्रे गणिकायाः सद्यनि वेशो भवेत्तु तालव्यः । तालव्यो मूर्द्धन्योऽलंकरणे कथित आचार्येरित्यूष्म-विवेकः।" आपणः निषद्या द्वे क्रय्यवस्तुशालायाः। हट्टवणिक्पथपण्याजिरा-दिकमपि । विपणिः ''विपणी'' पण्यवीथिका द्वे क्रय्यवस्तुशालापंक्तेः । चत्वार्याप इदृस्येखन्ये । विपाणिः स्त्री । "आपणादि द्वयं इदृस्य बाजार इति मसिद्धस्य । विपणीति द्वयं इट्टशून्यंविक्रयस्थानस्येसपि मतम्" ॥ २ ॥ रध्या । रथं वहतीति तद्वहति रथयुगेति यत् । प्रतोली विशिखा त्रीणि

१ इदं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ।

रथ्या प्रतोली विशिखा स्याचयो वप्रमिश्चयाम् ॥ प्राकारो वरणः सौलः प्राचीनं प्राततो वृतिः ॥ ३ ॥ भित्तिः स्त्री कुड्यमेडूकं यदंतर्न्यस्तकीकसम् ॥ गृहं गेहोदवसितं वेश्म सद्म निकेतनम् ॥ ४ ॥ निशांतपस्त्यसदनं भवनागारमंदिरम् ॥ गृहाः पुंसि च भूम्न्येव निकाय्यनिलयालयाः ॥ ५ ॥ वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम् ॥ चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् ॥ ६ ॥

ग्रामाभ्यंतरमार्गस्य। चयः वमं द्वे परिखोद्धृतमृत्तिकाकूटस्य। " प्राकाराधारस्य वा।" प्राकारः वरणः सालः "शालः । तालव्यो नृपद्मवयोः शालो टक्षे वृतौ दुभेदे च। तालव्यदंत्य उक्तस्तथा स्त्रियां वृक्षशास्त्रायामित्यूष्मविवेकः। सालो वरणसर्जयोरिति रभसः । " त्रयं यष्टिकाकंटकादिरचितवेष्टनस्य । नगरादेः पांतभागे या वृतिः वेष्टनं वेणुकंटकादीनां तत्पाचीनिमत्युच्यते । "प्राचीरमिसपि।" एकम् ॥ ३ ॥ भित्तिः कुड्यं द्वे भित्तेः। तत्कुड्यं अंत-र्न्यस्तकीकसं चेदेडूकसंज्ञम्। " एडुकं एडोकम्। भवेदेडोकमेडुकमिति द्विक-पकोशः।" एकम्। अंतर्न्यस्तानि कीकसानि अस्थीनि दार्ढ्यार्थं यत्र तत्। कीकसं कठिनद्रव्यस्योपलक्षणम् । गृहं गेहं उद्वसितं वेश्म सद्म निकेतनम् ॥४॥ निशांतं पस्यं "वस्यं वसेस्तिः तत्र साधुरिति यत्।" सदनं "साद-नम्।" सदनं सादनं समीमति द्विरूपकोशः। भवनं अगारम् "आगारम्। विद्यादगारमागारमपगामापगामपीति द्विरूपकोशः।" मंदिरं गृहाः निकाय्यः निलयः आलयः षोडश गृहस्य । तत्र गृहशब्दः बहुत्वे निसं पुंसि च। "क्रीबेडिंप।" ॥ ५ ॥ वासः कुटी शाला सभा चत्वारि सभागृहस्य। "तत्र कुटो द्वयोः स्त्रियां तु कुटी कुटिश्व । कुटः कोटे पुमानस्त्री घटे स्त्रीपुं-सयोग्रेहे इति मेदिनी । गृहादिसभांतानि विश्वतिर्नामानि गृहस्येत्यन्ये ।" संजवनं चतुःशालम् । चतमृणां शालानां समाहारः द्वे अन्योन्याभिमुखशाला-चतुष्कस्य "चौसोपी, चौपट, चौक इति मसिद्धस्य" । पर्णशाला उटनः द्वे मुनिगृहस्य । ''उटजस्तृणपर्णादिरिति देशिकोशः" ॥ ६ ॥ चैत्यं आय-

चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मंदुरा॥ आवेशनं शिल्पिशाला प्रपा पानीयशालिका॥ ७॥ मठश्छात्रादिनिलयो गंजा तु मदिरागृहम्॥ गर्भागारं वासगृहमरिष्टं सूतिकागृहम्॥ ८॥ ("कुष्टिमोऽस्त्री निबद्धा भूश्चंद्रशाला शिरोगृहम्ण॥)(१) वातायनं गवाक्षोऽथ मंडपोऽस्त्री जनाश्चयः॥ हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम्॥ ९॥ सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका॥ स्वस्तिकः सर्वतोभद्दो नंद्यावर्तादयोऽपि च॥ १०॥

तनं द्वे यज्ञायतनभेदस्य । वाजिशाला मंदुरा द्वे अश्वशालायाः " पागा इति ख्यातायाः । आवेशनं शिल्पिशाला "शिल्पशालेत्यपि पाठः ।" तत्र शिल्पस्य शालेति। ११ द्वे स्वर्णकारादीनां शालायाः । प्रपा पानीयशालिका द्वे जलकालायाः "पाणपोही इति प्रसिद्धायाः" ॥ ७ ॥ छात्रादिनिंलर्थैः विाष्यादीनां गृहं मठ इत्युच्यते । "छात्रोंऽतेवास्यादिर्येषां परिवाजकक्षपण-कादीनां तेषां निलय इति वा ।" आदिना कापालादिसंग्रहः । गंजादिद्वयं मद्यस्थानस्य । गर्भागारं वासगृहं द्वे गृहमध्यभागस्य माजघर इति प्रसिद्धस्य । अरिष्टं स्नुतिकागृहम् । "स्नुतकादीनामत्त्रविकल्पात्स्त्तकागृहम्" द्वे प्रसव-स्थानस्य । "चत्वारोऽपि पर्याया इत्यन्ये । पाषाणादिनिबद्धा भूः स कुद्दिम इत्येकम् । फरसबंदी, भूमिगृह, तळघर इति प्रसिद्धस्य । चंद्रादिद्वयं गृहोप-रितनगृहस्य उपरमाडी, अटाळी, गची इत्यादिमसिद्धस्य ॥ ८ ॥ वातायनं गवाक्षः द्वे गवाक्षस्य "झरोका इति प्रसिद्धस्य"। मंडपः जनाश्रयः द्वे मंड-पस्य । तत्र मंडपः स्त्रीबपुंसोः । धनिनां धनवतां वासः गृहं तत् हर्म्यादि । आदिना स्वस्तिकाद्दालिकादेर्ग्रहः । देवानां राज्ञां च गृहं पासाद इत्येकम् ॥ ९ ॥ सौधः। सुधया छिप्तः । सुधा तु भित्त्यादिरंजनार्थं यत् श्वेतद्रव्यम्। राजसदनं उपकार्या उपकारिका चत्वारि राजगृहस्य । स्वस्तिकादय ईश्व-रसद्मनां राजगृहाणां प्रभेदाः स्युः। तत्र चतुर्द्वारतोरणः स्वस्तिकः। उपर्यु-परिगृहं सर्वतोभद्रः। वर्तुलाकृतिर्नद्यावर्तः ॥ १० ॥ विस्तीर्णः सुंदरो विच्छं-

१ इदमधे तालपत्रपुस्तकेऽप्रि नास्ति॥

विच्छंदैकः प्रभेदा हि भवंतीश्वरसद्मनाम् ॥
स्यगारं भूभुजामंतःपुरं स्यादवरोधनम् ॥ ११ ॥
शुद्धांतश्चावरोधश्च स्यादटः स्नौममस्त्रियाम् ॥
प्रघाणप्रघणाँ छिंदा बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ १२ ॥
यहावग्रहणी देहल्पंगणं चत्वराजिरे ॥
अधस्ताद्दारुणि शिँछा नासा दारूपिर स्थितम् ॥१३॥
पच्छन्नमंतद्वारं स्यात्पक्षद्वारं तु पक्षकम् ॥
वलीकनीध्रे पटलपांतेऽथ पटलं छदिः ॥ १४ ॥

दकः । "विच्छर्दकः" आदिना रुचकवर्द्धमानादिग्रहः । भूभुजां राज्ञां स्रयगारं स्त्रीगृहं तत् अंतःपुरं अवरोधनम् ॥ ११ ॥ शुद्धांतः अवरोधः चत्वारि । अट्टः क्षौमं "क्षोमं" द्वे हर्म्यादिपृष्ठस्य "उपरिगृहस्य माडी इसा-दिख्यातस्य । ११ गृहविशेषस्येत्येके । प्रघाणः प्रघणः । प्रविशिद्धर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते स प्रघणः प्राघाणश्च । हन्धातुः । अलिदः "आलिदः । गृहैकदेशे आखिदः मघाणः मघणस्तथेत्यमरमाला । 'त्रीणि द्वाराद्वहिर्यः मकोष्ठकस्तत्र ओटा इति मसिद्धस्य । "द्वारमकोष्ठाद्धहिद्वीराग्रवर्तिचतुष्क-स्येति वा पाहिरी इति ख्यातस्य "॥ १२॥ गृहावग्रहणी देहली द्वे गृहद्वारा-घोभागस्य उंबरा इति प्रसिद्धस्य । "देहं गोमयाद्यपलेपं लातीति विगृही-तत्वाडु इद्वाराधोभागस्य उंवरओठा उंवरठा इति ख्यातस्य।" अंगणं "अंग-नम्। अंगनं पांगणे याने कामिन्यामंगना मतेति नांतवर्गे विश्वः" चत्वरं अजिरं त्रीणि पांगणस्य । शिलेत्येकं द्वारस्तंभाधःस्थितःकाष्टस्य । "शिली। तलदारु शिल्यघोडिप नासा दारूर्ध्वमस्य यदिति बोपालितात्।" नासे-त्येकं "दंत्यांतम्" द्वारस्तंभोपरि स्थितस्य दारुणः "मस्तकपट्टी गणेशपट्टी इति मिसद्भर्य ।। १३ ॥ मच्छन्नं अंतर्द्वारं द्वे गुप्तद्वारस्य खिडकीसंज्ञस्य। पश्रद्वारं पक्षकं द्वे पार्श्वद्वारस्य । मागिलदार इति लोकप्रसिद्धिः । "प्रच्छ न्नमंतद्वीरं स्यात्पक्षद्वारं तदुच्यत इति कात्यात् पक्षद्वारं पूर्वान्वयीत्यन्ये।" वलीकम् । "वलीकः पटलं मांत इति बोपालितात्पुंस्त्वमि"। नीधं द्वे पट-लभांते गृहच्छादनस्य "भित्तिवहिर्भागीयस्य वळचण पडवी इति ख्यातस्य"। पटलं छदिः द्वे छादनस्य "शाकार इति ख्यातस्य ।" छदिः सांतं स्त्रियाम्।

गोपानसी तु वर्लमी छादने वक्रदारुणि ॥ कपोतपालिकायां तु विटंकं पुत्रपुंसकम् ॥ १५॥ स्त्री द्वार्दारं प्रतीहारः स्याद्वितिर्दिस्तु वेदिका ॥ तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारं पुरद्वारं तु गोपुरम् ॥ १६॥ कृटं पूर्द्वारि यद्वस्तिनखस्तिस्मन्नथ त्रिषु ॥ कपाँटमररं तुल्ये तद्विष्कंभोऽर्गलं न ना ॥ १७॥ आरोहणं स्यात्सोपानं निश्नेणिस्त्विधरोहिणी ॥ संमार्जनी शोधनी स्यात्संकैरोऽवक्ररस्तथा ॥ १८॥

छदिषौ ॥ १४ ॥ गोपानसी वलभी "वलभिः"। वडभीति मूर्द्धन्यमध्योऽपि। शुद्धांते वडभीचंद्रशाले सौधोर्ध्ववेश्मनीति रमसः "ओको गृहं पिटं चालो वडभी चंद्रशालिकेति त्रिकांडशेषः" द्वे छादनार्थं यद्वक्रदारु तत्र । पटला-धारभूतवक्रकाष्ठे इसर्थः । "पटलाधारवंशपंजरस्य ओमण कडणी वांसा इति मसिद्धस्य । सज्जा इत्यपि मतम् ।" कपोतपालिका विटंकं द्वे सौधादौ काष्ट्रादिरचितपक्षिगृहस्य ॥ १५ ॥ द्वाः द्वारं प्रतीहारः "प्रतिहारः" त्रयं द्वारस्य । तत्र द्वाः स्त्रियां रेफांतः । वितर्दिः "वितर्दी" वेदिका द्वे वेद्याः । ''अंगणादिषु कृतस्योपवेशस्थानस्येति वा ।" वितर्दिः स्त्री । तोरणः वहि-द्वरिं द्वे तोरणस्य "द्वारबाह्यभागस्य ।" पुरद्वारं गोपुरं द्वे नगरद्वारस्य ॥ १६॥ पूर्द्वारि नगरद्वारे सुखेनावतारणार्थं "क्रमनिम्नं" यन्मृत्कूटं क्रियते तत्र हस्ति-नख इत्येकम् । कपाटं "कवाटम्"। "कवाटश्र कपाटश्र त्रिषु स्यादररं न नेति वाचस्पतिः । कवाटश्चाररिमति त्रिकांडशेषः ।" अररं द्वे कवाड इति ख्यातस्य । ते त्रिषु । तत्र स्त्रियां कपाटी अररी । तद्विष्कंभः तस्य कपाट-स्यावष्टंभकं यन्मुसलं तदर्गलिमित्युच्यते । अडसर इति लौकिकमसिद्धिः। तत्स्रीनपुंसकयोः । स्त्रियां त्वर्गछा । "तद्विष्कंभ्यर्गछमिति पाटः" ॥ १० ॥ आरोहणं सोपानं द्वे सोपानस्य । पायरी इति ख्यातस्य ।" निश्रेणिः । " निश्रेणी इत्यपि । नियता श्रेणिः पंक्तिरत्रेति निश्रेणिः ।'' अधिरोहिणी द्वयं निसणी "शिडी" इति ख्यातस्य । संमार्जनी शोधनी द्वे "सारणी" केरसुणी इति ख्यातस्य । संमार्जन्या निक्षिप्ते निरस्ते केर इति ख्याते संकरः। "संकार इति पाठे कर्मणि घञ्।" अवकरः इति द्वयम् ॥ १८॥ मुखं निःस-

क्षिप्ते मुखं निःसरणं संनिवेशो निकर्षणम् ॥ समौ संवसथयामौ वेश्मभूर्वास्तुरिख्याम् ॥ १९॥ यामाते उपशल्यं स्यात्सीमसीमे ख्रियामुमे ॥ घोष आभीरपङ्की स्यात्पक्षणः शबरालयः ॥ २०॥ इति पुरवर्गः ॥ २॥

महीध्रे शिखरिक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः॥ अदिगोत्रगिरियावाचलशैलशिलोच्चयाः॥१॥ लोकालोकश्वकवालैक्षिकूटस्त्रिककुत्समौ॥ अस्तस्तु चरमक्ष्माभृदुदयः पूर्वपर्वतः॥२॥

रणं द्वे गृहादेर्मुखभूतस्य द्वारमदेशस्य "उसदार, पुढीलदार इति ख्यातस्य। निःसरंत्यनेन निःसरणम् " संनिवेशः निकर्षणं द्वे समीचीनवासस्थानस्य । "पुरादौ गृहादिरचनापरिच्छिन्नदेशस्येत्यर्थः । संवसयः ग्रामः द्वे ग्रामस्य । वेक्मभूर्ग्रहभूमिः वास्तुरित्युच्यते द्वे "गृहरचनावच्छिन्नभूमेः" ॥ १९ ॥ ग्रामांते ग्रामस्य समीपप्रदेशे उपशस्यमित्येकम् । ग्रामांतमुपशस्यमित्यपि पाठः । "तत्र ग्रामस्यांतं समीपम्" । सीमा सीमा द्वे ग्रामादेर्मर्यादायाम् । नामन् सीमन्नित्यादि निपातनात् पूर्वी नकारांतः। "उमे द्वे स्त्रियाम्"। घोषः आभीरपछी ''आभीरपछिः" द्वे गोपालग्रामस्य तद्गृहस्य वा । कुटीकुग्रा-मयोः पछिरिति शाश्वतः । शवरस्यालयः पक्कण इत्युच्यते द्वे "भिञ्जग्रामस्य।" शवरो वनचांडालः ॥ २० ॥ इति पुरवर्गः ॥ २ ॥ महीश्रः शिखरी क्ष्माभृत् अहार्यः धरः पर्वतः अद्रिः गोत्रः गिरिः प्रावा अचलः द्रौलः शिलोचयः त्रयोदश पर्वतसामान्यस्य ॥ १ ॥ लोकालोकः । लोकालोकौ प्रकाशांधकारावत्र सः। लोकु दर्शने। चक्रवालः "चक्रवाडः" द्वे सप्तद्वी-पवसा भूमेः प्राकारभूते गिरौ । त्रिकूटः त्रिककुत् द्वे त्रिकूटाचळस्य । त्रिकूटं सिंधुलवणे त्रिकूटः पर्वतांतर इति हैमः । दांतः त्रिककुत् । असः चरमध्मा-भृत् द्वे अस्ताचलस्य। "अस्तं क्षिप्तेऽप्यवसितं त्रिषु ना पश्चिमाचले इति विश्व-मेदिन्यौ । " उद्यः पूर्वपर्वतः द्वे उद्याचलस्य ॥ २ ॥ हिमवानित्याद्यः सप्त हिमवानिषधो विध्यो माल्यवान्पारियाँत्रिकः ॥
गंधमादनमन्ये च हेमकूटादयो नगाः ॥ ३ ॥
पाषाणपरत्तरप्रावोपलाञ्मानः शिला दृषत् ॥
कूटोऽस्त्री शिखरं शृंगं प्रपातस्त्वतटो भृगुः ॥ ४ ॥
कटकोऽस्त्री नितंबोऽदेः स्नुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाँम् ॥
उत्सः प्रस्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झरः ॥ ५ ॥
दरी तु कंदरो वा स्त्री देवखातिबले गुहा ॥

पर्वतिवशेषाः । आदिना मलयचित्रकूटमंदरादयः। रजताद्रिस्तु कैलास इंद्रिकी-लस्तु मंदरः । अपि किष्किंधकिष्किंध्यौ वानराणां गिरौ द्वयमित्यपि ज्ञेयाः ॥ १ ॥ एकैकम् । पारियात्रिकः । ठक् । "पारियात्रक इत्यपि पाठः । गंधमादन इति पुंछिगोऽप्यन्यत्र । स्याद्रंधमादनो भूंगे गंधके वानरांतरे । स्त्री सुरायां नगे न स्त्रीति मेदिनी ''।। ३ ॥ पाषाणः पस्तरः ग्रावा उपलः अक्या किला दषत् सप्त पाषाणस्य । किलादषदौ स्त्रियाम् । कूटः किखरं शृंगं त्रयमि पुत्रपुंसकिंगं पर्वताग्रस्य । "अस्त्रीति पूर्वोत्तराभ्यां संवध्यते । शिखरवाची शृंगशब्दः स्त्रीव एव दृश्यते ।" प्रपातः अतटः भृगुः त्रयं पर्व-तात्पतनस्थानस्य । प्रपतत्यस्मिन्प्रपातः । न विद्यते तटोऽत्रेत्यतटः । "प्रपा-तस्तु तटो (भृगुरित्यपि पाठः । तत्र प्रपत्यते यतस्तटात् स तटो भृगुरिति" ॥ ४॥ अद्वेनितंबो मध्यभागः कटक इत्युच्यते एकम् । स्नुः प्रस्थः सानुः त्रीणि पुत्रपुंसकालिंगानि समभूभागे पर्वतैकदेशे । तत्र स्तुः पुमानेवेति सर्व-घरः । स्नौति पस्रवत्यंभः स्नुः । प्रतिष्ठंतेऽस्मिन्पस्थः । सनोति ददाति सुखं सानुः। " सानुरिस्त्रयौ इत्यपि पाठांतरम्।" उत्सः प्रस्रवणं द्वे यत्र पानीयं निपत्य बहुलीभवति तस्य स्थानस्य । प्रस्नवत्यस्मिन्पस्रवणम् । वारिप्रवाहः निर्झरः झरः " झुषो दैवादिकात् षित्वादिङ झरा । अच इः झरिः । ङीषि झरी च" त्रीणि झरा इति ख्यातस्य । पंचापि पर्याया इत्यन्ये ॥ ५ ॥ दरी कंदरः द्वे पर्वतस्य गृहाकारक्तिमविवरस्य । पक्षे कंदरा । गुहा गहरं द्वे देवलाते अक्रुत्रिमे बिले बिलविषये । केचिद्देवलातादि पर्यायचतुष्ट्यमाहुः । यत्कात्यः । देवखाते बिछं गुहेति । गहूरं बिछदंभयोरिति च । केचिचु गहरं गंडशैलास्तु च्युताः स्थूलोपला गिरेः॥६॥ ("दंतकास्तु बहिस्तिर्यक्प्रदेशान्निर्गता गिरेः॥")(१) खिनः स्त्रियामाकरः स्यात्पादाः प्रत्यंतपर्वताः॥ उपत्यकादेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका॥७॥ धातुर्मनःशिलाद्यदेगैरिकं तु विशेषतः॥ निकुंजकुंजौ वा क्लीबे लतादिपिहितोदरे॥८॥ इति शैलवर्गः॥३॥

अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम् ॥ महारण्यमरण्यानी गृहारामास्तु निष्कुटाः ॥ १ ॥

स्रक्ष्मस्थूलभेदेन द्वाभ्यां द्वाभ्यां भेदमाहुः । गिरेः सकशाच्युताः पतिता ये स्थूलपाषाणास्ते गंडशैला इत्युच्यंते । "गिरेस्तिर्यक्प्रदेशाद्धहिनिर्गताः शूला-कारपाषाणास्ते दंतका इत्येकम्"॥ ६॥ खनिः " खानी खानिः । खनिं-रेव मता खानिरिति द्विरूपकोशः।" आकरः द्वे रत्नाद्यत्पत्तिस्थानस्य खाण इति ख्यातस्य । पादाः प्रसंतपर्वताः द्वे पर्वतसमीपस्थाल्पपर्वतानाम् । अद्रे-रघः सन्निहिता भूमिरूपसकेत्युच्यते एकम् । अद्रेक्ष्यी या भूमिः साडिध-सका एकम् । उपाधिभ्यां सकन्नासन्नारूढयोरिति पाणिनिस्त्रेण सिद्धावेतौ शब्दौ ॥ ७ ॥ अद्रेर्यन्मनःशिलादि स धातुरित्युच्यते । आदिना हरिताल-स्वर्णताम्रादिग्रहः । "तदुक्तम् । सुवर्णरौप्यताम्राणि हरितालं मनःशिला । गैरिकांजनकासीसलोहवङ्गाः सहिंगुलाः । गंधकोऽभ्रक इसाद्या धातवो गिरिसंभवा इति।" गैरिकं विशेषतो धातुः विशेषेण धातुरिसेव प्रसिद्ध-मिसर्थः। एकं गेरू "काव" इति ख्यातस्य । निकुंजः कुंजः द्वे छता-दिपिहितोदरे लताद्याच्छादितगर्भे स्थाने । "विकल्पेन द्वे क्लीबे अपि"। आदिना तृणादिग्रहः ॥ ८ ॥ इति शैलवर्गः ॥ ३ ॥ अटवी अरण्यं विपिनं गहनं काननं वनं षद्भमरण्यस्य । तत्राटवी स्त्रियाम् । "कुदिकारादिति ङीब्दा । तेनान्यत्राटविरित्यपि ।" महारण्यं अरण्यानी । हिमारण्ययोर्महत्त्वे एव आनुगागमः ङीष् च । द्वे महतो वनस्य । अरण्यानी स्त्रियाम् । गृहारामाः आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत् ॥ अमात्यगणिकागेहोपवने नृक्षवाटिका ॥ २ ॥ पुमानाक्रीड उद्यानं राज्ञः साधारणं वनम् ॥ स्यादेतदेव प्रमदवनमंतःपुरोचितम् ॥ ३ ॥ वीथ्यालिरावलिः पंक्तिः श्रेणी लेखास्तु राज्यः ॥ वन्या वनसमूहे स्यादंकुरोऽभिनवोद्धिद् ॥ ४ ॥ वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः ॥ अनोकहः कुटः शालः पलाशी दुदुमागमाः ॥ ५॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरपुष्पाद्वनस्पतिः ॥

निष्कुटाः द्वे गृहसमीपक्वत्रिमवनेषु । "कुटाद्गृहान्निष्क्रांता निष्कुटाः" ॥ १॥ यत्कृत्रिमं कृत्या निर्वृत्तं वनं तत्र आरामः उपवनं इति द्वे । वृक्षवाटिकेत्ये-कम् अमासानां वेदयानां च यद्गृहोपवनं तत्र ॥ २ ॥ यद्राज्ञः साधारणं प्रम-दाभिरन्यैर्वा सह क्रीडाद्यर्थं वनं तत्र आक्रीडः उद्यानियति द्वे । "ज्ञेयमा-क्रीडमुद्यानमित्यमरमालायामाक्रीडस्यापि क्लीवत्वमुक्तम् । " अत उद्यानं अंतःपुरोचितं राज्ञीनामेवं क्रीडायामुचितं चेत्प्रमद्वनं स्यात् । ङचापोः संज्ञाछंदसोरिति ह्रस्वः । एकम् ॥ ३ ॥ वीथी " ङीषो विकल्पादन्यत्र वीथिरित्यपि ।" आछिः आविष्ठः पंक्तिः श्रेणी पंचकं पंक्तेः । "आल्या-दित्रीणि ङीषि दीर्घातान्यपि । श्रेणी ह्रस्वांतोऽपि । " लेखाः "रेखाः" राजयः द्वे छेखानाम्। "सांतरा पंक्तिः । निरंतरा छेखा । यथा विमपंक्तिः भस्मलेखा। " वनानां समूहे वन्येसेकम् । अभिनवोद्भिदि नूतनपरोहे अंकुर इत्येकम् । "अंकूरः । अंकूरश्चांकुर मोक्त इति हलायुधः" ॥ ४ ॥ वृक्षः महीरुहः शाखी विटपी पादपः तरुः अनोकहः कुटः शालः "सालः । सालः सर्जतरौ वृक्षमात्रपाकारयोरपीति । सालः पाद्पमात्रे स्यात्पाकार इति मेदिनीविश्वकोशौ ? । पलाशी दुः द्रुमः अगमः त्रयोदश वृक्षस्य ॥ ५ ॥ पुष्पाज्जातैः फलैरुपलक्षितो वृक्षो वानस्पयः । एकं आम्रादेः । अपुष्पात्पुष्पं विना जातैः फलैरुपलक्षितो वृक्षो वनस्पतिः एकं पनसोदुंवरादेः । दुम-मात्रेऽपि वनस्पतिः । वनस्पतिर्ना द्वमात्रे विना पुष्पं फलिद्रुम इति मेदिनी-कोशात्।" फलपाक एवांतो यासां ताः ओषध्यः स्युः । एकं त्रीहियवादेः। "ओषधिः फलपाकांता स्यादिति वा पाठः । ङीषि ओषधी।" अवंध्यः

अोषध्यः फलपाकांताः स्युर्ग्वंध्यः फलेग्रहिः ॥ ६ ॥ वंध्योऽफलोऽवकेशी च फलवान्फलिनः फली ॥ प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लव्याकोशाँविकचस्फुटाः ॥ ७ ॥ फुल्लश्वेते विकसिते स्युर्ग्वंध्यादयस्त्रिषु ॥ स्थाणुर्वी ना ध्रुवः शंकुर्ह्रस्वशाखाशिफः क्षुपः ॥ ८ ॥ अपकाण्डे स्तंबगुल्मो वैल्ली तु वृत्तिर्तिलता ॥ लता प्रतानिनी वीरुद्दुल्मिन्युलप इत्यपि ॥ ९ ॥ नगाद्यारोह उच्छाय उत्सेधश्वोच्छ्पश्च सः ॥

"अवंध्यः" फलेग्रहिः फलानि गृहातीति फलेग्रहिः। फलेग्रहिरात्मंभरिश्रेति सुत्रेणोपपदस्यैत्वं ग्रहेरिन्पत्ययश्च निपात्यते । द्वे यथाकालं फलधरस्य ॥ ६ ॥ वंध्यः। "वंध्यः। वंधे साधुः यत्" अफलः अवकेशी त्रयं ऋताविप फल-रहितस्य । फलवान् फलिनः फली त्रीणि सफलस्य । फलिनोऽदंतः। प्रफुद्धः उत्फुद्धः संफुद्धः व्याकोशः "मूर्द्धन्यांतो वा" विकचः स्फुटः ॥ ७॥ फुल्लः एतेऽष्टौ विकसिते पुष्पिते स्युः । अवंध्यादयः अवंध्योऽफल इत्यादयो विकसितांताः त्रिषु त्रिलिंग्यां स्युः । स्थाणुः ध्रुवः शंकुः त्रीणि छिन्नविट-पस्य प्रकाण्डे वा ना स्थाणुशब्दो विकल्पेन पुंसीत्यर्थः । "क्रपभेदात्क्वीब-त्वम् । स्थाणुरस्त्रीति वा पाठः । स्थाणुः कीले हरे पुमान् । अस्त्री ध्रुव इति मेदिनी।" शास्ता मिसदा। शिका वृक्षमूलम् । हस्वे शासाशिके यस्य स क्षुप इत्युच्यते एकम् ॥ ८ ॥ न विद्यते प्रकाण्डो यस्य तस्मिन् स्तंबः गुल्मः इति द्रयम् । वल्ली "सर्वधातुभ्य इन् । वल्लिः वेल्लिः । वल्लीं तु वेल्लीः सरण इति वाचस्पतिः"। व्रततिः "प्रतिः व्रतती । प्रतिर्वरतिस्तथेति इलायुधः।" लता त्रयं लतायाः । वीरुत् गुल्मिनी उलपः इति त्रयं या प्रतानिनी शाखा-दिभिर्विस्तृता लता तत्रेत्यर्थः । तत्र वीरुच्छब्दो धांतः स्त्रियाम् ॥ ९ ॥ नगाद्यारोहो वृक्षादीनामुचत्वं तत्र उच्छ्रायः उत्सेधः उच्छ्रयः इति त्रयम् । "आरोहो दैर्घ्येऽपि। आरोहो दैर्घ्य उच्छाये स्त्रीकट्यां मानभिद्यपि। आरोहणे गजारोह इति हैमः । नगाद्यारोह इसादिना गिरिदेवालयादिग्रहः । उत्से-धिमसिप । जत्सेधस्तूच्छ्ये न स्त्री क्वीवं संहननेऽपि चेति मेदिनी।" प्रकाण्डः

अस्त्री प्रकाण्डःस्कंधःस्यान्मूलाच्छाखाविधिस्तरोः॥१०॥ समे शाखालते स्कंधशाखाशाले शिफाजटे ॥ शाखाशिफाऽवरोहः स्यान्मूलाचायं गता लता ॥ ११ ॥ शिरोऽयं शिखरं वा ना मूलं बुँघ्रोंऽघ्रिनामकः ॥ सारो मजा निर त्वक् स्त्री वल्कं वल्कलमस्त्रियाम् ॥१२॥ काष्ठं दार्विधनं त्वेध इध्ममेधः समित्स्त्रियाम् ॥ १३॥ निष्कुहः कोटरं वा ना वह्नरिर्मंजिरः स्त्रियौ ॥ १३॥

स्कंधः इति द्वे तरोर्मूलमारभ्य शाखापर्यतो यो भागस्तत्र । मूलाच्छाखावधे-स्तरोरियपि पाठः । "तरोर्मूलस्कंधयोरंतरं प्रकाण्डः"॥ १०॥ शासा लता द्वे शाखायाः । स्कंधशाखा शाला द्वे प्रधानशाखायाः । स्कंधात्प्रथमोत्पन्न-शाखाया इसर्थः । शिफा जटा द्वे तरुमूलस्य "पाळ इति मसिद्धस्य ।" शाखायाः शिफा मूलं अवरोह इत्युच्यते एकं "पारोगा पारंवी इति प्रसि-द्धस्य ।" मूलाबृक्षमूलमारभ्याग्रपर्यंतं गता लता गुडूच्यादिरप्यवरोह इत्यु-च्यते एकम् । "मूळादूर्ध्वं गता शिफा लता स्यादिसपि" ॥ ११ ॥ शिर-सोडग्रं शिरोडग्रं तत् शिखरिमत्युच्यते । शिरआदयस्रयोऽपि पर्याया इति केचित्। शिखरं वा ना पक्षे पुंसीत्यर्थः। मूलं बुध्नः (ब्रध्न इत्यपि) अंघि-नामकः पादमूलपर्यायसंज्ञकः त्रीणि वृक्षादेर्मूलस्य । सारः मज्जा द्वयं वृक्षादेः स्थिरांशे "गाभा, नार इति ख्याते ।" तत्र मज्जा नांतः । निर पुंसि । कचिट्टावंतोऽपि दृश्यते । "सारो मज्जा समी त्वक् स्त्रीति पाठः । समी समानिलंगी ।" त्वक् वल्कं वल्कलं त्रयं त्वचः । तत्र वल्कादिद्वयं स्नीवपुंसोः ॥ १२ ॥ काष्ठं दारु । "दारुरित्यन्यत्र । पुत्रपुंसकयोदिहरित्युक्तेः" द्वे काष्ट्रमात्रस्य । इंधनं एधः इध्मं एधः समित् पंचकं शुष्कस्य तृणकाष्ट्रादेः । "आद्यत्रयं अग्निसंदीपनतृणकाष्टादेः जळण इति मसिद्धस्य । अंसद्वयं यागादौ हूयमानसिषादेरिति मतम्।" तत्र आद्य एधःशब्दः सांतः क्रीवे । अन्य-स्त्वदंतः पुंसि । समिद्धांतः । निष्कुहः कोटरं द्वे वृक्षगतिववरस्य । कोटरं वा ना पक्षे पुमान्। बछरिः मंजरिः कृदिकारादिकतन इति गणसूत्रात् बछरी मंजरी इत्यपि । द्वे तुलस्यादेरभिनवोद्गिद्धि "केंसर इति ख्यातस्य"॥ १३॥ पत्रं यलाशं छदनं दलं पर्ण छदः षद्वं पत्रस्य । तत्र छदोऽदंतः पुंसि । "पर्णिस्त्रपत्रे पत्रं पलाशं छदनं दलं पणं छदः पुमान् ॥
पछवोऽस्त्री किसँलयं विस्तारो विटपोऽस्त्रियाम् ॥१४॥
वृक्षादीनां फैलं सँस्यं वृंतं प्रसवबंधनम् ॥
आमे फले शलादुः स्याच्छुष्के वानमुभे त्रिषु ॥१५॥
क्षारको जालकं क्षीबे कलिका कोरकः पुमान् ॥
स्यादुच्छँकस्तु स्तबकः कुदुलो मुकुलोऽस्त्रियाम्॥१६॥
स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सँमम् ॥

पर्ण तु पत्रे इति हैमः"। पह्नवः किसलयं "किशलयमपि " द्वे पत्रादियुक्ते शाखायाः पर्वणि । तत्र किसलयं पुंसि क्लीवे च । "पुंसि क्लीवे च पछव इति तु व्याडिः।" विस्तारः शाखापल्लवसमुदायलक्षण आभोगः विटप जच्यते एकम्। "विटपो न स्त्रियां स्तंवशास्त्राविस्तारपञ्चव इति मेदिनीकोशात्। शाखायां पछ्ठवे स्तंबे विस्तारे विटपोऽस्त्रियामिति रभसाच । पछ्ठवादिचतुष्ट-यमेकार्थकं वा । अत्र यदुक्तं कात्येन । स्कंधादूर्ध्व तरोः शाला कटको विटपो मत इति "॥ १४॥ वृक्षादीनामिति पूर्वेणापि संबध्यते । वृक्षादीनां फलं सस्यमित्युच्यते । "तालव्याद्यपि" एकम् । मसवः पुष्पादिः वध्यते येन तत् वृंतमुच्यते एकम् । देंठ, "डेंख" इति ख्यातस्य । बंधनं पुष्पयो-र्वृतमाइ कासः। आमे अपके फले शलादुरित्येकम्। शुष्के फले वानमित्ये-कम्। उमे शलादुर्वानं च त्रिषु त्रिलिंग्याम् ॥ १५॥ क्षारकः जालकं द्वे नूतनकिकायाः । तद्वंतस्येत्येके । तत्र जालकं स्त्रीवे एव । कलिका कोरकः द्वे अस्फुटितपुष्पस्य कळी इति ख्यातस्य । गुच्छकः स्तबकः द्वे कलिकादिभिराकीर्णस्य पह्चवप्रंथेः । "विकासीन्मुखकलिकाया इति केचित्।" स्तवके हारभेदे च गुत्सः स्तंबेडिंग कीर्तित इति दंसांते रुद्रः। पुष्पादिस्तवके गुच्छ इति तालव्यांते रंतिदेवः । कुष्मलः मुकुलः द्वे ईषद्विक-सितकलिकायाम् ॥ १६ ॥ समनसः पुष्पं प्रस्नं कुसुमं समम्। "सर्वसाधु-समानेषु समं स्यादाभिषेयवदिति मेदिनी।" चत्वारि पुष्पस्य। "कुमुगं सुमिसिप पाटः। तंत्र पुष्पस्य पंच नामानि।" भूमि स्त्रियां सुमनस इति रत्नकोशः । सुमनाः पुष्पमालत्योः स्त्रियामिति मेदिनीकोशः । मकरंदः पुष्प-रसः द्वे पुष्पमधुनि । परागः स्नुमनोरजः द्वे पुष्परेणोः । परागः कौसुमे रेणौ मकरंदः पुष्परसः परागः सुमनोरजः ॥ १७ ॥ दिहीनं प्रसवे सर्वं हरीतक्यादयः स्त्रियाम् ॥ आश्वत्थवेणव्रष्ठाक्षनैयग्रोधेंगुदं फले ॥ १८ ॥ बाईतं च फले जंब्वा जंबः स्त्री जंबु जांबवम् ॥ पुष्पे जातीप्रभृतयः स्वलिंगा व्रीहयः फले ॥ १९ ॥ विदार्याद्यास्तु मूलेऽपि पुष्पे क्लीबेऽपि पाटैला ॥ बोधिद्रुमश्चलदलः पिप्पलः कुंजराज्ञानः ॥ २० ॥ अश्वत्थेऽथ कपित्थे स्युद्धित्थग्राहिमन्मथाः ॥

धूलिस्नानीययोरिप ॥ गिरिप्रभेदे विख्यातावुपरामे च चंदने इति कोशां-तरम् ॥ १७ ॥ सर्वे वक्ष्यमाणं वृक्षछतौषधिजातीयं स्त्रीपुंछिंगमपि । अश्वत्थ-कपित्थादीनामभिधानं प्रसवे पुष्पे फले मूले च वर्तमानं तद्विहीनं ज्ञेयम्। द्वाभ्यां स्त्रीपुंसाभ्यां हीनं नपुंसकछिंगमित्यर्थः । यथा चंपकं आम्रं सूरणिम-त्यादि । तत्र विशेषमाह । हरीतक्याः फलं हरीतकी । आदिना कोशातकी कर्कटी द्राक्षेत्यादि । अश्वत्थस्य फलं आश्वत्थम् । वेणोः फलं वैणवम् । प्रक्षस्य फलं प्राक्षम् । न्यग्रोधस्य फलं नैयग्रोधम् । इंगुद्याः फलं ऐंगुदम् । वृहत्याः , फलं बाईतम् । एकैकम् । प्रक्षादिभ्योऽणिति पुनरिष्वधानात् । अश्वत्थादिश-ब्देभ्यः फले लुङ् नास्तीत्यर्थः ॥१८॥ जंबूः जंबु जांववं त्रीणि जंब्वाः फले। जातीयूथिकामछिकेत्यादयः पुष्पे वर्तमानाः स्विंछगा एव स्युर्न तु क्लीवे । तथा जात्याः पुष्पं जाती स्त्री । त्रीहयः फले स्विलंगाः । यथा त्रीहीणां फलानि त्रीह्यः पुंसि । एवं माष्मुद्गयवादयोऽपि ज्ञेयाः । यथा माषाणां फलं माषाः ॥१९॥ विदारी वृहत्यंशुमवीत्याद्या मूलेऽपि स्वलिंगाः।यथा विदार्या मूळं विदारी । अपिशब्दात्पुष्पेऽपि स्विछिगा । पाटला पुष्पे वर्तमाना क्वीवे । यथा पाटलायाः पुष्पं पाटलम् । अपिशब्दात्स्वलिंगा । "पाटलः कुसुमे वर्णेऽप्याशुत्रीहिश्च पाटल इति शाश्वतात्पुंलिगोऽपि ।" वोधिद्वमः चल-दलः पिप्पलः कुंजराशनः । कुंजरेण अश्यते । अश भोजने । कर्मणि ल्युद ।।२०।। अश्वत्थः पंच पिष्पलवृक्षस्य । कपित्थः "अमरमालायां पवर्गतृतीय-मध्योऽपि।" दिधत्थः ग्राही मन्मथः दिधिफलः पुष्पफलः दंतराठः सप्तकं

तस्मिन्दधिफलः पुष्पफलदंतराठाविष ॥ २१ ॥ उँदुंबरो जंतुँफलो यज्ञांगो हेमदुग्धकः ॥ कोविदारे चमरिकः कुद्दालो युगपत्रकः ॥ २२ ॥ सप्तपणी विशालत्वक् शार्रदो विषमच्छदः ॥ अर्गरवधे राजवृक्षशम्याँकचतुरंगुलाः ॥ २३ ॥ आरेवतव्याधिघातकृतमालसुर्वणकाः ॥ २४ ॥ सपुर्जंबीरे दंतशठजंभजंभीरजंभिलाः ॥ २४ ॥ वरुणो वरणः सेतुस्तिक्तशाखः कुमारकः ॥ पुत्रागे पुरुषस्तुंगः केसरो देववक्षभः ॥ २५ ॥

कपित्थस्य "कवठ इति प्रसिद्धस्य" ॥ २१ ॥ उदुंबरः "मेदिन्यां टवर्गतृती-यमध्यः । त्रिकाण्डदोषेऽप्येवमेव "। जंतुफल्कः यज्ञांगः हेमदुग्धकः चत्वारि उदुंवरस्य जंबर इति ख्यातस्य । उदुंबरे जंतुफल इति सप्तम्यंतपाठोऽपि । कोविदारः चमरिकः कुद्दालः युगपत्रकः चत्वारि कांचन इति ख्यातस्य ।। २२ ॥ सप्तपर्णः काण्डे काण्डे सप्त पर्णानि अस्य । विशास्तवक् शारदः " ङचंतोऽपि । शारदी तोयपिष्पल्यां सप्तपर्णे चेति दंसांतेषु रुद्रः । शारदो-डब्दे स्त्रियां तोयपिप्पलीसप्तपर्णयोशित मेदिनी ।" विषमच्छदः चत्वारि सांतवण इति ख्यातस्य । दुरिंघगमवस्तुनः प्राक्ततसंज्ञयापि व्याख्याने न दोषः । यदुक्तम् । प्रयोजनार्था वचनपवृत्तिर्यतस्ततः पाकृतमिसदोष इति । किंच। रसवीर्यविपाकेभ्यो मूलात्पुष्पात्फलाइलात्। आकारादेशकालादेर्व-नौष्ध्यर्थमुन्नयेदिति । आरग्वधः "अरग्वधः अर्ग्वधः । अरग्वधोऽथ शंपाकः कृतमालस्तथाऽर्ग्वध इति रत्नकोशः।" राजवृक्षः वृक्षाणां राजा राजवृक्षः राजदंतादिवत् परनिपातः । शम्याकः "संपाकः शंपाकश्च । संपाकस्तर्कके धृष्टे त्रिषु ना चतुरंगुल इति मेदिनी ।" चतुरंगुलः ॥ २३ ॥ आरेवतः व्याधिघातः कृतमालः सुवर्णकः "सुपर्णकः" अष्टौ बाहवा इति ख्यातस्य। जंबीरः "जंबिरः" दंतबाठः जंभः जंभीरः जंभलः "जंभरः" पंचकं जांबेर "लघु इडनिंबू" इति रूयातस्य ॥ २४ ॥ वरुणः वरणः सेतुः तिक्तशाखः कुमारकः पंच वायवर्णा इति ख्यातस्य । पुत्रागः पुरुषः तुंगः केसरः "केशरः"

पारिभद्रे निंबतर्र्मदारः पारिजातकः ॥
तिनिशे स्यंदनो नेमी रथद्रुरितमुक्तकः ॥ २६ ॥
वंजुलश्चित्रकृञ्चाथ द्वौ पीतनकपीतनौ ॥
औम्रातके मधूके तु गुडपुष्पमधुद्रुमौ ॥ २७ ॥
वानप्रस्थमधुष्ठीलौ जलजेऽत्र मधूलकः ॥
पीलौ गुडफलः स्रंसी तस्मिस्तु गिरिसंभवे ॥ २८ ॥
अस्तोटकंदरालौ द्वावाकेट तु निकोचकः ॥
पलाशे किंशुकः पणी वातपोथोऽथ वेतसे ॥ २९ ॥
रथाश्रपुष्पविदुरशीतवानीरवंजुलाः ॥

देववछभः पंचकं उंडी "उंडणी, उंडली" इति ख्यातस्य ॥ २५ ॥ पारिभद्रः निवतरुः मंदारः पारिजातकः चत्वारि निवतरोः "कडूनिव इति ख्यातस्य"। तिनिशः स्यंदनः नेमी "नेमिः। पुंछिंगस्तिनिशे नेमिश्रक्रमाते स्त्रियामपीति रुद्रः।" स्थद्रः अतिमुक्तकः ॥ २६ ॥ वंजुलः चित्रकृत् सप्त तिवस इति ख्यातस्य । अयं खदिरसद्यः कंटकरहितः । पीतनः कपीवनः आम्रातकः "अम्रातकः। किपचूतोऽम्रातकोऽस्य फले पशुहरीतकीति त्रिकाण्डशेषः।" त्रयं अंबाडा इति ख्यातस्य । मधूकः "मधुकः मधूलः मधुलः" गुडपुष्पः मधुद्रमः ॥ २७ ॥ वानपस्थः मधुष्रीलः पंचकं मोहा इति ख्याते । जलजेऽत्र मधूके मधूलक इसेकम् । अयं पूर्वस्मादीर्घपत्रः । "गिरिजेऽत्र मधूलक इसिप पाठः । गौरशाको मधूकोऽन्यो गिरिजः सोऽल्पपत्रक इति माधवः । मधू-कोऽन्यो मधूलस्तु जलजो दीर्घपत्रक इति स्वामी।" पीलुः गुडफलः संसी त्रीणि पीलुवृक्षस्य "अक्रोड इति मिसद्धस्य।" अयं गुर्जरदेशे मिसद्धः। गिरिसंभवे तस्मिन्पीलौ ॥ २८॥ अक्षोटः ''अक्षोडः आक्षोडः आक्षोटः आखोटः" कंदरालः "कर्परालः" इति द्वयं पर्वतपीलोः "डोंगरी आक्रोड इति ख्यातस्य ।" अंकोटः "अंखोठः अंकोलः" निकोचकः "निकोटकः" द्वे अंकोटस्य "पिस्ते इति ख्यातस्य ।" पलाशः किंशुकः । किंचित् शुक इव शुकतुंडाभपुष्पत्वात् । पर्णः वातपोथः चत्वारि प्रहाशस्य । वेतसः ॥ २९ ॥ रथः आभ्रपुष्पः विदुरः शीतः "शीतम् । शीतं तुषारवानीरवहु-

हों परिव्याधविदुलों नादेयी चांबुवेतसे ॥ ३०॥ सोमांजने शियुतिक्षणगंधकाक्षीवमोचकाः ॥ रक्तोऽसौ मधुशियुः स्यादिष्टः फेनिलः समौ॥३१॥ बिल्वे शांडिल्पशैलूषौ मालूरश्रीफलाविष ॥ प्रक्षो जटी पर्कटी स्यान्ययोधो बहुपाहटः ॥ ३२ ॥ गालवः शांबरो लोधस्तिरीटस्तिल्वमार्जनौ ॥ आम्रश्रूतो रसालोऽसौ सहकारोऽतिसौरभः ॥ ३३ ॥ कुंभोलूखलकं क्लीबे कौशिको गुग्गुलुः पुरः ॥

वारद्वमेषु चेत्यजयात्"। वानीरः वंजुलः सप्तकं वेतसस्य "वेत इति ख्यातस्य । "परिन्याधः विदुलः नादेयी अंबुवेतसः चत्वारि जलवेतसस्य । नादेयी स्त्री ॥ ३० ॥ सोभांजनः ''सौभांजनः शोभांजनः शौभांजनः " शिग्धः तीक्ष्णगंधकः अक्षीवः "आक्षीवः" मोचकः पंचकं शेगूल "शेवगा, शेगट " इति ख्यातस्य । असौ सोभांजनो रक्तो रक्तपुष्पश्चेन्मधुशियुरित्यु-च्यते एकम् । अरिष्टः फेनिलः द्वे रिटा इति ख्यातस्य । "अन्यत्र रिष्टमि-त्यिप । रिष्टं क्षेम शुभाभावे पुंसि खङ्गे च फेनिल इति मेदिनी "॥ ३९॥ बिल्वः शांडिल्यः शैलूषः मालूरः श्रीफलः पंचकं विल्वस्य । प्रक्षः जटी " जिटः" पर्कटी "पर्कटिः" त्रयं पिपरी इति ख्यातस्य । अयं गोमांतक-भाषया केळा इति ख्यातः। तत्र जटीपर्कटिनाविन्नंतौ । पर्कटी जीपतिति कश्चित्। न्यग्रोधः वहुपात् वटः त्रयं वटस्य ॥ ३२ ॥ गालवः ज्ञाबरः "सावरः" लोधः तिरीटः तिल्वः मार्जनः षद्वं लोधस्य । "तत्राद्यौ श्वेत-लोधे शेषा रक्तलोधे इत्येके।" आम्रः चूतः रसालः त्रयं आम्रस्य। असौ आम्रोडितसौरभश्रेत्सहकार इसेकम् ॥ ३३ ॥ कुंभः उलूखलकम् । कंभेति संघातविग्रहीतम्। कुंभमिति इहीबमिप । कार्मुके वारनार्या च कुंभं इहीबं तु गुग्गुलाविति रभसः । कुंभं त्रिवृत्तिगुग्गुलाविति विश्वमकाद्यः । उद्खलिम-त्यपि । उदूबलं गुग्गुलौ स्यादुलूबलेऽपि न द्वयोरिति मेदिनी । उलूबले गुग्गुलौ च क्रीबमुक्तमुदूखलमिति रुद्रः। अत्र पक्षे कुंभं चोदूखलमिति पाठः कर्तव्यः । कुंभोलूः खलकम् । कुंभोलूखलकम् । कुंभोलूखलाकाराहृक्षकोशां-त्रियातम् । कुंमोलूखलकं कुंमं कुंमोलूखलकं वरमिति वाचस्पतिः । कीशिकः गुर्गाुङुः "गुरगुङः" पुरः पंच गुरगुङवृक्षस्य । पुरोऽदंतः । शेङुः "सेङुः" शेखुः श्रेष्मातकः शीत उद्दालो बहुवारकः ॥ ३४॥ राजादैनं प्रियालः स्यात्सन्नकहुर्धनुःपटः ॥ गंभारी सर्वतोभदा काइमरी मधुपणिका ॥ ३५॥ श्रीपणी भद्रपणी च काइमर्यश्वाप्यथ हयोः ॥ कर्कं धूर्वदरी कोलिः कोलं कुवलफेनिले ॥ ३६॥ सौवीरं बदरं घोंटाऽप्यथ स्यात्स्वादुकंटकः ॥ विकंकतः स्रुवावृक्षो ग्रंथिलो व्याघ्रपादपि ॥ ३७॥ ऐरावतो नागरंगो नादेयी भूमिजंबुका ॥ तिंदुकः स्फूर्जकः कालस्कं धश्व शितिसारके ॥ ३८॥

श्लेष्मातकः शीतः उदालः वहुवारकः पंच शेलट "भोंकरी" इति ख्यातस्य ॥ ३४ ॥ राजादनं "राजातनः राजादनः । राजादनं प्रसरको राजातन इति वाचस्पतिः"॥ मियालः "मियालश्च मियालक इति माधवः।" सन्न-कदुः धनुःपटः चत्वारि चार् इति ख्यातस्य । धनुः पट इति व्यस्तमपि । धनुः त्रियाले ना न स्त्री राशिभेदे शराशन इति मेदिनी । पटः त्रियालवृक्षे ना सुचेले पुत्रपुंसकमिति रभसः । गंभारी ''कंभारी'' सर्वतोभद्रा कारमरी मधुपणिका ॥ ३५ ॥ श्रीपणीं भद्रपणीं कारमर्यः सप्त शिवणी इति ख्यातस्य । काक्पर्योऽदंतः पुंसि । कर्कधूः "कर्कधुः" बदरी कोलिः "कोली केला" त्रीणि बोर इति ख्यातस्य । तत्र कर्कधूर्द्रयोः स्त्रीपुंसयोः । कोलं कुवलं फेनिलम्॥ ३६॥ सौवीरम् । "यात्र सौवीर्यम्।" बदरं घोंटा षद्भं बदरीफलस्य । घोंटाशब्दो बदरीसदृशे वृक्षभेदेऽपि वर्तते । वद-रीसद्दशाकारो वृक्षः सूक्ष्मफलो भवेत् । अटच्यामेव सा घोंटा गोपघंटेति चोच्यत इति सुभूत्युक्तेः " स्वादुकंटकः विकंकतः " वैकंकतः " सुवावृक्षः स्रुवायाः वृक्षः स्रुवा नाम होमपात्रभेदः । ग्रंथिलः व्याघ्रपात् पंच विकंक-तस्य "वेहळी इति ख्यातस्य।" अयं यज्ञियवृक्षभेदः करनाटकभाषया हलुमाणिका इति ख्यातः ॥ ३७ ॥ ऐरावतः नागरंगः नादेयी भूमिजंबुका चत्वारि नागरंगस्य नारिंग इति ख्यातस्य । "अत्र पूर्वद्वयं नागरंग्याः अपरद्वयं भूमिजंब्वा इत्यपि मतम्।" तिंदुकः "तिंदुकी " स्फूर्जकः काल-स्कंथः वितिसारकः चत्वारि तेंदू टेंभुरणी इति ख्यातस्य ॥ ३८ ॥ कार्केदुः

काकेंदुः कुलकः काकितंदुकः काकिपीलुके ॥ गोलीढो झाटलो घंटापाटिलमेंक्षिमुष्ककौ ॥ ३९॥ तिलकः क्षुरकः श्रीमान्समौ पिचुलझावुकौ ॥ श्रीपिणिका कुमुदिका कुंभी कैडर्यकट्फलौ॥४०॥ क्रमुकः पिट्टकारूपः स्यात्पद्टी लाक्षाप्रसादनः ॥ तूँदस्तु यूपः क्रमुको ब्रह्मणयो ब्रह्मदारु च ॥४१॥ तूँलं च नीपिपयककदंबास्तु हरिपियः॥ वीरवृक्षोऽरुष्करोऽग्रिमुखी भञ्जातकी त्रिषु ॥४२॥ गर्दभांडे कंदरालकपीतनसुपार्श्वकाः॥

कुलकः कार्कातंदुकः काकपीलुकः चत्वारि काकतेंदू "काकटेंभुरणी कडुटें-भुरणी इति, कुचला, काजरा" इति ख्यातस्य । गोलीढः झाटलः घंटा-पाटिलः मोक्षः मुष्ककः पंच घंटापाटलेः "मोरवा इति मिसद्स्य।" घंटा पाटिलिरिति नामद्वयं वा ॥ ३९ ॥ तिल्कः क्षुरकः श्रीमान् । श्रीमान् तिल-कवृक्षे स्यान्मनोज्ञे धनिके त्रिषु इति कोशांतरम्। त्रयं तिळवा "तिलकपुष्प" इति ख्यातस्य । पिचुलः झावुकः द्वे झावुकस्य । तिलकभेदोऽयम्। "कोवी इति ख्यातेयमिति केचित्।" श्रीपणिका कुमुदिका कुंभी कैडर्यः कद्फलः पंच कुंभल ''कुंभ्या इति, कायफल" इति ख्यातस्य । कुंभी स्त्री ॥ ४० ॥ क्रमुकः पट्टिकाख्यः पट्टी लाक्षापसादनः । लाक्षा प्रसीदति अनेन । करणे ल्युट्। लोध्रचूर्णेन लाक्षारंगोऽतितरां रज्यत इत्यनुभवसिद्धम्। चत्वारि लोहितलोग्रस्य। पष्टिका आख्या यस्य सः। पट्टोऽस्यास्तीति पट्टी। इन्नंतः। "डीषंतो वा ॥" तूदः "नूदः" यूपः क्रमुकः ब्रह्मण्यः ब्रह्मदारु ॥ ४१ ॥ तूलं ''तूलोऽपि'' पद्वं अश्वत्थाकारे वृक्षभेदे । "पारसा पिपळ इति रूयातस्य ।" नीपः प्रियकः कदंबः हरिप्रियः । हलिप्रिय इत्यपि पाठः । हिलिनः प्रियः । सुराया अधिवासनात् । चत्वारि कळंब इति ख्यातस्य । वीरवृक्षः अरुष्करः अग्निमुली भङ्घातकी चत्वारि "विववा, भिलावा इति ख्यातस्य "॥ ४२ ॥ गर्दभाण्डः कंदरालः कपीतनः सुपार्श्वकः प्रक्षः पंच गुजहंड " लाखी पिपरी" इति ख्यातस्य । तितिही "तितिली । अम्लिका प्रक्षश्च तिंतिंडी चिंचाऽम्लिकाऽथो पीतसारके ॥ ४३ ॥ सर्जकासनबंधूकपुष्पियकजीवकाः ॥ सम्बन्धः सर्जकाइर्याश्वकर्णकाः सम्यसंबरः ॥ ४४ ॥ नदीसर्जो वीरतरुरिंदद्वः ककुभोऽर्जुनः ॥ राजादनः फलाध्यक्षः क्षीरिकायामथ द्वयोः ॥ ४५ ॥ इंगुदी तापसत्रुर्भूजे चर्मिमृदुत्वचौ ॥ पिच्छला पूरणी मोचा स्थिरायुः शाल्मलिईयोः॥४६॥ पिच्छा तु शाल्मलिवेष्टे रोचनः कूटशाल्मलिः ॥

चाम्लिका चिंचा तिर्तिडीका च तितिलीति चंद्रः।" चिंचा अम्लिका "आम्लीका आम्लिका। तितिडी त्वाम्लिका चिंचा तितिडीका कार्पाप-येति वाचस्पतिः।" त्रयं चिचायाः। पीतसारकः॥ ४३॥ सर्जकः असनः "आसनः । पीठेभस्कंधयोः झीवमासनं ना तु जीवक इति रुद्ररभसौ ।" बंधूकपुष्पः मियकः जीवकः पद्धं असणा इति ख्यातस्य । "तत्र कांटेअसण, पाले असण इति द्वौ भेदौ ख्यातौ।" सालः "इयालः" सर्जः कार्झः '' कार्च्यः" अश्वकर्णकः अश्वस्य कर्ण इव पत्रमस्य । सस्यसंवरः ''शस्यसं-वरः " पंच शालवृक्षस्य सालई इति प्रसिद्धस्य ॥ ४४ ॥ नदीसर्जः वीरतरुः इंद्रद्धः ककुभः अर्जुनः पंचकं अर्जुनवृक्षस्य । "अर्जुनसादडा इत्यपि वदंति।" राजादनः "राजादनम्। राजादनं क्षीरिकायां प्रियाले किंशु-केऽपि चेति मेदिनी।" फलाध्यक्षः क्षीरिका त्रयं खिरणी इति ख्यातस्य ॥ ४५ ॥ इंगुदी तापसतरुः । तापसस्य तरुः । तपस्विन उपयुक्ततरुत्वात् । द्वे इंगुद्याः "हिंगणबेट इति ख्यातायाः।" द्वयोरित्युक्तत्वात्युंसि तु इंगुदः। भूजी चर्मी मृदुत्वक् त्रीणि भूजीवृक्षस्य । पिच्छिला पूरणी मोचा स्थिरायुः शाल्मिलः "शाल्मली शाल्मलः" पंच सांवरी इति ख्यातस्य । द्वयोः स्त्रीपुं-सयोः। "स्थिरमायुर्यस्याः स्थिरायुः। षष्टिवर्षसहस्राणि वने जीवति शाल्म-लिरिति वचनात्" ॥ ४६ ॥ शाल्मल्या वेष्टे निर्यासे पिच्छेत्येकम् "सांव-रीचा डीक इति ख्यातस्य । काथः कषायो निर्यूषो निर्यासो वेष्टकस्तथेति रभसः।" रोचनः कूटशाल्पलिः द्वे काळी सांवरी इति ख्यातस्य । चिरिन विल्वः "चिरविल्वः" नक्तमालः "रक्तमालः" करजः करंजकः चत्वारि विरिबिल्वो नैक्तमालः करजश्च करंजके ॥ ४७ ॥
प्रकीर्यः पूर्तिक रैंजः पूर्तिक किलार कः ॥
करंजभेदाः षद्मंथो मर्कट्यंगारवल्लरी ॥ ४८ ॥
रोही रोहितकः श्लीहशत्रुर्दािडमपुष्पकः ॥
गायत्री बालत नैयः खिदरो दंतधावनः ॥ ४९ ॥
अरिमेदो विद्खिदरे कदरः खिदरे सिते ॥
सोमवल्कोऽप्यथ व्याघ्रपुच्छगंधर्वहस्तकौ ॥ ५० ॥
एरंड उर्ह्वूकश्च रुचकश्चित्रकश्च सः ॥
चंचुः पंचांगुलो मंडवर्धमानव्य डंबकाः ॥ ५१ ॥

करंजवृक्षस्य ॥ ४७ ॥ प्रकीर्यः पूर्तिकरजः "पूर्तीकरजः पूर्तीकरंजः । पूर्ती-करंजः सुमनास्तथा कलहनाशन इति रुद्रः।" पूर्तिकः "पूर्तीकः" कलि-मारकः "कलिकारक इसपि पाठः।" चत्वारि कांटेकरंज "घाणेरा करंज" इति ख्यातस्य। पद्गंथः मर्कटी अंगारवछरी एते त्रयः करंजभेदाः। "अंगार-वर्णपर्णा वल्लरी अंगारवल्लरी "॥ ४८॥ रोही रोहितकः श्रीहशत्रुः दाडि-मपुष्पकः चत्वारि रक्तरोहिडा इति ख्यातस्य । गायत्री "विद्वगायित्रणा तथेति वैद्यकादित्रंतोऽपि"। बालतनयः खदिरः दंतधावनः चत्वारि खदि-रस्य। "गायत्री स्त्रियाम् । गायत्री खदिरे स्त्री स्यादिति रभसः। वाल-पत्रश्रेति पाचां पाठः। यदाइ। खदिरो रक्तसारश्च गायत्री दंतधावनः। कंटकी वालपत्रश्च जिह्मशल्यः क्षतिः क्षय इति त्रिकाण्डशेषेऽप्येवमेव पाटः ॥ ४९ ॥ अरिमेदः विद्लदिरः द्वे दुर्गीधलदिरस्य । विद्गंधिः खदिरो विद्लदिरः । सिते शुक्रसारे खदिरे कदरः सोमवल्कः इति द्वयम् । व्याघ्रपुच्छः गंधर्व-इस्तकः ॥५०॥ एरंडः उरुवूकः "ऊरुवुकः रूवूकः रूवुकः" रुचकः चित्रकः चंचुः पंचांगुलः मंडः वर्धमानः व्यडंवकः "व्यडंबनोऽपि " एकादश एरं-डस्य । मंडयतीति मंडः कश्चिदमंड इति पदमाह । "आमंड इत्यपि । गंघर्व-इस्तको मंड आमंडो व्याघ्रपुच्छक इति तारपालः "।। ५१ ॥ याऽल्पा स्वल्पाकारा शमी स शमीर इत्येकम् । कुटीशमीशुंडाभ्योर इति सूत्रेण अल्पार्थे शमीशब्दात् रप्रत्ययः । शमी सक्तुफला "सक्तुफली" शिवा त्रयं अल्पा शमी शमीरः स्याच्छमी सक्तुफलाँ शिवा॥
पिंडीतको मरूबकः श्वसनः करहाटकः॥ ५२॥
शल्यश्व मदने शक्रपादंपः पारिभद्दकः॥
भद्दारू द्विकिलिमं पीतदारू च दारू च॥ ५३॥
प्रतिकाष्ठं च सप्त स्युर्देवदारूण्यथ द्वयोः॥
पाटिलाः पाटला मोघा कार्चस्थाली फलेरुहा॥५४॥
कृष्णवृंता कुवेराक्षी श्यामा तु महिलाह्वया॥
लता गोवंदिनी गुंदा प्रियंगुः फलिनी फली॥ ५५॥
विष्वक्सेना गंधफली कारंभा प्रियकश्व सा॥
मंह्रकपर्णपत्रोर्णनटकदंगदुंदुकाः॥ ५६॥
स्योनांकशुकनासर्क्षदीर्घवृंतकुटंनटाः॥

बाम्याः । पिंडीतकः महबकः श्वसनः करहाटकः ॥ ५२ ॥ शल्यः मदनः चद्वं गोळा इति ख्यातस्य । श्वक्रपादपः पारिभद्रकः । "पारिभद्रस्तु निवदी गंदारे देवदारुणि ।" भद्रदारु दुकिल्लिमं पीतदारु दारु ॥ ५३ ॥ पूतिकाष्ठं एतानि सप्त देवदारुणि । पाटलिः "पाटली" पाटला मोघा "अमोघा । अलिप्रिया विशालाग्राऽप्यमोघा पाटलिईयोरिति वाचस्पतिः ।" काचस्थाली । "काला स्थाली फलेरुहेत्यिप पाठस्तत्र काला स्थाली इति पदद्व-यम् । काला तु कृष्णवृंताख्या मंत्रिष्ठा नीलिकासु चेति मेदिनी । स्थाली स्यात्पाटलोखयोरिति मेदिनीविश्वप्रकाशो ।" फलेरुहा ॥ ५४ ॥ कृष्णवृंता कुवेराक्षी सप्त पाटलायाः "पाडली इति ख्यातायाः ।" तत्र पाटलिईयोः । श्वामा महिलाह्या लता गोवंदिनी गुंद्रा भियंगुः फलिनी फली ॥ ५५ ॥ विष्वक्तेना गंघफली कारंभा भियकः द्वादश भियंगुवृक्षे "वाघांटी इति ख्याते ।" महिलायाः खियाः आह्वय इव आह्वयो यस्याः सा । महिलायाः समग्रनामभिरधीयत इत्यर्थः । तत्र भियकः पुंति । शोषं खियाम् । मंदूकपर्णः पत्रोर्णः नटः कट्टंगः दुंदुकः ॥ ५६ ॥ स्योनाकः "शोनकः शोणाकः" श्वकासः ऋक्षः दीर्घवृंतः कुटंनटः शोणकः "शोनकः" अरलः "अरदः" अरदः "

8]

शोणिकश्चारली तिष्यफला त्वामलकी त्रिषु॥ ५७॥ अमृता च वयस्था च त्रिलिंगस्तु विभीतकः॥ नाक्षस्तुषः कर्षफलो भूतावासः कलिंदुमः॥ ५८॥ अभया त्वव्यथा पथ्या कायस्था पूतनाऽमृता॥ हरीतकी हैमवती चेतकी श्रेयसी शिवा॥ ५९॥ पीतहः सरलः पूतिकाष्टं चाथ हुमोत्पलः॥ कणिकारः परिव्याधो लकुचो लिकुचो डहुः॥६०॥ पनसः कंटिकफलो निचुलो हिज्जैलोंऽबुजः॥ काकोदंबरिका फल्गुर्मलैयूर्जघनेफला॥ ६१॥

द्वादश दंडिका "दिंडा" इति ख्यातस्य । क्रचिदयं टेंटू इति ख्यातः । तिष्यफला आमलकी ॥ ५७ ॥ अमृता वयस्था चत्वारि आमलक्याः। त्रिष्वित्युक्तेः आमलकः आमलकम् । विभीतकः अक्षः तुषः कर्षफलः भूता-वासः कालिद्रुमः पद्भं धार्टिंग इति रूपातस्य । कचिद्यं वेहडा इति रूपातः । त्रिलिंगत्वाद्विभीतकी विभीतकमिति च ॥ ५८ ॥ अभया अव्यशा पथ्या कायस्था "अत्र वयस्थेत्यपि पाठः" पूतना । यस्याः सेवनेनाभ्यंतरस्थमल-नारो मनुष्यः पूतो भवति । अमृता हरीतकी हैमवती चेतकी श्रेयसी शिवा एकादश हिरडा इति रूयातायां हरीतक्याम् ॥ ५९ ॥ पीतद्वः सरलः पूर्ति-काष्टं त्रयं सरलस्य "देवदार इति ख्यातस्य ।" हुमोत्पलः कर्णिकारः परि-व्याधः त्रयं काणिकारस्य "पांगारा इति च ख्यातस्य।" लकुचः लिकुचः डहुः "डहू" त्रयं ओंट इति रूयातस्य । "श्वुद्रपनसस्येत्यपि मतम्" ॥ ६०॥ पनसः "फल्रसः" कंटिकफल्रः "कंटकफल्लः" द्वे पनस इति प्रसिद्धस्य। निचुलः हिज्जलः "इज्जलः। निचुलेज्जलहिज्जला इति रभसः।" अंबुजः त्रीणि इजर इति ख्यातस्य जलवेतसभेदस्य । "स्थलवेतसस्येत्यपि कचित्। निचूलः स्थलवेतस इति शब्दार्णवात्। समुद्रफलस्येत्यपि मतम्।" काको-दुंबरिका फल्गुः मल्यूः "मल्यूः मलात्पापात्पुनाति । मलापूरित्यपि । मल-धारणे वाहुलकादापू:" जघनेफला चत्वारि काळा उंबर ''बोखाडा, खर्वत" इति ख्यातस्य । जघने बुधे फलान्यस्या जघनेफला । पूर्वोत्तरसाहचर्यात्फ- अरिष्टः सर्वतोभद्राहिंगुनिर्यासमालकाः॥
पिचुमंद्रश्च निंबऽथ पिच्छिलाऽगुरुशिंशपा॥ ६२॥
कपिला भरमगर्भा सा शिरीषस्तु कपीतनः॥
भंडिलोऽप्यथ चांपेयश्चंपको हेमपुष्पकः॥ ६३॥
एतस्य कलिका गंधफली स्यादथ केसरे॥
बकुलो वंजुलोऽशोके समौ करकदाँडिमो ॥ ६४॥
चापयः केसरो नागकेसरः काचनाह्नयः॥
जया जयंती तर्कारी नादेयी वैजयंतिका॥ ६५॥

ल्गुरिप स्त्री । मलयूरिति तालव्यांतम् ॥ ६१ ॥ अरिष्टः सर्वतोभद्रः हिंगुनि-र्यासः मालकः पिचुमंदः "पिचुमर्दः " निवः षद्धं निवस्य । हिंगुगंधिनिर्या-सोऽयम्। "हिंगुनिर्यास इसेष निवे हिंगुरसेऽपि चेति मेदिनी।" पिच्छिला अगुरुजिशिया ॥ ६२ ॥ कपिला भस्मगर्भी चत्वारि शिसवा इति ख्यातस्य । अगुरु इति पृथक्पदं वा। "तत्पुन्नपुंसकम्। अगुरु क्लीवे शिशपायामिति रुद्रः। अगुरुः स्याच्छिशपायामिति विश्वप्रकाशः। शिशपातं त्रयं शिसवा इति ख्यातस्य । या कपिला कुष्णवर्णपुष्पा सा भस्मगर्भेत्येकमित्यन्ये । काळा शिसवा इति मसिद्धस्य ।" शिरीषः कपीतनः भंडिलः "भंडिरः भंडीलः । भंडीलो भंडिरो नेति वाचस्पतिः ।" त्रयं शिरस इति ख्यातस्य । चांपेयः चंपकः हेमपुष्पकः त्रयं कुडचांपा "सोनचांपा" इति ख्यातस्य ॥ ६३॥ एतस्य चंपकस्य कलिका गंधफलीत्येकम्। तथा च प्रयोगः। न षद्पदो गंधफलीमजिन्नदिति। केसरः "तालव्यमध्योऽपि" बकुलः द्वे ओंवळ "वकूळ" इति ख्यातस्य । वंजुलः अशोकः द्वे अशोकस्य । करकः दाहिमः "दाहिबः दालिमः हालिमः। दाहिमसारिपंडीरस्वाद्वम्लशुकवछभा इति रभसः । त्रिकाण्डशेषोऽप्येवम् । " द्वे दाडिमस्य दाळिव इति ख्यातस्य ॥ ६४ ॥ चांपेयः केशरः नागकेशरः । "स्वर्णेभसर्पाख्यो नागकेशरः षट्प-द्भिय इति रभसः । ११ कांचनाह्यः चत्वारि नागचांपा इति ख्यातस्य । कांचनाह्नयः स्वर्णपर्यायनामक इत्यर्थः । जया जयंती तर्कारी नादेयी वैजयं-तिका पंच टाहाकळ "थोर ऐराण " इति ख्यातायाः ॥ ६५ ॥ श्रीपर्ण

श्रीपर्णमिश्रमंथः स्यात्कणिका गणिकारिका ॥ जयोऽथ कुटजः शक्रो वत्सको गिरिमिक्छिका ॥६६॥ एतस्यैव किलेगेंद्रयवभद्रयवं फले ॥ कृष्णपाकफलाविमसुषेणाः करमर्दके ॥ ६७॥ कालस्कंधस्तमालः स्यात्तापिच्छोऽप्यथ सिंहुके ॥ सिंदुवारेंद्रसुरसौ निर्गुंडींद्राणिकत्यिष ॥ ६८॥ वेणी गैरा गैरी देवताडो जीमूत इत्यिष ॥ श्रीहस्तिनी तु भूरुंडी तृणशून्यं तु मिल्ठका ॥ ६९॥

अग्निमंथः कणिका गणिकारिका जयः पंच नरवेल इति ख्यातस्य । दशा-प्येकस्य पर्याया इत्येके । कुटजः शक्रः वत्सकः गिरिमछिका चत्वारि कुडा इाते प्रसिद्धस्य ॥ ६६ ॥ एतस्यैव कुटजस्य फले कलिंगं इंद्रयवं भद्र-यवमिति त्रीणि । "कल्लिंगः इंद्रयवः । कल्लिंगेंद्रयवः पुमानित्यमरमाला । काँछगा। तत्रैव स्त्रीकांडे पाठात्।" कृष्णपाकफलः अविग्नः "आविग्नः" सुषेणः करमर्दकः चत्वारि करमर्दकस्य "करवंद " इति ख्यातस्य । कृष्ण पाकं फलमस्य कृष्णपाकफलः॥ ६७॥ कालस्कंधः तमालः तापिच्छः "तापिजः" त्रयं तमालस्य । सिंदुकः "सिंधुकः" सिंदुवारः इंद्रस्रसः "इंद्रसुरिसः" निर्गुढी "निर्गुठी" इंद्राणिका पंच सिंधुवारस्य सिंधुआरी, निगडी, निर्गुडी इति ख्यातस्य ॥ ६८ ॥ वेणी गरा गरी " खरेत्यपि अग-रीत्यपि । देवताडे खरा तीक्ष्णे त्रिषु स्याद्गर्दभे पुमानिति रभसः । खरागरीति समस्तमपि । मूषिकाविषव्रत्वाद्गरमागिरतीति गरागरीत्यैकं पदमपि । तदुक्तम् । जीमूतको देवताडो वृत्रकेशो गरागरीति ।" देवताडः जीमूतः पंच देवतालस्य देवताली "देवडंगरी" इति ख्यातस्य। श्रीहस्तिनी भूरुंडी द्वे हस्तिकणीभपत्रस्य शाकभेदस्य सिरिहस्तिनी "थोर कुरडू" इति ख्यातस्य । तृणशून्यं "तृणशूने गुल्मे साधु । तत्र साधुरिति यत् । मिल्लको हंसभेदे स्याचुणश्र्न्येऽपि मिल्लिकेति रुद्रः।" मिल्लका ॥ ६९॥ भूपदी जीतभीरुः " ज्ञतभीरुः । मिल्लका ज्ञतभी-रुश्च ग्वाक्षी भद्रमञ्जिका । ज्ञीतभीरुर्भदायंती भूपदी तृणशून्यकमिति भूपदी शीतभीरुश्व सैवास्फोटाँ वनोडवा ॥
शौफालिका तु सुवहा निर्गुंडी नीलिका च सा ॥१०॥
सिताऽसौ श्वेतसुरसा भूतवेश्यथ मागधी ॥
गणिका यूथिकांऽबष्टा सा पीता हेमपुष्पिका ॥१०१॥
अतिमुक्तः पुंड्रकः स्याद्वासंती माधवी लता ॥
सुमना मालती जातिः सप्तला नवमालिका ॥ १०२॥
माध्यं कुंदं रक्तकस्तु बंधूको बंधुजीवकः ॥

वाचस्पतिः।" चत्वारि मिछिकायाः "मोगरी इति ख्यातायाः।" सैव मिल्लिका बनोद्भवा आस्फोटेत्युच्यते । एकं रानमोगरी इति ख्यातस्य । आस्फोतेत्यिप । " आस्फोता निरिकर्ण्यां च वनमञ्जूयां च योषितीति मेदिनी।" शेफालिका " शीफालिका " सुवहा निर्गुडी नीलिका चत्वारि कृष्णपुष्पायाः निर्गुड्याः " राननिर्गुडी इति ख्यातायाः । इयं श्वेतपुष्पा " ॥७०॥ असौ निर्गुडी सिता श्वेतसुरसा भूतवेशी इति चोच्यते। ' इयं कातरी निर्गुडी इति ख्याता। "मागधी गीणका यूथिका अंवष्ठा चत्वारि यूथिकायाः जुई इति ख्यातायाः। सा यूथिका पीता पीतपुष्पा चेत् हेमपुष्पिका स्यात् एकम् ॥ ७१ ॥ अतिमुक्तः पुंडूकः । वासंती वसंते पुष्प्यति कालादिसण् । एवं माधवीसिप ज्ञेयम्। माधवी लता पंच कुंदभेदस्य कुसरी इति " कस्तुर-मोगरा, मधुमाधवी इति च ख्यातस्य । " अतिमुक्तादिद्वयं मिल्लकाभेदस्ये-त्येके। "माधवीलतेत्येकं पदमपि।" सुमनाः मालती जातिः "जाती। जाती फले च मालत्यामिति मेदिनी । त्रीणि जातेः जाई "चमेली" मोठी श्वेतजाई, पीतवर्ण जाई " इति ख्यातायाः । तत्र सुमनाः सांतः । "टांव-तोऽपि । सुमनायाश्च पत्रेणेति सुश्रुते दर्शनात् ।" सप्तला नवमालिका "नवमछिका" द्वे नेवाळी "थोर मोगरा, बटमोगरा बेलमोगरा" इति ख्यातायाः ॥७२॥ माध्यं कुंदं "कुंदः। कुंदो माध्येऽस्त्री मुकुंदभ्रमिनिध्यंतरेषु चेति मेदिनी ।" द्वे कुंदस्य । रक्तकः बंधूकः "बंधुक " बंधुजीवकः त्रीणि वंधुकस्य "दुपारी इाते ख्यातस्य।" सहा कुमारी तराणः । द्युमणी तरिणः पुंसि कुमारी नौकयोः स्त्रियामिति रत्नः। त्रीणि कुमारी इति "कांटेबोंवती, लघुरानबोंवती, बोंवतीगुलाव" इति ख्यातायाः कुमार्याः । सहा कुमारी तरिणरम्लानस्तु महासहा॥ ७३॥ तत्र शोणे कुरैवकस्तत्र पीते कुरैटैकः॥ नीली झिंटी इयोर्बाणा दासी चार्तगैलश्च सा॥७४॥ सैरेपैकस्तु झिंटी स्यात्तिमन्कुरबकोऽरुणे॥ पीता कुरेटको झिंटी तिस्मन्सहचरी इयोः॥ ७५॥ ओंड्रपुष्पं जपापुष्पं वज्रपुष्पं तिलस्य यत्॥ पतिहासशतप्रासचंडातहयमारकाः॥ ७६॥ करवीरे करीरे तु क्रकरग्रंथिलावुसौ॥

अम्लानः महासहा द्वे आवोली इति ख्यातायाः । " तत्राम्लान इसेकं कुरं-टकमात्रस्य। कांटेशेंवती, थोर रानशेंवती, इसाख्याताया इति केचित्" ॥ ७३ ॥ तत्राम्छाने शोणे रक्ते कुरवक इत्येकम् । " कुरुवक इत्यपि । " तत्राम्लाने पीतपर्णे कुरंटक इत्येकम् । " कुरंडक इसपि" । नीली नीलवर्णा या झिटी तत्र बाणा दासी आर्तगलः " अंतर्गलः " इति त्रयम् । द्वयोरित्यु-क्तेर्वाण इसपि । " नीला शिंढी नीलिशिटी चेसपि पाठः " ॥ ७४ ॥ सैरे-यकः " सैरीयकः । सैरीयकः सहचरः सैरेयश्र सहाचरः ॥ पीतो रक्तोऽथ नीलंश्र कुसुमैस्तं विभावयेत् ॥ पीतः कुरंटको क्षेयो रक्तः कुरवकः स्पृतः ॥ नील आर्तगलो दासी बाण औदनपाक्यपीत्युक्तम् "। झिटी द्वयं झिटीमा-त्रस्य कोरांटी इति ख्यातस्य । तस्मिन्सैरेयकेऽरुणे रक्तवर्णे कुरबक इत्ये-कम् । या पीतपुष्पा झिटी सा कुरंटक इत्युच्यते । तस्मिन्कुरंटके सहचरी-सपि । द्वयोरित्युक्तेः । सहचर इसपि ॥ ७५ ॥ ओंद्रपुष्पं जपापुष्पं द्वे जास्वंद इति ख्याते । जवेत्यपि । जवायां तु जपा स्त्रियामिति धर्मदासः । औंह्र-पुष्पेऽपि वृक्षेऽपि जवाशब्दः प्रकीतित इति त्रिकाण्डशेषात् ओंड्रपुष्पस्य वृक्षस्यापि च जवेत्यभिधानम् । ओंड्रपुष्पं जवापुष्पं वज्रपुष्पमिति पाठांतरम्। यत्तिलस्य पुष्पं तद्वजपुष्पसंज्ञकं एकम् । मतिहासः " मतीहासः " शतमासः चंडातः हयमारकः ॥ ७६ ॥ करवीरः पंचकं करवीरस्य कण्हेर इति ख्यातस्य। करीरः क्रकरः ग्रंथिलः त्रीणि करीरस्य कारवी " नेवती " इति ख्यातस्य। उन्मत्तः कितवः धूर्तः धत्तूरः " धुस्तूरः धुस्तुरः धूस्तूरः धुतूरः । धुस्तूरस्तु उन्मत्तः कितवो धूर्तो धत्तुँरः कनकाह्नयः ॥ ७७ ॥ मातुलो मदनश्वास्य फले मातुलपुत्रकः ॥ फलपूरो बीजपूरो रुचको मातुलुंगके ॥ ७८ ॥ समीरणो मरुबकः प्रस्थपुष्पः फणिज्ञकः ॥ जंबोरोऽप्यथ पणिसे कठिंजरकुठेरकौ ॥ ७९ ॥ सितेऽर्जकोऽत्र पाठी तु चित्रको बह्निसंज्ञकः ॥ अर्काह्ववसुँकाऽऽस्फोटँगणरूपविकीरणाः ॥ ८० ॥ मंदारश्वार्कपणोऽत्र शुक्केऽलर्कपतापसौ ॥ शिवमछी पाशुपत एकाष्टीलो बुँको वसुः ॥ ८१ ॥

पुंडरीशो धुस्तुरः कनकाह्य इति शब्दार्णवः । उन्मत्त उन्मादवति धुतूरमुचु-कुंदयोरिति विश्वमकाशः। मदनः स्मरवसंतद्वभिद्धस्तूरसिह्न इति मेदिनी। " कनकाइयः ॥ ७७ ॥ मातुलः मदनः सप्तकं धत्तूरस्य धोतरा इति ख्यातस्य। कनकाइयः स्वर्णपर्यायनामकः । अस्य धत्तूरस्य फले मातुलपुत्रक इसेकम् । फलपूरः बीजपूरः रुचकः मातुलुंगकः चत्वारि मातुलिंगस्य महालुंग इति ख्यातस्य ॥ ७८ ॥ समीरणः मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिजाकः जंवीरः " जंभीरः " पंच देशांतरे जंबीर इति ख्यातस्य । स्वल्पपर्णस्य पर्णासभे-दस्य " श्वेतमरवा इति च ख्यातस्य । " पर्णासः कठिजरः कुठेरकः त्रीणि पणीसस्य । " आजवलेति बावरी इति च ख्यातस्य " ॥ ७९ ॥ अत्र पर्णासे सिते काण्डपुष्पाभ्यां श्वेते अर्जक इसेकम् । पाठी चित्रकः वहिसं-ज्ञकः । त्रयं चित्रकस्य चिता इति ख्यातस्य । तत्र पाठी इन्नंतः। विद्विसंज्ञको विद्विपर्यायनामकः । अर्काद्वः वसुकः "वसुकः" आस्फोटः " आस्फोतः। आस्फोतस्तु पुमानर्के पर्णे स्यात्कोविदारक इति मेदिनी।" गणक्यः गणाः बहूनि क्पाणि यस्य । नानात्वात् । विकीरणः " विकि-रणः "।। ८० ॥ मंदारः अर्कपर्णः सप्तकं अर्कस्य रुई इति ख्यातस्य । अर्काह्यः सूर्यपर्यायनामकः । अत्रार्के शुक्के अलर्कः मतापसः इति दे। शिवमङ्घी पाशुपतः एकाष्टीलः बुकः "वकः। वकस्तु वकपुष्पे स्यात्कद्वे श्रीदे च रक्षसीति विश्वमकाशः।" वसुः पंच बुकस्य "रुईमंदार वंदा त्रक्षादनी त्रक्षरहा जीवंतिकेत्यिप ॥ वत्सादनी छिन्नरहा गुडूँची तंत्रिकाऽमृता ॥ ८२ ॥ जीवंतिका सोमवळी विशल्या मधुपण्यिप ॥ मूर्वी देवी मधुरसा मोरटा तेजनी स्नवा ॥ ८३ ॥ मधूलिका मधुश्रेणी गोकणी पीलुपण्यिप ॥ पाठाऽबष्ठा विद्वकणी स्थापनी श्रेयसी रसा ॥ ८४ ॥ एकाष्ठीला पापचेली पाचीना वनतिक्तिका ॥ वदुः कटंभैराऽशोकरोहिणी कटुरोहिणी ॥ ८५ ॥ मत्स्यिपत्ता कृष्णभेदी चक्रागी शकुलादनी ॥ अत्मगुप्ताऽजहाऽव्यंडा कंडुरा पातृषायणी ॥ ८६ ॥ आत्मगुप्ताऽजहाऽव्यंडा कंडुरा पातृषायणी ॥ ८६ ॥

इति रूयातस्य । थोर बकुळी इति रूयातस्येत्यपि मतम् "॥ ८१ ॥ वंदा वृक्षादनी वृक्षरहा जीवंतिका चत्वारि वृक्षोपरि जातलताविशेषस्य वेदर्ल " वेटागुळी, वांधें " इति ख्यातस्य । बांडगुळ इसपि छौकिकभाषा-याम् । वत्सादनी छिन्नरुहा गुडूची " गुडुची " तंत्रिका अमृता ॥ ८२ ॥ जीवंतिका सोमवल्ली विशल्या मधुपणीं नव गुहूच्याः "गुळवेल " इति ख्यातायाः । मूर्वा " मूर्वी " देवी मधुरसा मोरटा तेजनी स्रवा " खुवा " ॥ ८३ ॥ मधूछिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीछुपर्णी दश मूर्वायाः मूर इति ख्यातायाः । इयं धनुर्गुणोपयोगिनी । इयं मोरवेल इति मसिद्धे-सेके। पाठा अंवष्ठा विद्यकर्णी "अविद्यकर्ण्यापे " स्थापनी श्रेयसी रसा ॥८४॥ एकाष्टीला पापचेली पाचीना वनतिवितका द्वा पाठायाः पाडळी "पाहाडमूळ" इति ख्यातायाः । कटुः कटंभरा "कटंबरा" अशोकरो-हिणी " व्यस्तमपीदं नाम । अशोका कदुरोहिण्यामशोको वंजुलदुम इति रभसः। रोहिणी कदुरोहिण्यामिति रुद्रः। " कदुरोहिणी ॥ ८५॥ मत्स्यपित्ता कुष्णभेदी "कृष्णभेदा " कृष्णभेदा चंडरुहेति निघंदुः। चक्रांगी शकुलादनी अष्टौ केदारकुटकी इति ख्यातायाः। आत्मगुप्ता अजहा "जहा" अन्यंडा कंडुरा " कंडूरा । किपकच्छूश्र कंडुरेतींदुः ।" प्रावृषायणी ॥ ८६ ॥ ऋष्य-मोक्ता शुक्रशिविः। " शश्वच्छशांकशिशिराणि च शुक्रशिविरित्यूष्मविवे-

ऋष्यप्रोक्ता श्काशिं कि कि कि कु भ मर्कटी ॥
चित्रोपचित्रा न्ययोधी द्वंती शंबरी वृषा ॥ ८७ ॥
प्रत्यक्श्रेणी सुतश्रेणी रंडा मूषिकपण्यपि ॥
अपामार्गः शेखरिको धामार्गवमयूरको ॥ ८८ ॥
प्रत्यक्पणीं के शैपणीं कि णिही खरमं जरी ॥
हां जिका बाह्यणी पद्मा भागीं बाह्यणयष्टिका॥ ८९॥
अंगारवा बालेयशाक बर्वरवर्धकाः ॥
मंजिष्ठा विकसा जिंगी समंगा कालमेषिका ॥ ९०॥
मंडूकपणीं मंडीरी भंडी योजनव इत्येपि ॥
यासो यवासो दुःस्पशों धन्वयासः कुना शकः॥ ९१॥
रोदनी कच्छुरा उनंता समुदांता दुरालभा ॥

काद्वितालच्या । शूकशिंबापि । मर्कटी शूकशिंवा चेति वाचस्पतिः।" किपकच्छुः "किपकच्छूः" मर्कटी नव कुवली "कुहिरी" इति ख्यातायाम्। मर्कटतुल्यलोमयुक्तत्वान्मर्कटी । यत्स्पर्शेन कंडूरुत्पद्यतेऽतः कंडूरा । चित्रा उपचित्रा न्यग्रोधी द्रवंती शंवरी वृषा ॥ ८७ ॥ प्रत्यक्श्रेणी सुतश्रेणी रंडा "चंडा। प्रत्यक्श्रेणी वृषा चंडा पुत्रश्रेण्याखुर्पीणकेति निघंदुः।" मूषिक-पणीं दश मूषिकपण्याः उंदीरकानी इति ख्यातायाः । अपामार्गः शैखरिकः " अधामार्गवः । अधामार्गवोऽपामार्गः कोशातकी द्यर्थे। " मयूरकः ॥ ८८ ॥ प्रत्यक्पणीं केशपणीं "कीशपणीं। कपिलोम-तुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्याः।" किणिही खरमंजरी अष्टकं अपा-मार्गस्य आघाडा इति ख्यातस्य । हंजिका "फंजिका" ब्राह्मणी पद्मा भागीं ब्राह्मणयष्टिका ॥ ८९ ॥ अंगारवल्ली बालेयशाकः वर्बरः वर्धकः नवकं भाग्याः "भारंग इति ख्यातायाः।" मंजिष्ठा विकसा "विकषा" जिंगी समंगा कालमेषिका ''कालमेशिका "॥९०॥ मंडूकपणीं मंडीरी "मंडिरी। रक्ता मंडिरिका चेतींदुः " भंडी योजनवल्ली नवकं मंजिष्टायाः । " योजन-पर्ण्यपीति पाठः । " यासः यवासः दुःस्पर्शः धन्वयासः "धनुर्यासः" कुना-शकः ॥ ९१ ॥ रोदनी "चोदनी कच्छुरा अनंता समुद्रांता दुरालभा दशकं

प्रिन्नपर्णी प्रथक्पणी चित्रपण्यैद्यविक्विका ॥ ९२ ॥ कोष्ट्रविद्या सिंहपुच्छी कर्लशी धार्वनी गुहा ॥ निदिग्धिका स्प्रशी व्याघ्री बहती कंटकारिका॥९३॥ प्रचोदनी कुली क्षुद्रा दुःस्पर्शा राष्ट्रिकेत्यिप ॥ नीली काला क्षीतिकका यामीणा मधुपर्णिका ॥९४॥ रंजनी श्रीफली तुत्था देग्णी दोला च नीलिनी ॥ अवलगुजः सोमराजी सुविक्षः सोमविक्षका ॥ ९५॥ कालमेषी कृष्णफला बार्कुची पूर्तिफल्यिप ॥ कृष्णोपकुल्या वैदेही मागधी चपला कणा ॥ ९६॥ उषणा पिप्पली शौंडी कोलाऽथ करिपिप्पली ॥ किपिवल्ली कोलविक्षी श्रेयसी विशिष्टः पुमान् ॥ ९७॥

भन्वयासस्य भमासा इति ख्यातस्य । पृश्चिपणी पृथक्पणी चित्रपणी अग्नि-बिल्लका "अंग्रिपणिकेति पाठः" ॥ ९२ ॥ क्रोष्ट्रविन्ना सिंहपुच्छी कलकी "कलिशः" धावनी "धावनिः" गुहा नवकं सिंहपुच्छचाः दवला "पिठ-वण" इति ख्यातायाः । निदिग्धिका स्पृत्ती न्याघ्री बृहती कंटकारिका ॥ ९३ ॥ मचोदनी कुली क्षुद्रा दुःस्पर्शा राष्ट्रिका दशकं कंटकारिकायाः रिंगणी इति ख्यातायाः। नीली काला क्लीतिकका ग्रामीणा मधुपणिका ॥ ९४॥ रंजनी श्रीफछी तुत्था द्रोणी "तूणी। तूणी नील्यां निषंगे नेति मेदिनी । तूणी तु नील्यां तूणा निषंगक इति विश्वप्रकाशः ।" दोला "मेला। तुत्था श्रीफलिका मेला सारवाही च रंजनीति निघंदुः" नीलिनी णुकाद्वा नील्याः । इयं वस्तादिरंजनकारिणी कृष्णवर्णा । अवल्गुजः सोम-राजी सुविद्धिः सोमविद्धिका ॥ ९५ ॥ कालमेथी ''कालमेशी '' कृष्णफला बाकुची "वागुजी" पूतिफली अष्टकं बाकुंची, बावंची इति ख्यातायाः। " सोमराजीशब्दः ङीषंत इत्रंतश्च।" कृष्णा उपकुल्या वैदेही मागधी चपला कणा ॥ ९६ ॥ उपणा "ऊपणा" पिप्पली "पिप्पलिः" शौंडी कोला दशकं पिप्पल्याः । करिपिप्पली कपियली कोलयली श्रेयसी विवारः। "दंत्यमध्योऽपि" पंच गजिपपल्याः॥ ९०॥ चन्यं "चन्या।

Jangamwadi Math, VARANASI,
Acc. No. 255 768

चर्चं तु चिका काकि चिंगीगुंजे तु कृष्णला।।
पलंकषा त्विक्षुगंधा श्वदंष्ट्रा स्वादुकंटकः ॥ ९८॥
गोकंटको गोक्षुरको वनशृंगाट इत्यिप ॥
विश्वा विषा प्रतिविषाऽतिविषोपविषाऽरुणा ॥ ९९॥
शृंगी महोषधं चाथ क्षीरावी दुग्धिका समे॥
श्वातमूली बहुसुताऽभीरुरिदीवरी वरी ॥ १००॥
ऋष्पप्रोक्ताऽभीरुपत्रीनारायण्यः शतावरी ॥
अहेरुरथ पीतद्रकालीयकहरिदवः॥ १०१॥
दावी पचंपचा दारुहरिदा पर्जनीत्यिप ॥
वचोग्रगंधा षडुंथा गोलोमी शतपर्विका ॥ १०२॥
शुक्का हैमवती वैद्यमातृसिंद्यो तु वाशिका ॥

चन्या कोला च चिकिति हेमचंद्रः।" चिकित "चिकि इति पुंलिगोऽपि।" द्वे चन्यस्य चनक इति ल्यातस्य। "केचित चन्यादिद्वयं पूर्वान्वयीत्याहुः। अत्र पक्षे तुस्थाने चः पाठचः।" काकिचेची "काकिचेचाः। काकिचेचा। मुंजा तु काकिचेचायां पटहे च कलध्वनाविति मेदिनी।" गुंजा कृष्णला त्रीणि गुंजायाः। पलंकषा इक्षुगंघा श्वदंष्ट्रा स्वादुकंटकः॥ ९८॥ गोकंटकः गोक्षुरकः वनशृंगाटः सप्तकं गोक्षुरस्य सरांटा इति ल्यातस्य। विश्वा विषा प्रतिविषा अतिविषा उपविषा अरुणा॥ ९९॥ शृंगी महौषधं अष्टकं अतिविषायाः "अतिविष इति ल्यातायाः।" क्षीरावी दुग्धिका द्वे दुग्धी इति ल्यातायाः। शतमूली बहुमुता अभीरुः इंदीवरी वरी॥ १००॥ ऋष्य-मोक्ता अभीरुपत्री नारायणी शतावरी अहेरुः दशकमिप स्नीलिगं सहस्वन्याः "शतावरीति ल्यातायाः।" पीतद्वः कालीयकः "कालेयकः" हरिद्वः॥ २०१॥ दावीं पचंपचा "पचंवचेत्यि" दारुहरिद्वा पर्जनी सप्तकं दारुहळद इति ल्यातस्य। वचा जग्रगंघा षद्वंथा गोलोमी शतपर्विका पंचकं वचायाः वेलंड इति ल्यातायाः॥ १०२॥ या शुक्ता वचा सा हैमवतीत्ये-कम्। वैद्यमाता सिंही वाशिका "दंत्यमध्यापि" वृषः अटरूषः "अटरूषः"

वृषोऽटरूषः सिंहास्यो वासको वाजिदंतकः॥ १०३॥ आस्फोटाँ गिरिकणीं स्याद्विष्णुक्रांताऽपराजिता॥ इक्षुगंधा तु काण्डेक्षुकोकिलाक्षेक्षुरक्षुराः॥ १०४॥ शालेयः स्याच्छीतिशवरछत्रा मधिरका मिसिः॥ मिश्रेयाप्यथ सींहुंडो वजः स्नुक् स्त्री सनुँही गुडाँ॥१०५॥ समंतदुग्धाऽथो वेल्लममोघा चित्रतंडुँला॥ तंडुँलश्च कृमिघ्रश्च विडंगं पुंनपुंसकम्॥ १०६॥ बला वाट्यालका घंटारवा तु शणपुष्पिका॥ मद्वीका गोस्तैनी दाक्षा स्वाद्वी मधुरसेति च॥१०७॥

सिंहास्यः वासकः वाजिदंतकः अष्टकं अटक्षस्य अडुळसा इति ख्यातस्य ॥ १०३ ॥ आस्फोटा "आस्फोता । आस्फोता गिरिकण्यां च वनमञ्जूचां च योषितीति मेदिनी " गिरिकणीं विष्णुक्रांता अपराजिता चत्वारि विष्णु-कांतायाः । इक्षुगंधा काण्डेश्वः कोकिलाक्षः इश्वरः श्वरः पंच कोकिलाः क्षस्य कोळसुंदा "तालिमखान्याचें वीं कोलिस्ता" इति ख्यातस्य ॥१०४॥ शालेयः शीतिशवः छत्रा मधुरिका मिसिः। "मिसी मिशिः मिशी। मिशी मिशिरिति तालव्यांत आह सोमनंदी।" मिश्रेया पद्धं मधुरिकायाः "बिड-बोप " इति ख्यातायाः । सीहुंडः । "वज्जदुमः सिहुंडोऽथेति रभसात् इस्वा-दिरिप ।" शीहुंड इति तालव्यादिरिप । वजः स्नुक स्नुही "स्नुहिः स्तुहा । स्तुही स्तुहा स्तुगिसंमरदत्तः ।" गुडा "गुडी । गुडो गोलेश्चिवकृती स्नुहीगुडिकयोर्गुडेति रुद्रः "॥ १०५ ॥ समंतदुग्धा षद् चज्रहुमस्य "शेर-निवडुंग " इति ख्यातस्य । तत्र स्तुक् इकारांतः स्त्री । "वजदुः स्तुक् स्तुही गुडेति पाठः।" वेछ अमोघा "मोघापि। कृमिघ्नं तंडुलं मोघेति वाच-स्पतिः।" चित्रतंडुला तंडुलः "तंतुलः। तंतुं कृमिसूत्रं लाति।" कृमिघ्नः विडंगं षट्कं विडंगस्य वाविडंग इति ख्यातस्य ॥ १०६ ॥ वला वाट्यालका द्वे तुपकडी "चिकणा" इति ख्यातस्य । घंटारवा शणपुष्पिका द्वे शणपु-ष्पिकायाः । "लघुताग इति घागरी इति चेत्येके" मृद्रीका गोस्तनी "गोस्तना" द्राक्षा स्वाद्वी मधुरसा पंच द्राक्षायाः ॥ १०७॥ सर्वानुभूतिः सर्वानुभूतिः सरला त्रिपुटा त्रिव्यता त्रिव्यत् ॥
त्रिभंडी रोचनी क्यामापालिंचौ तु सुषेणिका ॥१०८॥
काला मसूरविदलाऽर्धचंदा कालमेषिका ॥
मधुकं क्कीतकं यष्टिमधुकं मधुयष्टिका ॥ १०९॥
विदारी क्षीरशुक्केक्षुगंधा क्रोष्ट्री तु या सिता ॥
अन्या क्षीरविदारी स्यान्महाश्वेतर्क्षगंधिका ॥११०॥
लांगली शारदी तोयपिप्पली शकुलादनी ॥
खरश्वा कारवी दीप्यो मयूरो लोचमस्तकः ॥१११॥

"सरला सरणा" त्रिपुटा "त्रिपुटी । सर्वानुभूतिः सरणा त्रिपुटा रोचनी सरा । त्रिपुटी महती क्यामेति वाचस्पतिः।" त्रिवृता त्रिस्त् त्रिभंडी रोचनी "रेचनी त्रिवृतादंसोरिति मेदिनी।" सप्त त्रिवृतायाः "तेंदू, श्वेत-निशोत्तर इति च ख्यातायाः।" इयामा पालिदी "पालिधी" सुपेणिका ॥१०८॥ काला ममूरविदला अर्धचंद्रा कालमेषिका सप्त कृष्णवर्णायास्तिवृ-तायाः "काळा तेंडू, निशोत्तर, निगडी, तिथारें इति ख्यातायाः।" मधुकं स्रीतकं यष्टिमधुकं "यष्टीमधुकं" मधुयष्टिका चत्वारि यष्टिमधुकस्य गोडें कोष्ट "ज्येष्ठमध" इति ख्यातस्य ॥ १०९ ॥ विदारी क्षीरशुक्रा इक्षुगंधा क्रोष्ट्री चत्वारि शुक्रभूमिकोहोळें इति ख्यातस्य । या सिता शुक्रा विदारी-त्यन्वयः । क्षीरिवदारी महाश्वेता ऋक्षगंधिका । ऋक्षान् गंधयति । गंध अर्दने । यद्वा ऋक्षस्येव गंधो यस्याः । त्रीणि कृष्णभूमिकूष्मांडस्य । अन्येति सितायाः अन्या कृष्णेत्यर्थः । "क्रोष्ट्री भृगालिका कृष्णविदारी लांग-स्रीषु चेति मेदिन्यां कृष्णविदारीत्युक्तत्वात्। या सितेत्यत्रासितेति पदच्छेदे मेदिन्यविरोधेन पूर्व नामचतुष्कं कृष्णभूकूष्मांडस्य । क्षीरेति त्रयं शुक्रभूक्-ष्मांडस्येति वा । असिताया अन्या शुक्केत्यर्थः "॥ ११०॥ लांगली शारदी तोयिपपछी शकुलादनी चत्वारि शाकभेदस्य मोगुड " जळपिपळी" इति-ख्यातस्य । खराश्वा कारवी दीप्यः मयूरः छोचमस्तकः "छोचमर्कटः" पंच मयूरशिखायाः मोरशेंडा इति ख्यातायाः । "अजमोदा इत्यपि मतम्" ॥ १९१ ॥ गोपी "अजादित्वाद्दाप् । गोपा । गोपी क्यामा गोपवछी गोपा गोपाछिका च सेति वाचस्पतिः" । इयामा शारिवा "सारिवा" गोपी क्यामा शाँरिवा स्यादनंतोत्पलशारिवा ॥ योग्यमृद्धिः सिद्धिलक्ष्म्यौ वृद्धरप्याह्या इमे ॥ ११२॥ कदैली वारणबुसा रंभा मोचांशुमत्फला ॥ काष्टीला मुद्रपणीं तु काकमुद्रा सहेत्यपि॥ ११३॥ वार्ताकी हिंगुली सिंही भंटाकी दुष्पधर्षिणी ॥ नाकुली सुरसा राम्ना सुगंधा गंधनाकुली ॥ ११४॥ नकुलेष्टा भुजंगाक्षी छत्राकी सुवहा च सा ॥ विदारिगंधाऽंशुमती सार्लपणीं स्थिरा ध्रुवा ॥ ११५॥ तुंडिकेरी समुदांता कार्पासी बदरेति च ॥

अनंता उत्पल्रशारिवा पंच उत्पल्रशारिवायाः उपरसाळ " उपलसरी " इति ख्यातायाः। योग्यं ऋद्धिः सिद्धिः छक्ष्मीः चत्वारि ऋद्धिनामकस्य औष-धिविशेषस्य "केवणी, मुरुडशेंग इति च ख्यातस्य ।" इमे योग्यादयश्र-त्वारो वृद्धेर्वृद्धिनामकौषघेरप्याद्वयाः स्युः॥ ११२॥ कद्ली "अजादित्वा द्वापि कदला । कदलोडिप । कदलश्च कदल्यसाविति च्याडिः ।" वारण-बुसा "वारणबुषा" रंभा मोचा अंशुमत्फला काष्टीला षद् कदल्याः । मुद्र-पणीं काकमुद्रा सहा त्रयं काकमूग "रानमूग" इति ख्यातायाः काकमुद्रा-याः ॥ ११३ ॥ वार्ताकी । "पुंस्यपि वार्ताक इति । वार्ता वार्ताकुः । वार्तिगणस्तु वार्तीगो वार्ताकः शाकविल्वक इति रभसः। वार्ता वार्तिगणे वृत्ताविति विश्वः । वर्ताकुरेषा गुणसप्तयुक्तेति वैद्यकाच ।" हिंगुली सिंही अंटाकी दुष्पर्धांषणी पंच वार्ताक्याः रानवांगी "डोरली" इति ख्यातायाः। नाकुली सुरसा रास्ता सुगंघा गंघनाकुली ॥ ११४॥ नकुलेष्टा भुजंगाक्षी छत्राकी सुवहा नव रास्नायाः मुंगसी " मुंगसवेल " इति ख्यातायाः। "रास्नासुगंधयोः स्थाने नागसुगंधित पाठः।" विदारिगंधा (१) "विदा-रीगंधा" अंशुमती सालपणीं "शालपणीं" स्थिरा ध्रुवा पंच सालपण्यीः डाव "डवला, सालवण" इति ख्यातायाः ॥ ११५ ॥ तुंडिकेरी समुद्रांता कार्पासी "कर्पासी" बदरा चत्वारि कार्पास्याः। सा कार्पासी वन्या वने भवा चेद्गारद्वाजीत्युच्यते एकम् । शृंगी ऋषभः वृषः त्रयं ऋषभाख्यौषि-१ विदार्थाः गन्धः विदारिगन्धः । "ह्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम्"-इति ह्रस्वः । सोऽस्त्यस्याः,।
14

भारद्वाजी तु सा वन्या शृंगी तु ऋषभो वृषः॥११६॥
गांगेरुकी नागबला झषा ह्रस्वगवेधुका ॥
धामार्गवो घोषकः स्यान्महाजाली स पीतकः॥११७॥
जोत्स्री पटोलिका जाली नादेयी भूमिजंबुका ॥
स्याङ्कागलिक्यमिशिखा काकागी काकनासिका११८
गोधापदी तु सुवहा मुसली तालमूलिका ॥
अजशृंगी विषाणी स्याद्वोजिह्नादार्विक समे ॥११९॥
तांबूलवङ्की ताबूली नागवङ्कचप्यथ द्विजा ॥
हरेणू रेणुका कौंती कपिला भस्मगंधिनी ॥ १२०॥

विशेषस्य "वैलघांटी इति ख्यातस्य"। शृंगीशब्द इत्रंत: ॥ ११६ ॥ गांगे-रुकी नागवला झषा हस्वगवेधुका चत्वारि वलाविशेषस्य "हस्वचिकणा इति च ख्यातस्य।" धामार्गवः घोषकः द्वे घोषवल्लचाः "घोंसाळी, दोडकी इति च ख्यातायाः।" सः घोषकः पीतकः पीतपुष्पश्चेत् महाजाछी-त्युच्यते एकम् । स्त्रीलिंगम् ॥ ११७ ॥ जोत्स्नी "ज्योत्स्ना ।" जोत्स्नी पटोली ज्योत्स्रोति हैमः। पटोलिका जाली त्रयं पटोलिकायाः "पडवळी इति ख्यातायाः ।" नादेयी भूमिजंबुका द्वे भूजंब्वाः "भुइजांभळी इति ्व्यातायाः । नादेयी नागरंगे स्याज्ययायां जलवेतसे । भूमिजंब्वां जवायां च व्यंगुष्ठेऽपि च योषितीति मेदिनी।" लांगलिकी अग्निशिखा द्वे लांगल्याः वागचवका "कळलावी" इति च ख्यातायाः। काकांगी काकनासिका द्वे काकजंघारुयौषधिविशेषस्य "कावळी इति रूयातस्य"॥ ११८॥ गोधा-पदी सुवहा द्वे इंसपादिकायाः "रक्तलाजाळूं इति ख्यातायाः।" मुसली तालमूलिका द्वे मुसळ्याकंद, मुसलकंद इति ख्यातायाः। अजशृंगी विषाणी द्वे मेढशिंगी इति ख्यातायाः ओषधेः । इयं त्वजशृंगाकारफला बहुक्षीरा सकंटका नेत्रौषधिरिति सुभूतिराह। गोजिहा दार्विका "दर्विका" द्वे दवली "पाथरी" इति ख्यातस्य क्षेत्रजन्यशाकभेदस्य ॥११९॥ तांबूलवल्ली तांबूली नागवल्ली त्रीणि नागवल्लचाः "पानवेल इति ख्यातायाः"। द्विजा हरेणुः रेणुका कौंती कपिला भस्मगंधिनी षद्धं रेणुकाख्यगंधद्रव्यस्य "रेणूकबीज इति मसिद्धस्य "।।१२०॥ एलावालुकं ऐलेयं सुगंधि हरिवालुकं वालुकं पंच

पुलावालुकमैलेयं सुगंधि हरिवालुकम् ॥ वालुकं चाथ पालंक्या मुकुंद्ः कुंद्कुंदुँहूँ ॥ १२१॥ बालं ह्रीबेरबर्हिष्ठोदीच्यं केशांबुनाम च ॥ कालानुसार्यवृद्धाञ्मपुष्पशीतिशवानि तु ॥ १२२॥ शैलेयं तालपणीं तु दैत्या गंधकुटी मुरा ॥ गंधिनी गजभक्ष्या तु सुवहा सुरमी रसा ॥ १२३॥ महेरूणा कुंदुरुकी सम्झकी ह्रादिनीति च ॥ अग्रिज्वालासुभिक्षे तु धातकी धातुपुष्पिका॥१२४॥

वालुकारूयगंधद्रव्यस्य । "वाळूक, कांकडी इति रूयातस्येत्यपि मतम्। पालंकी मुकंदः कुंदः कुंदुरः " मुकंदः कुंदुः कुंदरः" चत्वारि पालकी "पोईशाक वस्तुकाकारा पालख" इति च ख्यातस्य ॥ १२१॥ बालं द्रीबेरं वीं हुष्टं उदीच्यं केशांबुनाम पंच वाळा इति ख्यातस्य। "बालः। वालो ना कुंतलेऽश्वस्य गजस्यापि च वालधौ ॥ वाच्यलिंगोऽर्भके मूर्ले हीबेरे पुत्रपुंसकमिति मेदिनी ।" केंशश्रांबु च तयोनीम यस्य तत्केशांबुनाम । यावत्केशस्यां बुनश्च नामानि तानि सर्वाणि बालस्यापीत्यर्थः । कालानुसार्यः वृद्धं अदमपुष्पं शीतिशवम् ॥ १२२ ॥ द्वैलेयं पंच दौलैयस्य फूल "शिला-जित " इति ख्यातस्य । तालपणीं दैत्या गंधकुटी मुरा गंधिनी पंच मुरायाः तालिसपत्र "मोरमांशी" इति ख्यातायाः । गजभक्ष्या "गजभक्षा" सुवहा सुरभी "सुरभीः । सुरभिः सञ्जकीमातृभिन्मुरागोषु योषितीति मेदिनी । सुरभीरसेत्येकमपि पदम् ।" रसा ॥ १२३ ॥ महेरुणा "महेरणा" कुंदुरुकी सङ्घकी "शङ्घकी सिछकी । आविद्-दुभेदौ शल्लक्याविति तालच्यादौ रभसः । सल्लकी सिल्लकी हादेति रुद्र:।" हादिनी "इादिनी" अष्ट सालई इति ख्यातायाः। अग्निज्वाला "अग्नेर्ज्वालेव, रक्तपुष्पत्वात्।" सुभिक्षा धातकी धातुपुष्पिका "धातृपुः " धायटी " इति ख्यातायाः ष्पिका " चत्वारि धातक्याः धायफूल ॥ १२४ ॥ पृथ्वीका चंद्रवाला एला निष्कुटिः "निष्कुटी" बहुला पंचकं एलायाः । सा एला सुक्ष्मा सूक्ष्मपरिमाणा चेत् उपकुंचिका तुत्था पृथ्वीका चंद्रवालैला निष्कुटिर्बहुलाऽथ सा॥
सूक्ष्मोपकुंचिका तृत्था कोरंगी त्रिपुटा त्रुटिः ॥१२५॥
व्याधिः कुष्टं पारिभाव्यं वाप्यं पाकलमुत्पलम् ॥
शंखिनी चोरपुष्पी स्यात्केशिन्यथ वितुन्नकः॥१२६॥
झटामलाऽज्झटा ताली शिवा तामलकीति च ॥
प्रपौंडरीकं पौंडर्यमथ तुन्नः कुबेरकः ॥ १२७ ॥
कुणिः कच्छः कांतलको नंदिवृक्षोऽथ राक्षसी ॥
चंडा धनहरी क्षेमदुष्पत्रगणहासकाः ॥ १२८ ॥
व्याडायुधं व्याघ्रनखं करजं चक्रकारकम् ॥
सुषिरा विद्रुमलता कपोतांघ्रिनंटी नली ॥ १२९ ॥

कोरंगी त्रिपुटा त्रुटि: "त्रुटी" इति पंच नामानि ॥ १२५ ॥ व्याधिः कुष्टं पारिभाव्यं वाप्यं "व्याप्यं आप्यं" पाकलं उत्पलं षट्कं कडू कोष्ठ "गोडें कोष्ठ" इति ख्यातस्य । शंखिनी चोरपुष्पी केशिनी त्रयं चोर-बक्छचाः "चोर शंखाद्वली, सांखवेल " इति ख्यातायाः । वितुन्नकः॥१२६॥ झटामला अज्झटा ताली शिवा तामलकी पट्टं भूम्यामलक्याः । झटामलेत्यत्र **झ**टोति पृथक् पदं वा । अमलेति छेदः । आहं च । तामलक्यामला तालीति । श्रटा तामलकीति चेति । पपौंडरीकं पौंडर्य "पुंडर्य" द्वे पौंडर्यस्य । इदं भारूपर्णीतुल्यपत्रं क्षेयम्। स्थलपद्मिति गौडाः। तुन्नः कुवेरकः॥ १२०॥ कुणिः " तुणिः " कच्छः कांतलकः नंदिवृक्षः " नंदीवृक्षः " षद्वं नंदिवृक्षस्य "नांदरुखी इति ख्यातस्य।" अयमश्वत्थाकारपत्रः। राक्षसी चंडा धनहरी क्षेमः दुष्पत्रः गणहासकः षद्वं चोराख्यगंधद्रव्यस्य "चोरओंवा, किरमाणी औंवा, गठोना, गाठीवनमूळ इति ख्यातस्य । गण इत्यप्यस्य नाम" ॥१२८॥ च्याडायुधं "च्यालायुधं" च्याघ्रनखं करजं चक्रकारकं चत्वारि च्याघ्रनख-नामकगंधद्रव्यस्य "लघुनलला, वाघनल इति ख्यातस्य।" मुविरा विद्रु-मछता कपोतांघिः नटी नछी ॥ १२९ ॥ धमनी अंजनकेशी सप्त नछी-नामकगंघद्रव्यस्य "पवारीति छोके मसिद्धस्य । इयं उत्तरपथे मसिद्धा ।"

धमन्यंजनकेशी च इनुईष्टिविलासिनी ॥ शुक्तिः शंखः खुरः कोलदलं नखमथाढकी ॥१३०॥ काक्षी मृत्मा तुँविरका मृत्तौलकसुराष्ट्रजे ॥ कुटब्रटं दाँशपुँरं वानेयं परिपेलवम् ॥ १३१ ॥ ध्रवगोपुरगोनर्दकैवतींमुस्तकानि च ॥ यंथिपणं शुकं बईपुष्पं स्थाणेयकुकुरे ॥ १३२ ॥ महन्माला तु पिशुना स्एँका देवी लता लघुः ॥ समुद्रांता वध्ः कोटिवर्षा लंकोपिकेत्यिप ॥ १३३॥

हनुः हट्टविलासिनी शुक्तिः शंखः खुरः कोलदलं नखं " नखी" सप्त नवा-रूयगंधद्रव्यस्य "नखला" इति रूयातस्य । अत्र हनुरुदंतः स्त्री, साहचर्यात् । बदरीतुल्यपत्रत्वात्कोलदलम् । आढकी ॥ १३० ॥ काक्षी मृत्स्ना तुवरिका । "वार्षिका मूछिका तूर्व्याढकी कुच्छुरा शटीति बोपाछितात् तूर्वरिका।" मृत्तालकं "मृतालकं" सुराष्ट्रजं षद् तुवरिकायाः तूर इति ख्यातायाः। कुटन्नटं दान्नपुरम्। "दशपुरिमति दशपूरिमति दाशपूरिमति च। दशपूरं द्शपुरं प्रवनं जीविताइयमिति वाचस्पतिः।" वानेयं परिपेछवम् ॥ १३१ ॥ ष्ठवं गोपुरं गोनर्द कैवर्तीमुस्तकं "कैवर्तिमुस्तकं कैवर्तमुस्तकं" अष्टकं कैवर्ती-मुस्तकस्य केवडी, "जलमुस्ता, श्चद्रमोक्षा, मोथा" इति रूयातस्य । ग्रंथि-पर्ण शुकम् । शुको व्यासम्रते कीरे रावणस्य च मंत्रिणि । शिरीषपाद्पे पुंसि ग्रंथिपणे नपुंसकम्। वर्हपुष्पम् "शुकवर्हमिस्रेकमपि नाम । वर्हिपुष्पं वर्हिः पुष्पं वर्हे पुष्पं चेति पृथगपि ।" स्थौणेयं कुकुरं पंच गंठीवन "भटोरा" इति ख्यातस्य ॥ १३२ ॥ महन्माला पिशुना स्पृका "पृषोदरा-दित्वात्सलोपे पृकापि" देवी लता लघुः समुद्रांता वधूः कोटिवर्षा लंकी-पिका दशकं पिडकेति ख्यातायाः स्पृकायाः । अत्र महन्मालेति संघात-विग्रहीतम् । यदाह वाचस्पतिः । स्पृका तु ब्राह्मणी देवी मरुन्माला लता छघुः । समुद्रांता वधूः कोटिवर्षा लंकोपिका मरुत् । मुनिर्माल्यवती माला मोहना कुटिला लतेति॥ १३३॥ तपस्विनी जटामांसी जटिला लोमशा मिशी "मिसिः मिषिः मिषी मसिः मिषः मषी मसी" पंच जटामांस्याः तपस्विनी जटामांसी जटिला लोमशा मिशी।।
त्वक्पत्रमुत्कटं भृंगं त्वचं चोचं वरांगकम् ॥ १३४॥
कर्च्रको द्राविडकः काल्पको वेधमुख्यकः॥
ओषध्यो जातिमात्रे स्युरजातौ सर्वमौषधम् ॥१३५॥
शाकाख्यं पत्रपुष्पादि तंडुलोयोऽल्पमारिषः॥
विशल्यामिशिखानंता फलिनी शक्रपुष्पिका ॥१३६॥
स्यादृक्षगंधा छगलांत्रयावेगी वृद्धदारकः॥

जटेति पृथक्पदं वा। यदाह । मांसी कृष्णजटा हिंसा नलदा जटिला मिसिः। जटा च पिशिनी पेशी क्रव्यादी च तपस्विनीति। त्वक्पत्रं उत्कटं भृंगं त्वचं चोचं वरांगकं षद् त्वक्पत्रस्य "दालचिनी" तज इति ख्यातस्य। त्वक्त्वचचोचशब्दाः स्युर्वल्के चर्मणि पत्रक इति धरणिः॥ १३४॥ कर्चू-रकः "कर्बूरकः" द्राविडकः द्रविडदेशे जातः। तत्र जात इसण्। स्वार्थेकः। काल्पकः वेधमुख्यकः चत्वारि कचर इति ख्यातस्य हरिद्राभस्य । कल्पे भवः काल्पकः ओष्ठचमध्यः । "ताल्यमध्योऽपि ।" ओषध्य इति फल-पाकांतानां त्रीह्यादीनां जातावेव ओषध्यः स्युः । ओषिधशब्दमयोगः स्यादि-सर्थः। बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं न तु निसम्। यदा तु ओषधेः रोगहारि-त्वमात्रं मतीयते न त्वन्यत् तदा औषधशब्दमयोगः । ओषधरजाताविसण् । न् केवलमोषधिरेवौषधशब्दवाच्या किंतु रोगहरत्वेन घृतक्षौद्रत्रिफलाकलकादि चौषधमिति सर्वमिति विशेषणां ज्ञेयम् ॥ १३५ ॥ ॥ यत्पत्रपुष्पादि तच्छा-कसंबकं एकं भोजनसाधनस्य पुष्पादेः । आदिना मूलादिग्रहः । उक्तं च। मूलपत्रकरीराग्रफलकाण्डाधिकदकम् ॥ त्वक् पुष्पं कवचं चैव शाकं दशविधं स्मृतिमिति । तत्र करीरं वंशांकुरः । काण्डिमिश्चदण्डादि । अधिकृढकं बीजां-कुरः । कवचं छत्राकम् । शेषं स्पष्टम् । तंडुलीयः अल्पमारिषः द्वे तांदली "तांदुळजा" इति ख्यातस्य । विशल्या अग्निशिखा अनंता शक्रपुष्पिका पंचकमग्निशिखायाः "कळळावी इति ख्यातायाः" । शक्री-**ऽर्जुनतरुः तत्पुष्पमिव पुष्पं अस्याः शक्रपुष्पी ॥ १३६ ॥ ऋक्षगंघा** "ऋष्यगंधा" छगलांत्री "छगलांत्री छगलांदी छगलेति पृथकपदं वा । छागे तु छगलक्छागी वृद्धादारकयोः स्त्रियामित्यनेकार्थकोक्षः।" आवेगी जुंगो ब्राह्मी तु मत्स्याक्षी वयस्था सोमवर्ह्णरा ॥१३०॥ पटुपणी हैमवती स्वर्णक्षीरी हिमावती ॥ हयपुच्छी तु कांबोजी माषपणी महासहा ॥१३८॥ तुंडिकेरी रक्तफला विविका पीलुपण्यपि ॥ विवरा कवरी तुंगी खरपुष्पाऽजगंधिका ॥१३९॥ एलापणी तु सुवहा रास्ना युक्तरसा च सा ॥ चागेरी चुक्रिका दंतशठांबष्टाम्ललोणिका ॥१४०॥ सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतसः शतवेध्यपि ॥१४०॥ नमस्कारी गंडकारी समंगा खिदरेत्यपि ॥१४०॥

वृद्धदारकः । वृद्धो दारकोऽस्मात् । वृद्धत्वं दारयति वा वृद्धदारकः । वृद्धेति भावमधानम् । जुंगः पंच वृद्धदारकस्य "वरधारा, जीर्णफंजी इति रूयातस्य ।" ब्राह्मी मत्स्याक्षी वयस्था सोमवछरी "सोमवछरिः" चत्वारि सोमलतायाः। "यस्याः शुक्रपक्षे पर्णान्युद्भवंति कृष्णे च पतंति सा सोमवल्ली। सैव सोमवछरी"॥ १३७॥ पदुपणीं हैमवती स्वर्णक्षीरी हिमावती चत्वारि स्वर्णक्षीर्याः "पिसोळा इति ख्यातायाः" । हयपुच्छी कांबोजी माषपणीं महासहा चत्वारि माषपण्याः रानजडीद इति ख्यातायाः ॥ १३८॥ तुंडिकेरी "तुंडिकेशी" रक्तफछा बिबिका पीछुपणी चत्वारि तुंडिकेर्याः तोंडली इति ख्यातायाः । वर्बरा "वर्बरा वर्वरी । वर्वरः पामरे केशे चक्रछे नीवृ-दंतरे। फंजिकायां पुमान शाकभेदपुष्पभिदोः स्त्रियामिति मेदिनी।" कबरी " कवरी " तुंगी खरपुष्पा अनगंधिका "अनगंधेत्यन्यत्र ।" पंच वर्बरी "तिळवणी कानफोडी" इति ख्यातस्य शाकमेदस्य ॥ १३९ ॥ एलापणी सुवहा रास्ना युक्तरसा चत्वारि एलापर्ण्याः कोल्टिप इति ख्यातायाः । चांगेरी चुक्रिका दंतराटा अंबष्टा अम्ललोणिका "अम्ललोलिका" पंच अम्छलोणिकायाः चुका इति ख्यातायाः ॥ १४०॥ सहस्रवेधी चुकः अम्छवेतसः शतवेधी चतुष्कमम्छवेतसस्य। "चांगेर्यादयो नव पर्याया इत्यपि मतम्।" नमस्कारी गंडकारी "गंडकाली" समंगा खदिरा चत्वारि लजालु "लाजाळूं" इति प्रसिद्धायाः ओषधेः ॥ १४१ ॥ जीवंती

जीवंती जीवनी जीवा जीवनीया मधुस्रवा॥
कूर्चशीर्षी मधुरकः शृंगह्रस्वांगजीवकाः॥ १४२॥
किरातिकतो भूनिबोऽनार्यतिकतोऽथ सप्तला॥
विमला शाँतला भूरिफेना चर्मकषेत्यिप॥ १४३॥
वायसोली स्वादुरसा वयस्थाऽथ मकूलकः॥
निकुंभो दंतिकाँ प्रत्यक्श्रेण्युँदुंबरपण्यिप॥ १४४॥
अजमोदा तूयगंधा ब्रह्मदर्भा यवानिका॥
मूले पुष्करकाश्मीरपद्मप्रजाणि पौष्करे॥ १४५॥
अव्यथाऽतिचरा पद्मा चारटी पद्मचारिणी॥

जीवनी जीवा जीवनीया मधुस्रवा "मधुः स्रवेति पदद्वयमि ।" मधु पुष्परसे क्षौद्रे मद्ये ना तु मधुद्रुमे । वसंतदैसभिचैत्रे स्याज्जीवंत्यां तु योषितीति मेदिनी । विश्वपकाशोऽप्येवम् । पंच जीवंत्याः "हरणवेल, इरणदोडी इति ख्यातायाः।" कूर्चशिर्धः मधुरकः शृंगः हस्वांगः जीवकः पंच जीवकस्य ॥ १४२ ॥ किरातिक्तः "चिरितक्तश्चिरातिक्तश्च । किरातश्चिरतिक्तश्च भूनिबहिमकावपीति रभसः।" भूनिवः अनार्थ-तिक्तः त्रयं किराईत इति ख्यातस्य । सप्तछा विमछा शातछा "सातछा । विमला सातलायां स्यादिति विश्वप्रकाशः। " भूरिफेना चर्मकषा पंच सप्तलायाः "शिकेकाई इति मिसदायाः"॥ १४३॥ वायसोली स्वादु-रसा वयस्था त्रयं लहानकावळी, काकोली इति च ख्यातस्य। मकू-लकः "पृषोदरादित्वादुत्वे मुकूलको प्रि"। निकुंभः दंतिका "दंतिजा" मसक्श्रेणी उदुंवरपणीं "ऊदुंवरपणीं ऊदुंवरपणीं" पंच दंसाः "दांती इति ख्यातायाः।" यस्याः वीजं जेपाळ इति ख्यातम् ॥ १४४ ॥ अजमोदा उन्रगंधा ब्रह्मदर्भा यवानिका "यमानिका" द्वे यवान्याः ओवा इति ख्यातायाः । "यवानीद्वयस्य द्वे द्वे नामनी इत्यपि मतम्।" पुष्करं काश्मीरं पद्मपत्रं पद्मवर्णमिति पाठः ।" त्रीणि पौष्करमूळे पुष्करमोषि विशेषस्तस्य मूले इसर्थः ॥ १४५ ॥ अन्यथा अतिचरा पद्मा चारटी पद्म-चारिणी पंच उत्तरदेशे मसिद्धायाः पद्मचारिण्याः "स्थलकमलिनी इति कापिल्यः कर्कशश्चंद्रो रक्तांगो रीचनीत्यि ॥१४६॥
पप्ताह उरणाख्यश्च पलाण्डुस्तु सुकंदकः ॥ १४७॥
लतार्कदुवृमौ तत्र हरितेऽथ महौषधम् ॥
लशुनं गंजनारिष्टमहाकंदरसोनकाः ॥ १४८॥
पुनर्नवा तु शोथघ्री वितुन्नं सुनिषण्णकम् ॥
स्याद्वातकः शीतलोऽपराजिता शण्णपर्णपि ॥१४९॥
पारावतांघिः कटभी पण्या ज्योतिष्मती लता ॥
वार्षिकं त्रायमाणा स्यात्रायंती बलभदिका ॥१५०॥

ख्यातायाः ।" कांपिल्यः "कांपिछः । चंद्रः कर्पूरकांपिछसुधांशुस्वर्णवारि-ष्विति मेदिनी।" कर्कशः चंद्रः रक्तांगः रोचनी "रेचनी" पंच शुण्डारोच-नीति ख्याताया रोचन्याः ॥ १४६ ॥ प्रपुन्नाडः "प्रपुन्नालः प्रपुनालः प्रपु-नाडः प्रपुन्नडः " एडगजः " एछगजः " दद्वघ्नः " दद्वघ्नः " चक्रमर्दकः पद्माटः जरणाख्यः "जरणाक्षः" पद्वं टाकला इति ख्यातस्य । पलाण्डः सुकंदः द्वे पलाण्डोः "कांदा इति मसिद्धस्य " ॥ १४७ ॥ हरिते हरिद्वणे तत्र पलाण्डौ लतार्कः दुद्रमः इति द्वे । महीषधं लशुनं "लशूनं" गुंजनं अरिष्टः महाकंदः रसोनकः षद् लग्जनस्य । रसे आस्वादने ऊन्यते पातकहेतुत्वात् रसोनकः । ऊन परिहाणे एरच् घञ् वा । णिलोपः । स्वार्थे कन् । लक्षुनगृंजनयोराक्ट-तिभेदेऽपि रसैक्यात् अभेद इति बहवो मन्यंते ॥ १४८ ॥ पुनर्नवा शोथब्री द्वे पुनर्नवायाः "घेदुळी इति देशे प्रसिद्धायाः।" वितुत्रं सुनिषण्णकं द्वे सुषुन " कुरडु " इति ख्यातस्य शाकभेदस्य । वातकः शीतलः अपराजिता राणपर्णी " सनपर्णी असनपर्णी आसनपर्णी । भवेदसनपर्णी च शीतछः विश्विरेडन्यवदिति विश्वमकाशः । शीतळं पुष्पकाशीसे शैलले मलयोद्भवे । पुमानासनपण्या स्याच्छिशिरे वाच्यलिंगकिमिति मेदिनी।" चत्वारि शण-पण्यीः गोकणी इति ख्यातायाः। "शीतलवातक इत्येकं पदमिति धन्वंतरि-राह "॥ १४९ ॥ पारावतांघिः "पारावतांघी " कटभी पण्या ज्योतिष्मती लेता पंच ज्योतिष्मत्याः मालकांगोणी इति ख्यातायाः। पारावतांत्रिः स्त्री। वार्षिकं त्रायमाणा त्रायंती बलभद्रिका चतुष्कं त्रायमाणायाः ॥ १५० ॥ विष्वक्सेनिपया गृष्टिर्वाराही बदरेत्यिप ॥
मार्कवो भृंगराँ जाँ स्यात्काकमाची तु वायसी॥१५१॥
शतपुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसिः ॥
अवाक्पुष्पी कारवी च संरणाँ तु प्रसारिणी ॥१५२॥
तस्यां कटंभरा राजबला भद्रबलेत्यिप ॥
जनी जतूका रजनी जतुकृचक्रवर्तिनी ॥१५३॥
संस्पर्शाऽथ शटी गंधमूली षडुंथिकेत्यिप ॥
कचूरोऽपि पलाशोऽथ कारवेछः कठिक्रकः ॥१५४॥
सुषवी चाथ कुलकं पटोलस्तिक्तकः पटुः ॥

विष्वक्सेनिया गृष्टिः " घृष्टिः " वाराही बदरा चतुष्कं वाराह्याः "वारा-हीकंद दुकरकंद इति ख्यातायाः" । मार्कवः भृंगराजः "भृंगरजाः । भृंग इव रजोऽस्य । सांतोऽदंतोऽपि । स्यान्मार्कवो शृंगरजो शृंगराजः सुजागर इति रभसात्।" द्वे माका इति ख्यातस्य । काकमाची वायसी द्वे कावळी "काकजंघा" इति ख्यातायाः ॥ १५१ ॥ शतपुष्पा सितच्छत्रा अतिच्छत्रा मधुरा मिसिः "मिसी" अवाक्पुष्पी कारवी सप्तकं शोप इति ख्यातायां शत-पुष्पायाम् । सरणा "सरणी सारणी । सरणा सरणी चार्वी कटंभरा महाव-छेति रुद्रः । रुग्भेदे ना प्रसारण्यां स्वल्पनद्यां च सारणीति मेदिनी ।" प्रसा-रिणी ॥१५२॥ कटंभरा "कटंबरा" राजवला भद्रवला पंच प्रसारण्याः (चांद-वेल) "कुज्जमसारिणी" इति ख्यातायाः। जनी "जिनः" जतूका "जतुका " रजनी "रजनिः " जतुकृत् चक्रवर्तिनी ॥ १५३॥ संस्पर्शा षट् चक्रवर्तिन्याः चाकवत इति ख्यातायाः । शटी गंधमूली "गंधमूला" षद्गंथिका कर्चूरः "कर्बूरः कर्बुरः" पलाशः पंच शम्याः "कापूरकाचरी, आंबेहळद इति ख्यातायाः।" कारवेछः कठिछकः "कटछकः"॥ १५४॥ मुपवी "मुसवी सुरावी" त्रीणि कारवेछस्य कारली इति ख्यातस्य। कुलकं पटोलः तिक्तकः पदुः चत्वारि पटोल "पडवल" इति ख्यातस्य । कूष्माण्डकः कर्कारुः द्वे कूष्पाण्डस्य "कोहळा इति ख्यातस्य ।" उर्वाहः "ईर्वाहः इर्वाछः

कृष्माण्डकस्तु कर्कार् वर्गिक कर्किटी क्रियो।।१४५५॥ इक्ष्वाकुः कटुतुंबी स्यानुं कृष्ण बृह्म समि।।१५५॥ इक्ष्वाकुः कटुतुंबी स्यानुं कृष्ण बृह्म समि।।१५६॥ अशोद्धः सूर्षाः कंदो गंडीरस्तु सम्रष्ठिल्या।।१५५॥ अशोद्धः सूर्षाः कंदो गंडीरस्तु सम्रष्ठिल्या।।१५५॥ वर्गे कुण्णोद्धिका खी तु मूलकं हिल्मोन्निका।।१५५॥ वास्तुंकं शाकभेषाः स्युर्द्वा तु शतपर्विका।।

एवंकिः । जन्मत्तो धुस्तुंद्विकाः ककीटः स्यादिति पुंस्काण्डे रत्नकोशात्।" कर्कटी "कर्कटि: " दें के केट्यारें का कड़ी इति ख्यातायाः ॥ १५५ ॥ इक्ष्याकुः कुदुतुंवी दे कदुतुंब्या कुडिभी पूळा इति ख्यातायाः। अत्र इक्ष्या-कुशब्दः कडुकदुतुंब्युभर्यसाधारणः । इक्ष्यांकः कदुतुंब्यां स्त्री सूर्यवंशे नृपे युमामिति क्लेशांतरेऽप्युक्तम् । " तुंबीत "तुंबिः तुंबा " अलाबूः । "अलाबूः आलाबूः आलाबुः लाबुः लाबुः। अलाबुः सी पिडफला तुंबिस्तुंबी महा-फला । तुंना तु वर्तेलाङ्गलावूर्तिवे सुंबी तु, लावुकेति वाचस्पतिः । अलावू-स्तुंवकः मोह्रकः इति चंद्रः । छाङ्क्षेत्रं सुकोशे । द्वे काळा भोपळा इति क्याब्रह्मनी " अलाबुईस्वातोऽभि किस्ति। चित्रा गवाक्षी गोडुंवा त्रीणि गोडुंवायाः "क्रंब्रहळ इति रेज्यातायाः । चित्राऽऽखुपणीं गोडुंवा सुभद्रा दंतिकासु च असायायां सपनक्षत्रे नदीभेदेषु च स्त्रियामिति मेदिनी। गवाक्षी लिबद्रवास्ण्यां गुलाक्षो जालके कपाविति हैमः । गोदुग्धेति पाठो न दश्यते कोशेषु । बोदुर्ग्धेति चिभूड इति मसिद्धिर्वैद्यके"। विशाला इंद्रवारुणी दे इंद्रशारुण्याः "मोठी कंवडळ इति ख्यातायाः ॥ १५६ ॥ अशोंघः सूरणः ''तालव्यादिरिप ।'' कंदः त्रीणि सूरणस्य । गंडीरः समष्ठिला द्वे गंडीरा-ख्यशाक्भेदस्य "कडू सूरण इति ख्यातस्य।" कछंब्याद्यः पंच शाकभेदाः स्युः एकैकम्। तत्र कलंबी वेण्वाकृतिः। "कलंबी तु रातपर्वा कलंबूर्वा सुवीरुध इति वाचस्पतिः । कलंबी शाकभेदेऽपि स्याइंडशरयोः पुमानिति मेदिनी ।" ज्पोदिका "जपोदीकापि" (वाळी) "थोरमयाळ पोईमांडवीवेल" इति असिदा । मूलकं मुळा इति ख्यातम् । हिलमोचिका देशांतरे हलहंची "चाक-वत " इति मसिद्धा ॥ १५७ ॥ वास्तुकं "वथुवा " चंदनबदुवा" इति श्रीसद्भम्। "वास्तूकमि"। दूर्वा शतपविका "शतपणिका" सहस्रवीर्या सहस्रवीर्याभागव्यौ रुहाऽनंताऽथ सा सिता ॥१५८॥ गोलोमी शैतवीर्या च गंडाली शकुलाक्षका ॥ कुरुविंदो मेघनामा मुस्ता मुस्तकमित्रयाम् ॥१५९॥ स्याद्भद्भम्तको गुंदा चूडाला चक्रलोच्चटा ॥ वंशे त्वक्सारकर्मारत्वचिसारतृणध्वजाः ॥ १६० ॥ शतपर्वा यवफलो वेणुमस्करतेजनाः ॥ वणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनंत्यनिलोद्धताः ॥१६१॥ ग्रंथिना पर्वपरुषी गुंदस्तेजनकः शौरः ॥ नहस्तु धमनः पोटगलोऽथो काशौमित्रयाम् ॥१६२॥

भार्गवी रुहा अनंता पद् दूर्वायाः ॥ १५८ ॥ सा दूर्वा सिता शुक्का चेत् तत्र गोलोमी शतवीर्या गंडाली शकुलाक्षका इति चत्वारि । कुरुविदः मेघनामा मुक्ता मुक्तकं चत्वारि मुक्तायाः "मोथ इति ख्यातायाः"। मेघनामा मेघ-पर्यायनामकः। "मुस्तकं पुंसि क्रीबे च"॥ १५९॥ भद्रमुस्तकः। भद्र-मिति पृथगपि नाम । "भद्रं स्यान्मंगछे हेम्नि मुस्तके करणांतरे इति रुद्रः ।" गुंद्रा द्वे मुस्ताविशेषस्य भद्रमुस्तकस्य "नागरमोथा इति ख्यातस्य।" अस्ति-यामिति मुस्तकभद्रमुस्तकाभ्यां संबध्यते । धन्वंतरिरिमं भेदमाह । मुस्तकों-Sबुधरो मेघो घनो राजीवशेरुकः । भद्रमुस्तो वराहोऽब्दो गांगेयः कुरुविंदक इति । चूडाला चक्रला उचटा त्रीणि उचटामूलस्य "फुरडी इति कोंकणे ख्यातस्य मुस्ताविशेषस्य।" वंशः त्वक्सारः कर्मारः त्वचिसारः तृणध्वजः ॥ १६०॥ शतपर्वा यवफलः वेणुः मस्करः तेजनः दशकं वेणोः । ये वेणवः अनिलोदताः अनिलेन कीटादिकतरंध्रगतवायुनोद्धताः स्वनंति बाब्दं कुर्वति ते कीचकाः स्युरिसेकम् ॥ १६१ ॥ ग्रंथिः पर्व परुः "परुरुदंतोऽपि । "मज्जा सारो, ग्रंथिः परः, परागः कुम्रुमरेणुः"-इति पुंस्काण्डे रत्नकोशात्।" त्रीणि वंशादिश्रंथेः पेरें इति ख्यातस्य। तत्र ग्रंथिनी पुमान्। गुंद्रः तेजनकः शरः "सरः। सरस्तु मुंजो वाणाख्यो गुंद्रस्तेजनकः शर इति वाचस्पतेर्दसादिश्र ।" त्रीणि शरस्य । नडः "नलः। अथ पोटगलः पुंसि नलेच काशमत्स्ययोरिति मेदिनी।" थमनः पोटगलः त्रीणि देवनळ इति ख्यातस्य । काशं "कासम्"॥ १६२॥

इक्षुगंधा पोटगलः पुंसि भूमि तु बल्वजाः ॥
रसाल इक्षुस्तद्भेदाः पुंड्रकांतारकादयः ॥ १६३ ॥
स्याद्वीरणं वीरतरं मूलेऽस्योशीरमिश्चयाम् ॥
अभयं नलदं सेव्यममृणालं जलाशयम् ॥ १६४ ॥
लामज्जकं लघुलयमवदाहेष्टकापथे ॥
नहाँदयस्तृणं गर्मुच्छ्यामाकप्रमुखा अपि ॥ १६५ ॥
अस्त्री कुशं कुथो दर्भः पवित्रमथकचृणम् ॥
पौरसौगंधिकध्यामदेवजग्धकरौहिषम् ॥ १६६ ॥

इक्षुगंधा पोटगलः त्रीणि काद्यस्य " कादा पुत्रपुंसकम्। " बल्वजा इत्येकं पुंछिगं वहुवचनांतम् "मोळ, लहाळे, लवा इति ख्यातस्य । एको वल्वज इति भाष्यकारवचनादेकत्वेऽपि।" रसालः इक्षुः द्वे इक्षोः । पुंड्रः कांता-रकः इत्यादयस्तस्येक्षोर्भेदाः । आदिना कोशकारादिग्रहः । "स च । इश्वः कर्कटको वंशः कांतारो वेणुनिस्रतिः । इश्वरस्यः पौंड्रकश्च रसालः कुसुमा-चक इति " एकैकम् ॥ १६३ ॥ वीरणं वीरतरं द्वे तृणभेदस्य "काळा वाळा इति ख्यातस्य"। अस्य वीरणस्य मूले उशीरं अभयं नलदं सेव्यं अमृणालं जलाशयम्।। १६४ ॥ लामज्जकं लघुलयं अवदाहं इष्टकापथं इति दश नामानि स्युः । छघु छयं इति पृथगपि । छामज्जकं सुवासं स्यादमृणाछं छयं ल्लाच्चिति सुश्रुतः । अवदाहेष्टमिति अवदाहेष्टकापथिमिति चैकैकं पदिमिति । नहाद्यः नहकाशाद्यः तृणं तृणजातीया इत्यर्थः । "नलाद्य इत्यपि वाटः। ये च गर्भुच्छचामाकप्रमुखाः। गर्भुच्छचामाकौ तृणधान्यविशेषौ । अमुख्याब्दाद्रक्ष्यमाणाः कुशादयः कंगुकोद्रवाद्याश्च । तेऽपि तृणजातीयाः । "अत्र प्रमुख्याब्दात्रीवाराद्या गृहीतव्याः । अन्यथा कोद्रवादीनां हविष्य-त्वापातात्। इयामाकः इयामकोऽपि चेति हलायुधाच्छचामकोऽपि ।" एकम् ॥ १६५ ॥ कुशं कुथः दर्भः पवित्रं चत्वारि कुशस्य । तत्र कुशं स्त्रीव-युंसोः । कचूणं पौरं सौगंधिकं ध्यामं देवजग्धकं रौहिषं षद् गंजाण "रोहि-सगवत " इति ख्यातस्य तृणभेदस्य ॥ १६६ ॥ छत्रा अतिच्छत्रः पालघ्रः। षाछं क्षेत्रं इंतीति पाछन्नः । मालातृणकं ''मालाकाराणि तृणान्यस्य ।" छत्राऽतिच्छत्रपालक्ष्णे मालाक्षणकभूस्तृणे ॥
शाष्ट्र बालत्यं चास्रोऽ स्वसं तृष्ट्रमार्जनम् ॥ १६७ ॥
तृण्यानां संद्रितस्तृण्या बङ्चा तु नडसंहतिः ॥
तृण्यानाह्वयस्तालो नालिकरस्तु लांगली ॥ १६८ ॥
घांटा तु पूगः क्रमुको गुँवाकः खपुरोऽस्य तु ॥
फलमुद्रेगमेते च हितालसहितास्त्रयः ॥ १६९३॥
खर्जूरः केतकी ताली खर्जूरी च तृण्यद्भमाः ॥
॥ इति वनौषधिवर्गः ॥ ४ ॥

सिंहो मृगेंदः पंचास्यो हर्यक्षः के मृशि हरिः ॥ कि

भूस्तृणं पंच वचाकृतेर्जलतृणभेदस्य। "अत्र आद्यत्रयं शेतगत्रत इति ख्यातस्य,। अत्यद्वयं मालाकारतृणस्येत्यपि मतम्।" शब्पं "शस्यं" कालतृणं द्वे कोम-छतृणस्य । घासः यवसं द्वे गवादीनां भक्ष्यतृणस्य । तृंणं अर्जुनं दे तृण्य-मात्रस्य ॥ १६७ ॥ तृणानां संहतिः समूहस्तृण्येत्युच्यते एकां । त्रांडानां संहतिर्नड्येत्युच्यते एकम्। तृणराजः तालः द्वे तालस्य । तृणराजाद्वयस्द्व-णराजनामकः । नालिकेरः "नारिकेरः नारिकेलः 'नाडिकेरः नगरीकेलः नारिकेलिः नारीकेली" लांगली द्वे नारिकेलस्य "नारल्" इति ख्यातस्य । लांगली स्त्री ङीषंतः। इत्रंतः पुंसीत्येके ॥ १६८ ॥ घोंटा पूनः क्रमुकः गुवाकः "गूवाकः"। गुवाकोऽपि च गूवाक इति तहस्पाछः त खपुरः इपंच पूगवृक्षस्य " सुपारी, पोफळी इति ख्यातस्य । " अस्यक्फलं उद्वेगमित्युक्रयते एकम् । एते तालनालिकेरपूगास्त्रयः । हितालस्तालभेदः सन्तु अन्यप-रिमाणः तत्सहिताः एवं चत्वारः खर्जूरादयश्चत्वारश्च एतमष्टौ एते त्रानुमा इत्युच्यंते ॥ १६९ ॥ तत्र खर्जूरः खजूर इति ख्यातः किनेतन्त्रि इति इति केगत ' केतक " इति ख्याता । एवं ताली तालीभेदः । खर्जूरी खर्जूरभेदः॥ इति वनौषधिवर्गः ॥ ४॥ ॥ सिंहः। हिनस्ति इति सिंहः, । हिंसि हिस्सयाम् । मयूरव्यंसकादिः । भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहो विपर्यया-दित्युक्तम् । मृगेंद्रः पंचास्यः हर्यक्षः केसरी । केसरी तुरगे सिंहे पुत्राग्रे ("कंठीरवो मृगरिपुर्मगृहिष्मृगाशनः॥
पुंडरीकः पंचनखित्रकायमृगद्विषः॥१॥॥) (१)
शार्वूलद्वीपिनौ व्याघ्रे तरक्षुँस्तु मृगादनः॥१॥
वराहः सूँकरो घृष्टिः कोलः पोत्री किरिः किटिः॥
देष्ट्री घोणी स्तब्धरोमा कोडो भूदार इत्यपि॥२॥
कपिप्रवंगप्रवगशाखामृगवलीमुखाः॥
मर्कटो वानरः कीशो वनौका अथ भहुके॥३॥
ऋक्षाऽच्छभञ्जमङ्कूका गंडके खडुखडुनौ॥
लुलायो महिषो वाहदिषत्कासरसैरिभाः॥४॥

नागकेसर इत्युक्तम्। हरिः षद् सिंहस्य । केसरी इन्नंतः। ताल्रव्यमध्योऽपि। पंचं विस्तृतमास्यमस्य पंचास्यः। "पचि विस्तारे। मुखं पादाश्च पंचास्या-नीव यस्येति वा" । कंठीरवो मृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशन इसादयोऽप्यस्य पर्यायाः ॥ १ ॥ शार्दूलः द्वीपी व्याघ्रः त्रीणि व्याघ्रस्य । तरश्चः "तरक्षः" मृगादनः द्वे कुकुराकृतेः कृष्णरेखाचित्रितस्य मृगविशेषस्य "तरस इति ख्यातस्य ॥ १॥" वराहः स्नुकरः घृष्टिः " गृष्टिः " कोलः पोत्री । पोत्रं मुलाप्रं अस्ति यस्य । पोत्रं वस्त्रे मुखाग्रे च सूकरस्य इलस्य चेति । किरिः "किरः" किटिः दंष्ट्री घोणी स्तब्धरोमा क्रोडः भूदारः द्वादश स्करस्य । तालव्या-दिरिप शुकरः । साहचर्याद्वृष्टिः पुंसि । पोत्रिणौ । दंष्ट्रिणौ । घोणिनौ । स्तब्धरोमाणौ ॥ २ ॥ कपिः प्रवंगः प्रवंगः शाखामृगः वलीमुखः "वलि-मुखः वलीमुखः" मर्कटः वानरः कीशः वनौकाः नवकं वानरस्य । वनौ-कसौ। "शाखाचारी मृगः शाखामृगः"। भछुकः ॥ ३॥ ऋक्षः अच्छ-भन्नः भन्नकः "भान्नकः भान्नकः" चतुष्कमच्छमन्नस्य आस्वल, रीस इति ख्यातस्य। "केचन भालु इति ख्यातायाः नामचतुष्कमिति वदंति" इस्व-मध्योऽपि । भञ्जक इति । अच्छभञ्जपरिषद्विरहतीति मयोगः । अच्छ इति च । अच्छः स्फटिकभञ्जूकिनर्मलेष्विति मेदिनी । गंडकः खड्गः खड्गी । खङ्ग शृंगं यस्यास्ति । त्रीणि गंडशृंग "गेंडा" इति ख्यातस्य । छुलायः "खुलाप इति ओष्ठ्यांतोऽपि" महिषः वाहद्विषन् । वाहानां ह्यानां द्विषन । कासरः

१ इदं पद्यं तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

स्त्रिया शिवा भूरिमायगोमायुमृगधूर्तकाः ॥ शृंगालवं चुककोष्टुफेरुफेरवजं चुकाः ॥ ५ ॥ ओतुर्विडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक् ॥ त्रयो गोधरगोधारगोधया गोधिकात्मजे ॥ ६ ॥ श्वावित्तु शल्यस्तल्लोम्नि शलली शललं शलम् ॥ वातप्रमीर्वातमृगः कोकस्त्वीहामृगो वृकः ॥ ७ ॥ मृगे कुरंगवातायुहरिणाजिनयोनयः ॥ एणेयमेण्याश्चर्मायमेणस्येणमुभे त्रिषु ॥ ८ ॥

सैरिभः पंच महिषस्य " गवा इति ख्यातस्य " ॥ ४॥ शिवा भूरिमायः गोमायुः मृगधूर्त्तकः शृगालः "सृगालः" वंचुकः "वंचकः । वंचकस्तु खले धूर्ते गृहवभ्रौ च जंबुक इति कोशांतरात्।" कोष्टा फेरुः फेरवः जंबुकः दश जंबुकस्य कोल्हा इति ख्यातस्य । स्त्रियामिति । पुंच्यक्ताविप शिवाशब्दो निसं स्त्रीलिंग इसर्थः । "चतुष्पदां द्विलिंगता वक्ष्यते तदपवादोऽयम् ।" स्रगालो दंत्यादिरिप । क्रोष्टुशब्दस्य रूपाणि तु क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः । क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्ट्रन् । क्रोष्ट्रा कोष्ट्रनेत्यादि । दीर्घमध्योऽपि जंबूक इति ॥ ५ ॥ ओतुः विडालः "विडालः " मार्जारः वृषदंशक आखुभुक् पंच मार्जारस्य । गौधरः गौधारः गौधेयः एते त्रयः शब्दा गोधिकात्मने स्थलगोधिकाया अपसे डंगार इति ख्याते । "अयं कृष्णसर्पाद्गोधायां घोरपड इति ख्यातायां चतुष्पाज्जायते । अस्य सर्पस्य दंशेन मानवोऽवश्यं म्रियते" ॥ ६ ॥ श्वावित् शल्यः द्वे शल्यस्य साळई "साळी" इति ख्यातस्य । श्वानं विध्यति लोम्ना श्वावित् श्वाविधौ । तस्य शल्यस्य लोम्नि शलली शललं शलं इति त्रीणि । श्रालली स्त्रियाम् । इदं सीमंतोन्नयनादावुपयुज्यते । वातममीः वातमृगः द्वे वातमृगस्य वाघूळ इति ख्यातस्य । वातप्रमीरीदंतः पुंसि । रूपाणि तु । वातमभीः वातमस्यौः वातमस्यः । वातमभीं वातमस्यौ वातमभीन् । सप्त-म्येकवचने तु सवर्णदीर्घः । वातममी । स्त्रियां तु लक्ष्मीवत् । कोकः ईहामृगः वृकः त्रीणि वृकस्य "लांडगा इति ख्यातस्य।" कोक ईहामृगः इसपि पाटः ॥ ७ ॥ मृगः कुरंगः वातायुः " वानायुः वनायुः ।" हरिणः अजि-नयोनिः पंच हरिणस्य । एण्या हरिण्याश्चर्माद्यं आद्यशब्दात् मांसादि ऐणे-यमित्युच्यते एकम् । माणिरजतादिभ्योऽञ् इत्यञ् । एणस्य तु चर्माद्यं

कदली कंदली चीनश्चमूरुपियकाविष ॥ समूरुश्चेति हरिणा अमी अजिनयोनयः ॥ ९ ॥ कृष्णसारहरून्यंकुरंकुरांबररौहिषाः ॥ गोकर्णपृषतेणईर्यरोहिताश्चमरो मृगाः ॥ १० ॥ गंधर्वः शरभो रामः सृमरो गवयः शशः ॥ इत्यादयो मृगंदाद्या गवाद्याः पशुजातयः ॥ ११ ॥

ऐणिमत्युच्यते एकम् । उभे ऐणेयं ऐणं च त्रिषु स्पष्टम् ॥८॥ कदली कंदली चीनः चमूरुः प्रियकः समूरुः एते षद् हरिणभेदाः एकैकम्। कदलीकंदल्यौ ङीषंते स्त्रियाम्। स्वामिमते तु इत्नंतौ पुंसि । अमी षट् हरिणाः वक्ष्यमाणाः कृष्णसारादयश्च अजिनयोनय उच्यंते । यत एते चर्मण्युपयुक्ताः ॥९॥ कृष्ण-सारः " कुष्णशारः । कृष्णश्चासौ सारश्च । वर्णो वर्णेनेति समासः । बारः वावलवातयोरिति तालव्यादौ रभसः। " रुहः न्यंकुः रंकुः वंबरः " वंबरः संवरः।" शं वृणोति । वृज् वरणे । रौहिषः " रोहिषः । रोहिषं कचृणे क्रेयं रोहिषो हरिणांतर इति विश्वप्रकाशः।" गोकर्णः। गोकर्णोऽश्वतरे सर्पे मृगभेदे गणांतर इति हेमचंद्रः । पृषतः एणः ऋत्यः " ऋष्यः । एणः कुरंगमो रिष्यः स्यादक्यश्चारुलोचन इति त्रिकाण्डकोषात् तत्र रिष्योऽपि।" रोहितः "लोहितः" चमरः एते द्वादक्ष मृगाः मृगभेदाः एकैकम् । तत्र कुष्णसारः कुष्णवर्णेन मिश्रः कुष्णमृग इति ख्यातः । रुरुर्देशांतरभा-षायां भुवार "रोहें" इति ख्यातः । न्यंकुर्नागुण इति ख्यातः "दांवर-भेदः "। रंकुः चिता " चितळ जंडियार मृगविशेष " इति ख्यातः । शंवरः सांवा " सांवर " इति ख्यातः । रौहिषः रोही इति ख्यातः । गोकर्णः गोंव इति ख्यातः । पृषतः विदुविशिष्टः पुषिव इति ख्यातः । एणश्चारुनेत्रः । ऋष्यः शीघ्रगामी । रोहितो रक्तवर्णः चमरश्चामरोपयोगिपुच्छः ॥ १० ॥ गंधर्वः शरभः रामः स्टमरः गवयः शशः एते षद् मृगभेदाः । " शरभस्ताल-व्यादिः।" तत्र गंधर्वो गंधविशिष्टः। शरभो लङीसरा इति मसिद्धः। रामो रमणीयरूपो मृगभेदः । समरः सरणशीलः । गवयः गवा इति ख्यातः। श्राशः ससा इति ख्यातः एकैकम् । इसादयः गंधर्वादयः आदिशब्दादत्रा-नुक्ता वनपोतादयो ये च पूर्वोक्ता मृगेंद्राद्याः सिंहाद्याश्चमरांताः ये च वर्गीतरे वक्ष्यमाणा गवाद्याः गोहस्त्यश्वादयः ते सर्वे पशुजातयः पशुनाब्द- ("अधोगंता तु खनको वृकः पुंध्वज उंदुरः॥") (१) उंदुरूर्मूषकोऽप्याखुर्गिरिका बालमूषिका॥ सरटः कृकैलासः स्यान्मुसैली गृहगोधिका॥ १२॥ लूता स्त्री तंतुवायोणनाभमकेटकाः समाः॥ नीलंगुस्तु कृमिः कर्णजलौकाः शतपद्युभे॥ १३॥ वृश्विकः शूककीटः स्यादैलिद्रोणौ तु वृश्विके॥

वाच्या इत्यर्थः एकम् ॥ ११ ॥ "अधोगंता खनकः वृकः पुंध्वजः उंदुरः पंच क्षेपकश्लोकगतनामानि मूषकस्य । " उंदुरुः मूषकः " ह्रस्वोपघदीर्घौपधमु-षमूषधातुभ्यां किन मुषकः मूषक इति द्वयम् " आखुः त्रयं मूषकस्य । उंदुरुं-दुरुरंदुर इति शब्दार्णवे । गिरिका वालमूषिका द्वे स्वल्पमूषकजातेः। " सर्वासुर्वालमू विकेति दुर्गः । " छुछुंदरी गंधमुखी दीर्घतुंडी दिवां धिकेति श्लोकार्धं केचिदत्र पठंति । एतन्नामचतुष्ट्यं मूषकसदशजातिविशिष्टस्य चिचुं-द्रीति ख्यातस्य । सरटः क्रुकलासः "क्रुकलाशः क्रुकुलासः । क्रुकं शिरो ग्रीवा कंठं च लासयित " द्वे सरडा इति ख्यातस्य। मुसली गृहगोधिका " गृहगो-लिकेसपि पाठः " द्वे गृहगोधायाः " पाल इति ख्यातायाः। " मुसति संशयं कंडयदि शुभाशुभस्चकत्वात् । मुसली ङीवंता । मुशलीति तालव्यमध्यापि । इयेष्ठा स्नी-कुड्यमहस्या च गृहगोधा गृहालिकेति कोशांतरम् ॥ १२ ॥ लूता तंतुवायः र् तंत्रवायः " ऊर्णनाभः ऊर्णेव तंतुर्नाभौ यस्य । मर्कटकः चत्वारि क्फ्रीनाभस्य " कोफ्की को इति ख्यातस्य । तत्र छूता नित्यं स्त्री । नीलंगुः क्रिक्षः "क्रिमिः । क्रिमिनी क्रिमिवत्कीटे लाक्षायां क्रिमिले खर इति मेदिनी । द्वसामये भ्रेद्धंसि कीटे च कृमिवित्किमिरिति रभसः। " द्वे अपि पुंसि श्रुद्र-कीदमात्रस्य " कुसुरडाँ घुले इति ख्यातस्य "। नीलांगुरिति दीर्घमध्योऽपि। " नीलंगुरिप नीलांगुरिति द्विरूपकोशः।" कर्णजलौकाः शतपदी द्वे स्त्रीलिंगे। " कर्णजळूका " घोण, गोम वळोंजी इति ख्यातायाः । शतं पादा यस्याः सा। "कर्णजलौकाः सांता । कर्णजलूका कर्णजलौकेति च टावंतापि " ॥ १३॥ वृश्चिकः गूककीटः द्वे गूककीटस्य " ऊर्णादिभक्षकस्य कसर इति ख्यातस्य। " शूकं शूकाकारं लोग तद्यक्तसर्वीगः कीटः शूककीटः। अलिः "आलिः।" वृश्चिको द्रुण आलिः स्यादिति बोपालितः। आली। अथाली

BOMBINEIL.

पारावतः कलस्यः कपोतोऽथ शशादनः ॥ १४॥
पत्री स्पेम उल्कर्ण वापसारातिपेचकौ ॥
("दिवांधः कौशिको घूको द्विचामीतो निशाटनः॥")(१)
व्याघाटः स्पादरहाजः खंजरीटस्तु खंजनः॥ १५॥
लोहपृष्ठस्तु कंकः स्पाद्य-आणः किकीद्विविः॥
किलगमृंगधूम्पाटा अथ स्थाच्छत्पत्रकः ॥ १६॥
दार्वाघाटोऽथ सारंगस्तोककश्चातकः समाः॥
कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कटश्चरणायुधः॥ १७॥

क्रमादृश्चिके भ्रमरे पुमानिति कोशांतरम् ६% क्रोणः " हुणः अ वृश्चिकः त्रीप्रि विज्ञाः इति ख्यातस्य विषकीटस्य । तत्रालिस्द्रित इक्नंतश्च । पारावतः " पारा-पतः। पारापतः कलरवः पत्री इयेनः बुक्तादन हिति रमसः। "क्रुव्सर्वः कुप्रोतः त्रीणि पारावतस्य पारवा " खबूत्रः ? इति ख्यात्रस्य । पारावतः कपूरेतः स्याद्कपोतो विहगांतर इति विश्वःः। श्राशादनः भू १४ ॥ पत्री क्येनु अन्तर्य समझणा इति ख्यातस्य । जलूकः वाससारातिः पेचकः त्रसमूख्य कस्य घूक " धुवड पेंचापक्षी " इति ख्यातस्य । " दिवांभः कौशिकः धूकः विवासीतः निहास्तः पंचकमप्युलूकस्य ।" व्याघाटः भरद्वाजः दे अरद्वाजस्य पक्षिणः " कुकुड़कोंवा कुंभारकोंवा इति ख्यातस्य । " खंजरीटः इलंजनः दे ज्ञकत्पक्षस्य पक्षितिकोषस्य "ताजवा तय्यर ईति ख्यातस्य त्या १६०॥ लोह-पृष्ठः केक्र्र्भ कंक्र्रछबद्धिजे ख़्यातो लोहपृष्ठकृतांतयोरित्युक्त्वात्। द्वे बाणो-प्रभोगिपत्रस्य पश्चिभेदस्य अन्त्राषः " चासः । इश्वपक्षिभिदोश्चासः इदिःदंशां-त्रेषु रुद्रः । अ किकीदिविः अकिकीदिविः किकिदिवः किकिदिवः किकि -दिब्री किकी दिवः किकिः किकी दिवः। चाषो दिविः किकिः स्मृत् इति ज्यादिए " द्वे चारगाः " चाप, चाप, तास, " इति ख्यातस्य । क्लिंगः भृंगः धूम्याटः त्रीणि फेंचुहार "मस्तकचूड पक्षी " इति ख्यातस्य । " धूम-समूह इवाटतीति भूम्यादः। " अतपत्रकः ॥ १६ ॥ दार्वाघाटः द्वे वर्ष्मोस " सुतारः सक्षी, क्रकष्ठकुट्ट, खांकारी १ इति ख्यातस्य । सारंगः " शारंगः कारंगृश्चातके ख्यातः शब्हे हरिणेऽपि चेति तालच्यादावजयः ॥ तोककः

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तकेः छपि नास्ति ॥

चटकः कलिकः स्यात्तस्य स्त्री चटका तयोः॥
पुमपत्ये चाटकैरस्वयपत्ये चटकैव सा॥ १८॥
कर्करेटुः करेटुः स्यात्कृकणक्रकरौ समौ॥
वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि॥ १९॥
काके तु करटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः॥
ध्वांक्षात्मघोषपरभृद्धलिभुग्वायसा अपि॥ २०॥
("स एव च चिरंजीवी चैकदृष्टिश्च मौकुलिः॥") (१)
दोणकाकस्तु काकोलो दात्यूहः कालकंठकः॥

चातकः त्रीणि चातकस्य । कुकवाकुः ताम्रचूडः कुक्कुटः चरणायुधः चत्वारि कुक्कुटस्य " कींवहें इति ख्यातस्य " ॥ १७ ॥ चटकः कलविकः द्वे चटकस्य " चिमणी इति ख्यातस्य ।" तस्य चटकस्य स्त्री चटकेसेकम् । तयोश्चटकस्य चटकायाश्च पुमपत्ये चाटकैर इत्येकम् । तयोक्ष्यपत्ये स्त्रीक्षपेऽपत्ये चटकेसेकम् ॥ १८॥ कर्करेटुः " कर्कराटुः " करेटुः " कर्दुः " द्वे अशुभवादिनि पक्षि-भेदे कंकरेट "करढोंक पक्षी " इति ख्याते । "करेटुः कर्करेटुः स्यात्करुटुः कर्कराद्यक इति रमसः । " क्रुकणः क्रकरः द्वे क्ररक इति ख्यातस्य करेदु-भेदस्य। "क्र इति कणित शब्दं करोति। क्रुकेण कंटेन अणित शब्दं करोति वा। " वनिमयः परभृतः कोिकछः पिकः चत्वारि कोिकछस्य ॥ १९ ॥ काकः करटः अरिष्टः बल्लिपुष्टः सक्तत्यजाः ध्वांक्षः आत्मघोषः परभृत् वल्लि-भुक् वायसः दश काकस्य । " चिरंजीवी एकदृष्टिः मौकुलिः मौकलिरिप । एतदीप त्रयं काकस्य।" परभृतौ। विश्वभुजौ ॥२०॥ द्रोणकाकः काकोलः द्वे काकभेदस्य " डोंबकावळा कृष्णकावळा इति ख्यातस्य।" द्रोणोऽस्त्रिया-माढके स्यादाढकादिचतुष्ट्ये । पुमान् क्रपीपतौ क्रुष्णकाके स्त्री नीवृदंतर इति मेदिनी । द्रोणः कुपीपतौ कुष्णकाक इति विश्वप्रकाशः । "द्रोणकाको दग्धकाको वृद्धकाको वनाश्रय इति त्रिकाण्डदोषः।" दात्यूहः "दात्यौहः" कालकंठकः द्वे डाइद "अंधकाक जलकाक " इति ख्यातस्य । काले वर्षा-काले कंठोऽस्य कालकंठकः । आतापी " आतायी इन्नंतः । आतापिनि भवेचिछ इति विश्वमकाशः । " चिछः द्वे चिछस्य घार इति मसिद्धस्य।

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

आतापिचिल्ली दाक्षाय्यग्रधी कीरशुकी समी ॥ २१ ॥
कुड् क्रींचोऽथ बकः कहैं पुष्कराह्मसु सारसः ॥
कोकश्वकश्वकवाको रथांगाह्मयनामकः ॥ २२ ॥
कादंबः कलहंसः स्यादुत्कोशकुररी समी ॥
हंसास्तु श्वेतगरुतश्वकांगा मानसीकसः ॥ २३ ॥
राजहंसास्तु ते चंचुचरणैलीहितैः सिताः ॥
मिलिनैमिल्लिकाक्षास्ते धार्तराष्ट्राः सितेतरैः ॥ २४ ॥
शरारिराटिराडिश्व बलाका विसकंठिका ॥

दाक्षाय्यः गृध्रः द्वे गृध्रस्य गीध इति ख्यातस्य । दाक्षाय्य इति द्वितालव्यसं-युक्तांसपाठः सर्वत्र दश्यते । दश्च वृद्धौ शीघार्थे च । श्रुद्शिस्पृहिगृहीसाय्यः। दक्षाय्यः । "दक्षाय्यस्यायं अण् दाक्षाय्यः" । कीरः शुकः द्वे कीरस्य " रावा, राघु, पोपट इति ख्यातस्य "॥ २१॥ कुङ् क्रौंचः " क्रुंचः " द्वे ठेक " कुरकुंचा " इति ख्यातस्य । तत्र कुङ् चांतः । कुंचौ । वकः कहः द्वे बकस्य "वगळा इति ख्यातस्य "। के जले इयते शब्दं कुरुते कहः । कंक इति पाठः "अयं पाठः कुत्रास्तीति न दृश्यते । किंतु सर्वत्र कह इसेव । " पुष्कराहः सारसः द्वे सारसस्य । पुष्कराहः पद्मपर्यायनामकः । कोकः " कुकः " चक्रः चक्रवाकः रथांगः चत्वारि चक्रवाकस्य । रथांगस्य चक्रस्य ये आह्याः नामानि तन्नामकः ॥ २२॥ कादंवः कलहंसः द्वे कलो मधुरवाक् स चासौ इंसश्च तस्य बदक इति प्रसिद्धस्य । उत्क्रोशः कुररः द्वे कुररस्य " कुररी इति मिसद्भय ।" हंसः । भवेद्वर्णागमाद्धंसः । एषोदरादिः । श्वेतग-रुत् चक्रांगः मानसौकाः चत्वारि इंसस्य । बहुत्वविवश्लायां बहुवचनम् ॥२३॥ ये सिताः देहेन शुक्काः चंचुचरणैलोहितैरुपलक्षिता हंसास्ते राजहंसाः स्युरि-त्येकम् । चंचुसहिताश्चरणास्तैरिति विग्रहः । अन्यथा प्राण्यंगत्वादेकवचनं दुर्वारम् । लक्षणे तृतीया । " इंसानां राजा राजइंसः । राजदंतादिषु पाठात् परनिपातः। " मिलनैरीष ब्रुच्चेश्चं चुचरणैस्ते सिता हंसा मिल्लकाक्षा इत्युच्यंते। एकम् । मिल्लकाकाराणि अक्षीणि येषां ते । " मिल्लकाख्या इसापि "। सितेतरैः कृष्णवर्णैः चंचुचरणैरुपलक्षितास्ते धार्तराष्ट्राः स्युः । घृतराष्ट्रे भवाः। घृतराष्ट्रः सुराज्ञि स्यात्पक्षिक्षत्रियभेदयोरिति रभसः । एकम् ॥२४॥ शरारिः हंसस्य योषिद्वरटा सारसस्य तु लक्ष्मणा ॥ २५ ॥ इति जैतुकाऽजिनपत्रा स्यात्परोष्णी तैलपायिका ॥ २६ ॥ वर्वणा मिक्षिका नीला सरघा मधुमिक्षका ॥ २६ ॥ पतियका पतिका पतिका स्याहंशस्तु वनमिक्षका ॥ २५ ॥ देशी तज्जातिरल्पा स्याहंधोली वरटा हुयोः ॥ २७ ॥ भृंगारी झीरका चीरी झिल्लका च समा इसाः ॥ ३७ ॥

" शरातिः शराखिः शराखी शराटिः शराडिः । आडिः शराखिर्वर्दी गंधोली वानरी कपीति स्त्रीलिंगकाण्डे रत्नकोशः । " आदिः " आदी " आडिः " आडी " त्रयं स्त्रीलिंगम् । आडीति ख्यातस्य पक्षिणः । " आदिः मुंलिंगी-ऽपि कचित्।" वलाका विसकंठिका द्वे वालढोंक " वगला" इति ख्यातस्य वकभेदस्य। विसमिव दीर्घः कंठोऽस्याः विसकंठिका। इंसस्य योषित् स्त्रिव्यरदा स्यादिसेकम्। सारसस्य स्त्री तु लक्ष्मणेत्युच्यते । " निर्मकारोऽपि । लक्ष्मे-णश्चैव सारस इसमरमाला । लक्षणं नाम्नि चिह्ने च सारसस्य तु लक्षणेति विश्वः। " एकम् ॥ २५ ॥ जतुका " जतूका " अजिनपत्रा द्वे वदुरी " चीम-चिराई " इति ख्याते पक्षिभेदे । अजिनं चर्म तद्रूपे पत्रे पक्षौ यस्याः साधि परोष्णी "परोष्टी ।" तैलपायिका द्वे पक्षयुक्ते कीटकविशेषे तेलडुवा "वायूळ" इति ख्याते । तैलं पिबतीव तैलपायिका । चत्वार्यपि जतुकाया इत्येके। वर्वणा " वर्वणा " मिक्षका " मिक्षका " नीला त्रयं मिक्षकायाः। सरघा मधुमक्षिका द्वे मिक्षकाभेदस्य " मधमाशी इति ख्यातस्य " ॥ २६ ॥ पतंगिका पुत्तिका द्वे मधुमिक्षकाभेदस्य । इयं तु सरघातः श्रुद्रा यन्निमित्तो मधुमेदः। माक्षिकं तैलवर्णं स्याद्भृतवर्णं तु पौत्तिकमिति । दंशः वनमक्षिका द्वे "मोठी डांस रानमाशी " इति ख्यातस्य । तेषां दंशानां जातिर्याऽल्पा सा दंशीत्युच्यते । " एकं डांस इति ख्यातस्य । " गंधोली वरटा " वरटी । वरटा वरटी इंस्योस्तत्पतौ वरटः स्मृत इति तारपालः। " द्वे वरटी " गांधी-णमाशी " इति ख्यातस्य । तत्र गंधोली ङीवंता । वरटा स्त्रीपुंसयोः ॥ २०॥ भृंगारी झीरुका " झीरिका झिरुका झिरिका झिरीका " चीरी झिछिका " झिल्लीका झिल्लका चीलिका चिल्लका " चत्वारि झिल्ली " मुरकूट चिल्लट इसादिख्यातस्य। " झी इति रौति झीरुका। ची इति रौति चीरी। या हि समौ पतंगशलभौ खद्योतो ज्योतिरंगणः ॥ २८ ॥
मधुवतो मधुकरो मधुलिण्मधुपालिनः ॥
दिरेफपुष्पलिद्भृंगषट्पदश्रमरालयः ॥ २९ ॥
मयूरो बर्हिणो बर्ही नीलकंठो भुजंगभुक् ॥
शिखावलः शिखी केकी मेघनादानुलास्यि ॥ ३० ॥
केका वाणी मयूरस्य समौ चंदकमेचकौ ॥
शिखा चूडा शिखंडस्तु पिच्छबर्हे नपुंसके ॥ ३१ ॥
खगे विहंगविहगविहंगमविहायसः ॥
शकुंतिपक्षिशकुनिशकुंतशकुनद्विजाः ॥ ३२ ॥
पतित्रपत्रिपत्रगपतत्पत्ररथांडजाः ॥

रात्रौ अहरया सती स्वनति । तथा च प्रयोगः । अहरयिक्षिष्ठीस्वनकर्णशूलै-रिति । समा इसनेन चतुष्ट्यमेककार्यकिमित्युक्तम् । इमा इति स्त्रीत्विनश्चयः । पतंगः शलभः द्वे टोळ "दीपपतंग" इति ख्यातस्य । खद्योतः ज्योतिरिंगणः द्वे खद्योतस्य "काजवा इति ख्यातस्य "।। २८।। मधुत्रतः मधुकरः मधु-लिट् मधुपः अली द्विरेफः द्वौ रेफौ नाम्नि यस्य । भ्रमरशब्दे प्रसिद्धिः। पुष्पिलिद् भृंगः षद्पदः भ्रमरः अलिः एकादश भ्रमरस्य । अमधुकरे मधुक-रशब्दो रूढः। मधु किरति विक्षिपतीति वा। मधुलिहौ । पुष्पलिहौ ॥ २९॥ ययूरः वर्हिणः वर्ही नीलकंठः भुजंगभुक् शिखावलः शिखी केकी मेघनादा-नुलासी नव मयूरस्य। बर्हिणोऽदंतः । बर्ही इन्नतः । भुजंगभुजौ । शिख्यादि-त्रयमिन्नंतम् । मेघनादमनुलसत्यवद्यं मेघनादानुलासी ॥ ३० ॥ मयूरवाणी केकेत्युच्यते एकम् । चंद्रकः मेचकः द्वे पिच्छस्य नेत्राकारचिह्नस्य । " वर्हि-कंठसमं वर्ण मेचकं ब्रुवते बुधा इति कासः । " शिखा चूडा द्वे मयूरशिखा-याम् । शिखण्डः पिच्छं वर्हे त्रीणि मयूरपिच्छस्य ॥ ३१ ॥ खगः । खगः सूर्यग्रहे देवे मार्गणे च विहंगमे इति कोशांतरम् । विहंगः विहंगः विहायाः शकुंतिः पक्षी शकुनिः शकुंतः शकुनः द्विजः ॥ ३२ ॥ पतत्री पत्री पतगः । पतेन पक्षेण गच्छति । पतन् पत्ररथः अंडजः नगौकाः वाजी । नगौकोवाजिविकिरविविष्किरपतत्त्रयः ॥ ३३ ॥ नीडोद्भवा गरुत्मंतः पित्संतो नभसंगमाः ॥ तेषा विशेषा हारीतो महुः कारण्डवः प्रवः ॥ ३४ ॥ तित्तिरिः कुक्कुभो लावो जीवंजीवश्वकोरकः ॥ कोयष्टिकष्टिष्टिभको वर्तको वर्त्तिकादयः ॥ ३५ ॥ गरुत्पक्षच्छदाः पत्रं पत्रं च तनूरुहम् ॥ स्त्री पक्षतिः पक्षमूलं चंचुस्त्रोटिरुभे स्त्रियौ ॥ ३६ ॥

वाजाः पक्षाः संति अस्य । विकिरः विः विष्किरः पति ।। ३३॥ नीडो-द्भवः गरुत्मान् पित्सन् नभसंगमः सप्तविश्वतिः पक्षिमात्रस्य । शकुंतिरिदंतः । बाकुंतोऽदंतः । विरिसेकाक्षरं नाम । नभसंगम इति पंचाक्षरम् । अथ तेषां विशेषा वक्ष्यंत इति शेषः । हारीतो देशांतरभाषया हरिल "तिलगिरू पक्षी" इति ख्यातः। " हारितः इतीकारद्रस्वोऽपि ।" महुः जलकाकः "पाण-कावळा इति ख्यातः।" कारण्डवः कर्डुवा इति ख्यातः। " अयं काकतुंडो दीर्घपादः कृष्णवर्णः। " प्रवः पुढेरी " पाणकोवडा " इति ख्यातः। " प्रवः ष्ठक्षे पुतौ कपौ । शब्दे कारण्डवे म्लेच्छजातौ भेलकभेकयोः । क्रमनिम्नमही-भागे कुलके जलवायसे । जलांतरे प्रवं गंधतृणे मुस्तकभिद्यपीति हेमचंद्रः " ॥ ३४ ॥ तिचिरिः " तिचिरः" । कपोतलावतिचिरा इति वाचस्पतिः । तिचिर पश्नी इति मिसदः। कुकुभो वनकुकुटः लावो लता "लावा पश्नी" इति मिसदः। जीवंजीवो मयूरतुल्यपत्रकः " जीवं जीवयतीति जीवंजीवः। तद्दर्भनेन विषनाशनात्। जीवजीवो जिवाँजिवश्रेयपि। " वैकोरकश्रकोरः। योऽयं चंद्रिकया तृष्यति । कोयष्टिकः कोंढा इति ख्यातः । टिट्टिभकः टिटि-भकः टिहिम इसपि ।" टिटवी इति ख्यातः । वर्तकश्चित्रपक्षः पिक्षभेदः " गांजीण पक्षी इति ख्यातः।" वर्तिका वटई "वनचटक" इति प्रसिद्धा। स्त्रियां वर्तकेसपि । आदिशब्दात् सारिका कपिंजलाद्यः । एकैकम् ॥ ३५॥ गरुत पक्षः छदः पत्रं पतत्रं तनूरुहं षद् पक्षस्य । गरुतौ पक्षौ छदौ । पक्षसी च स्मृतौ पक्षाविति शुभांकः। "गरुत्पक्षेतरौ छद्मिति क्रीवकाण्डे वोपा-छितः। " पक्षस्य मूलं पक्षतिरित्युच्यते। " पक्षतीति ङीषंतोऽपि " एकम्। चंचुः त्रोटिः द्वे पक्षितुंडस्य । चंचूश्चंचुस्तथा त्रोटिरिति हळायुधः ॥ ३६ ॥

पडीनोडीनसंडीनान्येताः खगगितिक्रियाः ॥
पेशी को हो दिहीनं ऽडं कुलायो नीडमिस्त्रियाम् ॥३०॥
पोतः पाकोऽर्भको डिभः पृथुकः शावकः शिशुः ॥
स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वंद्वं युग्मं तु युगुलं युगम् ॥ ३८ ॥
समूहो निवहन्यूहसंदोहविसरव्रजाः ॥
स्तोमौघनिकरवातवारसंघातसंचयाः ॥ ३९ ॥
समुदायः समुदयः समवायश्चयो गणः ॥
स्त्रिया तु संहतिवृदं निकुरंबं कदंबकम् ॥ ४० ॥

मडीनं उड्डीनं संडीनं एतास्तिसः खगानां गतिकियाः गमनव्यापाराः गति-विशेषा इत्यर्थः । तत्र प्रडीनं तिर्यग्गमनम् । उड्डीनं ऊर्ध्वगमनम् । संडीनं संगतगमनम् । पेशी "पेशिः" कोशः "कोषः" अंडं त्रयमंडस्य । तत्र पेशी स्त्री। कोशोऽस्त्रियाम्। अंडं द्विहीने क्रीवे इत्यर्थः। रूपभेदेनैव क्रीवत्वे सिद्धे द्विहीन इत्युक्तिः साहचर्येण माप्तमस्त्रीत्वं वारयति । "पेशीनां मांसखंडानां कोशो भांडागारमिति नामैक्यमिति स्वामी।" कुछायः कुछं पक्षिसंतानं अयते यत्र । नीडं द्वे पक्षिगृहस्य "घरटा, खोंपा, कोठें इति मिसदस्य" ॥ ३७ ॥ पोतः पाकः अर्भकः डिंभः पृथुकः शावकः शिशुः सप्तकं शिशु-मात्रस्य। "स्त्रियां तु पोती ङीवंता। पाका अर्भका डिंभा पृथुका एते च टावंताः।" स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वंद्वं त्रीणि स्त्रीपुरुषरूपयुग्मस्य । स्त्री च पुमांश्च स्त्रीपुंसौ । अचतुरविचतुरेति साधुः । द्वंद्वशब्दस्य स्त्रीपुंसपरत्वे कालिदास-प्रयोगः । द्वंद्वानि भावं कियया विवद्विरिति । युग्मं युगुरुं युगं त्रयं युग्मस्य। केचित्तु द्वंद्वयुग्मे इति समस्तं पठित्वा द्वंद्वादिचतुष्ट्यं समानमाहुः ॥ ३८॥ समूहः निवहः च्यूहः संदोहः विसरः व्रजः स्तोमः ओघः निकरः व्रातः वारः संघातः संचयः ॥ ३९ ॥ समुदायः समुदयः समवायः चयः गणः संहतिः वृंदं निकुरंबं कदंबकं द्वाविंशतिः समूहस्य । तत्र संहतिः स्त्रियाम् । "वारः सूर्यादिदिवसे द्वारेऽवसरवृंदयोः । कुब्जवृक्षे हरे वारो वारं मद्यस्य भाजन-मिति विश्वप्रकाशः"॥ ४०॥ वृंदभेदाः समुदायविशेषा वक्ष्यंत इति शेषः। समैः सजातीयैः पाणिभिरपाणिभिर्वा समूहो वर्ग इत्युच्यते एकम् । यथा वृंदभेदाः समैर्वर्गः संघसार्थौ तु जंतुभिः ॥
सजातीयैः कुलं यूथं तिरश्वां पुन्नपुंसकम् ॥ ४१ ॥
पश्नां समजोऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणाम् ॥
स्यान्निकायः पुंजराशी तूत्करः कूटमिश्चयाम् ॥४२॥
कापोतशौकमायूरतैत्तिरादीनि तद्गणे ॥
गृहासक्ताः पक्षिमृगाञ्छेकास्ते गृह्यकाश्च ते ॥४३॥
इति सिंहादिवर्गः ॥ ५ ॥

मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः ॥ स्युः पुमांसः पंचजनाः पुरुषाः पूरुषा नरः ॥ १ ॥

मनुष्यवर्गः शैलवर्गः । सजातीयैर्विजातीयैरिप जंतुभिः प्राणिभिरेव समूहः संघः सार्थ इति चोच्यते द्वे । यथा पशुसंघः वणिक्सार्थः । सजातीयैर्जतुभिरेव कुलम्। यथा वित्रकुलम् । कुलं जनपदे गोत्रे सजातीये गणेऽपि चेति एकम् । तिरश्चामेव सजातीयानां समूहे यूथम् । यथा मृगयूथम् । एकम् ॥४१॥ पश्चनामेव वृंदं समज इत्युच्यते एकम्। अन्येषां पृश्वतिरिक्तानां वृंदं समाजः। यथा श्रोत्रियसमाजः एकम् । सधर्मिणां एकधर्मवतां समूहो निकायः । यथा श्रोत्रियनिकायः । पुंजर "पिजः" राशिः उत्करः कूटं चत्वारि धान्यादि-राशेः। "कूटं पुत्रपुंसकम्"॥४२॥ तद्गणे तेषां कपोतादीनां समूहे कापोता-दीनि स्यः। यथा कपोतानां समूहः कापोतम्। शुकानां समूहः शौकम्। एवं मयूराणां समूहः मायूरम् । तिचिराणां समूहस्तैचिरम् । कपोतादिभ्यः अनु-दात्तादेरच् । आदिशब्दात् काकिमसादि । ये गृहासक्ताः क्रीडार्थं पंजरादौ स्थापिता इति यावत् । ते पक्षिमृगाः छेका गृह्यका इति च स्युः द्वे । गृह्या एव गृह्यकाः स्वार्थे कन् ॥४३॥ इति सिंहादिवर्गः ॥ ५॥ मनुष्याः मनोरप-सानि पुमांसः मनोर्जाताचिति पाणिनिस्त्रेण यत् प्रसयः षुगागमश्च । मानुषाः मत्याः मनुजाः मानवाः नराः पुमांसः पंचजनाः पंचिभः पृथिव्यादिमहाभूतै-र्जन्यते पादुर्भवतीति । पुरुषाः पूरुषाः नरः एकादश मनुष्याणाम् । नृशब्द-स्यैकवचनं तु ना । पुमांस इसादि पंचकं तु पुंच्यक्ताविप प्रायेण प्रयुज्यते । 8]

स्त्री योषिदंबला योषा नारी सीमंतिनी वधूः॥
प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा॥ २॥
विशेषास्त्वंगना भीरूः कामिनी वामलोचना॥
प्रमदा मानिनी कांता ललना च नितंबिनी॥ ३॥
सुंदरी रमणी रामा कोपना सैव भामिनी॥
वरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी॥ ४॥
कृताभिषेका महिषी भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः॥

यथा पुंस्कोकिलाः ॥ १॥ स्त्री स्यायतः शुक्रशोणिते यस्याम्। स्त्ये संघाते। योषित् " जोषित् जोषिता योषितेसपि । स्त्री वधूर्योषितांगनेति त्रिकाण्ड-बोषः । " अवला अल्पं वलं यस्याः । अल्पार्थे नच् । अनुदरा कन्येतिवत्। योषा " जोषेति चवर्गतृतीयादिः "। नारी सीमंतिनी वधूः मतीपदिशानी। त्रतीपं द्रष्टुं शीलमस्याः अपांगनिरीक्षणत्त्रात्। वामा वनिता महिला " मह-स्योत्सवस्य इला भूमिरिति विग्रहे महेला। महं जत्सवं लातीति महलापि "। एकादश स्त्रियाः । स्त्रियौ । योषितौ । वध्वौ ॥ २ ॥ विशेषाः स्त्रीणां भेदा वक्ष्यंत इति शेषः । अंगनेत्येकं पशस्तांग्याः । एवं रामापर्यतमेकैकम् । तत्र भीरुर्भयशीला । "भीरूरिति दीर्घोकारांता । भीलुर्भीलूश्र " कामिनी काम-यमाना । वामलोचना चारुनेत्रा । प्रमदा प्रकृष्टकामवेगा । मानिनी प्रणयको-पवती । स्त्रीणामीष्यीकृतः कोपो मानोऽन्यासंगिनि प्रिये इति । कांता मनो-हरा। छलना छलनयुक्ता । नितंबिनी ॥३॥ सुंदरी शोभनावयवा। "सुंद-रापि "। रमणी रमयंती । "रमणापि" रामा रममाणा । कोपना "कोपनी कोपिनी " भामिनी द्वे कोपशीलायाः । वरारोहा "वरः आरोहो नितं-बोऽस्याः "। मत्तकाशिनी मत्ता क्षीबेव काशते भाति । उपपदार्थः कर्ता प्रसंयार्थस्य कर्तुरुपमानं कर्तर्युपमाने इति णिनिः। "मत्तकासिनी"। उत्तमा वरवर्णिनी "वरः वर्णोऽस्त्यस्याः" । चत्वारि गुणैरुत्कृष्टायाः स्त्रियाः। "यद्वा उत्तमेति न पर्यायः"। किंतु उत्तमा स्त्री सैतत्पर्याया ज्ञेयेति तदर्थः। " शिते सुखोष्णसर्वांगी प्रीष्मे यां सुखशीतला। भर्तृभक्ता च या नारी विश्वेया वरवर्णिनीति रुद्रः "॥४॥ या कृताभिषेका नृपस्त्री सा महिषीत्येकम्। अन्या अकृताभिषेका नृपिस्तियो भोगिन्य इत्युच्यंते एकम् । पत्नी पाणिगृहीती

पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी ॥ ५ ॥ भार्या जायाऽथ पुंभूम्नि दाराः स्यानु कुटुंबिनी ॥ पुरंग्री सुचरित्रा तु सती साध्वी पतिव्रता ॥ ६ ॥ कृतसापित्रकाऽध्यूढाधिविद्राथ स्वयंवरा ॥ पतिवरा च वर्याऽथ कुलस्त्री कुलपालिका ॥ ७ ॥ कन्या कुमारी गौरी तु निम्नकाऽनागतार्तवा ॥

द्वितीया " द्वयोः पूरणी द्वितीया । द्वितीया तिथिगेहिन्योद्वितीयः पूरणे द्वयो-रिति हेमचंद्रः।" सहधर्मिणी सह धर्मीऽस्ति यस्याः। पत्या सह कर्मस्व-विकारात्। सधर्मिणीयपि ॥ ५ ॥ भार्या जाया " जायते Sस्याम् । जाया-यास्ति जायात्वं यदस्यां जायते पतिरिति मनुः । " दाराः " दारयंति भातृन् दृ विदारणे णिजंतः । " सप्त परिणीतायाः स्त्रियाः । तत्र दारशब्दो नित्यं पुंसि वहुवचनांतश्च। "दारशब्दष्टावंतोऽपि । क्रोडा हारा तथा दारा त्रय एते यथाक्रमम्। क्रोडे हारे च दारेषु शब्दाः भोक्ता मनीषिभिरिति हेम-चंद्रात् ।" पाणिर्गृहीतोऽस्याः पाणिगृहीती ङीषंता । कुटुंविनी कुटुंवमस्ति यस्याः सा । कुटुंवं पोष्यवर्गे चेसमरमाला । पुरंध्री "पुरंध्रिः" द्वे पतिपुत्रादि-मसाः। मुचरित्रा सती साध्वी पतित्रता चत्वारि पतिसेवातत्परायाः ॥ ६ ॥ क्रतसापित्रका अध्यूदा अधिविन्ना त्रीणि कृतानेकविवाहस्य पुंसो या प्रथ-मोढा स्त्री तस्याः । कृतं सापन्निकं सपत्नीभावोऽस्याः सा । "कृतसापत्रकेति पाठः।" स्वयंवरा पतिवरा वर्या त्रीणि स्त्रेच्छया पतिवरणोद्यक्तायाः। स्वयं वृणुते स्वयंवरा । कुलस्त्री कुलपालिका द्वे कुलवसाः ॥ ७ ॥ कन्या कुमारी द्वे मथमवयसि वर्तमानायाः । गौरी निमका अनागतार्तवा त्रीणि अदृष्टरज-स्कायाः । अनागतं अपाप्तं आर्तवं रजो यस्याः सा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी द्शमे निप्तका भवेदिति तस्या अवांतरभेदः । अष्टवर्षा भवेत्कन्या नववर्षा च रोहिणी ॥ दशवर्षा भवेद्गौरी चात ऊर्ध्व रजस्वलेति स्मृतिवचनम्। यावृत् षोडशसंख्यमब्द्मुदिता बाला ततस्त्रिशतं तावतस्यात्तरुणीति वाणवि-शिलैः संख्या तु यावद्भवेत् ॥ सा मौढेसभिधीयते कविवरैर्वृद्धा तदूर्ध्व स्मृता निंद्या कामकलाकलापविधिषु साज्या सदा कामिभिः ॥ वालेति गीयते नारी यावद्वर्षाणि षोडश ॥ श्यामा षोडशवार्षिकीति । गौरी त्वसंजातरजा इत्यप्युक्तं भवति । मध्यमा दृष्टरजाः द्वे मथममाप्तरजोयोगायाः । तरुणी

स्यान्मध्यमा दृष्टरजास्तरूणी युवतिः समे ॥ ८॥ समाः स्नुषाजैनीवध्वश्चिरिंटी तु सुँवासिनी ॥ इच्छावती कामुका स्यादृषस्यंती तु कामुकी ॥ ९॥ कांतार्थिनी तु या याति संकेतं साऽभिसारिका ॥ पुंश्चली धीषणी बंधक्यसती कुलटेत्वरी ॥ १०॥ स्वैरिणी पांशुँला च स्यादिशश्ची शिशुना बिना ॥ अवीरा निष्पतिसुता विश्वस्ताविधवे समे ॥ ११॥

नृ प्रवनतरणयोः, त्रो रश्च हो वेत्यनन् । " तहुनी । तरुणतहुनशैव्दौ यौव-नवाचिनौ । वयसि मथमे इति ङीप् । तलूनः पवने यूनि युवत्यां तलुनी स्मृतेति मेदिनी । " युवतिः " युवतीति ङीषंतेति केचित्। यूनीति ङीषंतो-उन्यत्र " द्वे मध्यमवयसि वर्तमानायाः ॥ ८ ॥ स्नुषा जनी " जिनः " वधूः त्रयं पुत्रादिभार्यायाः। "वधूः पत्न्यां स्तुषानार्योः स्पृकासारिवयोरिष । नवपरिणीतायां चेति हैमात्। वधूरिसेकं नवोढायाः स्त्रिया अपि।" चिरिटी " चिरंटी । चिरंटी तु सुवासिन्यां स्याद्वितीयवयःस्त्रियामिति विश्वम-काशः। " सुवासिनी द्वे किंचिल्लब्धयौवनायां परिणीतायाम् । सुष्ठ वसति झुवासिनी । " स्ववासिनीत्यपि पाठः । तत्र स्वेषु पित्रादिषु वस्तुं शील-मस्या इति विग्रहः । स्ववासिन्यां चिरिटी स्याद्वितीयवयसि स्त्रियामिति रुद्रः "। इच्छावती कामुका द्वे यभनादीच्छावत्याः । वृषस्यंती वृषं नरं आत्मनः इच्छति । क्यचि सुगागमः श्रातृप्रत्ययः जिगतश्चेति जीप् । कामुकी द्वे "अश्ववृषवत्" मैथुनेच्छावत्याम् ॥ ९ ॥ या कांतार्थिनी भर्तुः संकेत-स्थानं गच्छति साऽभिसारिका । यदुक्तम् । हित्वा लज्जाभये क्षिष्ठा मदेन मदनेन या। अभिसारयते कांतं सा भवेदभिसारिकेवि । एकम्। पुंश्रली पुंसो भर्तुः सकाशाचलित पुरुषांतरं गच्छति । धर्षिणी "धर्षणी कृषधा-तोरनिः कर्षणिः। " वंधकी असती कुलटा इत्वरी ॥ १०॥ स्वैरिणी पांशुला अष्ट स्वैरिण्याः। या शिशुना रहिता सा अशिश्वी एकम्। निष्य-तिसुता पतिपुत्ररहिता सा अवीरा एकस् । "पतिपुत्रवती वीरेति नाम-माला।" विश्वस्ता विफलं श्वसिति स्म । श्वस प्राणने । "विश्वस्तो जात-विश्वासो विश्वस्ता विधवा स्त्रियामिति विश्वः"। विधवा द्वे रंडायाः। पांसुलाऽथ स्यादित्यपि पाठः ॥ ११ ॥ आलिः सखी वयस्या त्रयं सख्याः।

आितः सखी वयस्याऽथ पतिवत्नी सभर्त्वका ॥
वृद्धा पितकी पाज्ञी तु प्रज्ञा पाज्ञा तु धीमती ॥१२॥
शूदी शूदस्य भार्या स्याच्छूदा तज्जातिरेव च ॥
आभीरी तु महाशूदी जातिपुंयोगयोः समा ॥ १३॥
अर्याणी स्वयमर्या स्यात्क्षत्रिया क्षत्रियाण्यपि ॥
उपाध्यायाप्युपाध्यायी स्यादाचार्यापि च स्वतः॥१४॥
आचार्यानी तु पुंयोगे स्यादयीं क्षत्रियी तथा ॥
उपाध्यायान्युपाध्यायी पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा ॥ १५॥

" आिकः ससी सेतुरालिरालिरावलिरिष्यत इति शाश्वतः ।" पतिवत्नी सभर्तका द्वे जीवद्गर्तकायाः । वृद्धा पिलकी । पिलतं केशशौक्लयं अस्ति यस्याः । द्वे पक्रकेश्याम् । पाज्ञी पज्ञा द्वे या यत्किमपि स्वयं प्रकर्षेण जानाति तस्याः । माज्ञा धीमती द्वे बुद्धिमत्याः ॥ १२ ॥ या शुद्रस्य भार्या सा विजातीयाऽपि शूद्रीत्युच्यते एकम् । तज्जातिः शूद्रजातिः "अन्यभा-र्यापि " शुद्रेत्युच्यते । आभीरी महाशुद्री द्वे गोपालिकायाः । जातिपुंयो-गयोः महाश्रुद्रस्य जातौ महाश्रुद्रस्य स्त्रीत्येवं रूपं पुंचोगे च समा । उभय-त्रापि नामद्वयं ङीष्प्रत्ययांतमेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अर्याणी अर्या द्वे वैदयजा-त्युत्पन्नायाः स्त्रियाः । स्वयं वैश्यजातिः भार्या तु यस्य कस्यचिद्स्तु इसर्थो बोध्यः। एवं क्षत्रिया क्षत्रियाणी द्वे स्वयं क्षत्रियजातिः भार्या तु यस्य कस्यचित्। उपाध्याया उपाध्यायी द्वे स्वयं या अध्यापिका तस्याम्। उपे-त्याधीयते यस्याः सकाशादित्युपाध्याया । पुराकल्पे तु नारीणां व्रतबंधन-मिष्यते । अध्यापनं च वेदानां सावित्रीवचनं तथेति पाराश्वरमाधवीये यमः। तथा स्वतः स्वयं मंत्रच्याख्याकृदाचार्या स्यात् एकम्। त्रयमीप समानार्थमि-त्येके ॥१४॥ पुंयोगे आचार्यस्य स्नीत्येवं इपेडर्थे आचार्यानीत्येकम् । आचा-र्यादणत्वं चेति णत्वाभावः। तथा अर्यस्य स्त्रीसर्थे अर्थीत्येकम्। एवं क्षत्रियस्य स्त्रीसर्थे क्षत्रियी एकम् । जपाध्यायानी जपाध्यायस्य स्त्री जपाध्यायी द्वे जपा-ध्यायस्य भार्यायाम् । स्त्रीपुंसलक्षणा स्तनश्मश्रुक्षपेण स्त्रीपुंसचिक्षेन युक्ता पोटेल्युच्यते ॥ १५ ॥ वीरपत्नी वीरः पतिर्यस्याः सा । वीरभार्या द्वे

वीरपत्नी वीरभार्या वीरमाता तु वीरसूः॥
जातापत्या प्रजाता च प्रसूता च प्रसूतिका॥ १६॥
स्त्री निप्रका कोर्ट्वी स्याहूँतीसंचारिक समे॥
कात्यायन्यर्धरुद्धा या काषायवसनाऽधवा॥ १७॥
सैरंष्ठी परवेश्मस्था स्ववशा शिल्पकारिका॥
असिक्री स्यादरुद्धा या प्रेष्यांऽतःपुरचारिणी॥ १८॥
वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवाऽथ सा जनैः॥
सत्कृता वारमुख्या स्यात्कुट्टनी शंभली समे॥ १९॥
विप्रश्लिका त्वीक्षणिका दैवज्ञाऽथ रजस्वला॥

वीरस्य भार्यायाः । वीरमाता वीरस्यः द्वे वीरस्य मातरि । जातापसा मजाता मस्ता मस्तिका चत्वारि मस्तायाः॥ १६॥ या निमका नम्रा स्त्री कोट-वीत्येकम् । "कोष्टवीसपि "। दूती "वाहुलकात् क्तिन् दूतिः " संचारिका द्वे दूतिकायाः । संचारयति प्रापयति स्वामिसंदेशिमिति संचारिका । अर्ध-वृद्धा काषायवस्त्राऽधवेति विद्योषणत्रयविद्याष्ट्रा या सा कात्यायनीत्युच्यते एकम्। अर्धवृद्धेति धर्मप्रधानत्वादर्धवृद्धत्वेन युक्तेसर्थः ॥ १७ ॥ या परवे-इमस्था स्वतंत्रा केशमसाधनादिशिल्पकारिणी चेति विशेषणत्रयोपेता तस्यां सैरंध्रीति नामैकम् । "सैरिंध्रीतीकारमध्यपाठ इति रमसः । उक्तं तु कात्येन । चतुःषष्टिकलाभिज्ञा शीलक्षपादिसेविनी । मसाधनोपचार्ज्ञा सैरंध्री परिकीर्तितेति । " अवृद्धा प्रेष्यांऽतःपुरचारिणीति च विशेषणत्रयो-पेता या साऽसिक्री स्यादित्येकम् । मेष्यते राज्ञीभिरिति मेष्या ॥ १८॥ वारस्री गणिका वेदया " मूर्धन्यमध्यपाठोऽपि " । इपाजीवा चत्वारि वेश्यायाः । " वारस्य वृंदस्य स्त्री वारस्त्री । " रूपमाजीवो जीविका यस्याः सा रूपाजीवा । सा वेश्या गुणवत्त्वाजानैः सत्कृता सती वारमुख्या स्यात् एकम्। " वारे वेश्यावृदे मुख्या वारमुख्या "। कुद्दनी शंभली । संभलीति दंसादिरिप । द्वे परनारी पुंसा योजियश्याम् । " शं सुलं भलते वदतीति शंभली "॥ १९ ॥ विमिश्नका ईक्षणिका दैवज्ञा त्रयं शुभाशुभनिक्षिण्याः।

स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयी मिलनी पुष्पवत्यिप ॥ २०॥ ऋतुमत्यप्युदक्यापि स्यादजः पुष्पमार्तवम् ॥ श्रद्धालुर्दोहदवती निष्कला विगतार्तवा ॥ २१॥ आपन्नसत्त्वा स्याद्विण्यंतर्वत्नी च गिभणी ॥ गणिकादेस्तु गाणिक्यं गाभिणं योवतं गणे ॥ २२॥ पुनर्भूदिधिषुरूढा द्विस्तस्या दिधिषुः पतिः ॥

रजस्वळा स्त्रीधर्मिणी अविः आत्रेयी मिळनी पुष्पवती ॥ २०॥ ऋतुमती उदक्या अष्ट रजस्वलायाः । द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमापंचाश्वत्समाः स्त्रियाः। मासि मासि भगद्वारात्मकृत्यैवार्तवं स्रवेत् इति वैद्यशास्त्र । द्वादशाब्दे व्यतीते तु यदि पुष्पं वहिर्न हि । अंतः पुष्पं भवत्येव पनसोदुंवरादिवत इति वात्स्या-यनः। स्त्रीधर्मो रजः सोडस्ति अस्याः सा स्त्रीधर्मिणी । अवि स्त्रीधर्मिणीं विद्यादिति कासः । "अवीति दीर्घीतापि । आत्रेयीवदगम्यत्वादात्रेयी । आत्रेयिकेत्यन्यत्र । रजः पुष्पं आर्तवं त्रीणि स्त्रीरजसः । ऋतुरेवार्तवं मज्ञा-चण्। ऋतुर्नाम शोणितदर्शनोपलक्षितो गर्भधारणयोग्यः स्त्रीणामवस्थावि-शेष जच्यते "। श्रद्धालुः दोहद्वती द्वे गर्भवशादन्नादिविशेषाभिलाषिण्याः। "दोहदं गर्भिण्यभिलाषोऽस्यस्याः"। निष्कला "निष्कली" विगतार्तवा द्वे हीनरजस्कायाः । " निर्गतं कलं शुक्रमस्याः निष्कला " ॥ २१ ॥ आप-न्नसच्वा आपनं सत्त्वं जंतुरनयाऽस्यां वा । गुर्विणी अंतर्वत्नी गर्भिणी चत्वारि गर्भिण्याः। "अंतरस्त्यस्यां गर्भौऽतर्वत्नी । " गणिकादेर्गणे समूहे गाणिक्यादि । यथा गणिकानां समूहो गाणिक्यम् । गर्भिणीनां समूहो गार्भिणम् । युवतीनां समूहो यौवतम् । एकैकम् ॥ २२ ॥ या द्विरूढा द्विवारं वृता तत्र पुनर्भूः दिधिषूः "दिधीषूः दिधिषुरिष ।" द्वे । पूर्वमेकस्य भूत्वा पुनरन्यस्य भवतीति पुनर्भूः । " अक्षता च क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनरि-त्युक्तम् । मनुस्तु । ज्येष्ठायां यद्यनूढायां कन्यायामूह्यतेऽनुजा । सा चाम्रे-दिधिषुर्त्तेया पूर्वा तु दिधिषुर्मतेत्याह । " दिधिष्वौ । तस्या द्विरूढायाः पतिर्दिधिषुरित्युच्यते एकम् । " पुनर्भूः पतिरुक्तश्च पुनर्भूर्दिधिषुस्तथेत्येषो-Sप्युदंत इति स्वामी ।" सा पुनर्भूर्यस्य द्विजस्य कुटुंविनी कुटुंवं पुत्रा-दिपोष्यवर्गस्तद्वती सोऽग्रेदिधिषूरित्येकम्। "अग्रेदिधिषुरिति इस्वांतोऽपि।

स तु द्विजोऽग्रेदिधिषूः सैव यस्य कुटुंबिनी ॥ २३ ॥ कानीनः कन्यकाजातः सुतोऽथ सुभगासुतः ॥ सौभागिनेयः स्यात्पारस्त्रेणेयस्तु परस्त्रियाः ॥ २४ ॥ पैतृष्वसेयः स्यात्पेतृष्वस्रीयश्च पितृष्वसुः ॥ स्त्रेतो मातृष्वसुश्चेवं वैमात्रेयो विमातृजः ॥ २५ ॥ अथ बांधिकनेयः स्याद्धंधुलश्चासतीसुतः ॥ अथ बांधिकनेयः स्याद्धंधुलश्चासतीसुतः ॥ कौलटेरः कौलटेयो भिक्षुकी तु सती यदि ॥ २६ ॥ तदा कौलटिनेयोऽस्याः कौलटेयोऽपि चात्मजः ॥ आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्रः स्त्रियां त्वमी ॥ २७॥ आहुर्दुहितरं सर्वेऽपत्यं तोकं तयोः समे ॥

दिधिषूः परपूर्वाग्रेदिधिषुस्तत्पुरंभिक इति नाममाला । " द्विजशब्देन वर्ण-त्रयस्यापि ग्रहणम्।। २३॥ कन्यकाया अनूढाया जातः मुतः कानीन इत्युच्यते । कर्णः व्यासश्च । एकम् । सुभगासुतः सौभागिनेयः द्वे सुभगापु-त्रस्य । यः परिह्नयाः स्रुतः पारस्त्रेणेयः एकम् ॥ २४ ॥ पितृष्वसुः पितृभ-गिन्याः सुतः पैतृष्वसेयः पैतृष्वस्रीयः द्वे । मातृष्वसुः सुतोऽप्येवम् । यथा मातृष्वसेयः मातृष्वस्रीयः द्वे । विमाता मातुः सपत्नी तस्याः पुत्रो वैमा-त्रेय इत्युच्यते एकम्। " वैमात्रोऽप्यन्यत्र "॥ २५ ॥ बांधिकनेयः बंधुल्रः असतीस्रतः कौलटेरः कौलटेयः पंच कुलटापुत्रस्य ॥ २६ ॥ यदि तु सती भिश्चकी भिक्षार्थिनी तर्हि तस्या आत्मजः कौलटिनेयः कौलटेयः द्वे । कुलानि भिक्षार्थं अटित न तु जारार्थं तस्याः कुछटायाः पुत्रः कौछिटिनेयः। इत-रस्याः कौलटेर इति भेदः । कुलं जनपदे गृह इति विश्वः । आत्मजः तनयः सूनुः सुतः पुत्रः पंचकं पुत्रस्य । "पुत्रास्त्रो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः। तस्मात्पुत्र इति मोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवेति । " अमी आत्मजाद्यः सर्वे स्त्रियां वर्तमानाः ॥ २७ ॥ दुहितरं आहुः । यथा आत्मजा तनया सूनुः सुता पुत्री दुहितत्यिप ऋदंतम्। अपत्यं तोकं द्वे तयोः समे पुत्रे दुहितरि च क्कीविंछिंगे एवेत्यर्थः । औरसः उरस्यः " औरस्य इत्यापि " द्वे स्वजाते सव-र्णायामूढायां स्वस्माज्जाते पुत्रे न तु दश्चिमादौ । तातः जनकः पिता त्रीणि स्वजाते त्वौरसीरस्यौ तातस्तु जनकः पिता॥ २८॥ जनियत्री प्रसूर्माता जनिनी भगिनी स्वसा॥ नैनांदा तु स्वसा पत्युर्नप्त्री पौत्री सुतात्मजा॥ २९॥ भार्यास्तु भात्वर्गस्य यातरः स्युः परस्परम् ॥ प्रजावती भात्वर्जास्य यातरः स्युः परस्परम् ॥ प्रजावती भात्वजाया मातुलानी तु मातुली ॥ ३०॥ पितुर्भाता पितृव्यः स्यान्मातुर्भाता तु मातुलः ॥ ३१॥ स्यालाः स्युर्भातरः पत्न्याः स्वामिनो देवृदेवरौ ॥ स्वस्त्रीयो भागिनेयः स्याज्जामाता दुहितुः पतिः ॥३२॥ पितामहः पितृपिता तत्पिता प्रपितामहः ॥

पितुः ॥ २८ ॥ जनयित्री । "अंतर्भावितण्यर्थाज्जनित्री ।" प्रसः माता जननी "जननिः " चत्वारि जनन्याः । भागनी स्वसा द्वे स्वसः । या पत्युः स्वसा सा ननांदेत्येकम् । ऋदंतिमदम् । " ननंदेत्यिप । ननांदा तु स्वसा पत्युर्ननंदा नंदिनी च सेति रभसः"। नप्ती पौत्री द्वे सुतस्य सुतायाश्चात्मजा तत्र ॥ २९ ॥ भ्रातृवर्गस्य भार्याः परस्परं यातरः स्युः एकम् । मजावती भ्रातृजाया द्वे भ्रातुर्जायाम्। मातुलानी मातुली " मातुलेसपि " द्वे मातु-लभार्यायाः ॥ ३० ॥ पत्युः पत्न्याश्च प्रसूर्माता श्वश्रूरित्युच्यते एकम् । तयोः पतिपत्न्योः पिता श्वशुर इत्युच्यते । "श्वश्रुशिशुश्वशुरा इति शभेदा-द्वितालच्याः।" एकम्। पितुः भ्राता पितृच्यः एकम् । मातुः भ्राता मातुल इत्युच्यते एकम् ॥ ३१ ॥ पत्न्याः भ्रात्रः क्याला इत्येकम् । क्याल-शब्दस्तालच्यादिर्दैसादिर्वा । " उच्छिष्ठमधुपर्कवाची इयाशब्दः । इयां लातीति इयालः।" स्वामिनः पत्युर्भातिर किनिष्ठे देवा देवरः। देवृशब्दस्य देवा देवरौ इत्यादि । "देवृदेवरदेवान इति शब्दार्णवादन्यत्र नांतोऽपि देवेति।" स्वस्रीयः " वे कृते स्वस्नियः । ढिक स्वस्नेयः " भागिनेयः द्वे भगिन्याः पुत्रे । दुहितुः पतिः जामाता स्यात् । एकम् ॥ ३२ ॥ पितामहः पितृपिता द्वे पितुः पितरि । तस्य पितामहस्य पिता मपितामह इत्येकम्। एवं मातुः पित्रादौ मातामहादिः।यथा मातुः पिता मातामहः एकम्। तत्पिता

मातुर्मातामहाद्येवं सिपण्डास्तु सनाभयः॥ ३३॥ समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाः समाः॥ सगोत्रबांधवज्ञातिबंधुस्वस्वजनाः समाः॥ ३४॥ ज्ञातेयं बंधुता तेषां क्रमाद्रावसमूहयोः॥ धवः प्रियः पतिर्भर्ता जारस्तूपपितः समौ॥ ३५॥ अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्तरि गोलकः॥ भार्त्रीयो भारत्जो भारतभीनयौ भारतग्रुभौ॥ ३६॥ मातापितरौ पितरौ मातरिपतरौ प्रसूजनियतारौ॥

ममातामहः एकम्। सिपण्डाः सनाभयः द्वे सप्तपुरुषाविधिक्षातिषु । सिपण्डता
तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते इति स्मृतेः । " समान एकः पिण्डो देहो मूळपु-रुषो निर्वाप्यो वाऽस्य । सह पिण्डेन वर्तत इति वा सपिण्डः । समानो नाभि-र्मूळपुरुषोऽस्य सनाभिः "॥ ३३॥ समानोदर्यः सोदर्यः सगर्भ्यः सहजः चत्वारि एकोदरस्य भ्रातुः। सगोत्रः बांधवः ज्ञातिः बंधुः स्वः स्वजनः षद् सगोत्रस्य । समानमेकं गोत्रमस्य सगोत्रः । अत्र स्वशब्दस्य स्वक्षपं स्वः स्वौ स्वाः इसादि ॥ ३४ ॥ तेषां भावसमूहयोः क्रमात् ज्ञातेयं वंधुता स्यात् । यथा ज्ञातीनां भावो ज्ञातेयं एकम् । वंधूनां समूहो वंधुता एकम् । धवः प्रियः पतिः भर्ता चत्वारि पत्युः । जारः उपपतिः । द्वे मुख्यादन्यस्य भर्तुः । " जपितः पत्या, जपसृष्टः पतिरनेन वा जपपितः । मादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपश्चेति समासः "॥ ३५॥ अपृते भर्तरि जाराज्ञातः कुण्ड इत्युच्यते एकम्। " कुण्ड्यते कुलमनेन कुण्डः। कुडि दाहे। स्त्रियां तु कुण्डी । कुण्डमग्न्यालये मानभेदे देवजलाशये । कुण्डी कमण्डलौ जारात्पति-वबीस्रते पुमान् । " मृते भर्तरि जाराज्ञातो गोलक इत्येकम् । भात्रीयः " भ्रातृच्यः " भ्रातृजः द्वे भ्रातृपुत्रस्य । भ्रातृभगिन्यौ भ्रातराविति स्यातां एकम् । उभाविति सहोक्तौ सत्यामिति सूचनार्थम् । भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ । भ्रातपुत्रौ स्वसृदुहित्रभ्यामित्येकशेषः ॥ ३६ ॥ मातापितरौ पितरौ मातरिपतरौ मस्जनियतारौ चत्वारि द्विवचनांतानि मात्रा सहोक्ते पितरि । माता च पिता च पितरौ । पिता मात्रेत्येकशेषः । मातरपितरा-वित्यत्र ऋकारयोर्रङ्भावो निपात्यते । तेन मात्रिपतराभ्यामिति प्रयोग श्वश्रूश्वशुरौ श्वशुरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ॥ ३७॥ दंपती जंपती जायापती भार्यापती च तौ ॥ गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बं च कललोऽस्त्रियाम् ॥३८॥ सूतिमासो वैजननो गर्भी भ्रूण इमौ समौ ॥ तृतीयामकृतिः षंढः क्लीबः पण्डो नपुंसके ॥ ३९॥ शिशुत्वं शैशवं बाल्यं तारुण्यं यौवनं समे ॥ स्यात्थाविरं तु रुद्धत्वं वृद्धसंघेऽपि वार्धकम् ॥ ४०॥

इति न्यासः। श्रश्रश्वशुरौ श्वशुरौ द्वे सहोक्तयोः श्रश्रश्वशुरयोः। पुत्रश्च दुहिता च एकशेषे पुत्रौ स्यातामिसर्थः। एकम् ॥ ३०॥ दंपती जंपती जायापती भार्यापती चत्वारि दंपसोः। जायाशब्दस्य जंभावो दंभावश्च वा निपासते। ताविसनेनैते शब्दा द्विचनांताः पुंसीति सचितम् । "शाल्मली मैथिली मैत्री दंपती जंपती च सेति वाचस्पतौ स्त्रीत्वमप्युक्तम्।" गर्भाशयः जरायुः उल्वं त्रीणि येन वेष्टितो गर्भः कुक्षौ तिष्ठति तस्य चर्मणः । गर्भ आशेतेऽत्र गर्भाशयः। जरायुरुदंतः। कलल इत्येकम् । शुक्रशोणितसन्निपातस्य मसि-द्धत्वादस्य पर्यायो नोक्तः किंतु अस्त्रीत्वमात्रं विधीयते । उल्वपर्यायः कलल इत्येके । यदाहुः । तदुल्वं कललं च तदिति ॥ ३८ ॥ स्नुतिमासः वैजननः द्वे मसबमासस्य । यत्र नवमे वा दशमे मासि मस्यते तस्येत्यर्थः । " विजायते-ऽस्मिन्विजननः" विजनन एव वैजननः। स्वार्थेऽण्। गर्भः भ्रूणः द्वे कुक्षिस्थस्य माणिनः। तृतीयामकृतिः षंढः स्त्रीवः पण्डः नपुंसकः पंच नपुंसकस्य। तृती-यामकृतिरिति षडक्षरं नाम । संज्ञापूरण्योश्चेति निषेधान्न पुंवद्भावः । " तृती-यमक्रीतिरिसपि । नञ्घटितमनिसमिति न्यायेन जक्तनिषेधानित्यत्वात्पुंव-द्रावः । षंढः स्यात्पुंसि गोपतौ । आकृष्टाण्डे वर्षवरे तृतीयमकृतावपीति कोशांतरात्। " तत्र मथमा प्रकृतिः स्त्री । द्वितीया पुमान् । तृतीया स्त्रीब इति । षंढो मूर्द्धन्यादिस्तालच्यादिर्वा ॥ ३९ ॥ शिशुत्वं शैशवं बाल्यं त्रयं बालत्वे । तारुण्यं यौवनं द्वे । स्थाविरं वृद्धत्वं वार्धकम् " वार्धक्यमित्यपि । वार्धक्यं वार्धके वृद्धसंघाते वृद्धकर्मणीति विश्वः । "त्रीणि वृद्धत्वे । तत्र वार्धकमित्येकं वृद्धसंघेऽपि वृद्धानां समूहेऽपि ॥ ४० ॥ केशादौ जरसा यत् भौक्ल्यं धविलमा तत्पिलतमुच्यते । आदिना लोम्नां ग्रहणम् । विस्तसा जरा

पिलतं जरसा शौक्ल्यं किशादौ विस्नसा जरा ॥
स्यादुत्तानशया डिभा स्तनपा च स्तनंधयी ॥ ४१ ॥
बालस्तु स्यान्माणवको वयस्यस्तरुणो युवा ॥
प्रवयाः स्थिवरो वृद्धो जीनो जीणों जरत्रिप ॥ ४२ ॥
वर्षीयान्दशमी ज्यायान्पूर्वजस्त्विग्रियोऽग्रजः ॥
जघन्यजे स्युः किनष्ठिग्वीग्रीऽवरजानुजाः ॥ ४३ ॥
अमासो दुर्बलश्खातो बलवान्मांसलोऽसलः ॥
तुदिलस्तुदिगस्तुदी वृहत्कुक्षिः पिचंडलः ॥ ४४ ॥

द्वे जरायाः । विस्नस्यतेऽनया विस्नसा । जीर्यत्यंगमनया जरा । उत्तानशया िंडभा स्तनपा स्तनंधयी चत्वारि स्तनंधयस्य । त्रिषु वक्ष्यंते । स्त्रीत्वेन निर्देशः स्नीत्वे रूपभेदमदर्शनार्थः । डिभशब्दः सिंहादिवर्ग उक्तोऽपि स्नियां टावंतत्वमदर्शनाय पुनिरहोक्तः ॥ ४१ ॥ बालः माणवकः द्वे वालस्य । आषोडशाद्धालः । वयस्यः । वयसि तिष्ठतीति । " वयस्य इसपि " । वयः पक्षिणि वाल्यादौ वयो यौवनमात्रक इति विश्वः । तरुणः युवा त्रयं यूनः । मवयाः स्थविरः वृद्धः जीनः जीर्णः जरन् षद्धं वृद्धस्य । मवयसौ । जरंतौ ॥ ४२ ॥ वर्षीयान् दशमी ज्यायान् त्रीण्यतिवृद्धस्य । अतिशयेन वृद्धो वर्षी-यान् वर्षीयांसौ । "दशमोऽवस्थाविशेषोऽस्यास्तीति दशमी। वयसि पूर-णादिनिः।" द्वामिनौ । ज्यायांसौ । पूर्वजः अग्रियः " अग्रीयः " अग्रजः त्रीणि ज्येष्ठभातुः । " पूर्वस्मिन्काले जातः पूर्वजः ।" जघन्यजः किनष्ठः " कनीयानिसपि " यवीयान् " यविष्ठः अतिशायन इतीष्ठन् ।" अवरजः अनुजः पंचकं किनष्टभातुः । "जघन्येऽवरकाले जातः जघन्यजः । अवर-स्मिन्काले जातः अवरजः। "॥ ४३॥ अमांसः दुर्वलः छातः त्रीणि अव-स्य । छातश्रवर्गादिः । छो छेदने । शात इति पाउः । बस्रवान् मांसस्रः अंसलः त्रीणि वलवतः । "अंसो वलमस्यास्तीत्यंसलः ।" तुंदिलः " तुंडिलः । तुंदिकः तुंदितः । " तुंदिभः " तुंडिभः " तुंदी " तुंडी " बृह-त्कुक्षिः पिचंडिलः " पिचिडिलः " पंच बृहदुदरस्य । तुंदमस्यास्तीति तुंदिलः । तुंदादिभ्य इलच् मत्वर्थे तुंदिबलि इति भमसयश्च । तुंडिभौ ॥४४॥ अवटीटोऽवनाटश्वावभ्रटो नतनासिके ॥ केशवः केशिकः केशी बिलनो बिलमः समी ॥४५॥ विकलागस्त्वपोगंडः खर्वी द्रस्वश्च वामनः ॥ खरणाः स्पात्खरणसो विग्रस्तु गतनासिकः ॥ ४६॥ खरणाः स्पात्खरणसः प्रज्ञुः प्रगतजानुकः ॥ उर्ध्वज्ञुरूर्ध्वजानुः स्पात्संज्ञुः संहतजानुकः ॥ ४७॥ स्पादेडे बिधरः कुँब्जे गडुलः कुकरे कुणिः॥

अवटीटः अवनाटः अवभ्रटः नतनासिकः चत्वारि चिपिटनासिकस्य । विग्र-हस्तु नासिकायाः नतं अवनाटमित्यादि । तद्युक्तवात् पुरुषोऽवटीटः । अर्श-आद्यच्। केशवः केशिकः "केशवान्" केशी त्रयं प्रशस्तकेशस्य। प्रशस्ताः केशाः संत्यस्य केशवः। वर्लिनः वर्लिभः द्वे जरया श्लथचर्मणः। वलि-स्त्वक्संकोचोऽस्ति यस्य स विलनः ॥ ४५ ॥ विकलांगः अपोगंडः द्वे निस-र्भतो न्यूनावयवस्य । अपकृष्टं गच्छतीत्यपोगंडः । पृषोदरादिः । पौर्गंड एकदेशोऽस्य पोगंडः पौगंडश्चेत्यि । पोगंडो विकलांगकः इति रत्नकोदाः। "पौगंडो विकलांगः स्यादिति हलायुधश्च।" खर्वः ह्रस्वः वामनः त्रयं ह्रस्वस्य " खुजा इति रूयातस्य ।" खरणाः खरणसः द्वे तीक्ष्णनासिकस्य " सर-ळनाकील इति ख्यातस्य । " खरणाः सांतः । विग्रः " विख्रः विख्रः विख्यः। विगता नासिका यस्येति विग्रहः। नासिकाशब्दस्य ग्रादेशः ख्यश्चेति। विग्रो विर्ख्यविनासिकं इति रभसः । " गतनासिकः द्वे गतनासिकस्य " नक्टा इति ख्यातस्य " ॥ ४६ ॥ खुरणाः सांतः । खुरणसः अदंतः द्वे विकटनासिकस्य। खुरः शफं तद्वन्नासिकाऽस्य। खुरणसौ। महुः "मजः" मग-तजानुकः पगते विरले जानुनी यस्येति विग्रहः। दोषे कप्। द्वे यस्य जान्वो-र्भहद्तरालं वर्तते तस्य "फेंगडा इति ख्यातस्य ।" ऊर्ध्वज्ञः " ऊर्ध्वज्ञः " ऊर्ध्वजानुः द्वे तिष्ठतो यस्य जानुनी ऊर्ध्वे भवतस्तस्य । संज्ञः " संज्ञः " संज्ञत-जानुकः द्वे संख्यजानुकस्य । " प्रद्युः मगतजानुः स्यात्पद्गोऽप्यत्रैव दृश्यते । संबुः संहतजानौ च भवेत्संक्रोऽपि तत्र हि । उध्वे बुक्ध्वेजानुः स्यादृध्वेक्रोऽप्यू-र्ध्वजानुक इति साहसांकः "॥ ४७॥ एडः विधरः द्वे श्रवणेदियहीनस्य " बहिरा इति ख्यातस्य । " कुब्जः " न्युब्जः । कुब्जो वृक्षप्रभेदे ना

१ ववयोरभेदात् वाळनः वाळमः-इत्यपि बोध्यम् ॥

पृश्चिरत्यतनौ श्रोणः पंगौ मुण्डस्तु मुण्डित ॥ ४८ ॥ बिलरः केकरे खोडे खंजिखिषु जरावराः ॥ जडुँलः कालकः पिष्ठुस्तिलकस्तिलकालकः ॥ ४९ ॥ अनामयं स्यादारोग्यं चिकित्सा रुक्पतिक्रिया ॥ भेषजौषधभेषज्यान्यगदो जायुरित्यिष ॥ ५० ॥ श्री रुपुजा चोपतापरोगव्याधिगदामयाः ॥ क्ष्याः शोषश्च यक्ष्मा च प्रतिक्र्यायस्तु पीनसः ॥ ५१ ॥

न्युब्जः स्याद्वाच्यलिंगक इति मेदिनी । " गडुलः " गडुरः । गडुः पृष्ठगडे कुब्जे इति मेदिन्याम्।" द्वे कुब्जस्य "कुवडा इति ख्यातस्य।" कुकरः कुत्सितौ करौ यस्य सः । कुणिः " कूणिः । निसर्गतः कूणिपंगुपौगंडा इति नाममाला । " द्वे रोगादिना दूषितकरस्य । पृक्षिः " पृष्ठिणः " अल्पतनुः द्वे अल्पा तनुर्यस्य तस्य अमानुषप्रायस्य । श्रोणः पंगुः द्वे जंघाविकलस्य । मुण्डः मुण्डितः द्वे कृतवपनस्य ॥ ४८ ॥ बिलरः केकरः द्वे नेत्रवियुक्तस्य य काणा, कैरा, तिरवा इति ख्यातस्य । " के मूर्भि कर्तुं शीलमस्येति केकरः खोडः '' खोरः खोलः । अथ खंजके खोडखोराधिति रभसः।" खंजः द्वे गतिविकलस्य "लंगडा इति ख्यातस्य ।" त्रिष्विति । जरावराः जराशब्दादवराः अर्वाक्पिटताः उत्तानशयाद्याः खंजांतास्त्रिषु वाच्यिलगा इत्यर्थः । जडुलः " जटुलः " कालकः पिष्णुः त्रयं कृष्णवर्णस्य देहगतिचह-विशेषस्य " लासे इति ख्यातस्य । " तिलकः तिलकालकः द्वे आकृतितो वर्णतश्च कृष्णतिलतुल्यस्य देहगतिचह्नस्य । तिल इव कालकः ॥ ४९॥ अनामयं आरोग्यं द्वे रोगाभावस्य । " आमयस्याभावः अनामयम् । अर्था-भावेऽव्ययीभावः।" चिकित्सा रुक्पतिक्रिया द्वे रोगपतीकारस्य । " रुजः मितिक्रिया निरसनं रुक्मितिक्रिया । " भेषजं औषधं भैषज्यं "भेषजं भेषं रोगं जयति भेषजम् । " अगदः जायुः पंचौषधस्य । अगदसाहचरीज्ञायु-रुदंतः पुंसि ॥ ५० ॥ रुक् रुजा उपतापः रोगः व्याधिः गदः आमयः सप्त रोगमात्रस्य । तत्र रुक् जकारांता । रुजा टाबंता । उमे ख्रियौ । क्षयः बोषः यक्ष्मा त्रीणि क्षयरोगस्य । प्रतिक्यायः पीनसः द्वे पीनसरोगस्य पडसें इति क्यातस्य । अयं मुद्दर्नासाजलस्रावी । " आपीनसः मतिक्या स्यादिति रभ- स्त्री क्षुत् क्षुतं क्षवः पुंसि कासस्तु क्षवथः पुमान् ॥
शोफस्तु श्वयथः शोथः पादस्फोटो विपादिका ॥५२॥
किलासिक्ष्मे कच्छां तु पामपामे विचिचका ॥
कण्डूः खर्जूश्च कण्डूया विस्फोटः पिटकः स्त्रियाम् ॥५३॥
वणो स्त्रियामीर्ममरुः क्षीवे नाडीवणः पुमान् ॥
कोठो मण्डलकं कुष्ठश्वित्रे दुर्नामकार्शसी ॥ ५४॥
आनाइस्तु निबंधः स्यादृहणीरुक् प्रवाहिका ॥

सात् प्रतिक्येत्यिप नाम "॥ ५१॥ श्वत् श्वतं क्षवः त्रीणि श्वतः विंकेति ख्यातायाः। कासः क्षवशुः द्वे कासरोगस्यः " खोकला इति ख्यातस्य।" बोफः श्वयथुः शोथः त्रीणि शोथस्य " सूज इति ख्यातस्य "। पादस्फोटः विपादिका द्वे पादस्फोटस्य " खोंटा फुटण्याचा रोग इति ख्यातस्य " ॥ ५२ ॥ किलासं सिध्मं द्वे सिध्मस्य शिवें "श्वेत्कुष्ठ" इति ख्यातस्य । कच्छूः पामा पामा विचर्चिका चतुष्कं स्त्रीलिंगं खर्जूविशेषस्य । "ओली खरूज " इति ख्यातस्य । अत्र पामेत्येकं नांतम् । पामानौ । अपरं टावंतम् । पामे । कण्डू: " कण्डु: । खर्जू: खर्जूरी कीटकण्डु विवित हैम: ।" खर्जू: कण्डूया त्रयं स्त्रीलिंगं खर्ज्वाः " सुकी खरूज इति ख्यातायाः।" विस्फोटः पिटकः। " विस्फोटा वटिका स्त्रियामिसमरमालायां । वकारादिरिप विटिकेति ।" द्वे फोड इति ख्यातस्य । स्त्रियां तु पिटका क्षिपकावत् ॥ ५३ ॥ त्रणः ईर्म अरुः त्रीणि त्रणस्य । ईर्मे । अरुषी । यो त्रणः सदा गलति तत्र नाडीत्रण इत्येकम् । पुमानिति पुंस्त्वावधारणार्थं निर्देशः । कोठः मण्डलकं कुष्ठं श्वित्रं चत्वारि कुष्ठस्य । कोटादिद्वयं मण्डलाकृतिकुष्ठस्य " गजकर्ण इति प्रसि-द्धस्य । " कुष्टादिद्वयं श्वेतकुष्ठस्येत्येके । दुर्नामकं अर्शः द्वे अर्शोरोगस्य " मूळच्याघ, अर्जा " इति ख्यातस्य । " अर्जीमिति क्रीवमप्यन्यत्र " ॥ ५४॥ आनाहः निवंधः द्वे मलमूत्रनिरोधस्य " मलवद्धरोग इति ख्यातस्य।" ग्रह-णीरुक् भवाहिका द्वे संग्रहणीरोगस्य । भक्षेण वहति बहु स्रवति गुदमस्यां सा प्रवाहिका । मलप्रवहणं प्रवाहिकिति स्वामी । "प्रवाहिका रुक् रोगः ब्रहणी स्यादित्यन्वयो वा । ब्रहणिरितीकारह्रस्वोऽपि । " प्रच्छिदिका विमः

पच्छिदिका विमिश्व स्त्री पुमांस्तु वमथुः समाः ॥ ५५ ॥ व्याधिभेदा विद्धिः स्त्री ज्वरमेहभगंदराः ॥ "श्रीपदं पादवल्मीकं केशन्नस्तिंवद्रलुप्तकः ॥ " (१) अञ्चरी मूत्रकृच्छं स्यात्पूर्वे शुक्रावधेस्त्रिषु ॥ ५६ ॥ रोगहार्यगदंकारो भिषग्वैद्यौ चिकित्सके ॥ वार्ता निरामयः कल्य उद्घाघो निर्गतो गदात् ॥ ५७॥ ग्लानग्लास्नू आमयावी विकृतो व्याधितोऽपटुः ॥ आतुरोऽभ्यमितोऽभ्यांतः समौ पामनकच्छुरौ ॥ ५८ ॥

"वमी वम इति पुंछिगोऽपि" वमथुः त्रीणि वमनरोगस्य । तत्राद्यं द्वयं स्त्रियाम्। वमथुः पुंसीसर्थः। समाः समानार्थाः॥ ५५॥ अथ व्याधिभेदा वक्ष्यंते । विद्रधिरुद्रादौ गण्डभेदः । विद्रं द्धातीति विद्रधिः स्त्रियाम । " आदिशब्देन कपालकर्णममेहानां पिटका क्षेयाः।" ज्वरः प्रसिद्धः। मेहति मूत्रयते इनेन मेहः । स च रक्तमेहः शुभ्रमेह इसादिभेदेन वहुविधः । भगंदरो गुह्यसमीपे विस्फोटविशेषः । "श्लीपदं पादवल्मीकम् । पादयोः वल्मीकिमव रोग उत्पद्यते। द्वयं श्लीपदरोगस्य वारुळ इति ख्यातस्य। केशायः इंद्रलुप्तकः द्वयं मस्तककेशरोगस्य चाई इति मसिद्धस्य।" अक्मरी मूत्रकुछूं द्वे अक्मर्याः । अक्माकारं शुक्रं राति ददातीत्यश्मरी । स्यादिसनेन मूत्रकुछ्मित्यक्मर्याः पर्याय इति स्वचितम्। मूत्रविघ्नमात्रे मूत्रकुछ्मिति नाय-मक्मर्याः पर्याय इति केचित्। इतः परं शुक्रावधेः वक्ष्यमाणात् शुक्रशब्दा-त्पूर्वे मूर्छितांतास्त्रिषु वाच्यिलगा इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ रोगहारी अगदंकारः भिषक् वैद्यः चिकित्सकः पंच वैद्यस्य । रोगहारिणौ । भिषजौ । वार्तः निरामयः कल्यः त्रीणि रोगरहितस्य । कल्यस्तालव्यांतः । "कल्यं प्रभाते मधुनि सज्जे दत्ते निरामये। कल्या कल्याणवाचि स्यादिति हैमः।" उल्लाघ इत्येकं रोगान्मुक्तस्य । अयमपि पूर्वस्यैव पर्याय इत्येके ॥ ५७ ॥ ग्लानः ग्लास्तुः द्वे रोगादिवशात् हर्षरिहतस्य । आमयावी विक्रतः व्याधितः अपदुः आतुरः अभ्यमितः अभ्यांतः सप्तकं रोगिणः । पामनः कच्छुरः द्वे पामायु-क्तस्य ॥ ५८ ॥ दहुणः "दहूणः दर्हुणः दर्हूणः" दहुरोगी द्वे दहुयुक्तस्य ।

१ इदमर्घ तालपत्रपुस्तकेऽस्ति वा नास्ति वेति न निश्चीयते, तत्पत्रस्यातिशैथिल्यात् ॥

दृहुँणो दृहुरोगी स्यादर्शीरोगयुतोऽर्शसः ॥
वातकी वातरोगी स्यात्सातिसारोऽतिसारकी ॥५९॥
स्युः क्किन्नाक्षे चुळ्ळिचळिपळाः क्किन्नेऽक्ष्णि चाप्यमी ॥
उन्मत्त उन्मादवित श्रेष्मलः श्रेष्मणः कफी ॥ ६०॥
न्युज्जो भुग्ने रूजा वृद्धनाभौ तुंदिलतुंदिभौ ॥
किलासी सिध्मलोंऽधोऽहक् मूर्जाले मूर्तमूर्छितौ ॥६१॥
शुक्रं तेजोरेतसी च बीजवीर्येंदियाणि च ॥
मायुः पित्तं कफः श्रेष्मा स्त्रियां तु त्वगसृग्धरा ॥६२॥

दट्टः खर्जूभेदः "दाद इति मिसदा।" अर्शोरोगेण युतः अर्शस इत्युच्यते एकम् । वातकी वातोऽतिशयितोऽस्य । वातातीति कुगागमः इनिप्रसयश्च । रोगे चायमिष्यते । नेह वातवती गुहा । वातरोगी द्वे वातरोगयुक्तस्य । सातिसारः अतिसारकी द्वे अतिसारयुक्तस्य ॥ ५९ ॥ क्रिन्नाक्षः चुछः चिछः पिछः चत्वारि क्रेद्युक्ते अक्षिणी यस्य तस्य पुंसः "चिपडा इति ख्यातस्य।" अमी चुछिचिछिपिछास्त्रयः क्रिन्नेऽिहण च क्रेद्युक्ते नेत्रेऽिप वर्तते "चिपहे डोळे इति ख्यातेषु " जन्मत्तः जन्मादवान् द्वे जन्मादयुक्तस्य । जन्मादो वात-पित्तादिकृतिश्चत्तविश्चमः । श्लेष्मलः श्लेष्मणः कफी त्रीणि कफयुक्तस्य ॥ ६० ॥ रुजा रोगेण भुग्नो वक्रपृष्ठोऽघोमुखस्तत्र न्युब्ज इत्येकम् । वृद्धनाभिः तुंदिलः "तुंडिलः" तुंदिभः "तुंडिभः" त्रीणि वातादिनोन्नतनाभेः। किलासी सिध्मलः द्वे सिध्मयुक्तस्य "शिब्या इति ख्यातस्य ॥" अंधः अदक् द्वे दृष्टिहीनस्य "अंघळा इति ख्यातस्य।" अद्यौ । मूर्छालः मूर्तः मूर्छितः त्रीणि मूर्छीयुक्तस्य ॥ ६१ ॥ शुक्रं तेजः रेतः बीजं वीर्यं इंद्रियं षट् रेतसः । मायुः पित्तं द्वे पित्तस्य । मायुरुदंतः पुंसि । कफः श्लेष्मा द्वे कफस्य । श्लेष्माणौ। त्वक् असम्बरा "असम्बारेत्येके" द्वे चर्मणः । त्वचौ । "त्वच इत्यदंतः । त्वचेति टावंतश्चान्यत्र "॥ ६२ ॥ पिक्तितं तरसं मांसं पछछं क्रव्यं आमिषं पद्वं गांसस्य । उत्तप्तं शुष्कगांसं वद्ध्रं "वद्धुरिमिति ह्रस्वोकारमि "त्रीणि शुष्कमांसस्य। तत्र बहुरं त्रिषु। बहुरा ॥६३॥ रुधिरं असक् लोहितं असं रक्तं क्षतजं भोणितं सप्त रक्तस्य। अस्रजी। बुका "बूका अग्रमांसं द्वे हृद-यांतर्गतपद्माकारमांसभेदस्य काळीज इति ख्यातस्य।" तदेव हृद्यम्। उक्तं

पिशितं तरसं मासं पललं क्रव्यमामिषम् ॥
उत्तपं शुष्कमांसं स्यात्तद्वद्धूरं त्रिलिंगकम् ॥ ६३ ॥
रुधिरेऽसृक्लोहितास्त्ररक्तक्षतजशोणितम् ॥
बुक्कायमांसं हृदयं हृन्मेदस्तु वपा वसा ॥ ६४ ॥
पश्चाद्भीवाशिरा मन्या नाडी तु धमिनः शिरा ॥
तिलकं क्कोम मस्तिष्कः गोदं किष्टं मलोऽस्त्रियाम् ॥६५॥
अत्रं पुरीतत् गुल्मस्तु श्लीहा पुंस्यथ वस्नसा ॥
स्नायुः स्त्रियां कालखंडयकृती तु समे इमे ॥ ६६ ॥

च । पत्रकोशमतीकाशं रुचिरं चाप्यधोमुखम् । हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्या-यतनं महदिति । बुका स्त्री । "बुक्काग्रमांसिमिति समस्तमि । " हृद्यं हृत् द्धे हृदयाख्यनिम्नदेशस्य । बुकादिचतुष्कं समानार्थमित्येके । हृदी हृदि । मेदः चपा वसा त्रीणि मांसजन्यस्नेहस्य । " चरवी मांदें इति ख्यातस्य । " मेदसी ॥ ६४ ॥ ग्रीवायाः शिरो ग्रीवाशिरा । या पश्चात्स्थता ग्रीवाशिरा सा मन्ये-त्युच्यते एकम् । नाडी धमनिः शिरा त्रयं शिरायाः "नाडी इति ख्यातायाः।" सिरेति दंखादिरिप । कृदिकारादिकतन इति ङीपि धमनीत्यीप । तिलकं क्रोम द्वे मांसपिण्डविदोषस्य पुष्फुसं इति ख्यातस्य । क्रोममित्यदंतमपि । यस्तिष्कं " मस्तिकम् । अथ मस्तिको मस्तुछिगोऽपीति त्रिकाण्डदोषः । " गोर्दं "गोदः" द्वे मस्तकसंभूतपृताकारस्रेहस्य "गोद मेंदू" इति ख्यातस्य । किट्टं मलः द्वे कर्णादिगतमलस्य । "वसा शुक्रमसक् मज्जा कर्णविण्मूत्रविण्नखाः । श्लेष्माश्चदूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः" ॥६५॥ अंत्रं " आंत्रमित्यपि मनोरमायामुक्तम्। " पुरीतत् पुरीं शरीरं तनोतीति। द्वे अंत्रस्य " आंतर्डे इति ख्यातस्य । " पुरीत्ती पुरीतंति । " पुरीतदिन्न-यामिति वाचस्पतिकोशात्पुंस्यपि । " गुल्मः श्रीहा द्वे वामकुक्षिस्थमांसपि-ण्डविदोषस्य । श्रीहानौ । " श्रीहादाब्दष्टावंतोऽपि ।" वस्नसा स्नायुः द्वे अंगम-त्यंगसंधिवंधनक्षपायाः स्नायोः "शिरा इति ख्यातायाः।" कालखण्डं यकुत् द्वे दक्षिणकुक्षिगतमांसिपण्डस्य ॥ ६६ ॥ स्रणिका "स्यंदिनी छाला त्रीणि लालायाः " लाळ इति ख्यातायाः।" स्यंदिनी दैत्यादिः।

सृणिका स्यंदिनी लाला दूषिका नेत्रयोर्मलम् ॥
("नासामलं तु सिँघाणं पिंजूषं कर्णयोर्मलम् ॥") (१)
मूत्रं प्रस्नाव उच्चारावस्करो शमलं शकृत् ॥ ६७ ॥
पुरीषं गूथवर्चस्कमस्त्री विष्ठाविद्यो स्त्रियो ॥
स्यात्कर्परः कपालोऽस्त्री कीकसं कुल्यमस्थि च ॥ ६८ ॥
स्याच्छरीरास्थि कंकालः पृष्ठास्थिन तु कशेरुका ॥
शिरोस्थिन करोटिः स्त्री पार्श्वास्थिन तु पर्शुका ॥ ६९ ॥
अगं प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम् ॥
गात्रं वपुः संहननं श्रारं वर्ष्म विग्रहः ॥ ७० ॥
कायो देहः क्रीवपुंसोः स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः ॥

"दूषिकेत्येकं नेत्रयोर्पलस्य" जकीर पू इति ख्यातस्य। दूषीका दीर्घमध्यापि। दृषिर्दृषी चेत्यप्यन्यत्र । सिंघाणमित्येकं नासामलस्य । "सिंहाणं सिंहानं चैत्यपि । पिजूष इत्येकं कर्णमलस्य । मूत्रं प्रसावः द्वे मूत्रस्य । उचारः अवस्करः ज्ञामलं शकुत् ॥६०॥ पुरीषं गूथं वर्चस्कं विष्ठा विट् नव विष्ठायाः। " जचार्यते त्यज्यते इत्युचारः । अवकीर्यते अधः क्षिप्यत इत्यवस्करः।" गूथं वर्चस्कं पुंसि हीवे च । शकृती । "विद्तालव्यमूर्धन्यांत्यः । विशौ। विषौ । गूथं पूरीषं वर्चस्कामित्यापि पाठः । " कर्परः कपालः द्वे शिरोस्थि-लण्डस्य । कपालमस्त्रियाम् । कीकसं कुल्यं अस्थि त्रीणि अस्थिमात्रस्य ॥ ६८ ॥ कंकाल इत्येकं शारीरगतास्थिपंजरस्य " सांगाडा, पिंजरा इति ख्यातस्य।" कशेरुकेत्येकं पृष्ठमध्यगतास्थिदण्डस्य "कणा इति ख्यातस्य"। करोटिरित्येकं शिरोगतास्थिसंघस्य । "करोटीति ङीषंतापि । यदाह पुष्प-दंतः । नृकरोटीपरिकर इति " । पर्शुकेत्येकं पार्श्वगतास्थिन " वर्गडी इति ख्याते " ॥ ६९ ॥ अंगं प्रतीकः अवयवः अपघनः चतुष्कं देहावयवस्य । कलेवरं गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः । विविधं सुखादि गृहाति । विविधेर्व्याधिमिर्गृह्यते वा ॥७०॥ कायः देहः मूर्तिः तनुः तनूः द्वादवा देहस्य । वपुषी। वर्ष्मणी। तन्वौ। पादाग्रं पपदं द्वे पादाग्रस्य चवडा इति ख्यातस्य। पादः। पादो बुधे तुरीयांको बौलप्रत्यंतपर्वते । चरणे च मयूखे चेति कोक्षां-

१ इदमधै तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

पादायं पपदं पादः पदंघिश्वरणोऽस्त्रियाम् ॥ ७१ ॥ तदंथी घृटिके गुल्फो पुमान्पार्ध्णस्तयोरधः ॥ जंघा तु प्रसृता जानूरूपर्वाष्ठीवदिस्त्रियाम् ॥ ७२ ॥ सिक्थ क्कींब पुमानूरूस्तत्संधिः पुंसि वंक्षणः ॥ गुदं त्वपानं पायुन् वस्तिनीभेरधो द्वयोः ॥ ७३ ॥ कटो ना श्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुदाती ॥ पश्चान्नितंबः स्त्रीकट्याः क्कींब तु जघनं पुरः ॥ ७४ ॥ कृपको तु नितंबस्थौ द्वयद्दीने कुकुंदरे ॥

तरे। पत् अंघ्रिः चरणः चत्वारि चरणस्य। दांतः पत्। "पदों ऽघिरिति पाठे अदंतः पदशब्दः "॥ ७१॥ तद्वंथी पादस्य पार्श्वस्थौ ग्रंथिविशेषौ घुटिके गुल्फाविति चोच्येते द्वयं "पायांचा घोंटा इति ख्यातस्य।" घुटिके स्त्रियाम् । द्वित्वाद्विवचनम् । न तु निसम् । तयोः गुल्फयोरधःप्रदेशः पार्षिण-रित्येकं खोंट इति ख्यातस्य । "पार्षणः स्त्रीपुंसयोः पादमूले स्यात् ध्वजि-नीकटाविति तु रंतिदेवः। जंघा मसृता द्वे जंघायाः पोटरी इति मिसदायाः।" जानु ऊरुपर्व अष्ठीवत् त्रयं जानूरुसंधेः " ढोंपर गुड्घा इति ख्यातस्य "। तत्राष्ट्रीवदिस्त्रयाम् । जानुनी । ऊरुपर्वणी । अष्टीवंतौ ॥ ७२ ॥ सिक्थ ऊरुः द्वे जानूपरिभागस्य " मांडी इति ख्यातस्य । " ऊरोरूपरिभागः सक्यीति -काचद्भेदो दृश्यते । तस्योरोः संधिः वंक्षण इसेकम् । गुदं अपानं पायुः त्रीणि विष्ठानिर्गमद्वारस्य । पायुरुदंतः ना पुमान् । वस्तिरित्येकं स्त्रीपुंस-छिगं नाभेरघो मूत्राश्चयस्य ॥ ७३ ॥ श्रोणिः कटिस्तस्याः फलकं कट इत्यु-च्यते स पुमान्। एकम्। कटिः "कटीति ङीषंतापि।" श्रोणिः "श्रोणी" ककुझती त्रयं स्त्रीलिंगं कट्याः। "ककुद्रृषांस इव गांसपिण्डः सोऽतिशयि-तोऽस्यां ककुबती। " स्त्रियाः कटिः स्त्रीकटिः तस्याः पश्चाद्भागो नितंब इत्येकम्। " निभृतं तम्यते कामुकैः नितंबः। तमु कांक्षायाम्।" जघनमि-सेकं स्त्रीकट्याः पुरोभागे । जघनं स्यात् स्त्रियाः श्रोणिपुरोभागे कटाव-पीति । "वांदन ओंटी इति ख्याते " ॥ ७४ ॥ नितंबस्थौ पृष्ठवंशाद्धो-भागे विद्यमानौ कूपकौ गर्ती कुकुंदरे स्याताम्। " ककारादिरिप " एकम । द्वयहीने क्लीवे । द्वित्वमनित्यम् । स्फिचौ कटिमोथौ द्वे कटिस्थमांसपिण्डयोः

स्त्रियां स्फिचौ किटिप्रोथावुपस्थो वक्ष्यमाणयोः॥७५॥ भगं योनिर्द्धयोः शिश्रो मेंद्रो मेहनशेफिसी॥ मुद्धोंऽडकोशो वृषणः पृष्ठवंशाधरे त्रिकम् ॥ ७६॥ पिचण्डकुक्षी जठरोदरं तुंदं स्तनौ कुचौ॥ चूचुकं तु कुचाग्रं स्यान्न ना क्रोडं भुजांतरम् ॥ ७७॥ उरो वत्सं च वक्षश्च पृष्ठं तु चरमं तनोः॥ स्कंधो भुजिशरोंऽसोऽस्त्री संधी तस्यैव जञ्जणी॥ ७८॥ बाहुमूले उभे कक्षौ पार्श्वमस्त्री तयोरधः॥

" कुछे इति रूयातयोः। कटिः तस्याः मोथौ मांसपिण्डौ कटिमोथौ। स्त्रियां स्पिचौ कटिप्रोथौ कटिप्रोथौ च पूलकाविति रभसः । कटिप्रोथाविति नामद्वयं वा । प्रोथोऽश्वघोणाध्वगयोः कट्यामिति हैमः । " वक्ष्यमाणयोर्भगे शिक्षे च उपस्थ इत्येकम् ॥ ७५ ॥ भगं योनिः द्वे स्त्रीणामुपस्थस्य । द्वयोरि-सस्य योनिनान्वयः । शिक्षः मेंद्रः मेहनं शेषः " शेषः " चत्वारि शिक्षस्य। मेंद्रमिखपि पाठः । मुष्कः अण्डकोद्यः " मूर्धन्यांतोऽपि ।" वृषणः त्रीण्यण्ड-कोशस्य " आण्डकुळी इति ख्यातस्य । " पृष्ठवंशाधरे त्रिभिरस्थिभिर्घटितं · स्थानं त्रिकं इत्येकं ''माकडहाड इति ख्यातस्य" ॥ ७६ ॥ पिचण्डः पिचिण्डः " कुक्षिः जठरं उदरं तुंदं पंच जठरस्य । तत्र पिचण्डकुक्षी पुंसि । " जठरं विकल्पेन पुंसि । जठरो न स्त्रियां कुक्षौ वृद्धकर्कटयोिस्तिष्विति मेदिनी।" स्तनः कुचः द्वे वक्षोजस्य। चूचुकं कुचाग्रं द्वयं स्तनाग्रस्य। चूचुको ना कुचाननिमति रत्नकोशः। "चूष्यते पीयत इति चूचुकम्।" क्रोडं भुजांतरम् ॥ ७७ ॥ उरः वत्सम् । पुत्रादौ तर्णके वर्षे वत्सो वत्सं तु वससीति रुद्रः । वक्षः पंच वक्षसि । तत्र क्रोडं न ना किंतु स्त्रीनपुंस-कयोः । स्त्रियां तु क्रोडा । तनोः श्रीरस्य चरमं पश्चाद्भागः पृष्ठमिसे-कम् । स्कंधः । स्कंधः प्रकाण्डे कार्येऽसे विज्ञानादिषु पंचसु । नृपे समूहे व्यूहे चेति हैमः। भुजिशारः अंसः त्रीणि भुजिशारसः " खांदा इति ख्यातस्य।" तस्य स्कंधस्य संधी जत्रुवाब्दवाच्यौ एकं "नपुंसकम्" ॥ ७८ ॥ वाहु-मूलं कक्षः द्वे कक्षस्य । तयोरघोभागः पार्श्वमित्येकम् । मध्यमं अवलग्नं मध्यः

मध्यमं चावलग्नं च मध्योऽस्त्री द्वौ परौ द्वयोः ॥ ७९ ॥ भुजबाद्व प्रवेष्टो दोः स्यात्क फोणिस्तु कूँ परः ॥ अस्योपिर प्रगण्डः स्यात्मकोष्ठस्तस्य चाप्यधः॥ ८० ॥ मणिबंधादाक निष्ठं करस्य करभो बहिः ॥ पंचशाखः शयः पाणिस्तर्जनी स्यात्मदेशिनी ॥ ८१ ॥ अंगुल्यः करशाखाः स्युः पुंस्यंगुष्टः प्रदेशिनी ॥ मध्यमाऽनामिका चापि कनिष्ठा चेति ताः क्रमात्॥८२॥ पुनर्भवैः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम् ॥

त्रीणि तनुमध्यस्य माज, "कमर इति ख्यातस्य । अस्त्रीति मध्यमादिश-ब्दत्रयेऽप्यन्वेति । " परौ द्वौ भुजवाहुशब्दौ स्त्रीपुंसयोः ॥ ७९ ॥ भुजः वाहुः "वाहः । वाहोऽश्वभुजयोः पुमानिति दामोदरः । वाहो वाहुरिति स्मृत इति देशिकोशः।" मवेष्टः दोः चत्वारि भुजस्य । " स्नियां तु भुजा बाहा।" दोषौ। शसादौ दोषः दोष्णेसादि। "दोर्दोषा च भुजो वाहुः पाणिईस्तः करस्तथेति धनंजयात् । दोषेति टांबतोऽपि वर्तते । " कफोणिः "कफणिः। कफोणिः कफणिईयोरिति शब्दार्णवः।" कूर्परः " कर्परः" द्वे कोंपर इति ख्यातस्य । अस्य कूर्परस्योपरिभागे मगण्ड इसेकम् । तस्य कूर्प-रस्याधोभागे मकोष्ठ इत्येकम् ॥ ८० ॥ पाणिमकोष्ठसंधिर्मणिवंधः तमारभ्य किनिष्ठापर्यतं करस्य मांसलो वहिर्भागः करभ इत्युच्यते एकम्। पंचशाखः पंच शाला इवांगुलयोऽस्य । शयः "शमः । पाणिः शमः शयो इस्त इस-मरमाला।" पाणिः त्रीणि करस्य । तर्जनी मदेशिनी "मदेशनीखिप" द्वे अंगुष्ठसमीपांगुल्याः ॥ ८१ ॥ अंगुली करकााला द्वे अंगुलीमात्रस्य । ता अंगुल्यः क्रमेण अंगुष्ठः पदेशिनी मध्यमा अनामिका । न नामग्रहणं योग्य-मस्याः । ब्रह्मणोऽनया शिरुक्छेदनात् । अत एवास्यां पवित्रीक्रियते । कनि-ष्ठिका इति संज्ञाभिरुच्यंते एकैकम् । तत्रांगुष्ठः पुंसि । प्रागुक्तापि पदेशिनी तत्स्वरूपदर्शनार्थिमह पुनरुक्तेति न दोषः ॥ ८२ ॥ पुनर्भवः " पुनर्ज्वः " कररुहः नलः नलरः चत्वारि नलस्य । "नलरः पुंसि हीवे च । नलरं त्रिष्विति अमरमाला ।" तर्जन्यादिभिस्तिस्रिभरंगुलीभिर्युतेंऽगुष्ठे विस्तृते मादेशादयः क्रमात्स्यः। " मदेश इति द्रस्वादिरिप " एकैकम् । तथा हि । प्रावेशतालगोकणीस्तर्जन्यादियुते तते ॥ ८३ ॥ अंगुष्ठे सकिनेष्ठे स्याद्वितस्तिर्द्वादशांगुलः ॥ पाणौ चपेटपतलपहस्ता विस्तृतांगुलौ ॥ ८४ ॥ द्वौ संहतौ संहतलः पतलौ वामदक्षिणौ ॥ पाणिर्निकुज्ञः प्रसृतिस्तौ युतावंजिलः पुमान् ॥ ८५ ॥ प्रकोष्ठे विस्तृतकरे हस्तो मुख्या तु बद्धया ॥ स रित्नः स्यादरित्नस्तु निष्किनिष्ठेन मुष्टिना ॥ ८६ ॥ व्यामो बाह्नोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरम् ॥

तर्जनीसहितांगुष्टे विस्तृते पादेशः । एवं मध्यमासहितांगुष्टविस्तारे तालः। अनामिकायुर्तेंऽगुष्ठे गोकर्णः ॥ ८३ ॥ किनष्ठासहितेंऽगुष्ठे विस्तृते वितस्तिः द्वादशांगुलः । द्वादश अंगुलयः प्रमाणमस्य । प्रमाणे मात्रच् । द्विगोर्निस-मिति तस्य छुक् । तत्पुरुषस्यांगुलेरित्यच् प्रत्ययः । द्वे । साहचर्याद्वितस्तिः पुंसि । स्त्रियामिति सुभूतिः । चपेटः " चपेटः । चपेटः स्फारविपुले चपेटे चर्पटेऽपि चेति मेदिनीविश्वमकाशौ । " पतलः पहस्तः त्रीणि विस्तृतांगु-छिके पाणौ ॥ ८४ ॥ वामदक्षिणौ द्वौ पतलौ संहतौ चेत्संहतलः स्यात् । " सिंहतल इसिप पाटः । संहतलः पतलश्चेति नामद्वयं वा । तत्र संहतलप-तलावित्यविसर्गपाठः। मतते मिश्लिष्टे वा तलेऽत्र मतलः। " निकुलो निःशे-षेण कुङ्गीकृतः पाणिः मस्रतिः स्यात् । " मस्रत इति पाटः । तत्र मकृष्टं स्तमस्येति विग्रहः । प्रस्तः समसारे स्याद्विनीते वेंगिते त्रिषु । अर्थाजली तु पुंछिंगो जंघायां प्रसता मतेति मेदिनी "। एकम्। द्वौ द्वौ प्रसती संहतौ चेदंजिलिरित्येकं पुंसि ॥ ८५ ॥ विस्तृतः करो यत्र ताद्दशे मकोष्ठे कूर्पराधो-भागे इस्त इत्येकम् । अयं चतुर्विद्यात्यंगुलिमतो ज्ञेयः । स तु बुद्धचा मुष्टचो-पलिशतः रिवरित्येकं " मुंढा हात इति ख्यातस्य । सरिवरित्यपि स्त्रिया-मीप।" निष्कानिष्ठेन विस्तृतकानिष्ठेन मुष्टिनोपलक्षितो इस्तः अरिब्रिस्तिकं स्त्रियाम्। " अरितः पुमानीप । नारितः कफणौ इस्ते प्रकोष्ठे विततांगुळा-विति रुद्रविश्वप्रकाशौ । " मुष्टचा मुष्टिनेति निर्देशेन मुष्टिर्द्वयोरिति ज्ञापि-तम् ॥ ८६ ॥ तिर्यक्ततयोर्विस्तृतयोः करसहितयोर्वाह्रोरंतरं व्यामः । जर्ध्व-

कंघीविस्तृतदेष्पिणिनृमाने पौरुषं त्रिषु ॥ ८७॥ कंठो गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि ॥ कंबुग्रीवा त्रिरेखा साऽवदुर्घाटा कृकाटिका ॥ ८८॥ वक्त्रास्ये वदनं तुंडमाननं लपनं मुखम् ॥ क्कीबे घ्राणं गंधवहा घोणा नासा च नासिका ॥८९॥ ओष्ठाधरौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी ॥ अधस्ताचिबुकं गंडौ कपोलौ तत्परा हनुः ॥ ९०॥ रदना दशना दंता रदास्तालु तु काकुदम् ॥

विस्तृतदोषौ भुजौ पाणी च येन तस्य नुः पुंसो यन्मानं तत्र पौरुषियके त्रिषु । स्त्रियां तु पौरुषी । दोःपाणिरिति सविसर्गपाठोऽपि ॥ ८७ ॥ कंठः गलः द्वे " त्रीवात्रभागस्य गोंकनळी गोंकटी नरही इति ख्यातस्य।" त्रीवा विरोधिः । शिरः धीयतेऽस्याम् । कर्मण्यधिकरणे चेति अधिकरणे किम-सयः । कंधरा त्रीणि "मान इति ख्यातस्य।" शिरोधिरपि स्त्री । सा श्रीवा तिस्रभी रेखाभिविशिष्टा कंबुग्रीवा स्यादित्येकम् । अवदुः घाटा कुका-टिका त्रीणि ग्रीवाशिरःसंघेः पश्चाद्भागस्य । " ग्रीवायामुत्रतभागस्य घांटी इति ख्यातस्येति केचित्।" तत्रावदुः पुंसि ॥ ८८ ॥ वक्त्रं आस्यं वदनं तुंडं आननं लपनं मुखं सप्त मुखस्य । " आस्यंते वर्णा येन अस्यते ग्रासो वाड-स्मिन् तदास्यम् । ण्यत् । मुखं मुखांतराछं च द्वयमास्यमितीरितमिति शाश्वतः।" घाणं गंधवहा घोणा नासा। नासा तु नासिकायां च द्वारोध्वे दारुणि स्त्रियाम् । "नसा नस्या । घ्राणं गंधवहा नासा नसा नस्या च नासिकेति साइसांकः।" नासिका । पंच नासिकायाः ॥ ८९ ॥ ओष्ठः अधरः रदनच्छदः दशनवासः चत्वारि ओष्ठस्य । ओष्ठाभ्यां सहितावधरौ । केचिद्परिवर्सोष्ठः अधोवर्त्यधर इति मन्यंते तद्युक्तम्। अधरोष्ठः विबोष्ठी-त्यादिपयोगदर्शनात् । चिबुकमित्येकं अधस्तात अधराधोभागे । गंडः कपोलः द्वे कपोलस्य " गाल इति ख्यातस्य ।" तत्रापि नेत्रकपोलमध्यदेशो गंड इति ग्रंथांतरम् । ताभ्यां कपोलाभ्यां परा चिबुकस्याधो हनुरित्येकम् । इनुः पुंस्यपि । प्रायेण स्त्रियाम् । तत्परो इनुरिति ओकारघटितपाठोऽपि ॥९०॥ रदनः दशनः दंतः रदः चत्वारि दंतस्य । तालु काकुदं द्वे तालुनः ।

रसज्ञा रसँना जिह्ना प्रांतावोष्टस्य सृक्किणी ॥ ९१ ॥ ललाटमिलकिं गोधिकध्वें हम्भ्या भ्रुवो ख्रियौ ॥ कूर्वमस्त्री भ्रुवोर्मध्यं तारकाक्ष्णः कनीनिका ॥९२॥ लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी ॥ हम्हष्टी चार्स्तु नेत्रांबु रोदनं चास्त्रमश्च च ॥ ९३ ॥ अपांगौ नेत्रयोरंतौ कटाक्षोऽपांगदर्शने ॥ कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः ॥ ९४ ॥ उत्तमांगं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम् ॥

रसज्ञा रसना । " तालव्या अपि दंत्याश्चेत्यादौ जिह्नायां रसना तथेत्युक्तेः रसनाशब्दो दंसताल्रव्यमध्यः । रसनिमिति ह्रीवमिप । रसनं स्वद्ने ध्वनौ । जिह्नायां तु न पुंसि स्यादिति मेदिनी । " जिह्ना त्रीणि जिह्नायाः । प्रांता-विति ओष्ठद्वयस्य वामदक्षिणौ मांतौ स्रिकिणी स्याताम् । ईवंतस्य स्त्रियामे-कवचनम् । नांतस्य क्षीवे वा द्विवचनमेतत् । स्रिक इति इदंतस्य क्षीवे द्विवचनं वा । स्रिकिण्यां स्रिकि स्रिक चेति शब्दभेदात् । " स्रेकेति नांतस्य हीबे सकणीति पाठः । कवयुक्तमिति मते तु । यथा सकिणी स्त्रियाम् । स्रोक नांतिमदंतं च । स्केति नांतम् । स्कस्रक्रमदंतं चेत्यन्यत्र " एकम ॥ ९१ ॥ ललाटं अलिकं गोधिः त्रीणि भालस्य । " अलिकं ह्रस्वदीर्घम-ध्यमिति राजदेवः।" गोधिः पुंसि । दग्भ्यामूर्ध्वभागौ भुवौ एकम्। भूः। नासोपरि भुवोर्मध्ये कूर्च इत्येकम् । कूर्चमस्त्री भुवोर्मध्ये कत्थनक्मश्रुकैतवे इति कोशांतरम् । अक्ष्णः कनीनिका मध्यगतकुष्णमंडळं तारकेत्युच्यते एकम् ॥ ९२ ॥ छोचनं नयनं नेत्रं ईक्षणं चक्षु अिक्ष दक् दृष्टिः अष्टौ नेत्रस्य। चक्कषी । दशौ । अस्तु नेत्रांबु रोदनं अस्तं अश्रु पंच नेत्रोदकस्य । अस्तु दंसमध्यम्। अंत्यं तालच्यमध्यम्। अस्नमदंतं दंत्यमध्यम् । " तालच्यमध्य-मिप "॥ ९३॥ नेत्रयोरंतौ अपांगौ एकम्। अपांगेन दर्शने चेष्टायां कटाक्ष इत्युच्यते । अपांगस्त्वंगहीने स्यान्नेत्रांते तिलकेऽपि चेति विश्वः । कर्णः बाब्दग्रहः श्रोतं श्रुतिः श्रवणं श्रवः षद् कर्णस्य । स्त्रीति विदेषिविधानात् संकरो निर्दोषाय । श्रवसी ॥ ९४ ॥ उत्तमांगं विरः शीर्षं मूर्धा मस्तकः

चिकुँरः कुंतलो वालः कचः केशः शिरोरुहः ॥ ९५॥ तद्दंदे कैशिकं कैश्यमलकाश्चूर्णकुंतलाः ॥ तद्दंदे कैशिकं कैश्यमलकाश्चूर्णकुंतलाः ॥ ९६॥ कबरी केशवेशोऽथ धम्मिलः संयताः कचाः ॥ शिखा चूडा केशपाशी व्रतिनस्तु सटा जटा ॥ ९७॥ विणिः प्रवेणी शीर्षण्यशिरस्यौ विशदे कचे ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥ ९८॥ तनूरुहं रोम लोम तद्दृढौ श्मश्च पुंमुखे ॥

पंच शिरसः। ना पुमान्। चिकुरः " चिकूरः। कुंतला मूर्द्धजास्त्वसाश्चि-कूराश्चिकुराः कचा इति दुर्गः।" कुंतलः वालः कचः केवाः विरोरहः पट् केशस्य ॥ ९५॥ कैशिकं कैश्यं द्वे तद्वंदे केशानां समूहे। अलकाः चूर्णकुंतलाः द्वे कुटिलकेशानाम् । ते अलकाः ललाटे लंबमानाः भ्रमरकाः स्युः । काक-पक्षः शिखण्डकः "शिखण्डिकः शिखाण्डकः। शिखाण्डकशिखण्डिकाविति वाचस्पतिसुभूती । शिखण्डो वर्हचूडयोरिति मेदिन्याम्" । द्वे कुमारचूडायाः ॥ ९६ ॥ कवरी केशवेशः द्वे केशवंधरचनायाः । कबरी स्त्री । संयताः मौक्तिकदामादिवद्धाः कचाः केशसमूहो धम्मिछ इत्येकं " बुच्डा इति ल्यातस्य। " शिखा चूडा केशपाशी तीणि शिखायाः। केशपाश्यौ। सटा जटा द्वे त्रतिनः शिखायाम् ॥ ९७ ॥ वेणिः प्रवेणी द्वे सर्पाकाररचितकेश-वेशस्य । वेणीसिप । " प्रवेणिरिसिप । प्रवेणिः स्त्री कुथावेण्योरिति मेदिनी। " शीर्षण्यः शिरस्यः द्वे विश्वदे निर्मले केशे। कचादित्यर्थप्रधानो निर्देशः । तेन कचपर्यायात परे पाशादयस्त्रयः कलापार्थाः केशसमूहवाचिन इत्यर्थः । यथा कचपाराः । केशपाशः । केशपक्षः । कुंतलहस्तः ॥ ९८ ॥ तनूरुई रोम लोग त्रयं रोम्णः । पुंमुखे पुंसो वक्ते तस्य रोम्णो वृद्धौ सत्यां तद्रोम इमश्रु स्यात् एकं "दाढी इति ख्यातस्य" । इमश्रुणी । आकल्पः वेष: । "वेश इति तालन्यांतोऽपि । वेशो वेश्याग्रहे गृहे । नेपथ्ये चेति मेदिनी । " नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनं पंच अलंकृतस्य शोभायाम् । "नेपथ्यं तु प्रसाधने । रंगभूमौ वेषभेद इति हैमः । नेपथ्यशब्दः पुंस्यपि । नेपथ्यः

आकल्पवेषौ नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनम् ॥ ९९ ॥
दशैते त्रिष्वलंकर्ताऽलंकरिष्णुश्च मण्डितः ॥
प्रसाधितोऽलंकृतश्च भूषितश्च परिष्कृतः ॥ १०० ॥
विभाद भ्राजिष्णुरोचिष्णू भूषणं स्यादलंकिया ॥
अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणम् ॥ १०१ ॥
मण्डनं चाथ मुकुटं किरीटं पुन्नपुंसकम् ॥
चूडामणिः शिरोरतं तरलो हारमध्यगः ॥ १०२ ॥
वालपाश्या पारितथ्या पत्रपाश्या ललाटिका ॥
कर्णिका ताल्पत्रं स्यात्कुण्डलं कर्णवेष्टनम् ॥ १०३ ॥
ग्रैवेयकं कंठभूषा लंबनं स्याङ्कलंतिका ॥

स्यादलंकारे रंगच्यायां नपुंसकमिति मेदिनीकोशात्। मतिकमीदि द्वयमलं-करणस्य वा ॥ ९९ ॥ एते अलंकर्लादयः वक्ष्यमाणा दश शब्दास्त्रिषु वाच्य-लिंगाः । अलंकर्ता अलंकरिष्णुः द्वे अलंकर्तरि । अलंकर्तु शीलमस्यालंक-रिष्णुः । मण्डितः मसाधितः अछंकुतः भूषितः परिष्कुतः " परिस्कुतः " पंच अलंकतस्य ॥ १०० ॥ विभ्राद् भ्राजिष्णुः रोचिष्णुः त्रयमतिशयेन बोभमानस्य । विश्वाजौ । भूषणं अलंकिया द्वे भूषणिकयायाः । " भूषा तु स्यादछंक्रियेत्यपि पाटः।" अछंकारः आभरणं परिष्कारः "परिस्कारः " विभूषणम् ॥ १०१ ॥ मण्डनं पंचालंकारस्य । मुकुटं " मकुटं " किरीटं द्वे " किरीटस्य । तत्र किरीटं पुंसि स्त्रीवे च।" चूडामणिः शिरोरत्नं द्वे शिरो-मणेः। हारमध्यगः हारमध्यगतो नायकमणिः तरलः स्यात् पदक इत्यादि-ख्यातस्य एकम् ॥ १०२ ॥ वालपात्र्या पारितथ्या द्वे सीमंतभूषणस्य । " स्वामी तु मथमं वालं वंधनं मुक्तावलीनामित्याइ। परितस्तथाभूतैव पारि-तथ्या । " पत्रपात्रया छछाटिका द्वे छछाटभूषणस्य । कर्णिका कर्णस्याछं-कारेड्यें। कर्णछ्छाटात्कनलंकारे इति कन्। कर्णिका कर्णभूषणमिति।ताल-पत्रं " ताडपत्रं " द्वे ताटंकस्य तानवड इति ख्यातस्य । कुण्डलं कर्णवेष्ट्नं द्वे कुण्डलस्य । तत्र कर्णिका स्त्रीभिरेव धार्यते । इदं पुरुषेरिप ॥ १०३ ॥ प्रैवे-यकं कंडभूषा द्वे ग्रीवाभरणस्य । "ग्रैवेयं ग्रैवं चेत्यन्यत्र " । छंवनं छछंतिका स्वर्णैः प्रालंबिकाऽथोरःसूत्रिका मौक्तिकैः कृता॥१०४॥ हारो मुक्तावली देवच्छंदोऽसौ शतयष्टिका ॥ हारभेदा यष्टिभेदाहुच्छँगुच्छाँर्धगोस्तनाः ॥ १०५ ॥ अर्धहारो माणवक एकावल्येकयष्टिका ॥ सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैः ॥ १०६ ॥ आवापकः पारिहार्यः कटको वल्योऽस्त्रियाम् ॥ केयूरमंगदं तुल्ये अंगुलीयकमूर्मिका ॥ १०० ॥ साक्षरांऽगुलिमुदा स्यात्कंकणं करभूषणम् ॥ स्त्रीकट्या मेखला कांची सप्तकी रशैना तथा ॥१०८॥ क्रीवे सारसनं चाथ पुंस्कट्यां शृंखलं त्रिषु ॥

द्वे आनाभिलंवितकंठिकायाम् । सैव ललंतिका स्वर्णैः कृता पालंविका स्यात् एकम् । सैव ललंतिका मौक्तिकै रिचता चेदुरःसूत्रिकेत्येकम् ॥ १०४ ॥ हारः । हियते मनोऽनेनेति । अथवा हारयति मनः । मुक्तावली "द्वे मुक्ता-हारस्य । " असौ मुक्तावली शतयष्टिका शतलतिका चेत् देवच्छंदः एकम् । देवच्छंदौ । यष्टिभेदाल्ठतानां भेदात् गुच्छादयो हारभेदाः स्युः । " गुत्स-गुत्सार्धगोस्तना इत्यपि पाठः । "ते यथा । द्वात्रिंशद्यष्टिको गुच्छः । चतु-विंशतियष्टिको गुच्छार्धः । चतुर्यष्टिको गोस्तनः ॥ १०५ ॥ द्वादशयष्टिको-ऽर्घहारः । विशातयष्टिको माणवकः । एकयष्टिका एकावली । सैवैकावली सप्तविंशतिमौक्तिकैः कृता नक्षत्रमाला स्यात् एकैकम् ॥ १०६ ॥ आवा-पकः पारिहार्यः कटकः वल्रयः चत्वारि प्रकोष्ठाभरणस्य "पोंची इसादि-ख्यातस्य । " केयूरं अंगदं द्वे पगंडभूषणस्य "वाहुवटे, वाजुबंद इति ख्यातस्य।" के वाहुशिरिस यौति केयूरम् । यु मिश्रणे । अंगुछीयकं ऊर्मिका द्वे अंगुल्याभरणस्य आंगुठी इति ख्यातस्य ॥ १०७ ॥ ऊर्मिकैव रामनामाद्यक्षरयुता चेदंगुलिमुद्रेत्येकम् । कंकणं करभूषणं द्वे मणिबंधभूष-णस्य " कांकणें इति ख्यातस्य । " कंकणो ना प्रतिसर इति रत्नकोशः। मेखला कांची " कांचिः " सप्तकी रशना "दंत्यमध्यापि " ॥ १०८॥ सारसनं पंच स्त्रीणां कटिभूषणस्य "दाब, कंबरपट्टा इति ख्यातस्य । एक-

पादांगुदं तुलाकोटिर्मंजीरो नूपुरोऽस्त्रियाम् ॥ १०९ ॥ हंसकः पादकटकः किंकिणी क्षुद्रघंटिका ॥ त्वक्फलकृमिरोमाणि वस्त्रयोनिर्दश त्रिषु ॥ ११० ॥ वाल्कं क्षौमादि फालं तु कार्पासं बादरं च तत् ॥ कौशेयं कृमिकोशोत्थं रांकवं मृगरोमजम् ॥ १११ ॥ अनाहतं निष्प्रवाणि तंत्रकं च नवांबरम् ॥ तत्त्यादुद्रमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ॥ ११२ ॥ पत्रोणं धौतकौशेयं बहुमूल्यं महाधनम् ॥

यष्टिर्भवेत्कांची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश क्रेया कलापः पंचिंव-वाक इति भेदास्त्विह नोक्ताः। " शृंखलिमित्येकं पुंसः कटिभूषणस्य " कड-दोरा इति ख्यातस्य । " शृंखला शृंखलः । पादांगुदं तुलाकोटिः " तुला-कोटी " मंजीरः " मंजीलः " नूपुरः ॥ १०९ ॥ हंसकः पादकटकः षट्कं नूपुरस्य " तोरड्या पैंजण इति ख्यातस्य । इंसकादिद्वयं पादकटकस्य वाळे इति ख्यातस्येति मतम्। " तुलाकोटिः स्त्री। मंजीरो न स्त्रियाम्। किंकिणी " किकिणिः कंकणी । कंकणः स्यात्प्रतिसरः कंकणी श्रुद्रघंटिकेति भागुरिः।" श्चद्रघंटिका द्वे घागरी " घुंगुर " इति ख्यातायाः । त्वगादिचतुष्कं वस्त्राणां योनिः कारणम् । कारणचातुर्विध्यात् वस्त्राणां चातुर्विध्यमिति भावः । क्षौमादित्येतद्विना वाल्कफालादयो निष्पवाण्यंता दश त्रिषु । तंत्रकं चेति चकारादेकादशं तंत्रकं च त्रिषु । वक्ष्यमाणदुकूलसाहचर्यात्सौमं क्रीवमेव । त्रिष्वित्येके ॥ ११० ॥ त्वगादिजन्यादिक्रमेणाभिहितानि । श्रीमादि वस्त्रं वारकं क्रेयम्। श्रुमा अतसी तद्विकारः श्लीमम् । आदिना शाणिमत्यादि एकं त्वङ्गयस्य। फाछं कार्पासं वादरं त्रीणि फलविकारस्य कार्पासवस्त्रस्य। क्रमीणामपाननिर्गतसूत्रकृतः कुङ्गळाकारः कोशः क्रमिकोशस्तस्मादुत्यं कौशेयं स्यात् । मृगरोम् जं वस्त्रं रांकविमत्येकम् । "अत्र मृगशब्देन पशुमात्रं प्राह्यं तेन कंवलाद्यपि " ॥ १११ ॥ अनाहतं निष्पवाणि तंत्रकम् । तंत्राद-चिरापहृतम्। नवांवरं चत्वारि नूतनवस्त्रस्य कोरें वस्त्र इति मसिद्धस्य। निर्गता प्रवाणी तंतुवायशलाकाऽस्मात् निष्पवाणि । धौतयोर्वस्रयोर्युगं यत्त-दुद्रमनीयमिसेकम् । " युगमिसविवक्षितम् " ॥ ११२ ॥ यद्धौतं कौक्षेयं

क्षौमं दुकूलं स्याद्वे तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु ॥ ११३ ॥ क्षियां बहुत्वे वस्त्रस्य दशाः स्युर्वस्तयोर्द्रयोः ॥ दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता ॥ ११४ ॥ पटचरं जीर्णवस्त्रं समौ नैक्तककर्पटौ ॥ वस्त्रमाच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम् ॥ ११५ ॥ सुचेलकः पटोऽस्त्री स्याद्वराशिः स्थूलज्ञाटकः ॥ निचोलैः प्रच्छद्पटः समौ रक्षककंवलौ ॥ ११६ ॥ अंतरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोंऽशुके ॥

तत्पत्रोणं एकम् । वहुमूल्यं यद्वस्त्रादिकं तन्महाधनमित्येकम् । त्रिछिंगम्। क्षौमं दुकूलं द्वे पट्टवस्त्रस्य "पाटाव इति ख्यातस्य।" निवीतं प्रावृतं द्वे प्रावृतवस्त्रस्य ॥ ११३ ॥ वस्त्रस्य द्वयोर्वस्तयोः पांतयोः द्वाः स्युः । एकं स्त्रीिंछंगं बहुवचनांतं च नित्यम् । "वस्तयो द्वयोरिति पाठे तु द्वाः वस्तयः द्वे वस्त्रपांतयोः । तत्र स्त्रियां बहुत्वे दशाः । स्त्रीपुंसयोर्बहुत्वे च वस्तयः । द्ञावस्थादीपवत्यौर्वस्नाते भूम्नि योषिति । वस्तिर्द्वयोनिक्हे नाभ्यधो भूम्नि दशासु चेति मेदिनी।" दैर्घ्य आयामः आरोहः " आनाह इति रामाश्रमीकारः । " त्रयं वस्त्रादेर्देर्घ्यस्य " लांबी इति ख्यातस्य । " परिणाहः विकालता द्वे विस्तारस्य "रुंदी" इति ख्यातस्य ॥ ११४॥ पटचरं जीर्णवस्त्रं द्वे जीर्णवस्त्रस्य । नक्तकः " लक्तक इत्यपि " कर्पटः द्वे जीर्णवस्त्र-खंडस्य "फडकें, छाटी इति ख्यातस्य ।" वस्नं आच्छादनं वासः चैछं " चेलं। चेलोऽधमे त्रिषु । नपुंसकं तु वसन इति विश्वः।" वसनं अंशुकं षद् वस्त्रस्य । अंशुकं शुक्रवस्त्रे स्याद्वस्त्रमात्रोत्तरीययोरिति रमसः ॥ ११५ ॥ सुचेलकः पटः द्वे शोभनवस्त्रस्य । तत्र पटोऽस्त्री । वराशिः "वरासिः। वरासिः स्यात्लद्भवरे वरासिः स्थूछशाटक इति दंत्यांतेषु रभसः । " स्थूछ शाटकः द्वे स्थूलवाससः । निचोलः " निचुलोऽपि । निचुलस्तु निचोले स्यादिति मेदिनी।" प्रच्छद्पटः द्वे येन वीणाडोलिकादिकं किमपि पिघी-यते तस्य । रष्ठकः कंबलः द्वे कंबलस्य ॥ ११६ ॥ अंतरीयं उपसंज्यानं परिधानं अधोंऽशुकं चत्वारि परिहिते वासिस । "अधोदेहमागस्यांशुकं अधा द्युकम् । " प्रावारः " प्रावरः " उत्तरासंगः बृहतिका ॥ ११७ ॥ द्वौ प्रावारोत्तरासंगौ समौ बहतिका तथा ॥ ११७॥ संव्यानमुत्तरीयं च चोलः कूर्णसकोऽस्त्रियाम् ॥ नीशारः स्यात्प्रावरणे हिमानिलिनवारणे ॥ ११८॥ अधीरकं वरस्त्रीणा स्याचंडातकमस्त्रियाम् ॥ स्यात्रिष्वाप्रपदीनं तत्प्राप्तोत्याप्रपदं हि यत् ॥ ११९॥ अस्त्री वितानमुङ्कोचो दूष्यौद्यं वस्त्रवेश्मिन ॥ प्रतिसीरा जैवनिका स्यात्तिरस्कैरिणी च सा ॥१२०॥ परिकैमाँगसंस्कारः स्यान्मार्ष्टिमार्जना मृजा ॥ उद्दर्तनोत्सादने द्वे समे आद्याव आद्यवः ॥ १२१॥

संख्यानं उत्तरीयं पंच वामस्कंधे यद्धार्यते तस्य उत्तरीयस्य । " उत्तरिसन् देहभागे आसज्जत इत्युत्तरासंगः "। चोलः कूर्पासकः द्वे स्त्रीणां स्तनादि-पिथायकस्य कंचुकीति प्रसिद्धस्य । गौरादित्वात् ङीपि चोलीसपि । कूर्परे आस्ते कूर्पासकः । पुंसि ह्रीवे च । " कूर्पासस्त्वर्धचोलक इति हारावलिः"। हिमानिलयोरिनवारणं यस्मात्ताहको पावरणे नीक्षार इत्येकं "रजई दुलई छेप इसादिख्यातस्य "। नितरां शीर्यते हिमानिछावत्रानेन वा। "गौरिवा-कृतनीशार इति" प्रयोगः ॥ ११८ ॥ यद्ररस्त्रीणां अर्घोरुकं अर्घोरुपिधायिकं वस्नं तचंडातकं स्यात् एकं "परकर, छहंगा इति ख्यातस्य"। ऊर्वोर्घमधीरु तत्र स्थितत्वा छक्षणया वस्त्रमप्यधौरः। स्वार्थे कन्। यत् आपपदं पादाग्रपर्यतं भामोति वस्नादि तत् आमपदीनम् । त्रिषु एकम् ॥११९॥ वितानं उछोचः द्वे आतपाद्यपनयार्थमुपरिवद्धस्य चंद्रकारूयस्य वाससः " चांदवा इति ख्यातस्य । " पुंसि वितानः । दूष्यमित्यादिकं वस्त्रवेश्मनि वस्त्ररचितग्रहे एकम्। " दुश्यमिति तालच्यमध्यमपि"। आद्यशब्दात्पटकुटी " डेरा राहुटी तंबु " इत्यादि । प्रतिसीरा जवनिका " यमनिका " तिरस्करिणी । तिर-स्कारिणी तिरस्क्रियतेऽनया। "त्रयं जवनिकायाः पडदा "कनाथ "इति ख्यातायाः ॥ १२०॥ परिकर्म अंगसंस्कारः द्वे कुंकुमादिना शरीरे संस्कारमा-त्रस्य । "परिमलवर्जनार्था क्रिया परिकर्म । प्रतिकर्मेति कचित्पाटः । मार्ष्टिः मार्जना मुजा मोक्षणादिना देहिनर्मलीकरणस्य । उद्वर्तनं उत्सादनं द्वे पिष्टा-

स्नानं चर्चा तु चार्चिक्यं स्थासकोऽथ प्रबोधनम् ॥
अनुबोधः पत्रलेखा पत्रागुलिरिमे समे ॥ १२२ ॥
तमालपत्रतिलकचित्रकाणि विशेषकम् ॥
द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियामथ कुंकुमम्॥१२३ ॥
काञ्मीरजन्माग्निशिखं वरं बाह्णीकपीतने ॥
रक्तसंकोचपिशुनं धीरं लोहितचंदनम् ॥१२४ ॥
लाक्षा राक्षा जतु क्लीबे यावोऽलक्तो द्रुमामयः ॥
लवंगं देवकुसुमं श्रीसंज्ञमथ जायकम् ॥१२५ ॥

दिना शरीरमलापकरणस्य । आष्ठावः आष्ठवः ॥ १२१ ॥ स्नानं त्रीणि स्नानस्य । चर्चा चार्चिक्यं स्थासकः त्रीणि चंदनादिना देहविलेपविशेषस्य उटी इति ख्यातस्य । " चर्चिकैव चार्चिक्यम् । स्वार्थे ष्यञ्।" प्रवोधनं अनुवोधः द्वयं गतगंधस्य पुनर्गधन्यक्तीकरणे। यथा कस्तूरिकादेर्भद्यादिना। पत्रलेखा पत्रांगुलिः द्वे कस्तूरिकाकेशरादिना कपोलादौ रचितपत्रवल्लचाः । पत्राकृतिर्छेखा पत्रपछेखा । किंगादिदेशेषु मिसद्धेयम् ॥ १२२ ॥ तमालप-त्रम्। तमालस्य पत्रमिव तमालपत्रम्। "तमालपत्रं तापिच्छे तिलके पत्रकेऽपि चेति विश्वः " तिलकं चित्रकं विशेषकं चत्वारि ललाटे कस्तूर्यादिना कृतति-लकस्य। " तमालस्तिलके खड़ इति " विश्वात्तमाल इसप्यन्यत्र। अत्र द्वितीयं तिलकमिति तुरीयं विशेषकमिति च द्वे न ख्रियां किंतु पुत्रपुंसकयोः । कुंकु-मम्॥ १२३॥ काइमीरजन्म अग्निशिखं वरं वाहीकं " वाहिकम् । वाहीकं वाहिकं धीरहिंगुनोर्नाश्वदेशयोरिति त्रिकांडशेषः ।" पीतनं रक्तं संकोचं पिशुनं भीरं लोहितचंदनं एकादश कुंकुमस्य। "रक्तं नील्यादिरंजिते। कुंकुम इति हैमः । संकोचो मीनभेदे च बंधे क्रीवं तु कुंकुम इति विश्वमेदिन्यौ । पिशुनं कुंकुमेऽपि चेति मेदिनी "॥ १२४॥ लाक्षा राक्षा जतु यावः अलक्तः दुमामयः षद्वं लाक्षायाः । " न लक्तोऽस्मादलक्तः । दुमाणामामयो दुमा-मयः। " लवंगं देवकुसुमं श्रीसंज्ञं त्रीणि लवंगस्य । देवानां कुसुमम्। कुसु-मेषु देव इव । देवयोग्यं कुसुमं वा । श्रीसंज्ञं लक्ष्मीपर्यायनामकम् । जायकम् ॥ १२५॥ कालीयकं कालानुसार्यं त्रयं जायकाख्यगंधद्रव्यस्य पीतचंद्न इति

कालीयकं च कालानुसार्यं चाथ समार्थकम् ॥ वंशिकांगुरुराजाईलोइं कृमिजजोंगकम् ॥ १२६॥ कालागुर्वगुरु स्यानु मंगल्या मिल्लगंधि यत् ॥ यक्षधूपः सर्जरसो रालसर्वरसाविष ॥ १२७॥ बहुरूपोऽप्यथ चकधूपकृत्रिमधूपकौ ॥ तुरुष्कः पिडकः सिह्नो यावनोऽप्यथ पायसः ॥१२८॥ श्रीवासो चकधूपोऽपि श्रीवेष्टसरलद्वौ ॥

ख्यातस्य। जयीत गंधांतरं जायकम्। "कालीयकं च कालेयं वर्णकं कांतिदा-यकमिति व्याडिः "। वीदाकं "वंशकं " अगुरु राजाई छोहं कृमिजं जोंगकम ॥ १२६ ॥ कालागुरु सप्तकं समार्थकम् । कुण्णागुरुणः पर्याया इसर्थः । "न गुरुर्यस्मात्तदगुरु । अगुरुर्जोंगके लघाविति हैमादगुरुः पुंस्यपि । अगरु-रिति कचित्। छोहोऽस्त्री शस्त्रके छौहे जोंगके सर्वतैजस इति मेदिनीकोशा-छोहं पुंस्यपि । " अगुरु इत्यस्य यच्छब्देन संवंधः । स्यादिसस्य त्वंतत्वादु-त्तरेण संबंधः । यदगुरु मिल्लगंधि सा मंगल्या स्यादिसेकम् । " अत्र जोंग-कांतानि अगुरुणः । कालागुर्वादि द्वयं कुष्णागुरुणः । त्वित्यत्र तदिति पाठ-स्तत्र यदगुरु मिल्लगंघि तन्मंगल्येसर्थः "। यक्षघूपः सर्जरसः रालः सर्वरसः ॥ १२७॥ वहुरूपः पंच धूपस्य "राळ इति ख्यातस्य । अराल इति वा । रालः सर्जरसोऽरालो धूपको विह्नवल्लभ इति रभसः । " वृक्धूपः कृत्रिम-धूपकः द्वे अनेकपदार्थकृतधूपस्य । तुरुष्कः पिडकः सिहः यावनः चत्वारि सिहारूयगंधद्रव्यस्य " ऊद, लोवान इति रूयातस्य । तुरुष्कः सिहके म्लेच्छजातौ देशांतरेऽपि चेति विश्वमेदिन्यौ "। पायसः॥ १२८॥ श्रीवासः वृक्षभूपः श्रीवेष्टः " श्रीपिष्टः । सरलद्रवश्रीपिष्टद्धिक्षीरघृताह्वय इति रभसः।" सरलद्रवः पंच सरलद्रवस्य " विशेषनामकधूप इति ख्यातस्य"। पयसो द्रमस्य क्षीरस्य वा विकारः पायसः। सरलस्य देवदारोर्द्रवः सरलद्रवः। "पायसस्तु क्रीवपुंसोः श्रीवासपरमात्रयोशित मेदिनी"। मुगनाभिः मृगमदः कस्तूरी त्रयं कस्तूर्याः । मृगनाभिः पुंसि । "मृगनाभिर्मृगमदो मृगः कस्तूरिकापि चेति मायवः । मदो रेतिस कस्तूर्यामिति मेदिनी । मुख्यराद्वत्रयोनीभिः पुंसि सृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरी चाथ कोलकम् ॥१२९॥ कंकोलकं कोशफलमथ कर्पूरमिस्त्रयाम् ॥ घनसारश्चंद्रसंज्ञः सितान्त्रो हिमवालुका ॥ १३०॥ गंधसारो मलयजो भदश्रीश्चंदनोऽस्त्रियाम् ॥ तैलपणिकगोशिषे हरिचंदनमिस्त्रयाम् ॥ १३१॥ तिलैपणी तु पत्रांगं रंजनं रक्तचंदनम् ॥ कुचंदनं चाथ जातीकोशजातीफले समे ॥ १३२॥ कर्पूरागरुकस्तूरीकंकोलैर्यक्षकर्दमः ॥

प्राण्यंगुके द्वयोः । चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामद इति रभसः । " कोलकं "कोरकम्। कोरकोऽस्त्री कुड्नले स्यात्कंकोलकपृणालयोरिति मेदिनी" ॥ १२९ ॥ कंकोलकं कोशफलं त्रीणि कंकोल, गवला इति ख्यातस्य । कर्पूरं घनसारः चंद्रः सिताभ्रः सिताभ इसपि। हिमवालुका पंच कर्पूरस्य । चंद्र-संज्ञश्रंद्रपर्यायनामकः । पुंसि कर्पूरः ॥ १३० ॥ गंधसारः मलयजः भद्रश्रीः चंदनः चत्वारि चंदनस्य " मलयागरु मैलागिरि इति ख्यातस्य । " भद्र-श्रियौ । तैलपांणकमित्येकं धवलशीतलचंदनविशेषस्य । गोशीर्षमित्येकं जत्पलगंधिचंदनस्य । हरिचंदनिमत्येकं किपलवर्णचंदनस्य । एवं त्रयो भेदाः। तिलपणें वृक्षभेदे जाता तैलपणीं । स्वार्थे कन् । तैलपणेगोशीषीं गिरी आकरावस्येति स्वामी ॥ १३१ ॥ तिल्पणी पत्रांगं रंजनं रक्तचंदनं कुचं-दनं पंच रक्तचंदनस्य । " तिलपणीं नदी आकरोऽस्यास्ति । अच् छीष च।" जातीकोशं जातीफलम् । जातिकोशं जातिफलमित्यपि पाठः । जातिः जाती वा । कोशं फलं इति पृथगिपः। "जातिजीतिफलेऽपि चेति रमसः। कोशोऽस्त्री कुद्गले पत्रे दिव्ये खड़िपिधानके। जातिकाशे इति मेदि-नीविश्वमकाशौ । फलं लाभे जातिकोशे बाणाग्रे फलकेऽपि चेति रुद्रः।" द्वे जायफळ इति ख्यातस्य ॥ १३२ ॥ कर्पूरादिभिः समभागैः पिंडीकृतो छेप-विशेषो यक्षकर्दम इत्येकम्। " कर्पूरागरुकस्तूरीकंको छघुमृणानि च। एकी-क्रुतिमदं सर्व यक्षकर्दम इष्यत इति व्याडिः । घुमूणं केशरम् । अन्यतस्प-ष्ट्रम् । कुंकुमागरकस्तूरी कर्पूरं चंदनं तथा । महासुगंधिरित्युक्तं नामतो गात्रानुलेपनी वर्तिर्वर्णकं स्याद्विलेपनम् ॥ १३३ ॥ चूर्णानि वासयोगाः स्युर्भावितं वासितं त्रिषु ॥ संस्कारो गंधमाल्याद्यैर्यः स्यात्तद्विवासनम् ॥१३४॥ माल्यं मालास्रजौ मूर्ध्वि केशमध्ये तु गर्भकः ॥ प्रश्नष्टकं शिखालंबि पुरोन्यस्तं ललामकम् ॥१३५॥ प्रालंबम् जुलंबि स्यात्कंठाद्वैकक्षिकं तु तत् ॥ पत्तिर्यक्षिप्तमुरसि शिखास्वापीडशेखरौ ॥ १३६ ॥ रचना स्यात्परिस्यंद आभोगः परिपूर्णता ॥ उपधानं तूपबर्दः शय्यायां शयनीयवत् ॥ १३७ ॥

यक्षकर्दम इति धन्वंतरिः ॥ " गात्रानुलेपनी वर्तिः वर्णकं विलेपनं चत्वारि " गात्रानुलेपयोग्यस्य पिष्टघृष्टसुगंधिद्रव्यस्य उटणें इति ख्यातस्य । गात्रा-नुलेपनी वर्तिर्विगंध्यथ विलेपनम् । वर्णकं चाथ विच्छित्तः स्त्री कपायोंऽग-रागक इति रभसात् । आद्यद्वयमुक्तार्थमेव । वर्णकादिद्वयं घृष्टचंदनादिलेप-मात्रस्य । कर्पूरागुरुरिखपि पाठः " ॥ १३३ ॥ चूर्ण वासयोगः द्वे पटवासा-दिचूर्णमात्रस्य। "वासे सुगंधिकरणे योग उपायो वासयोगः।" भावितं वासितं द्वे गंधद्रव्येण वासितस्य वस्तुनः । त्रिषु । गंधमाल्यधूपादिभिर्यः संस्कारः "वस्नतांवूलादीनां " सौरभाधानं तद्धिवासनमित्युच्यते । एकम् ॥ १३४ ॥ माल्यं माला स्नक् त्रयं मूर्धि धृतायाः कुसुमावलेः उपचाराद-न्यत्रापि प्रयोगः । केशमध्ये धृता माला गर्भक इत्युच्यते एकम् । यन्माल्यं शिखायां छंवमानं तत्मभ्रष्टकमिसेकम् । पुरो न्यस्तं छछाटपर्यंतं क्षिप्तं छछा-मकमिसेकम् ॥ १३५ ॥ यन्माल्यं कंठाद्दजुलंदि सरलं लंवमानं तत्पालंब-मिसेकम् । यन्माल्यं तिर्यगुपवीतमनृजु उरिस क्षिप्तं तत् वैकक्षिकमिसेकं चतु-रक्षरम् । " विकक्षमुरस्तत्र भवं वैकक्षकिमसिप । " आपीडः शेखरः द्वे शिखामु न्यस्तमाल्यमात्रस्य ॥ १३६ ॥ रचना परिस्यंदः द्वे माल्या-दिरचनायाः । " परिस्पंद इसिप पाठः ।" आभोगः परिपूर्णता द्वे सर्वी-पचारिपरिपूर्णतायाः । उपधानं उपवर्हः द्वे उच्छीर्षस्य " उशी इति ख्यातस्य "। उपधीयते आरोप्यते शिरोऽत्र उपाधानम्। शय्या शयनीयं ॥ १३७ ॥ शयनं त्रीणि शय्यायाः । विदिति उत्तरेण समत्वद्योतनाय । मंचः

शयनं मंचपर्यंकपल्यंकाः खद्वया समाः ॥ गेंदुंकः कंदुको दीपः प्रदीपः पीठमासनम् ॥१३८॥ समुद्रकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतदुहः ॥ प्रसाधनी कंकितका पिष्टातः पटवासकः ॥१३९॥ दर्पणे मुँकुरादशौँ व्यजनं तालवृंतकम् ॥ इति मनुष्यवर्गः ॥ ६॥

संतितर्गोत्रजननकुळान्यभिजनान्वयौ ॥ वंशोऽन्ववायः संतानो वर्णाः स्युर्बाह्मणादयः ॥ १ ॥

पर्यंकः पर्यंकः खट्वा चत्वारि खट्वायाः "परुंग, वार्ज इति ख्यातायाः"। गेंदुकः "गेंडुकः गेंडूकः" कंदुकः द्वे चेंडू इति रूयातस्य क्रीडाकारणस्य । ''गिरदी, गालज्ञी इति ख्यातस्येति केचित्।" दीपः प्रदीपः द्वे दीपस्य। पीठं आसनं द्वे आसनस्य । " विष्टरः पीठमिस्त्रयामिति त्रिकांडशेषः " ॥ १३८॥ समुद्रकः संपुटकः द्वे संपुटस्य " डवा चौफुला इत्यादिख्यातस्य।" मतिग्राहः "मतिग्रहः। मतिग्रहः स्वीकरणे सैन्यपृष्ठे पतन्रहे। विमेभ्यो विधि-वहेये तद्रहे च ग्रहांतर इति मेदिनी।" पतद्रहः द्वे "पिकदाणी इति ख्यातस्य ।" प्रसाधनी कंकतिका द्वे गजदंतादिरचितायाः केशमार्जन्याः फणी इति ख्यातायाः । कंकतं तु प्रसाधनिमति झीवकांडेऽमरमाला । पिष्टातः पटवासकः द्वे बुका इति रूयातस्य चूर्णविशेषस्य ॥ १३९ ॥ दर्पणः मुकुरः "मकुरः। मकुरः स्यान्मुकुरवद्दर्पणे वकुलहुमे। कुलालदंडे इति मेदिनी। मंकुर इत्यपि केंचित्।" आदर्शः त्रीणि दर्पणस्य "आरसा इति ख्यातस्य।" साहचर्याद्दर्णः पुंस्येव । आदशों दर्पणः प्रोक्त इसमरमाला । व्यजनं ताल-वृंतकं द्वे तालपत्रादिनिर्मितव्यजनस्य । व्यजति वायुरनेन व्यजनम् ॥ इति मनुष्यवर्गः ॥ ६ ॥ संतितः गोत्रं जननं कुलम् । कुलं जनपदे गोत्रे सजाती-यगणेऽपि च । भवने च तनौ क्षीविमिति कोशांतरे । अभिजनः अन्वयः वंदाः अन्ववायः संतानः नव वंशस्य । तत्र संतीतः स्त्री । ब्राह्मणादयो वर्णाः स्युः एकम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैदयशुद्धाः वर्णाश्चातुर्वर्ण्यीमत्येकम् । राजवीजी (विप्रक्षत्रियविद्शूद्राश्चातुर्वण्यमिति स्मृतम्॥) (१)
राजबीजी राजवंश्यो बीज्यस्तु कुलसंभवः॥ २॥
महाकुलकुलीनार्यसभ्यसज्जनसाधवः॥
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्चतुष्ट्रये॥ ३॥
आश्रमोऽस्त्री द्विजात्ययजन्मभूदेववाडवाः॥
विप्रश्च ब्राह्मणोऽसौ षद्कर्मा यागादिभिर्वृतः॥ ४॥
विद्वान् विपश्चिद्दोषज्ञः सन्सुधीः कोविदो बुधः॥
धीरो मनीषी ज्ञः पाजाः संख्यावान् पंडितः कविः॥५॥
धीमान्सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षणः॥
दूरदर्शी दीर्घदर्शी श्रोत्रियश्चांदसौ समौ॥ ६॥

राजवंश्यः द्वे राजवंशोत्पन्नस्य । राजवीजिनौ । वीज्यः कुल्लसंभवः द्वे कुल-मात्रोत्पन्नस्य ॥ २ ॥ महाकुछः "माहाकुछः " कुछीनः । महत्कुछमस्य महाकुलः महाकुले भवो माहाकुलः । कुले भवः कुलीनः । आर्यः सभ्यः सज्जनः साधुः पद् सज्जनस्य । ब्रह्मचार्यादयश्चत्वारोऽपि आश्रमशब्दवाच्या इत्यर्थः । कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्यं तदुच्यते इति । एकम्। "वनमेव मस्थः मदेशस्तत्र भवः वानमस्थः। अत्र भिक्षुर्यतिः ॥ ३ ॥ द्विजातिः अग्रजन्मा भूदेवः वाडवः विमः ब्राह्मणः षद् ब्राह्मणस्य । "वडवायां जातो वाडवः। वडवा द्विजयोषितीति मेदिनी।" असौ ब्राह्मणो यागादिभिर्यजनादिभिर्युक्तः पद्कर्मा स्यात्।तंदुक्तम् । इज्याध्ययनदानानि याजनाध्यापने तथा । प्रतिग्रहश्च तैर्युक्तः षद्कर्मा विम उच्यत इति । एकम् ॥ ४ ॥ विद्वान् विपश्चित् दोषज्ञः सन् सुधीः कोविदः बुधः धीरः मनीषी ज्ञः भाजः '' मजः । मज्ञस्तु पंडिते वाच्योलंगो वुद्धौ तु योषितीति मेदिनी।" संख्यावान् पंडितः कविः॥ ५॥ धीमान् स्नारेः कृती कृष्टिः छड्घवर्णः विचक्षणः दूरदर्शी दीर्घदर्शी द्वाविश्वतिः पंडितस्य । विद्वांसौ । विपश्चितौ । संतौ । ज्ञौ । संख्यावंतौ । कृतिनौ । "संख्या विचारणास्यस्य संख्यावान् । लब्धो वर्णः स्तुतिर्थेन लब्धवर्णः दूरान्दूराद्वा पश्यतीति दूर-

१ इदमधें तालपत्रपुस्तके एव नास्ति॥

("मीमांसको जैमिनीय वेदांती ब्रह्मवादिनि ॥ वैशेषिके स्यादौळूक्यः सौगतः शून्यवादिनिः ॥ १ ॥ "नैयायिकस्त्वक्षपादः स्यात्स्याद्वादिक आईकः ॥ चार्वाकठौकायितकौ सत्कार्ये सांख्यकापिठौः॥२॥)(१) उपाध्यायोऽध्यापकोऽथ स्यान्निषेकादिकृहुरुः ॥ मंत्रव्याख्याकृदाचार्य आदेष्ट्याँ त्वध्वरे व्रती ॥ ७ ॥ यष्टा च यजमानश्च स सोमवति दीक्षितः ॥

दशीं।" श्रोत्रियः छांदसः द्वे वेदाध्यायिनः ॥ ६ ॥ मीमांसकमित्यादिप-द्यद्वयमत्र केचित्पठंति । तदत्रत्यं नेत्युपेक्षितम् । तस्येयं वास्रवोधार्यं व्याख्या। मीमांसकः जैमिनीयः द्वे मीमांसाकास्त्रवेतुः । वेदांती ब्रह्मवादी द्वे वेदांत-शास्त्रज्ञस्य । वैशेषिकः औलूक्यः द्वे सप्तपदार्थवादिनः । ते च पदार्थाः । द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्तेति कणाद्मतम् । सौगतः शुन्यवादी द्वे जगत्कारणं शुन्यमिति मतावर्लीवनो नास्तिकस्य ॥ १ ॥ नैया-यिकः अक्षपादः आक्षपादो वा द्वे न्यायशास्त्रहस्य । प्रमाणप्रमेयसंशयविप-र्ययतर्के सादिषोडशपदार्थवादिनः गोतमस्य । स्याद्वादिकः आईकः द्वे मोक्षो **ऽस्ति स्यात्रास्ति स्यादिति वादिनः । चार्वाकः छौकायतिकः छोकायतिको** वा द्वे देहात्मवादिनो वौद्धस्य । सांख्यः कापिलः द्वे तदेवेदं कार्यं जगदिति मानिनः सांख्यशास्त्रज्ञस्य ॥ २ ॥ उपाध्यायः अध्यापकः द्वे "उपेसाधी-यतेऽस्मादुपाध्यायः। अध्यापयतीयध्यापकः।" निषेको गर्भाधानं आदिना पुंसवनादि । तस्य कर्मणः कर्ता पित्रादिर्गुरुः स्यात् एकम् । मंत्रो वेदस्तस्य व्याख्याकृत् आचार्यः स्यात्। उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्विजः। सांगं च सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते इति । एकम् । व्याख्यालक्षणं तु । पदच्छेदः पदार्थोक्तिर्विग्रहो वाक्ययोजना । आक्षेपोऽथ समाधानं व्याख्यानं षड्विधं मतिमत्युक्तम् । अध्वरे यागविषये य ऋत्विजामादेष्टा स व्रती ॥ ७॥ यष्ट्रा यजमानः इति त्रयेणोच्यते । "आदिष्टीसपि पाठः" । त्रतिनौ । यष्टारौ। स यजमानः सोमवति यागे आदेष्टा दीक्षित इत्युच्यते एकम्। इज्याशीलः यायजूकः द्वे यजनशीलस्य । " पुनः पुनः भूशं वा यजते यायजूकः।" इज्याशीलो यायज्को यज्वा तु विधिनेष्टवान् ॥८॥
स गीष्पतीष्ट्रचा स्थपतिः सोमपीची तु सोमपाः॥
सर्ववेदाः स येनेष्टो यागः सर्वस्वदक्षिणः॥ ९॥
अनूचानः पवचने सांगेऽधिती गुरोस्तु यः॥
लब्धानुज्ञः समावृत्तः सुत्वा त्वभिषवे कृते॥ १०॥
छात्रांतेवासिनौ शिष्ये शैक्षाः प्राथमकल्पिकाः॥
एकब्रह्मव्रताचारा मिथः सब्रह्मचारिणः॥ ११॥
सतीर्थ्यास्त्वेकगुरविश्वत्तवानग्रिमग्निचित्॥

विधिना "सोमेन यजेत" इत्यादियागविधायकविधिमात्रेणेष्टवान् यागं कृतवान् स यज्वा स्यात् एकम् । यज्वानौ ॥ ८ ॥ यः गीष्पतीष्टचा वृह-स्पतिसविविधिना इष्टवान् स स्थपितिरित्युच्यते । वाजपेयेनेष्टा वृहस्पतिसवेन यजेतेति तद्विधिः एकम् । सोमपीथी "सोमपीती सोमपीवी" सोमपाः " सोमपः " द्वे सोमयाजिनः । सोमपीथिनौ । " सर्वदाऽयम्, दीक्षितस्तु तत्का-लम्। " येन सर्वस्वदक्षिणों विश्वजिन्नामा याग इष्टः स सर्ववेदाः स्यात् एकम्। "सर्वस्वं दक्षिणा यत्र। सर्वे वेदयति सर्ववेदाः । विद्व लाभे"। सर्ववेदसौ ॥ ९ ॥ सांगे शिक्षायंगोपेते पवचने वेदे अधिती कृताध्ययनोऽनू-चान इत्येकम्। योऽनूचानो गुरोः सकाशात् गृहस्थाद्याश्रमांतरपाप्तये लब्धा-नुकः स समावृतः स्यात् एकम्। अभिषवे स्नाने कृते सति सुत्वा स्यात्। सुय-जोर्ङ्दिनिविति सुनोतेर्भूते ङ्वानिष् । सुत्वन् । सुत्वा सुत्वानौ । अभिषवः स्तपने पीडने स्नाने मुरासंघाने च ॥१०॥ छात्रः अंतेवासी "अंतवासीसिप" शिष्यः त्रीणि । गुरोदीषाच्छादनं छत्रं तच्छीलमस्य छात्रः । शीलिमत्यनुवर्तमाने छत्रादिभ्योण इति णमसयः । अते समीपे वस्तुं शीलमस्यांतेवासी । शैक्षाः माथमकारिपकाः द्वे आरब्धाध्ययनानां बदूनाम्। शिक्षां स्रभंते ते शैक्षाः। प्रथ-मकल्पः आद्यारंभः प्रयोजनं येषां ते प्राथमकल्पिकाः। एकः समानो ब्रह्मव्र-ताचारो वेदत्रताचरणं येषां ते। एकशाखास्वाध्यायिनो ब्रह्मचारिणस्ते मिथः परस्परं सब्रह्मचारिण इत्युच्यंते। चरणे ब्रह्मचारिणीति समानस्य सभावः। एकम् ॥ ११ ॥ एकः समानो गुरुर्येषां ते परस्परं सतीर्थ्याः स्युः । समानतीर्थे

पारंपर्योपदेशे स्यादैतिह्यमितिहान्ययम् ॥ १२ ॥
उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्याज्ज्ञात्वारंभ उपक्रमः ॥
यज्ञः सवोऽध्वरो यागः सप्ततंतुर्मखः क्रतुः ॥ १३ ॥
पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बिलः ॥
एते पंच महायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ १४ ॥
समज्या परिषद्रोष्ठी सभासमितिसंसदः ॥
आस्थानी क्रीबमास्थानं स्त्रीनपुंसकयोः सदः ॥१५॥
प्राग्वंशः प्राक् हिवर्गेहात्सदस्या विधिदर्शिनः ॥

वासीति यत्प्रसयः । तीर्थे ये इति समानस्य सः । एकम् । योऽप्तिं चितवान् सोऽग्निचित् एकं कृताग्निचयनस्य । ऐतिहां इतिह द्वयं पारंपर्येण छोकपरंपरया य उपदेशस्तस्मिन्। इतिहेसच्ययं इतिहेति निपातसमुदायस्तत्र भवमैतिह्यम् ॥१२॥ यत्मथमं ज्ञानं सा उपज्ञा स्यात् । यथा ग्रंथस्य पाणिनेरुपज्ञा एकम् । ज्ञात्वा य आरंभः स उपक्रमः। यथा ग्रंथस्योपक्रमः ज्ञानपूर्वक आरंभ इसर्थः। एकम्। यज्ञः सवः अध्वरः यागः सप्ततंतुः मखः क्रतुः सप्त यज्ञस्य ॥ १३॥ पाठाद्यः पंच ब्रह्मयज्ञादिनामका महायज्ञाः स्युः एकम्। तत्र पाठो विधिना वेदादेः पठनं स ब्रह्मयज्ञः । होमो वैश्वदेवहोमः स देवयज्ञः । अतिथीनां गृहागतानां सपर्या अन्नादिना तोषणं स मनुष्ययज्ञः । तर्पणं पितृणामन्नो-दकादिना तृप्तिसंपादनं स पितृयज्ञः। बल्जिः बल्जिहरणं स भूतयज्ञः। " पठनं पाठः । भावे घञ् । मनुः । अध्यायनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्प-णम् । होमो दैवो बिलभौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनिमति " ॥ १४ ॥ समज्या परिषत् गोष्ठी सभा समितिः संसत् आस्थानी आस्थानं सदः नव सभायाः। परिषदौ । गोष्ठचौ । संसदौ । आस्थान्यौ । सदः सांतं क्रीवे । स्त्रीत्वे तु सदाः । " समजीत गच्छंसस्यां समज्या । गावोऽनेका वाचस्तिष्ठंसस्यां गोष्ठी । सह समाना वा भांसस्यां सभा । सभालक्षणं मनुः । यस्मिन्देशे निषी-दंति विमा वेदविदस्तयः। राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान् ब्राह्मणस्तां सभां विदु-रिति । संयंति गच्छंत्यस्यां समितिः । संसीदंत्यस्यां संसत् । आतिष्ठं सस्या-मास्थानी । सीदंसस्यां सदः "॥ १५ ॥ इविर्गेहात्प्राक् पूर्वदेशे सदस्या-दीनां यद्वहं स माग्वंश इत्येकम्। यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तंभयोरिपतं दीर्घ- सभासदः सभास्ताराः सभ्याः सामाजिकाश्च ते॥१६॥ अध्वर्यूहातहोतारा यज्ञःसामित्वदः क्रमात्॥ आग्नीधाद्या धनैर्वार्या ऋत्विजो याजकाश्च ते॥१९॥ वेदिः परिष्कृता भूमिः समे स्थंडिलचत्वरे॥ चषालो यूपकपटः कुंबा सुगहना वृतिः॥१८॥ यूपाग्रं तर्म निर्मंथ्यदारुणि त्वरणिर्द्रयोः॥ दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याह्वनीयौ त्रयोऽग्रयः॥१९॥ अग्नित्रयमिदं त्रेता प्रणीतः संस्कृतोऽनलः॥ समूद्यः परिचाय्योपचाय्यावग्नौ प्रयोगिणः॥२०॥

काष्ठं माग्वंश इति कचित्। यज्ञकर्मणि विधि वेदोक्तिक्रयाकलापं ये पश्यंति ते सदस्याः " ऋत्विग्विशेषा इत्यर्थः " एकम् । सभासदः सभास्ताराः सभ्याः सामाजिकाः चत्वारि सभ्येषु । "सभां स्तृणंति सभास्ताराः । स्तृञ् आच्छादने । सभायां सावधः सभ्याः । समाजं रक्षंति सामाजिकाः " ॥ १६ ॥ यजुर्विद्दत्विगध्वर्युः एकम् । सामविदुद्गाता एकम् । ऋग्वेदवित् होता एकम । धनैर्वार्याः यजमानेन धनादि दत्वा वरणीया ये आग्नीश्राद्यास्ते ऋत्विजः याजकाः द्वे " आग्रीध्र आद्यो येषाम् । आद्यशब्दाद्वसोद्गातृहो-त्रध्वर्याद्यः पोडश । ऋतौ यजाति ते ऋत्विजः । कासस्तु । वृताः कुर्वति ये यज्ञमृत्विजो याजकाश्च ते इति "॥ १७॥ परिष्कृता यज्ञार्थं साधिता डमरुकाकारा भूमिर्वेदिरित्युच्यते एकम् । वेदीसपि । स्थंडिलं चत्वरं द्वे यथार्थं संस्कृतस्य भूभागस्य । यूपकटकः यूपस्य शिरसि वलयाकारः काष्ठ-विकारश्चषालः स्यात् एकम । यागभूमावंसजादिदर्शनवारणाय सुगहना वृतिर्वेष्टनं कुंवा स्यात् "एकम्। स्त्रियाम्"॥ १८॥ यूपाग्रं तर्म द्वे यूपाग्रे। तर्मणी । निर्मध्यदारुणि अग्निसिद्धचर्थं निर्मथनीये काष्टे अरणिरिसेकम । स्त्रीपुंसयोः। " अरणीति स्त्रियाम्।" दक्षिणाग्निः गाईपृत्यः आहवनीयः एते त्रयोऽप्रयः अप्रिविशेषाः स्युः एकैकम् । "कचित्तु त्रयाणां द्वंद्वः पट्यते ।" ॥ १९ ॥ इदमित्रत्रयं त्रेता स्यात् एकम् । "त्रित्वं इता "त्रेता । स्त्री । त्रेते। मंत्रादिना संस्कृतोऽग्निः प्रणीत इत्येकम्। समूह्यः परिचाय्यः उपचाय्यः

यो गाईपत्यादानीय दक्षिणाग्निः प्रणीयते ॥
तिस्मिन्नानाय्योऽथाग्नायी स्वाहा च हुतसुिक्प्रया ॥२१॥
ऋक् सामिधेनी धाय्या च या स्यादग्निसिमिंधने ॥
गायत्रीप्रमुखं छंदो ह्व्यपाके चरुः पुमान् ॥ २२ ॥
आमिक्षा सा शृतोष्णे या क्षीरे स्याहिधयोगतः ॥
धिवत्रं व्यजनं तद्यदचितं सृगचर्मणा ॥ २३ ॥
एषदाज्यं सदध्याज्ये परमान्नं तु पायसम् ॥
ह्व्यक्वव्ये दैविपित्र्ये अन्ने पात्रं स्रुवादिकम् ॥ २४ ॥

एते त्रयः अग्नौ प्रयोगोऽस्ति येषां ते । अग्निधारणार्थे स्थलविशेषे प्रयुक्ताः ॥ २०॥ गाईपत्यादानीयोद्घत्य यो दक्षिणाग्निः मणीयते मवेश्यते तत्र आनाय्य इत्येकम् । अग्नायी स्वाहा हुतभुक्तिया त्रयमग्नेः मियायाम् । अस्य स्वाहाशब्दस्य नाव्ययत्वं द्रव्यवाचित्वात्। अत एव स्वाहां तु दक्षिणे पार्श्वे इति पयोगः संगच्छते ॥ २१ ॥ अग्निसमिधने समित्पक्षेपेण विह्नज्वलने या ऋक् मयुज्यते सा सामिधेनी धाय्या च स्यात् द्वे । गायत्र्युष्णिगत्यादि छंदः स्यात् एकम् । सांतं क्रीवम् । इच्यपाके ऽग्निमुखे हूयमाने उन्ने चरुरित्ये-कम्। " हव्यस्य पाकः हव्यपाकः। अनवस्नावितांतरूष्मपाक ओदनश्ररू-रिति याजिकाः । चर्यते भक्ष्यते इति चरुः । मीमांसकैरपि त्रिवृचर्वधिकरणे **डन्नपरत्वं चरुबाब्दस्याभ्युपगतम् । विश्वप्रकाबो तु । चरुभींडे च इच्यान्न** इत्यनेकार्थतोक्ता । अथ पुमान् चरुईव्यान्नभांडयोरिति मेदिनी च "।।२२॥ गृतं पकं च तदुष्णं च तस्मिन् क्षीरे दिधयोगतो या विकृतिः सा आमिक्षा स्यात् एकम् । मृगचर्मणा रचितं यद्यजनं तद्धवित्रमित्येकम् । "धुवित्रमि-त्यपि "॥ २३ ॥ दिधयुक्ते घृते पृषदाज्यमित्येकम्। " पृषातकम्। पृषातकं सदध्याज्ये पृषदाज्यं तदुच्यत इति हेमचंद्रः । " परमात्रं पायसं द्वे क्षीरा-न्नस्य । दैवपित्र्ये देवपितृसंबंधिनि अन्ने क्रमेण इव्यकव्ये स्याताम्। "हूयंते प्रीण्यंते देवा येन इच्यम् । कूयते पितृभ्यः कच्यम् । कु शब्दे ।" देवेभ्यो दीयमानमन्नं हव्यम्। पितृभ्यो दीयमानमन्नं कव्यामित्यर्थः । अग्निमुखेन देवेभ्योऽत्रं दीयते । विममुखेन पितृभ्योऽत्रामिति । "पैत्रमित्यपि । तस्येद- ध्रुवोपभृज्जुहूर्ना तु स्रुवो भेदाः स्रुचः स्त्रियः ॥
उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमंत्र्य क्रतौ हतः ॥ २५ ॥
परंपराकं श्रमनं प्रोक्षणं च वधार्थकम् ॥
वाच्यितंगाः प्रमीतोपसंपन्नप्रोक्षिता हते ॥ २६ ॥
सान्नाय्यं हिवरमौ तु हुतं त्रिषु वषदकृतम् ॥
दीक्षांतोऽवभृथो यज्ञे तत्कर्माईं तु यिज्ञियम् ॥ २७ ॥
त्रिष्वथ क्रतुकर्मेष्टं पूर्तं खातादि कर्म यत् ॥
अमृतं विघसो यज्ञशेषभोजनशेषयोः ॥ २८ ॥

मित्यण् " एकैकम् । स्नुवचमसादिकं पात्रं स्यात् एकम्॥ २४॥ ध्रुवा उपभृत् जुहूः एते त्रयः सुचो भेदाः । स्त्रियः । स्तृवः एकं पुंसि । "अत्र यथा स्ववशब्दस्य रूपभेदात्पुंस्त्वे सिद्धे नेति पुंस्त्वविधिस्तथा पूर्वत्र स्त्रिय इति स्रीत्वविधिरपि वोध्यः। सुवा द्वयोहोंमपात्रे शल्लकीमूर्वयोः स्त्रियामिति मेदि-नीकोशे स्त्रीिंछगोऽपि दृश्यते । " क्रतौ यः पशुरिभमंत्र्य हतः असौ उपाछतः स्यात् एकम् । " उपाक्रियते हिंस्यत इत्युपाकृतः । " ॥ २५ ॥ परंपराकं श्रमनं "शसनं ससनं चेत्यपि" प्रोक्षणं त्रयं वधार्थकं यिश्वयपशुहननवाची-त्यर्थः । ममीतः उपसंपन्नः मोक्षितः त्रीणि यागार्थं हते पशुमात्रे । वाच्यिः गानि ॥२६॥ हविर्विशेषः सान्नाय्यं स्यात् एकम् । अग्नौ हुतं याज्यादि वष-द्कृतं स्यात् तित्त्रिषु वाच्यिलंगं एकम् । " वषिडिति मंत्रोपलक्षणम् । वषण्मं-त्रेण कृतं प्रक्षिप्तम्।" यज्ञे दीक्षांतः दीक्षायाः समापकः इष्टिपूर्वकस्नानविशेषः अवभृथः एकम्। तत्कर्मार्हं यज्ञकर्मयोग्यं वस्तु "द्विजद्रव्यादि" यज्ञियं एकं त्रिषु ॥२७॥ यत्क्रतुकर्म तदिष्टं स्यात्। " क्रतुर्यज्ञः कर्म दानम्। एकाग्निकर्मह-वनं त्रेतायां यच हूयते । अंतर्वेद्यां च यदानिमष्टं तदिभधीयत इति मनुः।" एकम्। लातं वापीकूपादि। आदिना देवालयादि यत्कर्म तत्पूर्तं स्यात् एकम्। " पुष्किरिण्यः सभा वापी देवतायतनानि च । आरामश्च विशेषेण पूर्त कर्म विनिर्दिशेदिति स्मृतिः।" यज्ञशेषे पुरोडाशादौ अमृतिमत्येकम् । भोजनशेषे देविपत्रादि भुक्तशेषे विघस इत्येकम् । यन्मनुः । विघसाशी भवेत्रित्यं नित्यं चामृतभोजनः । विघसो भुक्तशेषं स्याद्विशेषमथामृतमिति ॥ २८॥ त्यागः

त्यागो विहापितं दानमुत्सर्जनविसर्जने ॥
विश्वाणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम् ॥ २९ ॥
पादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ॥
मतार्थं तदहे दानं त्रिषु स्यादौर्ध्वदेहिकम् ॥ ३० ॥
पितृदानं निवापः स्याच्छ्रादं तत्कर्म शास्त्रतः ॥
अन्वाहार्यं मासिकेंऽशोऽष्टमोऽहः कुत्तपोऽस्त्रियाम् ॥३१॥
पर्येषणा परीष्टिश्वान्वेषणा च गवेषणा ॥
सनिस्त्वध्येषणा याच्ञाऽभिशौस्तिर्याचनाऽर्थना ॥ ३२ ॥
षद् तु त्रिष्वध्यमर्घार्थे पाद्यं पादाय वारिणि ॥

विहापितं दानं उत्सर्जनं विसर्जनं विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम्॥२९॥ मादेशनं निर्वपणं अपवर्जनं अंहतिः त्रयोदश दानस्य । तत्र अंहतिः स्त्री । मृतार्थं मृताय तदहे दानं मरणदिनमारभ्य दशाहपर्यंतं पिंडादिदानं और्ध्व-देहिकं स्यात्। " और्ध्वदैहिकमित्युभयपदवृद्धिरिप।" तित्रषु । स्त्रियां तु और्ध्वदेहिकी क्रिया । "तदहर्दानिमसपि पाठः" ॥ ३० ॥ पितृदानं निवापः द्वे पितृनुद्दिश्य यदानं क्रियते तत्र । शास्त्रतस्तत्कर्म पितृसंवंधिकर्म श्राद्धं स्यात्। श्रद्धाऽस्ति यत्र तच्छ्राद्धम्। मज्ञाश्रद्धेति णः। मासिकेऽमा-वास्याश्राद्धेऽन्वाहार्यमित्येकम् । पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासि-कमिति मनुः । अहोऽष्टमोंऽदाः कुतपः स्यात् । अंशशब्दोऽत्र मुहूर्तपरः । मुहूर्तात्सप्तमाद्ध्र्वं मुहूर्तात्रवमाद्धः । स कालः कुतपो ज्ञेय इत्युक्तेः । दिव-सस्याष्ट्रमे भागे मंदीभवति भास्करे । स कालः कुतपी क्षेय इति शातातपः । "क्रीवे तु कुतपम्। शब्दरत्नावल्यां तु कुतुप इति द्युकारोऽपि" ॥ ३१॥ पर्येषणा परीष्टिः द्वे श्राद्धे द्विजभिनतशुश्रूषायाः । अन्वेषणा गवेषणा द्वे धर्मादिमार्गणस्य । " चतुष्कमपि धर्मान्वेषणस्येसपि मतम् । " सनिः अध्ये-षणा द्वे यत् गुर्वादेः कचिद्धे प्रार्थनया नियोजनं तत्र । याज्ञा अभिशास्तिः " अभिषत्तिः" याचना अर्थना चत्वारि याचनायाः । याच्चेत्वत्र चकारञ-कारसंयोगः ॥ ३२ ॥ षडिति अर्र्धपाद्यातिथ्यातिथेयाविशेकागंतर्वं इति षद् शब्दा वाच्यलिंगा इत्यर्थः । अर्घः पूजोपचारस्तद्र्थे वारिणि जले क्रमादातिथ्यातिथेये अतिथ्यर्थेऽत्र साधुनि ॥ ३३ ॥
स्युरावेशिक आगंतुरतिथिनी गृहागते ॥
प्राधूणिकः प्राधुणकश्चाभ्युत्थानं तु गौरवम् ॥ ३४ ॥
पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्यार्चाईणाः समाः ॥
विरवस्या तु शुश्रूषा परिचर्याप्युपासनौ ॥ ३५ ॥
वज्याऽटाऽट्या पर्यटनं चर्या त्वीर्यापथे स्थितिः ॥
उपस्पर्शस्त्वाचमनमथ मौनमभाषणम् ॥ ३६ ॥
("प्राचेतसश्चादिकविः स्यान्मैत्रावरुणिश्च सः ॥

अर्घ्यमित्येकम्। पादाय पादार्थे वारिणि पाद्यं एकम्। अतिध्यर्थे आति-थ्यमित्येकम् । अत्रातियौ यत्साधु तत्र आतिथेयमित्येकम् ॥ ३३ ॥ आवे-शिकः आगंतुः अतिथिः गृहागतः चत्वारि गृहागतस्य । ना पुमान् । " त्रिकांडशेषे तु प्राघुणस्त्वतिथिर्द्वयोरित्युक्तम । स्त्रियां तु अतिथी ।" दूराचोपगतं श्रांतं वैश्वदेव उपस्थितम् । अतिथि तं विजानीयात्रातिथिः पूर्वमागत इति च्यासः । प्राघूणिकः प्राघुणकः द्वे अभ्यागतस्य । तिथिपवौं-त्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना । सोऽतिथिः सर्वभूतानां शेषानभ्याग-तान्विदुरिति यमः । अभ्युत्थानं गौरवं द्वे उत्थानपूर्वकसत्कारस्य ॥ ३४॥ पूजा नमस्या अपिचितिः सपर्या अर्चा अर्हणा षद्र पूजायाः । वरिवस्या शुश्रुषा परिचर्या उपासना " उपासनमिसपि । उपासनं शराभ्यासेऽप्युपा स्तावासनेऽपि चेति विश्वमेदिन्यौ । " चतुष्कमुपासनस्य । तत्र शुश्रूषाशब्दो गुरुसेवायां लाक्षणिकः । "परिचर्या तूपचर्येति भागुरिः" ॥ ३५ ॥ ब्रज्या अटा अट्या पर्यटनं चत्वारि पर्यटनस्य । अटा पर्यटनं भ्रम इति रत्नकोशः। अट्येत्यत्र मूर्धन्यतालव्यसंयोगः । वृथाट्या खलु सा तस्येति प्योगः । ईर्या-पथे ध्यानमौनादिके योगमार्गे स्थितिः चर्या स्यात् एकम् । चर्या त्वीयां विदुर्बुधा इति ग्रंथांतरे । उपस्पर्शः आचमनं द्वे " उपस्पर्शः स्पर्शमात्रे स्नाना-चमनयोरपीति मेदिनी " मौनं अभाषणं द्वे ॥ ३६ ॥ माचेतस इत्यादिसा-र्घश्लोकः कचिद्ति तत्र प्राचेतसादिचतुष्कं वाल्मीकस्य। मैत्रावरुण इसापि। वाल्मीकिः " वल्मिकिरिति द्विरूपकोशे । वल्मीकः । अपि वाल्मीकवल्मी-

शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्यमः॥
नियमस्तु स यत्कर्म नित्यमागंतुसाधनम्॥ ४९॥
("क्षौरं तु भदाकरणं मुंडनं वपनं त्रिषु॥") (१)
उपवीतं ब्रह्मसूत्रं पोष्टृते दक्षिणे करे॥
पाचीनावीतमन्यस्मिन्निवीतं कंठलंबितम्॥ ५०॥
अंगुल्यये तीर्थं दैवं स्वल्पांगुल्योर्मूले कायम्॥
मध्येंऽगुष्टांगुल्योः पित्र्यं मूले त्वंगुष्टस्य ब्राह्मम्॥५१॥
स्याद्वह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यिषि॥
देवभूयादिकं तद्दत्कृष्ठं सांतपनादिकम्॥ ५२॥

यत्कर्म आगंतुसाधनं आगंतु वाह्यं साधनं यत्र तत्। मृज्जलादिना साध्य-मित्यर्थः । नित्यं कृत्रिमं यत्कर्म स नियमः । यदाह । शौचसंतोषतपःस्वा-ध्यायेश्वरप्रणिधाना नियमा इति । एकम् । "कचित्पुस्तके शौरं तु इत्यादि दृश्यते तदत्रत्यं नेत्युपेक्षितम् । क्षौरादिचतुष्कं मुंडनस्येत्युपेक्षितसंग्रहः " ॥ ४९ ॥ दक्षिणे करे मोखृते सति यह समूत्रं तदुपवीतं स्यात् एकम्। अन्यस्मिन्वामे करे प्रोद्धेत प्राचीनावीतं स्यात् एकम्। कंठे छंवितं ऋजु-भावेन विन्यस्तं तत् ब्रह्मसूत्रं निवीतामित्येकम् ॥ ५० ॥ अंगुलीनामग्रे दैवं तीर्थं क्षेयम् । अतो दैवतीर्थेन तर्पयेदित्यत्रांगुल्यग्रेणेति वोध्यम् । स्वल्पांगु-ल्योरनामिकायाः कनिष्ठिकायाश्च मूले कायम् । कः मजापतिर्देवताऽस्य कायं भाजापत्यमित्यर्थः । अंगुष्ठतर्जन्योर्मध्यभागे पित्र्यम् । "पैत्र्यमित्यपि पैत्रमिति च "। अंगुष्ठस्य मूले तु ब्राह्मं तीर्थम्। यद्याज्ञवल्क्यः। किनष्ठातर्जन्यंगुष्ठ-मूलान्यमं करस्य च। मजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात्। एकैकम्॥ ५१॥ ब्रह्मभूयादि त्रयं ब्रह्मभावस्य । "ब्रह्मणो भावः ब्रह्मभूयम्" । तद्वत् देवभूयं देवत्वं देवसायुज्यमिति त्रयं देवभावस्य । सांतपनादिकं कुछूं स्यात् एकम् । तदुक्तम् । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दिध सिपः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कुछं सांतपनं स्मृतमिति । आदिना प्राजापत्यादिग्रहः ॥ ५२॥ संन्यासपूर्वके

१ इदमर्थ तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

यः स्थंडिले व्रतवशाच्छेते स्थंडिलशाय्यसौ ॥ ४४ ॥ स्थांडिलश्चाथ विरजस्तमसः स्युर्द्वयातिगाः ॥ पवित्रः प्रयतः पूतः पाखंडाः सर्वींलगिनः ॥ ४५ ॥ पालाशो दंड आषाढो व्रते रांभस्तु वैणवः ॥ अस्त्री कमंडलुः कुंडी व्रतिनामासनं वृषी ॥ ४६ ॥ अजिनं चर्म कृतिः स्त्री भैक्षं भिक्षाकदंबकम् ॥ स्वाध्यायः स्याज्ञपः सुत्याऽभिषवः सवनं च सा ॥४९॥ सर्वेनसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वधमर्षणम् ॥ दर्शश्च पौर्णमासश्च यागौ पक्षांतयोः पृथक् ॥ ४८॥

शेते असौ स्थंडिलशायी ॥ ४४ ॥ स्थांडिलः द्वे । विरजस्तमाः द्वयातिगः द्वे सन्वैकिनिष्ठेषु व्यासादिषु । "रजस्तमोभ्यां विगतः विरजस्तमाः।" पवित्रः प्रयतः पूतः त्रयं पवित्रस्य । पाखंडः सर्विलिगी द्वे वौद्धक्षपणकादिषु दुःशास्त्रवर्तिषु । "तत्र पाखंडः कवर्गद्वितीयमध्यः । पालनाच त्रयीधर्मः पाशब्देन निगद्यते। तं खंडयंति ते तस्मात्पाखंडास्तेन हेतुनेति"॥ ४५॥ व्रते ब्रह्मचारिणः पलाशसंबंधी दंड आषाढ इत्युच्यते एकम् । वेणुसंबंधी दंडो रांभ इत्येकम् । रंभशब्दो वेणुवाचकः तस्य विकारः । रंभा कदल्यप्स-रसोर्ना वेणौ वानरांतरे इति विश्वः । कमंडलुः कुंडी द्वे व्रतिनां जलपात्रस्य। "क्रीवे कमंडलु । कुंडी स्त्रियाम् । जानपदेति ङीष् । " कुंड्यौ । व्रतिनां यदासनं सा वृषी एकम्। वृसीति पाठांतरम्। ब्रुवंतोऽस्यां सीदंतीति ॥४६॥ अजिनं चर्म कृतिः त्रीणि मृगादेश्चर्मणि । भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । स्वाध्या-यः जपः द्वे वेदाभ्यासस्य । " सु अतीवावृत्त्या स्वार्थ वाध्ययनं स्वाध्यायः।" मुसा अभिषवः सवनं त्रीणि सोमाभिषवस्य । तत्र मुत्या टावंता । सुवंति सोममस्यां सुत्या । संज्ञायां समजेति क्यप् ॥ ४७ ॥ सर्वेनसां सर्वपापानां नाशकं जप्यं ऋगादि अघमर्षणं स्यात् एकम् । स्त्रियां त्वघमर्षणी । पक्षांत-योरमावास्यायां पौर्णमास्यां च विहितौ यागौ क्रमेण दर्शः पौर्णमासश्च स्यातां एकैकम् ॥ ४८ ॥ शरीरसाधनापेक्षं शरीरमात्रेण साध्यं नित्यं यत्कर्म तद्यमः । आह च । आहंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यपरिग्रहो । यमा इति एकम् ।

ध्यानयोगासने ब्रह्मासनं कल्पे विधिक्रमौ ॥
मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः ॥४०॥
संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेः ॥
समे तु पाद्ग्रहणमभिवादनमित्युभे ॥ ४१ ॥
भिक्षुः परिवाद् कर्मंदी पाराशर्यपि मस्करी ॥
तपस्वी तापसः पारिकाक्षी वाचंयमो मुनिः ॥ ४२ ॥
तपःक्केशसहो दातो वर्णिनो ब्रह्मचारिणः ॥
ऋषयः सत्यवचसः स्नातकस्त्वाष्ट्रितो व्रती ॥ ४३ ॥
ये निर्जितेंदियग्रामा यतिनो यतयश्च ते ॥

रासने ब्रह्मासनीमत्येकम् । एकतानेन मनसा स्मरणं ध्यानमुच्यते । चित्त-वृत्तिनिरोधस्तु सद्भियोंग इति स्मृतः । कल्पः विधिः क्रमः त्रयं नियोगशा-स्त्रस्य । यः प्रथमः कल्पः आद्यो विधिः स मुख्यः स्यात् । यथा त्रीहि-भिर्यजेत । ततो मुख्याद्धमो गौणः अनुकल्पः स्यात् । यथा त्रीह्यभावे नीवारैर्यजेत ॥ ४० ॥ संस्कारपूर्वकं श्रुतेर्ग्रहणं उपाकरणं स्यात् एकम् । जपाकर्मणि " संस्कार जपनयनम् । " पादग्रहणं अभिवादनं द्वे नामगोत्रो-क्तिपूर्वकस्य नमस्कारिवशेषस्य ॥ ४१ ॥ भिक्षुः परित्राट् कर्मेदी पाराशारी मस्करी पंच संन्यासिनः । परित्राजी, "कर्मदेन मोक्तं भिश्चस्त्रमधीते कर्मदी। पाराश्चर्येण प्रोक्तं भिक्षुस्त्वमधीते पाराशरी। मस्करो ज्ञानं वेणु-र्वास्यास्ति मस्करी । मस्करमस्कारिणौ वेणुपरित्राजकयोरिति निपातनात्सु-डागमः।" तपस्वी तापसः पारिकांक्षी त्रयं तपोयुक्तस्य । "पारि ब्रह्म-ज्ञानं कांक्षति पारिकांक्षी।" वाचंयमः मुनिः द्वे वाग्यतस्य ॥ ४२ ॥ तपसः क्केशेऽनुद्वियो दांतः स्यात् एकम्। वर्णी ब्रह्मचारी द्वे ब्रह्मचारिणः। ब्रह्म वेदः तद्य्ययनार्थं त्रतमि ब्रह्म तचरतीति णिनिः । ऋषिः ससवचः द्वे ऋषिसामान्यस्य । तद्भेदास्तु महर्षिदेवर्षिब्रह्मर्षिप्रभृतयः । यो व्रती वेदव्रत-वान् आप्रुतः स्नातः कृतसमावर्तन इति यावत् सः स्नातक इत्युच्यते । " आध्रवत्रतीति पाठो वा।" यदाहुः। गुरवे तु वरं दत्वा स्नायाद्वा तद-नुज्ञया । वेदत्रतानि वा पारं नीत्वा द्युभयमेव वेति ॥ ४३ ॥ निर्जितः स्वव-शस्य इंद्रियसमूहो यैस्ते यतिनः यतयः द्वे । यो नियमवशात् भूमिविशेषे

वाल्मीकश्वाथ गाधेयो विश्वामित्रश्व कौशिकः॥१॥
व्यासो द्वैपायनः पाराशर्यः सत्यवतीसुतः ") (१)
आनुँपूर्वी स्त्रिया वाऽऽवृत्परिपाँटी अनुक्रमः॥
पर्यायश्वातिपातस्तु स्यात्पर्यय उपात्ययः॥ ३७॥
नियमो व्रतमस्त्री तच्चोपवासादि पुण्यकम्॥
औपवस्तं तूपवासो विवेकः पृथगात्मता॥ ३८॥
स्याद्वह्मवर्चसं वृत्ताध्ययनर्द्धिरथांजिलः॥
पाठे ब्रह्मांजिलः पाठे विमुँषो ब्रह्मांबंदवः॥ ३९॥

काविति त्रिकाण्डशेषः । विल्मक इति शब्दरत्नावल्याम् । " गाधेयादित्रयं विश्वामित्रस्य । "तत्र कौषिक इत्यपि "॥१॥ व्यासादिचतुष्कं व्यासस्य । आनुपूर्वी आवृत् परिपाटिः " परिपाटीति ङीषंतापि " अनुक्रमः पर्यायः पंचकमनुक्रमस्य । आनुपूर्व्यमिति पाठो वा "आनुपूर्वमिति च । स्त्रियां वेति पक्षे स्त्रीवता । " आवृतः परिपाटेश्च स्त्रीत्वम् । " परिपाटी अनुक्रम इसत्र द्विवचनत्वात्प्रगृह्यसंज्ञायां न यण्। " अतिपातः पर्ययः उपासयः त्रीण्यतिक्रमस्य ॥ ३७ ॥ नियमः व्रतं द्वे व्रतमात्रस्य । तच व्रतं उपवासचां द्रायणादि यत्पुण्यकं तज्ज्ञेयम् । " अथवा उपवास आदिर्यस्य कुछूचांद्राय-ण्याजापसनक्तभोजनादेस्त्दुपवासादि व्रतं पुण्यमिसेकमिति।" औपवस्तं " उपवस्तीमत्यपि । कचिद्रौपवस्त्रमिति पाठः । तत्र तृच्मत्ययांतादुपवस्तु-रिदं कर्मैत्यर्थे तस्येद्मित्यण् । उपोषणं उपोषितमित्यपि । भावे क्तः " उपवासः द्वे उपवासस्य । माषान्मधुमसूरांश्च वर्जयेदौपवस्तक इति प्रयोगः । पृथगात्मता पृथक्स्वक्पत्वं विवेकः स्यात् एकम् । यथा चिज्जडयोविवेक इति ॥ ३८ ॥ वृत्तं सदाचारपालनं अध्ययनं वेदाभ्यासः तयोर्ऋद्धिः संपत्तिः ब्रह्मवर्चसं एकम् । ब्रह्मणः तपःस्वाध्यायादेर्वर्चस्तेजो ब्रह्मवर्चसमिति स्वामी । पाठे वेदपठने योंऽजिला स ब्रह्मांजिला । अध्ययनस्यादौ इस्तयोहि प्रण-वोचारपूर्वकमंजिलः क्रियते एकम् । वेदपाठे विमुषो मुखात् निर्गतजलकणा ब्रह्मविंदवः स्युः । "विष्ठुष इसपि पाठः " एकम् ॥ ३९ ॥ ध्यानयोगयो-

१ इदं सार्थे पयं तालपंत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

संन्यासवत्यनशने पुमान्प्रायोऽथ वीरहा ॥
नष्टाग्निः कुहना लोभान्मिथ्येर्यापथकल्पना ॥ ५३ ॥
व्रात्यः संस्कारहीनः स्यादस्वाध्यायो निराकृतिः ॥
धर्मध्वजी लिंगवृत्तिरवकीणीं क्षतव्रतः ॥ ५४ ॥
सप्ते यस्मिन्नस्तमेति सुप्ते यस्मिन्नदेति च ॥
अंशुमानभिनिर्मुक्ताभ्युदितौ च यथाक्रमम् ॥ ५५ ॥
परिवेत्ताऽनुजोऽनूढे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात् ॥
परिवेत्तिस्तु तज्ज्यायान् विवाहोपयमौ समौ ॥५६ ॥
तथा परिणयोद्वाहोपयामाः पाणिपीडनम् ॥
व्यवायो ग्राम्यधर्मो मैथुनं निधुवनं रतम् ॥ ५७ ॥

भोजनत्यागे प्राय इसेकम् । अदंतः पुंसि । वीरहा नष्टाग्निः द्वे नष्टोऽग्निर्यस्य तस्य। "वीरोऽग्रिस्तं हंतीति वीर्हा।" वीरहणौ। लोभात्परधनाद्यभिलापात् या मिथ्येर्यापथकल्पना दंभेन ध्यानमौनादिसंपादनं सा कुहनेसेकम् ॥ ५३॥ संस्कारेणोपनयनेन गौणकालोत्तरं हीनो त्रास इसर्थः एकम् । अस्त्राघ्यायः स्वशाखाध्ययनशून्यो निराक्वतिः एकम् । " आक्वतेरध्ययनचेष्टाया निर्गतो निराकृतिः।" धर्मध्वजी छिंगवृत्तिः द्वे जीविकार्थं जटादिधारणवतः। छिंगं धर्मचिह्नं वृत्तिर्जीविका यस्य सः । अवकीर्णी क्षतव्रतः द्वे नष्टब्रह्मचर्यस्य । " अवकीर्ण विक्षिप्तं व्रतमनेनावकीर्णा ।" अवकीर्णिनौ ॥ ५४ ॥ अंशुमान् रविर्यस्मिन् स्रुप्तेऽस्तमेति सोऽभिनिर्मुक्तः एकम् । "अभि सर्वतः सायंतनं कर्म निश्चयेन मुक्तं येन।" यस्मिन्सुप्तेंऽशुमानुदेति सोऽभ्युदितः। "अभि सर्वतः उदतिशयेन इतं गतं भातस्तनं कर्मास्य "॥ ५५॥ ज्येष्ठे भ्रातर्यकृत-दारपरिग्रहे सति कृतदारपरिग्रहः किनष्टः परिवेत्ता स्यात् एकम् । परिवि-दति ज्येष्ठं परिसज्य भार्या छभते। विद्धृ छाभे। तस्य परिवेत्तुर्ज्यायान् ज्येष्ठः परिवित्तिः स्यात् एकम् । विवाहः उपयमः ॥ ५६ ॥ परिणयः उ-द्वाहः उपयामः पाणिपीडनं षद् विवाहस्य । व्यवायः ग्राम्यधर्मः मैथुनं नि-धुवनं रतं पंच मैथुनस्य । " नितरां धुवनं इस्तपादादिचालनमत्र निधुवनम् । व्यवायो ग्राम्यधर्मश्च रतं निधुवनं च सेति उत्तरार्धं अन्यथा केचित् पठंति" त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्वतुर्वर्गः समोक्षकैः ॥ सब्हैस्तैश्वतुर्भदं जन्याः स्निग्धा वरस्य ये ॥ ५८ ॥ इति ब्रह्मवर्गः ॥ ७ ॥

मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ॥
राजाँ राट् पार्थिवक्ष्मार्भृत्रृपभूपमहीक्षितः ॥ १ ॥
राजा तु प्रणताशेषसामंतः स्यादधीश्वरः ॥
चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मंडलेश्वरः ॥ २ ॥
येनेष्टं राजसूयेन मंडलस्येश्वरश्च यः ॥
शास्ति यश्वाज्ञया राज्ञः स सम्राड्थ राजकम् ॥ ३ ॥
राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात् ॥

॥ ५७ ॥ धर्मो वेदविहितो यागादिः । कामो यथाविधि स्त्रीसेवनम् । अर्थो धनम्। एभिस्तिभिः समुदितस्त्रिवर्गः एकम्। समोक्षकैः धर्मार्थकाममोक्षेरि-त्यर्थः । एतैः समुद्तिश्चतुर्वर्ग इसेकम् । तैर्धर्मादिभिः सवलेश्चतुर्भद्रमिसेकम् । "चत्वारि भद्राणि श्रेष्ठानि अत्र।" वरस्य जामातुर्ये स्निग्धा वयस्याः जन्याः स्युरित्येकम् । जनीं वधूं वहाति प्रापयंति ते ॥ ५८ ॥ इति ब्रह्मवर्गः ॥ ७ ॥ मूर्घाभिषिकतः राज्यदानसमये मूर्धन्यभिषिच्यते इति प्रसिद्धमेतत् । राजन्यः वाहुजः क्षत्रियः । क्षतात् दुःखान् त्रायते । विराट् पंच क्षत्रियस्य । विराजौ । राजा राट् पार्थिवः क्ष्माभृत् । "क्ष्माभुक्" नृपः भूपः महीक्षित् सप्त राज्ञः। राजानौ। राजौ। क्ष्माभृतौ। महीक्षितौ। राज्ञि राडिति सप्त-म्यंतपाठः कचित् दृश्यते ॥ १ ॥ मणता अशेषसामंता अखिलदेशांतरनृपा यस्य स राजा अधीश्वर इत्येकम्। चक्रवर्ती सार्वभौमः द्वे आसमुद्रक्षितीशस्य। तदन्यो नृपो मंडलेश्वर इत्येकम् ॥ २ ॥ राजसूयारूयक्रतुविशेषेण येनेष्टं द्वादशमंडलस्येश्वरश्रयः यश्च स्वाज्ञया सर्वभूपान् शास्ति ईदशविशेषणत्रयेण विशिष्टो राजा सम्राट् स्यात् । "एकैकविशेषणविशिष्टोऽपि सम्राट् इति के-चित्। एकम् "॥ ३॥ नृपतीनां गणे राजकमित्येकम्। क्षत्रियाणां गणे राजन्यकामित्येकम् । मंत्री धीसचिवः अमात्यः त्रयं वुद्धिसहायस्य ।

मंत्री धीसचिवोऽमात्योऽन्ये कर्मसचिवास्ततः॥ ४॥
महामात्राः प्रधानानि पुरोधास्तु पुरोहितः॥
दष्टरि व्यवहाराणां प्राड्विवाकाक्षदर्शकौ॥ ५॥
प्रतीहारो द्वारपालद्वास्थद्वास्थितदर्शकाः॥
रक्षिवर्गस्त्वनीकस्थोऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ॥ ६॥
स्थायुकोऽधिकृतो ग्रामे गोपो ग्रामेषु भूरिषु॥
भौरिकः कनकाध्यक्षो रूपाध्यक्षस्तु नैष्किकः॥॥॥

44 थीप्रधानः सचिवो धीसचिवः । अमा सह समीपे वा भवः अमासः । अमांतिकसहार्थयोरिति कोशांतरम्। अन्ययाच्यप्। "ततो धीसचिवादन्ये कर्मीपयुक्ताः सचिवाः कर्मसचिवाः स्युरिसेकम् ॥ ४ ॥ महामात्राः प्रधा-नानि द्वे युख्यानां राजसहायानाम् । "प्रधान इसपि "। महामात्रः प्रधानः स्यादिति पुंस्कांडे बोपालितात् । महती मात्रा येषां ते महामात्राः । मात्रा कर्णविभूषायां वित्ते माने परिच्छद इति मेदिनी । पुरोधाः पुरोहितः द्वे । च्यवहाराणां ऋणादिविषये वादिमतिवादिनिर्मितविवादानां द्रष्टरि निर्णे-तरि पाड्विवाकः अक्षदर्शकः इति द्वे "न्यायाधीश" इति ख्यातस्य। माद् च विवाकश्च माड्विवाकौ मश्नविवेकावस्य स्तः माड्विवाकः । यदुक्तम् । विवादानुगतं पृष्ट्वा पूर्ववाक्यं प्रयत्नतः । विचारयित येनासौ प्राहिवाक-स्ततः स्मृत इति । अक्षाणां व्यवहाराणां दर्शकः । अक्षः कर्षे तुषे चक्रे शकटव्यवहारयोरिति विश्वः "॥ ५ ॥ मतीहारः " मतिहारः " द्वारपालः द्वास्थः द्वास्थितः दर्शकः पंच द्वारपालस्य । "द्वाःस्थः द्वाःस्थित इति सवि-सर्गोऽपि पाठः । द्वाःस्थितदर्शक इति समस्तमपि । " मतीहारेऽपि दर्शक इति रुद्रः । द्वारपो द्वास्थितादशीं इति रभसः । रिक्षवर्गः अनीकस्थः द्वे राज-रक्षकगणस्य । अध्यक्षः अधिकतः द्वे अधिकारी इति ख्यातस्य । "अधि अधिकं उपरि वा क्रियतेऽस्मात् अधिकृतः "॥ ६॥ एकस्मिन् ग्रामे अधि-कुतः स्थायुकः स्यात् " शेखदार इति ख्यातस्य । " भूरिषु बहुषु ग्रामेष्व-धिकतो गोप इत्येकम् । "गोपो गोपालके गोष्ठाध्यक्षे पृथ्वीपतावपि । ग्रामौ-घाधिकृते पुंसि शारिवाख्यौषघौ स्त्रियामिति मेदिनी।" भौरिकः कनका-ध्यक्षः द्वे स्वर्णाध्यक्षस्य । इपाध्यक्षः नैष्किकः द्वे इप्याधिकृतस्य ॥ ७ ॥ अंतःपुरे त्वधिकृतः स्यादंतर्विशिको जनः ॥
सौविद्धाः कंचुिकनः स्थापत्याः सौविदाश्च ते ॥८॥
चैंढो वर्षवरस्तुल्यौ सेवकार्थ्यनुजीविनः ॥
विषयानंतरो राजा शत्रुर्मित्रमतः परम् ॥ ९ ॥
उदासीनः परतरः पार्ष्णियाहस्तु प्रष्ठतः ॥
रिपौ वैरिसपत्नारिद्धिषद्धेषणदुईदः ॥ १० ॥
दिद्धिपक्षाहितामित्रदस्युशात्रवशत्रवः ॥
अभिघातिपरारातिपत्यर्थिपरिपंथिनः ॥ ११ ॥

अंतःपुरेऽधिकृतो जनः अंतर्वेशिकः स्यात् एकम्। " अंतर्वेशे नियुक्तः अंत-र्वेशिकः। " सौविद्ञाः कंचुिकनः स्थापसाः सौविदाः चत्वारि राजस-निधौ "राज्ञां रूपगारे वा " वेत्रधराः कंचुिकनः पुरुषास्तिष्ठाति तेषाम् । " मुष्ठु विदं विद्वांसमिप लांति वशं कुर्वति सुविद्छास्तासामिमे रक्षकाः सौविद्छाः। तिष्ठंत्येषु पुरुषाः तेषां स्थानां दाराणां पतयः पालकाः स्थापत्याः । स्रुविद्श्रतुरास्त्रियस्तासां रक्षकाः सौविदाः । तस्येद्मित्यण् " ॥ ८॥ पंढः " शंढः शंडः । " वर्षवरः द्वे अंतःपुरचारिणः स्त्रीवमा-त्रस्य " खोजा इति रूयातस्य । यदुक्तम् । ये त्वल्पसत्त्वाः पथमाः स्त्रीवाश्च स्त्रीस्वभाविनः। जात्या न दुष्टाः कार्येषु ते वै वर्षवराः स्पृता इति।" सेवकः अर्थी अनुजीवी त्रीणि सेवकस्य । विषयात्स्वदेशादनंतरोऽच्यवहितो राजा शत्रुः स्यात् एकम्। अतः शत्रोः परं मित्रम्। राजांतरेण व्यवहितो राजा मित्रं स्यादित्यर्थः एकम् ॥ ९ ॥ प्रतरः शत्रुमित्राभ्यां परो राजा उदासीनः स्यात् । अतिच्यवहित उदासीन इत्यर्थः एकम् । पृष्ठतः पश्चादेशे वर्तमानो राजा पार्षिणग्राहः। राज्ञि शत्रुजयार्थं पुरतो गते यस्तद्राष्ट्रं जिघृ-क्षति स पृष्ठवर्ती पार्षिणग्राह इत्यर्थः एकम्। रिपुः वैरी सपतनः अरिः द्विषन् द्वेषणः दुईदः ॥ १० ॥ द्विद् विपक्षः अहितः अमित्रः दस्युः शात्रवः शत्रुः अभिघाती "अभियाती अभियातिश्चापि । द्वेष्योऽभियातिरिमत्र इति रतन-कोशः। " परः अरातिः पत्यर्थी परिपंथी एकोनविश्वतिर्नामानि शत्रोः। " सपत्रारिरिति समस्तमपि ।" द्विषंतौ । दुईदौ । द्विषौ । अभिघातिनौ

वयस्यः स्निग्धः सवया अथ मित्रं सखा सुद्दत् ॥
सख्यं साप्तपदीनं स्यादनुरोधोऽनुवर्तनम् ॥ १२ ॥
यथाईवर्णः प्रणिधिरपसर्पश्चरः स्पद्मः ॥
चारश्च गृढपुरूषश्चाप्तपत्यितौ समौ ॥ १३ ॥
सावत्सरो ज्योतिषिको दैवज्ञगणकाविष ॥
स्युमीदृर्तिकमौदूर्तज्ञानिकार्तांतिका अपि ॥ १४ ॥
तांत्रिको ज्ञातसिद्धांतः सत्री गृहपतिः समौ ॥
लिपिकरोऽक्षरचणोऽक्षरचुंचुश्च लेखके ॥ १५ ॥
लिखिताक्षरसंस्थाने लिपिलिबिक्भे स्त्रियौ ॥

॥ ११ ॥ वयस्यः स्निग्धः सवयाः सांतः त्रयं तुल्यवयसः भियस्य । मित्रं सला सुहृत्। अत्यागसहनो वंधुः सदैवानुगतः सुहृत्। एकक्रियं भवेन्मित्रं सप्रमाणः सखा मत इति । त्रीणि मित्रस्य । सखेदंतः । सखायौ । सुहृदौ । सख्यं साप्तपदीनम् । सप्तिभः पदैरवाप्यते यत् द्वे मैं व्याः । अनुरोधः अनु-वर्तनं द्वे आनुकूल्यस्य ॥ १२ ॥ यथाईवर्णः प्रणिधिः अपसर्पः चरः स्पद्यः चारः गूढपुरुषः सप्त चारपुरुषस्य गुप्त, वातमीदार, हेर इति ख्यातस्य । यथाईः वर्ण आकारो यस्य यथाईवर्णः । स्पन्नते वाधते परान्स्पनाः । आप्तः मसियतः द्वे विसंवादरिहतस्य । प्रत्ययो विश्वासः संजातोऽस्य प्रत्ययितः विश्वासुक इति लोकमिसद्धस्य ॥ १३ ॥ सांवत्सरः ज्योतिषिकः दैवज्ञः गणकः मौहूर्तिकः मौहूर्तः ज्ञानी कार्तातिकः अष्टौ ज्योतिषिकस्य "जोशी इति ख्यातस्य " ॥ १४ ॥ तांत्रिकः ज्ञातसिद्धांतः द्वे शास्त्रवेत्तुः । " ज्ञातः सिद्धांतो येन ज्ञातसिद्धांतः। " सत्री गृहपतिः द्वे गृहपतेः " सदान्नादिदान-कर्तुः। " लिपिकरः " लिविकरः लिपिकार इत्यपि । लिपिकर इति च । लिबिकर इति भानुदीक्षितटीकायाम्।" अक्षरचणः अक्षरचुंचुः लेखकः चत्वारि लेखकस्य । अक्षरैर्वित्तोऽक्षरचणः । तेन वित्तश्चंचुप्चणपौ ॥ १५ ॥ लिखितं अक्षरसंस्थानं लिपिः " लिपी " लिबिः चत्वारि लिखिताक्षरस्य । छिखिताक्षरिवन्यास इति पाठे छिखितानामक्षराणां यो विन्यासस्तत्रेत्यर्थः । संदेशहरः दृतः द्वे । संदिश्यत इति संदेशो निक्षपणं तद्धरित इति संदेश- स्यात्संदेशहरो दूतो दूत्यं तद्भावकर्मणी ॥ १६ ॥ अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः पांथः पथिक इत्यपि ॥ स्वाम्यमात्यसुद्धत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च ॥ १७ ॥ राज्यांगानि पकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥ संधिर्ना विग्रहो यानमासनं देधमाश्रयः ॥ १८ ॥ षडुणाः शक्तयस्तिस्नः प्रभावोत्साहमंत्रजाः ॥

हरः। तस्य दुतस्य भावे कर्मणि च दृत्यिमत्येकम्। "दौत्यमपि । तद्भा-गकर्मणी इति त्वपपाठः । " दृतस्य भागकर्मणी इति यच्छांदसत्वात् ॥१६॥ अध्वनीनः अध्वगः अध्वन्यः पांथः पथिकः पंच पांथस्य । " स्त्रियां तु पांथा पथिकी । पथष्कन् वित्त्वात् ङीष् । " स्वामी राजा । अमात्यो मंत्री । सुहृन्मित्रम् । कोशो धनागारम् । राष्ट्रं जनपदवर्तिभूमिः । दुर्गे दुर्ग-मस्थानम् "पर्वतादि।" वलं सेना ॥ १७॥ एतानि सप्त राज्यांगानि स्युः। राज्ञः कर्म राज्यं तस्यांगानि आरंभकाणि । स्वाम्यमासश्च राष्ट्रंच दुर्ग कोशो वलं सुहृत्। परस्परोपकारीदं सप्तांगं राज्यमुच्यत इति कामद-कीये। एतान्येव प्रकृतिशब्दवाच्यानि स्युः द्वे। प्रकृष्टं कुर्वति राज्यं प्रकृ-तयः । पौराणां श्रेणयोऽपि प्रकृतयः स्युः । "पौरश्रेणिभिः सहाष्टांगमिप राज्यमित्यर्थः । " यत्कासः । अमात्यश्च तथा पौराः सद्भिः प्रकृतयः स्मृता इति । एकम् । शिल्पोपजीविनां पंक्तिरत्र श्रेणिः । मुख्यः सजातीयसमूहः श्रीणिरित्यन्ये । संधिः संधानं स्वर्णीदिना शत्रूणां मीत्युत्पादनमिति । संधि-शब्दः पुमान् । परमंडले दाहलुंठनादिग्रहणं विग्रहः । शत्रुं पति विजिगी-पोर्गमनं यानम् । शक्तिमतिवंधे सति कालं मतीयादिति दुर्गादिकं निर्माय तत्रावस्थानमासनम्। वंलिना सह संधिः अवलेन सह विग्रहः इति मकार-द्वयं द्वैधम् । अरिणा पीड्यमानस्य वलवद्भूपालाद्याश्रयणं आश्रयः । एतेषां भेदास्तु कामंदकीयादौ द्रष्ट्रच्याः ॥ १८ ॥ एते संध्यादयः षद् गुणाः स्युः एकम् । प्रभावोत्साहमंत्रजास्तिस्रः शक्तयः स्युः एकम् । तत्र कोशदंडजं तेजः मभावशक्तिः । विक्रमादिनोक्नतिरुत्साहशक्तिः । संधिविग्रहादीनां मंत्रेण यथावत्स्थापनं मंत्रशाक्तिः। पंचांगमंत्रो मंत्रशक्तिरिखन्ये। क्षयः स्थानं वृद्धि-रिति त्रयं नीतिवेदिनां त्रिवर्गः स्यात् । नीतिकास्त्रोक्तिस्त्रवर्गः इत्यर्थः एकम्।

क्षयः स्थानं च दृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम् ॥१९॥ स प्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदंडजम् ॥ समदाने भेददंडावित्युपायचतुष्ट्यम् ॥ २०॥ साहसं तु दमो दंडः साम सांत्वमथो समौ ॥ भेदोपजापावुपधा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् ॥ २१॥ पंच त्रिष्वषडक्षीणो यस्तृतीयाद्यगोचरः ॥ विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः ॥ २२॥

अष्टवर्गस्यापचयः क्षयः । तस्यैवोपचयो वृद्धिः । उपचयापचयराहित्येनाव-स्थानं स्थानम् । अष्टवर्गस्तु । कृषिर्वणिक्पथो दुर्गे सेतुः कुंजरवंघनम् । खनिर्वलं करादानिमत्युक्तः ॥ १९ ॥ कोशः अर्थोघः । दंडः दमः । सेना तज्जन्यं तेजः मतापः मभावश्च स्यात् द्वे । "अधिक्षेपावमानादेः मयुक्तस्य परेण यत्। प्राणात्ययेऽप्यसहनं तत्तेजः समुदाहृतामिति भरतः।" साम भियवचनादि । "तदुक्तम् । परस्परोपकाराणां दर्शनं गुणकीर्तनम् । संवं-धस्य समाख्यानमायत्त्याः संप्रकाशनम् ॥ वाचा पेशलया साधु तवाहिमिति चार्पणम् । इति सामविधानकैः साम पंचविधं स्मृतमिति ।" दानं धनादेः समर्पणम् । भेदः संहतानां शत्रूणां भेदनेनात्मसात्करणम् । दंडनं दंडः । एतचतुष्कं उपायचतुष्ट्यं स्यात् । "अन्यत्र सप्तोपाया अप्युक्ताः । साम दानं च भेदश्च दंडश्रेति चतुष्ट्यम् । मायोपेक्षेंद्रजालं च सप्तोपायाः पकीर्तिता इति ।" भेदो दंडः साम दानमिति पाठांतरम् ॥ २० ॥ साहसं दमः दंडः त्रीणि दंडस्य । साम सांत्वं "द्वे सलूख इति ख्यातस्य ।" भेदः उपजापः द्वे संहतयोद्वैधीकरणस्य फितूर इति लौकिकमसिद्धस्य । धर्मार्थकामैभीयेन च परीक्षणम् अमात्यादीनामाशान्वेषणं उपघा स्यात्। तद्यथा। भावज्ञानायः राज्ञा मेरितेनाप्तेन दुष्टोऽयं राजा तदेनमुत्सृज्यान्यमभिषेचयामोऽन्यं वा साधुं नृपं त्रजाम इत्युक्ते। ज्यादियीदि तद्भाषणं न मन्येत तर्हि सत्यं धार्मिकोऽयमिति निश्रयो धर्मपरीक्षणम् । एवमर्थपरीक्षणादि बुध्चादाइर्च-च्यम् । एकम् ॥ २१ ॥ अथाषडश्लीणादिनिःशलाकांताः पंच शब्दास्त्रिषु बाच्यलिंगाः । यस्तृतीयाद्यगोचरः तृतीयादिना न ज्ञायते किंतु द्वाभ्यामेव क्रियते स मंत्रादिरषडशीण इत्येकम् । अविद्यमानानि षडशीण्यत्र स अषड-

रहश्चोपांशु चालिंगे रहस्यं तद्भवे त्रिषु ॥
समी विस्नंभविश्वासी भ्रेषी भ्रंशो यथोचितात् ॥२३॥
अभ्रेषन्यायकल्पास्तु देशरूपं समंजसम् ॥
युक्तमौपियकं लभ्यं भजमानाभिनीतवत् ॥ २४॥
न्याय्यं च त्रिषु षट् संप्रधारणा तु समर्थनम् ॥
अववादस्तु निर्देशो निदेशः शासनं च सः ॥ २५॥
शिष्टिश्वाज्ञा च संस्था तु मर्यादा धारणा स्थितिः ॥
आगोऽपराधो मंतुश्व समे तूहानबंधने ॥ २६॥
दिपाद्यो दिगुणो दंडो भागधेयः करो बलिः ॥

क्षीणः । विविक्तः विजनः छन्नःं निःशलाकः रहः ॥ २२ ॥ रहः उपांशु सप्त विजनस्य । उपगताः अंशवः किरणाः यत्र । उपांशुर्जपदेशे स्यादुपांशु विजने उच्ययिमिति । तत्रैकं रहः सांतं क्रीवम् । द्वितीयं रह उपांशु इति च द्वे अिंगे अन्यये इत्यर्थः । तद्भवे रहोभवे रहस्यामित्येकम् । विस्नंभः "ताल-व्यमध्योऽपि । विश्रंभः केलिकलहे विश्वासे प्रणयेऽपि चेति मेदिनी ।" विश्वासः द्वे । यथोचितात्स्वरूपाद्धंशः पतनं भ्रेष इत्येकम् ॥ २३ ॥ अभ्रेषः न्यायः कल्पः देशक्षं समंजसं पंचकं नीतेः । "पशस्तं देशनं देशक्षम्। प्रशंसायां रूपप्। " युक्तं औपयिकं लभ्यं भजमानं अभिनीतम्॥ २४॥ न्याय्यं षद् न्यायादनपतस्य द्रव्यादेः। अभिनीतवदिति वच्छव्दो युक्ता-दीनां पर्यायत्वद्योतनार्थः । एते षडापि त्रिषु । संप्रधारणा समर्थनं द्वे युक्ता-युक्तपरीक्षायाः । अववादः निर्देशः निदेशः शासनम् ॥ २५ ॥ शिष्टिः आज्ञा पट् कर्माज्ञापनस्य । "कार्यमवलंब्य वदनमत्राववादः ।" संस्था मर्यादा । मर्येति सीमार्थेऽव्ययम् तत्रादीयते सा । धारणा स्थितिः चत्वारि न्यायमार्गस्थितेः । आगः अपराधः मंतुः त्रीण्यपराधस्य । आगः सांतं स्त्रीवे । मंतुः पुंसि । उद्दानं वंधनं द्वे वंधनस्य ॥ २६ ॥ द्विगुणो दंडो द्विपाद्यः स्यात् एकम् । "द्वौ पादौ परिमाणमस्य द्विपाद्यः ।" भागधेयः करः विलिः त्रीणि कर्षकादिभ्यो राजग्राह्यभागस्य "धारा, पट्टी, वसूल इति ख्यातस्य। भाग एव भागधेयः रूपनामभागेभ्यो धेय इत्यनेन स्वार्थे भागशब्दाद्धेय-भत्ययः।" घट्टो नदीतीरादिस्थानं कट्टा इति ख्यातम्। आदिना गुल्म-

घट्टादिदेयं शुल्कोऽस्त्री प्राभृतं तु प्रदेशनम् ॥ २७॥ उपायनमुप्रमाह्ममुपहारस्तथोपदा ॥ यौतिकादि तु यहेयं सुदायो हरणं च तत् ॥ २८॥ तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयितः॥ सांदृष्टिकं फलं सद्य उदकः फलमुत्तरम् ॥ २९॥ अदृष्टं विद्वतोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम् ॥ महीभुजामहिभयं स्वपक्षप्रभवं भयम् ॥ ३०॥ प्रिक्रेया त्विधिकारः स्याचौमरं तु प्रकीर्णकम् ॥ नृपासनं यत्तद्भद्भासनं सिंहासनं तु तत् ॥ ३१॥ नृपासनं यत्तद्भद्भासनं सिंहासनं तु तत् ॥ ३१॥

गुल्ममतोल्यादि । तत्र यद्देयं नेतच्यानेतच्यवस्तुसंबंधी राजग्राह्यो भागः स शुल्कः स्यात् । लमध्योऽयम् । एकं "जकात इति ख्यातस्य । स्त्रीवं शुल्कम्। " प्राप्तृतं प्रदेशनम् ॥ २० ॥ उपायनं उपग्राह्यं उपहारः उपदाः षद् नृपगुर्वादिदर्शनादौ समर्प्यमाणस्य वस्तुनः भेट नजराणा इति ख्यातस्य । तत्रोपदा स्त्रियाम् । युतकयोर्वधूवरयोरिदं यौतकम् । आदिना वंधुदेयादि । यहेयं तत्सुदायः हरणं च स्यात् द्वे "कन्यादानकाले व्रतभिक्षादौ च दीय-मानद्रव्यस्य । यौतकमि । यौतकं यौतुकं च तिद्ति वाचस्पतिः । " सुदायः पुंसि ॥ २८ ॥ तत्कालः तदात्वं द्वे " वर्तमानकालस्य । " स चासौ कालश्च तत्कालः । उत्तर आगामी कालः आयितः स्यात् एकम् । स्त्री । यत्सद्यः फलं तत्सां दृष्टिकं एकम्। उत्तरं भावि फलं उदर्कः स्यात् एकम् ॥ २९ ॥ विहरम्युत्पातः तोयमतिवृष्टचादिः तत्कृतं यद्भयं तत् अदृष्टमिसेकम् । " आदिना हुताशनो जलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मू-षकाः शलभादयो गृह्यंते।" स्वपरराष्ट्रजन्यं चोरादि यद्भयं तत् दृष्टं एकम् । राज्ञां स्वपक्षप्रभवं स्वसहायजन्यं भयं अहिभयं स्यात् एकम्॥ ३०॥ प्रक्रिया अधिकारः द्वे व्यवस्थास्थापनस्य । चामरं " चमरमपि चामरेखपि । चमरं चामरे स्त्री तु मंजरीमृगभेदयोरिति मेदिनी । चामरा चमरे वालव्यजने रोम-गुच्छक इति रभसः।" प्रकीर्णकं द्वे "चवरी इति ख्यातस्य।" नृपासनः भद्रासनं द्वे मण्यादिकृतराजासनस्य । तत्रृपासनं स्वर्णनिर्मितं चेतिसहासनं स्यात् सिहाकारमासनमित्यर्थः । एकम् ॥ ३१ ॥ छत्रं आतपत्रं द्वे "छत्रस्य"। हैमं छत्रं त्वातपत्रं राज्ञस्तु नृपलक्ष्म तत् ॥
भद्रकुंभः पूर्णकुंभो भृंगारः कनकालुका ॥ ३२ ॥
निवेशः शिबिरं षंढे सज्जनं तूपरक्षणम् ॥
हस्त्यश्वरथपादातं सेनांगं स्याच्चतृष्टयम् ॥ ३३ ॥
दंती दंतावलो हस्ती द्विरदोऽनेकपो द्विपः ॥
मतंगजो गजो नागः कुंजरो वारणः करी ॥ ३४ ॥
इभः स्तंबेरमः पद्मी यूथनाथस्तु यूथपः ॥
मदोत्कटो मदकलः कर्लमः करिशावकः ॥ ३५ ॥
प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः समा उद्वांतनिर्मदौ ॥
हास्तिकं गजता हंदे करिणी धेनुका वशा ॥ ३६ ॥

राज्ञश्चेच्छत्रं तर्हि नृपलक्ष्म स्यात् एकम् । भद्रकुंभः पूर्णकुंभः द्वे पूर्णघटस्य । भृंगारः विभात जलमिति । कनकालुका द्वे स्वर्णरचितपात्रविशेषस्य " झारी इति ख्यातस्य "॥ ३२॥ निवेशः शिविरं द्वे सैन्यवासस्थानस्य " सेनेचा तळ इति ख्यातस्य । गोट इति ख्यातस्येति केचित् । " शवंति गच्छंति सैनिका अस्मिन् शिविरम्। सज्जनं उपरक्षणं द्वे सैन्यरक्षणाय नियुक्तप्रहरिकादिवि-न्यासस्य " पाइरा, गस्त इति ख्यातस्य "। इस्सादिचतुष्ट्यं सेनांगं स्यात् एकम्। अत्र पादातं पदातिसमूहः। " नाविकाटविकादीनां पदातावंतर्भावः। नौकानां रथेष्वंतर्भावः । महिषादीनां गजेष्वंतर्भाव इति मुकुटः " ॥ ३३ ॥ दंती दंतावलः हस्ती द्विरदः अनेकपः द्विपः मतंगजः गजः नागः। नागो मतंगजे सर्पे पुन्नागे नागकेसरे इति कोशांतरे। कुंजरः वारणः करी ॥ ३४ ॥ इभः स्तंबेरमः पद्मी पंचदश हस्तिनः । "अतिशयितः कुंज़ो इनुरस्य कुंजरः। " यूथनाथः यूथपः द्वे यूथमुख्यस्य गजस्य । मदोत्कटः मदकलः द्वे मदोन्मत्तस्य । कलभः "करभ इत्यपि" करिशावकः द्वे करिपोतस्य " छावा इति ख्यातस्य " ॥ ३५ ॥ प्रभिन्नः गींजतः मत्तः त्रीणि क्षरन्मदस्य । उद्वांतः निर्मदः द्वे गतमदस्य । उद्वमति स्म मदं उद्वांतः । हास्तिकं गजता द्वे हस्तिनां वृदे । करिणी येनुका वशा त्रीणि इस्तिन्याः। "वशा तालव्यांता"। वशा नार्यी वंध्यगव्यां हिस्तिन्यां

गंडः कटो मदो दानं वमथुः करशीकरः॥ कुंभी तु पिंडी शिरसस्तयोर्मध्ये विदुः पुमान् ॥३७॥ अवयहो ठलाटं स्यादीिका त्विक्षकूटकम् ॥ अपांगदेशो निर्याणं कर्णमूलं तु चूलिका ॥ ३८॥ अधः कुंभस्य वाहित्थं प्रतिमानमधोऽस्य यत् ॥ आसनं स्कंधदेशः स्यात्पद्मकं बिंदुजालकम्॥ ३९॥ पार्श्वभागः पक्षभागो दंतभागस्तु योऽप्रतः॥ द्यौ पूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौ गात्रांवरे क्रमात् ॥ ४०॥ तोत्रं वेणुकमालानं बंधस्तंभेऽथ शृंखले॥

दुहितर्यपीति कोशांतरम् ॥ ३६ ॥ हस्तिनो गंडः कपोलः कटः स्यात् । एकम् । मदः दानं द्वे "मदोदकस्य "। वमथुः करशीकरः द्वे करिकरा-त्रिर्गतजलकणस्य । शिरसः पिंडौ कुंभौ स्यातां एकम् । तयोः कुंभयोर्भध्ये आकाशस्थानं विदुः स्यात् एकम् ॥ ३७ ॥ गजस्य छछाटं अवग्रहः "अव-ग्राह इसापि" एकम् । ईपिका "इपीका ईपीका इपिका" अक्षिकूटकं द्रे नेत्रगोलकस्य । हस्तिनः अपांगदेशो निर्याणं एकम् । कर्णस्य मूलं चूलिका स्यात् एकम्। चूलिका नाटकस्यांगे कर्णमूले तु इस्तिनाम्॥ ३८॥ कुंभ-स्याघोभागे वाहित्यम् । इदं छलाटस्याप्यघो ज्ञेयं एकम् । अस्य वाहित्यस्या-घोभागे दंतयोर्भध्यं मतिमानं स्यात् एकम् । गजस्य स्कंधदेश आसनं एकम्। आसनं द्विरदस्कंधे पीठे यात्रानिवेशने इति विश्वः । विंदुजालकं विंदुसमूहः पन्नकं स्यात् एकम्। पन्नमित्र रक्तत्वात्पन्नकम्। हस्तिनो देहे हि प्रायश आरक्तविंदवः संति ॥ ३९ ॥ गजस्य पार्श्वभागः पक्षभागः स्यात् एकम् । अग्रतो यो भागः स दंतभागः स्यात् एकम् । हस्तिनः पूर्वजंघादिदेशो गात्रं स्यात्। पश्चाक्षंघादिदेशोऽवरं स्यात्। "पवर्गादिमध्यमपि। अपरं तूत्तरार्थे स्यात्पश्चाद्भागे च दंतिनामिति विश्वविश्वपकाशौ " एकैकम् ॥ ४० ॥ तोत्रं वेणुकं "वैणुकम्"। वेणुना निर्वृत्तम्। निर्वृत्तेक्षयूतादिभ्य इति उक् । तोत्रं तु पाजने वैणुकेऽपि चेति मेदिनीनिश्वमकाशौ ।" द्वे तोदनदंडस्य चावूक पराणा इत्यादिलौकिकमिसद्धस्य । वंधनाधारस्तंभे आलानामित्येकम् ।

अंदुको निगडोऽस्त्री स्यादंकुशोऽस्त्री सृणिःस्त्रियाम् ॥४१॥ दूष्या कक्ष्या वरत्रा स्यात्कल्पना सज्जना समे ॥ प्रवेण्यास्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुँथो द्वयोः ॥ ४२ ॥ वीतं त्वसारं हस्त्यश्वं वारी तु गजबंधनी ॥ घोटके वीतितुरगतुरंगाश्वतुरंगमाः ॥ ४३ ॥ वाजिवाहार्वगंधर्वहयसैंधवसप्तयः॥

आजानेयाः कुलीनाः स्युर्विनीताः साधुवाहिनः ॥ ४४॥

शृंखलं अंदुकः अद्यतेऽनेन । अदि वंधने । निगडः त्रीणि शृंखलस्य । शृंखला पुंस्कटीवस्त्रवंधे च निगडे त्रिष्विति मेदिनी । "अंदृरित्यप्यन्यत्र । अंदृः स्त्रियां स्यान्निगडे प्रभेदे भूषणस्य चेति मेदिनी । " अंकुशः खणिः " ताल-ज्यादिरिप । शृणिरंकुशवाची च काशश्च तृणवाचक इति शभेदः । द्वे अंकु-शस्य । स्रणिः स्त्रियाम् । आरक्षमग्रमवमत्य स्रणि शिताग्रमिति तु माचस्य ममादः "॥ ४१ ॥ दूष्या " चूष्येति मुकुटः " कक्ष्या वरत्रा त्रयं मध्यवंध-नोपयोगिन्याश्चर्मरज्ज्वाः । कक्षायां मध्यदेशे भवा कक्ष्या । कल्पना सज्जना द्वे नायकारोहणार्थं गजसज्जीकरणे । प्रवेणी आस्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुथः पंच गजपृष्ठवर्तिन आस्तरणस्य । हत्तीची झूल इति लौकिकभाषायां मसिद्धम्। स्त्रियां तु कुथा। "स्त्री प्रवेणी कुथं त्रिष्विति वोपालितः।" भवेणी स्त्रियाम्। " भवेणी स्त्री कुथावेण्योरिति मेदिनी "॥ ४२॥ असारं युद्धाद्यक्षमं हस्त्यश्वं हस्ती चाश्वश्च तद्वीतमुच्यते । सेनांगत्वात्समाहारः । गजवंधनी गजालानभूः वारी स्यात् । वार्यतेऽनया वारी एकं गजवंधनस्था-नस्य गजशाला इति ख्यातस्य । घोटकः " घोट इत्यपि । घोटसैं घवगंधर्वा इयवाजितुरंगमा इति रभसः। " वीतिः " पीतिरित्यपि । पीतिर्नाश्वे स्त्रियां पान इति मेदिनी । पीतिः पाने तुरंगे चेति विश्वप्रकाशः । " तुरगः तुरंगः अश्वः तुरंगमः॥ ४३ ॥ वाजी वाहः अर्वा गंधर्वः हयः सैंधवः साप्तः त्रयोदश घोटकस्य । वीतिरिदंतः। अर्वा नकारांतः। अर्वतौ । वाजिनौ । ये कुलीनाः प्रशस्तजातिभवा अश्वास्ते आजानेयाः एकम् । " आजेन क्षेपेणानेयाः मापणीया आजानेयाः । अश्वशास्त्रं तु । शक्तितीम-भिन्नहृद्याः स्खलंतश्च पदे पदे । आजानंति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्पृता वनायुजाः पारसीकाः कांबोजा बाह्निका ह्याः ॥
ययुरश्वोऽश्वमेधीयो जवनस्तु जवाधिकः ॥ ४५ ॥
एष्ट्रचः स्थाँरी सितः कर्की रथ्यो वोढा रथस्य यः ॥
बालः किशोरो वाम्यश्वा वडवा वाडवं गणे ॥ ४६ ॥
त्रिष्वाश्वीनं यदश्वेन दिनेनैकेन गम्यते ॥
कश्यं तु मध्यमश्वानां हेषा हेषा च निस्वनः ॥४७॥
निगालस्तु गलोहेशो वृंदे त्वश्वीयमाश्ववत् ॥

इति "। ये साधुवाहिनः शोभनं वहंति ते विनीताः स्युः एकम् ॥ ४४ ॥ वनायुदेशे जाताः वनायुजाः । एवं पारसीकाः । विदेशजाताः पारसीका-द्यो हयभेदाः स्युः एकैकम् । " वनायुजः पारसीक उक्त इति रत्नकोशात्। श्वेताश्वं कर्काख्यं वनायुजमपि पारसीकमिति नाममालायाश्च वनायुजपार-सीकौ पर्यायशब्दावि । वाहीकं वाहिकं धीरिहंगुनोर्नाश्वदेशयोरिति त्रिकां-डरोपादीर्घमध्योऽपि वाहीक इति । " योऽश्वमेधीयः अश्वमेधाय हितोऽश्वः स ययुरित्येकम् । यो जवेन वेगेनाधिकः स जवनः एकम् ॥ ४५ ॥ पृष्ठचः प्रशस्तमतिशयितं पृष्ठमस्य । गुण्यवत् । स्थौरी स्थूलस्येदं स्थौरम् । रलयोः सावर्ण्यम् । स्थौरं वलमस्यास्ति । स्थोरीयपि द्वे जलादिभारवाहिनोऽश्वस्य । सितः शुक्लोऽवः कर्क इत्येकम्। यो रथस्य वोढा स रथ्य इत्येकम्। अस्य वालः किशोर एकं " शिगकं इति रूपातस्य । " उपचारादन्यत्रापि प्रयोगः । वामी अश्वा वडवा । वडवा द्विजयोषिति । अश्वायां कुंभदास्यां च नारी-जात्यंतरेऽपि चेति । त्रीण्यश्वायाः " घोडी इति ख्यातायाः ।" गणे वड-वानां समूहे वाडवं एकम् ॥ ४६ ॥ अश्वेन एकेन दिनेन गम्यते यद्वर्स तदा-श्वीनं त्रिषु । अश्वस्यैकाहगम इति खञ्मत्ययः । एकम् । अश्वानां मध्यं क इयं एक स्। कशामहीत क इयम्। अश्वस्य निस्वनः शब्दः हेषा हेषा च स्यात् द्वे ॥ ४७ ॥ गलोदेशः गलजत्रसंधिः निगालः स्यात् एकम् । " घंटा-बंधसमीपस्थो निगालः कीर्तितो बुधैः । तस्मिन्नेव मणिनीम रोमजः शुभक्त-न्मत इसश्वशास्त्रम् । " अश्वीयं आश्वं द्वे अश्वानां वृंदे । वता निर्देशो द्वयो-स्तुल्यत्वद्योतनाय । अमूः आस्कंदिताद्याः अश्वानां पंच गतयः धाराख्याः एकम् । यत्र वेगार्तोऽश्वो न शृणोति न पश्यति तादशी गतिरास्कंदितम् । " भरपल्ला, भरधांव चाल इति प्रसिद्धम् । केवलगत्यर्थे गृहीते चवडचाल आस्कंदितं घोरितंकं रेचितं विल्गितं छुतम् ॥ ४८ ॥
गतयोऽमूः पंच धारा घोणा तु प्रोथमस्त्रियाम् ॥
कविका तु खलीनोऽस्त्री शफं क्लीबे खुरः पुमान् ॥४९॥
पुच्छोऽस्त्री लूमलांगूले वालहस्तश्च वालिधः ॥
त्रिषूपावृत्तलुठितौ परावृत्ते मुहुर्भुवि ॥ ५० ॥
याने चिक्रिणि युद्धार्थे शतांगः स्यंदनो रथः ॥
असौ पुष्परथश्चक्रयानं न समराय यत् ॥ ५१ ॥

इति मिसर्खे आस्कंदितमित्यपि मतम् "। चातुर्येण युक्ता सरला गतिर्धी-रितकम्। "धोरितकमिति हेमचंद्रः। तुरकी गामचाल इति मसिद्धम्।" मध्यमवेगेन चक्रवद्भमणं रेचितं " दुडकी चाल इति प्रसिद्धम्।" अग्रकारं समुद्धस्य कुत्सितस्थलादौ कुंचितास्यं विचलनं विलातं "वाजी चाल इति मिसदम्। " पूर्वापरोन्नमनतः क्रमादारोपणं छुतं " चौक चाल इति मिस-द्रम् "॥ ४८ ॥ अश्वस्य घोणा नासिका प्रोथमित्येकम् । " पुंसि ह्रीवे च।" कविका खलीनः " खलीनिमत्यपि " द्वे लोहादिनिर्मितस्य मुखमध्ये निहितस्य कडियालि "लगाम "इति ख्यातस्य । "कवीसप्यन्यत्र । क्रीवे खलीनम्।" कवते दंतेन शब्दायते कविका। खे मुखे लीनः खलीनः। शफं खुरः " क्षुर इति भरतमालायां " द्वे " सुंभ इति ख्यातस्य " । खुरित विलिखति क्ष्मां खुरः ॥ ४९ ॥ पुच्छः लूमं लांगूलं "लांगुलमिसपि" त्रीणि ''दांडी इति ख्यातस्य । पुच्छः अस्त्री पुत्रपुंसकम् । " लूममदंतम् । वालहस्तः वालाः हस्त इव दंशादिनिवारकत्वात् । वालिधः द्वे केशसमू-इयुक्तस्य पुच्छाग्रभागस्य । वालिधः पुमान् । उपावृत्तः छुटितः द्वे श्रमशां-सर्थं मुहुर्भुवि पार्श्वाभ्यां परावृत्तस्य छुठितस्याश्वस्य ॥ ५० ॥ युद्धमर्थः प्रयोजनं यस्य तस्मिन् चक्रयुक्ते याने शतांगः स्यंदनः रथः इति त्रयम् । यचक्रयुतं यानं समराय युद्धार्थं न भवति असौ पुष्यरथः स्यात् एकं संग्रामं विना यत्रोत्सवादौ मुखेन भ्रमणार्थ क्रीडारथस्य । यथा पुष्यनक्षत्रं मुख-करं तद्वद्रथोपीति पुष्परथः । अंतस्थमध्यः । पकारमध्यपाठोऽपि । तत्र कुसुमाकारत्वात्पुष्पिमव सथ इति विग्रहः "॥ ५१॥ कणीरथः प्रवहणं डयनं " इयनिमसपि । इय गतौ " त्रयं स्त्रीणां वाहनार्थं कृतस्योपरिवस्ता-

25

कर्णीरथः पवहणं डयनं च समं त्रयम् ॥ क्वीबेऽनः शकटोऽस्त्री स्याद्वंत्री कंबिळवाह्यकम् ॥५२॥ शिबिका याप्ययानं स्याद्वोळाँ पंखादिका स्त्रियाम्॥ उभौ तु द्वैपवैयाघ्रौ द्वीपचर्मावृते रथे ॥ ५३॥ पांडुकंबळसंवीतः स्यंदनः पांडुकंबळी ॥ रथे कांबळवास्त्राद्याः कंबळादिभिरावृते ॥ ५४॥ त्रिषु द्वैपादयो रथ्या रथकट्या रथवजे ॥ धूः स्त्री क्वीबे यानमुखं स्याद्वथांगमपस्करः॥ ५५॥

दिना पिहितस्य रथविशेषस्य "वुरख्याची गाडी इति प्रसिद्धस्य"। यञ्च-क्ष्यम् । कर्णीरथस्थां रघुनाथपत्नीम् । अनः शकटः द्वे "गाडा इति ख्यातस्य । शकटः पुंसि हीवे च। शक्रोति भारं वोढुं शकटः "। अनः सांतम्। अनः क्षीवं जले शोके मात्रस्यंदनयोरपीति रभसकोशः। कंवलिभिर्वृपैर्वाह्यं वोढव्यं यच्छकटं सा गंत्री "गांत्रीति मुकुटः " एकं "गाडी इति ख्यातस्य"। स्त्रियाम् ॥ ५२ ॥ शिविका याप्ययानं याप्यरधमैर्वाह्यं यानं द्वे पुरुषवाह्यस्य यानविशेषस्य "पालली इति ख्यातस्य"। दोला " ङीपि दोली " मेंखा द्वे दोलायाः हिंदोळा इति ख्यातायाः। " डोली इति ख्याताया वा"। आदि-शब्दात् शयनखद्वावाह्यादि दोला । द्वीपी व्याघ्रस्तचर्मणा पावृते रथे द्वैपः वैयाघः इति द्वयम् ॥ ५३ ॥ पांडुकंवलेन पावृतो रथः पांडुकंवलीत्येकम् । पांडुकंवलादिनिः। वास्तः दौकूल इसादौ सर्वत्र परिवृतो स्थ इत्यनेन सामान्योऽण् मत्ययः । कंबलादिभिरादिशब्दाद्वस्तुदुकूलादिभिरावृते रथे कांवलः वास्तः "दौकूलः चार्मः श्लौमः" इत्यादयः एकैकम् ॥ ५४ ॥ द्वैप-वैयाघादयस्त्रिषु वाच्यिलंगत्वात् यद्वैपी रथ्या । द्वैपो रथः । रथ्या रथ-कट्या द्वयं रथसमूहे । घूः यानमुखं द्वे रथादेरप्रभागस्य "धूर इति ख्यातस्य"। धूः स्त्री । धुरौ । रथांगं अपस्करः द्वे रथावयवमात्रस्य ॥ ५५ ॥ चक्रं रथांगं द्वे चक्रस्य "चाक इति ख्यातस्य"। नेमिः "नेमीत्यपि" प्रधिः द्वे तस्य चक्र-स्यांते भूस्पार्वाभागे "चाकाची धांव इति लौकिकपसिद्धस्य"। पिंडिका "पिडीकेसपि" नाभिः "नाभीत्यपि? द्वे चक्रकाष्टाधारभूतस्य मंडलाकारस्य चक्रमध्यस्य । नभ्यते हिंस्यतेऽक्षोऽनया नाभिः स्त्री । अक्षस्य नाभिक्षेपस्य चक्रं रथांगं तस्यांते नेमिः स्त्री स्यात्प्रधिः पुमान् ॥
पिंडिका नाभिरक्षायकीलके तु इयोरणिः ॥ ५६ ॥
रथगुप्तिर्वरूथो ना कूबरस्तु युगंधरः ॥
अनुकर्षो दार्वधःस्थं प्रासंगो ना युगाद्युगः ॥ ५७ ॥
सर्वं स्याद्वाहनं यानं युग्यं पत्रं च धोरणम् ॥
परंपरावाहनं यत्तद्वैनीतकमस्त्रियाम् ॥ ५८ ॥
आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः ॥
नियंता प्राजिता यंता सूतः क्षत्ता च सारथिः ॥ ५९ ॥

काष्ठस्याग्रे चक्रधारणार्थं यत्कीलकमारोप्यते तत्र अणिरिसेकम्। स्त्रीपुं-सयोः । "अणिराणिवदक्षाग्रकीलाश्रीसीमसु द्वयोरिति मेदिनी"॥ ५६॥ रथगुप्तिः वरूथः द्वे शस्त्रादिभ्यः परिरक्षणार्थे रथस्य लोहादिमयं यदावरणं क्रियते तस्य । ना पुमान् । " व्रियते रथोऽनेन वरूथः" । कूबरः युगंधरः द्वे यत्र रथस्याश्वा वध्यंते तस्य काष्ठस्य "दांडी इति ख्यातस्य । युगकाष्ठवंध-नस्थानस्यापि च । युगं वोदुर्वधनकाष्टं धारयतीति युगंधरः " । रथाधःस्थं काष्ठं अनुकर्षः । "अनुकर्षेति नांतोऽप्ययम् । अनुकर्षा नाऽक्षतलदार्विति बोपालितात्। एकं रथस्याधःस्थलभागदारुणः"। युगेन अतित युगाद्रथा-श्वादिः तस्य युगो युगाद्युगः प्रासंग इति स्यात्। ना पुमान्। काकाक्षिवत् युगाद्युगइत्यस्यापि विशेषणम् । अयमेव युगशब्दः पुंसि न तु युग्मादिवाचीति मदर्शनार्थम्। युगान्तरमिति पाठं शकटसंधियुगादन्यो युगः वृषादीनां स्कंधे , आसज्जमानः स प्रासंग इसर्थः। एकं "जूं जोकड इति ख्यातस्य।" युगं द्वितीयं प्रासंग इति कासः ॥ ५७ ॥ सर्वे हस्त्यश्वादिवाहनं यानादिशब्दवा-च्यम्। यानं युग्यं पत्रं धोरणं चत्वारि यत्परंपरावाइनं नरादिवोद्वपरंपरया वाह्यते शिविकादि तद्वैनीतकं स्यात्। विनीतानां शिक्षितानामिदम्। "पुंसि वैनीतकः। विनीतकमित्यपि" ॥५८॥ आघोरणाः ''अघोरणाः इत्यपि" हस्ति-पकाः हस्यारोहाः निषादिनः चत्वारि हस्तिपकेषु माहात इति ख्यातेषु । द्वे द्वे भिन्नार्थे इत्येके । तदा आद्ये महामात्रस्य । परे गजारोहस्य । नियंता पाजिता यंता स्तः क्षत्ता सारिथः॥ ५९ ॥ सच्येष्ठः दक्षिणस्थः एता अष्टौ संज्ञा आख्याः ''रथकुटुंविनः रथं कुटुंवियतुं शीलमस्य यद्वा रथ एव कुटुंवं यस्य धन्वी धनुष्मान्स्थौ च संज्ञा रथकुटुंबिनः ॥
स्यात्काडवांस्वनारोहा अश्वारोहास्तु सादिनः ॥ ६० ॥
याष्टीकपाधाश्च योद्धारः सेनारक्षास्तु सैनिकाः ॥
नैश्चिंशिवं समवेता ये सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते ॥ ६१ ॥
चर्मीलेनो ये सहस्रेण साहस्रास्ते सहस्रिणः ॥
परिधिस्थः परिचरः सेनानीर्वाहिनीपतिः ॥ ६२ ॥
कंचुको वारबाणोऽस्त्री यत्तु मध्ये सकंचुकाः ॥
बध्नंति तत्सारसनमधिकागोऽथ शीर्षकम् ॥ ६३ ॥

सारथेरिसर्थः । माजितारौ । सच्ये वामे तिष्ठति सच्येष्ठः ।" सच्येष्ठेति ऋदंत इति केचित्। रथिनः स्यंदनारोहाः द्वे रयानारु युध्यताम्। अश्वारोहाः सादिनः द्वे अश्ववार "स्वार" इति मसिद्धानाम् ॥ ६० ॥ भटः योघः योद्धा त्रयं योद्धः । सेनारक्षाः सैनिकाः द्वे सेनारक्षकाणां प्रहरिकादीनां "पाहरे-करी, गस्तकरी इसादिख्यातानाम्।" सेनां रक्षंति सैनिकाः। ये सेनायां समवेताः संगतास्ते सैन्याः सैनिका इति च स्युः द्वे ॥ ६१ ॥ ये सहस्रेण बिछनः सैन्यवंतः ते साहस्राः सहिस्रणश्च स्युः द्वे । वछं सैन्यं तदस्ति येषां ते । सहस्रं योद्धारः संत्येषां नायकानां ते । परिधिस्थः परिचरः द्वे सेना-नियंतुर्यः समंताचरित तस्य दण्डनायकस्य "तलावेदार इति ख्यातस्य।" परिधौ सेनांते तिष्ठति परिधिस्थः । सेनानीः वाहिनीपतिः द्वे सेनापतेः । सेनान्यो ॥ ६२ ॥ कंचुकः वारवाणः वाणं वारयति ण्यंतादण् वृणोति वा। राजदंतादित्वात्परनिपातः । "बाणवार इत्यपि" द्वे सन्नाहस्य चोछ-कादेः। " क्लीवे तु वारवाणम्।" सकंचुकाः पुरुषा मध्ये मध्यभागे दाढर्चार्थ कंचुकोपरि यद्घप्रंति तत्सारसनं अधिकांगः द्वे "पचंग पाचंगी वा इति ख्यातस्य । कचित्सारसनाधिपांग इति पाठः । तच सारसनं क्रेयमधिपांगं निवंधनिमति दुर्गः । अधिपांगं सारसनिमति कात्यश्च । " शीर्षकम् ॥ ६३ ॥ शीर्षण्यं शिरस्त्रं त्रीणि टोप इति ख्यातस्य । "शीर्षे कं मुखमस्माच्छीर्ष-कम्।" तनुत्रं वर्म दंशनं उरच्छदः कंकटकः जगरः "जागर इत्यपि" कवचः सप्तकं कवचस्य चिललत इति लोकमसिद्धस्य । " हीवे तु कवचम्" ॥ ६४ ॥ आमुक्तः प्रतिमुक्तः पिनद्धः अपिनद्धः । वृष्टि भागुरीसञ्चोपवि- शीर्षण्यं च शिरस्नेऽथ तनुत्रं वर्म दंशात्मधिः पुमान् ॥ उरश्छदः कंकटको जगरः कवचोऽस्त्रिगरणिः ॥ ५६ ॥ आमुक्तः प्रतिमुक्तश्च पिनद्धश्चापिनद्धवत् ॥ ५७ ॥ सन्नद्धो वर्मितः सज्जो दंशितो व्यूढकंकटः ॥ ॥ ५७ ॥ त्रिष्वामुक्तादयो वर्मभृता कावचिकं गणे ॥ पदातिपत्तिपदगपादातिकपदाजयः ॥ ६६ ॥ पद्धश्च पदिकश्चाऽथ पादातं पत्तिसंहतिः ॥ शस्त्राजीवे कांडपृष्टायुधियायुधिकाः समाः ॥ ६७ ॥ कृतहस्तः सुप्रयोगविशिखः कृतपुंखवत् ॥ अपराद्धपृषत्कोऽसौ लक्ष्याद्यश्च्युतसायकः ॥ ६८ ॥

कल्पः। चत्वारि परिहितकं चुकादेः। आमुच्यते वध्यते स्म आमुक्तः। सन्नद्धः वर्मितः सज्जः दंशितः च्यूढकंकटः पंच कवचभृतः । सन्नह्यति स्म सन्नद्धः ॥ ६५ ॥ आमुक्तादयस्त्रिषु । यथा आमुक्ता शाटी । आमुक्तः कंचुकः। आमुक्तं वस्त्रम्। एवं सन्नद्धा सज्येत्यादि । वर्मभृतां कवचिनां गणे कावचिकमित्येकम् । पदातिः "पदातः पादातिः पादातः । पदातिप-त्तिपादातपादाविकपदाजय इत्यमरमाला।" पत्तिः पदगः पादातिकः " पादातिगः । स्वार्थे कन् । पादाविक इत्यपि पाठः । पादाभ्यां अवति । अव रक्षणादौ " पदाजिः ॥ ६६ ॥ पद्गः पदिकः सप्त पदातेः । पादाभ्यां अति गच्छति न तु वाहनेन स पदातिः । पादस्य पदाज्यातीति पदादेशः। पित्तसंहतिः पदातिसमूहः पादातिमत्येकम्। शस्त्राजीवः कांडपृष्ठः " कांड-स्पृष्ट इति राजमुकुटः। तत्र स्पृष्टं गृहीतं कांडं शस्त्रं येन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः।" आयुधीयः आयुधिकः चत्वारि आयुधजीविनः॥६०॥ कृत-हस्तः सुप्रयोगविशिषः कृतपुंषः त्रीणि शर्निक्षेपनिष्णातस्य । "कृतोऽभ्यस्तो इस्तो यस्यं कृतहस्तः।" लक्ष्याद्वेध्यात् च्युतः सायको यस्य सोऽपराद्धपृषत्कः स्यात् एकम् ॥६८॥ धन्वी धनुष्मान् धानुष्कः निषंगी अस्त्री धनुर्धरः षट् धनु-र्घरस्य । धनुष्मंतौ । कांडवान् कांडीरः द्वे शरधारिणः । अयं केवल्रकांडव-

धन्वी धनुष्मान्धानुष्को निषंग्यस्त्री धनुर्धरः ॥
स्यात्काडवांस्तु कांडीरः शाक्तीकः शक्तिहेतिकः ॥६९॥
याष्टीकपारश्वधिकौ यष्टिपार्श्वधहेतिकौ ॥
नैस्त्रिंशिकोऽसिहेतिः स्यात्समौ प्रासिककौंतिकौ ॥ ७०॥
चर्मी फलकपाणिः स्यात्पताकी वैजयंतिकः ॥
अनुष्ठवः सहायश्वानुचरोऽभिचरः समाः ॥ ७१ ॥
पुरोगाग्रेसरप्रष्टाग्रतःसरपुरःसराः ॥
पुरोगमः पुरोगामी मंदगामी तु मंथरः ॥ ७२ ॥
जंघाँलोऽतिजैवस्तुल्यौ जंघाकरिकजांघिकौ ॥

च्वादुपाधिभेदाद्वा धनुर्धरतो भिन्नः। शाक्तीकः शक्तिहोतिकः "द्वे शक्सा-युधधारकस्य । "शक्तिः महरणमस्य शाक्तीकः । शक्तियष्टचोरीकक् ॥ ६९ ॥ यष्टिहेतिको याष्टीकः एकं "दांडेवाला इति ख्यातस्य ।" परश्वधः परशुः स हेतिर्यस्य सः पारश्विकः स्यात् एकं "फरशीकरी गडासेकरी इति-ख्यातस्य ।" यष्टिस्वधितिहेतिकाविसपि पाठः । असिः खड्गः हेतिः शस्त्र-मस्य स नैस्त्रिशिकः एकं "निमचेकरी इति ख्यातस्य।" मासिकः "एकं मासायुधहेतिकस्य बद्धमकरी विटेकरी सांगकरी इति ख्यातस्य।" कौतिकः कुंतहेतिकस्य " भालेकरी इति ख्यातस्यैकम् ।" कुंतो भन्नः ॥ ७० ॥ चर्मी फलकपाणिः द्वे चर्मधारिणः "ढालाईत इति ख्यातस्य ।" फलति विशिर्यते फलकश्चर्म पाणौ यस्य । पताकी वैजयंतिकः द्वे पताकां विश्वतः "निशाण-करी, जरीपटकेकरी इति ख्यातस्य ।" वैजयंसा चरति वैजयंतिकः । अनु-प्रवः सहायः अनुचरः अभिचरः चत्वारि अनुचरस्य ॥ ७१ ॥ पुरोगः अम्रे-सरः "अग्रसरोऽपि" पृष्ठः अग्रतःसरः पुरःसरः पुरोगमः पुरोगामी सप्त पुरोगामिनः। मतिष्ठते प्रष्ठः। मंदगामी मंथरः द्वे "शनैर्गामिनः"॥ ७२ ॥ जंघालः " जंघिलः। मज्ञालमिजलौ तुल्यौ जंघालजंघिलादय इति वाचस्पतिः।" अतिजवः "अतिवल इसपि" द्रयमतिवेगवतः । जंघाकरिकः जांघिकः "जंघा-साध्यत्वादुपचाराद्गतिर्जेघा ।" यो जंघाबलेन जीवति तत्र द्रयम् । तरस्वी त्वरितः वेगी प्रजवी जवनः जवः षट्वं त्वरितमातस्य ॥ ७३ ॥ यो जेतुं तरस्वी त्वरितो वेगी प्रजवी जवनो जवः ॥ ७३ ॥ जय्यो यः शक्यते जेतुं जेयो जेतव्यमात्रके ॥ जैत्रस्तु जेता यो गच्छत्यलं विद्विषतः प्रति ॥ ७४ ॥ सोऽभ्यमित्र्योऽभ्यमित्रीयोऽप्यभ्यमित्रीण इत्यपि ॥ कर्जस्वलः स्यादूर्जस्वी य कर्जीतिशयान्वितः ॥ ७५ ॥ स्यादुरस्वानुरसिलो रथिनो रथिको रथी ॥ कामंगाम्यनुकामीनो ह्यत्यंतीनस्तथा भृशम् ॥ ७६ ॥ शूरो वीरश्व विक्रांतो जेता जिष्णुश्व जित्वरः ॥ सांयुगीनो रणे साधुः शस्त्राजीवादयस्त्रिषु ॥ ७७ ॥ ध्वजिनी वाहिनी सेना पृतनाऽनीकिनी चमूः ॥ वक्षिनी बलं सैन्यं चक्रं चानीकमस्त्रियाम् ॥ ७८ ॥

शक्यते स जय्यः । यथा रामेण रावणो जय्यः । रावणं जेतुं रामः शक्रोसेवेत्यर्थः एकम् । जेय इसेकं जेतव्यमाते । यथा जेयं मनः न तु जय्यम् ।
जैत्रः जेता द्वे जेतुः ॥ ७४ ॥ यो विद्विषतः शत्रून् प्रति अलं सामर्थ्येन योद्धं
संमुखं गच्छित सः अभ्योमत्रयः अमित्रीयः अभ्योमत्रीण इति च स्यात्
तीणि । य ऊर्जस्य पराक्रमस्यातिशयेन युक्तः स ऊर्जस्वलः ऊर्जस्वी इति
च स्यात् द्वे । "ऊर्जशब्दोऽदंतः सांतश्च । ऊर्जोऽतिशयान्वित इत्यपि पाटः।"
॥ ७५ ॥ उरस्वान् उरसिलः द्वे "विशालवक्षसः" । उरस्वंतौ । रथिनः "रथिर
इत्यपि" रथिकः रथी तीणि रथस्वामिनः । रथोऽस्यास्तीति रथिनोऽदंतः।
यः कामंगामी यथेच्छं गच्छित तच्छीलः सोऽनुकामीनः स्यात् । "कामगामीत्यपि" एकम् । तथेति गामिसमुच्चये । यो भृशंगामी अत्यर्थं गमनशीलः
सोऽत्यंतीनः एकम् ॥ ७६ ॥ श्रूरः वीरः विक्रांतः त्रीणि श्रूरस्य । जेता
जिष्णुः जित्वरः त्रीणि जयनशीलस्य । रणे संयुगे साधुः सांयुगीनः एकं
"युद्धकुशलस्य ।" शस्त्राजीवे कांडपृष्ठेति यत्मागुक्तं तदादयः "सांयुगीनांताः" त्रिषु । वाच्यिलगत्वात् ॥ ७० ॥ ध्विजनी वाहिनी सेना पृतना
अनीकिनी चम्ः वक्षिनी बलं सैन्यं चक्रं अनिकं एकादशसेनायाः। "पुंसि

व्यूहस्तु बलविन्यासो भेदा दंडादयो युधि ॥ प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रहः ॥ ७९ ॥ एकेभैकरथा त्र्यश्वा पत्तिः पंचपदातिका ॥ पत्त्यंगैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम् ॥ ८० ॥

अनीकः" ॥ ७८ ॥ बल्लस्य सैन्यस्य विन्यासो युद्धार्थे रचनाविशेषेण स्थापनं व्यूह इत्येकं "विहू इति ख्यातस्य।" व्यूहलक्षणम्। मुखे रथा ह्याः पृष्ठे तत्पृष्ठे च पदातयः ॥ पार्श्वयोश्च गजाः कार्या न्यूहोऽयं परिकी-तित इति । युधि दंडादयो भेदाः विशेषाः च्यूहस्येति शेषः । सैन्यस्य दंडविचिर्यगवस्थानं दंडः। आदिना भोगमंडलादयः। यदाह कामंदकः। तिर्यग्वृत्तिस्तु दंडः स्याद्गोगोऽन्वावृत्तिरेव च । मंडलः सर्वतोवृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहत इति । "तत्र अन्योन्यानुगता वृत्तिर्भोगः सर्पशरीरवदवस्थानं मंडलः । गजादीनां विजातीयैरामिश्रितानां स्थानमसंहतः । एतेषां च शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्जयादयो भेदाः प्रत्येकं संति। " प्रत्यासारः च्यूहपाष्टिंणः द्वे च्यूहपश्चाद्भागस्य । प्रत्यासारयति भग्नान्प्रत्यासारः । " त्रसासर इसपि ।" सैन्यपृष्ठः प्रतिग्रहः " परिग्रहः पतद्रृह इत्यपि " द्वे सेनायाः पश्चाद्भागस्य । प्रतिगृह्यतें डवष्ट्रभ्यते सैन्यमनेन प्रतिग्रहः ॥ ७९ ॥ एक इभो यस्यां सा एकेमा। एको रथो यस्यां सा। त्रयोऽन्वा यस्यां सा। पंच पदातयो यत्र सा । एतद्विशेषणचतुष्ट्यविशिष्टा सेना पत्तिः स्यात्। यदुक्तम्। एको रथो गजश्रीको नराः पंच पदातयः। त्रयश्र तुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयत इति । एकम् । पत्त्यंगैः पत्तेरवयवैर्गजा-दिभिस्त्रिगुणैर्यथोत्तरं क्रमात्सेनामुखादय आख्याः स्युः ॥ ८० ॥ तद्यथा । तिमृभिः पत्तिभिः सेनामुखम् । त्रिभिः सेनामुखैर्गुल्मः । गुल्मत्रयेण गणः । तिभिर्गणैर्वाहिनी । तिसृभिः वाहिनीभिः पृतना । पृतनात्रयेण चमूः । एतत्रयेणाऽनीकिनी । तत्रयेण द्यानीकिनी । तत्रयेण अक्षौहिणी । तथा च । अक्षौहिण्यामित्यधिकैः सप्तत्या ह्यष्टिभिः शतैः । संयुक्तानि सहस्राणि गजानामेकविंशातिः २१८७०। एवमेव रथानां तु संख्यानं कीर्तितं बुधैः २१८७०। पंचषष्टिः सहस्राणि षद् शतानि दशैव तु । संख्यातास्तुरगास्तज्ञै-विना रथतुरंगमैः ६५६१० । नृणां शतसहस्राणि सहस्राणि तथा नव । शतानि त्रीणि चान्यानि पंचाशच पदातयः १०९३५० । इत्येकैकम्। भारते सेनामुखं गुल्मगणो वाहिनी एतना चमूः॥
अनीकिनी दशानीकिन्यक्षौहिण्यथ संपदि॥ ८१॥
संपत्तिः श्रीश्व लक्ष्मीश्व विपत्त्यां विपदापदौ॥
आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रमथास्त्रियौ॥ ८२॥
धनुश्वापौ धन्वशरासनकोदंडकार्मुकम्॥
इष्वासोऽप्यथ कर्णस्य कालपृष्ठं शरासनम्॥ ८३॥
कपिध्वजस्य गांडीवगांडिवौ पुत्रपुंसकौ॥
कोटिरस्याटैनी गोधे तले ज्याघातवारणे॥ ८४॥

अक्षोहिणीप्रमाणम् । अक्षोहिण्याः प्रमाणं तु खाँगाष्ट्रैकीद्विकैर्गजैः । रथैरेतेई-यैस्त्रिप्रैः पंचप्रैश्र पदातिभिः। गजाः २१८७०, रथाः २१८७०, अश्वाः ६५६१०, नराः १०९३५० सर्वमेकीकृत्य २१८७०० अक्षौहिणी भवति । महाक्षौहिणीप्रमाणं तु। खद्वयं ०० निधि ९ वेदा ४ क्षि २ चंद्रा १ क्ष्य २ मि ३ हिमांशुभिः १ । महाक्षौहिणिका मोक्ता संख्या गणितकोविदैः । सर्वमेकीकृत्य १३२१२४९००। एतन्महाक्षौहिणीप्रमाणम् । संपत् ॥ ८१॥ संपत्तिः श्रीः लक्ष्मीः चत्वारि संपदः । "संपदेत्यन्यत्र ।" विपत्तिः विपत् आपत् त्रीणि आपदः। "आपत्तिः आपदा इत्यन्यत्र।" आयुधं महरणं शस्त्रं अस्त्रं चत्वारि शस्त्रमात्रस्य ॥ ८२ ॥ धनुः चापः धन्व शरासनं कोदंडं कार्मुकं इष्वासः सप्त धनुषः । तत्र धनुश्रापे स्त्रीवे पुंसि च । धन्व नांतं धन्वनी । "धन्विमिति अदंतमपि।" धनुरुदंतोऽपि। "शरावापो धनुः स्त्री स्यादिति त्रिकांडशेषात्।" कर्णस्य धनुः कालपृष्ठं स्यात् " एकम्। कालो यम इव पृष्ठमस्य "॥८३॥ गांडीवः गांडिवः द्वे अर्जुनस्य धनुषि । "गांडिग्रीथि-रस्यास्ति । क्लीवे गांडीवं गांडिवं च । गांड्यजगात्संज्ञायामिति मत्वर्थीयो वप्रसयः। गांड्येत्यत्र यणा तंत्रेण ह्रस्वदीर्घयोर्निर्देशः।" कोटिः "कोटी " अटनी "अटनिः" द्वे अस्य धनुषः मांते । गोधा तलं द्वे ज्या मौर्वी तस्या आघातस्ताडनं तद्वारणे चर्मादिकृतवाहुवंधविशेषे । "गोधे तले इति व्यक्ति-द्वयाद्वित्वम्"॥ ८४॥ धनुषो मध्यं लस्तक इस्रोकम्। मौर्वी ज्या शिजिनी गुणः चत्वारि धनुर्गुणस्य "चिल्ला इति ख्यातस्य । शिजिनीशब्दस्ताळ-

लस्तकस्तु धनुर्मध्यं मौर्वी ज्या शिंजिनी गुणः॥
स्यात्प्रत्यालीढमालीढमित्यादिस्थानपंचकम्॥८५॥
लक्षं लक्ष्यं शरव्यं च शराभ्यास उपासनम्॥
पृषत्कबाणिविशिखा अजिह्मगखगाशुगाः॥८६॥
कलंबमार्गणशाराः पत्री रोप इषुर्द्वयोः॥
प्रक्षेत्रहेनास्तु नाराचाः पक्षो वाजिह्मषूत्ररे॥८७॥
निरस्तः पहिते बाणे विषाक्ते दिग्धिलप्तकौ॥
तूणोपासंगतूणीरिनषंगा इषुधिर्द्वयोः॥८८॥
तूण्यां खड्गे तु निस्त्रिंशचंदहासासिरिष्टियः॥

च्यादिः " मूर्वाख्यस्य तृणस्य विकारो मौर्वी । मत्यालीढं आलीढं इत्यादयः पंच धनुर्धराणां स्थितिभेदा इसर्थः एकैकम्। आदिना समपदं वैशासं मंडलं च । तत्र वामजंघामसारपूर्वकदक्षिणजंघासंकोचे प्रसालीढम्। दक्षिणजंघा-प्रसारपूर्वकवामजंघासंकोचे आलीढम् । पादयोः समत्वेन स्थितिः समपदम्। वितस्त्यंतरेण स्थिते पादद्वये वैशाखम् । मंडलाकारेण पादद्वयधारणं मंडल-कम् ॥८५॥ लक्षं लक्ष्यं शरव्यं त्रीणि वेध्यस्य "निशाण इति ख्यातस्य।" श्चराभ्यासः उपासनं द्वे शरक्षेपाभ्यासस्य । "शरस्य शरमोक्षस्याभ्यासः शरा-भ्यासः "। पृषत्कः वाणः विशिषः अजिह्मगः खगः आशुगः ॥ ८६ ॥ कलंबः मार्गणः शरः "सरः। चित्रपुंखः सरः शर इति त्रिकांडशेषात्।" पत्री रोपः इषुः द्वादश वाणस्य । तत्रेषुः स्त्रीपुंसयोः । प्रक्ष्वेडनः "प्रक्ष्वेदन इसपि" नाराचः द्वे लोहमयस्य बाणस्य । "नरानाचामति नाराचः । अन्ये-भ्योऽपीति डः । प्रज्ञाद्यण् ।" पक्षः वाजः द्वे कंकादिपक्षस्य । उत्तरे निर-स्तादि छिप्तकांतास्त्रिषु ॥ ८७ ॥ प्रहिते क्षिप्ते बाणे निरस्त इसेकम् । विषाक्तः दिग्धः लिप्तकः त्रीणि विषाक्ते वाणे । तूणः उपासंगः तूणीरः निषंगः इषुधिः ॥ ८८ ॥ तूणी षद्भिमिषुधेः वाणठेवण्याचा भाता इति ख्यातस्य । इषवो घीयंते यस्यां भस्नायां सा इषुधिः स्त्रीपुंसयोः । तूणी स्त्री । "तूणेषुधी जपासंग इति रव्नकोशे "। खड्गः निस्त्रिशः चंद्रहासः आसः रिष्टिः "ऋष्टिरियपि। 26

कौक्षेयको मंडलाग्रः करवाँलः कृपाणवत् ॥ ८९॥
त्सरः खङ्गादिमुष्टौ स्यान्मेखला तन्निबंधनम् ॥
फलकोऽस्त्री फलं चर्म संग्राहो मुष्टिरस्य यः ॥ ९०॥
द्रुघणो मुद्ररघनौ स्यादीँली करवाँलिका ॥
भिंदिपालः सृगस्तुल्यौ परिघः परिघातिनः ॥ ९१ ॥
द्रयोः कुठारः स्वधितिः परशुश्च परश्वँधः ॥
स्याच्छस्त्री चासिपुत्री च छुरिका चासिधेनुका ॥९२॥

ऋष्टिः खड्गस्तरवारीति त्रिकांडशेषः।" कौक्षेयकः मंडलाग्रः करवालः "कर-पालः इसपि " कृपाणः नव खड्गस्य । "तरवार इति ख्यातस्य" । खंडयति परं खड़: ॥ ८९ ॥ खड़स्य मुष्टौ त्सरुरिसेकं "थरूं, मूठ इति ख्यातस्य"। तकारादिकं पुंसि । आदिना "कटार खंजीर इत्यादि नामक" छिरिकादि-प्रदः। तस्य खद्गस्य मुष्टेः चर्मवर्धिकया निवंधनं मेखला स्यात् "एकं डाली इति ख्यातस्य"। यया पहरतो हस्तात् न निर्याति खड्गः। फलकः फलं चर्म त्रीणि ढाल इति ख्यातस्य चर्मणः। "क्रीवे फलकम्"। अस्य फल-कस्य यो मुष्टिर्प्रहणस्थानं स संग्राहः एकं "मूठ इति ख्यातस्य"॥ ९०॥ हुघणः " हुघन इसिप " मुद्गरः घनः त्रयं मुद्गरस्य " मुद्गल इति ख्यातस्य।" द्वयणे इति सप्तम्यंतपाठोऽपि । ईली "इली ईलिः" करवालिका "कर-पालिकेत्यि " द्वे इस्वखङ्गाकृतेरेकधारस्य शस्त्रस्य " खांडा इति ख्यातस्य । गुप्ती इति केचित्"। भिदिपालः सृगः द्वे अदमप्रक्षेपसाधनस्य रज्जुमयस्य यंत्रविशेषस्य "गोफण इति रूयातस्य । भिदिद्वीदशताछं तु दश कुंतोऽभि-भीयत इति । तदविच्छन्नः कालोऽपि भिद्धिः तं पालयतीति भिदिपालः "। परिघः परिघातिनः द्वे लोहबद्धहस्तममाणलगुडस्य ॥ ९१ ॥ कुठारः स्विधितिः परशुः परश्वधः परश्वं द्धाति । "परस्वध इत्यपि" चत्वारि कुठारस्य "कुद्राड इति ख्यातस्य । तत्र कुठारः स्त्रीपुंसयोः । "तत्र स्त्रियां कुठारी। कुठारकः पर्श्वरथ च्छुरिका कोशशायिकेति रभसः "। स्वधितिः पुंसि। शस्त्री असिपुत्री छुरिका असिधेनुका चत्वारि छुरिकायाः "सुरी इति रूयातायाः"॥ ९२ ॥ शल्यं शंकुः। द्वे बाणाग्रस्य आयुधाविशेषस्य "फल इति

वा पुंसि शल्यं शंकुर्ना सर्वछा तोमरोऽस्त्रियाम् ॥
पासस्तु कुंतः कोणस्तु स्त्रियः पाल्यंश्रिकोटयः ॥ ९३ ॥
सर्वाभिसारः सर्वोधः सर्वसन्नहनार्थकः ॥
छोहाभिसारोऽस्त्रभृतां राज्ञां नीराजनाँविधिः ॥ ९४ ॥
यत्सेनयाभिगमनमरौ तद्भिषेणनम् ॥
यात्रा व्रज्याऽभिनिर्याणं प्रस्थानं गमनं गमः ॥ ९५ ॥
स्यादासारः प्रसर्गं प्रचक्रं चितार्थकम् ॥
अहितान्प्रत्यभीतस्य रणे यानमभिक्रमः ॥ ९६ ॥

ख्यातस्य। शलति शल्यम्। शल गतौ । यच्छाश्वतः । संख्याकीलकयोः शंकुः शंकुः महरणांतर इति। ना पुमान् । सर्वला " शर्वला । शार्दृलशर्वलाशला-दुरिति शभेदात्।" तोमरः "द्वे गुरगूंज इति मसिद्धस्य मंथदंडाकारशस्त्रभेद-स्य। तौर्गता म्रियतंऽनेन तोमरः । शल्यादिचतुष्कमपि तोमरस्येसेके।तत्र सर्वला स्त्री।" प्राप्तः कुंतः "द्वे भालाइति ख्यातस्य।" कोणः पालिः "पाली " अश्रिः " अश्रीः " कोटिः " कोटी " चत्वारि खङ्गादिमांतभागस्य " टोंक इति ख्यातस्य । तत्र पाल्यादयः स्त्रियाम्" ॥ ९३ ॥ सर्वाभिसारः सर्वोधः सर्व-सन्नहनं त्रीणि चतुरंगसैन्यसन्नहनस्य "जमाव इति ख्यातस्य । सर्वसन्नहन-मर्थी यस्य "। सर्वेषामिसरणं सर्वाभिसारः। अस्त्रभृतां राज्ञां महानवम्यां दशम्यां वा नीराजनासमये शस्त्रादिसमर्पणलक्षणः यो विधिः स लोहाभि-सार इत्युच्यते एकम् । लोहं शस्त्रं अभिसार्यते मस्थाप्यतेऽत्र लोहाभिसारः । " लोहाभिहारोऽपि । लोहस्य शस्त्रस्याभितो हरणम् । लोहाभिहार इत्युक्तो विधिनीराजनोत्तर इसमरमाला । नीराजनो विधिरिति पाठे निःशेषेण राज-नमत्रेति बहुव्रीहिर्बोध्यः "॥ ९४॥ अरौ शत्रुसमीपे यत्सेनया सहाभिगमनं तद्भिषेणनं स्यात् एकम्। यात्रा ब्रज्या अभिनिर्याणं प्रस्थानं गमनं गमः षद्वं प्रयाणस्य ॥ ९५ ॥ आसारः मसरणं " प्रसरणीयपि पाठः । प्रसरणि-रिसपि " द्वे सैन्यस्य सर्वतो व्याप्तेः । पचकं चित्रतं द्वे प्रियतसैन्यस्य । मचकं चलितं त्रिष्विसमरमाला । रणे आहितान्मति भयरहितस्य शुरस्य यद्गमनं सोऽभिक्रम इसेकम्। " अतिक्रम इसिप " ॥ ९६ ॥ वैतालिकाः वैतालिका बोधकराश्चीकिका घाटिकाऽर्थकाः ॥
स्युर्मागधास्तु मगँधा बंदिनः स्तुतिपाठकाः ॥ ९७ ॥
संशप्तकास्तु समयात्संग्रामादिनवर्तिनः ॥
रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः पांसुनी न द्वयो रजः ॥ ९८ ॥
चूर्णे क्षोदः समुत्यिंजपिजलौ भृशमाकुले ॥
पताका वैजयंती स्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ॥ ९९॥
सा वीराशंसनं युद्धभूमिर्याऽतिभयप्रदा ॥

बोधकराः द्वे ये नृपान्स्तुतिपाठेन प्रातर्वोधयंति तेषु । " विविधेन तालेन शब्देन चरंति ते वैतालिकाः। " चाक्रिकाः घांटिकाः द्वे वंदिविशेपेषु। घंटाघातेन ये शंसंति ते घांटिकाः । यदाहुः । प्रवोधसमये । घंटाशिल्पास्तु घांटिका इति । " चिक्रका घटिकार्थका इति कचित्पाटः । तत्र चक्रमस्ति वाद्यत्वेन यस्य । उन् । घटीं कायंति के शब्दे द्वे घटिकावादकस्य ।" मागधाः मगधाः " मधुका इति मुकुटः । मधु मधुरं कायंति इति विग्रहः । " द्वे राजाप्रतो वंशक्रमस्य स्तावकानाम्। यदाहुः। मागधाः स्नुतवंशजा इति। बंदिनः स्तुतिपाठकाः द्वे राचादिस्तुतिपाठकेषु "भाट इति ख्यातेषु " वंदंते स्तुवंते तच्छीला वंदिनः । " यदुक्तम् । वंदिनस्त्वमलमज्ञाः पस्तावसद्दशो-क्तय इति । " चत्वार एकार्था इत्येके ॥ ९७ ॥ समयाच्छपथाद्ये संग्रामाद-निवर्तिनोऽपराङ्मुखास्ते संशप्तकाः स्युरेकम् । रेणुः धूर्छिः " धूळी " पांसुः "पांशुः" रजः चत्वारि धूल्याः धूळ इति रूयातायाः। "रेणुः स्त्रीपुं-सयोः।" पांसुः पुंसि । रजः क्लीवे ॥ ९८ ॥ चूर्णं क्षोदः द्वे पिष्टस्य रजसः। " षडिंप रजस इसेके । चूर्णः पुंछिगोऽपि । चूर्णो धूछौ क्षारभेदे चूर्णानि वासयुक्तिष्विति मेदिनी । चूर्णानि वासयोगाः स्युश्रूर्णो घूलिः सशर्कर इति शाश्वतश्च । " समुर्तिपनः पिंजलः द्वे अत्यंतमाकुले सैन्यादौ । पताका वैजयंती केतनं ध्वजं चत्वारि पताकायाः । केतनादि द्वयं पताकादंडस्ये-त्येके। " पुंसि ध्वजः "॥ ९९॥ या युद्धभूमिः खंडितैर्गजादिभिरतिभयदा सा वीराशंसनं स्यात् " एकम् । वीरा आशंस्यंतेऽत्र वीराशंसनम् । आङः बासि इच्छायाम्।" अहं पूर्वमहं पूर्वं अहमग्रे भवामीसाग्रहपुरःसरं पूर्वं युदं अहंपूर्विका स्यात्। सुप् सुपेति समासे स्वार्थे कन्। स्त्रियां टाप्।

अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विका स्त्रियाम् ॥ १००॥ आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात्मंभावनात्मिनि ॥ अहमहमिका तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यहंकारः ॥१०१ दिवणं तरः सहोबलशौर्याणि स्थाम शुष्मं च ॥ शिक्तः पराक्रमः प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिता ॥ १०२॥ वीरपानं तु यत्पानं दृत्ते भाविनि वा रणे ॥ युद्धमायोधनं जन्यं प्रधनं प्रविदारणम् ॥ १०३॥ सृधमास्कंदनं संख्यं समीकं सांपरायिकम् ॥ अस्त्रियां समरानीकरणाः कलहविग्रहौ ॥ १०४॥ संप्रहाराभिसंपातकिलसंस्कोटसंयुगाः ॥

एकम् । स्त्रियाम् ॥ १०० ॥ दर्पादात्मविषये या संभावना सामर्थ्याविष्करणं सा आहोपुरुषिकेत्युच्यते । अहंपुरुष इसहंकारवानहोपुरुषस्तद्भाव आहो-पुरुषिका एकम् । यः परस्परमहं शक्तोऽहं शक्त इसहंकारः सा अहमहिमका स्यात्। अहमहंशब्दोऽस्सत्र । वीप्सायां द्विर्वचनम् । एकं षडक्षरम् ॥ १०१ ॥ द्रविणं तरः सहः बलं शौर्यं स्थाम शुष्मं शक्तिः पराक्रमः प्राणः दश परा-क्रमस्य । तरसी । सहसी । स्थामनी । शुष्ममदंतम् । "सह इत्यदंतोऽपि । सहोऽस्त्रियां वले न स्त्रीति रभसः । सहो वले न स्त्रियां स्यादिति मेदिनी च"। विक्रमः अतिशक्तिता द्वे अतिपराक्रमस्य ॥ १०२ ॥ रणे वृत्ते सति तच्छ्रमशांत्यर्थे अथवा भाविनि भविष्यति रणे तदुत्साहवृद्धचर्थे यद्वीराणां मद्यपानं तद्वीरपानं स्यात्। '' वीरपाणमित्यपि। वा भावकरणयोरिति णत्वम्"। युद्धं आयोधनं जन्यं प्रधनं प्रविदारणम् ॥ १०३ ॥ मृधं आस्कंदनं संख्यं समीकं सांपरायिकं "संपरायिकं" कन्। समरः अनीकः रणः कलहः विग्रहः ॥ १०४ ॥ संप्रहारः अभिसंपातः कल्डिः संस्फोटः "संस्फेटः "संयुगः अभ्यामर्दः "अभिमर्द इत्यपि"। "अभिमर्दस्तु पुंसि स्यादवमर्दे संपराये चेति मेदिनी ।" समाघातः संग्रामः अभ्यागमः आहवः ॥ १०५ ॥ समुदायः संयत् समितिः आजिः समित् युत् एकत्रिशद्यद्धस्य । संख्यं झनुस्वारम् ।

अभ्यामर्दसमाघातसंग्रामाभ्यागमाहवाः ॥ १०५ ॥
समुदायः स्त्रियः संयत्सिमित्याजिसिमिद्युधः ॥
निगुदं बाहुगुदेऽथ तुमुलं रणसंकुले ॥ १०६ ॥
क्ष्वेडा तु सिंहनादः स्यात्किरणां घटना घटा ॥
क्रंदनं योधसंरावो बृंहितं किरगर्जितम् ॥ १०७ ॥
विस्फारो धनुषः स्वानः पटहाडंबरौ समौ ॥
प्रसभं तु बलात्कारो हटोऽथ स्वलितं छलम् ॥१०८॥
अजन्यं क्षीबमुत्पात उपसर्गः समं त्रयम् ॥
मूर्छा तु कञ्मलं मोहोऽप्यवमर्दस्तु पोडनम् ॥१०९॥
अभ्यवस्कंदनं त्वभ्यासादनं विजयो जयः ॥
वैरशुद्धिः प्रतीकारो वैरनिर्यातनं च सा ॥ ११०॥

समरादित्रयं अस्त्रियाम् । संयतौ समितौ । युघौ । नियुद्धं वाहुयुद्धं द्वे वाहुयुद्धस्य । तुमुछं इत्येकं रणस्य संकुछे परस्परसंवाधे वर्तते ॥ १०६ ॥ क्ष्वेडा सिहनादः द्वे वीराणां सिहनादतुल्यनादिवशेषस्य । क्ष्वेडा टावंता । किरणां घटना युद्धे संघट्टनं घटा स्यात् । योधानां संरावः आक्रोशपूर्वकः शब्दः क्रंदनं स्यात् अन्योन्यस्पर्धया योधानामाह्वानस्य एकम् । किरणां गर्जितं वृंहितं स्यात् एकम् ॥ १०० ॥ धनुषः शब्दो विस्फारः एकम् । पटहः आडंवरः द्वे संग्रामध्वनेः । प्रसभं वलात्कारः हटः त्रीणि वलात्कारस्य । "प्रगता सभा विचारोऽस्मात्मसभम् । वलात्करणं वलात्कारः" । स्वलितं छलं द्वे युद्धमर्यादायाश्रलनस्य ॥ १०८ ॥ अजन्यं उत्पातः उपसर्गः त्रयमुत्पातस्य "शुभाशुभम्रचकस्य । न जने साधु अजन्यम्" । मूर्च्छां कश्मलं मोहः त्रीणि मूर्छायाः । अवमर्दः पीडनं द्वे सस्यादिसंपनस्य देशस्य यत्परचक्रेण पीडनं तत्र ॥ १०९ ॥ अभ्यवस्कंदनं अभ्यास्यनं द्वे छलादाक्रमणस्य धाड इति ख्यातस्य । छापा इत्यपि । विजयः जयः द्वे शत्रुपराङ्गुलीकरणेन लब्धस्योत्कर्षस्य । वैरशुद्धः प्रतीकारः वैरनियातनं त्रीणि वैरमतीकारस्य ॥११०॥ मद्वावः उद्घावः संद्वावः संदावः विद्ववः

प्रदावोद्दावसंदावसंदावा विद्ववो द्वाः ॥
अपक्रमोऽपयानं च रणे भंगः पराजयः ॥ १११ ॥
पराजितपराभूतौ त्रिषु नष्टतिरोहितौ ॥
प्रमापणं निबईणं निकारणं विशारणम् ॥ ११२ ॥
प्रवासनं परासनं निषूद्दं निहिंसनम् ॥
निर्वासनं संज्ञपनं निर्गृष्टनमपासनम् ॥ ११३ ॥
निर्म्तईणं निहननं क्षणनं परिवर्जनम् ॥
निर्वापणं विशसनं मारणं प्रतिघातनम् ॥ ११४ ॥
उद्दासनप्रमथनक्रथनोज्ञासनानि च ॥
अालंभीपजिवशरघातोन्माथवधा अपि ॥ ११५ ॥
स्यात्पंचता कालधमी दिष्टांतः प्रलयोऽत्ययः ॥
अंतो नाशो द्वयोर्मृत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियाम् ॥११६॥
परासुप्राप्तपंचत्वपरेतप्रेतसंस्थिताः ॥

द्रवः अपक्रमः अपयानं अष्टी पलायनस्य। यः रणे भंगः स पराजय इत्येकम् ॥ १११ ॥ पराजितः पराभूतः द्वे निर्जितस्य । नष्टः तिरोहितः द्वे निली-नस्य। त्रिष्टित काकाक्षिवदुभयत्र युज्यते। प्रमापणादिवधांतानि त्रिश्चता-मानि वधस्य। "तानि। प्रमापणं प्रमापनं वा । निवईणं निर्वईणं वा। निकारणं विशारणं निशारणं वा ॥ ११२ ॥ प्रवासनं परासनं निष्ट्रनं निस्द्रनिमिति वा। निर्हिसनं निर्वासनं संज्ञपनं "मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा" "ज्ञप मिच्च" इति वा। निर्मथनं निर्मधनं वा। अपासनम् ॥११३॥ निस्तईणं निहननं क्षणनं परिवर्जनं निर्वापणं विश्वसनं मारणं प्रतिघातनम् ॥११४॥ जद्मासनं प्रमथनं क्रथनं उज्जासनम् । प्रमापणिस्यारभ्योज्जासनपर्यतं भाव-ल्युडंताः। आलंभः पिजः विश्वरः घातः जन्माथः " जन्मथो वा" वधः इति ॥ ११५ ॥ पंचता " पंचत्वं" कालधर्मः दिष्टांतः प्रलयः अत्ययः अतः नाशः पृत्युः मरणं निधनः दश मरणस्य। तत्र मृत्युर्द्वयोः । निधनम-क्याम् ॥ ११६ ॥ परासुः पासपंचत्वः परेतः प्रतः संस्थितः मृतः प्रमीतः

मृतप्रमीतौ त्रिष्वेत चिता चित्या चितिः स्त्रियाम् ॥११७॥ कवंधोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरम् ॥ इमशानं स्यात्पितृवनं कुणपः शवमस्त्रियाम् ॥ ११८ ॥ प्रग्रहोपग्रहौ वंद्या कारा स्याद्धंधनालये ॥ पृति भूम्न्यसवः प्राणाश्चेवं जीवोऽसुधारणम् ॥ ११९ ॥ आयुर्जीवितकालो ना जीवातुर्जीवनौषधम् ॥ ॥ इति क्षत्रियवर्गः ॥ ८ ॥

ऊरव्या ऊरुजा अर्या वैक्या भूमिस्पृशो विशः॥

सप्त मृतस्य । एते वाच्येलिंगाः । चिता चिता चितिः "त्रयं मेतदाहाधार-चुल्लेः सरण इति ख्यातस्य "॥ ११७ ॥ अपमूर्धं मस्तकहीनं नर्तकिक्रया-युक्तं यत्कलेवरं "धड इति ख्यातं "स कवंधः स्यात्। कवंधं सलिले तुंडे कवंधो राहुरक्षसोरित्युक्तम् । एकम् । युद्धे सहस्रपूरणः कवंधो नृसते । उप-चारान्नर्तनरहितेऽपि प्रयोगः । क्मजानं पितृवनं द्वे पेतभूमेः " मसणवटी इति ख्यातायाः।" शवः शेतेऽस्मिन् श्मशानं "द्वितालव्यम्।" कुणपः शवं द्वे निर्जीवशरीरस्य । " पुंसि तु शवः " ॥ ११८ ॥ मग्रहः उपग्रहः वंदी " वंदिरिसपि " त्रीणि " चोरादेराकर्षणस्य वंदी अटकाव इति कैद इत्यपि ख्यातस्य । " वंधनगेहे कारेत्येकं स्त्रियाम् । असवः प्राणाः द्वे प्राणानां । भूमि बहुत्वे। एवंशब्दात्याणा अपि निसं पुंसि भूमि च । पाणो नाम वायुरित्येके तत्तु वायुगात्रविवक्षया । जीवः असुधारणं द्वे प्राणधारणस्य ॥ ११९ ॥ जीविताविष्णन्नः काल आयुः स्यात् एकम् । उसंतं क्रीवे । जीवितस्यौषधं रक्षणोपायों जीवातुः स्यात्। ना पुमान् एकम् ॥ इति क्षत्रि-यवर्गः ॥ ८ ॥ ऊरव्यः ब्रह्मण ऊरोर्जातः । शरीरावयवाद्यत् ओर्गुणः अवा-देशः। ऊरुजः अर्थः वैश्यः भूमिस्पृक् विद् । षद् वैश्यस्य । आजीवः जीविका वार्ता वृत्तिः वर्तनं जीवनं षद् जीविकामात्रस्य ॥ १ ॥ कृषिः कर्ष-णम्। पशुपालस्य कर्म पशुपाल्यं गोरक्षणादि । वणिजां कर्म वाणिज्यं क्रय-विक्रयादि । " वणिज्यम् । वणिजेत्यपि । " एवं त्रयो वृत्तयो वैश्यानाः

आजीवो जीविका वार्ता द्यतिर्वर्तनजीवने ॥ १ ॥ स्त्रियां कृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्यं चेति द्यत्तयः ॥ सेवा श्वद्यत्तिरनृतं कृषिरंछिशिलं त्वृतम् ॥ २ ॥ द्वे याचितायाचितयोर्यथासंख्यं मृतामृते ॥ सत्यानृतं विणग्भावः स्यादृणं पर्युदंचनम् ॥ ३ ॥ उद्धारोऽर्थप्रयोगस्तु कुसीदं द्विजीविका ॥ याच्जयाप्तं याचितकं निमयादापिमत्यकम् ॥ ४ ॥

जीवितका भेदा इत्यर्थः । कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैदयकर्मस्वभावजमिति महा-भारते भगवद्गीतायाम्। अथ मृतामृताभ्यां जीवेत मृतेन ममृतेन वा। सत्या-नृताभ्यामपि वा न श्ववृत्त्या कथंचनेत्रादिस्पृत्युक्तान्वृत्तिभेदान्व्युत्पादयति । सेवा परिचत्तानुवर्तनं सा श्ववृत्तिः। "शुनो वृत्तिरिव शुन इव वृत्तिर्वा। शुनो वृत्तिः स्मृता सेवा गहितं तद्विजन्मनाम् । हिसादोषमधानत्वादनृतं कृषि-रुच्यते इत्युक्तम्।" श्ववृत्तिनींचसेवनमिति श्रीभागवते। एकम्। कृषिः कर्षणं तदनृतं स्यात्। अनृतं कर्षणं स्मृतमिति स्मृतेः। "प्रनृतमिति कचित्पाटः। मनृतं कर्षणं स्मृतमिति मनूकतेः।" एकम्। उंछश्र शिलं च उंछशिलं समा-हारद्वंद्वः । आपणादौ पतितकणानामेकशो प्रहणमुंछः । क्षेत्रादौ स्वामिस-क्तकणिशानां ग्रहणं शिलम् । एतद्वयं ऋतिमत्युच्यते । " उंछः कणश आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलमिति याद्वः। पुमानुंछः शिलं त्वृतमिति बोपालितः।" एकम् ॥२॥ याचिते पसइं तंडुलादियाञ्चायां मृतमिसेकम् । मृतं तु नित्य-याचा स्यादित्युक्तेः । अयाचिते अजगरवर्तनवद्याचां विनेव छन्धे अमृतिम-त्येकम् । वाणिग्भावो वाणिज्यं क्रयविक्रयादि तत्सत्यानृतं स्यात् एकम् । किचित्सत्यं किचिदसत्यं सत्यानृतम्। ऋणं पर्युदंचनम् ॥ ३॥ उद्धारः त्रय-मृणस्य । "जदारश्रोद्धृतावृण इति विश्वः।" अर्थप्रयोगः कुसीदं "कुशीदं कुषीदं चेत्यिप।" वृद्धिजीविका त्रीणि ऋणसंबंधिकालांतरद्रव्येण लोके " व्याज इति ख्यातेन" जीविकायाम् । याच्चया यदाप्तं तद्याचितकं "एकं जायां आणलेला जायजाणा जिल्लस इति ख्यातस्य ।" निमयात्परिवर्तादाप्तं आपमित्यकम् । अपित्य आप्तं "अपित्ययाचिताभ्यां ककनौ । परिवर्ता उत्तमणिधमणीं द्वौ प्रयोक्त्याहकौ क्रमात् ॥ कुसीदिको वार्धुषिको चृद्ध्याजीवश्च वार्धुषिः॥५॥ क्षेत्राजीवः कैर्षकश्च कृषिकश्च कृषीवलः॥ क्षेत्रं वैहेयशालेयं व्रीहिशाल्युद्भवोचितम्॥६॥ यव्यं यवक्यं षष्टिक्यं यवादिभवनं हि यत्॥ तिल्यं तैलीनवन्माषोमाणुभंगा द्विरूपता॥७॥ मौद्वीनकौद्दवीणादिशेषधान्योद्भवस्मम्॥

विनिमय इति मेदिनी ।" निमयः परिवर्तः स्यादिति मनुः ॥ ४ ॥ प्रयोक्ता ऋणस्य दाता उत्तमर्ण इत्येकं सावकार इति मसिद्धस्य । "उत्तमं ऋण-मस्य ।" ऋणस्य ब्राह्कोऽधमर्ण इत्येकं कर्जदार इति मसिद्धस्य । कुसी-दिकः वार्धुषिकः वृद्धचाजीवः वार्धुषिः चत्वारि ऋणं दत्वा तद्वृद्धचाजीविनः पुरुषस्य । "कुसीदार्थं प्रयच्छति कुसीदिकः । वृद्धिं गर्ह्यां प्रयच्छति वार्धु-षिकः "॥५॥ क्षेत्राजीवः कर्षकः "कार्षको वा " कृषिकः कृषीवलः चत्वारि कृषीवलस्य शेतकरीति लौकिकभाषायाम् । कृषिरस्यास्तीति कृषीवलः । वले इति दीर्घः । त्रीद्युद्भवोचितं त्रीहीणामुद्भवे योग्यं क्षेत्रं त्रैहेयं एकम् । शाल्युद्भवोचितं क्षेत्रं शालेयं एकम् ॥ ६॥ यवादीनां भवनं उद्भवोचितं यत्क्षेत्रं तत् यव्यादि । यथा यवानां भवनं क्षेत्रं यव्यम् । यवका अल्पयवास्तेषां भवनं क्षेत्रं यवक्यम्। "यवकः शूकधान्यो यवः"। षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यंते तेषां भवनं क्षेत्रं षष्टिक्यं एकैकम् । तिल्यं तैलीनवन्माषादेः क्षेत्रविषये द्विक-पता स्यात्। यथा तिल्यं तैलीनं द्वे तिलानां भवने क्षेत्रे। एवं माष्यं माषीणं द्वे माषाणां भवने क्षेत्रे । उमा अतस्यस्तासां क्षेत्रं उम्यं औमीनं द्वे । अणुर्धा-न्यभेदस्तत्क्षेत्रे अणव्यं आणवीनं द्वे । भंगा मातुलानी तत्क्षेत्रं भंग्यं भांगीनं द्वे ॥ शेषाणां त्रीह्यादिभ्य उक्तेभ्योडन्येषां मुद्रादीनां धान्यानामुद्रवोचितं क्षेत्रं मौद्गीनादि स्यात्। शेषधान्योद्भवोचितमिति वा पाठः । यथा मुद्गानां भवनं क्षेत्रं मौद्गीनम् । एवं कौद्रवीणम् । आदिना चाणकीनम् । "गौधू-मीनम्। कालायीनम्। कौलत्थीनम्। मैयंगवीनमित्यादि । धान्यानां भवने क्षेत्रे खर्ज् ईनादेशः । एकैकम् ।" शाकशाकटं शाकशाकिनं द्वयं शाकक्षेत्रा-दिके हीवम्। भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति वार्तिकेन सिद्धमेतत्। आदौ

("शाकक्षेत्रादिके शाकशाकटं शाकशाकिनम्") (बीजाकृतं तूप्रकृष्टे सीत्यं कृष्टं च इल्यवत् ॥ ८ ॥ त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिइल्यं त्रिसीत्यमपि तस्मिन्॥ द्विगुणाकृते तु सर्वं पूर्वं शंबाकृतमपीइ ॥ ९ ॥ द्रोणाढकादिवापादौ द्रौणिकाढिकिकादयः ॥ खारीवापस्तु खारीक उत्तमणीदयिख्चेषु ॥ १० ॥ पुत्रपुंसकयोर्वपः केदारः क्षेत्रमस्य तु ॥ कैदारकं स्यात्केदार्यं क्षेत्रं कैदारिकं गणे ॥ ११ ॥

एप्तं पश्चात्कृष्टं क्षेत्रमुप्तकृष्टं तत्र बीजाकृतमिसेकम्। " बीजेन सह कृतं क्रष्टं वीजाकृतम्। कृत्रो द्वितीयेति डाच्। " सीत्यं कृष्टं इत्यं त्रीणि कुष्टमात्रस्य । सीतया इललेखया संमितं सीसम् । " शीत्यमित्यपि ।" इलेन कृष्टं इल्यम् ॥ ८ ॥ त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिहल्यं त्रिसीसं चत्वारि वारत्रयकृष्टस्य । त्रिगुणं " त्रिवारं " कृतं कृष्टं क्षेत्रं त्रिगुणाकृतम् । संख्या-याश्चीत डाच्। तस्मिन् त्रिगुणाकृते इत्यर्थः । द्विगुणाकृतेऽपि सर्व पूर्व योज्यम्। यथा । द्विगुणाकृतं द्वितीयाकृतं द्विहरूयं द्विसीत्यं चत्वारि वारद्वय-कुष्टस्य । इह द्वि:कृष्टे शंवाकृतिमसपि नाम । "शंवशब्दो द्वितीयकर्षणे वर्तते इति रामाश्रमः । सिद्धांतकौमुद्यां तु शंवशब्दः प्रतिलोमे । अनुलोमं कुष्टं क्षेत्रं प्रतिलोगं कर्षतीत्यर्थः । संबाक्तिमिति दंत्यादिरिप । " एवं पंच ॥ ९ ॥ उप्यतेऽस्मिन्निति वापः क्षेत्रम् । द्रोणादिपरिमितधान्यस्य वाषादौ द्रौणिकादयः स्युः । यथा द्रोणस्य वापः क्षेत्रं द्रौणिकः । आढकस्य वापः आढिककः । आदिशब्दात्प्रस्थस्य वापः प्रास्थिकः । "कौडिवकः" इसादि । वापादाविसादिशब्दात्पचादिग्रहः । द्रोणस्य पचो द्रौणिकः कटाइः। खारीवापः खारीपरिमितं यत्रोप्यते स खारीकः एकम्। उत्तमणीदयः खारी-कांताः त्रिल्याम् । वाच्यलिंगत्वात् ॥ १० ॥ वमः केदारः क्षेत्रं त्रीणि क्षेत्रस्य "शेत इति ख्यातस्य।" वमः प्राकाररोधसोः । क्षेत्रे ताते चये रेणाविति हैमः। अस्य क्षेत्रस्य गणे समूहे कैदारकं कैदार्य "कैदारं" क्षेत्रं कैदारिकं इति चत्वारि ॥ ११ ॥ लोष्टं लेष्टुः द्वे मृत्तिकालंडस्य । "ढेंकुळ,

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तेकऽपि नाहित ॥

रिश्व लोष्टानि लेष्टवः पुंसि कोटिशो लोष्टभेदनः ॥

पाजनं तोदनं तोत्रं खनित्रमवदारणे ॥ १२ ॥

वात्रं लित्रमाबंधो योत्रं योक्तमथो फलम् ॥

निरीशं कुँटकं फालः कृषैको लांगलं हुँलम् ॥१३॥

गोदारणं च सीरोऽथ शम्या स्त्री युगकीलकः ॥

ईषाँ लांगलदंडः स्यात्सीता लांगलपद्दतिः ॥ १४ ॥

हिफळ इति ख्यातस्य । लोष्टं पुंस्यपि । लेष्टुः षंढेऽपि लोष्टः स्यादिति बोपा-लितः।" कोटिशः कोटीश इसिप " लोष्ट्रभेदनः द्वे लोष्ट्रभंजनमुद्गरस्य "कुळव, डिफळा इति ख्यातस्य।" पाजनं तोदनं तोत्रं त्रीणि वृषादेस्ताडनोपयोगिन-स्तोत्रस्य "आंसूड, चाबूक इति ख्यातस्य।" तुद्यतेऽनेन तोत्रम् । यहा-क्ष्यम् । तोत्रवेत्रैकपाणये । सनित्रं अवदारणं द्वे कुदालादेः "कुदल इति ख्यातस्य "॥ १२ ॥ दात्रं छवित्रं द्वे । छुनाति छिनत्ति अनेन छवित्रं "इळा कोयता" इति प्रसिद्धम् । आवंधः योत्रं योक्तं त्रीणि युगवंधनो-पयोगिन्यां रज्जी " जुंपणी जोतें इति ख्यातायाम्। " फलं निरीशं " निरी-षमिति " कुटकम् । " दीर्घादिरिति मुकुटः " फालः कृषकः " कृषिकः । कृषिकाकृषिकौ फालकृषकाविति रुद्रात्स्त्रियामपि " पंच लांगलस्याधः स्थिते काष्टे यस्याग्रं लोहेन प्रवध्यते । " आद्यत्रयं यत्र काष्टे फालो निव-ध्यते तस्य । अंसद्वयं फालस्येसपि मतम् । " फलति विशीर्यते भूमिरनेन फालः । छांगछं इछं " हालः । हालः फालवहः सीतेति विक्रमादिसः । हालो हले पुमान् हाला मिद्रायां च योषितीति मेदिनी " ॥ १३ ॥ गोदारणं सीरः " शीर इत्यपि " चत्वारि इलस्य । शम्या युगकीलकः द्वे युगस्य कीलके खीळ इति ख्याते । शम्यते वृषादिरनया शम्या । लांगलस्य दंड ईषा स्यात्। "ईशा"। प्रभुशंकरयोरीशः स्त्रियां लांगलदंडक इति तालच्यांते रुद्ररभसौ। ईशः स्वामिनि रुद्रे च स्यादीशा इलदंडक इति शांतेषु विन्यः। एकं इसाड इति ख्यातस्य। लांगलपद्धतिः, इलराचितारेखाः सीता स्यात्। " शीता । शीता नभःसरिति छांगछपद्धतौ च शीता दशा-ननिरपोः सहधर्मिणी च । शीतं स्मृतं हिमगुणे च तदन्विते च शीतो-इलसे च बहुवाररतो च दृष्ट इति तालब्यादौ धरणिः। एकं नांगराचें तास

पुंसि मिधिः खलेदारु न्यस्तं यत्पशुबंधने ॥
आशुर्वीहिः पाटलैंः स्याच्छितशूकयवौ समौ ॥१५॥
तोक्मस्तु तत्र हरिते कलायस्तु स्तीनैकः ॥
हरेणुरेणुकौ चास्मिन्कोरदूषस्तु कोद्रवः ॥ १६ ॥
मंगल्यको मसूरोऽथ मैकुष्टकमयुष्टकौ ॥
वनमुद्रे सर्षपे तु द्वौ तंतुभकदंबकौ ॥ १७ ॥

इति ख्यातस्य "।। १४ ॥ पशुवंधने वृषादिवंधननिमित्ते यत्काष्टं न्यस्तं निखातं तत्र मेघिः "मेथिरित्यपि" खलेंदारु इति द्वे "मेढं इति ख्यातस्य।" खलेदाविति इलदंतादिति सप्तम्या अलुक् । यद्वा खले धान्यमर्दनस्थले यदारु इति पृथक्पदं वा । आशुः ब्रीहिः पाटलः "पाटलिरित्यपि । पाटले वर्णोऽस्यास्तीति" त्रयं व्रीहे:। "पाटलो व्रीहिपाटल उच्यते इति नामद्वय-मिति सुभूतिः।" तत्र आशु क्लीवे "पुंस्यपि। आशुस्तु ब्रीहिशीघ्रयोरिति इमचंद्रः। आशुवीहिरित्येकं पदिमति सुभूतिः। अशुवीहौ पाटलो ना श्वेत-रक्तेऽन्यिकंगवानिति रुद्रोऽपि"। बीह्यादिः पुंसि । धान्यमात्नेऽपि ब्रीहि बक्ष्यंति । शितशूकः यवः द्वे जव इति ख्यातस्य । "शितशूको द्वितालच्यः । मध्यतालव्योऽपि "॥ १५ ॥ तत्र यवे हरिते हरिद्वर्णे तोक्म इत्येकं "निःशू-क्यवस्य।" कलायः सतीनकः। "सातीनक इति माधवः। मजाद्यण्। सतीलक इति मेदिनी।" हरेणुः रेणुकः चत्वारि "वाटाणा इति ख्यातस्य।" कोरद्षः कोद्रवः "काद्रव इसपि" द्वे हरीक इति ख्यातस्य ॥ १६ ॥ मंग-ल्यकः मसूरः। "मसुरा मसूरा। वेक्यायां ब्रीहिभेदे च मसूरा मसुरा स्त्रियाम्। सस्रमस्रौ पुंसि द्वावेताविप चैतयोरिति रभसः। मस्रा मस्रा वा ना वेश्या-बीहिमभेदयोरिति मेदिनी च। द्वे मसूर इति ख्यातस्य।" मकुष्टकः "मकू-ष्ट्रकः मुकुष्टकः । विश्वमेदिन्योस्तु मुकुष्टो ब्रीहिभेदे नेति टवर्गद्वितीयांतः ।" मयुष्ठकः "मयष्ठकः । मपष्ठकः । मपष्ठोऽपि मपुष्ठकः मपुष्ठोऽप्यन्यत्र ।"वन-युद्रः "त्रीणि मठ, मटकी इति ख्यातस्य ।" सर्वपः तंतुभः तुंतुभोऽपि ।" कदंबकः त्रयं सांसव "शिरस" इति ख्यातस्य । " सर्षपः स्यात्सरिषप इति त्रिकांडशेषः" ॥ १७॥ एष सर्षपो धवलः शुभ्रश्चेत्सिद्धार्थ इत्येकम् । गोधूमः

१ आशुनामा ब्रीहिः पाटल उच्यते इति नामद्रयम्-इति सुम्तिः-इति रामाध्रम्याम् ॥

सिद्धार्थस्त्वेष धवलो गोधूमः मनः समौ ॥
स्याद्यावकस्तु कुल्माष्ट्रश्चणको इत्संथकः ॥ १८ ॥
द्वौ तिले तिलपेजश्च तिलिंपजश्च निष्फले ॥
क्षवः क्षुतांऽभिजननो राजिका कृष्णिकाऽऽसुरी ॥१९॥
स्त्रियौ कंगुंपियंगू दे अतसी स्यादुमा क्षुमा ॥
मातुलानी तु भंगाया वीहिभेदस्त्वणुः पुमान् ॥२०॥
किशारुः सस्यशूकं स्यात्कणिशं सस्यमंजरी ॥
धान्यं वीहिः स्तंबकरिः स्तंबो गुच्छस्तृणादिनः॥२१॥

म्रमनः द्वे गहुं इति ख्यातस्य । सुमनोऽदंतः । यावकः कुल्मापः "कुल्मास इति दंसांतः" द्वे अर्धस्विन्नस्य यवादेः। "अर्धशिने यवादिक घुगऱ्या इति ख्यातस्य"। धान्यभेदस्येत्येके । " शूकशून्ययवादे रित्यन्ये " । चणकः हरि-मंथकः इरिमंथज इत्यपि "द्वे हरवरा इति ख्यातस्य" ॥ १८ ॥ तिल्पेजः तिरुपिजः। तिरुक्तिष्फरुरिपजपेजाविति वार्तिकेणेमौ साधू। द्वे निष्फरे तिरु "वांझे तीळ रानतीळ इति ख्याते। जातिल इत्यप्यस्य नाम। जातिलः कथ्यते सद्भिररण्यमभविस्तल इत्युक्तेः" । क्षवः श्रुताभिजननः राजिका कृष्णिका आसुरी पंच राजसर्पपारूयस्य कुष्णसर्पपस्य "मोहरी, राई इति ख्यातस्य"। स्रुतमभिजायते Sनेनेति स्रुताभिजननः । "स्रुधाभिजनन इत्यपि । तत्र स्रुधा-पिजनयतीति विग्रहः"॥ १९॥ कंगुः " कंगूरित्यपि " भियंगुः द्वे कांग, "राळे" इति ख्यातस्य । अतसी उमा श्रुमा त्रयं जवस इति ख्यातस्य धान्य-भेदस्य । मातुलानी भंगा द्वे भांग, तागाचें बीं इति च ख्यातस्य । "तरंग-भेदयोभेंगो भंगा सस्यशणाह्य इति रुद्रः"। त्रीहिभेदः अणुः स्यात् एकम् ॥ २० ॥ सस्यस्य शूकं सूक्ष्मं स्वितुल्यमग्रं किशारुः स्यादेकं पुंसि "कूंस इति ख्यातस्य "। सस्यस्य मंजरी निर्गतनूतनशिरः कणिशं एकम्। कणाः संत्यस्य कणिशम्। "कणिशो धान्यशीर्षक इति तालच्यांते रत्नकोशः। मूर्द्धन्यांतोऽपि "। घान्यं त्रीहिः स्तंबकारिः त्रयं त्रीहियवादेः । स्तंबकरिरिदंतः पुंसि । तृणयवादेर्गुच्छो नालादिपुंजः स्तंवः स्यात् एकं "थोंव इति प्रसि-द्भय "॥ २१॥ अस्य गुज्छस्य यः कांडः स नाडी नाछं च

नाडी नालं च कांडोऽस्य पलालोऽस्त्री स निष्फलः॥
कैंडगैरो बुँसं क्लीबे धान्यत्विच तुषः पुमान्॥ २२॥
श्कोऽस्त्री श्रक्षणतीक्ष्णाग्रे शमी शिंबा त्रिष्तरे॥
ऋदमाविसतं धान्यं पूतं तु बहुलीकृतम्॥ २३॥
माषादयः शमीधान्ये शूकधान्ये यवादयः॥
शालयः कलमाद्याश्च षष्टिकाद्याश्च पुंस्पमी॥ २४॥
तृणधान्यानि नीवाराः स्त्री गवेधुँर्गवेधुका॥

स कांडो गृहीतफलत्वाभिष्फलः पलालः स्यात् एकं "सरम, कडवा, बादूक इति ख्यातस्य । क्लीबे पलालम्" । कडंगरः "करंकर इति इरदत्त-पाठः "। बुसं " बुषवेषतुषारतोषा इति षभेदान्मूर्धन्यांतमि " द्वे पछाछा-दिशोदस्य भूस इति ख्यातस्य । तुष इत्येकं बीह्यादेस्त्वचि "कोंडा" इति ख्यातायाम् ॥ २२ ॥ श्रुक्षणं क्रशं तीक्ष्णं निशितं एतादृशं यद्रग्रं यवादेस्तत्र श्रुक इसेकम्। " क्रीवे श्रुकम्।" शमी शिवा "शिविः शिवी चेत्यपि दंत्यादिर्वा " द्वे शेंग इति मिसद्धस्य माषादिफलस्य । उत्तरे ऋद्धादयश्च-त्वारो वाच्यलिंगाः । ऋदं आवसितं "अवसितम्। अवसितमृदे ज्ञानेऽपीति विश्वः । द्वे अपनीततृणस्य राशीकृतस्य धान्यस्य । पूतं बहुलीकृतं द्वे अप-नीतवुसस्य धान्यस्य । शूर्पादिना शोधितस्येत्येके ॥ २३ ॥ शमीमभवं धान्यं तत्र माष्मुद्रादयो भेदाः। "यदुक्तं रत्नकोशे। मुद्रो माषो राजमाषः कुछि-त्थश्चणकस्तिलः । कलायस्तूवर इति वामीधान्यगणः स्मृत इति " एकम् । श्रुकसहितं धान्यं श्रुकधान्यं तत्र यवगोधूमादयो ज्ञेयाः एकम् । बृहन्नालो बहुलजलोत्पन्नो त्रीहिविशेषः कलमः। एतदपेक्षया किचिदपकृष्टः षष्टिरात्रेण पच्यमानः पष्टिकः । आदिशब्दाद्रक्तादिराजशाल्यादयः एते शालयः स्युः एकम्। अमी माषयवशालिकलमषष्टिकाद्याः पुंसि ॥ २४ ॥ नीवारो मुन्य-स्रभेदः नेर "देवभात " इति प्रसिद्धः । बहुवचनात् क्यामाकादयो गृह्यंते । एते तृणधान्यानि स्युः एकम्। गवेधुः " गवेडुरिसपि " गवेधुका द्वे मुन्य-स्रविशेषस्य " कसईचें बीं इति मसिद्धस्य । इदं कसाड, कसा इति कोंकणे मिद्रम्। गवा जलेन तत्र वा एथते। एथ वृद्धौ "। अयोग्रं मुसलः "द्वे

अयोगं मुसलोऽस्त्री स्यादुद्खलमुलूखलम् ॥ २५॥ प्रस्फोटनं शूर्पमस्त्री चालनी तितउः पुमान् ॥ स्यूत्पप्तेवौ कंडोलिप्टौ कटिकलिंजकौ ॥ २६॥ समानौ रसवत्यां तु पाकस्थानमहानसे ॥ पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तु बल्लवाः ॥ २७॥ आरालिका आंधिसकाः सूदा औदिनिका गुणाः ॥ आपूपिकः कांदिवको भक्ष्यकार इमे त्रिषु॥ २८॥

मुसळ इति ख्यातस्य । स्त्रीवे मुसलम् "। उद्खलं उलूखलं द्वे उलूखल " जलळ इति मसिद्धस्य " ॥२५॥ मस्फोटनं शूर्पं " सूर्पमिति दंसादिरिप " द्वे "सूप इति ख्यातस्य "। चालनी तितडः द्वे " चाळण इति मिसद्धस्य "। श्चद्रिच्छद्रशतोपेतं चालनं तितवः स्पृत इति कात्यः । "चालनं तितव भोक्तमिति स्त्रीवकांडे रत्नकोशः। न स्त्री तितज चालनीति त्रिकांडशेषः"। तनोति सारं तितजः तनोतेर्डजः सन्वचेति । स्यूतः प्रसेवः द्वे धान्यादिभर-णार्थं कृतस्य वस्त्रभांडस्य पिशवी "गोणी, यैली इति ख्यातस्य ।" सीव्यते स्म स्यूतः। " स्योनमसेवावित्यपि पाठः। स्योनस्यूतप्रसेवकाविति रभसः।" कंडोलः पिटः "पिंड इत्यपि। पिंडो वोले बले सांद्रे देहागारैकदेशयोः। देहमात्रे निवापे च गोलिसहकयोरपीति मेदिनी। " द्वे वेणुदलादिरचित-भांडस्य " पांटी, काणग इत्यादिख्यातस्य । " कटः किलिजकः द्वे वंशा-दिविकारस्य "करंडा इत्यादिख्यातस्य।" कटत्यावृणोतीति कटः॥२६॥ समानाविति स्यूतादिभिर्युगलैः संबध्यते । रसवती पाकस्थानं महानसं त्रीणि पाकस्थानस्य सैंपाकघर, पाकशाला इति ख्यातस्य । तस्य पाक-स्थानस्याध्यक्षः अधिकृतः पौरोगवः स्यात् एकं " वांकनीस इति ख्यातस्य। पुरः पूजिता गौर्भूमिः पुरोगवी तस्येदमित्यण् । पौरोगवः " स्रूपकारः बल्लवः ॥ २७ ॥ आराहिकः आंधिसकः । अंधः ओदनं शिल्पं येषां ते । उक् । सूदः औदनिकः गुणः सप्त पाककर्तुः " आचारी इति ख्यातस्य । आद्यं द्वयं व्यंजनकारस्येति क्षीरस्वामी । आपूपिकः कांदविकः भक्ष्यकारः रे भक्ष्यंकारः भक्षकार इत्यपि " त्रीणि भक्ष्यकारस्य । भक्ष्यं तैलपकादि । इमे पौरोगवाद्याः वाच्यिलिंगाः ॥ २८ ॥ अञ्चतं उद्धानं " उध्मानमिसपि "

अश्मंतमुद्धाँ नैमधिश्रयणी चुक्किरंतिका ॥ अंगारधानिकांऽगारशकट्यपि इसंत्यपि ॥ २९ ॥ इसन्यप्यथ न स्त्री स्यादंगारोऽलातमुल्मुकम् ॥ क्कीबेंऽबरीषं श्राष्ट्रो ना कंदुर्वा स्वेदनी स्त्रियाम् ॥३०॥ अलंजरः स्यान्मणिकः कर्कर्यार्हुर्गलंतिका ॥ पिठरः स्थाल्युखाँ कुंडं कलशास्तु त्रिषु द्वयोः ॥३१॥ घटः कुटनिपावस्त्री शारावो वर्धमानकः ॥

जत् ध्मायते । ल्युट् । " जद्धारमित्यपि ।" अधिश्रयणी चुन्निः " चुन्नीत्यपि" अंतिका। "अंदिकेसपि। अंद्यतेऽत्र। अति अदि वंधने। ण्वुछ्।" पंच चुछ्केः अध- चूल इति ख्यातायाः । अश्मनोऽप्यंतोऽत्राश्मंतः ।" श्रीन् पाके । अधि-श्रियेतास्यां अधिश्रयणी । अंगारधानिका अंगारशकटी इसंती ॥ २९ ॥ इसनी चतुष्कमंगारशकट्याः आगटी, "शेगडी " इति ख्यातायाः। अंगारः अलातं उल्पुकं त्रीणि प्रज्वलत्काष्ट्रस्य । "आद्यमेकं निलारा इति ख्यातस्य । अग्रिमद्वयं कोलीत इति ख्यातस्येत्यिप मतम् । अंगारमुल्मुके न स्त्री पुंछि-गस्तु महीसुत इति विश्वः"॥ अंवरीषं भ्राष्ट्रः द्वे चणकादिभर्जनपात्रस्य " खापर, रान्हे इति ख्यातस्य ।" भृज्यतेऽस्मिन् भ्राष्ट्रः । कंदुः स्वेदनी द्वे यद्यनिर्माणोपयोगिनो भाटीति प्रसिद्धपात्रस्य । कंदुर्वा ना विकल्पेन पुमान् पक्षे स्त्री ॥ ३० ॥ अलंजरः "अलिंजर इत्यपि" मणिकः द्वे महाकुंभस्य "माठ, ढेरा इति ख्यातस्य ।" कर्करी आलुः "आलूरिसपि" गलंतिका त्रयं तंडुलादिमक्षालनोपयोगिन्याः गलंतिकायाः "गळती इति ख्याताया ना, रोवळी इति लौकिकमसिद्धिः। अथवा झारी इत्यपि मसिद्धायाः" गलत्यंभोऽस्या गलंतिका । पिठरः स्थाली उसा "उपत्यपि" कुंडं चत्वारि स्थाल्याः । "पिठरः स्थाल्यां न क्लीबिमिति मेदिनी । स्थालं भाजनभेदेऽपि स्थाली स्यात्पाटलोखयोरिति मेदिनी । कुंडी कमंडली जारात्पतिवत्नीसुते पुमान् । पिठरे तु न नेति विश्वमेदिन्यौ ।" कलशः । "दंत्यांतोऽपि । केन जलेन लसित कलसः" ॥ ३१ ॥ घटः कुटः निपः चत्वारि कलशस्य । कल्यां कल्या । द्वयोरिति घटेन संबध्यते । घटी । अस्त्रीति शरावेण संबंध्यते । श्वारावः "सराव इति दंत्यादिरिप" वर्षमानकः द्वे पात्रभेदस्य "मालटी 28

ऋँजीषं पिष्टपचनं कंसोऽस्त्री पानभाजनम् ॥ ३२॥ कुतूः कृतेः स्नेहपात्रं सैवाल्पा कुतुपः पुमान् ॥ सर्वमावपनं भांडं पात्रामत्रं च भाजनम् ॥ ३३॥ दिवः कंबिः खजाका च स्यात्तर्दूर्वारुहस्तकः ॥ अस्त्री शाकं हरितकं शियुरस्य तु नाडिका ॥ ३४॥ कलंबश्च कडंबश्च वेषवार उपस्करः ॥ तितिडीकं च चुकं च वृक्षाम्लम्थ वेस्लजम् ॥ ३५॥

इति मसिद्धस्य ।" ऋजीषं "ऋचीषिमत्यपि ।" ऋच शब्दे । बाहुलकात्की-षच्। पिष्टपचनं द्वे पिष्टपाकोपयोगिनः पात्रस्य "तवा, कढई इति ख्यातस्य।" कंसः पानभाजनं "द्वे क्षीरादिपानपात्रस्य"॥ ३२॥ क्रुत्तेश्वर्मणः स्नेहपात्रं तैलाद्याधारपात्रं कुतूः स्यात् एकं "बुधला इति ख्यातस्य।" स्त्रियाम्। सैव कुतूरल्पा हस्वा चेत्कुतुपः । कुत्वा डुपच् । वुधली डपकी इति लौकिक-भाषायाम् । सर्वे "स्यूतादि पिठरादि च" पात्रमात्रं आवपनादिसंज्ञम् । आवपनं भांडं पात्रं अमत्रं भाजनं पंच "भांडें आयधण इति ख्यातस्य। पिबसनेन पात्रम्"॥ ३३ ॥ दिवः "दवीं" कंबिः "कंबी" खजाका त्रयं स्त्रियां दर्चाः "पळी इति ख्यातायाः।" खजति मध्नाति पाकं खजाका। तर्दुः दारुइस्तकः द्वे दर्वीभेदस्य "डवली इति ख्यातस्य । दारुणो इस्तको दारुइस्तकः "। तर्दूः पुंसि । अयं परिवेषणाद्युपयोगी । शाकं हरितकं शिष्ठः त्रयं वास्तुकादेः शाकस्य । शक्यते भोक्तुमनेन शाकम् । शिग्रुः पुंसि । सौभांजनेऽपि शिग्रुरुक्तः । अस्य शाकस्य नाडिका नालम् ॥ ३४ ॥ कलंबः कढंब इति च स्यात द्वे "देंट इति ख्यातस्य"। वेषवारः "वेसवारः वेश-बार इत्यपि" उपस्करः द्वे शाकादिसंस्कारार्थं रचितहरिद्रासर्पपमरीचादि-चूर्णस्य । "आत्रेयसंहितायामुक्तम् । चित्रकं पिष्पछीमूळं पिष्पछी चन्यना-गरम् । धान्याकं रजनीश्वेततंडुलाश्च समांशकाः । वेसवार इति ख्यातः शाकादिषु नियोजयेदिति " "दश पलानि इरिद्रायाः । विश्वतिपलानि घान्याकस्य । पंच पलानि शुद्धजीरकस्य । सार्द्धयपलं मेथिकायाः । एत-चतुष्ट्यं भिंतमेव प्राह्मम् । त्रीणि पलानि मरीचस्य । अर्द्धपलं हिंगोः ।

मैरीचं कोलकं कृष्णमूषणं धर्मपत्तनम् ॥
जीरको जरणोऽजाजी कणा कृष्णेतु जीरके ॥३६॥
सुषवी कारवी पृथ्वी पृथुः कालोपकुंचिका ॥
आईकं शृंगवेरं स्यादथ छत्रा वितुन्नकम् ॥ ३७॥
कुर्रतुंवरू च धाँन्याँकमथ शुंठी महोषधम् ॥
स्त्रीनपुंसकयोर्विश्वं नागरं विश्वभेषजम् ॥ ३८॥
आरनालकसौवीरकुल्माषाभिषुतानि च ॥
अवंतिसोमधान्याम्लकुंजलानि च कांजिके॥३९॥

एतत्सर्वमेकत्र संयोज्य संगर्दितं वेसवार इसन्ये"। तितिडीकं "तितिडीक-मित्यपि" चुक्रं वृक्षाम्लं त्रयं तितिडीकस्याम्लभेदस्य "आमसोल इति ख्यातस्य "। वेळ्ळजम् ॥ ३५ ॥ मरीचं "मरिचमित्यपि" कोलकं कृष्णं ऊषणं धर्मपत्तनं षद्वं मरीचस्य मिरिं इति ख्यातस्य । ऊषणं दीर्घा-द्यम्। "इस्वाद्यपि। उपणं मरिचे क्लीविमिति मेदिनी"। जीरकः जरणः अजाजी कणा चत्वारि जीरकस्य । अजाजी स्त्री ॥ ३६ ॥ मुपवी कारवी पृथ्वी पृथुः काला उपकुंचिका पद्धं कृष्णवर्णे जीरके ''काळें जिरें, काळेरें इति ख्याते।" आईकं श्वंगवेरं द्वे आईकस्य। शुंठ्याः पूर्वक्रपमिदम्। "आलें इति ख्यातम् ।" छत्रा बितुन्नकम् ॥ ३० ॥ कुस्तुंबरु "कुस्तुंबरीति भरत-मालायाम् । " धान्याकं "धन्याकम् । ह्रस्वादीति मुकुटः । धन्याकं धान्यकं धन्यं कुस्तुंबुरु धनीयकमिति रभसः। धनेयकमित्यपि " चत्वारि कोथिविरि "धणे" इति रूयातस्य ।" शुंठी "शुंठिरिति द्रस्वांतोऽपि । सधन्याशुंठिसैं-घवमिति वैद्यकम । " महीषधं विश्वं नागरं विश्वभेषजं पंच शुंठ्याः । स्त्रियां तु विश्वा । "विश्वस्य दोषस्य भेषजम् ॥ ३८॥ आरनालकं सौवीरं कुल्वाषा-मिषुतं अवंतिसोमं धान्याम्छं कुंजलं कांजिकं सप्तकं कांजिकस्य । कुल्मापै-र्घस्वित्रयवादिभिरभिषूयते स्म कुल्यषाभिषुतम् । कुल्माषमिति पृथग्वा । कुल्माषं कांजिकेऽपि चेति विश्वः। "कुल् अर्धस्विनः माषोऽस्मिन्कु-ल्माषः।" अवंत्या सूयते अवंतिसोमम्। आह च "धन्वंतरिः।" कांचिकं कांजिकं वीरं कुल्माषाभिषुतं तथा। अवंतिसोमं धान्याम्लमारनालं महारसम्।

सहस्रविधि जतुकं बाँहीकं हिंगु रामठम् ॥
तत्पत्री कारवी पृथ्वी बाष्पिका कबरी पृथुः ॥४०॥
निशाख्याँ कांचनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी ॥
सामुदं यन्न लवणमङ्गीवं विश्तरं च तत् ॥ ४१॥
सैंधवोऽस्त्री शीतिशवं माणिमंथं च सिंधुजे ॥
रौमकं वसुकं पाक्यं बिढं च कृतके द्रयम् ॥ ४२॥
सौवर्चलेऽक्षरुचके तिलकं तत्र मेचके।

सौवीरं च सुवीराम्छं तथा चुक्रं तुषोदकमिति॥ ३९॥ सहस्रवेधि जतुकं बाहीकं "वाह्निकं" हिंगु रामठं पंच हिंगुवृक्षस्य निर्यासे । सहस्रं विध्यति गंधेन सहस्रवेधि । इन्नंतं क्रीवे । तस्य हिंगुनः पत्री तत्पत्री । "त्वक्पत्री । तत्पत्री त्वचमाख्यातं त्वक्पत्री कारवीति चेति रुद्रः । त्वक्पत्रीति च कारव्यामिति हैमः।"कारवी पृथ्वी बाष्पिका "बाष्पीकेसपि पाठः" कवरी पृथुः पंचकं हिंगुतरोः पत्र्यामिसर्थः ॥४०॥ निशा कांचनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी पंच इरिद्रायाः । निशाख्या निशापर्यायवाच्येसर्थः । तेन रजनी रात्रिरित्याद्यपि । निशाहेति कचित्पाठः । यत्तामुद्रं समुद्रभवं छवणं तत् अक्षीवं "अक्षिव-मिसापि " विश्वरं "विसरिमत्यिप " द्वे ॥ ४१ ॥ सैंधवः शीतिशिवं "सित-शिवं सितं शुभ्रं च तिच्छवं च" माणिमंथं सिधुनं चत्वारि सिधुने छत्रणे "बोंदेलोण इति ख्याते"। सिंघुदेशे भवं सैंचवम्। मणिमंथपर्वते भवं माणि-मंथम् । मणिवंधिमसपि पाठः । रौमकं वसुकम् । "वसुकिमिति हेमचंद्रः । बस्तकम् । बस्त इव बस्तकम् अजगंधित्वात् । रौमके बस्तकं वस्तिति नाम-माला।" द्वे शांभरलवणस्य । शांभरिदेशे रुमानामको लवणाकरः तत्र भवं रौमकम्। "सांभरलोण इति रूपातम्। पाक्यं विडं द्वयं द्वे नामनी कृतके कृत्रिमे लवणे "बिडलोण इति रूयाते।" पाके साधु पाक्यम्। क्षारमृत्तिकां हि पाचियत्वा छवणं कुर्वति ॥४२॥ सौवर्चछः अक्षं रुचकं त्रीणि मधुरछव-णस्य छवणभेदस्य । हृद्यगंघमेतत् "संचळलार इति ख्यातम् ।" तत्र सौव-र्चले मेचके कृष्णवर्णे तिलकमित्येकम् । यद्वेषाः । कृष्णसौवर्चलगुणा लवणे गंधवर्जित इति । मत्स्यंडी फाणितं "द्वे राव काकवी इति ख्यातस्य।" मत्स्यंडी फाणितं खंडिविकारः शर्करा सिता ॥ ४३॥ कूचिंका क्षीरिवकृतिः स्यादसाला तु मार्जिता ॥ स्यात्तमनं तु निष्ठानं त्रिलिंगा वासितावधेः ॥ ४४॥ शूलाकृतं भिटत्रं स्याच्छूल्यमुख्यं तु पैठरम् ॥ प्रणीतमुपसंपन्नं प्रयस्तं स्यात्सुसंस्कृतम् ॥ ४५॥ स्यात्पिच्छलं तु विजिल्लं संमुष्टं शोधितं समे ॥ चिक्कणं मसृणं स्निग्धं तुल्ये भावितवासिते ॥ ४६॥

खंडविकारः शर्करा सिता त्रीणि शर्करायाः " खडी साकर, पिठी साकर इति भेदभिन्नायाः।" पंचापि शर्कराया इत्येके ॥ ४३ ॥ दध्यादिना क्षीरस्य विकृतिः कूर्चिका । यदाहुः । दथ्ना सह पयः पकं यत्तत्याद्दिक्-र्चिका। तकेण पकं यत्क्षीरं सा भवेत्तककू चिकति। एकम्। रसाला माजिता द्वे दिधमधुशर्करामरीचाद्रीदिभिः कृतस्य लेह्यस्य "श्रीखंड इति ख्यातस्य । यदुक्तं सूपशास्त्रे । अर्घाढकः सुचिरपर्युषितस्य दध्नः खंडस्य षोडश पलानि शाशिष्रभस्य । सर्पिष्पलं मधु पलं मरिचं द्विकर्षे शुंठ्याः पलार्धमपि चार्धपलं चतुर्णीम् । सुक्ष्मे पटे छलनया मृदुपाणिघृष्टा कर्पूरधूलिसुरभीकृतपात्रसंस्था । एषा वृकोदरकृता सरसा रसाला या स्वादिता भगवता मधुसूदनेनेति।" तेमनं निष्ठानं द्वे व्यंजनस्य दध्यादेः "कढी इति ख्यातस्य ।" तिमत्याद्री-भवसन्नमनेन तेमनम् । सूपाद्यपि तेमनमुपचारात् । इतः परं वासितांता वाच्यिताः ॥४४॥ शूलाकृतं भटित्रं शूल्यं त्रयं शूलेन संस्कृतस्य मांसादेः। शुलेन पकं शुलाकृतम् । शुलात्पाक इति डाच् । शुलं लोहशलाका । उल्यं पैठरं द्वे स्थालीसंस्कृतस्यात्रादेः । प्रणीतं उपसंपन्नं द्वे रसादिसंपन्नस्य व्यंज-नादेः । प्रयस्तं सुसंस्कृतं द्वे प्रयत्ननिष्पन्नस्य घृतपकादेः ॥ ४५ ॥ पिच्छिछं विजिलं विज्जलं "विज्जनं चेत्यिप" दे मंडयुक्तदध्यादेः " साई मुद्धां दहीं महा इति ख्यातस्य ।" संमृष्टं शोधितं द्वे केशकीटाचपनयनेन शोधितस्या-न्नादेः । चिक्कणं मस्रणं स्निग्धं त्रीणि स्निग्धस्य । चिनिति अव्यक्तं कणति चिकणम्। कण शब्दे। भावितं वासितं द्वे पुष्पादिद्रव्यांतरेणाधिवासि-तस्य । यथा धूपेन भावितास्तिलाः । वास्यते द्रव्यांतरेण मिश्रीक्रियते धूप-

आपकं पौलिर्षम्यूषो लाजाः पुंभूम्नि चाक्षताः ॥
पृथुकः स्याचिपिटको धाना भ्रष्टयवे स्त्रियः ॥४९॥
पूषोऽपूपः पिष्टकः स्यात्करंभो दिधसक्तवः ॥
भिःसा स्त्री भक्तमंधोऽन्नमोदनोऽस्त्री सदीदिविः॥४८॥
भिःसटा दिधिका सर्वरसाग्रे मंडमस्त्रियाम् ॥
मासराचामनिस्नावा मंडे भक्तसमुद्रवे ॥ ४९॥
यवागूरुष्णिका श्राणा विलेपी तरला च सा ॥

युष्पादिना वाडिभवास्यते वासितमिति स्वामी । धूपितं वासितं विदुरि मुनिः ॥ ४६ ॥ आपकम् ईषत् पकम् । आङ् ईषदर्थेऽत्र । पौलिः अभ्यूषः "अभ्युषः अभ्योषश्चापि ।" त्रयं "अर्द्धस्त्रित्रयवादेर्घृतादिना भर्जितयवा-देवां घृतपकान्नस्य पोळी इत्यादिमसिद्धस्य ।" लाजाः भाजतत्रीहयः । पुंभूमि पुंसि वहुत्वे च। एवमसता अपि पुंभूमि । असता यवा इति पुरा-णम् । एकैकस्याभिधानं पुंबहुत्वविधानार्थम् । "लाजः स्यादाईतंडुले । नपुंसकमुशीरेऽथ स्त्रियां पुंभू स्नि चाक्षता इति मेदिनी । अक्षतं न द्वयोः पंडे छाजेषु त्रिष्वहिंसिते। यवेऽपि कचिदिति मेदिनी।" पृथुकः चिपिटकः द्वे आईभ्रष्टवीहितंडुलस्य "पोहे इति मसिद्धस्य।" धाना इत्येकं भ्रष्टयवे वर्तते । नित्यं स्त्रियां बहुत्वे च ॥ ४७ ॥ पूपः अपूपः पिष्टकः त्रीणि तंडुल-पिष्टरचितस्य भक्ष्यभेदस्य "वडा, घारगा इत्यादिख्यातस्य।" अपूपः पिष्टपूपः स्यादिति मुनिः। यञ्चश्यम्। चंद्रांशुनिर्मलाः पूपाः शालितंडुलनि-मिंता इति। दिधयुक्ताः सक्तवो दिधसक्तवः करंगः स्यात्। "क्रंब इत्यपि । केन जलेन रंवते । रवि शब्दे । एकम् । सक्तवस्तु धानाचूर्णम् ते च पायेण पुंभूमि । भिःसा भक्तं अंधः अन्नं ओदनः दीदिविः षद्भम-न्नस्य। अंघः सांतम्। ओदनोऽस्त्री। दीदिविः पुंसि ॥ ४८॥ भिःसटा दिग्धिका द्वे दग्धान्नस्य "करप इति ख्यातस्य"। सर्वेषां रसानां द्रवद्र-व्याणां अग्रं अग्रिमो द्रवः मंडः स्यात् । "क्षीबे मंडम् । एकं निवळी इति ख्यातस्य । " मासरः आचामः निस्नावः "विस्नाव इति मुकुटः" त्रीणि भक्तसमुद्भवे मंडे नीस "पेज" इति ख्याते ॥ ४९ ॥ यवागूः जिल्ला श्राणा विलेपी तरला पंच द्रवदोदनस्य "आटवल, पातळ भात, कहेरी ("म्रक्षणाभ्यंजने तैलं कृसरस्तु तिलौदनः"॥)(१)
गव्यं त्रिषु गवा सर्वं गोविद् गोमयमिस्त्रयाम्॥५०॥
तज्ञ शुष्कं करीषोऽस्त्री दुग्धं क्षीरं पयः समम्॥
पयस्यमाज्यदध्यादि दप्तं दिधे घनेतरत्॥५१॥
घृतमाज्यं हिवः सिर्पिनवनीतं नवोद्दृतम्॥
तज्ञ हैयंगवीनं यत् ह्योगोदोहोद्धवं घृतम्॥५२॥
दंडाहतं कालशेयमरिष्टमपि गोरसः॥
तक्रं ह्यदिश्वन्मथितं पादांब्वधांबु निर्जलम्॥५३॥

इति ख्यातस्य।" यवागूदीवीता। "म्रक्षणेत्यर्घ क्षेपकम्। म्रक्षणं अभ्यं-जनं द्वे तैलस्य । तिलमिश्र ओदनः कृसरः स्यादेकम्"। गवां सर्व गोरिंदं गवि भवं गोविकार इसाद्यर्थेषु यत्क्षीरादि तद्गव्यं स्यात् एकम्। "त्रिषु। द्धिदुग्धादेः"। गोविद् गोमयं द्वे गोः पुरीषे "शेण इति ख्याते"। गोविद् षांता स्त्री ॥ ५० ॥ तद्गोमयं शुष्कं करीषं स्यात् एकं "गोवरी इति ख्यातस्य "। दुग्धं क्षीरं पयः त्रीणि "दूध इति ख्यातस्य "। पयः सांतम् । पयसो विकारो यदाज्यदध्यादि तत्पयस्यम् । "आदिना तक्रं नवनीतम्"। यद्धनादितरत् श्लथं दिध तत् द्रप्तं स्यात् । "द्रप्स्यमिति भरतमालायाम्। द्रप्तः पुंस्यपि । एकं पातळ दहीं इति प्रसिद्धस्य" ॥ ५१ ॥ घृतं आज्यं इविः सिपः चत्वारि घृतस्य । हविषी सिपिषी "हविः सिपिषि होतव्ये इति हैपः"। अंजनीयमाज्यम् । आङ्पूर्वादंजेः संज्ञायां क्यप् । नवनीतं नवो-द्धतं द्वे "लोणी इति ख्यातस्य"। मथिताइभ्रो नवं तत्कालमुद्धतं ह्योगोदो-होद्भवं पूर्विदनमाप्तगोक्षीरघृतं हैयंगवीनं स्यात् । एकं "एकरात्रपर्युषिताइभ्र जत्पन्नस्य घृतस्य "। हाः पूर्वदिने यो गोदोइस्तस्मादुद्भवो यस्य तत्। हैयं-गवीनं संज्ञायाम् । ह्यो गोदोहस्य हियंगुरादेशः विकारार्थे खञ् च निपा-सते ॥ ५२ ॥ दंडाहतं कालशेयं अरिष्टम् । अरिष्टमशुभे तक्रे स्रतिकागार आसवे । शुभे मरणचिह्ने चेति विश्वः । गोरसः चत्वारि दंडमंथितस्य गोर-समात्रस्य । तद्विशेषमाइ । पादांबु चतुर्थाशमुदकं यत्र तदंढाहतं तक्रमित्यु-च्यते । अर्थीबु अर्धमुदकं यत्र गोरसे तदुदिश्वत् । तांतम् । "उदकेन श्वयति वर्द्धते इति विग्रहः । दुओश्वि गतिवृद्धयोः ।" निर्ज्छं जलराहितं दिधमंथन-

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

मंडं दिधिभवं मस्तु पैयिषोऽभिनवं पयः ॥
अशनाया बुभुक्षा क्षुद्रासस्तु कवलः पुमान् ॥ ५४ ॥
सपीतिः स्त्री तुल्यपानं सिग्धः स्त्री सहभोजनम् ॥
(उदन्यातु पिपासा तृद् तर्षो जिग्धस्तु भोजनम्॥५५॥)(१)
जैमनं लेह आहारो निर्धासो न्याद इत्यपि ॥
सौहित्यं तर्पणं तृप्तिः फेला भुक्तसमुज्झितम् ॥ ५६ ॥
कामं प्रकामं पर्याप्तं निकामेष्टं यथेप्सितम् ॥
गोपे गोपालगोसंख्यगोधुँगाँभीरबञ्चवाः ॥ ५७ ॥

मात्रेण मथितमित्युच्यते। एकैकम् ॥ ५३ ॥ दिधभवं मंडं अग्रिमं मस्तु स्यात्। एकम् झीवे । "द्रश्च उपरिभागस्य । वस्त्रनिस्तद्धिजलस्येत्यपि मतम् "। अभिनवं पयः नवमस्तायाः गोः क्षीरं सप्तदिनाविध पीयूषः स्यात्। पीयूषं सप्तदिवसावधि क्षीरे तथाऽमृत इति विश्वमेदिन्यौ । "पेयूषमिति मुकुटः " तत्कथितं सत्पीयूषशब्दवाच्यमित्येके । एकम् । अशनाया वुभुक्षा क्षुत् त्रयं क्षुधः । क्षुत्स्त्री धकारांतः । "अशनस्य इच्छा अशनाया । क्षुधे-त्यन्यत्र"। ग्रासः कवलः द्वे "घांस इति ख्यातस्य । क्वलार्थक इसपि पाठः "॥ ५४ ॥ सपीतिः तुल्यपानं द्वे सहपानस्य । सग्धिः सहभोजनं द्वे "सहभोजनस्य" तत्र साग्धः स्त्री । उदन्या पिपासा तृद् तर्षः चत्वारि तृषः । तृद् षांता । तर्षः पुंसि । "तृषा लिप्सातृषोः स्त्रियामिति विश्वः"। जिम्बः भोजनम् ॥ ५५ ॥ जेमनं "जमनिमति द्विरूपकोशः" लेहः "लेपः। छेपस्तु छेपने। अशने च सुरायां चेति हेमचंद्रः।" आहारः निघासः "निघस इत्यपि" न्यादः सप्त भोजनस्य । जिभ्धः स्त्री । सौहित्यं तर्पणं तृप्तिः त्रीणि तृप्तेः । पूर्वे भुक्तं पश्चात्समुज्झितं भुक्तवोत्सृष्टु-मिति यावत् सा फेळा स्यात् । फेळीरिति जटाधरः" एकम् ॥ ५६ ॥ कामं मकामं पर्याप्तं निकामं इष्टं यथेप्सितं षद्धं यथेप्सितस्य । क्रियाविशेषणान्ये-तानि । यथा कामं भुंकते स्म । गोपः गोपालः गोसंख्यः गोधुक् "बोदुहः। गोपगोदुहबछवा इति त्रिकांडशेषः।" आभीरः "अभीर इत्यपि। अभि ईरयित ईर गत्यादौ ।" बल्लवः षद् गोपालस्य । गोदुहौ ॥ ५७ ॥ गोमिह- गोमहिष्यादिकं पादबंधनं द्वौ गवीश्वरे ॥
गोमान्गोमी गोकुलं तु गोधनं स्याद्गवां वर्जे ॥५८॥
त्रिष्वाद्गितंगवीनं तद्गावो यत्राशिताः पुरा ॥
उक्षा भद्रो बलीवर्द ऋषभो वृषभो वृषः ॥ ५९॥
अनङ्गान्सौरभेयो गौरुक्षणां संहतिरौक्षकम् ॥
गव्या गोत्रा गवां वत्सधेन्वोर्वात्सकधैनुके ॥ ६०॥
वृषो महान्महोक्षः स्याद्गृद्धोक्षस्तु जरद्गवः ॥
उत्पन्न उक्षा जातोक्षः सद्यो जातस्तु तर्णकः ॥६१॥
शकृत्करिस्तु वत्सः स्याद्दस्यवत्सतरौ समौ॥

ष्यादिकं पादवंधनिमत्युच्यते । पादेन पादे वा वंधनमस्येति । यादवं धन-मित्येके पेटुः । तत्र, गवादि यादवं वित्तमिति कोशांतरप्रमाणम् । आदिना खराजाविकादेर्ग्रहणम् । गोमान् गोमी द्वौ शब्दौ गवीश्वरे गवां स्वामिनि । गोमंतौ । गोमिनौ । गोकुछं गोधनं द्वे गवां त्रजे गोसंबंधिसमूहे ॥ ५८ ॥ यत्र पुरा गाव आशिताः भोजिताः तत्स्थानं आशितंगवीनं एकम्। त्रिषु लिंगत्रये । उक्षा भद्रः वलीवर्दः "वरीवर्दः" ऋषभः वृषभः वृषः ॥ ५९ ॥ अनड्वान् । अनः शकटं वहतीति । अनः क्रीवं जले शोके मातृस्यंदनयो्र-पीति रभसः । सौरभेयः गौः नव वृषभस्य । उक्षाणौ । अनद्वाहौ । गावौ । "स्त्रियां अनुदाही। आमनदुद्दः स्त्रियां वा। अनुदुद्दीत्यपि।" उक्ष्णां वृष-भाणां संहतिः समूह औक्षकं स्यात् एकम् । गवां संहतिः गच्या गोत्रा द्वे । वत्सानां संहतिर्वात्सकम् । धेनूनां संहतिर्धेनुकम् । एकैकं क्रमेण ॥ ६० ॥ महान्वृषो महोक्षः एकं "महावृषस्य । अचतुरेति साधुः । दृद्धोक्षः जरद्रवः द्वे वृद्धवृषभस्य । यन्मालायाम् । महोक्षः स्यादुक्षतरः स्कांधिकः स्कंधवाहकः । षोडन्षड्दशनो वत्सः कूटो भग्नविषाणक इति ।" उत्पन्नः बलीवर्दभावं प्राप्तः उक्षा जातोक्षः स्यात् एकम् । सद्यो जातो वृषस्तर्णकः स्यात् एकम् ॥ ६१ ॥ शक्नुत्करिः वत्सः द्वे । दम्यः वत्सतरः द्वे स्पष्टतारुण्यस्य । वत्सत्वं स्वल्पमस्य वत्सतरः । षंडता गोपतित्वं तद्योग्य आर्षभ्यः एकम् । षंडः "शंढ इसपि" गोपतिः इट्चरः " इत्वर इसपि" त्रीणि स्वेच्छाचारिणो आर्षभ्यः षंडतायोग्यः षंडो गोपतिरिट्चरः ॥ ६२ ॥
स्कंधदेशे त्वस्य वहः सास्ना तु गलकंबलः ॥
स्याव्रस्तितस्तु नस्योतः प्रष्ठवाइ युगपार्श्वगः ॥६३ ॥
युगादीनां तु वोढारो युग्यपासंग्यशाकटाः ॥
खनित तेन तद्दोढाऽस्येदं हालिकसैरिकौ ॥ ६४ ॥
धूर्वहे धूर्यधौरेयधुरीणाः सधुरंधराः ॥
उभावेकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे ॥ ६५ ॥
स तु सर्वधुरीणः स्याद्यो वै सर्वधुरावहः ॥
माहेयी सौरभेयी गौरुस्ना माता च शृंगिणी ॥६६॥

वृषभस्य पोळ इति ख्यातस्य । सनोति ददाति गर्भ षंडः । इषा इच्छया चरति इद्चरः ॥ ६२ ॥ अस्य वृषभस्य स्कंधदेशे वहः स्यात् एकं "खांदा इति ख्यातस्य । " सास्ता गलकंबलः । द्वे गोः कंठे लंबमानस्य चर्मणः "स्रांकळी, कांवळ इति ख्यातस्य"। निस्तितः नस्योतः "नस्तोत इसापि पाठः" द्वे स्यूतनासिकस्य "वेसण्या वैल इति ख्यातस्य ।" नस्ये नासारंध्रे ऊतः रज्ज्वा मोतः नस्योतः। प्रष्टवाद् "पष्टवाडिति रेफरहितमिति स्वामी।" युगपार्श्वगः द्वे दमनार्थं युग्येन सह स्कंघे वद्धकाष्ट्रस्य। युगस्य स्कंधकाष्ठस्य पार्श्वं गच्छतीति युगपार्श्वगः ॥ ६३ ॥ युगस्य वोढा युग्यः । वत्सानां दमनकाले स्कंधे काष्ट्रमासज्यते स मासंगः तस्य वोढा मासंग्यः ''लोढण्या बैल इति ख्यातः।" शकटस्य वोहा शाकटः एकैकम्। तेन खनतीत्याद्यर्थे हालिकः सैरिकश्च स्यात्। यथा हलेन खनति हालिकः। एवं इलस्य वोढा इलस्यायं वा हालिकः । एवं सीरेण खनित सीरस्य वोढा सीरस्यायं वा सैरिकः। सीरो इलस्य पर्यायः द्वे "नांगऱ्या वैल इति ख्यातस्य" ॥ ६४ ॥ घूर्वहः धुर्यः धौरेयः धुरीणः धुरंघरः । धुरंघरेण साहिताः सधुरंधराः एते पंच शब्दाः धुरंधरवृषभस्य वाचकाः । "धूर्वहशब्दो दीर्घादिः । वोहपधाया इति दीर्घः " [धुर्य इत्यत्र तु " न भकुर्छुराम् " इति दीर्घनिषेधः]। एकधुरीणः एकधुरः एकधुरावहः त्रयं य एकामेव धुरं वहीत तस्य ॥ ६५ ॥ यः सर्वामिप धुरं वहीत स सर्वधुरीणः एकम् । माहेयी

अर्जुन्यघ्या रोहिणी स्यादुत्तमा गोषुँ नैचिकी ॥ वर्णादिभेदात्संज्ञाः स्युः शबक्तिधवलादयः ॥ ६७ ॥ दिहायनी दिवर्षा गौरेकाञ्दा त्वेकहायनी ॥ चतुरञ्दा चतुर्हायण्येवं त्र्यञ्दा त्रिहायणी ॥ ६८ ॥ वशा वंध्याऽवतोका तु स्रवह्नर्भाऽथ संधिनी ॥ आक्रांता त्रुषभेणाथ वेहह्नर्भोपघातिनी ॥ ६९ ॥ काल्योपसर्या प्रजने प्रष्ठौही बालगर्भिणी ॥ स्यादचंडी तु सुकरा बहुसूतिः परेष्टुका ॥ ७० ॥

सौरभेयी गौः उस्रा माता शृंगिणी ॥ ६६ ॥ अर्जुनी अव्या रोहिणी नवकं गवि। गावौ। मातरौ। या गोषु उत्तमा सा गौर्नेचिकी सेकम्। "निचिकी। नैचकी गौरुत्तमा तु निचिकी सा प्रकीर्तितेति नाममाला । नीचिका नीचिकी चेति द्विरूपकोशः" नीचैश्चरति नैचिकी । वर्णावयवममाणादीनां भेदात् श्वाबलीधवलादयो गवां संज्ञाः। शवली चित्रवर्णा "शवलापि" धवला श्रुक्ठवर्णा "धवल्यपि" । आदिना कपिला पाटलेसादि । अवयवभेदात् छंबकर्णा वकशृंगीसादि। "प्रमाणभेदात्दीर्घा खर्वा वामनीसादि।" एकैकम् शाद्या वयोभेदात्संज्ञाभेदमाह । द्विवर्षा द्वे वर्षे प्रमाणमस्याः सा गौद्विहायनी एकम् । एकाब्दा गौः एकहायनी एकम् । चतुरब्दा गौः चतुर्हायणी एकम् । त्रिवर्षा त्रिहायणी स्यात् एकम् । त्रिचतुभ्यी हायनस्य णत्वं वाच्यम् शा ६८ ॥ वशा वंध्या द्वे " वांझ इति ख्यातायाः । " अवतोका " वतोके-अपि " स्रवद्गर्भा द्वे अकस्मात्पतितगृभीयाः । मृतवत्सा स्रवद्गर्भैति माला । वृषभेण मैथुनार्थे आक्रांता संधिनी । संधा गर्भाधानमस्त्यस्याः संधिनी वा एकम्। वृषोपगमनाद्गर्भोपघातिनी वेहदित्युच्यते एकम् । तांतं स्त्रियाम्। विहंति गर्भ वेहत्। वेहदृषोपगतेति भागुरिः ॥ ६९ ॥ मजने गर्भग्रहणे काल्या प्राप्तकाला सा गौरुपसर्या एकम्। बाला चासौ गर्मिणी च बाल-गर्भिणी सा प्रष्टोही। "पष्टोहीत्यपि पाठः। तत्र पृषोदरादित्वात् रलोपः" अ्कम् । अचंडी सुकारा द्वे अकोपनायाः । बहुसूतिः परेष्टुका द्वे बहुमसवायाः ॥ ७० ॥ चिरममूता " बष्कयणी बष्कयिणीत्यपि । बष्कयस्तरुणवत्सः

चिरप्रसूता बष्कर्गणी धेनुः स्याद्रवसूतिका ॥
सुव्रता सुखसंदोह्या पीनोधी पीवरस्तनी ॥ ७१ ॥
दोणक्षीरा दोणदुग्धा धेनुष्या बंधके स्थिता ॥
समांसमीना सा यैव प्रतिवर्ष प्रसूपते ॥ ७२ ॥
उधस्तु क्लीबमापीनं समौ शिवककीलकौ ॥
न पुंसि दाम संदानं पशुरज्जुस्तु दामनी ॥ ७३ ॥
वैशाखमंथमंथानमंथानो मंथदंडके ॥
कुठरो दंडविष्कंभो मंथनी गैर्गरी समे ॥ ७४ ॥

सोऽस्त्यस्याः । वष्कयस्त्वेकहायनो वत्स इति शाकटायनः " द्वे दीर्घकालेन मसूतायाः । धेनुः नवसूतिका द्वे नूतनमसूतायाः । सुत्रता सुखसंदोहा " सुलसंदुहोत्यपि " द्वे सुशीलायाः " निसकीन इति ख्यातायाः "। पीनोधी पीवरस्तनी द्वे स्थूलस्तन्याः॥ ७१॥ द्रोणक्षीरा द्रोणदुग्धा द्वे द्रोण-परिमितदुग्धदात्र्याम् । वंधकं आधिस्तत्र स्थिता ऋणशुद्धिपर्यतं उत्तमर्णगृहे दोहनार्थं स्थापितेति यावत् सा धेनुष्या एकम् । वंधकं स्याद्विनिमय इति विश्वः । वंधकं आधिर्नाम गाहाण इति लौकिकभाषायाम् । या वर्षे नंषे प्रसूयते सा समांसमीनेत्येकं पंचाक्षरम् ॥ ७२ ॥ ऊधः आपीनं द्वे गोस्तनस्य "कांस इति ख्यातस्य।" ऊधः सांतं स्त्रीवम् । शिवकः कीलकः द्वे गवां वंधनार्थं निखातस्य काष्ट्रस्य "मेढ इति ख्यातस्य "। दाम संदानं दे वंधनरज्जोः " दावें इति ख्यातायाः। " संदीयते वध्यतेऽनेन संदानम्। दाम नांतम् । स्त्रियां तु दामा दामानौ । पशुरज्जुः दामनी " वंधनीत्याप पाठः '' द्वे यस्यामेकस्यां वहुग्रंथियुतायां बहवो वृषा वध्यंते तस्या रज्जोः " दावण इति ख्यातायाः।" चरणपाशस्येत्येके ॥ ७३ ॥ वैशाखः मंथः मंथानः मंथाः मंथदंडकः पंच मंथनदंडस्य " रवी इति रूयातस्य । " मंथाः मंथानौ । कुटरः । " कुटर इति पाठे तु कुट कौटिल्ये बाहुलकादरः । " दंडविष्कंभः द्वे यत्र मंथदंडो बध्यते तस्य स्तंभस्य " घुसळखांव इति ख्यातस्य ।" मंथनी गर्गरी द्वे मध्यमानद्धिपात्रस्य । मंथतेऽस्यां मंथनी । कल बीत्यपि पाठः ॥ ७४ ॥ उष्ट्रः क्रमेलकः मयः महांगः चत्वारि उष्ट्रस्य उष्ट्रस्य ॥

उष्ट्रं क्रमेलकमयमहांगाः करभः शिशुः ॥ करभाः स्युः शृंखलका दारवैः पादबंधनैः ॥ ७५ ॥ अजा छागी शृँभच्छागबस्तच्छगलका अजे ॥ मेद्रोरभ्रोरणोर्णायुमेषवृष्णय एडके ॥ ७६ ॥ उष्ट्रोरभ्राजवृंदे स्यादौष्ट्रकौरभ्रकाजकम् ॥ चक्रीवंतस्तु बालेया रासभा गर्दभाः खराः ॥ ७७ ॥ वैदेहकः सार्थवाहो नैगमो वाणिजो वणिक् ॥ पण्याजीवो ह्यापणिकः क्रयविक्रयिकश्च सः ॥ ७८॥ विक्रेता स्याद्विक्रयिकः क्रायकक्रयिकश्च समो ॥ वाणिज्यं तु वणिज्या स्यान्मूल्यं वस्नोऽप्यवक्रयः॥७९॥

शिशुः करम इत्येकम् । दारवैः काष्ठमयैः पादवंधनैरुपेताः करभाः शृंखलकाः स्युरेकम् ॥ ७५ ॥ अजा छागी द्वे "शेळी इति ख्यातायाः" । शुभः "तुभः स्तभः स्तुभश्चेसपि ? । छागः वस्तः छगलकः अजः पंचकमजस्य "वोकड इति ख्यातस्य "। मेद्रः उरभ्रः उरणः ऊर्णायुः मेषः वृष्णिः एडकः "सप्तकं मेंढकं एडका इति ख्यातस्य "। अविरित्यपि। ऊर्णायुरुदंतः ॥ ७६ ॥ उष्ट्राणां वृंदे औष्ट्रकम् । उरभ्राणां वृंदे औरभ्रकम् । अजानां वृंदे आज-कम्। क्रमादेकैकम्। चक्रीवान् बालेयः रासभः गर्दभः खरः पंच गर्दभस्य "गाढव इति ख्यातस्य"॥ ७७ ॥ वैदेहकः सार्थवाहः नैगमः " निगमः । निगमो वाणिजे पुर्यामिति विश्वः ''। वाणिजः वाणिक् पण्याजीवः आप-र्गिकः क्रयविक्रयिकः अष्टी क्रयविक्रयाभ्यां वर्तमानस्य "वाणी इति ख्यातस्य । वणिक् स्त्रियां वणिष्यायां पुमान्वाणिजकेऽपि च इति विन्दः "। निणजी ॥ ७८ ॥ विक्रेता विक्रयिकः द्वे वस्त्रपात्रादि दत्वा तन्मूल्यं गृहतः अविकणारा इति ख्यातस्य । विक्रयेण जीवति विक्रयिकः "। क्रायकः अधिकः द्वे मूल्येन वस्नादि गृहतः "विकत घेणारा इति मसिद्धस्य । क्रयेण जीवति क्रयिकः"। वाणिज्यं वणिज्यमपि । द्तवणिग्भ्यां चेति यः"। त्रणिज्या द्वे वणिजां कर्मणि "वाणीपणा इति ख्याते। वणिजां कर्म वाणिज्यम्"। मूल्यं वस्तः अवक्रयः त्रयं विक्रेयवस्तूनां मूल्यस्य "मोल इति नीवी परिपणो मूलधनं लाभोऽधिकं फलम् ॥
पौरदानं पैरीवर्ती नैमेपैनिमँपाविप ॥ ८० ॥
पुमानुपनिधिन्पांसः प्रतिदानं तदर्पणम् ॥
क्रिये प्रसारितं क्रय्यं क्रेयं क्रेतव्यमात्रके ॥ ८१ ॥
विक्रेयं पणितव्यं च पण्यं क्रय्यादयस्त्रिषु ॥
क्रीवे सत्यापनं सत्यंकारः सत्याकृतिः स्त्रियाम् ॥८२॥
विपणो विक्रयः संख्याः संख्येये ह्यादश त्रिषु ॥

ख्यातस्य"। वसस्यस्मिन्वस्तुप्राप्तिरिति वस्तः ॥ ७९ ॥ नीवी "नीविरि-सपि" परिपणः मूलघनं क्रयविक्रयादिन्यवहारे यन्मूलघनं तस्य भांडवल इति ख्यातस्य । नीवी स्त्री । परिपण्यते वृद्धचर्यं प्रयुज्यते परिपणः । मूल-धनाद्धिकं निष्पन्नं कालांतरेण स लाभः स्यात् एकं "नफा इत्यादि-रूयातस्य"। परिदानं "मतिदानिमत्यपि" परीवर्तः "परिवर्त इत्यपि" नैमेयः "वैमेयोऽपि" निमयः "विमय इत्यपि" चत्वारि परिवर्तनस्य "मोबदला इति मसिद्धस्य।" मेक् मणिदाने । निमानं निमयः ॥ ८० ॥ः उपनिधिः न्यासः द्वे निक्षेपस्य "ठेव, पुरलेलें द्रव्य इति प्रसिद्धस्य" स्मृतौ तेषां भेदो नास्ति । तस्य निक्षेपस्य निक्षेपत्रे अर्पणं मतिदानमित्युच्यते । एकम्। प्रतीपं दानं प्रतिदानम्। क्रये "क्रयविषये ग्राहका गृहीयुरिति बुद्धचा " यदापणे प्रसारितं वस्तु तत् क्रय्यं एकम्। यत्क्रेतव्यमात्रं यत्र कापि वर्तते तत्क्रेयम् ॥ ८१ ॥ एवं विक्रेयं पणितच्यं पण्यं त्रयं विक्रेयस्य बस्तुनः । क्रय्यादयो वाच्यित्रंगाः । सत्यापनं ''सत्यापना । सत्यापना सत्या-क्रंतिरिति त्रिकांडे बोपाछितात्"। सत्यंकारः सत्याकृतिः त्रयं अवश्यं मयैत-त्क्रेतच्यमित्यादि इपस्य सत्यस्य करणे "सई करणें इति ख्याते । सत्यंकारस्तु लोके सच्कार, विसार इत्यादिमसिद्धः।" सत्यस्य कृतिः सत्याकृतिः। सत्यादशपथ इति डाच्॥ ८२॥ विपणः विक्रयः द्वे "विकणे इति ख्यातस्य"। आदश "दशशब्दमभिन्याप्य" एकाद्या अष्टादशांता संख्या-शब्दाः संख्येये वर्तमानास्त्रिषु । यथा एका शाटी । एकः पटः । एकं वस्त्रम् । द्श स्त्रियः । दश पुरुषाः । दश कुलानि । "न तु विमस्यैक इत्यादि" एवं अष्टाद्रापर्यताः उदाहर्तव्याः । तत्र चतुष्पर्यता वाच्यस्तिगाः । शेषं त्रिषुः

विशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः ॥८३॥
संख्यार्थे द्विबहुत्वे स्तस्तासु चानवतेः स्त्रियः ॥
पंक्तेः शतसहस्रादि क्रमाद्दशगुणोत्तरम् ॥ ८४ ॥
यौतवं द्ववयं पाय्यमिति मानार्थकं त्रयम् ॥
मानं तुलांऽगुलिप्रस्थैगुँजाः पंचाद्यमाषकः ॥ ८५ ॥

समानम् । हिशब्दादेषां संख्येये एव वृत्तिर्ने तु संख्यायामिति स्नितम् । विश्वासाद्याः विश्वातिमारभ्य परार्द्धपर्यताः सर्वाः संख्याः सदैकत्वे निसमेक-वचनांताः । संख्येये संख्यायां च वर्तते । तत्र संख्येये यथा । एकोनविंशतिः पटाः । विश्वासा पुरुषैः कृतम् । संति शतं गाव इत्यादि । संख्यायां यथा । पटानां विश्वतिः । गवां शतम् ॥ ८३ ॥ संख्यार्थे द्विबहुवचने स्तः । संख्यां-तरार्थे वर्तमानाया विश्वसादिसंख्यायाः द्विवचने बहुवचने अपि भवत इसर्थः । यथा द्वे विश्वती । गवां शतानि । "तिस्रो विश्वतय इत्यादि । तासु विश्व-त्यादिषु नवतिपर्यताः स्त्रियाम् ॥ " पंक्तेरिति । पंक्तिर्दशसंख्या तामारभ्य दशगुणं उत्तरं यत्र तादशं संख्यानं क्रमात् शतसहस्रादि स्यात् । पंक्तिद-शाक्षरच्छंदो दशसंख्यावलिष्वपि इति विश्वः । यथा दशगुणा पंक्तिः शतं स्यात् । शतं दशगुणं सहस्रं स्यात् । एवमयुतादि । यदादुः । एकदशशतस-हस्रायुतलक्षपयुतकोटयः क्रमशः। अर्बुदमञ्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशंकवस्त-स्मात् । जलिश्चांत्यं मध्यं परार्धमिति दश्गुणोत्तराः संज्ञाः । संख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थं कृताः पूर्वेरिति ॥ ८४ ॥ यौतवं दुवयं पाय्यं इति त्रयं मानर्थकम् मानमर्थो यस्य तत्। परिमाणवाचकमित्यर्थः। यौतवं ओष्ठचांतवर्णम् । पाय्यं तालव्यसंयुक्तांतम् । तन्मानं तुलांगुलिमस्थैभिद्यते । तुल्लामानं अंगुलिमानं मस्थमानंचेति त्रिविधमित्यर्थः । एतदेवोन्मानममाण-परिमाणशब्दैः क्रमेण व्यवद्रीयते । "यदुक्तम् । ऊर्ध्वमानं किलोन्मानं परि-माणं तु सर्वतः । आयामस्तु प्रमाणं स्यात्संख्याभिन्ना तु सर्वत इति"। पंच गुंजाः आद्यमाषकः शास्त्रीयो माषकः स्यात्। यथा च शास्त्रं पंचकु-ष्णलो माष इति । एकम् । आद्येति विशेषणं द्विकृष्णलस्य राजतमाषस्य व्यावृत्त्यर्थम् । तस्य शास्त्रे पायशो व्यवहाराभावात् ॥ ८५ ॥ ते षोडश माषा अक्षः कर्षश्च स्यात् । "अस्त्री पुंसि स्त्रीवे च" द्वे "तोळा इति ख्यातस्य ।" कर्षचतुष्ट्यं पलं स्यात् एकम् । सुवर्णः विस्तः द्वे हेम्नः सुव- ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतुष्टयम् ॥
सुवर्णिबस्तौ हेम्रोऽक्षे कुरुबिस्तस्तु तत्पले ॥ ८६ ॥
तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः ॥
आचितो दश भाराः स्युः शाकटो भार आचितः॥८०॥
कार्षापणः कार्षिकः स्यात्कार्षिके ताम्रिके पणः ॥
अस्त्रियामादकदोणौ खारी वाहो निकुंचकः॥८८॥
कुडवैः प्रस्थ इत्याद्याः परिमाणार्थकाः पृथक् ॥

र्णस्याक्षे अशीतिगुंजाभिस्तुलिते सुवर्ण एवेत्यर्थः । " रुद्रस्तु । सुवर्ण स्वर्ण-विस्तयोरिति स्त्रीवमाइ।" तस्य हेम्नः पछे कुरुविस्त इत्येकम्॥ ८६॥ पलानां शतं तुला स्यात् "एकं ख्रियाम्। विशतिस्तुलाः एको भारः स्यात् एकम्। भारः स्याद्वीवधे विष्णौ पलानां द्विसहस्रक इति कोशांतरम्।" पुरुषेण हि द्वे पलसहस्रे बोढुं शक्येते । भ्रियत इति भारः । दश भाराः आचित इति स्युः। यः शाकटः शकटेन वोढुं शक्यो भारः सोऽप्याचित इत्येकम्। "आचितः शकटोन्मेषे पलानामयुतद्वय इति विश्वः"॥ ८७॥ कार्षापणः कार्षिकः द्वे राजतकर्षपरिमितरूपकस्य "रूपया इति ख्यातस्य । कार्षापणोऽस्त्री कार्षिके पणषोडिशिकेऽपि चेति कोशांतरम्।" ताम्रिके ताम्रसंवंधिकर्षमगाणे तस्मिन्कार्षिके पण इत्येकं पैसा इति ख्यातस्य । इति तुलामानमुक्तम् । अंगुलिमानं हस्तादि तु नृवर्गे उक्तम् । प्रस्थमानं त्वाह । आढकाद्यः शब्दाः परिमाणार्थकाः परिमाणविशेषवाचकाः पृथक् प्रत्येकं भिन्ना इत्यर्थः । "तत्र आढक इत्येकं पायली इति ख्यातस्य । द्रोण इत्येकं अदमणी इति ख्यातस्य । द्वे अप्यिस्त्रयाम् । खारी इत्येकं दीडमणी इति ख्यातस्य । खार इति पुंसि वा । खारिरिति इस्वांतोऽपि स्त्रियाम् । वाह इत्येकं बारामणी इति ख्यातस्य । निकुंचक इत्येकं मूठ इति ख्यातस्य" ॥ ८८ ॥ "कुडव इत्येकं पावशेर इति ख्यातस्य । कुटप इति मुकुटः । कुडपो वा। कुडवनमाणं तु । मृद्वेणुकाष्ठलोहादेः पात्रं यचतुरंगुलम् । विस्तीर्णं च तथोचं च तन्मानं कुडवं वदेत्॥ प्रस्थ इत्येकं शेर इति ख्यातस्य ।" आद्यशब्दाच्छूर्पभारादिग्रहः । यदाहुः । पलं प्रकुंचकं मुष्टिः कुडवस्तचतुष्ट्यम् । चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुष्पस्थं तथाऽऽढकम् । अष्टाढको

पाँदस्तुरीयो भागः स्यादंशभागौ तु वंटके ॥ ८९ ॥ द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्थमृक्थं धनं वसु ॥ हिरण्यं द्रविणं द्युम्नमर्थरैविभवा अपि ॥ ९० ॥ स्यात्कोश्रीश्व हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताकृते ॥ ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यं रूप्यं तद्व्यमाहतम् ॥ ९१ ॥ गारुत्मतं मरकतमझमगर्भो हरिन्मणिः ॥ शोणरत्नं लोहितकः पद्मरागोऽथ मौक्तिकम् ॥ ९२ ॥ मुक्ताऽथ विद्वमः पुंसि प्रवालं पुन्नपुंसकम् ॥

अवेद्रोणो द्विद्रोणः कूर्प उच्यते । सार्थकूर्पो अवेत्लारी द्विकूर्पो द्रोण्युदाहृता । तामेव भारं जानीयाद्वाहो भारचतुष्ट्यमिति । " अन्यच । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुंचिः कुचयोऽष्टौ तु पुष्कलम् । पुष्कलानि तु चत्वारि आढकः परिकीर्तितः। चर्तुराढको भवेद्रोण इसेतन्मानलक्षणमित्युक्तम्।" अत्र पलादित्रयं अभि-न्नम् । तत्तदेशभेदात्संख्यान्यथात्वं च । यथा मगधदेशे । द्रोणस्तु खार्याः खलु षोडशांशः स्यादाढको द्रोणचतुर्थभाग इसादि। इपकादेश्चतुर्थभागः पाद इत्युच्यते एकं "पावली इसादि ख्यातस्य" अंशः भागः वंटकः त्रीणि भागमात्रस्य "वांटा इति ख्यातस्य "॥ ८९ ॥ द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्यं ऋक्यं धनं वसु हिरण्यं द्रविणं द्युम्नं अर्थः राः विभवः त्रयोदश धनस्य। तत्र अर्थादित्रयं पुंसि । रा द्वयोविभवे स्वर्णे इति रुद्रः । रायौ रायः ॥ ९०॥ कोशः हिरण्यं द्वे अपि घटिताघटितयोईमइप्ययोः । कोशस्तालन्यांतो मूर्द्ध-न्यांतो वा। ताभ्यां हेमक्षप्याभ्यां यदन्यत्ताम्रादिकं तत्कुप्यं स्यात्। एकम्। कुप्यं हस्वादि । गुपेरादेः कत्वं च संज्ञायामिसनेनं गकारस्य ककारः । अर्था-द्भिरण्यं रूप्यं चाकुप्यं । तह्नयं कुप्यमकुप्यं च आहतं "मुद्रितं चेत्" रूप्यं "एकं नाणें इति ख्यातस्य।" इत्याहन्यतेऽस्य इत्यम्। इपादाहत इति यप् । रूप्यं स्यादाइतस्वर्णरजतं रजतेऽपि चेति विश्वः ॥ ९१ ॥ गारुत्मतं मरकतं अक्रमगर्भः हरिन्मणिः चत्वारि पाच इति मसिद्धस्य मणेः । शोण-रतनं लोहितकः पद्मरागः त्रीणि पद्मरागस्य "माणीक इति ख्यातस्य"। मौक्तिकम् ॥ ९२ ॥ मुक्ता द्वे "मोती इति मसिद्धस्य ।" मुच्यते शुक्ति-

१ अस्मिन् पादे ऽक्षराणि नव भवन्तीति चिन्त्यमिदम् ॥ २ इत्यनेनेति । इदमयुक्तम् । "राजस्यसूर्य •"— (३।१।१४४) – इति सूत्रेण गुपे: क्यप् गुपेरादेः कत्वं च संज्ञायां निपात्यते – इति तु युक्तं वक्तव्यम्॥ 30

रतं मणिईयोरअमजातौ मुक्तादिकेऽपि च॥ ९३॥ स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेम हाटकम् ॥ तपनीयं शात्रकुंभं गांगेयं भर्म कर्बुरम् ॥ ९४॥ चामीकरं जातरूपं महारजतकांचने ॥ रक्मं कार्तस्वरं जांबूनदमष्टापदोऽस्त्रियाम् ॥ ९५॥ अलंकारसुवर्णं यच्छृंगीकनकमित्यदः ॥ दुर्वर्णं रजतं रूप्यं खर्जूरं श्वेतमित्यपि ॥ ९६॥ रीतिः स्त्रियामारकूटो न स्त्रियामथ ताम्रकम् ॥ शुल्बं म्लेच्छमुखं द्वर्यष्टवरिष्ठोदुंबैराणि च॥ ९७॥

भिर्मोक्तिकम्। विद्रुमः प्रवालः "द्वे पोंवळें इति ख्यातस्य। क्वीवे प्रवालम्।" रत्नं मणिः द्वे अक्मजातौ मरकतादौ मुक्तादिकेऽपि वर्तेते। तत्र मणिः स्त्रीपुंसयोः। "स्त्रियां ङीषंतोऽपि मणी।" आदिशब्दाद्विद्रुमेऽपि। रमंते-ऽस्मिन् रत्नम् । कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकम् । एतानि पंच रत्नानि रत्नशास्त्रविदो विदुः । सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्तं प्रवालकम् । रत्न-पंचकमाख्यातं शेषं वस्तु भचक्षते इति वा । मुक्ताफलं हिरण्यं च वैडूर्यं पद्मरागकम् ॥ पुष्परागं च गोमेदं नीलं गारुत्मकं तथा । प्रवालयुक्तान्यु-क्तानि महारत्नानि वै नवेति "॥ ९३॥ स्वर्णाद्येकोनविंशतिः सुवर्णस्य। तत्र हेमभर्मणी नांते ॥ ९४ ॥ अष्टापदं स्त्रीबपुंसोः । शातकौंभीमति द्विक-पकोशः। कर्बूरमिति दीर्घमध्यं शब्दरत्नावल्याम् । "कर्चूरम् । कर्चूरः स्यात्युमान शळ्यां सुवर्णे पुंनपुंसकमिति मेदिनी । भर्ममिसदंतमिप द्विरूप-कोशे"। गांगेयं नाम गंगायाः अपसम्। तदुक्तं वायुपुराणे॥ यं गर्भं सुषुवे गंगा पावकादीप्ततेजसम् । तदुल्बं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत इति । जात-रूपमित्यत्र प्रशस्तं जातं जातरूपम् । प्रशंसायां रूपम् ॥ ९५ ॥ यदलंकार-इपं सुवर्णं तत् शृंगीकनकमित्येकम् । शृंगीति पृथगपि । यन्माला-भूषणं कनकं शृंगीति । दुर्वणादिपंचकं रजतस्य । "तत्र खर्जूरं दूरवोकारामिति रामनाथः।" अपिशब्दात्तारं कलघौतिमत्यिप ॥ ९६ ॥ रीतिः आरकूटः द्वे पित्तलस्य "तत्र रीतिः स्त्रियाम्। रीतीत्यपि। आरकूटः पुंसि स्त्रीबे

लोहोऽस्त्री शस्त्रकं तीक्ष्णं पिडं कॉलॉयसायसी ॥ अदमसारोऽथ मंडूरं सिँहाणमिप तन्मले ॥ ९८ ॥ सर्वं च तेजसं लोहं विकारस्त्वयसः कुशी ॥ क्षारः काचोऽथ चपलो रसः सूतश्च पारदे ॥ ९९ ॥ गवलं माहिषं शृंगमभ्रकं गिरिजामले ॥ स्रोतोंजनं तु सौवीरं कापोतांजनयामुने ॥ १०० ॥

च।" ताम्रकं शुल्बं म्लेच्छमुखं झष्टं "द्विष्टमिष" वरिष्ठं उदंवरं " औदुंवरं भवेत्ताम्रे फछादौ यज्ञज्ञाखिन इत्यजयः।" षद् ताम्रस्य ॥ ९७ ॥ छोहः शस्त्रकं तीक्ष्णं पिंडं कालायसं ''कृष्णायसमिति रत्नमाला ।" अयः अदम-सारः सप्त लोहस्य । "अदमसारं च शस्त्रकमियमरमाला ।" मंदूरं सिंहाणं " सिहानमिसपि पाठः ।" " सिघाणमिसपि" द्वे लोहमलस्य लोहकीट इति ख्यातस्य । मंडूरं टवर्गमध्यम् ॥ ९८ ॥ सर्वमिप तैजसं सुवर्णरजता-दिकं लोहमित्युच्यते। "प्रज्ञाद्यणि लौहमिसपि"। यद्वा सर्वे स्वर्णादि तैजसं छोइं च स्यात्। तेजसो विकारस्तैजसम्"। यदुक्तम् । सुवर्ण रजतं ताम्रं रीतिः कांस्यं तथा त्रपु । सीसं कालायसं चैवमष्टौ लोहानि चक्षत इति । अयस्तु विशेषाञ्चोइसंज्ञम् । अयसो विकारः फालाख्यः कुशी स्यात्। यच्छाश्वतः । कुशी वला कुशी फाले इति । एकं स्त्रीलिंगम् । क्षारः काचः द्वे काचस्य "कांच वांगडलार इति ख्यातस्य" क्षरति क्षारः । चपलः रसः स्तः पारदः । "पारतः । रसेंद्रः पारदः मोक्तः पारतोऽपि निगद्यत इति तारपालः । पारतस्तु मनाक्पांडुः स्नुतस्तु रहितो मलात् । पारदस्तु मनाक् बीतः सर्वे तुल्यगुणाः स्मृता इति शब्दार्णवः"। चत्वारि पारदस्य "पारा इति ख्यातस्य"॥ ९९ ॥ यन्माहिषं शृंगं तद्गवलामिसेकम्। पारदो हि प्रायेण गवले निधाप्यते तत्र तद्भिधानम् । अभ्रकं गिरिजामलं द्वे "अभ्रक इति ख्यातस्य।" अभ्रस्य मतिकृतिरभ्रकम्। गिरिजम्। अमलिमिति कश्चित् । तन्मते त्रीणि । "गिरिजं गिरिजाबीजममलं गवलध्वजमिति वाचस्पतिः" स्रोतोंजनं सौबीरं कापोतांजनं यामुनं चत्वारि सौविरांजनस्य " मुरमा इति ख्यातस्य ।" यमुनास्रोतसो जातमंजनं स्रोतोंजनम् । मुवीर-देशे भवं सौवीरम् । धन्वंतरिस्तु । अंजनं मेचकं कृष्णसौवीरं स्यात्मुवी- तुत्थाजनं शिखिग्रीवं वितुन्नकमगूरके ॥
कर्परी दार्विकाकाथोद्भवं तुत्थं रसांजनम् ॥ १०१ ॥
रसगर्भं तार्क्ष्यशैलं गंधाश्मिन तु गंधिकः ॥
सौगंधिकश्च चक्षुष्याकुलाल्यौ तु कुलियका ॥ १०२ ॥
रीतिपुष्पं पुष्पकेतु पुष्पकं कुसुमांजनम् ॥
पिजरं पीतनं तालमालं च हरितालके ॥ १०३ ॥
गैरेयमर्थं गिरिजमश्मजं च शिलाजतु ॥
बोलगंधरसप्राणपिंडगोपरसाः समाः ॥ १०४ ॥
हिंडीरोऽब्धिकफः फेनः सिंदूरं नागसंभवम् ॥

रजम्। कापोतकं यामुनं च स्रोतोंजनमुदाहृतमिति॥ १००॥ तुत्थांजनं शिलिग्रीवं वितुन्नकं मयूरकं कर्परी पंच तुत्थांजनस्य मोरचूद इति ख्यातस्य । तुदसक्षिरोगान् तुत्थम् । तुत्थं च तदंजनं च । दार्विका दारुह-रिद्रा तत्काथोद्भवम् । तस्याः काथे "समभागेन अजादुग्धेन " संस्कृतं तुत्थं तुत्थांजनं रसांजनादिसंबं स्यात् । "दिविकेत्यपि ।" रसांजनम् ॥ १०१ ॥ रसगर्भ तार्क्ष्यशैलं त्रीणि । केचित्तुत्थरसांजनिमति समस्तं पेदुः । गंधाइमा गंधिकः "गंधक इत्यपि " सौगंधिकः त्रीणि गंधकस्य । चक्षुष्या कुलाली कुलित्थका त्रयं "तुत्थिवशेषस्य निल्ना सुरमा इति ख्यातस्य । " चक्कुषे हिता चक्षुष्या । कुछे तिष्ठति तत्प्रतिकृतिः कुछित्थका ॥ १०२ ॥ रीतिपुष्पं पुष्पकेतु पुष्पकं "पौष्पकमित्यपि" कुसुमांजनं चत्वारि संतप्तपित्तलादुत्प-त्रस्य " जसाचें फूल इति ख्यातस्य । " पुष्पकेतु उदंतं स्त्रीवे । पिजरं पीतनं तालं आलं "अलम् । हरितालमलं तालवर्णकं नटभूषणमिति माधवः।" हरितालकं पंच हरितालस्य ॥ १०३ ॥ गैरेयं अध्य गिरिजं अदमजं शिला-जतु पंच शिलाजतुनः "शिलाजित इति ख्यातस्य "। अर्थ्यते रसायनार्थिभि-रर्थ्यम् । शिलायां स्रवद्वाक्षाकृतित्वाच्छिलाजतु । बोलः गंधरसः "रसगंध इति स्वामी । राजदंतादित्वात् । " प्राणः पिंडः गोपरसः पंच गंधरसस्य । " रक्त्या बोळ इति ख्यातस्य "। गोपः रसश्चेति पृथगपि । अत्र गोस इति मुकुटः। गां जलं स्यति । षोंऽतकर्मणि । गोप इति स्वामी । गंधमधानो रसोऽस्य गंधरसः ॥ १०४ ॥ डिंडीरः । "हिंडीर इत्यपि" । हिंडिर इति

नागसीसकयोगेष्टवैपाणि त्रपु पिच्चटम् ॥ १०५॥
रंगवंगे अथ पिचुस्तूलोऽथ कमलोत्तरम् ॥
स्यात्कुसुंभं विद्विशिखं महारजनिमत्यिप ॥ १०६॥
मेषकंबल ऊर्णायुः शशोणं शशलोमिन ॥
मधु क्षोदं माक्षिकादि मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ॥ १०७॥
मनःशिलौ मनोगुप्ता मनोह्वा नागजिह्विका ॥
नैपाली कुनटी गोला यवक्षारो यवाग्रजः ॥ १०८॥
पाक्योऽथ सर्जिकाक्षारः कापोतः सुखवर्चकः ॥

शब्दरत्नावल्याम् । अब्धिकफः फेनः त्रयं सागरमलाख्यस्य समुद्रफेनस्य । सिंदुरं नागसंभवं द्वे "सेंदूर इति ख्यातस्य।" नागात्सीसात्संभवोऽस्य नागसंभवम् । नागं सीसकं योगेष्टं वमं "वर्धमिति मुकुटः । वृधु वर्धने । वृधि-विषभ्यां रन्"। चत्वारि सीसस्य "शिसें इति ख्यातस्य।" त्रपु पिचटम् ॥ १०५ ॥ रंगं वंगं चत्वारि वंगे "कथिल इति ख्याते । " पिचुः तूलः द्वे कार्पासस्य । कमलोत्तरं कुसुंभं विद्विशिखं महारजनं चत्वारि कुसुंभस्य । रज्यते वस्त्राद्यनेन रजनम्। महच तद्रजनं च महारजनम् ॥१०६॥ मेषकंबलः ऊर्णायुः द्वे कंवलस्य । ऊर्णायुरुदंतः पुंसि । राशोर्ण राशलोम द्वे शशलोम्नः। मधु क्षौद्रं माक्षिकं त्रीणि मधुनः । आदिना भ्रामरपौत्तिकादिग्रहणम् । मधू-च्छिष्टं सिन्थकं द्वे "मेण इति ख्यातस्य " मधुना उच्छिष्यते मधूच्छिष्टम् ॥ १०७ ॥ मनःशिला " मनःशिल इति द्विरूपकोशः "। मनोगुप्ता मनोहा नागजिहिका चत्वारि मनःशिलायाः । "मनःशब्दवाच्या शिला मनः-शिला। " नैपाली कुनटी गोला त्रीणि नैपालदेशोद्भवायां मनःशिलायाम्। सप्तैकार्था इत्येके । यवक्षारः यवाग्रजः ॥ १०८ ॥ पाक्यः त्रीणि दुग्धय-वांकुरेभ्यो जायमानस्य क्षारभेदस्य "जवलार इति ख्यातस्य ।" सार्जिका-क्षारः। " स्रजिकाक्षार इति रामनाथः।" कापोतः सुखवर्चकः त्रीणि क्षारभे दस्य " सज्जीखार इति ख्यातस्य "। सर्जिकां दग्ध्वा क्षार्यते यः स सर्जि-काक्षारः । सौवर्चलं रुचकं द्वे क्षारभेदस्य " संचळलार इति ख्यातस्य ।" मागुक्तमपि क्षारमसंगात् पुनरुक्तम् । पंचापि सर्जिकाक्षारस्येति सुभूत्या-

सौवर्चलं स्याद्रुचकं त्वक्क्षीरी वंशरोर्चेना ॥ १०९॥ शिग्रुजं श्वेतमरिचं मोरटं मूलमैक्षवम् ॥ ग्रंथिकं पिप्पलीमूलं चिटकाशिर इत्यपि ॥ ११०॥ गोलोमी भूतकेशो ना पत्रांगं रक्तचंदनम् ॥ त्रिकदु त्र्यूषणं व्योषं त्रिफैला तु फलित्रकम् ॥१११॥ इति वैश्यवर्गः ॥ ९॥

शूदाश्वावरवर्णाश्च रुषलाश्च जघन्यजाः॥ आचंडालातु संकीर्णा अंबष्टकरणादयः॥ १॥

दयः। त्वक्क्षीरी वंशरोचना '' वंशलोचनिति हेमचंद्रः " द्वे वेणुजन्यस्यौष-धिविशेषस्य "वंशलोचन इति ख्यातस्य।" त्वक्कीरी वंशजा शुभ्रा वंश-श्रीरी तु वैणवीति कोशांतरम् ॥ १०९ ॥ शिग्रुजं श्वेतमरिचं द्वे सौभांजन-बीजस्य " शेवग्याचें बीं इति ख्यातस्य । " इश्वसंबंधि मूलकं मोरटं स्यात् एकं "इक्षुमूलस्य।" ग्रंथिकं पिष्पलीमूलं चटिकाशिरः। " चटकाशिर इति हेमचंद्रः । चटकायाः शिर इव । चटका शिरः इति पृथगपि । शिरो ना पिष्पलीमूल इति मेदिनी ।" त्रयं पिष्पलीमूलस्य "पिपलीमूल इति ख्यातस्य "॥ ११०॥ गोलोमी भूतकेशः द्वे " जटामांसी इति प्रसिद्धायाः।" गौरिव लोमान्यस्याः सा गोलोमी । गोलोमी श्वेतदूर्वायां स्याद्वचाभूतकेश-योरिति विश्वः। पत्रांगं रक्तचंदनं द्वे रक्तचंदनसदशस्य रक्तसारस्य ''कुष्ण-सिंसव, पतंग इति च ख्यातस्य । पत्राण्यंगेऽस्य पत्रांगम् । " त्रिकदु ज्यूषणं " त्र्युषणीमिति द्विरूपकोशः " व्योषं त्रीणि शुंठपिष्पलीमरीचानां समाहा-रस्य । त्रिफला "तृफला। तृफला त्रिफला चेति त्रिकांडशेषः।" फलत्रिकं द्वे इरीतक्यामळकविभीतकफळानां समाहारस्य ॥ १११॥ इति वैक्यवर्गः ॥९॥ श्दः अवरवर्णः वृषत्रः जघन्यजः जघन्यात्पादाज्जातः । जनी पादुर्भावे । चत्वारि शुद्रस्य । चंडालो ब्राह्मण्यां शुद्राज्जातस्तमभिव्याप्य वक्ष्यमाणा अंबष्ठकरणादयः । " आदिना उग्रादयः । " संकीर्णा प्रतिलोमानुलोमजत्वा-निमश्राः। एकम्। ते च संकरजातीयाः करणांबष्ठोग्रमागधमाहिष्यक्षचृस्नत-वैदेहकरथकारपारसवचंडालाख्याः एकादशेति ॥ १ ॥ शुद्रा शुद्रजातिरंगना

शूद्राविशोस्तु करणोंऽबद्घो वैद्याद्विजन्मनोः॥
शूद्राक्षत्रिययोरुयो मागधः क्षत्रियाविशोः॥ २॥
माहिषोऽर्याक्षत्रिययोः क्षत्ताऽर्याशूद्रयोः सुतः॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्मूतस्तस्यां वैदेहको विद्याः॥ ३॥
रथकारस्तु माहिष्यात्करण्या यस्य संभवः॥
स्याचंडालस्तु जनितो ब्राह्मण्यां तृषलेन यः॥ ४॥
कारुः शिल्पी संहतैस्तैर्द्रयोः श्रोष्णिः सजातिभिः॥
कुलँकः स्यात्कुलश्रेष्ठी मालाकारस्तु मालिकः॥५॥

विद् वैक्यः तयोः स्रुत इति वक्ष्यमाणेनान्वयः स करण इत्येकम् । स तु लेखनवृत्तिः । वैदयायां ब्राह्मणाज्ञातः सुतोंऽबष्टः । स तु चिकित्सावृत्तिः । शूद्रायां क्षत्रियाज्ञातः उग्रः । सतु शस्त्रवृत्तिः । क्षत्रियायां वैश्याज्ञातो मागधः। स तु राजादिस्तुतिपाठवृत्तिः। एकैकम्॥२॥ अर्था वैद्या। वैश्यायां क्षत्रियाज्जातो माहिषः "माहिष्यः"। अस्य ज्योतिषं शाकुनं शास्त्रं स्वरशास्त्रं च जीविका । माहिष्योऽयीक्षत्रियंयोरिसपि पाठः । अर्यो क्षत्रिया तस्यां शूद्राज्जातः क्षत्ता । तस्य वृत्तिः पापद्धिकादिः । क्षत्तारौ । ब्राह्मण्यां क्षत्रियाज्जातः स्नत इत्युच्यते तस्य गजबंधनमश्वानां वाहनं कर्म सारथेरिखा-दिर्जीविका । तस्यां ब्राह्मण्यां वैश्याज्जातो वैदेहकः । चतुःषष्टिकलाकर्म-बैक्ष्यं तदुपजीविका । पण्यांगनानां राज्ञां च कुर्यात्संगं तदिच्छया । उप-जीव्यं तु तास्वेविति । एकम् ॥ ३ ॥ करण्यां शुद्रविशोः सुतायां माहिष्या-द्वैश्याक्षत्रिययोः जाताज्ञातो रथकारः स्यात्। अस्य वर्तनं तु । रथकमैं-धनादिभिः। ब्राह्मण्यां वृषलेन शुद्रेण य उत्पादितः स चंडालः स्यात् । " चांडाल इत्याप । " मृतचैलैनिद्यमांसैः इमशाने तस्य जीवितिमसेकैकम् ॥ ४ ॥ कारुः शिल्पी द्वे चित्रकारादेः । शिल्पं कला सास्यस्य शिल्पी । " तक्षा च तंतुवायश्च नापितो रजकस्तथा। पंचमश्चर्यकारश्च कारवः शिल्पिनो मता इत्यपि । " तैः सजातिभिः संहतैः श्रेणिः । सजातीयशिल्पसंघः श्रेणि-रिसर्थः। स स्त्रीपुंसिंगः। एकम्। कुछकः। " कुछिकः। कुछिको नाग-भेदे स्याहुभेदे कुलसत्तम इति मेदिनी।" कुलश्रेष्ठी द्वे शिल्पिकुलमधा-नस्य । शिल्पिभेदानाइ । मालाकारः मालिकः द्वे "माळी इति प्रसि- कुंभकारः कुलालः स्यात्पलगंडस्तु लेपकः ॥
तंतुंवायः कुविदः स्यानुव्रवायस्तु सौनिकः ॥ ६ ॥
रंगाजीवश्चित्रकरः शस्त्रमार्जोऽसिधावकः ॥
पादूकृचर्मकारः स्याद्योकारो लोहकारकः ॥ ७ ॥
नाडिधमः स्वर्णकारः कलादो रुक्मकारकः ॥
स्याच्छांखिकः कांबविकः शौल्बिकस्ताम्रकुट्टकः॥८॥
तक्षा तु वर्दकिस्त्वष्टा रथकारस्तु काष्टतद् ॥
ग्रामाधीनो ग्रामतक्षः कौटतक्षोऽनधीनकः ॥ ९ ॥

द्धस्य।" पुष्पमाला पण्यमस्य मालिकः॥ ५॥ कुंभकारः कुलालः "द्वे कुंभार इति ख्यातस्य ।" पलगंडः लेपकः द्वे गृहादौ लेपकारस्य "गंवडी इसादि ख्यातस्य ।" तंतुवायः "तंत्रवायः तंत्रवायः तंत्रवाप इति ओष्ठचां-तोऽपि।" कुविदः "कुपिद इसपि। कुप क्रोधे।" द्वे पटानां निर्मातिर कोष्ठी इति ख्याते"। तुझवायः सौचिकः द्वे कंचुक्यादेनिर्मातरि "शिपी इति ख्याते ।" सूच्या वानं शिल्पमस्य सौचिकः ॥ ६ ॥ रंगाजीवः चित्र-करः द्वे "चितारी, रंगारी इत्यादि ख्यातस्य।" रंगं श्वेतपीतरक्तादिक-माजीवति रंगाजीवः। शस्त्रमार्जः असिधावकः द्वे शस्त्रघर्षणोपजीविनः "शिकलगार इति ख्यातस्य।" पाद्कृत् चर्मकारः द्वे "चांभार इति ख्यातस्य ।" पाद्ः पादत्राणि करोति पाद्कृत् तांतः । व्योकारः लोह-कारकः द्वे "लोहार इति ख्यातस्य। व्यो इसव्ययं लोहबीजवाचीति श्रीभोजः"॥ ७॥ नाडिधमः स्वर्णकारः कलादः रुक्मकारकः चत्वारि स्वर्णकारस्य "सोनार इति ख्यातस्य"। शांखिकः कांबविकः द्वे शंखवल-यादेः कर्तरि कंकणकार, "कांसार" इति ख्याते । शौल्बिकः ताम्रकुटकः द्वे ''तांवट इति ख्यातस्य" शुल्वं ताम्रं तट्वटनं शिल्पमस्य शौल्विकः॥ ८॥ तक्षा वर्द्धिः त्वष्टा रथकारः काष्ठतद् पंच वर्द्धकेः "सुतार इति ख्यातस्य।" वर्द्धयति छिनात्ति काष्टं वर्द्धिकः । तक्षाणौ । त्वष्टारौ । काष्टं तक्ष्णोति तनू-करोति काष्ठतद् । काष्ठतक्षौ । ग्रामाधीनो यस्तक्षा स ग्रामतक्ष इसेकं "गांवचा स्नुतार इति ख्यातस्य ।" "ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः" इति टच् । अन्धीनकः स्वधीनो यस्तक्षा स कौटतक्षः स्यात्। एकम्॥ ९॥ श्चरी

श्रुरी मुंडी दिवाकीर्तिनापितांतावसायिनः ॥
निर्णेजकः स्यादजकः शौडिको मंडहारकः ॥ १० ॥
जाबालः स्यादजाजीवो देवाजीवस्तु देवलः ॥
स्यान्माया शांबरी मायाकारस्तु प्रतिहारकः ॥ ११ ॥
शैलालिनस्तु शैलूषा जायाजीवाः कृशाश्विनः ॥
भैरता इत्यपि नटाश्वारणास्तु कुशीलवाः ॥ १२ ॥
मादंगिका मौरजिकाः पाणिवादास्तु पाणिघाः ॥
वेणुध्माः स्युवैणविका वीणावादास्तु वैणिकाः॥ १३ ॥

मुंडी । श्चिरि मुंडि इतिह्रस्वघटितपाठोऽपि । दिवाकीर्तिः नापितः अंताव-सायी पंच नापितस्य "नाहावी इति ख्यातस्य "। निर्णेजकः रजकः द्वे वस्त्राणां धावकस्य "परीट इति ख्यातस्य ।" शौंडिकः मंडहारकः द्वे सुराजीविनः " कलाल इति ख्यातस्य"। शुंडा सुरा सा पण्यमस्य शौंडिकः ॥ १० ॥ जावालः अजाजीवः द्वे अजापालस्य "मेंढपाळ, मेंढक्या, धनगर इति ख्यातस्य ।" देवाजीवः "देवाजीवीसिष" देवलः द्वे देवसेवोपजी-विनः "गुरव, देवळी इति ख्यातस्य । देवं लक्षणया तत्स्वं लातीति देवलः" माया शांवरी द्वे इंद्रजालस्य "गारूड इति ख्यातस्य "। शंवराख्यस्याम्धर-स्येयं शांवरी । मायाकारः मतिहारकः "मतिहारिकः मातिहारिक इसपि द्वे मायाविनः गारुडीति ख्यातस्य ।" प्रतिहारो च्याजः प्रयोजनमस्य स तथा ॥ ११ ॥ शैलाली शैलूषः जायाजीवः क्रशाश्वी भरतः "भारत इसपि। कृशाश्वेन च यत्रोक्तं नटसूत्रमधीयते। रंगावतारी शैलूषो नटो भरतभारताविति वाचस्पतिः।" नटः षद्धं नटेषु "नटवा इति ख्यातेषु" नटित नृसित नटः। चारणः कुशीलवः द्वे कथकानां नटिवशेषाणाम्। "कुत्सितं शीलमस्त्यस्य कुशीलवः"॥ १२॥ मार्दिगिकाः मौरिजिकाः द्वे मृदंगवादनकुशलानां "मृदंगी पखवाजी इति ख्यातानाम्।" पाणिवादाः पाणिघाः द्वे ये पाणितलेनैव पाण्यंतरे मृदंगादिध्वनिमनुकुर्वति तेषां "हाताचे तालघारी इति ख्यातानाम्।" वेणुध्माः वैणविकाः द्वे वेणुवा-दिनां "पांवेकरी इति ख्यातानाम् ।" वेणुध्माः आदंतः सोमपावत् । वीणा-वादाः वैणिकाः द्वे वीणावादनं शिल्पमेषां "विणेकरी इति ख्यातानाम्" जीवांतैकः शाकुनिको द्वौ वागुरिकजालिकौ ॥
वैतंसिकः कौटिकश्च मांसिकश्च समं त्रयम् ॥१४॥
भृतको भृतिभुक् कर्मकरो वैतनिकोऽपि सः ॥
वार्तावहो वैविधिको भारवाहस्तु भारिकैः ॥ १५॥
विवर्णः पामरो नीचः पाकृतश्च पृथक्जनः ॥
निहीनोऽपसदो जाल्मः क्षुँछकश्चेतरश्च सः ॥ १६॥
भृत्ये दासेरदासेयदासँगोप्यकचेटैकाः ॥
नियोज्यिकंकरपैष्यमुजिष्यपरिचारकाः ॥ १७॥
पराचितपरिसँकंदपरजातपरैधिताः ॥

॥ १३ ॥ जीवांतकः "जीवंतिक इसिप" शाकुनिकः द्वे पक्षिणां इंतरि "पक्षांचा पारधी इति ख्याते।" वागुरिकः जालिकः द्वे जालेन मृगान्व-भ्रतः । वागुरा मृगवंधनी तया चरति वागुरिकः । वैतंसिकः कौटिकः मांसिकः त्रयं यो मांसविक्रयेण जीवति तस्य " खाटिक इति ख्यातस्य "। वीतंसेन मृगपक्ष्यादिवंधनोपायेन चरति वैतंसिकः। कूटेन मृगादिवंधनयं-त्रेण चरति कौटिकः। मांसं पण्यमस्य मांसिकः॥ १४॥ भृतकः भृति-भुक् कर्मकरः वैतनिकः चत्वारि वेत्नोपजीविनः "चाकर, मजूर इति मिद्धस्य ।" भृतिर्वेतनं भृति वेतनं भुंक्ते भृतिभुक् । वार्तावहः वैविधकः "विवधिक इसिए" द्वे वार्ताया वाहके "कावड्या इति ख्याते।" विवधः पर्याहारः तं वहति वैवधिकः । विवधवीवधशब्दौ उभयतः वद्धशिक्ये स्कंधवाह्ये काष्ठे वर्तेते । भारवाहः भारिकः "द्वे ओझेकरी इति ख्यातस्य । भारीति नांतोऽप्यन्यत्र "॥ १५॥ विवर्णः पामरः नीचः प्राकृतः पृथक्-जनः निहीनः अपसदः "अपशेद इति भरतमालायाम्" जाल्मः क्षुल्लकः "खुछकः। खुछकस्त्रिषु नीचेऽल्पे इति रभसः।" इतरः दश नीचस्य ॥ १६ ॥ भृतः दासेरः दासेयः दासः "दाश इति तालच्यांतोऽपि" गोप्यकः चेटकः "चेडक इत्यपि" नियोज्यः किंकरः प्रैष्यः "प्रेष्यः इत्यपि" भुजिष्यः परिचारकः एकाद्श दासस्य । मैष्य इत्यत्र मादृहोदेति वृद्धिः ॥१७॥ पराचितः "पराजितोऽपि । परैराजीयते स्म" परिस्कंदः "परिष्कंदः परे-श्चेति वा पत्वम्। परिष्कन्नः परिस्कन्नश्च इत्यपि" परजातः परैधितः चत्वारि

मंदरतुंदपरिमृज आर्लस्यः शीतकोऽलसोऽनुष्णः॥१८॥
दक्षे तु चतुरपेशलपटवः सूत्यान उष्णश्च ॥
चंडालप्लवमातंगिदवाकीर्तिजनंगमाः॥१९॥
निषादश्वपँचौवंतेवासिचाडालपुक्कसाः॥
भेदाः किरातशबरपुलिंदा म्लेच्छजातयः॥२०॥
व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकोऽपि सः॥
कौलेयकः सारमेयः कुक्करो मृगदंशकः॥२१॥
शुनको भषकः श्वा स्यादलैकस्तु स योगितः॥
श्वा विश्वकद्वर्म्गयाकुशलः सरमा शुनो॥२२॥

परेण संवधितस्य । परैराचीयते वर्ध्यते पराचितः। मंदः तुंदपरिमृजः "घीन तुंदपरिमार्जोऽपि ।" आलस्यः शीतकः अलसः अनुष्णः षद् अलसस्य । अलसमस्यस्य अलसः अर्श आद्यच् । "अलस एव आलस्यः स्वार्थे ज्यन्। अणि आलस इत्यपि" ॥ १८ ॥ दक्षः चतुरः पेशलः पदः सूत्यानः उष्णः पट् दक्षस्य । "उष्णत्वं शीघ्रकारित्वमस्यास्तीत्युष्णः।" चंडालः प्रवः मातंगः दिवाकीितः जनंगंमः "जलंगम इत्यपि" ॥ १९ ॥ निवादः। निपादः स्वरभेदेऽपि चंडाले धीवरांतर इति कोशांतरे । श्वपचः "श्वपाक इत्यपि" अंतेवासी चांडालः पुक्रसः। "पुक्रसः अपचेऽधम इति मेदिनी" द्श चांडालस्य । अत्रावांतरभेदोऽस्ति किचित्सोऽनाहतः । किरातादयस्त्रयो क्लेच्छजातयश्रंडालानां भेदाः । किरति शरान् किरातः । अरण्यचरा एते । "पुलिदः कथ्यते म्छेच्छे पुलिद्रोऽपि निगद्यते इति तारपालः"॥ २०॥ च्याधः मृगवधाजीवः मृगयुः छुव्धकः चत्वारि व्याधस्य । विध्यति मृगा-न्व्याधः । कौलेयकः सारमेयः कुकुरः "कुकुर इत्यनादिकोशः । कुर्कुर इति राजमुकुटः।" मृगदंशकः ॥ २१ ॥ शुनकः भषकः श्वा शुनकस्य । श्वानौ । "कुकुरस्तु शुनिः श्वानः किपलो वंडलः शुन इति वाचस्पतिः ।" योगितः प्रयोगेण उन्मत्तवं प्रापितः श्वा अलकः स्यात् "अलक इति मुकुटः" एकम् । यो मृगयाकुशलः श्वा स विश्वकदुरित्येकं "पारधी कुत्रा इति ख्यातस्य । विश्वं कंदते । कदि आह्वाने ।" शुनी सरमा स्यात् एक प् । सरमा देवशुनी । सामान्याभिधानं तूपचारात् ॥ २२ ॥ यो ग्राम्यः सूकरः विट्चरः सूकरो ग्राम्यो वर्करस्तरुणः पशुः ॥ आच्छोदनं मृगव्यं स्यादाखेटो मृगया स्त्रियाम् ॥२३॥ दक्षिणारुर्जुब्धयोगाद्दक्षिणेर्मा कुरंगकः ॥ चौरैकागारिकस्तेनदस्युतस्करमोषकाः ॥ २४ ॥ प्रतिरोधिपरास्कंदिपाटचरमिलम्लुचाः ॥ चौरिका स्तैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्तं तु तद्दने ॥२५॥ चौतंसस्तूपकरणं बंधने मृगपक्षिणाम् ॥ उन्माथः कूटयंत्रं स्याद्वागुरा मृगबंधनी ॥ २६॥

स विद्चरः स्यात् एकं "गांवडुकर इति ख्यातस्य।" यस्तरुणः पशुर-जादिः स वर्करः एकं "वकरा इत्यादि ख्यातस्य तरुणपशुमात्रस्य।" आच्छोदनं मृगव्यं आखेटः मृगया चत्वारि पापर्देः "शिकारी इतिः ख्यातायाः । मृगया स्त्रियाम् "॥ २३ ॥ लुब्धयोगात् लुब्धकसंवंधादक्षिणा-रुर्दक्षिणे पार्श्वेडरुर्त्रणमस्य स कुरंगको दक्षिणेमी स्यात् । व्याधेन कृतत्रण इत्यर्थः एकम् । दक्षिणेर्माणौ । चौरः "पचाद्यचि चोर इत्यपि ।" ऐकागा-रिकः । एकमसहायं अगारं प्रयोजनमस्य । ऐकागारिकट् चौरे इति निपातनात् साधुः । स्तेनः दस्युः तस्करः मोपकः ॥ २४॥ प्रतिरोधिः परास्कंदिः पाटचरः "पटचर इत्यपि"। "चोरजीर्णपटयोः पटचर इति नामानुशासनम्"। मिलम्लुचः दश चोरस्य। चौरिकां "चोरिकेसपि"। स्तैन्यं स्तेयम्। "स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तैन्यमिति ष्यञ्तं केचिदिच्छंति। स्तेनाद्यन्नलोपश्चेति वार्तिकेन स्तेयमिति च सुसाधु । स्तेयं स्तैन्यं च चौर्ये स्याचौरिकाचोरिक स्त्रियामिति वाचस्पतिः" । चौर्यं चत्वारि स्तेयस्य । चौरस्य भावः चौरिका । चौर्यं धनं छोप्तं स्यात् । "छोत्रम् । छोत्रमश्रुणि चोरित इति विश्वः । छोतमिति जटाधरः ।" एकम् ॥ २५ ॥ मृगपक्षिणां बंधननिमित्तं यदुपकरणं पाशजास्त्रादि स वीतंस इसेकम् "वितंस इत्यपि।" उन्माथः कूटयंत्रं द्वे मृगपिक्षवंधनार्थं छलेन यद्यंत्रं निवेश्यते तत्र "सांपळा इति ख्याते" । वागुरा मृगवंधनी द्वे जालीकृतरज्जुविशेषे "मृगांचे जाळें इति ख्याते" ॥ २६ ॥ शुल्वं "शुल्वेसाप कीषंतापि" वराटकं

शुँल्बं वराँटकं स्त्री तु रज्जुस्त्रिषु वटी गुणः ॥ उद्याटनं घटीयंत्रं सिललोहाहनं प्रहेः ॥ २०॥ पुंसि वेमाँ वायदंडः सूत्राणि निर तंतवः ॥ वाणिर्व्यूतिः स्त्रियौ तुल्ये पुरतं लेप्यादिकर्मणि॥२८॥ पांचालिका पुत्रिका स्याद्धस्त्रदंतादिभिः कृता ॥ (जतुत्रपुविकारे तु जातुषं त्रापुषं त्रिषु॥) २९॥(१) पिटकः पेटकः पेटां मंजूषाऽथ विहंगिका ॥

रज्जुः वटी गुणः पंच रज्जोः "सुंव दोरी चन्हाट इति ख्यातायाः ।" तत्र बराटकोडिस्त्रयाम् । रज्जुः स्त्रियाम् । वटी त्रिषु । रज्जुः शुल्बा वराटो नेति रत्नकोशः। " सुम्यं वटाकर इति स्वामिपाठः।" महेः कूपात्सिछिछमूर्ध्व बाह्यते येन तस्मिन् यंत्रे "रहाट, लाट इति ख्याते" जबाटनं घटीयंत्रं चेति द्भयमित्यर्थः ॥ २७ ॥ वेमा "वेम इसपि" वायदंडः "वापदंड इत्योष्टच-मध्योऽपि" द्वे वस्त्रव्यतिदंडस्य "कोष्ट्याचें घोटें इति ख्यातस्य"। वयति तंतूननेन वेमा । वेमानौ । ऊयते इति वायः वानं तदर्थी वायदंडः तालच्य-मध्यः । सूत्राणि तंतवः द्वे "सूत इति ख्यातस्य । सूत्रतंतुरिति समस्तं हारा-बल्याम्" । तंतुः पुंसि । वाणिः च्यूतिः "च्युतिरिति द्विरूपकोशः । विशिष्टा जितर्र्यूतिः" द्वे तंतुवानस्य "विणणें इति ख्यातस्य"। लेप्यं मृदा पुचलिकादिकरणम्। आदिना काष्ठपुचलिकाकर्म गृह्यते तत्र पुस्तमित्येकम्। अयुक्तम् । मृदा वा दारुणा वाथ वस्त्रेणाप्यथ चर्मणा । लोहरत्नैः कृतं वापि पुस्तमित्यभिधीयत इति"॥ २८॥ वस्नदंतादिभिः कृता पुत्रिका यांचालिका स्यात् । "पंचालिकेत्यिण" पंचिमर्वणैरल्यते भूष्यते । घन् । एकं "बाहुली इति ख्यातस्य"। पुत्र इवेति कन् । दंतो गजदंतः आदिना चर्मकाष्ठमृच्छिछेत्यादिग्रहणम् । जतु छाक्षा तद्विकारो जातुषम् । त्रपु वंगं तद्विकारस्त्रापुष्म् । एकैकम् । त्रपुजतुनोः षुक् ॥ २९ ॥ पिटकः पेटकः पेटा 44 पेडेति मुकुटः । पीडेति स्वामी " मंजूषा चत्वारि वस्नालंकारादिस्थापनार्थं कृताया मंजूषायाः "पेटी इति रूयातायाः।" आद्यौ पेटारिकायां परौ यहत्यामिति स्वामी। विहंगिका भारयष्ट्रिः द्वे शिक्याधारलगुडस्य "खुंटी

१ इदमर्थे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

भारयष्टिस्तदालंबि शिक्यं काचोऽथ पादुका ॥ ३०॥ पादूरपानत्स्त्री सेवानुपदीना पदायता ॥ नभी वभी वस्त्रा स्यादश्वादेस्ताडनी कशा ॥ ३१॥ चाडालिका तु कंडोलवीणा चंडालवल्लकी ॥ नाराची स्यादेषणिका शाणस्तु निकषः कषः ॥ ३२॥ वश्वनः पत्रपरशुरीषिका तूलिका समे ॥ तेजसावर्तनी मूँषा भस्त्रा चर्मप्रसेविका ॥ ३३॥

इत्यादिख्यातस्य । " इयं भारोद्वाहनार्था चतुर्देडिकेति सभ्याः । शिक्या-घारस्कं धग्राहयोर्छगुड इति द्रविडाः । विहंगमेसपि पाठः । तस्यां भारयष्ट्या-मालंबते तत्तदालंबि शिक्यं काचः स्यात्। काचः शिक्ये मणौ नेत्ररोगभेदे मृदंतर इति विश्वः। द्वे आलंबमानस्य रज्जुपंजरस्य " शिकें इति ख्यातस्य।" पादुका ॥ ३० ॥ पादूः उपानत् त्रयमपि स्त्रियां पादत्राणस्य "जोडा इति ख्यातस्य ।" सैवोपानत् पदायता पदवत् आयता पादायामेन बद्धा अनु-पदीना एकं अनुरायामे सादृश्ये वा । अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत् इति कीमुद्यामुक्तम्। "वाहाण इति ख्यातस्य"। नधी वधी वस्ता त्रयं चर्ममय्या रज्ज्वाः "वाधी इति ख्यातायाः"। अश्वादेस्ताडनी रज्जुः कशा स्यात् एकं "जेरबंद इति ख्यातस्य। आदिना उष्ट्रगर्दभचोरादिग्रहः" ॥ ३१ ॥ चांडालिका "चंडालिकेसपि" कंडोलवीणा "कंटोलवीणेसपि कंडोलीति पृथगिप " चंडालवल्लकी त्रयं किनरीति ख्याताया अंत्यजवी-णायाः । नाराची एषणिका द्वे स्वर्णकाराणां नाराचाकृतिर्या लोहशलाका तत्र "कांटा, तराजू इति ख्याते।" शाणः निकषः कषः त्रीणि स्वर्णादि यत्र घर्षणेन परीक्ष्यते तस्याः शिलायाः "कसोटी, निसाणा इत्यादि-ख्यातायाः"॥ ३२ ॥ ब्रश्चनः पत्रपरज्ञः द्वे स्वर्णीदिच्छेदनार्थस्य परज्ञोः "कानस इति ख्यातस्य।" ईषिका "इषिका इषीका इत्यपि" तूलिका द्वे श्रांकाभेदस्य " सळई इति ख्यातस्य।" तैजसं आवर्त्यते यत्र सा तैजसा-वर्तनी । स्वर्णीदपाकार्थः पात्रविशेषः मूषा स्यात् ''मूस इति ख्याता"। "मूषा मूषी मुषी । मूषा त्वावर्तनी मूषीति शब्दार्णवः । मुष स्तेय इत्यस्मा-द्भिदांचि दूस्वादिरिप । द्रस्वा मुषा मुषी ।" एकम् । भस्ना चर्मपसेविका । चर्ममसेवक इत्यपि" द्वे अग्निज्वलनार्थस्य चर्ममसेवकस्य "भाता इति ख्यातस्य"

अग्रिकोटनी वेधनिका कृपाणी कर्तरी समे ॥
व्रक्षादनी वृक्षभेदी टंकैः पाषाणदारणः ॥ ३४ ॥
क्रकचोऽस्त्री करपत्रमारा चर्मप्रभेदिका ॥
स्मूर्मी स्थूणाऽयःप्रतिमा शिल्पं कर्म कलादिकम् ॥ ३५ ॥
प्रतिमानं प्रतिबिंबं प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया ॥
प्रतिकृतिरची पुंसि प्रतिनिधिरूपमोपमानं स्यात् ॥ ३६ ॥
वाच्यलिंगाः समस्तुल्यः सदृक्षः सदृशः सदृक् ॥
साधारणः समानश्च स्युरुत्तरपदे त्वमी ॥ ३७ ॥

॥ ३३ ॥ आस्फोटनी "लास्फोटनी । वेधनी तु लास्फोटन्यां स्फोटनी वृपदंशिकेति वाचस्पतिः " वेधनिका द्वे मण्यादेवेधोपयुक्तस्य शस्त्रभेदस्य "सामता इति ख्यातस्य" कृपाणी कर्तरी द्वे स्वर्णपात्रादि विच्छिद्यते येन तस्य कातर इति ख्यातस्य । वृक्षादनी वृक्षभेदी द्वे वृक्षभेदनार्थस्य शस्त्रभेदस्य "वांकस, तासणी इति ख्यातस्य"। टंकः "तंक इत्यपि" पाषाणदारणः द्वे पापाणदारणार्थस्य घनभेदस्य "टांकी इति प्रसिद्धस्य"॥ ३४॥ क्रकचः करपत्रं द्वे काष्टादिविदारणार्थस्य करवत इति ख्यातस्य। आरा चर्मप्रभेदिका द्वे चर्मलंडनार्थस्य शस्त्रभेदस्य आरी इति ख्यातस्य । सुर्भी "सूर्मिरिति वा" स्थूणा अयः प्रतिमा त्रयं लोहमितमायाः । कला गीतनृसादिकं यत्कर्म तच्छिल्पम् । आदिना रथकारादिकर्म ॥ ३५ ॥ मतिमानं मतिबिवं मतिमा मतियातना मतिच्छाया मतिक्वतिः अर्चा मतिनिधिः अष्टौ मतिमायाः। " प्रतिक्रस मीयते डनेन प्रतिमानम् । माङ् माने "। प्रतिनिधिः पुंसि । उपमा उपमानं द्वे उपमितकरणस्य । "भावे करणे च । येनोपमीयते या चोपमि-तिस्तयोरेते नामनी इसर्थः । केचित्तु पूर्वान्विते इत्याहुः"॥ ३६॥ समा-दिसप्तकं समांतरस्य । "सह मानेन वर्तते समानं मानमस्येति वा समानः । एते वाच्यलिंगाः" । सदृक् शांतः । अभी निभसंकाशाद्यः उत्तरपदे रिथताः सदशपर्याया वाच्यलिंगाश्च स्युः ॥ ३७ ॥ यथा पितृनिभः पुत्रः नित्यसमासोऽयं पित्रा सदश इसर्थः । मातृनिभा कन्या मातुः सदशीत्यर्थः । आदिना भूतक्षपकल्पादिग्रहः । "यथा पितृभूतः पितृक्षपः । पितृकल्पः ।" निभसंकाशनीकाशपतीकाशोपमादयः॥
कर्मण्या तु विधाभृत्याभृतयो भर्म वेतनम्॥ ३८॥
भरण्यं भरणं मूल्यं निर्वेशः पण इत्यपि॥
सुरा इलिपिया हाला परिस्नुद्वरुणात्मजा॥ ३९॥
गंधोत्तमा पसन्नेराकादंबर्यः परिस्नुता॥
मिदरा कश्यमद्ये चाप्यवदंशस्तु भक्षणम्॥ ४०॥
शुंडापानं मदस्थानं मधुवारा मधुक्रमाः॥
मध्वासवो माधवको मधु माध्वीकमद्वयोः॥ ४१॥

कर्मण्या विधा भृता भृतिः भर्म वेतनम् ॥ ३८ ॥ भरण्यं "भरण्येत्यपि" भरणं मूल्यं निर्वेशः पणः एकादश वेतनस्य । सुरा इलिपिया हाला परि-स्रुत् वरुणात्मजा ॥ ३९ ॥ गंधोत्तमा मसन्ना इरा कादंवरी परिस्नुता मदिरा कक्यं मद्यं त्रयोदश मद्यस्य। कदंवे जातो रसः कादंवस्तं राति कादंवरी।" तत्र गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरेति वचनात् सुरादि द्वयं गौड्यादित्रिविधमद्यस्य । शेषं मद्यमात्रस्येत्येके । पानरुचिजननार्थं यद्यंजनं भक्ष्यते सोऽवदंश इत्येकं ''भर्जितचणकादिभक्षणस्य ''॥ ४०॥ शुंडापानं मदस्थानं द्वे मद्यग्रहस्य । "शुंडा पानं इति पृथगि । शुंडा पानगृहे मता । अप्यंबुहिस्तिनीवेश्याहिस्तिहस्तसुरासु चेति मेदिनी । शुंडापि जलहिस्तिन्यां मदि-राकरिइस्तयोरिति विश्वः । पानं पीतिभाजनरक्षणे इति मेदिनी ।" पीय-तेऽस्मिन्पानम् । मधुवारः मधुक्रमः द्वे मधुपानपरिपाट्याः । "मधुनो वारः समयः मधुवारः।" मध्वासवः माधवकः मधु माध्वीकम् । "माद्वीकिमि-त्यपि । मृद्वीका द्राक्षा तस्याः विकारः । तस्यः विकार इत्यण् ।" चत्वारि-मधुकपुष्पोद्भवस्य मद्यस्य । "द्वौ द्वौ पर्यायावित्यपि मतम् । माद्वीकिमिति पाठे मध्वादि द्वयं द्राक्षारसस्य।" तत्र माध्वीकं मधु च द्वयोः न किंतु क्रीवे एव ॥ ४१ ॥ मैरेयम् । मिरायां देशविशेषे ओषधिविशेषे वा भवम् । नद्यादिभ्यो ढक् । आसवः सीघुः "तालव्यादिरिप शीधिरिति । यद्यपि श्रीधुरिक्षुरसैः पक्रैरपकैरासवो भवेत् । मैरेयं धातकीपुष्पगुडधानां बुसंहित-मिति माधवः। तथापि भेदमनादृत्योक्तम् " त्रयमिश्चशाकादिजन्यस्य मद्य-

मैरेयमासवः सीधुर्मेदको जगलः समौ॥ संधानं स्यादिभिषवः किँण्वं पुंसि तु नम्रहूः ॥ ४२॥ कारोत्तरः सुरामंड आपानं पानगोष्टिका ॥ चषकोऽस्त्री पानपात्रं सरकोऽप्यनुतर्षणम् ॥ ४३ ॥ धूर्तीऽक्षदेवी कितवोऽक्षधूर्ती यूतकृत्समाः॥ स्युर्लग्रकाः प्रतिभुवः समिका चूतकारकाः॥ ४४॥ चूतोऽस्त्रियामक्षवती कैतवं पण इत्यपि॥ पणोऽक्षेषु ग्लहोऽक्षास्तु देवनाः पाज्ञकाश्च ते॥ ४५॥

विशेषस्य । सीधुरास्त्रियाम् । आसवः पुंसि । मेदकः जगलः हे सुराकल्कस्य । मद्यभेदस्येत्येके । "जगलो मदनदुमे । मेदके पिष्टमद्ये चेति कोशांतरम्"। संधानं अभिषवः द्वे मद्यसंधानस्य । फलवंशांकुरादिकं दीर्घकालं यत्संधीयते तस्येत्येके । किण्वं "कण्विमत्यिप्" नम्रहूः द्वे तंबुछादिद्रव्यक्रतसुराबीजस्य। " मत्तनप्रकृताहानस्येत्यन्ये।" नप्रही ॥ ४२ ॥ सुराया मंड अग्रभागः कारो-त्तरः " कारेण क्रियया उत्तरः कारोत्तरः । कारोत्तम इत्यपि " एकम् । आपानं पानगोष्टिका द्वे पानार्थायाः सभायाः । " आ संभूय पिवंत्यत्र आपानम् "। चषकः पानपात्रं द्वे "मद्यपात्रस्य । चषकोऽस्त्री सुरापात्रे मधु-यद्यपभेदयोरिति मेदिनी ।" सरकः अनुतर्षणं द्वे मद्यपानस्य । अपिशब्दात्स-रकोऽप्यस्त्री । सरकं वा नानुतर्षों नेति रत्नकोशः । सरकः सीधुपानेधुशीधुनो मद्यभाजन इत्यजयः" ॥ ४३ ॥ धूर्त्तः "धार्त इत्यपि पाठः । धावनेन आर्तः।" अक्षदेवी कितवः अक्षधूर्तः द्यूतकृत् पंच द्यूतकृतः " सोंगटीबाज, जुवेवाज इति ख्यातस्य । " अक्षेदीं व्यति अक्षदेवी इन्नंतः । लग्नकः मतिभूः द्वे ऋणादौ प्रतिनिधिभूतस्य " जामीन इति ख्यातस्य । प्रति प्रतिनिधिर्भ-वित मितिभूः।" सिमकाः द्यूतकारकाः द्वयं ये द्यूतं कारयंति तेषाम्। "सभा चूतमाश्रयत्वेनास्यास्ति सभिकः" ॥ ४४ ॥ चूतः अक्षवती कैतवं पणः चत्वारि द्यूतस्य । "अक्षाः पाशकाः संत्यस्यां सा अक्षवती ।" पणः ग्लहः इति द्वे द्यूतजये यत् भाषावंधेन ग्राह्मं तस्य । अक्षः देवनः पाशकः त्रयं शारिपरिणयने हेतुभूतस्य पाशस्य "फांसे इति ख्यातस्य"॥ ४५॥ शारी-णामितस्ततो नयने परिणाय इत्येकम् । अस्त्रियामित्यस्य अष्टापदेन शब्देन

परिणायस्तु शारीणा समंताद्वयनेऽस्त्रियाम् ॥ अष्टापदं शारिफलं प्राणिद्यूतं समाह्वयः ॥ ४६ ॥ उक्ता भूरिप्रयोगत्वादेकस्मिन्येऽत्र यौगिकाः ॥ ताह्वम्यादन्यतो त्यतावृद्धा लिंगातरेऽपि ते ॥ ४७ ॥ ॥ इति शूद्वर्याः ॥ १० ॥

इत्यमर्रांसहकृतौ नामिलंगानुशासने ॥ द्वितीयः कांडो भूम्यादिः सांग एव समर्थितः॥ १॥

संबंधः । अष्टापदं शारिफलं द्वे शारीणामाधारस्य कोष्टकयुक्तस्य वस्त्रादेः "सारीपट इति ख्यातस्य । " शारयस्तु काष्ट्रादिरचितो द्यूतोपकरणविशेषः सोंगटी इति छौकिकभाषायां प्रसिद्धः। प्राणिद्युतं प्राणिनां मेषकुकुटादीनां चूतं मिथो युद्धक्षणः क्रीडाविशेषः समाह्यः। अमाणिभिः कृतं यत्तु तछोके द्यूतमुच्यते । प्राणिभिः क्रियते यत्तु सविज्ञेयः समाह्य इत्युक्तेः । एकम् ॥४६॥ अत्र केषांचिद्धिगभेदविधानाभावात्माप्तमपूर्णत्वं परिहरति उक्ता इति । अत्र श्रुद्रवर्गे यौगिकाः कुभकारमालाकारप्रभृतयः शब्दाः काव्यपुराणादिषु पुंस्येव भुरिप्रयोगत्वात्प्रचुरप्रयोगदर्शनादेकस्मिन्नेव छिंगे उक्ता निर्दिष्टास्ते Sन्यतोSन्यत्र स्नीत्वादिविशिष्टे विशिष्यवृत्तौ सत्यां ताद्धम्यात् विशिष्टानां विशेष्यधर्मत्वाछिगांतरे स्त्रीछिगादावप्यूहनीयाः । अपिशब्दात् इदा अपि करणकुलालादयो जातिवचनत्वात् पुंसि स्त्रियां च वर्तते इति ज्ञेयम्। यस्याव-यवशक्य एवार्थो बुध्यते स यौगिकः । यस्यावयवशक्तिमनपेक्ष्य समुदायश-क्तिमात्रेणार्थों बुध्यते स रूढः। तत्र यौगिको लिंगांतरे यथा। कुंभकारी स्त्री। कुंभकारं कुलम्। एवं मालाकारी। मालाकारम्। अण्णंतत्वात्स्त्रियां ङीप्। अयौगिको यथा । करणी । कुलाली । अत्र जातेरस्त्रीविषयादिति ङीष् ॥४०॥ इति शूद्रवर्गः ॥ १० ॥ श्रीमसमरविवेके महेश्वरेण विराचित एवायं भूम्या-विद्वितीयः कांदः समाप्तः॥

> इति सटीकामरको शस्य द्वितीयं काण्डं समाप्तम् ॥

अमरकोशद्वितीयकांडस्य वर्गानुक्रमेण श्लोकसंख्याः

वर्गीकाः	वर्गनामानि.	मूल श्लोकाः	क्षेपकस्रोकाः	
٦	भूमिवर्गः	96	9	
٦ .	पुरवर्गः	२०	-11-	
3	शैलवर्गः	٤	-11-	संकलनया वर्गाः मूलक्षोकाः
A	वनौषधिवर्गः	95511	•	१० ७३३॥
ч	सिंहादिवर्गः	8.5	२॥	क्षेपकश्चोकाः एवं
Ę	मनुष्यवर्गः	93911	1	१२ ७४५॥
· 6	ब्रह्मवर्गः	. 40	4	
6	क्षत्रियवर्गः	. 99511	•	
9.	वैश्यवर्गः	999	911	E Tomas de la constante de la
90	शूद्रवर्गः	80	•	

अथ

सटीकामरकोशस्य

तृतीयं काण्डम्.

विशेष्यिनिष्ठैः संकीर्णैर्नानार्थैरव्ययैरिप ॥ लिंगादिसंग्रहैर्वर्गाः सामान्ये वर्गसंश्रयाः ॥ १ ॥ स्त्रीदाराद्यैर्पिद्दशेष्यं यादृशैः प्रस्तुतं पदैः ॥ गुणदव्यक्रियाशब्दास्तथा स्युस्तस्य भेदकाः ॥ २ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ तृतीयकांडो च्याख्यायते । तत्र वक्ष्यमाण-वर्गानाइ । विशेष्यिनद्विरिति ॥ सामान्ये साधारणत्वात्सामान्याख्येऽस्मि-न्कांडे विशेष्यिनिष्टैविशेष्यं स्त्रीदारादि पूर्वोक्तं तद्धीनिष्टिगवचनैः सुक्तसा-दिभिः शब्दैः तथा संकीर्णैः परस्परविजातीयार्थैः कर्मपारायणादिभिः तथा नानार्थैः अनेकार्थेषु वर्तमानैर्नाकलोकादिभिः अव्ययैराङादिभिर्लिंगसंग्रहैः स्त्रियामीदृद्विरामैकाजित्यादिभिरादिशब्दान्नामसंग्रहैश्च लंकाशेफालिकेत्या-दिभिः शब्दैरुपलक्षितास्तत्तन्नामका वर्गाः वक्ष्यंत इति शेषः। ते च वर्गाः स्वतंत्रा नेत्याह । वर्गसंश्रया इति । वर्गाः संश्रया येषां ते । पूर्वोक्तस्वर्गा-दिवर्गसंबंधिन एवेसर्थः ॥ १ ॥ इह शास्त्रे रूपादिभेदेनैव पायशो छिंगनि-र्णयः तद्वदेवात्रापि वर्गे स्यादिति भ्रमनिरासार्थं व्यापकं लक्षणमाइ। स्त्रीदाराचौरिति । याद्दशैः स्त्रीिंहगत्वादियुक्तैः स्त्रीदाराचैः पदैर्यद्विशेष्यं स्त्रीदारादिरूपं यथा प्रस्तुतं प्रकातं तस्य विशेष्यस्य भेदका व्यावर्तका गुण-द्रव्यकियाविशिष्टाः शब्दास्तथा स्युः । विशेष्यस्य यादशे छिगवचने तादश-िलंगवचना एव भवेयुरिसर्थः। तत्र गुणः सुकृतादिस्तद्विशिष्टो यथा। सुकृ-तिनी स्त्री। मुक्तिनो दाराः। मुक्ति कुलम्। द्रव्यं दंडादि तद्विशिष्टो यथा। दंडिनी स्त्री। दंडिनो दाराः। दंडि कुलम्। किया पचनादिव्यापार-स्तद्विशिष्टो यथा। पाचिका स्त्री। पाचका दाराः । कुलम् ॥ २ ॥ सुक्रती पुण्यवान् धन्यः त्रयं भाग्यसंपन्नस्य ।

सुकृती पुण्यवान् धन्यो महेच्छस्तु महाशयः ॥

इदयालुः सुँहँदँयो महोत्साहो महोद्यमः ॥ ३ ॥

प्रवीणे निपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातिशिक्षिताः ॥
वैज्ञाँनिकः कृतमुखः कृती कुशल इत्यपि ॥ ४ ॥

पूज्यः प्रतिक्ष्यः साशियकः संशयापन्नमानसः ॥

दक्षिणीयो दक्षिणार्हस्तत्र दक्षिण्य इत्यपि ॥ ५ ॥

स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यँदानशौंडा बहुप्रदे ॥

जैवातृकः स्यादायुष्मानंतर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥ ६॥

धात्र्यामलक्योः स्याद्धन्यं पुण्यवति त्रिष्विति विश्वभेदिन्यौ । सुकृतम-स्यास्ति सुकृती ।" धनं लब्धा धन्यः धनायाई इत्यर्थः । महेच्छः महाशयः द्वे उदारं चित्तं यस्य तस्य दयालोः । "आशयः स्यादिभमाये मानसाधार-योरपीति मेदिनी ।" हृदयालुः सुहृदयः "सहृदय इति पाठः । अत्र पश-स्तपरत्वं हृदयशब्दस्य । हृदयवान् हृदयिक इसिप " द्वे यस्य चित्तं मशस्तं तस्य । महोत्साहः महोद्यमः द्वे दुरापेऽपि कृखेऽध्यवसितिक्रियस्य । "महा-नुद्यमो ऽस्य महोद्यमः "॥ ३॥ मवीणः निपुणः अभिज्ञः विज्ञः निष्णातः शिक्षितः वैज्ञानिकः "वीबादित्वाद्दनि विज्ञानिक इत्यपि" कृतमुखः कृती कुशलः दश प्रवीणस्य । "कृतं कर्म प्रशस्तमस्य कृती" ॥ ४ ॥ पूज्यः प्रती-क्ष्यः द्वे । एतल्लक्ष्यम् । भक्तिः मतीक्ष्येषु कुलोचिता ते इति । सांशियकः संशयापन्नमानसः द्वे संशयमापन्नं मानसं यत्र स्थाण्वादौ तस्य । तथा च संशयविषयीभूतोऽर्थः सांशयिक इति दीक्षिताः । संशयमापन्न इति उन् । दक्षिणीयः दक्षिणाईः दक्षिण्यः "दाक्षिण्य इत्यपि" त्रीणि यो दक्षिणामहित तस्य ॥ ५॥ वदान्यः "वदन्य इत्यपि" स्थूललक्ष्यः "स्थूललक्ष इत्यपि" दानशौंडः वहुपदः चत्वारि दानशूरस्य । "मां याचस्वेति वदति वदान्यः । स्थू हैर्महद्भिर्छक्ष्यते स्थू छहस्यः ।" जैवातृकः आयुष्मान् द्वे "जैवातृकः पुमा न्सोमे कृषकायुष्मतोस्त्रिष्विति विश्वमेदिन्यौ । अतिश्वित्यायुरस्यायुष्मान् ।" अंतर्वाणिः शास्त्रवित् द्वे शास्त्रइस्य । अअंतर्वाणस्ति । वण्याद्वे । "॥६॥ परीक्षकः कारणिकः द्वे प्रमाणैरर्थनिश्रायकस्य । "करिणैश्रेरति कारणिकः ।" परीक्षकः कारणिको वरदस्तु समर्धकः ॥
हर्षमाणो विकुर्वाणः प्रमना इष्टमानसः ॥ ७ ॥
दुर्मना विमना अंतर्मनाः स्यादुत्क उन्मनाः ॥
दक्षिणे सरलोदारौ सुकलो दात्रभोक्तरि ॥ ८ ॥
तत्परे प्रसितासक्ताविष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः ॥
प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः ॥ ९ ॥
गुणैः प्रतीते तु कृतलक्षणाइतलक्षणौ ॥
इभ्य आख्यो धनी स्वामी त्वीश्वरः प्रतिरीशिता ॥१०॥
अधिभूनीयको नेता प्रभुः परिद्वढोऽधिपः ॥

वरदः समर्धकः द्वे वराणां दातरि । हर्षमाणः विकुर्नाणः ममनाः हृष्टमानसः चत्वारि हृष्ट्चेतसः । "प्रकृष्टं मनो यस्य प्रमनाः" ॥ ७ ॥ दुर्मनाः विमनाः अंतर्मनाः त्रीणि सांतानि व्याकुळचेतसः "दुःस्थितं मनोऽस्य दुर्भनाः। विगतं विविधं वा मनो यस्य विमनाः ।" उत्कः उच्छब्दात्स्वार्थे कन् । खन्मनाः द्वे **बत्कं**ठितस्य "बद्गतं मनोऽस्य खन्मनाः।" दक्षिणः सरस्रः उदारः त्रयं सरहस्य । दक्षति वर्धते ऋज्वाशयत्वाइक्षिणः । यो दाता चासौ भोक्ता च तत्र मुकल इत्येकम् ॥ ८ ॥ तत्परः मिततः आसकतः त्रीणि " तात्पर्ययुक्तस्य । तत्परं उत्तमं यस्य तत्परः । " इष्टार्थो युक्तः उत्युकः द्वे अभिमतार्थे सोद्योगस्य । प्रसितासन्ताविष्टा उद्युक्त इति पाठे आविष्टांतं चतुष्कमासकते । "पंचापि तत्परपर्याया इसेके । " मतीतः मथितः ख्यातः वित्तः विज्ञातः विश्रुतः पद् ख्यातस्य । " प्रथते स्म प्रथितः । प्रथ म्ब्याने "॥ ९॥ कृतलक्षणः आइतलक्षणः "आहितलक्षण इसिप " द्वे शौर्यादिभिः ख्याते " लक्षणं नाम्नि चिह्ने चेति विश्वः । आहतमभ्यस्तं छक्षणमस्य । आहतं गुणितेऽपि स्यादिति विश्वः । " यञ्चक्ष्यम् । ककुत्स्थ इत्याहतलक्षणोऽभूदिति । इभ्यः आढचः धनी त्रीणि " इभ्यो धनवतीभ्या तु करेण्वां सष्ठकीतराविति हेमचंद्रः । बहुधनमस्य धनी ।" स्वामी ईश्वरः । ःईश्वरो मन्मथे शंभौ नाथे स्वामिनि वाच्यवत् इति विश्वमेदिन्यौ । पतिः ःईशिता ॥ १० ॥ अधिभूः नायकः नेता प्रभुः परिवृदः अधिपः दश प्रभोः।

अधिकार्द्धः समृद्धः स्यात्कुदुंबव्यापृतस्तु यः ॥११॥
स्यादभ्यागारिकस्तिस्मिन्नुपाधिश्व पुमानयम् ॥
वरागरूपोपेतो यः सिंहसंहननो हि सः ॥१२॥
निर्वार्यः कार्यकर्ता यः संपैन्नः सत्त्वसंपदा ॥
अवाचि मूकोऽथ मनोजवसैः पितृसिन्नभः ॥१३॥
सत्कृत्यालंकृता कन्या यो ददाति स कूंकुदः ॥
लक्ष्मीवाँ छक्ष्मणः श्रीलः श्रीमान्स्निग्धस्तु वत्सलः॥१४॥
स्याद्द्यालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः समाः ॥
स्वतंत्रोऽपावृतः स्वैरी स्वच्छंदो निरवग्रहः ॥१५॥

ईशितारी । अधिभुवी । नेतारी । अधिकाद्धः समृद्धः द्वे सुसंपन्नस्य । " अधिका ऋद्धिर्यस्य अधिकद्धिः।" कुटुंबच्यापृतः॥ ११॥ अभ्यागारिकः उपाधिः त्रीणि कुदुंवपोषणादिच्यापार्युक्तस्य । "अभ्यागारे नियुक्तः अभ्यागारिकः।" अगारांताष्ट्रन् इकादेशः। उपाधिर्नित्यं पुंसि । अंगान्यव-थवाः रूपं लायण्यं वरैरंगरूपैरुपेतो यः स सिंहसंहनन इत्येकम् ॥ ५२ ॥ यः सत्त्वसंपदा व्यसनेऽप्यक्षुव्धं मनः सत्त्वं तत्संपत्त्या संपन्नः सन्कार्यं करोति स निर्वार्य इत्येकम्। "निर्घार्य इत्यपि।" संपन्न इत्यत्र संयुक्त इति पाठः। "व्यसनेऽभ्युद्ये वापि ह्यविकारं सदा मनः। तत्तु सत्त्वमिति मोक्तं नयवि-द्भिर्वुधैः किलेति स्मरणात् । " अवाक् मूकः द्वे " मूयते वध्यते वागस्य । " मनोजवसः। " मनोजव इत्यपि । मनोजविपतृसधर्माण इति नाममाला।" पितृसिन्नभः द्वे पितृतुल्यस्य ॥ १३ ॥ परिणेत्रे आदरपूर्वकमलंकृतां कन्यां यो ददाति स कूकुद इत्येकम् । " कुकुद इत्यपि।" छक्ष्मीवान् छक्ष्मणः श्रीलः "श्लील इत्यपि" श्रीमान् चत्वारि लक्ष्मीवतः । स्निग्धः वत्सलः बत्से पुत्रादिस्नेहपात्रेऽभिलाषोऽस्यास्ति द्वे स्नेहयुक्तस्य ॥ १४ ॥ दयालुः कारुणिकः कृपालुः सूरतः " सुरत इत्यपि " चत्वारि दयाशीलस्य । स्वतंत्रः अपावृतः स्वैरी "स्वैर इत्यिप "स्वच्छंदः निरवग्रहः पंच स्वच्छं-दस्य । " स्वः आत्मा तंत्रं मधानं यस्य स्वतंत्रः " ॥ १५ ॥ परतंत्रः परा-धीनः परवान् नाथवान चत्वारि पराधीनस्य । " परः स्वाम्यस्यास्ति पर- परतंत्रः पराधीनः परवान्नाथवानि ॥
अधीनो निघ्न आयत्तोऽस्वच्छंदो गृह्मकोऽप्यसौ ॥१६॥
खलपूः स्याद्वहुकरो दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ॥
जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात्कुंठो मंदः क्रियासु यः ॥१०॥
कर्मक्षमोऽलंकर्मीणः क्रियावान्कर्मसूद्यतः ॥
स कार्मः कर्मशीलो यः कर्मशूरस्तु कर्मठः ॥१८॥
भरण्यभुक्षम्करः कर्मकारस्तु तिक्रयः ॥
अपस्नातो मृतस्नात आमिषाशी तु शौष्कुलः ॥१९॥

वान्।" परवंतौ । अधीनः निघ्न आयत्तः अस्वच्छंदः गृह्यकः पंचकमधीन-मात्रे । इनमधिगतः अधीनः अधि उपरि इनो यस्येति वा । "न स्वच्छंदो-ऽस्यास्वच्छंदः।" नवानामेकार्थत्विमत्येके ॥१६॥ खलपूः वहुकरः द्वे संमा-र्जनादिकारिणः। खलं चत्वरं पुनाति मार्जयति खलपूः खलप्तौ । दीर्घसूत्रः चिरक्रियः द्वे यः स्वल्पकालसाध्यं चिरेण करोति तस्यालसविशेषस्य । दीर्घं सूत्रं व्यवस्था यस्य दीर्घसूत्रः । सूत्रं तंतुव्यवस्थयोरिति विश्वः । चिरेणः क्रियाऽस्य चिरक्रियः । जाल्मः असमीक्ष्यकारी द्वे यो गुणदोषानिवमृत्रयः करोति तस्य । यः क्रियासु मंदोऽलसो मूढो वा स कुंठ इत्येकम् ॥ १७ ॥ कर्मक्षमः अलंकर्माणः द्वे कर्मणि शक्तस्य । "कर्मणे क्रियायै अलं समर्थः अलंकर्मीणः।" कर्मसु य उद्युक्तः स क्रियावान् एकम्। कार्मः कर्मशीलः द्वे निसं कर्मण्येव प्रवृत्तस्य । स्त्रियां तु कार्मी । कर्मशूरः कर्मठः द्वे प्रयत्नेन य आरब्धं कर्म परिसमापयित तस्य । "कर्मणि घटते कर्मठः ।" कर्मणि घटो-Sटच् इति पाणिनिः ॥ १८ ॥ भरण्यभुक् भरण्यं वेतनं भुंक्ते " कर्मण्यभुगि-सपि " कर्मकरः द्वे वेतनं गृहीत्वा कर्म करोति तस्य । तत्कर्मैव क्रिया यस्य स तित्रयः । वेतनं विनापि क्रियावान् स कर्मकार इत्येकम् । अपस्नातः मृतस्नातः द्वे मृतमुद्दिश्य स्नातस्य । आमिषाशी शौष्कुलः द्वे मत्स्यमांसभक्ष-कस्य। "शौष्कल इति वा पाटः।" शुष्कलः। "शुष्कलः शुष्कमांसस्य पणिके पिशिताशिनीति हैमः। "॥ १९॥ बुभुक्षितः ख्रुधितः जिघत्सुः अशः नायितः चत्वारि वुभुक्षितस्य । अचुमिच्छुः जिघत्सुः । सन्नतादुः । "अज्ञानस्य

बुभुक्षितः स्यात्क्षुधितो जिघत्मुरशनायितः॥
पराद्रः परिपडादो मक्षको घरमरोऽद्यरः॥ २०॥
आग्रूनः स्यादौदिरको विजिगीषाविवर्जिते॥
उभौ त्वात्मंभिरः कुक्षिंभिरः स्वोदरपूरके॥ २१॥
सर्वाद्वीनस्तु सर्वाद्वभोजी गृधुस्तु गर्धनः॥
लुब्धोऽभिलाषुकस्तृष्णक् समौ लोलुपलोलुभौ॥२२॥
सौन्मौदस्तून्मदिष्णुः स्यादविनीतः समुद्धतः॥
मत्ते शौंडोत्कटक्षीबाः कामुके किमताऽनुकः॥ २३॥
कम्रः कामियताऽभीकः कमनः कामनोऽभिकः॥

इच्छा अश्वनाया सा जाताऽस्य ।" परान्नः परिपंडादः द्वे परान्नोपजीविनः । भक्षकः घस्मरः अबरः त्रीणि भक्षणशीलस्य । "अत्तीसबरः" ॥ २०॥ आद्यूनः औदरिकः द्वे विजिगीपाविवर्जिते उत्कर्षेच्छारहिते । बुभुक्षयाऽत्यं-तपीडिते इत्यर्थः । उदरे प्रसित औदरिकः । उदराद्वगाद्यून इति ठक् । आत्मंभरिः कुक्षिभरिः द्वे यः स्वोदरं विभर्ति तस्य "पोटभक् इति ख्यातस्य।" आत्मानं विभातं आत्मंभिरः॥ २१॥ सर्वान्नीनः सर्वान्नभोजी द्वे यः सर्वेषां वर्णानां अल्लानि भुंक्ते तस्य परमहंसादेः। गृधुः गर्धनः द्वे आकांक्षाशीलस्य। लुब्धः अभिलाषुकः तृष्णक् त्रीणि अभिलाषशीलस्य । "लुभ्यति स्म लुब्धः।" अभिलब्यतीति अभिलाषुकः। लष कांतौ कांतिरिच्छा। "लष-पतेत्युक ज्।" पंचापि छुब्धस्येति केचित्। तृष्णजौ। छोछुपः छोछुभः द्वे अतितृष्णाशीलस्य । "गर्हितं लुंपति लोलुपः" ॥ २२ ॥ सोन्मादः । " उन्मद इति सुन्माद इति वा पाठः । सु अतिशयित उन्मादोऽस्य ।" जन्मदिष्णुः द्वे जन्मादशीलस्य । अविनीतः समुद्धतः द्वे दुर्विनीतस्य । "न व्यनायि अविनीतः।" मत्तः शौंडः उत्कटः क्षीबः " क्षीबिन्निति नांतो-Sप्यस्ति " चत्वारि मत्तस्य । शुंडायां पानागारे भवः शौंडः । तत्र भव इत्यण्। शौंडो मत्ते च विख्याते इति विश्वः । " उत्कटस्तीव्रमत्तयोरिति हैमः।" कामुकः कमिता अनुकः ॥ २३॥ कम्रः कामयिता अभीकः कमनः कामनः अभिकः नव कामुकस्य । अनु कामयते अनुकः । अभीको

विधेयो विनयग्राही वचनेस्थितः आश्रवः ॥ २४॥ वश्यः प्रणेयो निभृतविनीतप्रश्चिताः समाः ॥ धृष्टे धृष्णिग्वियातश्च प्रगल्भः प्रतिभान्विते ॥ २५॥ स्यादधृष्टे तु शालीनो विलक्षो विस्मयान्विते ॥ अधीरे कातरस्नर्ति भीरूभीरुकभी छुकाः ॥ २६॥ आशंसुराशंसितरि गृहयालुर्ग्रहीतरि ॥ श्रदालुः श्रदया युक्ते पतयालुम्तु पातुके ॥ २७॥ लजाशीलेऽपत्रपिष्णुवँदारुरभिवादके ॥

दीर्घमध्यो ह्रस्वमध्यश्च । विधेयः विनयग्राही वचनेस्थितः आश्रवः चत्वारि वचनग्राहिणि । "प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विधातुं शक्यः विधेयः । वचने तिष्ठति स्म वचनेस्थितः । तत्पुरुषे क्रतीत्यलुक् "॥ २४॥ वक्यः प्रणेयः द्वे वशंगतस्य "मकर्षेण नेतुं शक्यः मणेयः।" अत्र विधेयादिषडपि वशंग-तस्य वा । निभृतः विनीतः पश्चितः त्रयं विनीतस्य । "नितरां अभारि निभृतः। भृञ्भरणे।" धृष्टः धृष्णक् "धृष्णुरित्यपि" वियातः त्रीणि अविनीतस्य । "विरुद्धं यातं चेष्टितं यस्य वियातः ।" धृष्णजौ । प्रगल्भः मतिभान्वितः द्वे समतिभस्य। मत्युत्पन्नमतित्वं मतिभा। "मज्ञा नवन-वोन्मेषशिलनी प्रतिभा मतेति रुद्रः " ॥ २५ ॥ अधृष्टः शालीनः द्वे सलज्जस्य । विलक्षः विस्मयान्वितः द्वे "परकीयधर्मशीलादौ प्राप्ताश्च-र्यस्य।" अधीरः कातरः द्वे भयश्चात्पिपासादिच्याकुलस्य । "ईपत्तरित कातरः । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । " त्रस्तः " त्रस्तुरित्यपि " भीरुः "भीत इत्यपि" भीरुकः भीलुकः चत्वारि भयशीलस्य ॥ २६ ॥ आशंसुः आशंसिता द्वे वांछाशीलस्य । गृहयालुः ग्रहीता द्वे गृहणशीलस्य । श्रद्धा आस्तिक्यबुद्धिस्तया युक्ते श्रद्धालुरित्येकम् । पतयालुः पातुकः द्वे पतनशी-स्य । '' पतयति तच्छीलः पतयालुः" ॥ २७ ॥ स्रजाशीलः अपत्र-पिष्णुः द्वे लोकलजायुक्तस्य । "लज्जा शीलमस्य लज्जाशीलः ।" वंदारुः अभिवादकः द्वे वंदनशीलस्य। "वंदते तच्छीलः वंदारः।" शरारुः यातुकः हिंसः त्रीणि हिंसाशीले । ''शृणाति तच्छीलः शरारुः ।" वर्धिष्णुः

शरारुघीतुकी हिस्रः स्याद्धिष्णुस्तु वर्धनः ॥ २८ ॥ उत्पतिष्णुस्तूत्पतिताऽलंकरिष्णुस्तु मंडनः ॥ भूष्णुर्भविष्णुर्भविता वर्तिष्णुर्वर्तनः समौ ॥ २९ ॥ निराकरिष्णुः क्षिष्नुः स्यात्सांद्रस्निग्धस्तु मेदुरः ॥ ज्ञाता तु विदुरो विदुर्विकासी तु विकस्वरः ॥ ३० ॥ विसृत्वरो विसृमरः प्रसारी च विसारिणि ॥ सहिष्णुः सहनः क्षंता तितिक्षुः क्षमिता क्षमी ॥३१॥ क्रोधनोऽमर्षणः कोपी चंडस्त्वत्यंतकोपनः ॥ जागरूको जागरिता घूणितः प्रचलायितः ॥ ३२ ॥ स्वप्नक् शयालुनिदालुनिदाणुर्गियते समौ ॥

वर्धनः द्वे वर्धनशीलस्य । "वर्धते तच्छीलः वर्धिष्णुः" ॥ २८ ॥ उत्पतिष्णुः उत्पतिता द्वे उत्पतनशीलस्य । "उत्पतित तच्छीलः उत्पतिष्णुः।" अत्र ये तृन्निष्णुच्स्नुक्रुक्मरजिसादयः मसयास्ते तच्छीलतद्धर्भतत्साधुकारिषु बोद्धव्याः । ताच्छील्ये प्रयोगः प्रायेण । अलंकरिष्णुः मंडनः द्वे अलंकरण-बीले। भूष्णुः भविष्णुः भविता त्रीणि भवनशीले । वर्तिष्णुः वर्तनः द्वे वर्तनशीले ॥ २९ ॥ निराकरिष्णुः क्षिमुः "क्षिष्णुरिति केचित् " द्वे निराकर्तरि । सांद्रो घनः स चासौ स्निग्धश्च सांद्रस्निग्धः मेदुरः स्यात् एकम् । यल्लक्ष्यम् । मेघैर्मेदुरमंवरिमति । ज्ञाता विदुरः विदुः त्रयं ज्ञाति । "वेदन्शीलः विदुरः" विकासी "तालव्यांतोऽपि" विकस्वरः "विक-श्वर इत्यपि " द्वे विकासशीले ॥ ३० ॥ विस्रत्वरः विस्रमरः मसारी विसारी चत्वारि प्रसरणशीले । सहिष्णुरिसादिषद् क्षमाशीले ॥ ३१॥ क्रोधनः अमर्षणः कोपी त्रीणि कोपशीलस्य । "अवश्यं कुंप्यति कोपी ।" चंडः अत्यंतकोपनः द्वे अतिकोधशीले । जागक्कः जागरिता द्वे जागरण-बीले । घूर्णितः पचलायितः द्वे निद्राघूर्णितस्य । घूर्णे भ्रमणे । "पचलाया जाताऽस्येति मचलायितः " ॥ ३२ ॥ स्वप्रक् शयालुः निद्रालुः त्रीणि निद्राशीलस्य । "शयालुः स्यादजगरे निद्राशीले च कुकुर इति विश्वमे-दिन्यौ।" स्वप्नजौ । निद्राणः "निद्रित इत्यपि" शयितः द्वे सुप्तस्य । परा-ङ्मुखः पराचीनः द्वे विमुखस्य । "परांचत्यनभिमुखीभवति मुखमस्य

पराङ्मुखः पराचीनः स्यादवाङप्यधोमुखः ॥ ३३॥ देवानंचित देवद्यङ् विष्वद्यङ् विष्वगंचित ॥ यः सहांचित सध्यङ् स स तिर्यङ् यस्तिरोंऽचित ॥३४॥ वदो वदावदो वक्ता वागीशो वाक्पतिः समौ॥ वाचोयुक्तिपदुर्वाग्मी वावदूकोऽतिवक्तरि ॥ ३५॥ स्याजल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ॥ दुर्मुखे मुखराबद्दमुखौ शक्तः प्रियंवदे ॥ ३६ ॥ लोहलः स्यादस्फुटवाग्गर्ह्यवादी तु कहदः॥

पराङ्मुलः ।" अवाङ् अधोमुलः द्वे "अवांचत्यधोमुलीभवति अवाङ्" अवांचौ ॥ ३३ ॥ यो देवानंचित गच्छति पूजयित वा स देवद्यङ् । एकम्। चांतम्। "स्त्रियां देवद्रीची।" यो विष्वक् समंतादंचित गच्छति स विष्वसङ् "विश्वद्यङ् इति तालव्यमध्योऽपि।" स्त्रियां विष्वद्रीची। विष्वरदेत्रयोश्च टेरमंचतावमत्यये इति पाणिनिः। चांतं एकस्। यः सहांचित तुल्यं गच्छिति स सध्यङ्। एकम्। सध्यंचौ । " स्त्रियां सधीची । सहस्य सधिरिति पाणिनिः।" यस्तिरो वक्रमंचित स तिर्यंङ्। एकम्। तिरसस्तिर्यस्रोप इति पाणिनिराह ॥ ३४॥ वदः वदावदः वक्ता त्रीणि वक्तरि । वागीशः वाक्पतिः द्वे अनवद्योद्दामवादिनि । वाचोयुक्तिपदुः "पदुरिति पृथगपि "। वाग्मी पटौ सुराचार्य इति विश्वमेदिन्यौ । वाग्मी द्वे नैयायिकस्य । वाची-युक्तीति वाग्दिगिति षष्ट्या अलुक्। "पद्मस्ता वागस्य वाग्मी।" वावदुकः अतिवक्ता द्वे वहुभाषिणि ॥ ३५ ॥ जल्पाकः वाचालः वाचाटः बहुगर्ह्यवाक् चत्वारि यो वहु अवाच्यं विकत तस्य। कुत्सितं वहु भाषते वाचाछः वाचाटः। आलजाटचौ वहुभाषिणीति सुत्रेण साधु । "जल्पाकी । षिच्वात्स्त्रियां ङीष्।" दुर्मुलः मुखरः अवद्ममुखः त्रयमनर्गलमुखस्य । "निदितं मुखमस्य मुलरः। न वदं नियमितं मुलमस्य अवद्ममुखः। " शक्तः त्रियंवदः द्वे त्रिय-वादिनि। शक्रोति वक्तुमिति शक्त इति स्वामी । शक्र इति सर्वधरः ॥ ३६ ॥ लोहलः अस्फुटवाक् द्वे अस्फुटवादिनि । " न स्फुटा वागस्यास्फु-टवाक्।" गर्ह्मवादी कद्रदः द्वे कुत्सितभाषिणि । कुत्सितं वदति कद्रदः ।

समौ कुवादकुचरौ स्यादसौम्यस्वरोऽस्वरः ॥ ३७॥
रवणः शब्दनो नादीवादी नादीकरः समौ ॥
जडोऽज्ञ एँडमूकस्तु वक्तुं श्रोतुमशिक्षिते ॥ ३८॥
तूष्णींज्ञीलस्तु तूष्णीको नग्नोऽवासा दिगंबरे ॥
निष्कासितोऽवकृष्टः स्यादपध्वस्तस्तु धिकृतः ॥३९॥
आत्तगैवींऽभिभूतः स्याद्दापितः साधितः समौ ॥
पत्यादिष्टो निरस्तः स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृतः॥४०॥

रथवद्योश्रेति कोः कदादेशः । गर्धं वदति गर्धवादी ।" कुवादः कुचरः द्वे दोषकथनशीले। "कुत्सितं चरति कुचरः।" असौम्यस्वरः अस्वरः द्वे काकादिस्वरवदपस्वरयुक्तस्य ॥ ३७ ॥ रवणः शब्दनः द्वे शब्दशीलस्य । नांदीवादी नांदीकरः द्वे स्तुतिविशेषवादिनः । "नांदीं वदति तच्छीलः नांदीवादी।" आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात्मवर्तते ॥ देवद्विजन्पादीनां तस्मान्नांदीति कीर्यत इति भरतः। जडः अज्ञः द्वे अत्यंतमूदस्य। यदुक्तम्। इष्टं वानिष्टं वा सुखदुः ले वा न चेह यो मोहात्। विदिति परवशगः स भवे-दिह जडसंज्ञकः पुरुष इति । यो वक्तुं श्रोतुं च शिक्षितो न भवति स एडमूकः । अनेडमूक इति पाठे नास्सेडो मूकोऽस्मादिति विग्रहः । एडो विधरः । त्रिलिंगोऽनेडमूकः स्याच्छठे वाक्श्रुतिवर्जित इति रभसः ॥ ३८ ॥ तूष्णींशीलः तूष्णीकः द्वे तूष्णींभावयुक्तस्य । शीले को मलोपश्रेति वार्ति-केन तूष्णीमो मस्य छोपः। " तूष्णीं शीछं यस्य तूष्णींशीछः।" नग्नः अवासाः दिगंबरः त्रीणि नग्नस्य । अवाससौ । निष्कासीतः निष्कामित इसपि । अवकृष्टः द्वे निर्गमितस्य । अपध्वस्तः धिकृतः द्वे निर्भित्सितस्य ॥ ३९ ॥ आत्तगर्वः " आत्तगंधः । गंधो गंधक आमोदे छेरो संवंधगर्वयो-रिति विश्वः। गंघो गर्वो छवोऽपि चेति त्रिकांडशेषः।" अभिभूतः द्वे भग्न-द्र्पस्य । आत्रगंधः पलायित इति कोशांतरे । पलायनकर्तुरिप । लक्ष्यम् । कर्णोऽपि भूत्वा कथमात्तगंध इति भारतचंपूः। "चत्वारोऽपि पर्याया इसेके।" दापितः "दायित इसपि। तत्र दय दाने इति धातुः" साधितः द्वे "धनादिकं मदापितस्य मदापितस्य धनादेवी ।" धनादिकं दापयतीति दापित इति राजमुकुटः । प्रसादिष्टादि चतुष्कं निराकृतस्य ॥ ४० ॥ निकृतः स्याद्विप्रकृतो विप्रलब्धस्तु वंचितः ॥
मनोइतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो इतश्च सः ॥ ४१ ॥
अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो बद्धे कीलितसंपतौ ॥
आपन्न आपत्पाप्तः स्यात्कांदिशीको भयद्वतः ॥४२॥
आक्षारितः क्षारितोऽभिशस्ते संकसुकोऽस्थिरे ॥
व्यसनार्तोपरक्तौ द्वौ विहस्तव्याकुलौ समौ ॥ ४३॥
विक्कवो विद्वलः स्यानु विवशोऽरिष्टदुष्टधीः ॥
कश्यः कशाई सन्नद्धे त्वाततायी वधोद्यते ॥ ४४॥
देष्ये त्विक्षगतो वध्यः शीर्षच्छेद्य इमौ समौ ॥

निकृतः विमकृतः द्वे विवर्णीकृतस्य । विमलब्धः वंचितः द्वे "वंचनं माप्तस्य।" मनोहतः मतिहतः मतिबद्धः हतः चत्वारि मनिस हतस्य। " कृतमनोभंगस्येत्यर्थः " ॥ ४१ ॥ अधिक्षिप्तः मतिक्षिप्तः द्वे " कृताक्षेपस्य " कस्यचिच्छौर्यादिकं प्रति स्पर्धमानस्य । दुर्वचनमधिक्षेप इति राजमुकुटः। बद्धः कीलितः संयतः त्रीणि रज्ज्वादिना निवद्धस्य । आपन्नः आपत्प्राप्तः द्वे आपदं गतस्य । " आपद्यते स्म आपन्नः ।" कांदिशिकः भयदुतः द्वे भयात्पलायितस्य । कां दिशं गच्छामीति चितयन् पलायितः कांदिशीकः ॥ ४२ ॥ आक्षारितः क्षारितः अभिशस्तः त्रयं लोकापवादेन दृषितस्य। मैथुननिमित्तं मिथ्यादृषितस्येति केचित्। '' आक्षारो मैथुनं प्रसाक्रोशो जातो Sस्य आक्षारितः ।" संकस्रकः अस्थिरः द्वे चलपकृतेः । "संकसतीति संक-सुकः। कस गतौ।" व्यसनार्तः उपरक्तः द्वे व्यसनपीडितस्य । विहस्तः व्याकुलः द्वे शोकादिभिरितिकर्तव्यतामूहस्य। "विक्षिप्तो हस्तो यस्य विहस्तः" ॥ ४३ ॥ विक्रवः विद्वलः द्वे शोकादिना गात्रभंगं प्राप्तस्य । "विद्वलतीति विद्वलः । इल चलने ।" विवशः अरिष्टदुष्टधीः द्वे आसन्नमरणदृषितबुद्धेः अरिष्टेन दुष्टा धीर्यस्य।" कत्रयः कशार्हः द्वे कशाघातमहतः । कशा वेत्रम् । सन्नद्धे वर्मिते जिघांसौ आततायीत्येकम् । "आततं यथा तथाऽयितुं शीलमस्य । अय गतौ ॥ ४४ ॥ द्वेष्यः अक्षिगतः द्वे द्वेषाईस्य । "द्वेष्टमई द्वेष्यः।" वध्यः शीर्षच्छेद्यः द्वे वधार्हस्य। "वधमहिति वध्यः।" यो विषे

विष्यो विषेण यो वध्यो मुसल्यो मुसलेन यः ॥४५॥ शिश्विदाँनोऽकृष्णकर्मा चपलश्चिकुरः समौ ॥ दोषैकहक् पुरोभागी निकृतस्त्वनृजुः शठः ॥ ४६ ॥ कर्णेजपः सूचकः स्यात्पिशुनो दुर्जनः खलः ॥ नृशंसो घातुकः क्रूरः पापो धूर्तस्तु वंचकः ॥ ४७ ॥ अज्ञे मूँह्यथाजातमूर्खवैधेयबालिशाः ॥ कदर्ये कृपणक्षुद्रिकपचाँनमितंपचाः ॥ ४८ ॥ निःस्वस्तु दुर्विधो दीनो दिरदो दुर्गतोऽपि सः ॥

वध्यः इंतव्यः स विष्य इत्येकम् । यो मुसलेन वध्यः स मुसल्यः एकम्॥ ४५॥ शिश्विदानः अकुष्णकर्मा द्वे पुण्यकर्मणः। "शिश्विदानः कृष्णकर्मेति पाठे द्वे पापकर्मणः । अत्र श्विता वर्णे इति धातोः श्वितेर्दश्चेत्यानच् दत्वं सनो-लुक् च। श्वेतितुमिच्छति शिश्विदानः।" चपलः चिकुरः द्वे यो विचारमंत-रेण झटिति वधादिकार्यमाचरित तस्मिन्। दोषैकदक् पुरोभागी द्वे दोषमात्रं पश्यतः। "दोष एकस्मिन् दक् ज्ञानं यस्य दोषैकदक्।" निकृतः अनृजुः शठः त्रयं यस्यांतः करणं वक्रं तस्य। "निकृतित निकृतः। कृती छेदने"॥ ४६॥ कर्णेजपः। तत्पुरुषे कृतीति सप्तम्या अलुक्। सूचकः द्वे कर्णे परापवादं वदतः। विस्मृतवोधकस्येति कश्चित्। पिशुनः दुर्जनः खलः त्रयं परस्परभेदनशीलस्य। पिशुनः सूचकस्यापि पर्यायो वा। नृशंसः घातुकः क्रूरः पापः चत्वारि पर-द्रोहशी छ। '' नृन् शंसित नृशंसः।" धूर्तः वंचकः द्वे मतारणशीलस्य। "धूर्वित हिंसति धूर्तः"॥ ४७॥ अज्ञः मूदः "मुग्ध इत्यपि " यथाजातः मूर्तः वैधेयः वालिशः षण्मूर्षस्य । बालिशस्तु शिशौ मूर्षे इति । "जातं जन्मकालिशेषम-नितक्रम्य वर्तते तदस्यास्ति यथाजातः। कद्रयः कृपणः क्षुद्रः किपचानः मितं-पचः । मितनले चेति खच् मुमागमः । पंच यो धर्मात्मपुत्रदारादिकं पीडयन् लोभादर्थसंचयं करोति तस्य। "कुत्सितोऽर्यः स्वामी कदर्यः। किंपचः अन-मितंपच इति छेदो वा । तत्र न मितंपचोऽमितंपचः। तद्भिन्नोऽनीमतंपचः" ू ॥ ४८॥ निःस्वः दुविधः दीनः दरिद्रः दुर्गतः पंच दरिद्रस्य । "स्वानिष्कांतो द्।निःस्वः।" वनीयकः "वनीपक इत्यपि" याचनकः मार्गणः याचकः अथी वनीयँको याचनको मार्गणो याचकार्थिनौ ॥ ४९॥ अहंकारवानहंगुः शुभंगुस्तु शुभान्वितः ॥ दिन्योपपादुका देवा नृगवाद्या जरागुजाः ॥ ५०॥ स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसपीदयोंऽडजाः ॥ (इति प्राणिवर्गः) (१)

उद्भिदस्तकगुल्माचा उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥ ५१ ॥ सुंदरं किचरं चाक सुषमं साधु शोभनम् ॥ कांतं मनोर्गमं रुच्यं मनोज्ञं मंजु मंजुलम् ॥ ५२ ॥ तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यंतोयस्य दर्शनात् ॥

पंच याचकस्य ॥४९॥ अहंकारवान् अहंयुः द्वे अहंकारिणः। अहंकारो यस्यास्ति अहंकारवान् । मतुष् । अहमिति मांतमन्ययम् । अहंयुरित्यत्र मत्व-थींयो युस् प्रत्ययः। एवं शुभंयुरित्यत्रापि। अहंशुभमोर्युस् इति पाणिनिः। शुभंयुः शुभान्वितः द्वे ''शुभयुक्तस्य। ''अकस्मादुपपद्यंत इत्युपपादुकाः दिवि भवाः दिच्याः दिच्याश्च ते उपपादुकाश्च । नारकच्यावृत्त्यर्थे दिच्यपदम्। मातापित्रादिदृष्टकारणनिरपेक्षा अदृष्टसहक्रतेभ्यो गुणेभ्यो जाता ये देवास्ते दिन्योपपादुका उच्यते । एकम् । नृगवाद्या जरायुजाः स्युः । एकम् । आद्य-शब्दादश्वादयः। गर्भाशयो जरायुस्ततो जाता जरायुजाः। कृषिदंशाद्याः स्वेदजाः स्युः । एकम् । आद्यशब्दान्मत्कुणमशकादयः ॥ ५० ॥ स्वेदहेतुत्वा-दृष्मा स्वेदः ततो जाताः स्वेदजाः । पक्ष्यादयों ऽडजाः । एकम् । अंडेभ्यो जाता अंडजाः । आदिना मत्स्यादिग्रहः ॥ इति प्राणिवर्गः ॥ तरुगुल्माद्या बद्भिदः। ते हि जायमाना भुवमुद्भिदंतीत्युद्भिदः । आद्यशब्दाचृणादिग्रहः। एकम्। उद्भित् उद्भिज्जं उद्भिदं त्रयमुद्भिदि ॥ ५१ ॥ सुंदरं रुचिरं चारु सुषमे साधु शोभनं कांतं मनोरमं "मनोहरमित्यपि।" रुच्यं मनोज्ञं मंजु मंजुलं द्वादश सुंदरस्य। सु शोभ्नं समं सर्वमस्य सुषमम्। सुविनिर्दुभ्यं इति समः सस्य षत्वम् । रम्यं मनोरमं सौम्यं भद्रकं रामणीयकमित्यपि ॥ ५२ ॥ यस्य दर्श-नात् हङ्मनसोस्तृप्तेरंतो नास्ति । यद्धहुशो दृष्टमप्यधिकामेव प्रीति जनयतीति

अभीष्टेऽभीप्सितं हृद्यं दियतं व्रह्मभं पियम् ॥ ५३ ॥
निकृष्ठप्रतिकृष्ठावरेफैयाप्यावमाधमाः ॥
कुप्यकुत्सितावद्यखेटगर्ह्याणकाः समाः ॥ ५४ ॥
मलीमसं तु मिलनं कच्चरं मलदूषितम् ॥
पूतं पवित्रं मेध्यं च वीध्रं तु विमलार्थिकम् ॥ ५५ ॥
निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं निःशोध्यमनवस्करम् ॥
असारं फल्गु शून्यं तु विश्वां तुच्छिरिक्तके ॥ ५६ ॥
क्रींब प्रधानं प्रमुखप्रवेकानुत्तमोत्तमाः ॥
मुख्यवर्यवरेण्याश्च प्रवहींऽनवराध्यवत् ॥ ५७ ॥
पराध्यायप्रायहरपाय्याययायीयमियम् ॥

यावत् तदासेचनकं स्यात् । "असेचनकिमसिप"। अभीष्टं अभीष्मितं हृद्यं द्यितं बह्नमं भियं पडभीष्टस्य । "अभ्यामुभिष्यते स्म अभीष्सितम्" ॥ ५३ ॥ निकृष्टः प्रतिकृष्टः अर्वा । अर्वा तुरंगमे पुंसि कुत्सिते वाच्यिंछगक इति कोशांतरे । रेफः "रेपः । रेपः स्यान्निदिते कूर इति विश्वः ।" याप्यः अवमः अधमः कुपूयः "कपूय इत्यपि । पृषोदरादित्वादत्वम् ।" कुत्सितः अवद्यः खेटः गर्ह्यः अणकः "आणक इत्याप" त्रयोदशाधमस्य । "खेटति त्रासयति खेटः।" अर्वा नांतः। अर्वतौ ॥ ५४ ॥ मलीमसं मलिनं कचरं मलदूषितं चत्वार्यनुज्ज्वलस्य। "कुत्सितं चरति कचरम्।" पूतं पवित्रं मेध्यं त्रीणि । वीध्रमित्येकं विमलार्थकं स्वभावनिर्मलस्येत्यर्थः । "विमला-त्मकमित्यपि पाठः "॥ ५५॥ निणिक्तादिपंचकमपनीतमस्रस्य । असारं फल्गु द्वे निर्बलस्य । शून्यं "शुन्यमित्यपि । शुनः संप्रसरणं वा च दीर्घत्व-मिति यत्।" विशकं तुच्छं रिक्तकं चत्वारि "रिक्तस्य"॥ ५६॥ प्रधानं प्रमुखः प्रवेकः अनुत्तमः उत्तमः मुख्यः वर्यः वरेण्यः प्रवर्दः अनवरार्ध्यः ॥ ५७ ॥ परार्ध्यः अग्रः माग्रहरः माग्रयः अग्रयः अग्रीयः अग्रियः सप्तदश मधानस्य । " मुखमिव मुख्यः । अवरस्मिन्नर्द्धे भवः अवराध्यः न अव-रार्ध्यः अनवरार्ध्यः । " तत्र प्रधानं नित्यं क्रीबे । पूर्वोत्तरशब्दास्तुल्यार्था इति वता ज्ञापितम् । श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः सत्तमः अतिशोभनः पंचात्यंत-

श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चातिशोभने ॥५८॥
स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुं जराः ॥
सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचैराः ॥ ५९॥
अप्राप्न्यं द्वयद्दीने द्वे अप्रधानोपसर्जने ॥
विशंकटं पृथु बहदिशालं पृथुलं महत् ॥ ६०॥
वड्रोरुविपुलं पीनपीवी तु स्थुलपीवरे ॥
स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्रक्षणं दश्चं कृशं तनु ॥६१॥
स्वियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ॥
अत्यल्पेऽल्पिष्टमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यिप ॥६२॥

शोभनस्य । "अतिशयेन सन् उत्तमः ।" श्रेयांसौ ॥ ५८ ॥ व्याघादय एते शब्दा उत्तरपदे श्रेष्टार्थी गोचरो विषयो येषां ते। "गोचरा इसत्र वाचका इति पाठः कचित्।" यथा पुरुषोऽयं च्याघ्र इव पुरुषच्याघ्रः। पुरुषश्रेष्ठ इत्यर्थः । आद्यशब्दात्सोमादयः । नृसोमः । व्याघ्रादिराकृति-गणः । उपमितं व्याघादिभिः सामान्याप्रयोगे इति विशेष्यस्य पूर्वनिपाते व्याघादेरत्तरपदत्वम् ॥ ५९ ॥ अप्राग्रयं अप्रधानं उपसर्जनं त्रयमप्रधानस्य । " पाउयाद्भित्रममाउयम्।" तत्रामधानोपसर्जने द्वे द्वयहीने द्वयं स्त्रीपुंसौ ताभ्यां हीने क्रीवे इत्यर्थः। विशंकटं पृथु बृहत् विशालं पृथुलं महत्॥ ६०॥ वड्रं उरु विपुलं नव विस्तीर्णस्य । पीनं पीव स्थूलं पीवरं चत्वारि स्थूलस्य । स्रीपुंसयोस्तु पीवा । स्तोकः अल्पः श्रुष्ठकः त्रयमल्पस्य । स्रूक्ष्मं श्रुक्ष्णं दभ्रं क्रशं तनु । तनुः काये त्विच स्त्री स्यात्रिष्वरूपे विरले क्रशे इति कोशांतरे ॥ ६१ ॥ मात्रा त्रुटिः लवः लेशः कणः अणुः एकादश स्र्क्ष्मस्य । स्तोका-द्यण्वंता एकार्था इत्येके। तत्र मात्रात्रुटी स्त्रियौ। " त्रुटीति ङीबंतोऽपि कचित्।" लवादिः पुंसि । शेषं विशेष्यनिव्रम् । अल्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यपि इति कोशांतरम्। " एतन्मूछगतमेवार्धे सर्वत्रास्य मूलग्रंथ एवं दर्शनात्। रामाश्रम्यादिष्विप तथा ग्रहणाच । अल्पिष्ठं अल्पीयः कनीयः अणीयः चत्वार्यत्यल्पे। "॥ ६२॥ प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यं अदभं वहुछं वहु पुरुहू: "पुरुहमित्यपि पुरहमिति च।" पुरु भूविष्ठं स्फारं

प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदभ्नं बहुलं बहु ॥
पुरुँहूँ: पुरु भूपिष्ठं स्फाँरं भूयश्च भूरि च ॥ ६३ ॥
परःशतद्यास्ते येषा परा संख्या ज्ञातादिकात् ॥
गणनीये तु गणेयं संख्याते गणितमथ समं सर्वम् ॥ ६४ ॥
विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तिनिखिलाखिलानि निःशेषम् ॥
समग्रं सकलं पूर्णमखंडं स्यादनूनके ॥ ६५ ॥
धनं निरंतरं सांद्रं पेलवं विरलं तनु ॥
समीपे निकटासन्नसन्निकृष्टसनीडवत् ॥ ६६ ॥
सदेशाभ्याशासविधसमर्यादसवेशवत् ॥
उपकंठातिकाभ्यणाभ्यमा अप्यभितोऽव्ययम् ॥ ६७ ॥
संसकते त्वव्यवद्दितमपदांतरिमत्यपि ॥

"स्फिर्मित्यिप ।" भूयः भूरि द्वादश बहुछस्य । पुरुहो । छीवे तु पुरुहु ॥ ६३ ॥ येषां संख्येयानां संख्या शतात्सहस्राच परा ते क्रमेण परःशताः परःसहस्राः स्युरित्यर्थः । एकैकम् । राजदंतादित्वाच्छतसहस्रयोः परिनपातः। पारस्करादित्वाद्धद्र । विशेष्यिनिन्नत्वाद्वाच्यिष्ठिगता । यछक्ष्यम् । परःशतानां विदुषां समाज इति । गणनीयं गणेयं द्वे गणियतुं शक्यस्य । संख्यातं गणितं द्वे यस्य संख्या कृता तस्य । समं सर्वम् ॥ ६४ ॥ विश्वं अशेषं कृत्स्नं समस्तं निष्तिष्ठं अखिछं निःशेषं समग्रं सकछं पूर्णं "पूर्विमियपि पाठः । पूर्व पूरणे।" अखंडं अनूनकं चतुर्दश समग्रस्य ॥ ६५ ॥ घनं निरंतरं सांद्रं त्रीणि निविद्धस्य । "निर्गतमंतरमस्मात्तिश्चरंतरम्।" पेछवं विरछं तनु त्रीणि विरछस्य । समीपः निकटः आसन्नः सिन्नकृष्टः सनीडः ॥ ६६ ॥ सदेशः अभ्याशः "अभ्यास इति दंत्यांत इति मुकुटः ।" सविधः समर्थोदः सवेशः उपकंटः अंतिकः अभ्यणः अभ्यगः अभितः पंचदश समीपस्य । तत्राभित इयव्ययम्। "समानं नीडं वासस्थानमस्य सनीडः। उपगतः कंटः सामीप्यमस्य उपकंटः" ॥ ६७ ॥ संसक्तं अव्यवहितं अपदांतरं "अपटांतरमियपि" त्रीणि संछ-ग्रस्य । "न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अंतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य । "न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अंतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य । "न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अंतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य । "न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अंतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। "न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अंतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। " न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। " न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। " न व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। " व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" नेदिष्ठं अतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। " व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" निष्ठं अतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। " व्यवधीयते स्म अव्यवहितम्।" निष्ठं अतिकतमं द्रे अति-ग्रस्य। स्वयवधियात्रस्य स्वयवित्रस्य । " निष्ति अप्यवधीयते सम्य अव्यवहित्यम्। अप्यवधीयते सम्य अप्यवधीयाः सम्यवधीयाः सम्यवधी

नेदिष्ठमंतिकतमं स्याद्दरं विप्रकृष्टकम् ॥ ६८ ॥ द्वीयश्च दविष्ठं च सुदूरं दीर्घमायतम् ॥ ६९ ॥ वर्तुलं निस्तलं छत्तं बंधुरं तून्नतानतम् ॥ ६९ ॥ उच्चपाश्न्नतोदग्रोच्छितास्तुंगेऽथ वामने ॥ उच्चपाश्न्नतोदग्रोच्छितास्तुंगेऽथ वामने ॥ उ० ॥ अरालं छिनं जिह्ममूर्मिमत्कुंचितं नतम् ॥ अतिदं कुटिलं भुग्नं वेछितं वक्रमित्यपि ॥ ७१ ॥ आविदं कुटिलं भुग्नं वेछितं वक्रमित्यपि ॥ ७१ ॥ कालवत्त्रह्मपुणो व्यस्ते त्वप्रगुणाकुलौ ॥ श्वाभ्वतस्तु ध्रुवो नित्यसदातनसनातनाः ॥ ७२ ॥ स्थास्तुः स्थिरतरः स्थेपानेकरूपतया तु यः ॥ कालव्यापी स कूटस्थः स्थावरो जंगमेतरः ॥ ७३ ॥

निकटस्य । दूरं विप्रकृष्टकं द्वे ॥६८ ॥ दवीयः दिविष्टं सुदूरं त्रयमत्यंतदूरस्य । दवीयांसौ । दीर्घं आयतं द्वे "दीर्घस्य ।" वर्तुछं निस्तछं वृत्तं "त्रीणि वर्तुछस्य ।" यत्स्वभावादुन्नतसुपाधिवशादीपन्नतं च तद्धंधुरिमसर्थः "वंधूर-मित्यिए" एकम् ॥ ६९ ॥ उचः प्रांगुः उन्नतः उद्गः उच्छ्नितः तुंगः पद् उन्नतस्य । "उचैस्त्वमस्य उच्चः । उन्नमित स्म उन्नतः ।" वामनः न्यक् नीचः खर्वः द्रस्वः पंच द्रस्वस्य । न्यक् । चांतः । क्षियां तु नीची । अवाग्रं अवनतं आनतं त्रयमधोसुलस्य । "अवनतमग्रमस्य अवाग्रस्" ॥ ७० ॥ अराछं वृिन्नं निद्धं र्जीटिल्यं छाति कृटिल्य् "॥ ७१ ॥ ऋजुः अजिद्धः प्रगुणः त्रीण्यवक्रस्य । "भिन्नो निद्धादिन्द्धः ।" व्यस्तः अप्रगुणः आकुलः त्रयमाकुलस्य । "भिन्नो निद्धादिन्द्यः ।" व्यस्तः अप्रगुणः आकुलः त्रयमाकुलस्य । "भिन्नो मगुणादप्रगुणः।" शाश्वतः ध्ववः निस्यः सदातनः सनातनः पंच नित्यस्य । "शश्वद्भवः शाश्वतः" ॥ ७२ ॥ स्थास्नुः स्थिरतरः स्थेयान् त्रीण्यतिस्थिरस्य । "स्थानशिलः स्थास्नुः।" स्थेयांसौ । य एकक्ष्पतया एकेन्तेच स्वभावेन कालव्यापी कालस्य व्यापक आकाशादिः स कूटस्यः कूटो निश्चलः सन् तिष्ठतीति । कूटोऽन्द्वी निश्चले राशाविति मेदिनी । स्थावरः जंगमे-

चिरिष्णु जंगमचरं त्रसींमगं चराचरम् ॥
चलनं कंपनं कंपं चलं लोलं चलाचलम् ॥ ७४ ॥
चंचलं तर्रलं चैव पारिप्रवपरिप्रवे ॥
अतिरिक्तः समधिको दृढसंधिस्तु संहतः ॥ ७५ ॥
किर्कशं किठनं कूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम् ॥
जठरं मूर्तिमन्मूर्तं प्रवृद्धं पौढमेधितम् ॥ ७६ ॥
पुराणे प्रतनप्रवपुरातनचिरंतनाः ॥
प्रत्ययोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः ॥ ७७ ॥
नूबश्च सुकुमारं तु कोमलं सृदुलं मृदु ॥
अन्वगन्वक्षमनुगेऽनुपदं क्कीबमव्ययम् ॥ ७८ ॥

तरः द्वे अचरस्य ॥७३॥ चरिष्णु जंगमं चरंत्रसं इंगं चराचरम्। चरिचलिपतीति वार्तिकेन चरतेद्वित्वे अभ्यासस्याकारः। एवं चलाचलं इसत्रापि। षट् चरस्य। " चरणशीलं चरिष्णु ।" चलनं कंपनं कंपं त्रयं कंपशीलस्य । चलं छोलं चलाचलम् ॥७४॥ चंचलं तरलं पारिष्ठवं सप्तकं चलस्य। "परिष्ठवते पारिष्ठवम्। चपलं चटुलं चैवेसपि पाठः।" अतिरिक्तः समधिकः द्वे अधिकभूतस्य। " सम्यग्धिकः सम्धिकः । " दृढसंधिः संहतः द्वे दृढसंधानयुक्तस्य ॥ ७५ ॥ कर्कशं "कक्खटम् । खक्खटमिति कवर्गद्वितीयादिरापि।" कठिनं क्रूरं कठोरं निष्ठुरं दृढं जठरं मूर्तिमत् मूर्तं नव कठिनस्य । "मूर्तिः काठिन्यम-स्यास्ति मूर्तिमत्।" जठरं टवर्गद्वितीयमध्यम्। प्रद्यं मौढं एधितं त्रयं प्रवृ-द्धस्य ॥ ७६ ॥ पुराणं मतनं भन्नं पुरातनं चिरंतनं पंच पुरातनस्य । पुरा भवं पुराणम् । सायंचिरेतिसाधुः पुराणमोक्तेति निपातनात् । पुराणं प्रत्न-शास्त्रयोरित्युक्तत्वात्। प्रस्रग्नः अभिनवः नव्यः नवीनः नूतनः नवः॥ ७०॥ नूबः सप्त नूतनस्य । " प्रतिनवमग्रमस्य प्रत्यग्रः । " सुकुमारं कोमलं मृदुलं मृदु चत्वारि कोमलस्य । अन्वक् अन्वक्षं अनुगं अनुपदं चत्वारि पश्चादि-सर्थे। अन्ययीभावत्वात्क्रीवमन्ययं च। "पदस्य पश्चादनुपदम्"॥ ७८॥ प्रसक्षं " समक्षमिसपि " ऐंद्रियकं द्वे इंद्रियग्राह्यस्य । इंद्रियेणानुभूतं ऐंद्रिय- प्रत्यक्षं स्यादेंदियकम्प्रत्यक्षमतींदियम् ॥
एकतानोऽनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनाविप ॥ ७९ ॥
अप्येकसर्ग एकाप्र्योऽप्येकायनगतोऽपि सः ॥
पुंस्यादिः पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्या अथास्त्रियाम् ॥ ८० ॥
अतो जघन्यं चरममंत्यपाश्चात्यपश्चिमाः ॥
मोघं निरर्थकं स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुल्बणम् ॥ ८१ ॥
साधारणं तु सामान्यमेकाकी त्वेक एककः ॥
भिन्नार्थका अन्यतर एकस्त्वोऽन्येतराविप ॥ ८२ ॥
उज्ञावचं नैकभेदमुज्ञंडमविलंबित्तम् ॥
अरुतुदस्तु मर्मस्प्रगबाधं तु निर्रालम् ॥ ८३ ॥

कम् । अम्सक्षं अतींद्रियं द्वे इंद्रियैरग्राह्यस्य धर्मादेः । अनध्यक्षमिसपि पाठः । "अपरोक्षमेंद्रियकं परोक्षं स्यादतींद्रियमिति।" एकतानः अनन्यवृत्तिः एकाग्रः एकायनः ॥ ७९ ॥ एकसर्गः एकाग्रयः एकायनगतः सप्तैकाग्रस्य । " एकं तानयति एकतानः । तनु श्रद्धोपकरणयोः।" आदिः पूर्वः पौरस्त्यः प्रथमः आद्यः पंचकमाद्यस्य । पुरो भवः पौरस्त्यः । दक्षिणापश्चेति सक्-प्रस्यः। " आ प्रथमं दीयते गृह्यते आदिः। " तत्रादिः पुंस्येव ॥ ८० ॥ अंतः जघन्यं चरमं अंत्यं पाश्चात्यं पश्चिमं षडंत्यस्य । तत्रांतः पुन्नपुंसकयो रेव। यथा स्वच्छंदा स्त्री कुलस्यांतः। मोघं निरर्थकं द्वे च्यर्थस्य। "निर्ग-तोऽथों यस्मात्तिन्रिर्थकम् ।" स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तं उल्वणं चत्वारि " स्पष्टस्य " ॥ ८१ ॥ साधारणं सामान्यं द्वे । एकमप्यनेकसंबंधि साधार-णम् । जातिवाचि सामान्यं तु क्लीबम् । एकाकी एकः एककः त्रयमसहाये । भिन्नः अन्यतरः " एकतर इति पाठः " एकः त्वः अन्यः इतरः षट् भिन्ना-र्थकाः भिन्नस्य वाचका इत्यर्थः। त्वशब्दः सर्ववत्। त्वौ त्वे॥ ८२॥ उचावचं नैकभेदं द्वे वहुविधस्य । उदक् च अवाक् च उचावचम् । मयूरव्यं-सकादिः । उच्चंडं अविलंबितं " अविलंबनिमिति श्लीरस्वामी " द्वे तूर्णस्य । अरुंतुदः मर्मस्पृक् द्वे मर्मभेदिनः। मर्मस्पृशौ । अबाधं निर्गलं द्वे निर्वाधस्य। "न वाधाडस्य अवाधम् " ॥ ८३ ॥ मसव्यं मतिकूलं अपसव्यं अपशु

प्रसन्यं प्रतिकूलं स्याद्पसन्यमपष्टु च ॥ वामं शरीरं सन्यं स्याद्पसन्यं तु दक्षिणम् ॥ ८४ ॥ संकटं ना तु संबाधः कलिलं गहनं समे ॥ संकीणें संकुलाकीणें मुंडितं परिवापितम् ॥ ८५ ॥ ग्रंथितं संदितं हन्धं विसृतं विस्तृतं ततम् ॥ अतर्गतं विस्मृतं स्यात्प्राप्तपणिहिते समे ॥ ८६ ॥ वेल्लितपेंखिताधूतचलिताकंपिता धृते ॥ नृत्तनुन्नास्तनिष्ठगूताविद्धक्षिप्तेरिताः समाः ॥ ८७ ॥ परिक्षिप्तं तु निवृतं मूषितं मुषितार्थकम् ॥

चत्वारि विपरीतस्य । "प्रगतं सच्यात्प्रसच्यम्" यद्वामं शरीरं तत्सच्यं एकम् । यहिक्षणं शरीरं तदपसव्यं एकम् ॥ ८४ ॥ संकटं संवाधः द्वे अल्पा-वकाशे वर्त्पादौ । ना पुनान् । कलिलं गहनं द्वे दुरिधगम्यस्य । यथा गहनं शास्त्रम् । दुर्ज्ञानिमत्यर्थः । संकीर्णं संकुलं आकीर्णे त्रीणि जनादिभिरसंतीम-श्रस्य । "यथा संकीर्णवर्गः । केचित्तु एतान्पूर्वपर्यायानाहुः । संकीर्णमृषिप-बीनामिति योगात्।" मुंडितं परिवापितं द्वे कृतमुंडनस्य ॥ ८५ ॥ ग्रंथितम्। ग्रिथतिमसिप पाठः । संदितं "गुंफितं गुफितं चेत्यिप पाठः" दृब्धं त्रीणि गुंफितस्य । विस्तं विस्तृतं ततं त्रीणि लब्धमसरस्य । "विस्तीर्यते स्म विस्तृ-तम्।" अंतर्गतं विस्मृतं द्वे "विस्मृतस्य। विस्मर्यते स्म विस्मृतम्।" माप्तं मिणिहितं द्वे छब्धस्य । "प्राप्यते स्म प्राप्तम्" ॥ ८६ ॥ वेछितः पेंखितः आधूतः चलितः आकंपितः धुतःषडीषत्कंपितस्य । "वेळ्यते स्म वेळ्ठितः। वेक्ट्र चलने । में लोलितस्तरलितो छासितांदोलितावपीति कोशांतरम्।" नुत्तः नुन्नः अस्तः निष्ठचूतः "निष्ठृत इसपि ।" आविद्धः क्षिप्तः ईरितः सप्त मेरि-तस्य । "नुद्यते स्म नुत्तः" ॥ ८७ ॥ परिक्षिप्तं निवृतं द्वे प्राकारादिना सर्वतो वेष्टितस्य। "नित्रियते स्म निवृतम्। वृज् आवरणे।" मूषितं मुषितं दे चोरितस्य "मुष्यते सम मूषितम्।" प्रवृद्धं प्रसतं द्वे प्रसरणयुक्तस्य। "प्रसरित स्म प्रसतम्।" न्यस्तं निस्षष्टं द्वे निक्षिप्तस्य । " निस्रज्यते स्म निस्रष्टम् । सज विसर्गे ।" गुणितं आइतं द्वे अभ्यावर्तितस्य । यथा पंचिमराइताश्चत्वारो प्रवृद्धप्रसृते न्यस्तिनसृष्टे गुणिताहते ॥ ८८ ॥
निदिग्धोपचिते गूढगुप्ते गुंठितरूषिते ॥
द्वुतावदीणें उद्दूणोंद्यते काचितिशिक्यिते ॥ ८९ ॥
प्राणघाते दिग्धिलप्ते समुदक्तोष्ट्रते समे ॥
विष्टितं स्याद्वलियतं संवीतं रुद्धमान्नतम् ॥ ९० ॥
रुग्णं भुग्नेऽथ निश्चितक्षणुतशातानि तेजिते ॥
स्याद्विनाशोन्मुखं पकं द्वीणद्वीतौ तु लज्जिते ॥ ९१ ॥
वृत्ते तु वृतव्यावृत्तौ संयोजित उपाहितः ॥
प्राप्यं गम्यं समासाद्यं स्यन्नं रीणं स्नुतं स्नुतम्॥९२॥

विश्वतिः ॥ ८८ ॥ निदिग्धं उपचितं द्वे समृद्धस्य । निदिह्यते स्म निदिग्धम् । दिह उपचये। गूढं गुप्तं द्वे गोपनयुक्तस्य । यथा मंत्रो गुप्तो विधातव्यः। गुंठितं "गुंडितमिसपि। गुड वेष्टने" किषतं द्वे धूलिलिप्तस्य । "गुंडाळलेलें इति ख्यातस्य वा ।" द्रुतं अवदीर्णं द्वे द्रवीभूतस्य । उद्गूर्णं उद्यतं द्वे " उत्तो-लितस्य शस्त्रादेः।" काचितं शिक्यितं द्वे "शिक्ये स्थापितस्य"॥ ८९॥ ब्राणं घातं द्वे नासिकया यहितगंधस्य पुष्पादेः। दिग्धं लिप्तं द्वे " विलिप्तस्य।" समुद्दतम् । यथा समुद्दतमुद्दकं कूपात् । उद्धृतं द्वे उन्नीतस्य ''कूपादेर्जछादेः।" वेष्टितं वलियतं संवीतं रुद्धं आवृतं पंच वेष्टितस्य "नद्यादिना नगरादेः" ॥ ९० ॥ रुग्णं भुन्नं द्वे व्यथितस्य । "भन्नस्य वा काष्ठहस्तपादादेः ।" निशितं "निशातमित्यपि । शाच्छोरन्यतरस्यामितीत्वविकल्पात् ।" क्ष्णुतं शातं तेजितं चत्वारि शाणादिना तीक्ष्णीकृतस्य शस्त्रादेः।" निशायते स्म निशातम् । शो तनूकरणे । विनाशोन्मुखं प्रसासन्नविनाशं पकं स्यात् एकम् । "पच्यते स्म पक्षम्।" द्रीणः द्रीतः लिज्जतः त्रयं संजातलज्जस्य॥ ९१॥ वृत्तः वृतः व्यावृत्तः "वावृत्त इति केचित्" त्रयं कृतवरणस्य । यह्यस्यम् । पौरोहित्याय भगवान्वृतः काच्यः किलासुरैरिति । संयोजितः "संयोगित इति भरतमालायाम् ।" जपाहितः द्वे संयोगं मापितस्य । प्राप्यं गम्यं समा-साद्यं त्रीणि प्राप्तुं शक्यस्य । "समासाद्यते पाप्यते तत्समासाद्यम् ।" स्यनं रीणं स्नुतं स्रुतं चत्वारि प्रस्नुतस्य । "स्यंद्यते स्म स्यन्नम् । स्यंदृ मस्रवणे"॥ ९२॥ संगूढः संकल्पितः द्वे योजितस्यांकादेः। यथा द्वौ त्रयः

संगूढः स्यात्संकितोऽवगीतः ख्यातगईणः॥ विविधः स्याद्वहुविधो नानारूपः पृथग्विधः ॥ ९३ ॥ अवरीणो धिक्कृतश्चाप्यवैध्वस्तोऽवचूर्णितः ॥ अनायासकृतं फाण्टं स्वनितं ध्वनितं समे ॥ ९४ ॥ बदे संदानितं मूतमुहितं संदितं सितम्॥ निष्पके कथितं पाके क्षीराज्यहीवेषां शृतम् ॥ ९५॥ निर्वाणो मुनिवन्ह्यादौ निर्वातस्तु गतेऽनिले॥ पकं परिणते गूनं इन्ने मीढं तु मूत्रिते ॥ ९६ ॥ पुष्टे तु पुषितं सोढे क्षांतमुद्दांतमुद्रते ॥

पंच च संकल्पिता दश भवंति । अवगीतः ख्यातगईणः द्वे निदितस्य । "अवगीयते निद्यते स्म अवगीतः । " विविधः बहुविधः नानारूपः पृथ-ग्विधः चत्वारि "नाना रूपं यस्य नानारूपः"॥ ९३॥ अवरीणः धिकृतः द्वे निदितमात्रस्य । अवध्वस्तः "अपध्वस्तः । अपध्वस्तं परिसक्ते निदितेऽप्यवचूर्णित इति विश्वः। " अवचूर्णितः द्वे चूर्णीकृतस्य। अनाया-सकुतं अनायासेन कुतः कषायविशेषः फाण्टं स्यात् एकम् । क्षुब्धस्वांते-सादिनाडनायासे निपातितम् । माधवस्तु नवनीतभावात्मागस्थापन्नं द्रव्यं फाण्टं इति वेदभाष्ये आह । स्वनितं ध्वनितं द्वे शब्दितस्य ॥ ९४ ॥ वद्धं संदानितं मूतं " मूर्णमिति मुकुटः । " उद्दितं " उदितमियापि " संदितं सितं पट् वद्धस्य । मूङ् वंधने क्तः मूतम् । दो अवखंडने उत्पूर्वः संपूर्वश्च वंधनार्थः उदितं संदितम् । निष्पकं कथितं द्वे साकल्येन पकस्य "कषायादेः ।" क्षीरादीनां पाके शृतामित्येकम् । यथा शृतं क्षीरं पक्रमित्यर्थः । क्षीराज्य-पयसां भृतिमत्यिप पाठः ॥ ९५ ॥ निर्वाण इत्येकं मुनिवन्ह्यादौ प्रयुज्यते न तु वाते । यथा निर्वाणो मुनिः निर्मुक्त इसर्थः । निर्वाणो विह्नः निर्गत इसर्थः । आदिशब्दान्निर्वाणो इस्ती "निर्मप्त इसर्थः ।" निर्वाणो वात इति निष्पूर्वाद्वातेनिष्ठातस्य नत्वम् । एकम् । गते अनिले निर्वात इत्येकम् । पकं परिणतं द्वे पाकं प्राप्तस्य । गूनं इत्रं द्वे कृतपुरीषोत्सर्गस्य । " इद्यते स्म । इद पुरीषोत्सर्गे । " मीढं मूत्रितं द्वे कृतमूत्रोत्सर्गस्य ॥ ९६ ॥ पुष्टं पुषितं द्वे कृतपोषणस्य । सोढं क्षांतं द्वे क्षमां प्रापितस्य । उद्वांतः "उद्वात-मिति मुकुटः। उद्धांतमिति रामनाथः" उद्गतः द्वे "वमनेन त्यक्तस्यान्नादेः।" 35

दांतस्तु दिमते शांतः शिमते प्रार्थितेऽर्दितः ॥ ९७॥ ज्ञाप्तु ज्ञिपते छन्नइछादितेपूजितेऽर्चितः ॥ पूर्णस्तु पूरिते क्किष्टः क्किशितेऽविसते सितः ॥ ९८॥ प्रष्टप्रुष्टोषिता दग्धे तष्टत्वष्टौ तनूकृते ॥ विधितच्छिदितौ विद्धे विन्नवितौ विचारिते ॥ ९९॥ निष्प्रभे विगतारोकौ विलीने विद्युतद्वतौ ॥ सिद्धे निर्श्वतानिष्पन्नौ दारिते भिन्नभेदितौ ॥ १००॥ कतं स्पूतमुतं चेति त्रितयं तंतुसंतते ॥ स्पादितो नमस्पितं नमसितमपचापितार्चितापचित्यादिते नमस्पितं नमसितमपचापितार्चितापचित्तम् ॥ १०१॥

दांतः दिमतः द्वे दमं प्रापितस्य । यथा दिमतिमिद्रियम् । ज्ञांतः ज्ञामितः द्वे शमनं पापितस्य । यथा शांतो रोगः निवर्तित इत्थर्थः । प्रार्थितः अदितः द्वे याचितस्य । अदितं याचितेऽपि स्याद्वातव्याधौ च हिसिते इति कोशां-तरे॥ ९७॥ इसः इपितः द्वे "वोधं प्रापितस्य।" छन्नः छादितः द्वे " आच्छादितस्य । " पूजितः अंचितः " अचित इत्यपि पाठः । अर्च पूजायां " द्वे । पूर्णः पूरितः द्वे । वा दांतशांतपूर्णेत्यादिना णिचि निष्ठांता निपातिताः । क्रिष्टः क्रिशितः द्वे क्रेशं पाप्तस्य । अवसितः सितः द्वे समा-प्रस्य । षोंऽतकर्मणीत्यतो निष्ठा ॥ ९८ ॥ प्रृष्टः घुष्टः उषितः दग्धः चत्वारि दग्धस्य । तष्टः त्वष्टः तनूकृतः त्रीणि "अतनुस्तनुरकारि तनूकृतः ।" यथा तष्टं काष्टं शस्त्रेणाल्पीकृतमित्यर्थः । वेधितः छिद्रितः विद्धः त्रीणि । यथा कर्णों। विद्धौ। विन्नः वित्तः विचारितः त्रीणि "प्राप्तविचारस्य"॥९९॥ निष्पभः विगतः अरोकः त्रयं दीप्तिहीनस्य । विगतौ वीतनिष्पभाविति रुद्रः । विलीनः विद्रुतः द्रुतः त्रीणि द्रवीभूतस्य घृतादेः । सिद्धः निर्वृतः निष्पन्नःत्रयं सिद्धस्य । दारितः भिन्नः भेदितः त्रीणि "भेदं मापितस्य" ॥ १०० ॥ ऊतं स्यूतं उतं त्रितयं तंतुसंतते । यथा मोतः पटः तंतुभिरनुस्यूत इसर्थः । अहितं नमस्यितं नमसितं अपचायितं अचितं अपचितं षडिन तस्य । नमस्यतं नमसितमित्युभयत्र नमोवरिवेति क्यच् क्यस्य विभा-वैति यस्रोपविकल्पः। एवं वरिवसितेत्यत्रापि ज्ञेयम्॥ १०१॥ वरिवसितं विरविसितं विरविस्थितमुपासितं चोपचिरतं च ॥
संतापितसंतप्तौ धूपितधूपायितौ च दूनश्च ॥ १०२ ॥
इष्टे मत्तस्तृप्तः प्रहृद्धः प्रमुद्धितः प्रीतः ॥
छिद्रं छातं छूनं कृतं दातं दितं छितं वृक्णम् ॥ १०३ ॥
स्रस्तं ध्वस्तं श्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गिलतम् ॥
लब्धं प्राप्तं विद्रं भावितमासादितं च भूतं च ॥ १०४ ॥
अन्वेषितं गवेषितमन्विष्टं मार्गितं मृगितम् ॥
आईं साईं क्किन्नं तिमितं स्तिमितं समुन्नमुतं च ॥ १०५ ॥
त्रातं त्राणं रक्षितमितं गोपापितं च गुप्तं च ॥
अवगणितमवमतावज्ञातेऽवमानितं च परिभूते ॥ १०६ ॥
त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्ञ्चितं धूतमुत्सृष्टे ॥
उक्तं भाषितमुद्दितं जिल्पतमाख्यातमिनिहतं लिपतम्
॥ १०७ ॥

विश्विस्यतं उपासितं उपचितं चत्वारि शुश्रूषितस्य । संतापितं संतप्तं घूपितं घूपायितं दूनं पंच संतापितस्य । "एभ्यः अकर्मकेभ्यः कर्तरि क्तेड्येता-न्येव रूपाणि ॥ १०२ ॥ हृष्टः मचः तृप्तः महुन्नः ममुद्तिः मीतः षद् ममुद्तिस्य । छिन्नं छातं छूनं छुनं दातं दितं छितं वृक्णं अष्टौ खंडितस्य ॥१०३॥ स्तर्तं ध्वस्तं भ्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गिर्ठतं सप्त च्युतस्य । "एभ्यो गत्यर्था-कर्मकेति कर्चरि क्ते एतान्येव रूपाणि ।" छुन्वं माप्तं विन्नं भावितं आसा-दितं भूतं षद् माप्तस्य ॥ १०४ ॥ अन्वेषितं गवेषितं अन्विष्टं माणितं पृणितं यंच गवेषितस्य । यथा इतस्ततो गवेषितोऽपि चोरो न दृष्टः । आर्द्रे सार्द्रे क्रिनं तिमितं सिन्नमं समुन्नं उत्तं सप्त क्रिनस्य । यथा स्तिमतछोचनो-ऽश्रुभिः ॥ १०५ ॥ त्रातं त्राणं रक्षितं अवितं गोपायितं गुप्तं षट् रक्षितस्य । अवगणितं अवमतं अवन्नां अवमानितं परिभूतं पंच "अवमानितस्य" ॥ १०६ ॥ त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्यितं धूतं उत्सष्टं षडुत्सष्टस्य । उक्तं भाषितं उदितं जल्पितं आख्यातं अभिहितं छिपतं षडुदितस्य ॥ १०७ ॥ बुद्धं बुधितं मनितं विदितं मतिपन्नं अवसितं अवगतं सप्तावगतस्य । स्ति-

बुद्धं बुधितं मनितं विदितं प्रतिपन्नमवसितावगते ॥

ऊरीकृतमुररीकृतमंगीकृतमाश्चतं प्रतिज्ञातम् ॥ १०८ ॥
संगीणिविदित्तसंश्चृतंसमाहितोपश्चतोपगतम् ॥
ईलितशस्तपणायितपनायितपणुतपणितपनितानि १०९
अपि गीणिवणिताभिष्ठतेडितानि स्तुतार्थानि ॥
भक्षितचीवत्तिलिढपत्यवसितिगिलितखादितप्सातम् ११०
अभ्यवद्दतान्नजग्धमस्तग्लस्ताज्ञातं भुक्ते ॥
क्षेपिष्ठक्षोदिष्ठपेष्ठवरिष्ठस्थिवष्ठवंहिष्ठाः ॥ १११ ॥
सिप्रक्षद्वाभीप्सितपृथुपीवरबहुलप्रकर्षार्थाः ॥
साधिष्ठदाधिष्ठस्पेष्ठगरिष्ठद्रसिष्ठवृंदिष्ठाः ॥ ११२ ॥
बाढव्यायतबहुगुरुवामनवृंदारकातिशये ॥
॥ इति विशेष्यनिव्चवर्गः ॥ १ ॥

कृतं "जरीकृतिमत्यिप" जररीकृतं अंगीकृतं आश्रुतं मितज्ञातम् ॥ १०८ ॥ संगीणं विदितं संश्रुतं समाहितं जपश्रुतं "मितश्रुतिमत्यिप" जपगतं एका-दशांगीकृतस्य । ईलितं शस्तं पणायितं पनायितं मणुतं पणितं पनितम् । संगीण संविदितं संश्रुतिमत्यिप किचित्पाटः ॥ १०९ ॥ गीणं विणतं अभिष्ठुतं ईितं स्तुतं द्वादश स्तुतार्थानि । भिक्षतं चितं लिहं "लिप्तमित्यिप" मत्यवित्तं गिलितं खादितं प्सातम् ॥ ११० ॥ अभ्यवहृतं अञ्चं जग्धं गस्तं गलस्तं अशितं भुक्तं चतुर्दश खादितस्य । प्सा भक्षणे प्सातम् । "अद्यते स्म अञ्चम् ।" क्षेपिष्ठादयः क्षिमादीनां मकर्षार्थाः । मकर्षोऽर्थो येषां ते तथा अतिशयिनशिष्ठेषु क्षिमादिषु क्रमेण वर्तत इत्यर्थः।यथाऽतिशयेन क्षिमः क्षेपिष्ठः। अतिशयेन क्षुद्रः क्षोदिष्ठः । अत्र मेष्ठादिचतुष्ठये मियोक्तस्यूलबहुला एवेष्ठनः मक्रतयः । अभीपिततादीनां निर्देशस्तु तत्पर्यायत्वात् । आतिशयेन पियः मेष्ठः इत्यादि । एकैकम् ॥ १११ ॥ ११२ ॥ बाहादीनामितशये साधिष्ठादयः स्युः । अत्र व्यायतवहुवामना दीर्घिस्परहस्वानां पर्यायाः । आतिशयेन वादः साधिष्ठः । एवं वृंदारकांतेषु आतिशयविश्वर्धः ॥ १॥ पूर्वकांदद्वये स्वर्गादि-

पकृतिप्रत्ययार्थाद्यैः संकीर्णे लिंगमुद्रयेत् ॥ कर्म क्रिया तत्सातत्ये गम्ये स्युरपरस्पराः ॥ १ ॥ साकल्यासंगवचने पारायणपरायणे ॥

नामानि पकरणैः सजातीयानि निवद्धानि । अत्रापि कांडे सुकृत्यादीनि विशेष्यनिष्ठानि न्यवधात् । इदानीं पूर्वेषां संकीर्णत्वापत्तिभयेन ये पूर्व नोक्तास्तत्संग्रहार्थं संकीर्णप्रकरणमारभते ॥ अत्र हि कर्मक्रियादयो भाव-वचनाः । अपरस्परादिर्विशेष्यनिष्टः । स्तंवघ्रादिः करणवचनः । तथा समूह-वचन आपूपिकादिः। एवं संकीर्णैः संकीर्णीर्थैः संकीर्णीलंगैश्च कथनात्सं-कीर्णवर्गोंऽयम्। भिन्नजासर्थसंसर्ग एव हि संकरः। स चात्र प्रायेण विद्यत इति इहैव तद्यपदेशः। नन्वत्र संकीर्णत्वे विशेषविधानाभावे च कथमत्र छिंग-ज्ञानं स्यादित्याकांक्षायां तदुपायमाह । प्रकृतीति । संकीर्णनाम्नि अत्र वर्गे वक्ष्यमाणिकंगसंग्रहोक्तरीत्या प्रकृत्यर्थेन प्रत्ययार्थेन च आद्यशब्दात्कचि-द्रूपभेदादिना लिंगमुत्रयेत् छहेत्। तत्र प्रकृत्यर्थेन यथा। अपरस्परेति विभ-क्तिमक्वतित्वात्मक्वतिः । तस्याः सततक्रियासंवधात् क्रियायोगः । अपरत्वा-दिगुणयोगश्च । एवं गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिन इत्यभिधेय-िंछगत्वम् । प्रत्ययार्थेन यथा । स्फातिप्रभृतीनां क्तिन्नादिप्रस्यांतानां स्त्रीभा-वादावनिक्तित्रिति वक्ष्यमाणत्वात्स्त्रीलिंगत्वम् । तथा संधिमभृतीनां किपत्य-यांतानां को घोः किरिति वक्ष्यमाणत्वात्पुंस्त्वम् । रूपभेदेन कर्मादेः क्लीब-त्वादि । साहचर्येण च डिवे डमरविष्ठवाविति डिवस्य पुंस्त्वम् । संकीर्ण इत्युपलक्षणम्, वर्गातरेष्वप्यनिश्चितलिंगानां मुत्प्रीतिरित्यादीनां प्रकृतिमस-यादिभिरेव लिंगनिश्चयात्। कर्म क्रिया द्वे क्रियायाः । तच्छब्देन क्रिया परामुख्यते । क्रियासातत्ये गम्ये सति अपरस्परा इसेकं नाम । अपरस्पराः सार्था गच्छंति । अपरे च परे च संघाः सततं गच्छंतीत्यर्थः । सातत्यमवि-च्छेदः । अपरस्पराः क्रियासातत्य इति सुद् निपात्यते । सातत्ये किम् । अपरपराः सक्रद्गच्छंति । वाच्यिलंगत्वादपरस्परा योषितः । अपरस्पराणि कुलानि । " निर्दिष्टं कर्मसातत्यं सुधीभिरपरस्परिमति भागुरिणोक्तत्वात्। तत्सातत्ये क्रियायाः क्रियावतां च नैरंतर्ये । तद्यथा । क्रियासातत्ये अपर-स्परं गच्छंति । क्रियावतां च सातसे तु लिगत्रयम्" ॥ १॥ साकल्यवचनं यारायणम् । पारस्यायनम् । पूर्वपदादिति णत्वम् । आसंगवचनं परायणं " तुरायणित्यपि पाठः । तुर त्वरणे । तुरस्य अयनम् । "पारायणं समासं- यहच्छा स्वैरिता हेतुशून्या त्वांस्या विलक्षणम् ॥२॥ शमथस्तु शमः शांतिदांतिस्तु दमथो दमः ॥ अवदानं कर्म वृत्तं काम्यदानं प्रवारणम् ॥ ३॥ वशक्रिया संवन्नं मूलकर्म तु कार्मणम् ॥ वधूननं विधुवनं तर्पणं प्रीणनावनम् ॥ ४॥ पर्याप्तिः स्यात्परित्राणं हस्तधारणमित्यपि ॥ सेवनं सीवनं स्यूतिविद्रः स्फुटनं भिदा ॥ ५॥ आक्रोशनममीषंगः संवदो वदना न ना ॥

गकात्स्र्यपारगतावपीति मेदिनी । आसंगः आसक्तिस्तद्वचनं क्रमेणैकैकम्। यदच्छा स्वैरिता द्वे स्वच्छंदतायाः । हेतुशून्या कारणरहिता आस्या स्थिति-विलक्षणं स्यात् विगतं लक्षणमालोचनं यत्र । तदुक्तं भागुरिणा । विलक्षणं मतं स्थानं यद्भवेत्रिष्पयोजनिमति । एकम् ॥ २ ॥ शमथः शमः शांतिः त्रयं चित्तोपश्यमस्य । दांतिः दमथः दमः त्रयामिद्रियनिग्रहस्य । वृत्तं कर्म भूतपूर्वं चरित्रं तदवदानं एकम्। " मशस्तकर्मणो वा। " अपदानमिस्रिप पाठः।" काम्यदानं काम्यस्य तुलापुरुषादेदीनं तत्प्रवारणं एकम् '' प्रहारणमिति भरतमालायाम् । प्रवारणं महादानमिति त्रिकांडशेषः "।। ३ ॥ वशाक्रिया संवननं " संवदनम् ।" " स्यात्संवदनमालोचे वशीकारे नपुंसकमिति मेदिनी। " द्वे मणिमंत्रादिना वशीकरणस्य। मूलकर्म ओषधीनां मूलैरुचा-टनादि यत्कर्म तत्कार्मणमेकम् । विधूननं विधुवनं "विधुननमित्यपि जटा-धरः " द्वे कंपनस्य । तर्पणं मीणनं अवनं त्रीणि तृप्तेः ॥ ४ ॥ पर्याप्तिः परित्राणं इस्तधारणं '' इस्तवारणमित्यपि " त्रीणि वधोद्यतनिवारणस्य । सेवनं सीवनं स्युतिः त्रयं सूचीक्रियायाः। शिवणें इति छौकिकभाषायाम्। " सेवस्तु सेवनं स्य्तिरिति पाठो वा ।" विदरः स्फुटनं "स्फोटनमिति भर-तमालायाम्।" भिदा त्रयं द्विधाभावस्य। उकलणें इति लौकिकभाषायाम् ॥५॥ आक्रोशनं अभीषंगः अभिषंगः इसपि। उपसर्गस्येति दीर्घत्वविकल्पात्" द्वे गालिमदानस्य शिच्या देणें इति मिसदस्य। संवेदः वेदना द्वे अनुभवस्य। तत्र वेदना न पुमान्। "अतो वेदनिमत्यिप।" संमूर्छनं अभिव्याप्तिः द्वे सर्वतो व्याप्तेः।

१ 'त्वास्या'-इत्यत्र 'त्वास्था '-इत्यपंपाठ एवेत्यग्रे २१ श्लोकतोऽवगम्यते ॥

संमूर्छनमभिन्याप्तिर्याच्या भिक्षाऽर्थनाऽर्दना ॥ ६ ॥ वर्धनं छेदनेऽथ हे आँनंदैनसभाजने ॥ आप्रच्छन्नमथाम्नायः संप्रदायः क्षये क्षिया ॥ ७ ॥ यहे याहो वद्याः कांतौ रक्षणस्त्राणे रणः कणे ॥ ज्यधो वेधे पचा पाके हवो हृतौ वरो ठतौ ॥ ८ ॥ ओषः ह्रोषे नयो नाये ज्यानिर्जीणी भ्रमो भ्रमो ॥ स्फातिर्वृद्धौ प्रथा ख्यातौ स्पृष्टिः एक्तौ स्रवः स्रवे॥ ९॥ एधा समृद्धौ स्फुरण स्पृरण प्रमितौ प्रमा ॥ प्रसूतिः प्रस्तवे श्व्योते प्राधारः क्रमथः क्रमे ॥ १० ॥

याज्ञा भिक्षा अर्थना अर्दना चत्वारि याचनस्य । याज्ञेति यजयाचेति नङ् ॥ ६ ॥ वर्धनं छेदनं द्वे कर्तनस्य । आनंदनं "आमंत्रणमिति कचित्पाठः" सभाजनं " स्वभाजनिमति राजमुकुटः । आमच्छनं त्रीणि स्वागतसंप्रशा-दिना विहितस्यानंदस्य । आम्नायः संप्रदायः द्वे गुरुपरंपरागतस्य समुप-देशस्य । क्षयः क्षिया द्वे अपचयस्य ॥ ७ ॥ ग्रहः ग्राहः द्वे ग्रहणस्य । वशः कांतिः द्वे इच्छायाः । रक्ष्णः " रक्षा " त्राणः द्वे रक्षणस्य । रणः कणः द्वे शब्दकरणस्य । व्यधः वेधः द्वे वेधनस्य । पचा पाकः द्वे "पचनस्य ।" हवः हूतिः द्वे आह्वानस्य । वरः वृतिः द्वे वेष्टने संभक्तौ च । "तपोभिरि-ष्यते यस्तु देवेभ्यः स वरो मत इति "॥ ८॥ ओषः छोषः " मोष इसिप शब्दार्थकोशे " द्वे दाहस्य । नयः नायः द्वयं नीतेः । ज्यानिः जीणिः द्वे जीर्णतायाः । भ्रमः भ्रमिः द्वे भ्रांतेः । स्फातिः वृद्धिः द्वे " वृद्धेः ।" पृथा ख्यातिः द्वे " प्रख्यातेः । " स्पृष्टिः पृक्तिः द्वे स्पर्शस्य । स्नवः स्नवः द्वे मस्रवणस्य ॥ ९ ॥ एधा " विधेत्यपि । " विधा गजाने ऋद्धौ च मकारे वेतने विधाविति मेदिनी।" समृद्धिः द्वे उपचयस्य। स्फुरणं स्फुरणा " स्फुलनं स्फोरणं स्फारणं स्फरणं चेत्यपि " द्वे " स्फुरणस्य । " प्रमितिः ममा द्वे यथार्थज्ञानस्य । मस्रुतिः प्रसवः द्वे गर्भविमोचनस्य । श्र्योतः माघारः द्वे घृतादेः क्षरणे । क्रमथः क्रमः द्वे ग्लानेः ॥ १० ॥ उत्कर्षः अतिशयः द्वे उत्कर्षोऽतिशय संधिः श्लेषे विषयः आश्चिय ॥ क्षिपाया क्षेपणं गीणिगिरौ गुरणमुद्यमे ॥ ११ ॥ उन्नाय उन्नये श्रायः श्रयणे जयने जयः ॥ निगादो निगदे मादो मद उद्देग उद्धमे ॥ १२ ॥ विमर्दनं परिमलोऽभ्युपपत्तिरनुयहः ॥ निग्चहस्तद्विरुद्धः स्यादिभयोगस्त्विभयहः ॥ १३ ॥ मुष्टिबंधस्तु संयाहो डिबे डमरिविष्ठवौ ॥ बंधनं प्रसितिश्वारः स्पैद्दाः स्त्रष्टोपतप्तरि ॥ १४ ॥ निकारो विप्रकारः स्यादाकारस्त्विग इंगितम् ॥

पकर्षस्य । संधिः श्लेषः द्वे संधानस्य । विषयः आश्रयः " आज्ञाय इत्यपि" द्धे " आश्रयस्य । " क्षिपा क्षेपणं द्धे " प्रेरणस्य । " गीणिः गिरिः द्वे निगरणस्य " गिळणें इति ख्यातस्य । " गुरणं " गूरणिमिति मुकुटः " उद्यमः द्वे "भाराद्युद्यमनस्य "॥ ११॥ उन्नायः उन्नयः द्वे ऊर्ध्व नयनस्य ऊहस्य च। श्रायः श्रयणं द्वे सेवायाः। जयनं जयः द्वे " जयस्य।" निगादः निगदः द्वे कथनस्य । मादः मदः द्वे हर्षस्य । उद्वेगः उद्धमः द्वे उद्वे-जनस्य ॥ १२ ॥ विमर्दनं परिमलः द्वे कुंकुमादिमर्दनस्य । परिमलो विमर्दे-ऽपीति विश्वः । अभ्युपपत्तिः अनुग्रहः द्वे अंगीकारस्य । ततोऽनुग्रहाद्विरुद्धो निग्रहः स्यात् । विग्रहस्तु विरोधः स्यादिति । '' अथवा निग्रहस्तु निरोधः स्यादिति वा कचित्पाठः।" एकम्। अभियोगः अभिग्रहः द्वे कलहाह्वानस्य ॥ १३ ॥ मुष्टिवंधः संग्राहः द्वे मुष्टिना दृढग्रहणस्य । हिंवः डमरः विष्ठवः त्रयं नरलुंठनादेरुपसर्गविशेषस्य प्रलयस्य वा । अशस्त्रकलहस्येति रामस्वामी । वंधनं मिसतिः चारः त्रीणि वंधनस्य । '' चारस्थाने स्वारं पठित्वा स्वारा-दीनां चतुर्णी पर्यायतामाह स्वामी । स्वृ शब्दोपतापयोः अच् प्रज्ञाद्यण्। स्वारः। " स्पर्शः " स्पश इति रेफहीनोऽपि " स्पष्टा " स्पष्टेत्यपि " उप-तप्ता त्रयं उपतापाख्यरोगविशेषस्य । " संतप्तस्य वा " । स्पृशतीति स्पर्शः । स्पर्शो रुजायां दाने चेति विश्वः ॥ १४ ॥ निकारः विमकारः द्वे अपका-रस्य । आकारः इंगः इंगितं "इंगितः" त्रयं " अभिमायानु इपचेष्टितस्य । "

परिणामो विकारो हे समे विकृतिविक्रिये ॥ १५ ॥ अपहारस्त्वपचयः समाहारः समुच्चयः ॥ प्रत्याहार उपादानं विहारस्तु परिक्रमः ॥ १६ ॥ अभिहारोऽभिग्रहणं निर्हारोऽभ्यवकर्षणम् ॥ अनुहारोऽनुकारः स्यादर्थस्यापगमे व्ययः ॥ १७ ॥ प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात्प्रवहो गमनं बहिः ॥ वियामो वियमो यामो यमः संयामसंयमौ ॥ १८ ॥ हिंसाकर्माभिचारः स्याजागर्या जागरा द्वयोः ॥ विद्योऽतरायः प्रत्यूहः स्यादुपद्योऽतिकाश्रये ॥ १९ ॥ निर्वेश उपभोगः स्यात्परिसर्पः परिक्रिया ॥

परिणामः विकारः द्वे मक्रतेरन्यथाभावे । यथा मृद्विकारो घटः । विक्रतिः विक्रिया द्वे विरुद्धिकयायाः। परिणामस्यैव पर्यायाविमावपि वा। यथा कुंडलं कनकस्यैव विकृतिः परिणाम इसर्थः ॥ १५ ॥ अपहारः अपचयः द्वे अपहरणस्य । समाहारः समुचयः द्वे राशीकरणस्य । सम्यगाहरणमेकत्र करणं समाहारः । सम्आङ्पूर्वकस्य हृत्र् हरण इत्येतस्य रूपम् । मत्याहारः उपादानं द्वे इंद्रियाकर्षणस्य । विहारः परिक्रमः द्वे पद्मचां गतेः । यञ्चक्ष्यम् । मुरांगनानामवनौ परिक्रम इति ॥ १६ ॥ अभिहारः "अभ्याहार इत्यपि" अभिग्रहणं द्वे चौर्यकरणस्य। निर्हारः अभ्यवकर्षणं द्वे शल्यादेनिष्काशनस्य। अनुहारः अनुकारः द्वे विडंवनस्य । यथा खणखणेति नूपुरध्वनेरनुकारः । अर्थस्य धनादेरपगमे व्यय इत्येकम् । खर्च इति लौकिकभाषायाम् ॥ १७॥ मवाहः मृत्रिः द्वे जलादीनां निरंतरगतेः । यद्घहिर्गमनं स मवह इत्येकम् । वियामः वियमः यामः यमः संयामः संयमः षट् संयमस्य योगांगस्य ॥ १८॥ हिंसाकर्म हिंसाफलकं कर्म जारणमारणादि अभिचारः स्यात् एकम्। जागर्या "अग्रिया जागतिश्रेति राजमुकुटः" जागरा द्वे जागरणस्य। तत्र जागरा स्त्रीपुंसयोः । विघ्नः अंतरायः मत्यूहः त्रीणि विघ्नस्य । समीपभूत आश्रये उपघ्र इत्येकम्। उपघ्रआश्रय इति सूत्रेण सिद्धमेतत्। "आश्रयणस्य वा "॥ १९॥ निर्वेशः उपभोगः द्वे " उपभोगस्य । " परिसर्पः परिक्रिया द्वे परिजनादिवेष्टनस्य । विधुरं मविश्लेषः द्वे अत्यंतवियोगस्य "वैकल्येऽपि विधुरं तु प्रविक्छेषेऽभिप्रायक्छंद आशयः॥ २०॥ संक्षेपणं समसनं पर्यवस्था विरोधनम् ॥ परिसर्या परिसर्या परिसर्या परिसर्या त्वासना स्थितिः॥२१॥ विस्तारो विग्रहो व्यासः स च शब्दस्य विस्तरः॥ संवाहनं मर्दनं स्याद्विनाशः स्याददर्शनम्॥ २२॥ संस्तवः स्यात्परिचयः प्रसरस्तु विसर्पणम्॥ नीवाकस्तु प्रयामः स्यात्सिन्निधः सन्निकर्षणम्॥२३॥ छवोऽभिळावो ळवने निष्पावः पवने पवः॥ प्रस्तावः स्यादवसरस्त्रसरः सूत्रवेष्टनम् ॥ २४॥ प्रजनः स्यादुपसरः प्रश्रग्र्यपणयौ समौ॥

च विश्लेषे विधुरं विकले त्रिष्विति मेदिनी।" अभिपायः छंदः आशयः त्रीणि "अभिमायस्य ।" छंदोऽदंतः ॥ २० ॥ संक्षेपणं समसनं द्वे अवि-स्तारस्य । पर्यवस्था विरोधनं द्वे विरोधस्य । परिसर्या परीसारः " परिसार इति शब्दार्थकोशः " द्वे परितः सरणस्य । आस्या आसना स्थितिः त्रीणि " आसनस्य " ॥ २१ ॥ विस्तारः विग्रहः व्यासः त्रयं विस्तृतेः । विस्तारः शब्दसंवंधी चेद्रिस्तर इत्येकम् । संवाहनं मर्दनं द्वे अंगमर्दनस्य । यथा पाद-संवाहनम् । विनाशः अदर्शनं द्वे तिरोधानस्य ॥ २२ ॥ संस्तवः परिचयः द्वयं परिचितौ । प्रसरः विसर्पणं द्वे " त्रणादिपसरणस्य ।" नीवाकः प्रयामः द्वे धनधान्यादिषु जनानामादरातिशयस्य । नितरामुच्यते नीवाकः । सन्निधिः "सन्निधं" सन्निकर्षणं द्वे नैकट्यस्य । सन्निधिः पुंसि ॥ २३॥ छवः अभिछावः छवनं त्रयं धान्यादिच्छेदनस्य । निष्पावः पवनं पवः त्रीणि धान्यादीनां पूतीकरणस्य । संकीर्णत्वाह्मिंगसंकरः । प्रस्तावः अवसरः द्वे प्रसंगस्य । यथा । अवसरपिटता वाणीसादि । त्रसरः "तसर इति वा पाठः " सूत्रवेष्टनं द्वे तंतुवायकतसूत्रवेष्टनभेदस्य तसरी इति प्रसिद्धस्य ॥ २४॥ प्रजनः उपसरः द्वे गर्भग्रहणस्य । प्रश्रयः प्रणयः द्वे प्रेम्णः । मसर इति वा पाठः । प्रसरः प्रणये वेगे इति मेदिनी । धीशक्तिः निष्क्रमः द्धे बुद्धिसामर्थ्ये । निष्क्रमो बुद्धिसंपत्ताविति विश्वः । " शुश्रूषा श्रवणं

धीशक्तिनिष्क्रमोऽस्त्री तु संक्रमो दुर्गसंचरः ॥ २५॥ प्रत्युत्क्रमः प्रयोगार्थः प्रक्रमः स्यादुपक्रमः ॥ स्यादक्ष्यादानमुद्धात आरंभः संभ्रमस्त्वरा ॥ २६॥ प्रतिबंधः प्रतिष्टंभोऽवनायस्तु निर्गतनम् ॥ उपलंभस्त्वनुभवः समालंभो विलेपनम् ॥ २०॥ विश्रवस्तु प्रतिख्यातिरवेक्षा प्रतिजागरः ॥ २८॥ विश्रावस्तु प्रतिख्यातिरवेक्षा प्रतिजागरः ॥ २८॥ निपाठनिपठौ पाठे तेमस्तेमौ समुंदने ॥ अादीनवास्त्रवौ क्षेशे मेलके संगसंगमौ ॥ २९॥ आदीनवास्त्रवौ क्षेशे मेलके संगसंगमौ ॥ २९॥

चैव ग्रहणं घारणं तथा । ऊहापोहौ च विज्ञानं तत्त्वज्ञानं च घीगुणा इति ।" संक्रमः दुर्गसंचरः द्वे दुर्गमार्गस्य । "दुर्गादिमवेशिकियाया वा ।" संक्रमते संक्रम्यते वाडनेन संक्रमः। स न स्त्रियाम्। "दुर्गसंचार इसन्यत्र"॥२५॥ मत्युत्क्रमः "मत्युत्क्रांतिरियपि" मयोगः द्वे युद्धार्थमितश्चितोद्योगस्य । त्रयोगोऽथीं यस्य सः । "मयुद्धार्थ इत्यपि पाठः । मत्युत्क्रमः मयुद्धार्थ इति भागुरिः।" पक्रमः उपक्रमः द्वे प्रथमारंभस्य । अभ्यादानं उद्धातः आरंभः त्रयमारंभमात्रस्य । यह्नक्ष्यम् । उद्धातः प्रणवो यासामिति । प्रक्रमादिपंचा-प्येकार्था वा । संभ्रमः त्वरा द्वे संवेगस्य । आवेगस्तु त्वरा त्वरीति वाच-स्पतिः ॥ २६ ॥ मतिवंधः मतिष्टंभः द्वे कार्यमतिघातस्य । यथा मणिमंत्रा-दिमतिवंघादग्रेरनुष्णतेति । अवनायः निपातनं "नियातनमिसपि पाठः" द्वे अधोनयनस्य । उपलंभः अनुभवः द्वे साक्षात्कारस्य । समालंभः विलेपनं द्वे कुंकुमादिना विलेपने ॥ २७ ॥ विमलंभः विमयोगः द्वे रागिणोर्विच्छे-दस्य । विलंभः अतिसर्जनं द्वे अतिदानस्य । विश्रावः मतिष्यातिः "मवि-च्यातिरिसपि " द्वे अतिमसिद्धेः । अवेक्षा मितजागरः द्वयं वस्तूनां अवेक्ष-णस्य ॥ २८ ॥ निपाठः निपठः पाठः त्रीणि "पठनस्य । " तेमः स्तेमः समुंदनं त्रयमाद्रीभावस्य । आदीनवः आस्रवः हेशः त्रीणि हेशस्य । आस्र-वंतींद्रियाण्यनेनेति । आश्रवस्तालच्यमध्य इति केचित् । मेलकः संगः संगमः ्त्रीणि "संगमस्य । ना मेलः संगमो ना वेसमरमाला"॥ २९॥ संवीक्षणं संविक्षिणं विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः ॥
पिरंभः परिष्वंगः संश्लेष उपगृहनम् ॥ ३० ॥
निर्वर्णनं तु निध्यानं दर्शनालोकनेक्षणम् ॥
प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ ३१ ॥
उपशायो विशायश्च पर्यायशयनार्थको ॥
अर्तनं च ऋतीया च हृणीया च घृणार्थकाः ॥ ३२ ॥
स्याद्ध्यत्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये ॥
पर्ययोऽतिक्रमस्तिस्मन्नतिपात उपात्ययः ॥ ३३ ॥
प्रेषणं यत्समाहूय तत्र स्यात्प्रतिशासनम् ॥
स संस्तावः क्रतुषु या स्तुतिभूमिर्द्धिजन्मनाम् ॥३४॥

"अन्वीक्षणं अन्वेषणं गवेषणं चेत्यपि ।" विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः पंच तात्पर्येण वस्तूनां गवेषणस्य । परिरंभः "परीरंभ इसपि" परिष्वंगः संश्लेषः उपगूहनं चत्वारि आहिंगनस्य ॥ ३० ॥ निर्वर्णनं निध्यानं दर्शनं आहोकनं ईक्षणं पंच निरीक्षणस्य । "दर्शनालोकलक्षणित्यपि पाठः ।" प्रसाख्यानं निरसनं मत्यादेशः निराकृतिः चत्वारि निराकरणस्य ॥ ३१॥ उपशायः विशायः द्वौ पर्यायेणानुक्रमेण यत्प्रहरकादीनां शयनं तदेवार्थों ययोस्तौ तथा। अर्तनं ऋतीया हृणीया "हृणिया। मोहो वीज्या जुगुप्सा च हृणीया हृणिया घृणेति वाचस्पतिः । हिणीया हृणिया चेति द्विरूपकोशामर्मा-लयोः।" घृणा चत्वारि जुगुप्सायाः। करुणाया इति कश्चित्। ऋतिः सौत्रो थातुः । जुगुप्सायामिति वहवः । कृपायामिति केचित् । घृणा जुगुप्साकृपयो-रिति विश्वः ॥ ३२ ॥ व्यसासः विपर्यासः व्यत्ययः विपर्ययः " विपर्याय इति भरतमालायाम्" चत्वारि व्यतिक्रमस्य । पर्ययः अतिक्रमः ज्यात्ययः चत्वारि अतिक्रमस्य ॥ ३३ ॥ समाहूय यद्भत्यादीनां प्रेषणं तत्र मतिशासनं स्यात् एकम् । क्रतुषु द्विजन्मनां छंदोगानां स्तुतिभूमिः स्तवनदेशः संस्तावः एकम्। समेत्य स्तुवंत्यत्र संस्तावः। यज्ञे समि स्तुव इति घन् ॥ ३४ ॥ यस्मिन्काष्ठे काष्ठं निधाय तक्ष्यते तनू क्रियते स काष्ठक्ष आधार

निधाय तक्ष्यते यत्र काष्ठे काष्ठं स उद्धनः ॥
स्तंबघ्नस्तु स्तंबघनः स्तंबो येन निहन्यते ॥ ३५ ॥
आविधो विध्यते येन तत्र विष्वक्समे निघः ॥
उत्कारश्च निकारश्च हो धान्योत्क्षेपणार्थको ॥ ३६ ॥
निगारोद्वारविक्षावोद्वाहास्तु गरणादिषु ॥ ३७ ॥
आरत्यवरतिविस्तय उपरामेऽथास्त्रियां तु निष्ठेवः ॥
निष्ठचूतिर्निष्ठेवनं निष्ठीवनिमत्यभिन्नानि ॥ ३८ ॥
जवने जूतिः सातिस्त्ववसाने स्यादथ ज्वरे जूर्तिः ॥
उदजस्तु पशुप्रेरणमकरणिरित्यादयः शापे ॥ ३९ ॥

उद्धनः एकम्। ऊर्ध्वं इन्यतेऽस्मिन् उद्धनः। उद्धनोत्याधानमिति सूत्रेण साधुः । स्तंवस्तृणगुच्छो येन निहन्यते स खनित्रविशेषः स्तंवघः स्तंवघनः द्वे । खुर्पें, विळा इति लौकिकभाषायाम् ॥ ३५ ॥ येन विध्यते तत्र शस्त्रादौ आविध इत्येकं "भ्रमरस्रच्यादेः विधणे इसादिख्यातस्य" विष्वक्समे सर्वतः समाने वृक्षे निघ इत्येकं " तुल्यारोहपरिणाहवृक्षादेः।" जत्कारः निकारः द्वौ घान्यस्य उत्क्षेपणमर्थो ययोस्तौ तथा ॥ ३६ ॥ निगारादयो गरणादिषु । यथा गरणे अभ्यवहारे निगार इत्येकं " गिळणें इति ख्यातस्य । " उद्गरणे वमने उद्गारः । " विक्षवणे " शब्दे विक्षावः इत्येकं " शिंक इति ख्यातायाः ॥ उद्घहणे अध्वीकृत्य ग्रहणे उद्घाहः " देंकर इति ख्यातः। " एकैकम् ॥ ३७ ॥ आरितः अवरितः विरितः उपरामः " उपरम इत्यपि " चत्वार्युपरतेः । निष्ठेवः निष्ठचूतिः निष्ठेवनं निष्ठीवनं चत्वारि मुखेन श्लेष्मोत्सर्गस्य । " क्लीबे निष्टेवम् । " अभिन्नानि एकार्था-नीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ जवनं जूतिः द्वे वेगस्य । जू इति सौत्रो घातुः गतौ वेगे च । ऊतियूतिजूतीति सूत्रेण साधुः । सातिः अवसानं द्वे अंतस्य । ज्वरः जूतिः द्वे ज्वरस्य । पश्नां गवादीनां प्रेरणं उदजः स्यात् एकम । शापे आक्रोशे द्योत्ये अकरणिरिसाद्यः। आक्रोशे नजीति भावे करोतेरिनः। आदिशब्दादजीविनः। "अजनिनः अवग्राहः निग्राह इति।" यथा आः पाप कथमकरण्या न लज्जसे । अजीवनिस्ते शठ भूयात्॥ ३९॥ गोत्रां-तेभ्यः अपत्यार्थप्रत्ययांतेभ्यः औपगवादिशब्देभ्यस्तस्य वृंदिमित्यर्थे औपग- गोत्रांतभ्यस्तस्य वृंदिमित्यौपगवकादिकम् ॥
आपूपिकं शाष्कुलिकमेवमाद्यमचेतसाम् ॥ ४० ॥
माणवानां तु माणव्यं सहायानां सहायता ॥
हल्या हलाना ब्राह्मण्यवाडव्ये तु हिजन्मनाम् ॥४१॥
हे पर्शुकाना पृष्ठाना पार्थं पृष्ठ्यमनुक्रमात् ॥
खल्लानां खिलनी खल्याऽप्यथ मानुष्यकं नृणाम् ॥४२॥
ग्रामता जनता धूम्या पाउया गल्या पृथकपृथक् ॥
आपि साहस्रकारीषवार्मणाथर्वणादिकम् ॥ ४३॥
॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ २॥

नानार्थाः केऽपि कांतादिवर्गेष्वेवात्र कीर्तिताः॥

वकादिकं स्यात्। यथा। जपगोरपत्यानि पुमांसः औपगवास्तेषां समूह औपगवकम् । गोत्रोक्षेति वुत्र् अकादेशेन साधुः । आदिशब्दाद्गार्गकं दाक्ष-कमित्यादि । एकैकम् । इतःपरमावर्गसमाप्तेर्वृदमित्यधिकारः । अचेतसां जडानां अपूपादीनां वृंदं आपूपिकम् । शाष्कुलिकम् । साक्तुकम् । इत्यादि एकैकम् । अचित्तहस्तिधेनोष्ठागिति सुत्रेणेमे साधवः ॥ ४० ॥ माणवानां समूहो माणव्यम् । माणवा वालाः । सहायाः सखायस्तेषां समूहः सहायता । हलानां समूहो हल्या । एकैकम् । ब्राह्मण्यं वाडच्यं द्वे ब्राह्मणानां समूहस्य ॥ ४१ ॥ पर्श्वका अस्थिविशेषास्तासां समूहः पार्श्वम् । पृष्ठानां समूहः पृष्ठचम् । यज्ञविषयेऽदः स्मरंति । खिलनी खल्या द्वे खलानां समूहस्य । नृणां मनुष्याणां समूहो मानुष्यकम् ॥ ४२ ॥ ग्रामाणां समूहो ग्रामता । जनानां समूहो जनता । धूमानां समूहो धूम्या । पाशानां समूहः पाश्या । गला वृहत्काशास्त्रेषां समूहो गल्या । सहस्राणां समूहः साहस्रम् । करीषाणां समूहः कारीषम् । करीषं शुष्कगोमयम् । वर्मणां समूहः वार्मणम् । वर्म कवचम्। अथर्वणां समूहः आथर्वणम्। एकैकम्। आदिशब्दाचार्मणमांगारं चार्मिणमित्यादि । चर्मिणां समूहश्चार्मिणम् ॥ ४३ ॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ २ ॥ अथानेकार्थवर्गः ॥ ननु किमर्थमनेकार्था आरभ्यंते । तेषां प्रागुक्तवर्गेष्वभिहि-तत्वात्। यद्यत्र वक्ष्यंते तीं कुतः मागुक्ता इत्यत आह । नानार्था इति । अत्र भूरिप्रयोगा ये येषु पर्यायेष्विप तेषु ते ॥ १ ॥ आकाशे त्रिदिवे नाको लोकस्तु भुवने जने ॥ पद्ये यशिस च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः ॥ २ ॥ जंबुकौ क्रोष्ट्रवरूणौ पृथुकौ चिपिटार्भकौ ॥ आलोकौ दर्शनद्योतौ भेरीपटहमानकौ ॥ ३ ॥ उत्संगचिह्नयोरंकः कलंकोंऽकापवादयोः ॥ (तक्षको नागवर्धक्योर्रकः स्फटिकसूर्ययोः)॥४॥ (१)

वक्ष्यमाणेषु कांतादिवर्गेष्वेव केऽपि नानार्था उक्ता नतु प्रागुक्तपर्यायेषु । यथा। मारुते वेधसि ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोंऽबुनोरिति। भूरिपयोगा यत्र कुत्रापि काव्यादिषु कविभिः पाचुर्येण प्रयुक्ता ये नाकलोकादयः शब्दास्ते पूर्वाक्तेषु येषु पर्यायेषु दश्यंते तेषु पर्यायेषु अपिशब्दादत्रापि कांतादिषु कीर्तिताः। यथा नाकशब्दः पचुरप्रयोगत्वात्पाक् स्वर्गाकाशयोरुक्तोपि पुनिरहाक्तः । जंबु-कशब्दस्तु स्गालपर्यायेष्वेचोक्तो नतु वरुणपर्यायेषु । भूरिमयोगत्वाभावात्। इह तु जंबुकौ क्रोष्टुवरुणावित्युभयत्रोच्यते ॥ १॥ नाक इत्येकं नाम ककारांतं आकाशे स्वर्गे च वर्तते। "न अकं दुःखमत्र नाकः नभ्राडिति सुत्रे निपातितः।" भुवने स्वर्गादौ जने च लोक इत्येकम्। ''लोक्यते लोकः।" पद्ये अनुष्टुवादौ वृत्ते यशिस कींतीं श्लोक इत्येकम्। "श्लोक्यते श्लोकः । श्लोकु संघाते। यशिस यथा। उत्तमश्लोको हरिः। शरे वाणे खड्गे च सायकः॥२॥ कोष्टा स्रगालः वरुणः मसिद्धः उभौ जंबुकशब्दवाच्यौ। "जंबुकः फेरवे नीचे पश्चिमाशापतावपीति मेदिनी।" चिपिटो श्रष्टत्रीहितंडुलः पोहे इति लौकिकभाषायाम् । अर्भकः शिशुः तावुभौ पृथुकौ । पृथुकः पुंसि चिपिटे शिशौ स्यादभिधेयवत् इति । दर्शनं प्रकाशश्चालोकौ । "आलोकस्तु पुमान् द्योते दर्शने बंदिभाषण इति मेदिनी । भेरीपटहं वाद्यविशेषौ । तूर्यी-गत्वादेकवद्भावः । उभावानकौ । "आनकः पटहे भेर्या मृदंगे ध्वनदंबुद इति मेदिनी "॥ ३॥ उत्संगः क्रोडः तत्र चिह्ने चांकः। "अंको रूपकमे-दांऽगचिह्नरेखाजिभूषणे । इपकांशांतिकोत्संगस्थानेंऽकं पापदुःखयोरिति मेदिनी । चिह्ने दोषारोपे च कलंकः । "कलंकों डकेडपवादे च कालायसम-लेऽपि चेति मेदिनी"। नागविशेषे त्वष्टरि च तक्षकः। स्फटिकसूर्ययोरकी-१ इदमर्घे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति॥

मारुत वेधिस ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोंऽबुनोः॥
स्यात्पुलाकस्तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तसिक्थके॥५॥
उल्लेक करिणः पुच्छमूलोपांते च पेचकः॥
कमंडलौ च करकः सुगते च विनायकः॥ ६॥
किष्कुईस्ते वितस्तौ च शूककीटे च वृश्चिकः॥
प्रतिकृले प्रतीकिश्चिष्वेकदेशे तु पुंस्ययम्॥ ७॥
स्याद्गृतिकं तु भूनिंबे कत्तृणे भूस्तृणेऽपि च॥
ज्योत्सिकायां च घोषे च कोशातक्यथ कट्फले॥८॥
सिते च खिरे सोमवल्कः स्यादथ सिल्हके॥

शब्दो वर्तते । " अर्कोऽर्कपर्णे स्फटिके रवौ तास्रे दिवस्पताविति मेदिनी ॥४॥ मारुते वायौ वेधिस ब्रह्मणि ब्रध्ने सूर्ये क इत्येकाक्षरं नाम पुंसि । तदूपं तु । कः कौ काः इत्यादि देववत्। शिरिस जले च कमिति स्नीवस्। सुसेऽपि कम्। "को ब्रह्मणि समीरात्मयमदक्षेषु भास्करे। मयूरेऽग्रौ च पुंसि स्यात्मु-खशीर्षजलेषु कमिति मेदिनी। " तुच्छधान्ये तंडुलशून्ये धान्ये सांक्षेपे अवि-स्तारे भक्तिसक्थके अन्नावयये पुछाक इत्येकम् ॥ ५॥ करिणो गजस्य पुच्छ-मूलोपांते गुदाच्छादकमांसपिंडे उल्लकः पक्षिभेदस्तत्र च पेचकः। कमंडलौ चकाराद्वर्षोपले दाडिमादौ च करकः। करकस्तु पुमान् पक्षिविशेषे दाडिमे ऽपि च। द्वयोर्मेघोपले न स्त्री करकं च कमंडलाविति मेदिन्याम् । सुगते बुद्धे चकाराद्विघ्नराजे गरुडे च विनायकः ॥ ६ ॥ इस्ते इस्तममाणे वितस्तौ च किष्कुः । प्रकोष्ठेऽप्यनपुंसक इति रुद्रः । शूककीटे शूकसदृशरोमव्याप्ते कीटविशेषे चकारादलौ कर्कटे वृक्षविशेषेऽष्टमराशौ च वृश्चिकः। प्रतिकूले च मतीकः। तत्र मतिकूले त्रिषु। अवयवे पुंसि॥ ७॥ भूनिवे किस्ततिकते कत्तृणं भूस्तृणं च गंधतृणविशेषौ तत्र भूतिकम् । ज्योत्स्तिकायां पटोल्यां " घोषे अपमार्गे च " कोशातकी। कोशातकः कचे पुंसि पटोल्यां घोषके स्त्रियामिति मेदिनी ॥ ८ ॥ कट्फले कायफल इति ख्याते वृक्षभेदे शुक्कख-दिरे च सोमवल्कः। सोम इव वल्को वल्कलमस्य। सिल्हके पण्यभेदे तिल-कलके निःस्तेइतिलचूर्णे च पिण्याकः। रामठे हिंगुनि। चकाराद्वाल्हिके

तिलकल्के च पिण्याको बाँहीकं रामठेऽपि च ॥ ९॥
महेंद्रगुग्गुलूल्कव्यालमाहिषु कौशिकः ॥
रुक्तापशंकास्वातंकः स्वल्पेऽपि श्रुष्ठकिष्ठिषु ॥१०॥
जैवातृकः शशांकेऽपि खरेऽप्यश्वस्य वर्तकः ॥
व्याघेऽपि पुंडरीको ना यवान्यामिप दीपकः॥ ११॥
शालावृकाः कपिक्रोष्टुश्वानः स्वर्णेऽपि गैरिकम् ॥
पीडार्थेऽपि व्यलीकं स्यादलीकं त्विप्रयेऽनृते ॥ १२॥
शीलान्वयावनूके दे शल्के शकलवल्कले ॥
साष्टे शते सुवर्णानां हेम्न्युरोभूषणे पले ॥ १३॥

देशेऽन्वे धीरे च। " ह्रस्वमध्यं च वाल्हिकमिति। वाल्हीकमिसपि"॥ ९॥ च्यालग्राह्याहितुंडिकः । कौशिको नकुले च्यालग्राहे गुग्गुलुशकयोः । विश्वा-मित्रे च कोशज़ोलूकयोरिप कौशिक इति विश्वः। रुक् रोगः। तापः संतापः। शंका भयं अत्रातंक इति नाम । स्वल्पे अपिशब्दान्नीचकनिष्ठ-द्रिद्रेष्विप क्षुत्रकः । क्षुत्रकिषु नीचेऽल्पे इति कोशांतरात् ॥ १०॥ जैवा-तृकः पुमान्सोमे दीर्घायुः क्रुशयोस्त्रिषु । अपिशब्दात्पक्षिभेदे च वर्तकः । अपिशब्दादमी दिग्गजादौ च पुंसि पुंडरीकः। सितांभोजादौ स्रीवे च। यवानी ओषधीमेदः अजमोदाख्यः। अपिशब्दाद्वाहिचूडेऽपि दीपकः मका-बोऽपि । "दीप्यक इत्यपि"॥ ११॥ कप्यादयः बालावृकाः स्युः। अपिशब्दाद्रेक इति ख्याते धातौ च गैरिकम् । "गैरिकं धातुरुक्मयोरिति मेदिनी। " व्यलीकमियाकार्यवैलक्ष्येष्विप पीडने इति विश्वः॥ १२॥ शीलं स्वभावोऽन्वयो वंशः तत्रानूकमिति। "अनूकं तु कुले शीले पुंसि स्याद्रतजन्मनीति मेदिनी।" शकलं खंडम्। वल्कलं त्वक् द्वे शल्के इति। सुवर्णानां हेम्नः कर्षाणां साष्टे शतेऽष्टाधिकशतके निष्कः। सहाष्ट्रीभर्वतत इति साष्ट्रम् । सराजस्त्वयमितिवतः । यथा हेम्नि सुवर्णमात्रे उरसो वक्षसो भूषणे हेमपले च दीनारे सांव्यवहारिके द्रव्यभेदे च निष्कः। पलं कर्षच-तुष्ट्रयम् । गुंजानामशीतिः कर्षः ॥ १३ ॥ शमलं पुरीषम् । एनः पापम् । " त्रिषु पापादाये कलकोऽस्त्री विद्किद्देभदंतयोशित विश्वः। कलकोऽस्त्री दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री कल्कोऽस्त्री शमलैनसोः॥
दंभेऽप्यथ पिनाकोऽस्त्री शूलझंकरधन्वनोः ॥ १४॥
धेनुका तु करेण्वां च मेघजाले च कालिका ॥
कारिका यातनाहृत्योः कर्णिका कर्णभूषणे ॥१५॥
करिहस्तेंऽगुलौ पद्मबीजकोइयां त्रिषूत्तरे ॥
दंदारकौ रूपिमुख्यावेक मुख्यान्यकेवलाः ॥१६॥
स्याद्दांभिकः कौक्किटिको यश्चादूरेरितेक्षणः ॥
लालाटिकः प्रभोर्भालुद्दर्शी कार्याक्षमश्च यः॥१७॥
"भूभृत्रितंबवलयचकेषु कटकोऽस्त्रियाम् ॥
सूच्यये क्षुद्दशत्रौ च रोमहर्षे च कंटकः ॥ १॥

यृततैलादिशेषे दंभे विभीतके इति मेदिनी । पिनाकोऽस्त्री रुद्रचापे पांसुव-र्षत्रिश्र् छयोरिति मेदिनी ॥ १४ ॥ करेण्वां हस्तिन्यां चकारान्नवस्रतायां गवि घेनुका । मेघजाले मेघवृंदे चकाराद्देवताविशेषेऽपि कालिका । वृत्ति-विवरणश्लोकः । यथा गृह्यकारिका । "यातनाक्रुसोरिसपि पाठः । कारिका नटयोषिति । क्रतौ विवरणश्लोके शिल्पयातनयोरिप । नपुंसकं तु कर्मादौ कारके कर्त्तीर त्रिष्विति मेदिनी "॥ १५ ॥ करिहस्तें ऽगुलौ गजशुंडाग्रे अंगुली कमलांतर्गतकोशे च काणिका । काणिका करिहस्ताग्रे करमध्यांगुला-विष । क्रमुकादिच्छटांशेऽङ्गवराटे कर्णभूषण इति मेदिनी "। उत्तरे अतः परं लांतेभ्यः माक् शब्दास्त्रिषु त्रिलिंगा इसर्थः। " वृंदारकः सुरे पुंसि मनोज्ञश्रेष्ठयोस्त्रिष्विति मेदिनी । " मुख्यश्चान्यश्च केवलश्चेति एके स्युः ॥ १६ ॥ दांभिको मायावी । योऽदूरेरितेक्षणः स च कौकुटिक इत्युच्यते । संज्ञायां , छलाटकुकुटचौ पश्याति इति सूत्रेण ठक्मसये कौकुटिकलाला-टिकशब्दौ साधू । कुकुटीशब्देन तत्पाताई: स्वल्पदेशो लक्ष्यते । यो भृत्यः कोपमसादिचिद्वज्ञानाय मभोर्भालं ललाटमेव पश्यति । भावदर्शीत्यपि पाठः। यश्र कार्याक्षमः मभोः कार्यं कर्तुमशक्तः तावुभौ लालाटिकौ। लाला-टिकः सदालस्ये मभुभावनिद्धिनीत्यजयः । इतो भूभृत्रितंवेत्याद्यः केचि-दमृलका एवं पंच श्लोकाः अतस्तेषां व्याख्यानाभावः ॥ १७ ॥ इति कांताः ॥

(पाकौ पक्तिशिशू मध्यरत्ने नेतरि नायकः॥ पर्यंकः स्यात्परिकरे स्याद्वचाघ्रेऽपि च लुब्धकः ॥ २ ॥ आर्द्रायामपि लुब्धक इत्यपि पाठः॥ पेटकस्त्रिषु दंदेऽपि गुरौ देश्ये च देशिकः ॥ खेटकौ ग्रामफलकौ धीवरेऽपि च जालिकः ॥ ३ ॥ पुष्परेणौ च किंजल्कः शुल्कोऽस्त्री स्त्रीधनेऽपि च ॥ स्यात्कल्लोलेऽप्युत्कलिका वार्डकं भावतंदयोः ॥ ४ ॥ करिण्यां चापि गणिका दारको बालभेदकौ ॥ अंधेऽप्यनेडमूकः स्याष्टंकौ दर्पाइमदारणौ ॥ ५ ॥") (१) ॥ (इति पंच क्षेपकाः ॥ इति कांतवर्गः) ॥ (२) मयूखस्तिवद्करज्वालास्वलिबाणौ शिलीमुखौ ॥ शंखो निधौ ललाटास्थ्रि कंबौ न स्त्रीदियेऽपि खम्॥१८॥ घृणिज्वाले अपिशिखे ॥इति खांताः॥शैलवृक्षौ नगावगौ॥ आशुगौ वायुविशिखौ शरार्कविद्दगाः खगाः॥ १९॥ पतंगी पक्षिसूर्यी च पूगः क्रमुकवृंदयोः ॥

अय खांतानाइ। त्विद्करज्वालासु मयूखः। अत्र त्विद् शोभा। करः किरणः। भूमरशरौ शिलीमुखौ। शिली शल्यं मुखे ययोस्तौ। निधौ निधिभेदे लला-टास्थिन कंवौ च शंखः। अपिशब्दादाकाशेऽपि शून्ये खम्। खाँमद्रिये पुरे क्षेत्रे शून्यविदौ विहायसि। संवेदने देवलोके शर्मण्यपि नपुंसकिमिति मेदिनी ॥१८॥ घृणिः किरणः। अपिशब्दाचूडायां मपदे वाहचूडायां च शिखा। इति खांतवर्गः। अथ गांतानाह। शैलवृक्षौ नगसंग्रकावगसंग्रकौ च। विशिखो बाणः। बाणार्कपिक्षणः खगशब्दवाच्याः। अर्किति ग्रहणमुपलक्ष-णम्॥ १९॥ चकाराच्छालिमभेदे पतंगः। क्रमुको वृक्षभेदः। तत्फले तु क्लीवं पूगम्। वृंदं समूहः। पश्चो हरिणाद्याः। अपिशब्दात् मृगशीर्ष मार्ग-

१ इदं पद्यचतुष्टयं ताळपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ इदमपि ताळपत्रपुस्तके नास्ति । एवममेऽपि ॥

पशवोऽिप सृगा वेगः प्रवाहजवयोरिप ॥ २०॥ परागः कौसुमे रेणौ स्नानीयादौ रजस्यिप ॥ गजेऽिप नागमातंगावपांगस्तिलकेऽिप च ॥ २१॥ सर्गः स्वभावनिर्मोक्षानिश्चयाध्यायसृष्टिषु ॥ योगः सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु ॥ २२॥ भोगः सुखे ख्यादिभृतावहेश्च फणकाययोः ॥ चातके हरिणे पुंसि सारंगः शबले त्रिषु ॥ २३॥ कपौ च प्रवगः शापे त्वभिषंगः पराभवे॥

णायां च मृगः। जवो रहः । अपिशब्दाद्विष्ठादेवीहीनर्गमेऽपि वेगशब्दः स्यात्॥ २०॥ कुसुमसंवंधिनि रेणौ परागः। स्नात्यनेन स्नानीयं गंधचूर्ण-विशेषः । आदिना सुरतादिश्रमशांतये कामशास्त्राद्युक्तं यत्कर्पूरादिचूर्णं तद्भ :। अपिशब्दादुपरागेऽपि । परागः रजिस धूलौ । नागमातंगौ गजे वर्तेते । अपिशब्दात्काद्रवेयनागकेशरनागवल्लीहास्तिनपुरमेघमुस्तकादौ । नागः पुंसि । इिवं सीसलवंगयोः । अपिशब्दाचंडालेऽपि मातंगः । "अपिश-ब्दात् " नेत्रस्यांतें ऽगृहीने चापांगः । अपांगस्त्वंगहीने स्यानेत्रांते तिलके ऽपि चेति विश्वः ॥ २१ ॥ स्वभावः प्रकृतिः । निर्मोक्षस्यागः । निश्चये यथा । गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते इति रघुः । अध्यायः काच्यादिविरामस्थानं स्रष्टिर्निर्माणं एतेषु सर्गः। " सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मस्रष्टिष्टित्रति मेदिनी । " सन्नहनं कवचः । उपायः सामादिः । ध्यानं चित्तवृत्तिनिरोधः संगतिः संगम इसादिषु योगशब्दः । "योगोऽपूर्वार्थसंप्राप्तौ संगतिध्यानयु-क्तिषु । वपुःस्थैर्ये प्रयोगे च विष्कंभादिषु भेषजे । विश्रब्धघातके द्रव्योपा-यसमहनेष्विप । कार्मणेऽपि चेति मेदिनी " ॥ २२ ॥ स्यादिभृतौ पण्य-स्त्रीणाम् । आदिशब्दाद्धस्यश्वादिकर्मकराणां भृतौ मूल्ये पालने भरणे वा भोगः । पालनेऽभ्यवहारे च निर्वेशे पण्ययोषितीति विश्वः । अहेः सर्पस्य । शबले कर्बुरे त्रिलिंग्याम्। " सारंगः पुंसि हरिणे चातके च मत्गजे। शबले त्रिष्विति मेदिनी "॥ २३ ॥ कपौ वानरे चकाराद्रेके सारथ्यादौ च प्रवगः। शापे आक्रोशे पराभवे तिरस्कारेऽभिषंगः। यानाद्यंगे रथशकटादीनामवयवे

यानाद्यंगे युगः पुंसि युगं युग्मे कृतादिषु ॥ २४ ॥
स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले ॥
लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौर्लिगं चिह्नशेफसोः ॥ २५ ॥
शृंगं प्राधान्यसान्वोश्च वरांगं मूर्धगुद्धयोः ॥
भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु ॥ २६ ॥
इति गांताः ॥ परिघः परिघातेऽस्त्रेऽप्योघो वृंदेंऽभसां रये॥
मूल्ये पूजाविधावर्घांऽहोदुःखव्यसनेष्वघम् ॥ २७ ॥
त्रिष्विष्टेऽल्पे लघुः ॥ इति घांताः ॥ काचाः शिक्यमृद्धेदृव्युजः ॥

युगः । युग्मे द्वये कृतत्रेतादिषु इस्तचतुष्ट्ये औषधभेदे च युगम् ॥ २४॥ इषुः शरः । पश्च सुरभिष्ट्षौ । घृणिः रिक्षः । स्वर्गादीनां दशानां द्वंद्वैक्यम् । स्वर्थादृष्ट्या प्रयोगानुसारेण गोशब्दः स्त्रियां पुंसि चोन्नेयः । यथा सुरभौ स्त्रियाम् । वृषभे पुंसि । गौः स्वर्गे वृषभे रक्षमौ बज्जे शीतकरे पुमान् । अर्जु-नीनेत्रदिग्वाणभूवागादिषु योषितीति विश्वः। योषिति स्त्रीलिंगे। कोशां-तरे तु । गौर्नादित्ये वलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः । स्त्री तु स्यादिशि भारसां भूमी च सुरभाविष । नृह्मियोः स्वर्गवज्ञां बुरिविमहण्वाणळोमस्विति । शेषः शिक्षः । अनुमाने हरमूर्तिभेदे च लिगम् । " लिंगं चिह्नेऽनुमाने च सांख्यो-क्तमकृताविष । शिवमूर्तिविशेषेऽिष मेहनेऽपि नपुंसकिमिति मेदिनी " ॥ २५ ॥ प्राधान्यं प्रभुत्वम् । सानुः शिखर्म् । चकारात्पशोर्वयवे शृंगम् । " शृंगं प्रभुत्वे शिखरे चिह्ने क्रीडांबुयंत्रके । पाषाणोत्कर्षयोश्चापि शृंगः स्यात्कूर्चशिषक इति मेदिनी।" मूर्घा मस्तूकः। गुद्धं योनिः। श्रीः संप-च्छोभा । काम इच्छा च । माहात्म्यं ऐश्वर्यम् । यत्नः प्रयत्नः । अर्ककीर्ती सूर्ययश्चसी भगम् । "भगं श्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिषु । माहात्म्यै-व्ययस्तेषु धर्मे मोक्षेऽथ ना रवाविति मेदिनी "॥ इति गांतवर्गः ॥ २६ ॥ अथ घांतानाह । परिघाते परितो इनने अस्त्रे लोहमयलगुडे अपिशब्दाद्यो-गभेदे च परिघः। अंभसां रये जलप्रवाहे ओघः। परंपरायां नृसभेदे च। मूल्ये पण्ये पूजोपहारे चार्चः । अंहः पापम् । दुःखं जरामरणादिकम् । व्यसनं मृगयाद्यूतादि । विपद्रागद्वेषादि वा तत्राघम् ॥ २०॥ इष्टे मनो-क्वेडल्पेऽगुरौ छघुस्तिषु । "निःसारे च त्रिषु ।" इति घांताः ॥ ॥ घांत-कथनानंतरं चकारांताः स्मृताः । शिक्यं दिभगंडादिछंबनार्थ रज्जुसमृह- विपर्यासे विस्तरे च प्रपंचः पावके शुचिः ॥ २८॥ मास्यमात्ये चात्युपधे पुंसि मेध्ये सिते त्रिषु ॥ अभिष्वंगे स्पृहायां च गभस्तौ च रुचिः स्त्रियाम् ॥२९॥ इति चांताः॥("प्रसन्ने भञ्जकेऽप्यच्छो गुच्छःस्तबकहारयोः परिधानांचले कच्छो जलपांते त्रिलिंगकः ॥ १॥")(१) इति क्षेपकञ्छांतः ॥ केकिताक्ष्याविहभुजौ दंतिवपांडजा दिजाः ॥

अजा विष्णुहरच्छागा गोष्ठाध्वनिवहा वजाः ॥ ३०॥ धर्मराजौ जिनयमौ कुंजौ दंतेऽपि न स्त्रियाम् ॥ वलजे क्षेत्रपूर्वारे वलजा वल्गुदर्शना ॥ ३१॥

कृत आश्रयविशेषः। मृद्भेदो मृद्भिशेषः। यञ्चक्ष्यम्। काचः काचो मणिर्मणि-रिति । द्युक् नेत्ररोगः पटलपायः । एते त्रयः काचाः । विपर्यासे वैपरीसे । चात्प्रतारणे प्रपंचः। पावकेडग्रौ शुचिः पुंसि॥२८॥ मास्याषाढे अमासे सचिवे अत्युपधे उपधा धर्माद्यैः परीक्षणं तामतिक्रांते शुद्धिचत्ते इसर्थः । " एतेषु च पुंसि।" शुचिश्रीष्माशिशृंगारेष्वाषाढे शुद्धमंत्रिणि। ज्येष्ठे च पुंसि धवले शुद्धेऽनुपहते त्रिष्विति मेदिनी। मेध्ये पवित्रे सिते शुक्के च त्रिषु। स्पृहायामसा-सक्तौ गभस्तौ किरणे चकारदीप्तौ शोभायां च रुचिः ॥२९॥ इति चांताः। "अपिशब्दात्स्फटिके अच्छः। स्तंवे कलापे च गुच्छः। तुन्नवृक्षे नांदुर्खी इति मासिद्धे नौकांगे च कच्छः "॥१॥ इति छांताः। अथ जांतानाइ। केकि-ताक्यों मयूरगरुडौ । अहीन्भुंक्ते इसाहिभुक् । विमेत्युपलक्षणं क्षत्रवैश्ययोः । विमक्षत्रियविद्शूद्रा वर्णास्त्वाद्या द्विजाः स्मृता इति स्मृतेः । अंडजाः पक्षिणः एते द्विजाः । छागो वस्तः । अजो हरौ हरे कामे विधी छागे रघोः स्रुत इति विश्वः। गोष्ठं गोस्थानकम्। अध्वा मार्गः। निवहः संघः। एते व्रजाः॥३०॥ जिनो बुद्धः । युधिष्ठिरेऽपि धर्मराजशब्दः । दंतिदंते कुंजः अपिशब्दा-त्रिकुं जे " इनौ चापि पुन्नपुंसकलिंगः।" क्षेत्रे नगरद्वारे च वलजं क्लीबम्। "वलजं गोपुरे क्षेत्रे सस्यसंगरयोरपीति मेदिनी।" वलगुदर्शना वरस्त्रीसर्थः वल्गु सुंदरं दर्शनं यस्याः सा । वल्ला वरयोषायामिति कोशांतरात्॥३१॥

समे क्ष्मांशे रणेऽप्याजिः प्रजा स्यात्संततौ जने ॥
अज्ञौ शंखशशांकौ च स्वके नित्ये निजं त्रिषु ॥ ३२ ॥
॥इति जांताः॥ पुंस्यात्मनि प्रवीणेच क्षेत्रजो वाच्यलिंगकः
संज्ञा स्याचेतना नाम इस्तायैश्वार्थसुचना ॥ ३३ ॥
॥ इति जांताः॥ काकेभगंडौ करटौ गजगंडकटी कटौ ॥
शिपिविष्टस्तु खलतौ दुश्वर्मणि महेश्वरे ॥ ३४ ॥
देवशिल्पिन्यपि त्वष्टा दिष्टं दैवेऽपि न द्वयोः ॥
रसे कदुः कट्वकार्ये त्रिषु मत्सरतीक्ष्णयोः ॥

समे क्ष्मांशे भूभागे तत्र आजिरिति । रणे संग्रामे । संततिरपसम् । चकारा-द्धन्वंतरावज्ञः। पद्मेऽपि अज्ञम्। स्वके आत्मीये निसे चिरिस्थते। यथा धर्मो निजः निस इसर्थः । इति जांताः ॥ ३२ ॥ अथ जांतानाह । आत्मिन पुरुषे क्षेत्रज्ञः पुंसि । प्रवीणे तु वाच्यालिंगकः । चेतना धीः । नामाभिधानम् । इस्ताद्यैईस्तभ्र्लोचनादिभिर्या अर्थसूचना प्रयोजनविज्ञापनं सापि संज्ञा। "गायत्री सूर्यस्त्री च संज्ञा। तदुक्तं मेदिन्याम्। संज्ञा नामनि गायज्यां चेतनारवियोषितोः । अर्थस्य सूचनायां च इस्ताचैरपि योषितीति" ॥ ३३ ॥ अत्र क्षेपकोऽयम् । दोषज्ञौ वैद्याविद्वांसौ ज्ञौ विद्वान्सोमजोऽपि च। विज्ञौ पवीणकुशलौ कालज्ञौ ज्ञानिकुकुटाविति ॥ १ ॥ इति ञांताः ॥ अथ टांतानाइ। काकश्रेभगंडो इस्तिकपोलश्च काकेभगंडौ "करटौ स्याताम्। करटो गजगंडे स्यात्कु सुंभे निंद्यजीवने । एकादशाहादिश्राखे दुई इंडे प वायसे । करटो वाद्यभेदे इति मेदिनी "। गजगंडः कटिश्र कटौ स्याताम्। कटिः श्रोणिः। "कटः श्रोणौ क्रियाकारे कलिजेऽतिशये शवे। समये गजगंडेऽपि पिप्पल्यां तु कटी मतेति विश्वः।" रुजा निष्केशशिराः खंळतिः तस्मिन्दुश्चर्मणि निष्कुषितत्विच महेश्वरे शिपिविष्टः। "शिपिविष्टः शिविषष्ट इति राजमुकुटः" ॥३४॥ देवशिलिपनि विश्वकर्मण्यपिशब्दाद्रविभेदे काष्ट्रतक्षे त्वष्टा । दैवे पाक्तनकर्मणि दिष्टम् । नपुंसकम् । अपिशब्दात्काले तु ना । रसे पिष्पल्यादिरसभेदे कटुः पुंसि । अकार्ये करणानई कटु क्रीबम् । मत्सरतीक्ष्णयोस्त्रिषु । क्षेमे कल्याणे । अशुभेऽमंगले । अभावे अशुभस्यैवाभावे रिष्टमिति । शुभाशुभे अरिष्टे । सूतिकागृहं चारिष्ठम् । अरिष्टमशुभे तक्रे सूति- रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टं तु शुभाशुभे ॥ ३५ ॥
मायानिश्वलयंत्रेषु कैतवानृतराशिषु ॥
अयोघने शैलशृंगे सीरांगे कूटमिल्लयाम् ॥ ३६ ॥
सूक्ष्मैलायां त्रुटिः स्त्री स्यात्कालेऽल्पे संशयेऽपि सा ॥
आर्त्युत्कर्षाश्रयः कोट्यो मूले लग्नकचे जटा ॥ ३७ ॥
अयुष्टिः फले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्ष्णि दर्जाने ॥
इष्टिर्पागेच्छयोः सृष्टं निश्चिते बहुँनि त्रिषु ॥ ३८ ॥
कष्टे तु कृच्छ्गहने दक्षामंदागदेषु च ॥
पदुईँ। वाच्पलिंगौ च ॥ इति टांताः ॥ नीलकंठः शिवेऽपि
च ॥ ३९ ॥

पुंसि कोष्ठों उतर्जठरं कुसूलों उतर्गहं तथा ॥

कागार आसवे । शुभे मरणचिह्ने चेति मेदिनी । "॥३५॥ मायादिषु नवसु कूटम् । तदिस्त्रयाम् । अन्यथाकारदर्शनं माया । निश्चलमविकारमाकाशादि । यंत्रं मृगवंधनविशेषः । कैतवं कपटम् अनृतं असत्यम् । राशिः पुंजः । अयो-घनो लोहहननार्थ आयुधिवशेषः। सीरांगं हलांगम् ॥ ३६ ॥ सूक्ष्मेला मिसदा। काले ह्रस्वाक्षरचतुर्थभागग्रहणात्मके कालभेदे । अल्पे लेशे। संशये संदेहे । आर्तिश्रापाग्रम् । उत्कर्षः पकर्षः । अश्रिः कोणः । संख्या-भेदेऽपि कोटिः। स्यात्कोटिरश्रौ चापाग्रे संख्याभेदमकर्षयोरिति विश्वः। मूछे संश्विष्टकेशे जटामांस्यां वेदविकृतौ च ॥ ३७ ॥ फछे साध्ये समृद्धौ संपदि च्युष्टिः। अक्ष्णि चक्षुषि। यागो यज्ञः। इच्छा स्पृहा। " इष्टिर्म-ताभिलाषेऽपि संग्रहश्लोकयागयोरिति मेदिनी । " बहुनि पचुरे । मुक्तिन-र्मितयोश्र सष्टम् । सिष्टिनिश्चिते बहुले त्रिष्विति कचित्पुस्तके पाठः ॥ ३८॥ कुछ्रं दुःखम्। गहनं दुरिधगमांतः मांतम् । उभे कष्टे । दक्षोऽनलसः। अगदो रोगहीनः । एते पटवः ॥ द्वौ कष्टपदू वाच्यांलगौ ॥ इति टांताः ॥ ठांतानाइ । अपिशब्दान्मयूरेऽपि नीलकंठः ॥ ३९ ॥ अंतर्जठरं जठर-स्यांतरम् । कुसूलो घान्यागारम् अंतर्ग्हं गृहाभ्यंतरं च एतेषु कोष्ठः पुंसि । निष्पत्तिनिष्पादनम् । नाशः अद्र्शनम् । अंतः मध्वंसः। निष्ठा निष्पत्तिनाशांताः काष्टोत्कर्षे स्थितौ दिशि॥४०॥ त्रिषु ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽपि कनिष्ठोऽतियुवाल्पयोः ॥ इति ठांताः॥

दंडो ऽस्त्री लगुडे अपि स्याद्वुडो गोलेक्षुपाकयोः ॥ ४१ ॥
सर्पमांसात्पशू व्याडौँ गोभूवाचित्विडा इलाः ॥
क्ष्वेडा वंशशलाका अपि नाडी नाले अपि षट्क्षणे ॥ ४२ ॥
कांडो अत्री दंडबाणार्ववर्गावसरवारिषु ॥
स्याद्वांडमश्वाभरणे अमत्रे मूलविणम्धने ॥ इति डांताः॥४३॥
भृज्ञपतिज्ञयोर्बाढं प्रगाढं भृशकृष्ठयोः ॥
शक्तस्थूलौ त्रिषु हढौ व्यूढौ विन्यस्तसंहतौ ॥ ४४ ॥
इति ढांताः ॥

स्थितौ मर्यादायां कालविशेषेऽपि ॥ ४० ॥ अतिशस्ते सुपशस्ते अपिशब्दादतिवृद्धे । अग्रजे मासि च ज्येष्ठः । अतियूनि बाले । अनुजेऽपि किन्छः ॥ इति ठांताः ॥ दंडो दमे मानभेदे छगुडे यमसैन्ययोः । च्यूहभेदे मकांडेड से कोणमंथनयोरिप । अभिमाने ग्रहे दंढश्चंडांशोः पारिपार्श्वक इत्य-पिशब्दात् ज्ञेयाः । गोल्लो मृदादिगुडकः । इश्वपाकः इश्वविकारः । "हस्ति-सन्नाहेऽपि गुडः । स्नुहीगुडिकयोर्गुडा ॥ ४१ ॥ मांसात्पशुर्व्याघः । मांसम-त्तीति मांसात् स चासौ पशुश्चेति । डलयोरेकत्वेन च्यालश्च । "खलेड्पि च।" गौर्धेनुः । डलयोरैक्यादिडा इलाश्च । इला बुधपत्नी च । वंशशलाका पंजरा-चर्था वा शूर्पाचर्था वेणुशलाका क्ष्वेडा । अपिशब्दाद्विषे पुंसि । "सिंहनादे च स्त्रियाम् । क्ष्वेडा वंशशलाकायां सिंहनादे च योषिति इति कोशांतरे।" षर्भणिमते काले नाले अपिशब्दाच्छिरादिषु च नाडी। "शिरायां गंडदू-वीयां चर्यायां कुइनस्य चेति मेदिनी "॥ ४२ ॥ दंडादिषु षद्मु कांडः। स च पुत्रपुंसकयोः । अर्वा कुत्सितः । वर्गः परिच्छेदः । यथा प्रथमकांडे-ऽभिहितम्। अवसरः प्रस्तावः। अमत्रे पात्रे । मूलं यद्वणिग्धनम् तत्र च भांडम् । कांचनादिनिर्मितेऽश्वाभरणे भूषणमात्रे च ॥ ४३ ॥ इति डांताः ॥ भूशमत्यर्थं मितज्ञा स्वीकारः । दृढेऽपि मगाढम् । ''शक्तः समर्थः तत्र स्थूछे च हदः । विन्यस्ते संहते च न्यूदः । पृथुछे च " ॥४४॥ इति ढांताः ॥ ख्रिया भूणोऽर्भके स्त्रैणगर्भे बाणो बिस्सिते शरे ॥
कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे संघाते प्रमथे गणः ॥ ४५ ॥
पणो द्यूतादिषूत्सृष्टे भृतौ मूल्ये धनेऽपि च ॥
मौर्व्या द्व्याश्चिते सत्त्वशौर्यसंध्यादिके गुणः ॥ ४६ ॥
निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः ॥
वर्णो द्विजादौ शुक्कादौ स्तुतौ वर्णं तु वाऽक्षरे ॥ ४७ ॥
अरुणो भास्करेऽपि स्याद्वर्णभेदेऽपि च त्रिषु ॥
स्थाणुः शर्वोऽप्यथ दोणः काके ऽप्याजौ रवे रणः ॥ ४८॥
ग्रामणीर्नापिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ॥

अयं स्नणः स्नुणश्चासौ गर्भश्च तस्मिन् बाले च भूणः। बलिपुत्रे शरेच बाणः। "वाणः स्याद्रोस्तने दैसभेदे केवलकांडयोरिति मेदिनी।" अतिस्रक्ष्मवस्तुनि धान्यांशे च कणः । प्रमथे रुद्रानुचरे गणः ॥ ४५ ॥ द्यूतमक्षादिभिः क्रीडा । आदिना मेष्कुकुटादियुद्धादिकं तत्र उत्सृष्टे न्यस्तार्थे। भृतौ वेतने मूल्ये विक्रेयवस्तुद्रव्ये धने काकिणीचतुष्ट्ये च पणः। "अपिशब्दात् ग्लहे क्रय्य-शाकादिकायां च।" तदुक्तं घरण्याम्। पणो माने वराटानां मूल्ये कार्षा-पणे धने । द्यूते विक्रय्यशाकादौ बद्धमृष्टौ ग्लहे भृताविति । मौर्च्या ज्यायां द्रव्याश्रिते रसगंधादौ । आदिशब्दस्य मसेकं संवंधात्सत्त्वरजआदौ शौर्य-चातुर्यादौ संधिविग्रहादौ इंद्रिये अदेखित्युक्ते च गुणः। "गुणो मौर्च्यामम-थाने रूपादौ सूद इंद्रिये । सागे शौर्यादिसत्त्वादिसंध्याद्यावृत्तिरज्जुषु । शुक्रादावाप वटचां चेति मेदिनी "॥ ४६॥ निर्व्यापारस्थितौ तूष्णीमधः-स्थाने कालविशेषे मुहूर्तस्य द्वादशे भागे उत्सवे पुत्रजन्मादौ क्षणः। "पर्वणि च।" विमक्षत्रियादौ शुक्रपीतादौ स्तुतौ स्तवे च वर्णः । अक्षरे वर्णं वा क्रीवे पुंसि चेसर्थः। "वर्णो द्विजादिशुक्रादियशोगुणकथामु च । स्तुतौ ना न स्त्रियां भेदरूपाक्षरविलेपने " इति मेदिनी ॥ ४७॥ "वर्णभेदे कपिले।" अपिशब्दात्सूर्यसारथौ । "अव्यक्तरागे संध्यारागे च ॥" सोऽहणशब्दः। "अपिशब्दात्" स्तंभादौ स्थेयुषि च स्थाणुः । " अपिशब्दात्" अश्व-त्याम्नः पितरि परिमाणिवशेषे च द्रोणः । आजौ युद्धे रवे शब्दे । काकेऽपि च रवे रण इत्यपि पाठांतरम् ॥ ४८ ॥ श्रेष्ठो मुख्यः । "ग्राम-

कर्णा मेषादिलोम्नि स्यादावर्ते चांतरा भ्रुवोः ॥ ४९ ॥ हिरणी स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या ॥ त्रिषु पांडौ च हरिणः स्थूणा स्तंभेऽपि वेदमनः॥५०॥ तृष्णे स्पृहापिपासे हे जुगुप्साकरूणे घृणे ॥ विणक्पथे च विपणिः सुरा प्रत्यक्च वारूणी ॥ ५१ ॥ करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे दिवणं तु बलं धनम् ॥ शरणं गृहरक्षित्रोः श्रीपणं कमलेऽपि च ॥ ५२ ॥ विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णं क्रीबे खरे त्रिषु ॥ प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रयत्ताप्रमातृषु ॥ ५३ ॥ प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रयत्ताप्रमातृषु ॥ ५३ ॥

" ग्रामणीभौगिके पत्यौ प्रधाने नापितेऽपि चेति विश्वप्रकाशः । ग्रामं नय-तीति ग्रामणीः । अग्रग्रामाभ्यामिति णत्वम् । मेषलोम्नि भ्रुवोरंतरावर्ते च जर्णा " आदिना शशोष्ट्रादीनां च लोग सा जर्णा। सोर्णा तु चक्रवर्त्या-दीनां महायोगिनां च महापुरुषलक्षणभूता मृणालतंतुसूक्ष्मा शुभ्रायता पश-स्तावर्ता प्रायेण भवति ॥ ४९ ॥ हेम्नः सुवर्णस्य प्रतिमा या च हरिता हरि-द्वर्णा। " इरिणी हरितायां च नारीभिद्वत्तभेदयोः । सुवर्णप्रतिमायां चेति मेदिनी ।" पांडौ पांडुरवर्णे चकारान्मृगभेदे । वेदमनो गृहस्य स्तंभे स्थूणा । अपिश्वब्दाल्लोहस्य मतिमायाम्॥ ५०॥ स्पृहा वांछा। पिपासा पानेच्छा। "जुगुप्सा निंदा करूणा च घृणेत्युच्यते ।" विणक्पथे पण्यवीथ्यां आपणे पण्ये च विपणिः । सुरा मद्यम् । प्रत्यक् प्रतीची दिक् । उमे वारुण्यौ । " गंडदूर्वापि वारुणी । वारुणी गंडदूर्वायां प्रतीचीसुरयोः स्त्रियामिति कोशांतरात्"॥ ५१॥ इभ्यां हस्तिन्यां करेणुः स्त्रीछिंगा। इभे हस्तिनि करेणुर्ना पुंछिंगः । वछं पराक्रमः । गृहे रक्षितरि शरणम् । "वधरक्षणयो-रिप शरणम्। " चकारादिमिमंथे च श्रीपर्णम्॥ ५२॥ अभिमरो युद्धम्। खरे तिग्मे। "तीक्ष्णं सामुद्रलवणे विषलोहाजिमुष्कके। क्रीवं यवाग्रजे पुंसि तिग्मात्मसागिनोस्त्रिष्विति मेदिनी ।" हेतुर्धूमादिः । मर्यादा सीमा । इयत्ता परिच्छेदः । प्रमाता ज्ञाता एष्ट्यर्थेषु प्रमाणशब्दो वर्तते । "प्रमाणं निसमर्यादाशास्त्रेषु सत्यवादिनि । इयत्तायां च हेतौ च क्रीबैकत्वे ममातरीति मेदिनी "॥ ५३॥ साधकतमं क्रियासिद्धौ मकुष्टो हेतुः। साधकतमं करण- करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रें दियेष्विप ॥
प्राण्युत्पादे संसरणमसंबाधचमूगतौ ॥ ५४ ॥
घंटापथेऽथ वांतान्ने समुद्धिरणमुन्नये ॥
अतिस्त्रिषु विषाणं स्यात्पशुशृंगेभदंतयोः ॥ ५५ ॥
प्रवणं क्रमनिम्नोर्व्या प्रह्वे ना तु चतुष्पथे ॥
संकीणौं निचिताशुद्धौ विरिणं शून्यमूष्रम् ॥ ५६ ॥
("सेतौ च वरणो वेणी नदीभेदे कचोच्चये ॥ '') (१)
इति णांताः ॥

देवसूर्यौ विवस्वंतौ सरस्वंतौ नदार्णवौ ॥ पक्षिताक्ष्यौ गरूत्मंतौ शकुंतौ भासपक्षिणौ ॥ ५७ ॥ अप्रयुत्पातौ धूमकेतू जीमूतौ मेघपर्वतौ ॥

मिति पाणिनिराह । यथा रामेण वाणेन हतो वालीसत्र हननिक्रयां मित बाणस्य साधकतमत्वात् करणत्वमस्ति । क्षेत्रं सस्योत्पत्तिस्थानम् । करणं साधने क्षेत्रे इति विश्वः । अपिशब्दात्कर्मादि । "करणं करणे काये साध-नेंद्रियकमेसु । कायस्थे व्रतबंधे च नाट्यगीतप्रभेदयोः । पुमान शुद्राविशोः युत्रे वानरादौ च कीर्त्यते इसजयः । प्राणिनामुत्पादे जन्मनि । असंवाधच-मूगतौ निर्वाधसैन्यगमने घंटापथे च संसरणम् ॥ ५४ ॥ वांतान्ने भुकतो-जिझताझे । उन्नये जलपात्रादेकध्र्वनयने । उन्मूलिते च "उद्गिरणम् ।" अतःपरं वक्ष्यमाणा णांतशब्दास्ते त्रिषु । पशुशृंगं चेभदंतश्च तयोः विषा-णम् । स्त्रियां विषाणी ॥ ५५ ॥ क्रमेण निम्ना क्रमनिम्ना सा चासौ उवीं च पृथ्वी तत्र। महे नम्रे चतुष्पथे प्रवणः पुंस्येव। निचितो च्याप्तः। अशुद्धः अमित्रः। " संकीर्णं, संकटे व्याप्ते कुत्रचिद्वर्णसंकर इसजयः।" श्चन्यं निराश्रयो देशः । ऊषरं स्थलभेदः तद्विरिणमिति स्यात् । "दीर्घा-विरापि। इरणमिसपि ईरणमिति च। ईरणं तूषरे शून्यमित्युक्तत्वात् " ॥ ५६ ॥ सेतौ च वरणो वेणी नदीभेदे कचोचय इसमूलकः ॥ इति णांताः ॥ अथ तांतानाइ ॥ नदः सरिद्विशेषः । ताक्ष्यों गरुडः । भासः पक्षिभेदो गोष्ठ-कुकुटाख्यः । पक्षी पक्षिमात्रम् ॥५७॥ उत्पातो धूममयी तारा । "ग्रहभेदेऽपि

१ इदमर्घे तालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

दस्तौ तु पाणिनक्षत्रे मरूतौ पवनामरौ ॥ ५८ ॥
यंता हस्तिपके सूते भर्ता धातिर पोष्टीर ॥
यानपात्रे शिशौ पोतः मेतः पाण्यंतरे मृते ॥ ५९ ॥
यहभेदे ध्वजे केतुः पार्थिवे तनये सुतः ॥
स्थपतिः कारुभेदेऽपि भूभृद्भूमिधरे नृपे ॥ ६० ॥
मूर्धाभिषिक्तो भूपेऽपि ऋतुः स्त्रीकुसुमेऽपि च ॥
विष्णावप्यजिताव्यक्तौ सूतस्त्वष्टरि सारथौ ॥६१ ॥
व्यक्तः पाज्ञेऽपि दृष्टांतावुभौ शास्त्रनिदर्शने ॥
क्षत्ता स्यात्सारथौ द्वाःस्थे क्षत्रियायां च शूद्रजे ॥६२॥
वृत्तांतः स्यात्मकरणे प्रकारे कात्स्न्यवार्तयोः ॥

धूमकेतुः । जीवनं जलं मुंचतीति जीमूतो मेघः । पृषोदरादिः । जीमूतोऽद्रौ धृतिकरे देवताडे पयोधरे इति मेदिनी। धूमकेतुः स्मृतो वहावुत्पातग्रहभदेयारिति विश्वः।" पाणिः करः। नक्षत्रं त्रयोदशम्। पवनो वायुरमरश्च मरुत्संज्ञौ॥५८॥ महामात्रसारथी यंतारौ । धाता धारकः । " स्वामिन्यपि भर्ता ।" यानपात्रे वहित्रे "गृहस्थाने वासिस च पोतः। प्राण्यंतरे भूतांतरे ॥ ५९ ॥ केतुर्ना रुक्पताकारिग्रहोत्पातेषु छक्ष्मणीति मेदिनी "। पार्थिवे राज्ञि। तनये पुत्रे । कारुः शिल्पी तद्भेदे । अपिशब्दात्कंचुिकिनि जीवेष्टियाजके च स्थपितः। भूमिधरः शैलः ॥ ६० ॥ अपिशब्दात् प्रधाने क्षत्रियमात्रे च मूर्धाभ-षिकतः । स्त्रीकुसुमे रलिस हेमंतादौ च ऋतुः । अजितश्राव्यक्तश्रोति तकारां-ताविमौ विष्णाविप वर्तेते । अपिशब्दादपरिभूते शंकरे चाजितः । अव्यक्तः शंकरे विष्णावव्यक्तं महदादिके । आत्मन्यपि स्यादव्यक्तमस्फुटे त्वभिषय-वदिति विश्वः। त्वष्टारे शिल्पिभेदे । क्षत्रियाद्वाह्मणीजेऽपि स्तः सारथिबं-दिनोरिति विश्वः ॥ ६१ ॥ स्फुटेऽपि व्यक्तः । शास्त्रं तर्कादि । निदर्शनमु-दाहरणम्। इमे जभौ दृष्टांतौ । द्वाःस्थे द्वारपाले । वैक्यायामिसपपाठः । क्षत्ता शुद्रात्क्षत्रियाजे इति विश्वकोशात् । चात् भुजिष्यातनये ॥ ६२ ॥ यकरणं प्रस्तावः। प्रकारो भावः। कात्स्न्यं साकल्यम्। वार्ता जनश्रुतिः। नुसस्थाने नृत्यमंडपे । नीवृद्धिशेषो जनपद्विशेषः स च पश्चिमसागरस्थो आनर्तः समरे नृत्यस्थाननीवृद्धिशेषयोः ॥ ६३ ॥
कृतांतो यमसिद्धांतदैवाकुशलकर्मसु ॥
श्रेष्मादि रसरक्तादि महाभूतानि तहुणाः ॥ ६४ ॥
इंदियाण्यश्मविकृतिः शब्दयोनिश्च धातवः ॥
कक्षांतरेऽपि शुद्धांतो नृपस्यासर्वगोचरे ॥ ६५ ॥
कासूसामर्थ्ययोः शक्तिर्मूर्तिः काठिन्यकाययोः ॥
विस्तारवञ्ज्योर्वतिर्वसती रात्रिवेश्मनोः ॥ ६६ ॥
क्षयार्चयोरपचितिः सातिर्दानावसानयोः ॥
औतिः पीडाधनुष्कोट्योर्जातिः सामान्यजन्मनोः ॥६७॥
प्रचारस्यंदयो रीतिरीतिर्डिबप्रवासयोः ॥

द्वारावती । आनर्तो नृयशास्त्रायां जने जनपदांतर इसजयः ॥ ६३ ॥ यमो धर्मराजः । दैवं पाक्तनं कर्म । अकुशलकर्म पापम् । श्लेष्मादयो धातुशब्द-वाच्याः । आदिशब्दात्पित्तादिग्रहः । रस आहारपरिणामजो भागविशेषः। रसरक्तादीसादिना वसामज्जादिग्रहः । महाभूतानि पृथिव्यादीनि पंच । तहुणा गंधादयः ॥ ६४ ॥ इंद्रियाणि चक्षुरादीनि । अदमविकृतिः मनःशि-लादिः। शब्दयोनिः भू सत्तायामित्यादिः। भूवादयो धातव इति सूत्रात्। नृपस्य कक्षांतरे राजधानीस्थानविशेषे । असर्वगोचरे इति कक्षांतरस्य विशे-षणम् । अपिशब्दादंतःपुरे आशौचांते च शुद्धांतः ॥ ६५ ॥ कासः महा-राष्ट्रभाषायां सैतीति ख्यातः आयुषभेदः । कासूर्विकछवाची स्यात् कास्रः शक्त्यायुधेऽपि चेति विश्वात् । काठिन्यं दृढता । वल्ली छता । रात्रौ गृहे च वसतिः ॥ ६६ ॥ क्षयो हानिः अर्चा पूजा तत्रापचितिः निष्कृतौ व्यये च। अवसानं अंतः । घनुष्कोटिः चापाग्रम् । " आर्तिरिति पाठः । उपसर्गादतीति वृद्धिः।" सामान्यं गोत्वादि । माल्रत्यां च जातिः। "जातिः सामान्यगो-त्रयोः। मालत्यामामलक्यां च चुल्लचां कीपल्लजन्मनोः। जातीफले छंदसि चेति हैमः"॥ ६७॥ पचारः लोकाचार इति यावत्। स्यंदः प्रस्रवणम्। तत्र रीतिः। "रीतिः पचारे स्यंदे च लोहिकद्वारकूटयोरिति विश्वः।" हिंवे मवासे च ईतिः। हिंबो विष्ठवः । स च सप्तविधः । अतिवृष्टिरना- उदयेऽधिगमे प्राप्तिस्त्रेता त्वग्नित्तये युगे ॥ ६८ ॥ वीणाभेदेऽपि महती भूतिर्भरमिन संपदि ॥ नदीनगर्योर्नागानां भोगवत्यथ संगरे ॥ ६९ ॥ संगे सभायां समितिः क्षयवासाविप क्षिती ॥ रवेरिचश्च शस्त्रं च विक्वज्वाला च हेतयः ॥ ७० ॥ जगती जगति च्छंदोविशेषेऽपि क्षिताविप ॥ पंक्तिङ्छंदोऽपि दशमं स्यात्प्रभावेऽपि चायतिः ॥७१॥ पत्तिर्गतौ च मूले तु पक्षतिः पक्षभेदयोः ॥ प्रकृतिर्योनिलिंगे च कैशिक्याद्याश्च वृत्तयः ॥ ७२ ॥ सिकताः स्युर्वालुकापि वेदे श्रवसि च श्रुतिः ॥

वृष्टिः शलभा मूषकाः शुकाः । स्वचकं परचकं च सप्तैता ईतयः स्पृता इति भेदात् । उदये उत्पत्तौ । अधिगमे छाभे । अग्नित्रये दक्षिणगाईपत्याहवनी-याख्ये । द्वितीये युगे । त्रेताशब्द आवंतः ॥ ६८ ॥ वीणाभेदो नारदी वीणा । महत्त्वयुक्तायां भार्यादौ च । आणिमादौ च भूतिः । "भूतिर्भस्मिन संपदि । मांसपाकविशेषे च जनने गजमंडन इसमरशेषः । " नद्यां नागानां नगर्या च भोगवती । संगरादित्रये समितिः ॥ ६९ ॥ वासो निवासः । अपिशब्दान्मेदिन्याम् । कालभेदे च क्षितिः । सूर्यप्रभादिषु हेतिः ॥ ७० ॥ जगति लोके क्षितौ भवि छंदोविशेषे द्वादशाक्षरपादकवृत्ते जगती। "अपि-शब्दाज्जने । " दशमं छंदः दशाक्षरपादकं आविष्ठरिप पंक्तिः । उत्तरका-लेडप्यायतिः। " आयतिः संयमे दैर्घ्यं मभावागामिकालयोरिति विश्वः" ॥ ७१ ॥ वीरभेदे सैन्यभेदे च पत्तिः । पक्षभेदयोरिति षष्ठी । पक्षशब्दो मासार्धवाची खगावयववाची च अतो द्विवचनम् । मासार्थस्य मूळे प्रति-पदीसर्थः । पक्षिपक्षस्य मूलेऽघोदेशे । पक्षस्य मूलं पक्षतिः पक्षाितिरित सूत्रेण तिमत्ययः । योनिष्ठिंगे द्वंद्वैक्यम् । योनौ छिंगे च मकृतिः । चकारा-त्मधानत्वे अमात्यादौ स्वभावे च। आद्यशब्दादारभटीसात्वतीभारत्यः। भारती सात्वती चैव कैशिक्यारभटी तथा। चतस्रो वृत्तयश्चेता याम्र नाट्यं अतिष्ठितीमति । चकाराज्जीविकायां सूत्रविवरणे च वृत्तिः ॥ ७२ ॥ सिक-ताशब्दो वालुकायां स्त्रीलिंगो बहुवचनांतश्च । अपिशब्दात्सिकतान्वितदेशे वनिता जनितात्यर्थानुरागायां च योषिति ॥ ७३॥ गुप्तिः क्षितिव्युदासेऽपि धृतिर्धारणधैर्ययोः ॥ बहती क्षुदवार्ताकी छंदोभेदे महत्यिप ॥ ७४ ॥ वासिता स्त्रीकरिण्योश्च वार्ता वृत्तौ जनश्चतौ ॥ वार्तं फल्गुन्यरोगे च बिष्वप्सु च घृतामृते ॥ ७५॥ कलधौतं रूप्यहेम्रोर्निमित्तं हेतुलक्ष्मणोः॥ श्रुतं शास्त्रवधृतयोर्युगपर्याप्तयोः कृतम् ॥ ७६ ॥ अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवानपेक्षि च ॥ युक्ते क्ष्मादावृते भूतं पाण्यतीते समे त्रिषु ॥ ७७॥

च शर्करायां च कीर्तितः । अवसि कर्णे । " श्रुतिः श्रोत्रे तथास्राये वार्तायां श्रोत्रकर्मणीति विश्वः । " जनितोऽत्यंतानुरागो यस्यां तस्यां योषिन्मात्रे च वनिता । वनिता जनितात्यर्थरागयोषिति योषितीति विश्वः ॥ ७३ ॥ क्षितिच्युदासे भूविवरे । गतार्थिक्षितेरुत्वनने इति सुभूतिः । अपिशब्दाद्रक्षणे च गुप्तिः । गुप्तिः कारागृहे भोक्ता भूगर्ते रक्षणेऽधमे इति विश्वः । तुष्टौ योगभेदे "अध्वरे" च घृतिः । श्चद्रवार्ताकी ओषधिविशेषः । वृहती श्चद्र-वार्ताक्यां कंटकार्यां च वाचि चेति विश्वः । छंदोभेदो नवमं छंदो वृहती । महती विपुला सापि बृहती स्यात्॥ ७४॥ स्त्रीकरिण्योर्योषिद्धस्तिन्योर्वा-सिताशब्दः । रामस्वामी तु वाशितेति तालब्यमध्यमाह । वाशृशब्दे इसस्य इपम्। धान्ये पक्षिशब्दे च वासितं क्षीवम्। वृत्तौ जीविकायाम्। जनश्र-तिर्वृत्तांतः फलगुन्यसारे झीबम् । रोगरिहते त्रिषु । घृतामृते द्वे अप्सु वर्तते । चकारात् घृतमाज्ये जले स्रीवम् । अमृतं तु घृते पीयूषे यज्ञशेषे च ॥ ७५ ॥ रूप्यं रजतम् । लक्ष्म चिह्नम् । अवधृतमाकाणतम् । युगे प्रथमयुगे पर्याप्ते अलमर्थे कृतम् ॥७६॥ जीवानपेक्षि साहसरूपं कर्म । महाभीतिर्महद्भयं अत्या-हितं स्यात् । युक्ते न्याय्ये । क्ष्मादौ क्षित्यादिपंचके । ऋते सत्ये । प्राणिनि जंतौ । अतीते वृत्ते । प्राण्यतीत इति द्वंद्वैक्यम् । समे सहशम् । भूतं क्ष्मादौ पिशाचादौ न्याय्ये सत्योपमानयोतिति विश्वः ॥७०॥ पद्ये श्लोके । अतिते भूते वृत्तं पद्ये चित्रं तिष्वतीते दृढिनिस्तले ॥
महद्राज्यं चावगीतं जन्ये स्पाद्रिते त्रिषु ॥ ७८ ॥
श्वेतं रूप्येऽपि रजतं हेम्रि रूप्ये सिते त्रिषु ॥
त्रिष्वतो जगिदंगेऽपि रक्तं नील्यादिरागि च ॥ ७९॥
अवदातः सिते पीते शुद्धे बद्धार्जुनौ सितौ ॥
युक्तेऽतिसंस्कृते मिष्ण्यभिनीतोऽथ संस्कृतम्॥८०॥
कृत्रिमे लक्षणोपेतेऽप्यनंतोऽनवधावपि ॥
ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे ॥ ८१ ॥
विविक्तौ पूत्विजनौ मूर्छितौ मूढसोच्छ्यौ ॥

दृढे गाढे निस्तले वर्तुलेऽतीतादौ त्रिलिंग्यां वृत्तम्। राज्यं चकरात् वृहच महत्। महद्राज्ये विशाले चेति विश्वः। जन्ये जनापवादे गर्हिते निदिते-Sवगीतम् ॥ ७८ ॥ अपिशब्दाच्छुभ्रेऽपि श्वेतम् । श्वेतं कृप्येऽन्यवच्छुक्ते श्वेतो द्वीपादिभेदयोरिति विश्वः । हेम्नि रूप्ये सिते च रजतम् । अतो रजतात् परे तांताः शब्दास्त्रिषु । इंगे जंगमे भुवने च जगत् । नील्यादिरागयुक्तम् । रक्तो-Sनुरक्ते नील्यादिरंजिते छोहिते त्रिषु । ह्रीवं तु कुंकुमे ताम्रे इति मेदिनी । त्रिष्वतो इत्यस्य स्थाने त्रिष्वितो इत्यपि पाठः । इतो रजतात्परे तांताः त्रिषु ॥ ७९ ॥ सितादित्रयेऽवदातः । शुद्धं निर्मलम् । अर्जुनः शुक्तः बद्धश्र सितः। युक्ते न्याय्ये अतिप्रशस्ते भूषिते मर्षिणि क्षंतरि च अभिनीतः ॥ ८० ॥ कृत्रि-मे घटादौ । लक्षणोपेते शास्त्रोपलक्षणयुक्ते च संस्कृतम्। अनवधौ निःसीमे अपिशब्दाच्छेषादौ अनंतः । " अनंतः केशवे शेषे पुमाननवधौ त्रिषु इति मेदिनी । अनंतं से निरवधाविति हैमः । " ख्याते मसिद्धे हृष्टे च मतीतः । " मतीतः सादरे माज्ञे मथिते ज्ञातहृष्ट्योरिति हैमः ।" कुछले कुछीने बुधे पंडितेऽभिजातः। "अभिजातः कुलीने स्याज्याय्यपंडितयोस्निष्विति मेदि-नी"।। ८१ ॥ पूर्त पवित्रम् । विजनो विगतजन एकांत इत्यर्थः । एतौ विवि-क्तौ । " विविक्तं स्यादसंपृक्ते रहःपूतिवविकिष्विति हैमः । मूढो मोइं गतः सोच्छ्यो वृद्धियुक्तः द्रौ मूर्छितौ । अम्लं चुक्रम् । त्रिरात्रिस्यं कांजिकमितिः यावत्। परुषो निष्ठुरः द्वौ शुक्ताख्यौ। "शुक्तं पूताम्लनिष्ठुर इति मेदिनी।" हो चाम्लपरुषो शुक्तो शिती धवलमेचको ॥ ८२॥
सत्ये साधो विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यहिते च सत् ॥
पुरस्कृतः पूजितेऽरात्यभियुक्तेऽप्रतःकृते ॥ ८३॥
निवातावाश्रयावातो शस्त्राभेद्यं च वर्म यत् ॥
जातोन्नद्वप्रवृद्धाः स्युरुच्छिता उत्थितास्त्वमी ॥८४॥
वृद्धिमत्पोद्यतोत्पन्ना आहतो सादराचितो।।इति तांताः॥
अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजनिवृत्तिषु ॥ ८५॥
निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टे जले गुरौ॥
समर्थस्त्रिषु शक्तिस्थे संबद्धार्थे हितेऽपि च॥ ८६॥
दशमीस्थौ क्षीणरागवृद्धौ वीथी पद्व्यपि॥

मेचकः कृष्णवर्णः। " शिज् निशाने इति धातोः क्तिनि शितिः। निशिते-ऽपि शितिर्भूर्जे ना सितासितयोखिष्विति मेदिनी "॥ ८२॥ धर्ममात्रे स्त्रीं तद्यक्ते त्रिषु सत् । अस् धातोः शतृपत्यये अछोपः । साधौ मान्ये । अरात्य-भियुक्ते शत्रुणाक्रांते । अग्रतःकृते पुरःस्थिते ॥ ८३ ॥ आश्रयो निवासः । अवातो वातवर्जितः। उभौ निवातौ। यच्छस्ताभेद्यं वर्म कवचं तद्िष निवाता-क्यम्।यथा। निवातकवचो वीरः। निवातो दृढसन्नाह इत्यजयः। जात उत्पन्नः जनदो हतः मृतृद्धश्चेते जिल्लाः । अमी वश्यमाणा वृद्धिमदादय जित्थताः ॥८४॥ वृद्धिमांश्च मोद्यतश्चीतपत्रश्चेति। अत्र कचित् कचित् उदास्थितेत्यादयः संति तेऽमूलकत्वादुपेक्ष्याः । इति तांताः ॥ अथ थांतानाह ॥ अभिधेयो बाच्यः। राः धनम् । वस्तु तत्त्वम् । निवृत्तित्तिवर्त्तनम् । अत्र विषयेऽप्यर्थः । " अर्थो हेतौ प्रयोजने । निवृत्तौ विषये वाच्ये प्रकारद्रव्यवस्तुष्विति हैमः " ॥८५॥ निपानमुपकूपजलाशयः। आगमो बौद्धशास्त्रादन्यच्छास्त्रम्। ऋषिजुष्टे जले ऋषिभिः सेवितोदके गुराबुपाध्याये च तीर्थम् । तीर्थं शास्त्राध्वरक्षे-त्रोपायनारीरज्ञः स । अवतार्षिजुष्टां बुपात्रोपाध्यायमंत्रिष्विति मेदिनी । "निपानेसत्र निदानमित्यपि पाउः । निदानमुपायः"॥ शक्तिस्थे शक्तिमति। संवद्धार्थे यथा । समर्थः पदविधिः । हितेऽनुकूछे ॥ ८६ ॥ क्षीणो रागो रसोऽस्य श्रीणरागः । वृद्धोऽतिवृद्धः । उभौ दशमीस्थौ । दशमीस्थो नष्ट्वीजे स्थावरे चेति विश्वः। पदवी मार्गः अपिशब्दात् पंक्तिरपि। आस्थानी सभा।

आस्थानीयत्वयोगस्था प्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोः॥ ८७॥ "शास्त्रद्रविणयोर्प्रथः संस्थाधारे स्थितौ मृतौ"॥ (१) इति थांताः॥

अभिपायवशौ छंदावब्दै। जीमूतवत्सरौ ॥
अपवादौ तु निंदाज्ञे दायदौ सुतबांधवौ ॥ ८८ ॥
पादा रशम्यंघितुर्यांशाश्चदाग्न्यक्रास्तमोनुदः ॥
निर्वादो जनवादेऽपि शादो जंबालशब्पयोः ॥ ८९ ॥
आरावे रुदिते त्रातर्य्यांक्रदो दारुणे रणे ॥
स्यात्प्रसादोऽनुरागेऽपिसूदः स्याद्ध्यंजनेऽपि च ॥ ९० ॥
गोष्टाध्यक्षेऽपि गोविंदो हर्षेऽप्यामोदवन्मदः॥
प्राधान्ये राजलिंगे च वृषांगे ककुदोऽस्वियाम् ॥ ९१ ॥

यतः प्रयतः । सानु पर्वताग्रम् । मानं परिमाणभेदः ॥८७॥ " शास्त्रद्विणयोर्ग्रथः संस्थाधारे स्थितौ मृताविसन्यत्र प्रक्षिप्तः पाठः।" इति थांताः॥ अय दांतानाइ॥ अभिप्राय आशयः। वशोऽधीनः। "छंदो वशेऽभिप्राये च द्दल्या-चाणमात्रके । निष्पेषणार्थपट्टेडपीति हैमः।" जीमुतो मेघः । वत्सरो वर्षम् । अब्दः संवत्सरे मेघे गिरिभेदे च मुस्तक इति विश्वः। " निदा गर्हा । आजा । शासनं तत्रापवादः। " अववाद इत्यपि पाठः। पुत्रो ज्ञातिश्च दायादौ ॥८८॥ रिश्मः किरणः । तुर्याशश्चतुर्थभागः । पादो मूलास्नतुर्याशांधिषु मत्यंतपर्वते इति हैमः । तमो नुदतीति तमोनुत् । जनवादे लोकापवादे अपिशब्दान्निणीं-तवादे निर्वादः। निर्वादः स्यात्परीवादपरिनिश्चितवादयोरिति विश्वः। जंबाछे कर्दमे । शब्पे बालतृणे ॥ ८९ ॥ आरावे आर्तध्वनौ । त्रातरि रक्षके दारुणे रणे भीषणे युद्धे च आक्रंदः। अनुरागेऽनुग्रहे। मसन्नतायां काव्यगुणे च त्रसादः। "प्रसादोऽनुप्रहे काव्यगुणस्वास्थ्यप्रसचिष्वति मेदिनी।" व्यंजने तेमने सूपकारे च सदः ॥ ९० ॥ गोष्ठं गोस्थानं तस्याध्यक्षे गोपालादौ बुहस्पतौ कृष्णेऽपि गोविदः।दकारांत आमोदशब्दो यथा हर्षे वर्तते अपिशब्दा द्तिनिर्हारिगंधे च तथा मदोऽपि हर्षे। अपिशब्दाद्रवेगजदानरेतः सु चेत्यर्थः । अयानमेव प्राधानयम् । राजिकी छत्रादौ वृषांगे वृषावयवे ककुदः ॥ ९१ ॥ स्त्री संविउज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामसु॥
धर्मे रहरयुपनिषत्स्याहतौ वत्सरे शरत्॥ ९२॥
पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्मां प्रिवरतुषु॥
गोष्पदं सोविते माने प्रतिष्ठाकृत्यमास्पदम्॥ ९३॥
त्रिष्विष्ठमधुरौ स्वाद् मृदू चातीक्ष्णकोमलौ॥
मूद्धाल्पापदुनिर्भाग्या मंदाः स्युद्धौ तु शारदौ॥ ९४॥
पत्यग्राप्रतिभौ विद्वत्सुप्रगल्भौ विज्ञारदौ॥ इति दांताः॥
व्यामो वटश्च न्यग्रोधावुतसेधः काय उन्नतिः॥ ९५॥
पर्याहारश्च मार्गश्च विवधौ वीवधौ च तौ॥
परिधिर्यज्ञियतरोः शाखायामुपसूर्यके॥ ९६॥

संभाषा संभाषणम् । क्रियाकारः कर्मनियमः आजिर्युद्धम् । नाम संज्ञा । एतेषु संकेते च स्त्रीिंछंगं संविदिति नाम। " संवित्संभाषणे ज्ञाने संयमे नाम्नि तोषणे 🕨 कियाकारे मतिज्ञायां संकेताचारयोरपीति हैमः । स्त्री इति तु संविद्यपनि-षच्छरद्भिः संवध्यते । रहस्येकांते । वेदांतेऽप्युपनिषत् " ॥ ९२ ॥ व्यवसि-विर्विवसायः। " पदं स्थाने विभक्त्यंते शब्दे वाक्यैकवस्तुनोः। त्राणे पादे यादिचिह्ने व्यवसायापदेशयोशिति हैमः। " सेविते गोभिरेव सेविते देशे माने खुरममाणे गोष्पदम्। गोष्पदं सेवितासेवितममाणेष्टित्रति सूत्रेण सुडागमः सस्य षत्वं च निपात्यते । मतिष्ठा स्थानम् । कृत्यं कार्यम् । मतिष्ठाकृत्ये आस्पदशब्दो वर्तते । आस्पदं मतिष्ठायामिति निपातनात् सुडागमः ॥ ९३॥ अतः परं वर्ग-समाप्तेदींतास्त्रिषु। इष्टो मनोहरः। उभौ स्वादु । स्वादुर्मनोज्ञे मिष्टे चेति विश्वः। अतीक्ष्णोऽतिग्मः। कोमलोऽकठिनः। उभौ मृदू । मृदुः स्यात्कोमले स्वरे इति विश्वः । मूढो मूर्जः । अल्पे यथा । मंदोदरी । अपदुरतीक्षणः निर्भाग्यो हीन्-भाग्यः। एते मंदाः ॥ ९४॥ प्रत्यग्रोऽभिनवः। अप्रतिभोऽप्रगल्भः। द्वाविमौ शारदी। "मगल्भो घृष्टः। विशारदो बुधे घृष्ट इति हैमः"। इति दांताः ॥ अथ धांतानाइ ॥ प्रसारितभुजद्वयकुंडलं व्यामः । वटो वृक्षभेदः । द्वयं न्यग्रोधा-ख्यम् । कायो देहः । उन्नतिरुच्छ्रायः ॥ ९५॥ परित आह्रियतेऽसौ पर्याहारो ध्यानादिः मार्गः पंथाः एतौ विवधसंज्ञौ च भारेऽप्येतौ । यज्ञियतरोः पलाशादेः शासायां समिधि तत्र उपसूर्यके सूर्यसमीपमंडले परिवेषाख्ये च परिधिः ॥९६॥

बंधकं व्यसनं चेतःपीडाधिष्ठानमाध्यः॥
स्युः समर्थननीवाकनियमाश्च समाध्यः॥ ९७॥
दोषोत्पादेऽनुबंधः स्यात्पकृत्यादिविनश्वरे॥
मुख्यानुयायिनि शिशो प्रकृतस्यानुवर्तने॥ ९८॥
विधिविधाने दैवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे॥ ९९॥
बुधवृद्धौ पंडितऽपि स्कंधः समुद्रपेऽपि च॥
देशे नद्दविशेषेऽब्धौ सिंधुनी सरिति स्वियाम्॥१००॥
विधा विधौ प्रकारे च साधू रम्येऽपि च त्रिषु॥

उत्तमर्णगृहे ऋणमोचनपर्यंतं विश्वासार्थं यद्वस्तु स्थाप्यते तद्धंधकम् । गाहाण इति लौकिकभाषायां प्रसिद्धम् । व्यसनमापत्तिः । चेतःपीडा भानती व्यथा । अधिष्ठानमध्यातनं एते आधयः । समर्थनं चोद्यपरिहारः । नीवाको वचनामावः । नियमों ऽगीकारः एते समाधयः ॥ ९७ ॥ दोषोत्पादनं दोषोत्पादस्तत्र मक्तसादिषु मक्कतिमसयागमादेशेषु इक्रयण्सु-खादिषु यन्नश्वरमित्संज्ञालोपाभ्यामदर्शनशीलमक्षरं तत्र। यो मुख्यं पित्रा-र्रदेकमनुयाति तस्मिन् शिशौ । प्रकृतस्य प्रकृतस्य पदस्य निवृत्त्यभावः तत्रैतेषु अनुवंधः ॥ ९८ ॥ " विधुः शशांके कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षस इति विश्वः।" परिच्छेदे सीम्नि । विले गर्ते । कालेऽपि अवधिः । विधाने कर्तव्ये दैवे माक्तनशुभाशुभकर्मणि ब्रह्मण्यपि विधिः॥ ९९॥ बुधवृद्धौ धांतौ पंडितेऽपि बर्तेते । अपिशब्दाद्धधः सौम्ये । वृद्धः स्थिवरे । समुद्ये समूहे । यथा । अनलस्कंधवपुष इति । अपिशब्दात्कांडे नृपेंडसे च । "स्कंधः प्रकांडे कार्यें इसे विज्ञानादिषु पंचसु । नृषे समूहे न्यूहे चेति हैमः । " देशभेदे उन्धी समुद्रे सिंधुशब्दः पुंसि। "इभदाने च।" नदीसामान्ये तु स्त्रीलिंगे। सिंधुः समुद्रे नद्यां च नदे देशेभदानयोरिति विश्वः॥ १००॥ विधौ विधाने । प्रकारे विधाशब्दः स्यात् । यथा द्विविधं किविधमिसादि । अपि-बाब्दाद्वार्धिषके सज्जने " चाराविष " साधुः। जाया भार्या स्तुषा पुत्रस्य प्रती तत्र स्तीमात्रे च वधूः। जायास्तुषयोः पार्थक्यं वर्तत इति द्योतनार वधूर्जाया रनुषा स्त्री च सुधा लेपोऽमृतं रनुही ॥१०१॥
संधा प्रतिज्ञा सर्यादा श्रद्धा संप्रत्ययः स्पृहा ॥
सधु मद्ये पुष्परसे क्षोंदेऽप्यंधं तमस्यपि ॥ १०२॥
अतिस्त्रिषु समुद्रद्धो पंहितंमन्यगर्वितौ ॥
ब्रह्मबंधुरिधक्षेप निर्देशेऽथावलंबितः ॥ १०३॥
अविद्रोऽप्यवष्टद्धः प्रसिद्धौ स्यातभूषितौ॥इति धांताः॥
सूर्यवही चित्रभानू भानू रिझिदिवाकरौ ॥ १०४॥
भूतात्मानौ धात्रदेहौ मूर्खनीचौ पृथ्गजनौ ॥
यावाणौ शैलपाषाणौ पत्रिणौ शरपक्षिणौ ॥ १०५॥
तस्शैलौ शिखरिणौ शिखिनौ विह्नबिहिणौ ॥

पृथक् तद्भहणम्। देवालयादि येन लिप्यते सः लेपश्रूणीवशेषः। सुधा मासादभाक् द्रव्यं सुधा विद्युत्सुधामृतम् । सुधाहिभोजनं क्षेयं सुधा धात्री सुघा रनुहीति मंजरी ॥ १०१ ॥ प्रतिज्ञा स्वीकारः । तत्र यथा सत्यसंघः ह संपरयय आदरः । स्पृहा कांक्षा तत्र श्रद्धेति । क्षौद्रे माक्षिके । दैसचैत्रवसं-तेषु हुभेदे च पुमान् मधुः । आक्षहीनेऽप्यंधदाब्दः । अंधस्तु तिमिरे हीवं चक्षुर्हीनेऽभिधेयविदिति विश्वः ॥ १०२ ॥ अतः परे धांतवर्गपर्यतास्त्रिषु । पंडितमात्मानं मन्यते पंडितंमन्यः। अधिक्षेपे निदामयोगे यथा। हे ब्रह्म-बंघो दुष्टोऽसीति । ब्रह्मवंधुरिधक्षेपे निर्देशे च द्विजन्मनामिति विश्वः ॥ २०३॥ अवलंबितः आश्रितः। अविदूरः सन्निहितः। उभाववष्टव्धौ । ष्ट्रीम मतिस्तंभे स्तंभु रोधने वा। अवाचालंबनाविदूर्ययोरिति पत्वे अवष्टब्ध-बाब्दः साधुः । अपिशब्दाद्वद्धोऽपि । लेशेऽपि गंधः संवाघो गुह्यसंकटयो-र्द्रयोः । वाघा निषेषे दुःखे च ज्ञातृचांद्रिसुरा वुधाः ॥ इति धांताः ॥ अथ नांतानाह ॥ चित्रा भानवो रक्ष्मयो ययोस्ता ॥ १०४ ॥ धाता च देहश्च। नीचो हीनजातिः। पृथग्जन इति चतुरक्षरम्। "पृथकार्यो जनः पृथग्जनः। " प्रावा प्रस्तरे जलदे गिराविति । "पत्री इयेने रथे कांडे खगद्वरिथकाद्रिष्विति विश्वः "।। १०५ ॥ वहीं मयूरः । "शिखी त्वमी वृक्षे केतुग्रहे कारे। चूडावित बलीवर्दे मयूरे कुकुटे ह्य इति हैमः।" खिप्सा वांछा । उपग्रह अनुकूछनम् । उभौ मितयब्रौ "मितयब्रस्तु प्रतियत्नावुभौ लिप्सोपग्रहावय सादिनौ ॥ १०६ ॥
हो सारिथहपारोहो वाजिनोऽश्वेषुपक्षिणः ॥
कुलेऽप्यभिजनो जन्मभूम्यामप्यथ हायनाः ॥१००॥
वर्षाचित्रीहिभेदाश्च चंदाग्न्यका विरोचनाः ॥
केशेऽपि वृजिनो विश्वकर्माकसुरशिल्पिनोः ॥१०८॥
आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः श्वभावो ब्रह्म व ॥
शक्रो घातुकमत्तेभो वर्षुकाब्दो घनाघनः ॥ १०९॥
घनो मेघे मुर्तिगुणे त्रिषु मूर्ते निरंतरे ॥
अभिमानोऽर्थादिदपे ज्ञाने प्रणयहिंसयोः ॥ ११०॥

संस्कारिक प्सोपग्रहणेषु चेति मेदिनी "॥ १०६॥ सारिथरश्वारोहश्च सादिनौ । "सादी तुरंगमारोहे निषादिरिथनोरपीति हैमः।" अश्वो हयः। इषुः शरः पक्षी चैते वाजिनः । कुले कुलमुख्ये च जन्मभूम्यां जननस्थाने अभिजनः । अभिजनः कुले ख्यातो जन्मभूम्यां कुलध्वजे इति विन्वः ॥१०७॥ वर्षोऽब्दः । अची रिक्षः त्रीहिभेदश्चेते हायनाः । जहात्युदकमिति हायनो ब्रीहिः। जहाति भावानिति हायनी वर्षम्। जिहीते नामोतीति वा । इश्च ब्रीहिकालयोरिसनेन ण्युट् अनादेशः। महाद्पुत्रेडिप विरोचनः। कल्मचेडिप क्रीवं वृजिनम् । "वृजिनः क्रेशे वृजिनं भुग्नेऽघे रक्तचर्मणीति हैमः । " अर्के सुरशिल्पिन च विश्वकर्मा॥ १०८॥ अततीसात्मा। अत सातत्यगमने । मीनन् प्रत्ययः । वर्ष्म देहः । आत्मा कलेवरे यत्ने स्वभावे परमात्मिनि । चित्ते घृतौ च बुद्धौ च परच्यावर्तनेऽपि चेति घरणिः। शक्रं इँद्रः। घातुक-श्रासी मत्तेभश्रीत कर्मधारयः। तथा वर्षुकश्रासावब्दश्रीत । घनाघन इति चतुरक्षरं नाम । शक्रघातुंकमंत्तेमवर्षुकाब्दा घनाघना इति कचित्पाठः॥१०९॥ मूर्तिगुणे काठिन्ये मेघे च घनः पुँसि । मूर्ते कठिने निरंतरे साँद्रे च त्रिषु । "घनं स्यात्कांस्यतास्यादिवाद्यमध्यमनृत्ययोः। ना मुस्ताब्ध्योघदास्येषु विस्तारे छोहमुद्ररे । त्रिषु सांद्रे इढे चेति मेदिनी । " अर्थपशुकुलगुणादिभियो दर्भ-स्तरिमन् ज्ञाने मणये हिसायां चाभिमानः ॥ ११० ॥ मभौ नृपे च पसौ वा १ 'इहरोऽपि'-इत्यत्र 'केरोऽपि'-इति पाठोऽपि कचिद्र्यते ।।

इनः सूर्ये प्रभौ राजा मृगांके क्षित्रिये नृषे॥ वाणिन्यौ नर्तकीदृत्यौ स्रवंत्यामिष वाहिनी॥ १११॥ हादिन्यौ वजतिहतौ वंदायामिष कामिनी॥ त्वग्देहयोरीप तनुः सूनाऽधोजिह्निकाऽपि च॥११२॥ कतुविस्तारयोरस्त्री वितानं त्रिषु तुच्छके॥ मंदेऽथ केतनं कृत्ये केतावुपनिमंत्रणे॥ ११३॥ वेदस्तत्त्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विपः प्रजापितः॥ उत्साहने च हिंसाया सूचने चापि गंधनम्॥ ११४॥ आतंचनं प्रतीवापजवनाप्यायनार्थकम्॥ व्यंजनं लांछनं इमश्चनिष्ठानावयवेष्विणाम्॥ स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्चहिपक्षिणाम्॥

मृगांकादौ राजशब्दः । "राजा मभी च नृपतौ क्षत्रिये रजनीपतौ । यक्षे काके च पुंसि स्यादिति मेदिनी।" मृगांकश्चंद्रः । "नर्तकीद्रुयौ वाणिन्यौ । वाणिनी नर्तकीमत्ताविद्ग्धाविताम् चेति मेदिनी।" स्रवंसां नद्यां सेना-यामिषे ॥ १११ ॥ वस्रं कुलिशम् । तिहाद्वेद्युत् । वंदावृक्षे विज्ञातीयमरोहे । योपिन्मात्रे विलासिन्यामिष कामिनीशब्दो वर्तते । तनुः काये त्विच स्री स्यान्निष्वल्ये विरले कृश इति मेदिनी। अधोजिहिका गलकंठिका सा सूना। अपिशब्दात्पुत्र्यां वसस्यानेऽपि ॥ ११२ ॥ क्रतुर्यन्नः । तुच्छके शूर्ये मंदे च वितानं त्रिषु । मंदे यथा। वितानभूतहृद्वयः । केतौ ध्वजे उपिनमंत्रणे निवासेऽपि केतनम् ॥ ११३ ॥ तत्त्वं चैतन्यम् । तपो ब्रह्मा यथा ब्रह्मचारीति । वेदादित्रये ब्रह्मशब्दः क्षीवे । विभवेषसोः पुंसि । "ऋत्वग्योगभिदोश्च । स्वचने आश्वयमकाशनेऽपि" ॥ ११४ ॥ मतीवापः क्षीरादौ तक्रादेनिक्षेपः । जवनं वेगः । आप्यायनं भीणनम् । एतद्र्थकमातंचनम् । लांछनं चिह्नम् । निष्ठानं तेमनम् । अवयवोऽवयवभेदः । स्वीपुंसयोरिति यावत् । एतेषु व्यंजनं नाम ॥ ११५ ॥ लोकवादे लोकापवादे पश्वादीनां युद्धे च "कुलीनत्वे च" कौलीनम् । निःसरणे ग्रहादेनिर्गमे उपवने प्रयोजने च

स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने ॥ ११६ ॥
अवकाशे स्थितौ स्थानं क्रीडादाविप देवनम् ॥
उत्थानं पौरुषे तंत्रे सिन्निविष्टोद्रमेऽपि च ॥ ११७ ॥
व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणेऽपि च ॥
सारणे मृतसंस्कारे गतौ द्रव्येऽर्थदापने ॥ ११८ ॥
निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम् ॥
निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च ॥ ११९ ॥
व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥
पक्ष्माक्षिलोम्नि किंजल्के तंत्वाद्यंशेऽप्यणीयसि ॥१२०॥
तिथिभेदे क्षणे पर्व वर्त्म नेत्रच्छदेऽध्विन ॥

उद्यानं नाम ॥ ११६ ॥ "स्थानं नित्यावकाशयोः । सादृश्ये सिन्निवेशे चेति हैमः । " क्रीडायां व्यवहारे जिगीषादौ देवनम् । असेषु देवनः शोक्त इति विश्वः। पौरुषे उद्योगे। तंत्रं कुटुंबकृत्ये स्यात्सिद्धांते चौषधी-त्तमे । सन्निविष्टस्योद्गमे अध्वीभवने । " उत्थानमुद्यमे तंत्रे पौरुषे पुस्तके रणे। प्रांगणोद्गमहर्षेषु मलरोगेऽपि न द्वयोरिति मेदिनी "॥ १९०॥ मितरोधे तिरस्कारे । " स्वातंत्र्यकृत्येऽपि व्युत्थानम् । " मारणाद्यष्टके सैन्ये मेढ्रे च साधनिमिति नाम । तत्र मारणे यथा पारदसाधनम् । मृतसंस्कारेऽप्रि-दाहे । गतौ गमने । द्रव्ये धने । अर्थस्य धनादेर्दापने ॥११८॥ निर्वर्तनं अर्थ-निष्पादनम्। उपकरणं परिकरः। उपाय इति केचित्। अनुव्रज्या अनुगमनम्। दाने त्यागे । न्यासार्पणे निक्षिप्तद्रव्यस्यार्पणे निर्यातनम् ॥११९॥ भ्रंशे अपाये पतने वा। दोष इत्यस्य प्रत्येकं संवंधः। कामजदोषस्तु मृगयाद्युतस्त्रीमद्यपानेषु श्रसक्तिः। कोपजदोषस्तु वाक्पारुष्यादिः। " व्यसनं त्वशुभे सक्तौ पानस्ती-मृगयादिषु । दैवानिष्टफले पापे विपत्तौ निष्फलोद्यमे इति मेदिनी ।" असि-लोम्नि चक्षुलोम्नि किंजरके केसरे। अणीयिस तंत्वाद्यंशे अल्पतरे सूत्रा-द्यंशे । पक्ष्मिति नांतम् ॥ १२० ॥ तिथिभेदे ऽष्ट्रमीदर्शादौ क्षणे उत्सवे पर्व। " पर्व मस्ताबोत्सवयोग्निथौ विषुवदादिषु । दर्शमितपत्संघौ च तिथिग्रंथ-विशेषयोरिति हैमः। " नेत्रपिधायकचर्मपुटे अध्वनि मार्गे वर्त्म ॥ अकार्ये अकार्यगृह्ये कौपीनं मैथुनं संगतौ रते ॥ १२१॥
प्रधानं परमात्मा धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः ॥
प्रसूनं पुष्पफलयोनिधनं कुलनाशयोः ॥ १२२॥
क्रंदने रोदनाह्वाने वर्ष्मं देहप्रमाणयोः ॥
गृहदेहित्वद्पप्तावा धामान्ययं चतुष्पथे ॥ १२३॥
सित्रवेशे च संस्थानं लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः ॥
आच्छादने संपिधानमप्रवारणिमत्युभे ॥ १२४॥
आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च ॥
अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्विप ॥ १२५॥
रतं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि वने सलिलकानने ॥

अकरणाई गुह्ये उपस्थे कौषीनम्। कूपपतनमहित कौषीनं पापं तत्साधन-त्वाचद्वत् गोप्यत्वाद्वा पुरुषित्रमपि तदाच्छादनत्वाद्वस्त्रमपि। संगतौ भार्या-दिसंबंधे। रते सुरते मैथुनं स्यात्॥ १२१ ॥ धीः बुद्धिः। महामात्रे । " प्रकृती प्रज्ञायां " च प्रधानम् । बुद्धिचिह्नयोः प्रज्ञानम् । " प्रसुनो वाच्य-वजाते क्रीवं तु फलपुष्पयोरिति मेदिनी । " कुले वंशे ॥ १२२ ॥ आहान-मारावः । उभे क्रंदनसंज्ञे । प्रमाणिमयत्ता । उभयोर्वध्मे । "वर्ध्म देहपा-माणातिसुंदराकृतिषु स्मृतमिति मेदिनी। " गृहादीनि चत्वारि धामशब्द-बाच्यानि । " धाम रक्षी गृहे देहे स्थाने जन्मप्रभावयोशित हैमः ।" चतु-ष्पथे शृंगाटके ॥ १२३ ॥ सन्निवेशे अवयवविभागे संस्थानम् । " संस्थानं त्वाकृतौ मृतौ । चतुष्पथे सिन्नवेश इति हैम: । " " चिह्ने प्रधाने छक्ष्म ।" संपिधानं तिरोधानम् । अपवारणं वस्त्रादिना परिवृतिः । उमे आच्छा-दनसंग्ने। बुद्धेडप्याच्छादनम् ॥ १२४॥ साधने निष्पादने अवाप्ती लाभे तोषणे तुष्टी आराधनं स्यात् । चक्रं रथांगम् । पुरं नगरम् । अध्यासन-माक्रमणं अधिष्ठानं स्यात्॥ १२५॥ स्वजातिश्रेष्ठे रत्नम्। यथा स्त्रीरत्नम्। मणाविप । सिटिलं जलम् । काननमरण्यम् । उभे वने । "वनं प्रस-वणे गेहे प्रवाहें असि कानन इति हैमः।" विरले सांतरे। स्ताके-डस्पे। तिस्त्रम्। 'स्वर्ष्के च। "तस्मितिष्ठायामिति धातोरिनन्। यथा तिलनं विरले स्तोक वाच्यिलंगं तथोत्तरे ॥ १२६ ॥
समानाः सत्समैके स्युः पिशुनौ खलसूचकौ ॥
हानन्यूनावूनगद्धौ वंगिशूरौ तरस्विनौ ॥ १२७ ॥
अभिपन्नोऽपराद्धोऽभियस्तव्यापद्गताविष॥इति नांताः॥
कलापो भूषणे वहें तूणीरे संहताविष ॥ १२८ ॥
पिरच्छदे परीन्नापः पर्युप्तौ सलिलस्थितौ ॥
गोधुग्गोष्ठपती गोपौ हरविष्णू वृषाकपी ॥ १२९ ॥
वाष्पमूष्माश्च कशिपु त्वन्नमाच्छादनं द्वयम् ॥

तिलिनं वाच्यिलिंगं तथा उत्तरेऽपि नांतसमाप्तिपर्यतं वाच्यिलिंगाः ॥ १२६ ॥ सन् पंडितः समः सद्दाः एकश्रेते समानाः स्युः । एकस्मित्रर्थे यथा । समा-नोद्रौ वंधू एकोद्रावित्यर्थः । खलो दुर्जनः । सूचकः कर्णेजपः उभौ पिशुनौ । " पिशुनं कुं कुं मेडिप च । कपिवक्त्रे च काके ना सूचककूरयोि सि विवित मेदिनी । " अनोडल्पः गह्यों निद्यः द्वावेतौ हीनन्यूनशब्दवाच्यौ । वेगी वेग-युक्तः। शूरो वली ॥ १२७ ॥ अपराद्धोऽपराधवान् । अभिग्रस्तः अत्रुणा-क्रांतः । च्यापद्गतः पाप्तविपत्कः । एते अभिपन्नवाच्याः । प्रक्षिप्तश्लोकद्वयं हिस्यते। हेस्ये भूम्यादिदानार्थं यातनाऽऽज्ञा च शासनम्। निदानमवसाने च सार्थे वार्द्धिके धनी । कक्षापटेऽपि कौपीनं न ना खेदेऽपि वेदना। युम्नं बलेऽथ भार्यापि जातिदोषेऽपि लांछनम्॥ इति नांताः॥ भूषणे अलंकार-मात्रे । बहें मयूरिपच्छे । तूणीरे इषुधौ । संहतौ समुदाये । कांच्यां च "कला-पशब्दः "॥ १२८॥ परिच्छदः पटमंडपाद्युपकरणम्। पर्युप्तिः सर्वतो वप-नम् । डुवप् बीजसंताने धातुः । सिछिछस्थितौ जछाधारे परीवापः । गां दोग्धीति गोधुग्गोपालः गोष्ठाध्यक्षश्च गोपौ । "गोपो प्रामौघगोष्ठाधिकृत-योर्बछवे नृप इति विश्वः।" वृषाकिपसंज्ञौ हरो विष्णुश्च "अग्निश्च" ॥ १२९ ॥ उच्मोष्णम् । अश्रु नेत्रोदकं च वाष्पसंज्ञम् । अथवोष्माश्रु इसेकं बाष्पसंज्ञमिति वदांति । अझं भोजनम् । आच्छादनं वस्त्रम् । एतत् द्वयं कशि-पुसंज्ञम् । वक्ष्यमाणमिस्त्रयामिति किश्पो तल्पे चान्वीयते । अट्टोऽट्टालिका । दाराः स्त्री । अत्र यथा गुरुतल्पः । संबे तृणादिगुच्छे । अपिशब्दाद्विसार- तल्पं शव्याद्वरारेषु स्तंबेऽपि विट्योऽस्त्रियाम्॥ १३०॥ प्राप्तरूपस्वरूपाभिरूपा बुधमनोज्ञयोः॥ भयलिंगा अमी कूर्मी वीणाभेदश्च कच्छपी॥ १३१॥ ("कुतपा मृगरोमात्थपटे चाह्रोऽष्टमं ऽज्ञके॥" इति पांताः॥ रवर्णे पुंसि रेकः स्यात्कुत्सिते वाच्यलिंगकः॥) इति फांताः॥

अंतराभवसत्त्वेऽश्वे गंधर्वी दिव्यगायने ॥ १३२ ॥ कंबुर्ना वलये शंखे द्विजिह्वौ सर्पसूचकौ ॥ पूर्वोऽन्यलिंगः प्रागाह पुंबहुत्वेऽपि पूर्वजान् ॥ १३३ ॥ इति बांताः ॥

शाखयोश्च । ''पञ्चने विटाधिपेऽपि" विटपः ॥१३०॥ अमी माप्तक्षपादयस्त्रयः पांता भेचिलिंगाः बुधे पंडिते मनोहे मनोहरे च वर्तते । प्राप्तं रूपं येन प्राप्तरूपः। स्त्रमेव रूपं यस्य स्त्ररूपः । अभिलक्ष्यं रूपमस्याभिरूपः । " कूर्मी कमठी । वीणाभेदः सारस्वतीवीणा।सरस्वत्यास्तु कच्छपीत्युक्तत्वात्।द्वे कच्छपीसंब्रे। कच्छपी वल्लकीभेदे बुलौ श्रुद्रगदांतर इति विश्वः ॥१३१॥ " कुतपो मृगरो-मीत्थपटे चाह्रोऽष्ट्रमेंऽशके इसन्यत्र कचित्। " इति पांताः ॥ रवर्णे राक्षरे रेफः पुंसि। यथा रेफे परे छोपः। कुत्सिते रेफो वाच्यिक्षिगकः। शिका शिलायाँ सरिति मांसिकायां च मातरि । शकं मूळे तक्षणां स्याद्गवादीनां खुरेडिप च ॥ गुंकः स्याद्वंकने बाहोरलंकारे च कीर्तितः। इति सार्धे पद्यं मूलादिवरत्॥ इति फांताः ॥ अथ ववयोः सावर्ण्यत्वात् बांतान्वांतांश्राह । यो मरणजन्मनी-रंतराले स्थितः पाणी सोंऽतराभवसत्त्वः तस्पिन् । अश्वे घोटके । दिच्यगा-यने विश्वावसुमभूतौ । गायनमात्रे च गंधर्वः । " गंधर्वस्तु नमश्चरे । पुंस्को-किले गायने च मृगभेदे तुरंगमे । अंतराभवदेहे चेति हैमः "॥ १३२ ॥ ना पुंसीसर्थः । गनशंबूक्रयोरिप कंबुः । " ग्रीवायां च । " सूचकः पिशुनः । पूर्वशब्दः माग्वाची वाच्यलिंगकः । यथा । पूर्वी नदी पूर्वी ग्रामः पूर्वे वनम्। यदा तु पूर्वजान् पितामहादीनाह तदा पुंसि बहुत्वे वर्तते । यछ्रस्यम् । पूर्वेषामापि पूर्वजाः इति । पूर्वे स्युः पूर्वजाः पूर्वे ज्ञातय इति घराणिः । माक् पूर्वमग्रत इति च ॥ १३३ ॥ इति वांताः ॥ घटः कल्रशः इभस्य गजस्य

१ इदं पद्मिप् तालपत्रपुस्तकें नास्ति ॥

कुंभी घटेभमूढाँशौ डिंभो तु शिशुबालिशौ॥ स्तंभौ स्थूणाजडीभावौ शंभू ब्रह्मित्रलोचनौ॥१३४॥ कुक्षिभ्रूणार्भका गर्भा विसंभः पणयेऽिप च॥ स्याद्रेयाँ दुंदुभिः पुंसि स्यादक्षे दुंदुभिः स्त्रियाम्॥१३५॥ स्यान्महारजने क्कीबं कुसुंभं करके पुमान्॥ क्षित्रियेऽिप च नाभिर्ना सुरभिर्गिव च स्त्रियाम्॥१३६॥ सभा संसदि सभ्ये च त्रिष्वध्यक्षेऽिप व्रह्मभः॥इतिभांताः॥ किरणप्रयहौ रञ्मी किपभेकौ ध्रवंगमौ॥ १३७॥ इच्छामनोभवौ कामौ शौर्योद्योगौ पराक्रमौ॥

मूर्द्धीशः शिरोभागः। "कुंभः स्यात्कुंभकर्णस्य सुते वेश्यापतौ घटे॥ राशि-भेदे द्विपांगे चेति विश्वः।" बालिशो मूर्तः। स्थूणा गृहस्तंभः। जडीभावो जडत्वम् । "शंभुर्बह्माईतोः शिव इति हैमः" ॥ १३४ ॥ भ्रूणो गर्भस्थो जंतुः। अर्थकः शिशुः। एते गर्भाः। "गर्भः कुक्षौ शिशौ संघौ भ्रूणे पन-सकंटक इति हैमः । " प्रणये शृंगारप्रार्थनायां अपिशब्दाद्विश्वासादौ विसंभः विश्रंभोऽपि । " विश्रंभः केलिकलहे विश्वासे प्रणये वध इति विश्व-हैमौ ॥ " दुंदुमिर्भेर्या पुंसि । अक्षे बालक्रीडोपकरणे तितरिंगि इति देशांतर-मिसदे स्त्रियाम । "दुंदुभिः पुमान् । वरुणे दैत्यभेयीश्र त्र्यक्षविदुत्रिकद्रये इति मेदिनी " ॥ १३५ ॥ महारजने पुष्पमेदे । येन रक्तं वस्तं काँसुंभम्। करके कमंडलौ । क्षत्रिये नाभिः पुंसि । अपिशब्दान्मुख्यनृपे चक्रमध्ये च। माण्यंगे तु द्वयोः । मृगभेदे तु स्त्रियाम् । गवि सौरभेय्याम् । सुरभिः स्त्री । चकाराद्वसंतजातीफलचंपकेषु ना । सुगंधिमनोज्ञयोस्त्रिषु । "सुवर्णे पंकजे च क्रीवम् " ॥ १३६ ॥ संसदि सदिस । सभ्यः सदस्यः । " स्त्रियां सामा-विजके गोष्ठचा चूतमंदिरयोः समेति रभसः।" अपिशब्दाइयिते। "कुली-नान्वे " च वल्लभः । वल्लभो द्यितेऽध्यक्षे सलक्षणतुरंगम इति कोशांतरात्॥ इति भांताः॥ अथ मांतानाह। अश्वादेवीधनरज्जुः प्रग्रहः। रिक्षः पुमान् दीधितौ स्यात्पक्षप्रग्रहयोरपीति मेदिनी ॥ १३७ ॥ मनोभवो मदनः । शौर्य सामर्थ्यम् । पुण्यादौ षद्के धर्मशब्दस्तत्र । यमोंऽतकः । न्याये यथा धर्मा-

धर्माः पुण्ययमन्यायस्त्रभावाचारसोमपाः ॥ १३८॥ उपायपूर्व आरंभ उपधा चाप्युपक्रमः ॥ विणक्पथः पुरं वेदो निगमो, नागरो विणक् ॥१३९॥ नेगमौ द्वौ बले रामो नीलचारुसिते त्रिषु ॥ शब्दादिपूर्वो वृंदेऽपि ग्रामः क्रांतौ च विक्रमः ॥१४०॥ स्तोमः स्तोत्रेऽध्वरे वृंदे जिह्यस्तु कुटिलेऽलसे ॥ उद्योऽपि घर्मश्रेष्टालंकारे भ्रांतौ च विश्रमः ॥१४१॥ गुल्मा रुक्स्तंबसेनाश्च जामिः स्वसृकुलिख्योः ॥

ध्यक्षः । स्वभावे यथा क्रूरधर्मा । आचारे धर्मशास्त्रोक्ते । सोमं पिवति स्म सोमपाः ॥ १३८ ॥ उपायं ज्ञात्वा य आरंभः स उपायपूर्वः । अमात्यशी-लपरीक्षोपाय उपधा। चिकित्सायां चोपक्रमः । उपक्रमः स्यादुपधा चिकि-न्सारंभविक्रम इति विश्वः।" विणक्पथो वाणिज्यम् । पुरं नगरम्। वेद आस्रायः। एते निगमाः। " निगमो वाणिजे पुर्यो कटे वेदे वणिकपथ इति मेदिनी।" नगरे भवो नागरः वाणक् चैतौ "द्वौ " नैगमौ। " नैगमः स्यादुपनिषद्वणिजोर्नागरेऽपि चेति मेदिनी "॥ १३९॥ बल्ले बल्लदेवे पुंसि। नीलादिषु त्रिलिंग्यां रामशब्दः । नीलोऽसितः । चारुः मनोज्ञः । "रामः पशुविशेषे स्याज्जामदग्न्ये हलायुधे। राघवे चासिते श्वेते मनोज्ञेऽपि च बाच्यवदिति कोशांतरम्।" शब्दादिपूर्वी ग्रामशब्दो वृंदे वर्तते। यथा शब्दग्रामः। अपिशब्दात्संवसथे "स्वरे च " ग्रामः। क्रांतिर्विक्रमणं पराक्रमे च विक्रमः॥ १४० ॥ कचिदत्र स्तोमेत्यादिपद्यममूलकमस्ति । अपिशब्दा-त्स्वेदांभिस धर्मः। चेष्टालंकारो हावः। शोभायां च विश्रमः "॥ १४१॥ रुक रोगभेदः श्रीहाल्यः। स्तंबः कुशादिगुच्छो बेट इति ख्यातः। सैन्यरस्रणे च गुल्मशब्दः। "गुल्मः सेनाघट्टाभिदोः सैन्यरक्षणरुग्भिदोः । स्तंब इति मेदिनी।" स्वसा भागनी। कुलस्त्री कुलवधूः तयोजीमिशब्दः। "पहरे संयमे यामी यामिः स्वस्कुलिख्योरिति रभसात् यामिः कुल्लीस्वस्रोः स्रीति कोशांतराच अंतस्थादिरापे।" क्षितिर्भूमिः। क्षांतिस्तितिक्षा तयोः क्षमा। युक्ते योग्ये "क्षमम्" शक्ते हिते क्षमिस्तिलाः। "धरणिस्त क्षितिक्षांत्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु ॥१४२॥ त्रिषु इयामौ हरित्कृष्णो इयामा स्याच्छारिवा निशा ॥ ललामं पुच्छपुंड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥ १४३ ॥ सूक्ष्ममध्यात्ममप्याचे प्रधाने प्रथमित्रिषु ॥ वामौ वल्गुप्रतीपौ द्वावधमौ न्यूनकुत्सितौ ॥ १४४ ॥ जीणं च परिभुक्तं च यात्रयामितदं द्वयम् ॥इति मांताः॥ तुरंगगरुदौ ताक्ष्यौ निलयापचयौ क्षयौ॥ श्वरुप ॥ १४५ ॥ श्वरुपौ देवरइयालौ भ्रातृज्यौ भ्रातृजदिषौ ॥ १४५ ॥

चोग्ये शक्ते हिते क्षमियाह "॥ १४२॥ हरित्पालाशः। कृष्णः कालः लभी क्यामी । क्यारिवा कातावरी निका च क्यामा । "क्यामो वटे प्रया-गस्य वारिदे वृद्धदारके। पिके च कृष्णहरितोः पुंसि स्याचद्वति त्रिषु। यरीचे सिंधुलवणे हीवं स्त्री शारिवीषधी । अमस्तांगनायां च मियंगावापे चोच्यते । यमुनायां त्रियामायां कृष्णत्रिवृतिकौषधौ । नीलिकायामिति मेदिनी।" पुंड्रमश्वादीनां ललाटचित्रम्। अश्वो घोटकः। "भूषा सामी-प्यादश्वस्येव । " प्राधानमेव प्राधान्यम् । केतुर्ध्वजः षद्मु छलामम् । " छला-मेत्यपि । प्रधानध्वजशृंगेषु पुंड्रवालिधलक्ष्मसु ॥ भूषावाजिप्रभावेषु छलामं स्याञ्चलाम चेति रुद्रः "॥ १४३ ॥ अध्यात्मं आत्मन्यधिकृतं लिगदेहम् । अपिशब्दात्केतवे । सूक्ष्मं स्यात्केतवेऽध्यात्मे पुंस्यणौ त्रिषु चाल्पक इति मेदिनी । आद्ये आदौ प्रधाने मुख्ये प्रथमः । त्रिष्विति यावन्मांतमधिकारः । मतीपो विपरीतः। वल्गुर्यथा। वामलोचनाः स्त्रियः। "वामः कामे सच्ये पयोधरे। उमानाथे प्रतीकूले चारौ वामा तु योषितीति हैमः। " न्यूनश्च कुत्सित्थाधमौ ॥ १४४ ॥ जीर्णं माप्तपरिणायम् । परिभुक्तं भुक्तोज्ज्ञितम् । द्वयं यात्यामसंज्ञम् । यातः यामः उपभोगकालो यस्य । तदुक्तं हैमे । यात्या-मोऽन्यवज्जीर्णे परिभुक्तोज्झितेऽपि चेति ॥ इति मांताः ॥ अथ यांतानाह । अश्वगरुड़ी तार्ह्यसंज्ञी। "तार्ह्यस्तु स्यंदने वाहे गरुड़े गरुडाग्रजे॥ अश्वकणी-इयतरौ स्यादिति हैमः। " निलयो गृहम्। अपचयो हासः। उभौ क्षयौ। "क्षयो गेहे कल्पांते अपचये रुजीति हैमः। स्यास्त्रो भायाभाता। श्राप्त-स्यापत्यं श्वर्युरः । भ्रातृपुत्रः शत्रुपुत्रश्च भ्रातृव्यौ ॥ १४५॥ रसद्वदो ध्वन-

पर्जन्यौ रसदब्देंद्रौ स्यादर्यः स्वामिवेश्ययोः॥
तिब्यः पुष्ये कलियुगे पर्यायोऽवसरे क्रमे ॥ १४६ ॥
प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु ॥
रंध्रे शब्देऽथानुशयो दीर्घहेषानुतापयोः ॥ १४७॥
स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्ये नागानां मध्यमे गते ॥
समयाः शपथाचारकालसिद्धांतसंविदः ॥ १४८॥
व्यसनान्यशुभं दैवं विपदित्यनयास्त्रयः ॥
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दंडेऽप्यथापदि ॥१४९॥
युद्धायत्योः संपरायः पूज्यस्तु श्वशुरेऽपि च ॥

दंबुदः । इंद्रः क्राक्रः । जभौ पर्जन्यो । " मेघक्रव्देऽपि पर्जन्यः " प्रभुवैक्ययो-र्यः । पुष्यक्षे तुर्ययुगे च तिष्यः । अवसरे पस्तावे क्रमे च पर्यायः । "पर्यायस्तु मकारे स्यानिर्माणेऽवसरे क्रम इति विश्वः"॥ १४६॥ मस-यनं मसयः । प्रतीयते अनेन वा प्रसेतीति वा प्रत्ययः । इण्गतौ एरच् अथवा पचादित्वात् साधुः । अधीनादिषु सप्तसु पत्ययक्षब्द्रतत्राऽधीने यथा। राजमत्ययाः मजाः। शपथः शपनम्। ज्ञाने यथा। मसक्षमत्ययः। विश्वासे यथा। न शत्रोः प्रत्ययं गच्छेत्। हेतौ यथा । गाईस्थ्यं भार्या-मत्ययम्। रंघ्रे छिद्रे । शब्दे यथा । चिकीर्षतीत्यत्र सन् प्रत्ययः । "प्रत्ययः शपथे रंध्रे विश्वासाचारहेतुषु । प्रथितत्वे च सन्नादावधीनज्ञानयोरपीति विन्यः।" चिरद्वेषे पश्चात्तापे चानुशयः। "अनुवंधे च "॥१४०॥ असाकल्ये-Sकात्स्नर्थे। नागानां हस्तिनां यन्न शीघं नापि मंदं गमनं तत्रेत्यर्थः। स्थूलो-चयो गंडोपछेऽपि च । गजानां मध्यमगतेऽप्यसाकल्यकंरडयोरिति मेदिनी । शपथादयः समयाः। तत्र शपथे यथा । कृतसमयोऽपि चोरो दंड्यः। संवित् संभाषा । "समयः शपथे भाषासंपदोः कालसंविदोः । सिद्धांताचा-रसंकेतनियमावसरेषु च । क्रियाकारे च निर्देशे इति हैमः "।। १४८॥ न्यसनानि चूतादीनि । अशुभिमिति दैवविशेषणम् । विपद्विपत्तिरेतन्नयं अन-यसंज्ञम् । अज्ञुभदैवे यथा । निःस्वोऽभूदनयेन सः । अतिक्रमे चल्लंघने । "अपिकाब्दात् नाको चात्ययः।" आपदादित्रये संपरायः ॥ १४९॥ आयतिः उत्तरकालः। अपिशब्दात्पूजाईऽपि पूज्यः। सेनायाः पृष्ठभागे पश्चादवस्थायिबलं समवायश्च संनयौ ॥ १५० ॥
संघातं सिन्नवेशे च संस्त्यायः प्रणयास्त्वमी ॥
विस्नंभयाच्जापेमाणो विरोधेऽपि समुच्छ्यः ॥ १५१ ॥
विषयो यस्य यो ज्ञातस्तत्र शब्दादिकेष्विप ॥
निर्यासेऽपि कषायोऽस्त्री सभायां च प्रतिश्रयः ॥१५२॥
प्रायो भूम्न्यंतगमने मन्युद्दैन्ये क्रतौ क्रुधि ॥
रहस्योपस्थयोर्गुद्धं सत्यं शपथतथ्ययोः ॥ १५३॥
वीर्यं बले प्रभावे च द्वव्यं भव्ये गुणाश्रये ॥
धिष्ण्यं स्थानेगृहे भेऽग्रौ भाग्यं कर्म शुभाशुभम् ॥१५४॥
कशेरुहेग्रोगांगेयं विशल्या दंतिकाऽपि च ॥

तिष्ठति यत्सैन्यं तत्पश्चादवस्थायिवलम् । समवायः समूहः । उभौ संनयौ ॥ १५० ॥ सन्निवेशे स्थानविशेषे "विस्तृतौ च संस्त्यायः।" अमी विस्नं-भादयस्त्रयः प्रणयाः । विस्नंभो विश्वासः । " प्रसरश्च प्रणयः । " वैरोन्नसोः समुच्छ्रय इति रभसः ॥ १५१ ॥ यस्य मत्स्यादेर्यो जलादिर्जातो निससे-वितस्तस्य तत्र विषयः। शब्दादिकाः शैब्दस्पॅर्शक्षपैरसँगंधांश्र विषयाः। देशगोचरौ विषयौ । निर्यासः काथरसः । अपिशब्दाद्विलेपनादौ । कषायो रसभेदे स्यादंगरागे विलेपन इति विश्वः । आश्रये "अभ्युपगमे" च प्रति-श्रयः ॥ १५२ ॥ भूम्नि बाहुल्ये । यथा प्रायेण ब्राह्मणा भोज्याः । वाहुल्ये-नेत्यर्थः । अंतो नाशो गम्यतेनेन । तत्रानशने यथा । प्रायोपवेशः कृतः । पायश्चानशने मृत्यौ तुल्यवाहुल्ययोरपीति विश्वः । क्रतौ यज्ञे कोपे च मन्युः । "शोके च।" रहस्यं गोप्यम्। तथ्यमृतम् । "कृतयुगे च सत्यम्" ॥ १५३ ॥ वलं सामर्थ्यम् । मभावस्तेजोविशेषः । तत्र वीर्यम् । "वीर्य तेजः मभावयोः । शुक्रे शक्तौ चेति हैमः । " भव्ये सन्वे गुणाश्रये पृथि-व्यादौ द्रविणे च द्रव्यम् । " द्रव्यं भव्ये धने क्ष्मादौ जतुदुमविकारयोः । विलेपे भेषजे रीत्यामिति हैमः।" भे नक्षत्रे। अग्नौ वह्नौ। शुभाशुभमिति शुभमशुभं वा जन्मांतरीयं यत्कर्म तद्भाग्यमित्युच्यते । ऐश्वर्येऽपि ॥ १५४ ॥ करोरु स्वनाम्नैव ख्यातम् । दंतिका निकुंभः । अपिशब्दादप्रिशिखा गुडू-च्यपि विशल्या। " त्रिपुटायां च। " श्रीर्रुक्षिः। " वृषाकपायी जीवंत्यां

वृषाकपायी श्रीगार्योरभिख्या नामशोभयोः ॥ १५५॥ आरंभो निष्कृतिः शिक्षा पूजनं संप्रधारणम् ॥ उपायः कर्म चेष्टा च चिकित्सा च नव क्रियाः ॥१५६॥ छाया सूर्यप्रिया कांतिः प्रतिबिंबमनातपः ॥ कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः कांच्यां मध्येभबंधने ॥ १५७॥ कृत्या क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेद्ये धनादिभिः ॥ जन्यं स्याज्ञनवादेऽपि जघन्योंऽत्येऽधमेऽपि च ॥ १५८॥

शतावर्युमयोः श्रियामिति हैमः।" नामाभिधानम्। शोभा कांतिः तत्रा-भिख्येति । "अभिख्या त्वभिधाने स्याच्छोभायां च यशस्यपीति मेदिनी" ॥ १५५ ॥ आरंभादयो नव शब्दाः क्रियाशब्दवाच्यास्तत्रारंभे यथा। सर्वाः क्रिया मंत्रमूला नृपाणाम् । निष्कृतौ प्रायश्चिते यथा । महापात-किनां पुंसां क्रिया प्राणांतिका स्पृता । शिक्षायां यथा । क्रिया हि वस्तूप-हिता मसीदति । पूजने यथा । देवक्रियापरस्तपस्वी । संप्रधारणं विचारः । तत्र यथा । क्रियां विना को हि जानाति कृत्यम् । उपाये यथा । सप्त सामा-दिकाः क्रियाः । कर्मणि यथा । निष्क्रियस्य कुतः सुखम् । चेष्टायां यथा । मृतः कि निष्क्रियो यतः। चिकित्सायां यथा पूर्व ज्वरे समुत्पन्ने क्रिया पूर्वज्व-रानुगा ॥१५६॥ सूर्यमियादिचतुष्के छायाशब्दः । सूर्यभिया शनैश्वरमाता । कांतौ यथा । विच्छायः । मितिविवे यथा । संछाय आदर्शः । आतपाभावे यथा । नष्टच्छायो मध्याहः । " छाया पंक्तौ मतिमायामकयोषित्यनातपे । उत्कोचे पालने कांतौ शोभायां च तमस्यपीति मेदिनी। " हम्यदिः राज-गृहादेः पकोष्ठेंऽतर्गृहे । यथा । सप्त कक्ष्या अतिक्रम्येति । कांची मेखला । मध्येभबंधने वरत्रायाम् । मध्ये भागे यदिभवंधनं तत्रेत्यर्थः । " कक्ष्या यह-भकोष्ठे स्यात्साद्ययोद्योगकांचिषु । बृहत्तिकेभनाड्योश्चेति हैमः "।। १५७॥ क्रिया कर्म । कुला देवतानामसदैवतिवशेषः । यह्यस्यं भागवते । तया स निर्ममे तस्मै क्रत्यां कालानलोपमामिति । क्रियायां यथा । कां कां कृत्याम-कार्षीः। धनस्त्रीभूम्यादिभिर्भेदनीयो यः परराष्ट्रगतपुरुषादिस्तत्र कृत्याशब्दो वाच्यलिंगः। जनवादे निदितवादे। अपिशब्दाद्युद्धादौ। "जन्यं हट्टे परी वादे संग्रामे च नपुंसकमिति मेदिनी ।" अंत्येऽधमे च जघन्यः । अपिशब्दा-च्छिश्ने। "ज्यन्यं हेमले क्लीवं चरमे गहितेऽन्यवदिति मेदिनी" ॥१५८॥ चका- गर्ह्याहीनो च वक्तव्यो कल्यो सज्जनिरामयो ॥ आत्मवाननपेतोऽर्थाद्य्यो पुण्यं तु चार्विष ॥ १५९॥ रूप्यं प्रशस्तरूपेऽपि वदान्या वलगुवागिष ॥ न्याय्येऽपि मध्यं सौम्यं तु सुंदरे सोमदैवते ॥ १६०॥ इति यांताः ॥

निवहावसरौ वारौ संस्तरौ पस्तराऽध्वरौ ॥ गुरू गीष्पतिपित्राचौ द्वापरौ युगसंशयौ ॥ १६१ ॥ प्रकारौ भेदसादृश्ये आकाराविंगिताकृती ॥

राद्वचनाहेंपि वक्तव्यशब्दः। वक्तव्यं कुतिसतेऽहीने वचनाहें च वाच्यवदिति मेदिनी।अहीनस्थाने अधीन इति कुत्रचित्पाठो दृश्यते।सज्जः सोपकरणः। निरामयो नीरोगः। उभौ कल्यौ । कलामु साधुः कल्यः । उपस्यपि कल्यम् । अ कल्यं प्रभाते क्रीवं स्पात्कल्यो वाक्श्रुतिवर्जिते। सज्जनीरोगदक्षेषु कल्या-णवचनेऽपि च । जपायवचनेऽपि स्यादिति मेदिनी "। आत्मवान् धीमान् । अर्थाद्योडनपेतः अपगतो न भवति स चार्थ्यः "अर्थ्यः संपार्थ्ये न्याय्य-विज्ञयोरिति हैमः।" चारु सुंदरं अपिशब्दात्सुकृतधर्मयोः पुण्यम् । " पुण्यं त्रिषु मनोज्ञे स्यात्क्रीवं सुकृतधर्मयोरिति विश्वः "।।१५९॥ मशस्तं रूपं यस्य तस्मिन् । रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् इति सूत्रेण साधुः । अपि-शब्दात् । रूप्यं स्पादाहतस्वर्णरजते रजतेऽपि च । रम्ये प्रशस्तरूपे तु वाच्यवदिति विश्वः । अपिशब्दाद्दातर्यीप वदान्यः । न्याय्ये उचितेऽपिश-ब्दादवलग्ने च। "न्याय्यावलग्नयोर्भध्यमंतरे चाधमे त्रिष्विति रमसः।" सोमदैवते यथा । सोमश्रंद्रो दैवतमस्य सौम्यं हविः । " सौम्यो ज्ञे ना त्रिष्वनुग्रे मनोज्ञे सोमदैवत इति मेदिनी "॥ १६०॥ सर्वज्ञभिषजी वैद्यौ कुल्या कुलवधूः सरित्। फलकल्याणयोर्भव्यं योग्यं सांमतिके त्रिषु ॥ १॥ क्रियाचारातिक्रमेडिप जलाधारेडिप चाशयः ॥ दैसाचार्येडिप धिष्णयो ना कषायः सुरभावपि ॥ २ ॥ चंद्रोदये वितानेऽपि स्यादाम्नायोऽन्वये श्रुतौ ॥ इदं सार्ध श्लोकद्वयं कुत्रचित्पुस्तके मूलेऽपि दश्यते ॥ इति यांताः ॥ अथ रांतानाइ। निवहो वृदः। अवसरः प्रस्तावः उभौ वारौ। वारः सूर्यादिदिवसे वारोऽवसरवृंदयोरिति । पस्तरो दर्भमुष्टिदर्भशय्या वा । अध्वरः क्रतुरुभौ संस्तरौ । आद्यशब्दाद्वेदशास्त्राध्यापकश्च गुरुः ॥१६१॥ भेदो विशेषो यथा।

किशारू सँस्यँशूकेषू मरू धन्वधराधरो ॥ १६२॥ अद्रयो हुमशैलार्काः स्त्रीस्तनाब्दौ पयोधरौ ॥ ध्वांतारिदानवा तृत्रा बलिहस्तांशवः कराः ॥ १६३॥ प्रदरा भंगनारीहक्बाणा अस्त्राः कचा अपि ॥ अजातशृंगो गौः कालेऽप्यस्मश्चनां च तूबरौ ॥१६४॥ स्वर्णेऽपि राः परिकरः पर्यंकपरिवारयोः ॥ मुक्ताशुद्धौ च तारः स्याच्छारो वायौ स तु त्रिषु॥१६५॥ कर्बुरेऽथ प्रतिज्ञाजिसंविदापत्सु संगरः ॥

पछांडुभेदा गृंजनादयः । साद्रुयं यथा । मर्कटमकारं करोति । इंगितं चेष्टितम् । किंशारुनी सस्यशुके विशिखे कंकपिक्षणीति मेदिनी । सस्य-स्थाने धान्य इति कुत्रचित् पाठः ॥ धन्वा निर्जलदेशः । धराधरः पर्वतः सोऽपि मरुस्थलीसंवंधान्मरुः ॥ १६२ ॥ द्रुमशैलार्केषु आद्रशब्दो वर्तते । स्त्रियाः स्तनः कुचः अब्दो मेघः । उभौ पयोधरौ "पयोधरः कोशकारे नालिकेरे स्तनेऽपि च ॥ कशेरुमेघयोः पुंसीति मेदिनी । " अरिः शत्रुः । दानवो दनुजभेदः । " वृत्रो मेघे रिपौ ध्वांते दानवे वासवे गिराविति हैमः।" राज्ञा प्राह्मभागो विलिः। अंशू रिक्षः॥ १६३॥ नारीरुक् स्त्रीणाः रोगभेदः । प्रदरो रोगभेदे स्याद्विदारंशरभंगयोरिति । कचाः केशाः । अपिशब्दात्कोणेऽप्यस्नः । न जाते शृंगे यस्य स एवंभूतो गौः । काले व्मश्रू-त्थानसमयेऽपि यो ना पुरुषोऽदमश्रुः दमश्रुरहितस्तावुभावपि तूवरौ। "काल इत्युभाभ्यां संबध्यते । तूबरोऽक्मश्रुपुरुषे मौढाशृंगारकेऽपि च । पुरुषे व्यंज-नसकते स्यात्कषायरसेऽपि चेति मेदिनी "॥ १६४॥ अपिशब्दाद्वित्तमात्रे रा इसेकाक्षरम् । "भवेत्परिकरो त्राते पर्यंकपरिवारयोः । प्रगाढगात्रिका-बंधे विवेकारंभयोरपीति विश्वः। यत्नारंभौ परिकराविति त्रिकांडशेषः।" तारो मुक्तादिसंशुद्धौ तरणे शुद्धमौक्तिके। तारं च रजतेऽत्युचस्वरेऽप्यन्य-वदीरितमिति विश्वः । स तु शारशब्दः । कर्बुरः शवलवर्णः । शारः स्याच्छ-बले वाच्यलिंगः पुंसि समीरणे ॥ १६५ ॥ आजिर्युद्धम् । संवित् क्रिया-कारः । प्रतिज्ञायां यथा । सससंगरः । " संगरो युधि चापदि । क्रियाकारे विषे चांगीकारे हीवं शमीफल इति मेदिनी। " गुप्तवादे रहसिकर्तव्यावधानः विद्भेदे गुप्तवादे मंत्रो मित्रो रवाविष ॥ १६६ ॥
मखेषु यूपखंडेऽपि स्वरुगृहोऽप्यवस्करः ॥
आडंबरस्तूर्यरवे गजेंदाणां च गर्जिते ॥ १६७ ॥
अभिहारोऽभियोगे च चौर्ये सन्नहनेऽपि च ॥
स्याज्जंगमे परीवारः खड़कोशे परिच्छदे ॥ १६८ ॥
विष्टरो विटपी दर्भमुष्टिः पीठाद्यमासनम् ॥
द्वारि द्वाःस्थे प्रतीहारः प्रतीहार्यप्यनंतरे ॥ १६९ ॥
विपुले नकुले विष्णौ बभुना पिंगले त्रिषु ॥
सारो बले स्थिरांशे च न्याय्ये क्कीबं वरे त्रिषु ॥ १७० ॥

रणे मंत्रः। "मंत्रो देवादिसाधने। वेदांशे गुप्तवादे चेति हैमः"। अपिशब्दा-न्सख्यौ मित्रं ऋविम् । मित्रं सुदृदि न द्वयोरित्युक्तत्वात् ॥ १६६ ॥ "यूपे तक्ष्यमाणे प्रथमपतितं शकलं यूपलंडम्।" अपिशब्दाइंभोलौ च स्वरुः। स्वरुर्वज्रध्वनौ वाणे यूपलंडेऽपि च स्वरुः। गुह्ये उपस्ये । अपिशब्दाद्रूथे-डप्यवस्करः । तूर्यरवो वाद्यध्वनिः । आडंवरः समारंभे गजगर्जिततूर्ययोरिति कोशांतरम् ॥ १६७ ॥ अभियोगोऽभिग्रहणम् । चोरस्य कर्म चौर्यम् । सन्न-इनं कवचादिग्रहणम् । एतेष्वभिहारः । जंगमे जंगमविशेषे परिजन इति यावत्। खडुकोशे असिपिधायके चर्मादौ परिच्छदे उपकरणे परीवारः ॥ १६८ ॥ विटपी वृक्षः । दर्भमुष्टिपरिमाणं तु । पंचाशता भवेद्रह्मा तदर्थेन तु विष्टर इसादि । पीटमाद्यं यस्य तदासनं च विष्टरः । आद्यशब्दात् कृष्णा-जिनादि । अत्र पीठं काष्टादिमयमासनम् । द्वाःस्थे द्वारपाले प्रतीहारः । अनंतरोक्ते मतीहारे मतीहारीसपि शब्दः। सःतु पुंब्यक्तावपि स्त्रियाम्। जपसर्गस्य घनीति दीर्घः । गौरादित्वात् ङीष् । अपिशब्दात् द्वाःस्थितायां च योषितीति मेदिनी । अयमिन्नंत इति न भ्रमितव्यम् । रांतेषु तस्य पाठा-योगात् ॥ १६९ ॥ विपुल इति नकुलविशेषणम् । तेन विशालनकुले विष्णौ च वभुः पुंसि । पिंगले त्रिषु । "वभुः पिंगाऽग्निशूलिषु । मुनौ विसाले नकुले विष्णाविति हैमः।" स्थिरांशो वृक्षादेः कटोरभागः। तत्र यथा। विश्वापासारः । न्याय्ये न्यायादनपेते । वरे श्रेष्ठे । " सारो वले स्थिरांशे च मुज्जिन पुंसि जले धने । न्याय्ये क्लीवं त्रिषु वर इति मेदिनी "॥ १७० ॥

दुरोदरो यूतकारे पणे यूते दुरोदरम् ॥
महारण्ये दुर्गपथे कांतारं पुत्रपुंसकम् ॥ १७१॥
मत्सरोऽन्यशुभद्देषे तद्दत्कृपणयोस्त्रिषु ॥
देवादृते वरः श्रेष्टे त्रिषु क्लीवं मनाक्तिये ॥ १७२॥
वंशांकुरे करीरोऽस्त्री तरुभेदे घटे च ना ॥
ना चमूजघने हस्तसूत्रे प्रतिसरोऽस्त्रियाम् ॥ १७३॥
यमानिलेंद्रचंदार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु ॥
शुकाहिकपिभेकषु हरिनी कपिले त्रिषु ॥ १७४॥
शकरा कर्परांशेऽपि यात्रा स्याद्यापने गतौ ॥

" चूतकारे पणे च।" दुरोदरश्चतुरक्षरः। चूते दुरोदरं क्रीवम्। दुर्गपये दुर्गमवर्त्मनि । " कांतारोऽस्त्री महारण्ये विस्रे दुर्गमवर्त्मनि । पुंसि स्यादिश्च-भैंद इति मेदिनी " ॥ १७१ ॥ अन्यशुभद्वेषे परसंपत्त्यसहने मत्सरः पुंसि । तद्वति मात्सर्ययुक्ते क्रपणे च मत्सरोऽभिधेयिलगकः। देवादेवसकाशाद्व-तेऽभीप्सिते वरः पुंसि । श्रेष्ठे त्रिषु । मनाक्त्रिये ईषद्षिष्टे क्रीवम् । " वरो जागातरि वृतौ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिद्गे पुंसि त्रिषु श्रेष्ठे कुंकुमे तु नपुंस-कम्। वरी मोक्ता शतावर्यां वरा च स्यात्फलत्रिके । मनागिष्टे वरं कीवं केचिदाहुस्तदव्ययमिति मेदिनी "॥ १७२॥ वंशस्य वेणोरंकुरे करीरः पुत्रपुंसकयोः । ना पुमान् । चमूजघने सेनापश्चाद्भागे मतिसरो ना पुंलिंगः । इस्तसूत्रे मंगलार्थ मंत्रैरभिमंत्रितं सूत्रं यत्करे वद्धचते तत्र। "भवेत्प्रतिसरी मंत्रभेदे माल्ये च कंकणे। व्रणशुद्धौ चमूपृष्ठे पुंसि न स्त्री तु मंडले। आरक्षे करसूत्रे च नियोज्ये त्वन्यलिंगक इति मेदिनी "॥ १७३॥ यमादिषु चतुर्दशसु हरिशब्दो वर्तते। तत्र त्रयोदशसु ना पुमान्। कपिलवर्णे त्रिलिंगः। अनिलो वायुः। अंशुः किरणः। वाजी हयः। शुकः पक्षिभेदः। अहिः सर्पः। " छोकांतरहरिद्वर्णयोश्र हरिः "॥ १७४॥ कर्परांशे सिकतासु। अपिशब्दात्लंडविक्रसादौ शर्कराशब्दः। " शर्करा लंडविक्रतावुपलाकर्प-रांशयोः । शर्करान्वितदेशेऽपि रुग्मेदे शकलेऽपि चेति मेदिनी । " याप्यते-Sनेन यापनं तिस्मन् । यात्रा तु यापनोपाये गतौ देवार्चनोत्सव इति इरा भूवाक्सुराऽप्सु स्यातंदी निदापमीलयोः॥ १७५॥ धात्री स्यादुपमाताऽपि क्षितिरप्यामलक्यपि॥ श्रुदा व्यंगा नटी वेश्या सरघा कंटकारिका॥ १७६॥ त्रिषु क्रूरेऽधमेऽल्पेऽपि क्षुदं मात्रा परिच्छदे॥ अल्पे च परिमाणे सा मात्रं कात्स्न्येऽवधारणे॥ १७७॥ आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रं कलत्रं श्रोणिभार्ययोः॥ योग्यभाजनयोः पात्रं पत्रं वाहनपक्षयोः॥ १७८॥ निदेशग्रंथयोः शास्त्रं शस्त्रमायुधलोहयोः॥

विश्वः । भ्वादिषु चतुर्षु इराशब्दः । सुरा मद्यम् । आपो जलम् । श्रमादिना सर्वेद्रियापदुत्वं प्रमीला । " तंद्रेति टावंतोऽपि " ॥ १७५ ॥ उपमात्रादिषु धात्री शब्दः । उपमाता क्षीरमदा । क्षितिः पृथ्वी । आमलकी वृक्षमेदः । अपिना जनन्यपि धात्री। व्यंगादिषु श्चद्रा। व्यंगा हीनांगी। नटी नर्त-नशीला । सरघा मधुमिक्षका । कंटकारिका बृहती । " क्षुद्रा व्याघीनटी-व्यंगावृहतीसरघासु च। चांगेरिकायां हिंसायां मिक्षकामात्रवेश्ययोरिति हैमः" ॥ १७६ ॥ क्रूरादित्रये क्षुद्रं त्रिषु । "क्षुद्रो दरिद्रे कृपणे निकृष्टेऽल्प-नृशंसयोरिति हैमः। " परिच्छदादित्रये मात्रा स्त्रियाम्। कात्स्न्यादिद्वये क्ठीवम् । परिच्छदे यथा । महामात्रः । अल्पे यथा । शाकमात्रा । परिमाणे यथा। कि हस्तिमात्रों डकुद्याः। कात्स्न्यें यथा। जीवमात्रं न हिंस्यात्। अवधारणे तु । पयोमात्रं भुंक्ते । धने कर्णभूषायां वर्णावयवे च मात्रा । मात्रं त्ववधृतौ स्वार्थे कात्स्न्यें मात्रा परिच्छदे। अक्षराऽवयवे द्रव्ये मानेंऽल्पे कर्णभूषणे । काले वृत्ते चेति हैमः "॥ १७७ ॥ आलेख्यं भित्त्यादौ नाना-वर्णलेखनम्। " चित्रं से तिलकेऽद्धते । आलेख्ये कर्बुर इति हैमः।" श्रोणिः कटिः। " दुर्गस्थाने नृपादीनां कलत्रं श्रोणिभार्ययोरिति रभसः।" योग्ये यथा । दानपात्रं श्रोत्रियः "पात्रं तु भाजने योग्ये पात्रं तीरद्वयां-तरे। पात्रं सुवादौ पर्णे च राजमंत्रिणि चेष्यत इति विश्वः। पर्णे च पत्रम्। पत्रं तु वाहने पर्णे पक्षे च शरपक्षिणोरिति विश्वः "॥ १७८॥ निदेश आज्ञा । ग्रंथो च्याकरणादिः । तत्र शास्त्रम् । जटा वृक्षमूलम् । अंशुकं वस्त्र-भेदः । नेत्रं वस्त्रविशेषः स्यादिति मंजरी । "नेत्रं मथिगुणे वस्त्रभेदे मूले

स्याज्जटांशुकयोर्नेत्रं क्षेत्रं पत्नीशरीरयोः॥१७९॥
मुखाये क्रोडहरूयोः पोत्रं गोत्रं तु नाम्नि च॥
सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च॥१८०॥
अजिरं विषये कायेऽप्यंबरं व्योम्नि वासिस॥
चक्रं राष्ट्रेऽप्यक्षरं तु मोक्षेऽपि क्षीरमप्सु च॥१८१॥
स्वर्णेऽपि भूरिचंदौ हौ हारमात्रेऽपि गोपुरम्॥
गुहादंभौ गह्नरे हे रहोंऽतिकमुपह्नरे॥१८२॥

द्रुमस्य च। रथे चक्षुषि नद्यां तु नेत्री नेतरि वाच्यवदिति मेदिनी।" पत्न्यां देहे च क्षेत्रम्। "क्षेत्रं शरीरे केदारे सिद्धस्थानकलत्रयोरिति मेदि-नीविश्वमकाशौ । इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रिमसिभिधीयते इति श्रीमद्भगवद्गी-तायाम् "॥ १७९ ॥ क्रोडः सुकरः । तस्य इलस्य च मुखाग्रे पोत्रम् । पोत्रं वस्त्रे मुलाग्रे च सुकरस्य इलस्य चेति विश्वः। चकाराद्गोत्रं शैले कुलेऽपि च। "गोत्रं कुछाख्ययोः । संभावनीये बोधे च काननक्षेत्रवर्त्मस्विति मेदिनी । " आच्छादनं वस्नम् । सदादानं निससागः । " अपिशब्दाद्वने कैतवे च सत्रशब्दः "॥ १८०॥ विषये रूपादौ अपिना चत्वरे अजिरम्। "अजिरं दर्दुरे काये विषये प्रांगणेऽनिल इति हैमः।" व्योम्न्याकाशे। वासिस वस्त्रे। "अंवरं वासिस व्योक्ति कार्पासे च सुगंधक इति विश्वः।" अपिशब्दात्सैन्यरथांगयोश्रक्रम् । " चक्रं प्रहरणे गणे । कुछाछाद्युपकरणे राष्ट्रे सैन्यरथांगयोः । जलावर्ते दंभ इति हैमः । " अपिशब्दाद्वर्णब्रह्मणो-रप्यक्षरम् । " अक्षरं स्यादपवर्गे परमब्रह्मवर्णयोः । गगने धर्मतपसोरंवरे मूलकारण इति हैमः।" द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च। क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर जच्यत इति भगवद्गीतायामक्षरवाच्यः कश्चित् कूटस्थः पुमान् मतीयते । चकाराद्द्रभे क्षीरम् ॥ १८१ ॥ भूरिशब्दश्चंद्रशब्द-श्रेतौ द्वौ रांतौ स्वर्णेऽपि वर्तेते । तत्र स्वर्णे भूरि रूपभेदात् क्रीवम् । "अपि-शब्दात्। भूरिना वासुदेवे च हरे च परमेष्ठिनि। नपुंसकं सुवर्णे च प्राज्ये स्याद्वाच्यिलगक इति मेदिनी।" कर्पूरादौ च चंद्रः। "चंद्रः कर्पूरकांपिछम्र-धांशस्वर्णवारिष्विति मेदिनी।" न केवलं पूर्द्वारे किं तुद्वारमात्रेऽपि गोपुरम्। गोपुरं द्वारि पूर्दारि कैवर्तीमुस्तकेऽपि चेति मेदिनी। गहरस्तु गुहादंभिनकुं- पुरोऽधिकमुपर्यग्राण्यगारे नगरे पुरम् ॥
मंदिरं चाथ राष्ट्रोऽस्त्री विषये स्यादुपदवे ॥ १८३ ॥
दरोऽस्त्रियां भये श्वन्ने वजोऽस्त्री हीरके पवो ॥
तंत्रं प्रधाने सिद्धांते सूत्रवाये परिच्छदे ॥ १८४ ॥
औशीरश्वामरे दंडेऽप्यौशीरं शयनासने ॥
पुष्करं करिहस्ताग्रे वाद्यभांडमुखे जले ॥
व्योम्नि खड्गफले पद्मे तीर्थीषधिविशेषयोः ॥ १८५ ॥
अंतरमवकाशाविधपरिधानांतिधिमेदतादर्थे ॥

जगहनेष्वपीति विश्वः।" रहो विजनम्। अंतिकं समीपम्। द्वे उपहरसंबे ॥ १८२ ॥ पुर इत्यादीनि त्रीणि अग्रशब्दवाच्यानि । तत्र पुरः पुरस्तात् । यथा । अग्रगामी । अधिकं यथा । साग्रं शतम् । उपरि यथा । वृक्षाग्रम् । अग्रं पुरस्तादुपरि परिमाणे पलस्य च। आलंबने समूहे च मांते च स्यान्न-पुंसकम् । अधिके च प्रधाने च प्रथमे चाभिषेयवदिति मेदिनी । " पुरं मंदिरं चेति द्वयमगारे गृहे नगरे च वर्तते । गृहोपरिगृहं पुरमिति घरणिः। पुरं शारीरे नगरे गृहपाटि अपुत्रयोशित हैमः । मंदिरं नगरे स्त्रीविमिति मेदिनी । विषये जनपदे उपद्रवे मरणादौ च राष्ट्रः। "स च पुत्रपुंसकः "॥ १८३॥ असे गर्ते। हीरके मणिमेदे। पवौ भिदुरे। प्रधाने यथा। स्वतंत्रः। सिद्धांते यथा। तांत्रिकः। सूत्रवायपरिच्छदयोश्च तंत्रशब्दः। "तंत्रं कुटुंबकृत्ये स्यात्सिद्धांते चौषधोत्तमे । प्रधाने तंतुवाये च शास्त्रभेदे परिच्छदे ॥ श्रुति-शाखांतरे हेताबुभयार्थप्रयोजने । इतिकर्तव्यतायां चेति मेदिनी "॥१८४॥ चामर इति दंडिवशेषणम् । चमरस्यायं चामरस्तत्र । शयनासनयोः समुद्ति-योरौशीरसंक्षेति स्वामी। सुभूतिस्तु पृथगेव च्याख्यत्। गजशुंडाग्रादिष्वष्टसु पुष्करम् । वाद्यभांडं वादनीयपात्रं तन्मुखे । खड्गफले खड्गमध्ये । पद्मे नलिने। तीर्थविशेषे कुष्ठाख्यौषिधिविशेषे च। "पुष्करं द्वीपतीर्थाहिखगराजौषधांतरे॥ तूर्यास्येऽसिफले कांढे शुंडाग्रे से जलेंऽबुज इति हैमः"॥ १८५॥ अवका-शादिषु त्रयोदशमु अंतरशब्दः । अवकाशे यथा । अंतरे हिमम् । अवधौ छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येंऽतरात्मिन च ॥ १८६॥
मुस्तेऽपि पिठरं राजकृशेरुण्यपि नागरम् ॥
शार्वरं त्वंधतमसे घातुके भेद्यलिंगकम् ॥ १८७॥
गौरोऽरुणे सिते पीते व्रणकर्षिप्यरूष्करः ॥
जठरः कठिनेऽपि स्याद्धदस्ताद्पि चाधरः ॥ १८८॥
अनाकुलेऽपि चैकायो न्ययो न्यासक्त आकुले ॥

यथा । मासांतरे देयम् । परिधाने यथा । अंतरे शाटकाः परिधानीया इसर्थः। अंतर्घी यथा । पर्वतांतरितो रविः । भेदे यथा । यदंतरं सर्पपशैलराजयोः । तादर्थे यथा। त्वदंतरेण ऋणमेतत्। छिद्रे यथा। परांतरे महर्तव्यम्। आत्मीये यथा। अयमत्यंतरो मम। विनार्थे यथा। अंतरेण पुरुषकारमिति। बहिर्यथा । अंतरे चंडालगृहाः । वाह्या इत्यर्थः । अवसरे यथा । अंतरंगः सेवकः । मध्ये यथा । आवयोरंतरे जातः पर्वतः । अंतरात्मिन यथा । दृष्टों-तरे ज्योतीक्ष्यः । चकारात्सादृक्ये यथा । इकारस्य घकारोंऽतरतमः ॥ १८६ ॥ पिठरशब्दः मुस्ते मुस्तके । अपिशब्दान्मंथाने । पिठरः स्थाल्यां ना क्रीवं मुस्तमंथानदंडयोरिति मेदिनी । राजकशेरु जलजतृणमूलं "नागरमोथा इति ख्यातम्।" नागरं मुस्तके शुंठ्यां विद्ग्धे नगरोद्भव इति मेदिनी । अंधतमसे गाढांधकारे। घातुके हिस्ने शार्वरशब्दः। ''घातुकेभे नृष्ठिंगकमियापि पाठः। घातुकश्चासाविभश्च तत्र पुंलिंगमित्यर्थः'' ॥ १८७ ॥ "गौरः पीतेऽरुणे श्वेते विशुद्धे चाभिधेयवत् । ना श्वेतसर्षपे चंद्रे न द्वयोः पद्मकेसर इति मेदिनी ।" भञ्जातकफलेऽप्यरुष्करः। अरुष्करो व्रणकृति त्रिषु भञ्जातके पुमानिति मेदिनी । त्रणकार्येऽप्यरूष्कर इसिप पाठः । " उद्रेऽपि जठरः । "जठरः कुक्षिवृद्धयोरिति हैमः।" अधस्तादनूर्ध्वे ओष्ठेऽपि "हीनेऽपि च" अधरः ।। १८८ ॥ अनाकुले स्वस्थे । अपिशब्दादेकतानेऽपि । व्यासक्ते द्विधा ब्यापृते । आकुलेऽनेकार्थे न्यस्तचित्ते व्यग्नः । उपर्यादित्रये उत्तरः। उपरि यथा । इत उत्तरम् । उदीच्ये यथा । नर्मदोत्तरे विक्रमशकः । श्रेष्ठे यथा । मुनिषूत्तरो विसष्ठः। " उत्तरं प्रतिवाक्ये स्यादूध्वाँदीच्योत्तमेऽन्यवत् । उत्तरस्तु विरा-टस्य तनये दिशि चोत्तरेति विश्वः।" एषामुपर्यादीनां विपर्यये वैपरीसे श्रेष्ठे उपर्युदीच्यश्रेष्टेष्वप्युत्तरः स्यादनुत्तरः ॥ १८९ ॥
एषां विपर्यये श्रेष्ठे दूरानात्मोत्तमाः पराः ॥
स्वादुप्रियो तु मधुरो कूरौ कठिननिर्दयौ ॥ १९० ॥
उदारो दात्महतोरितरस्त्वन्यनीचयोः ॥
मंदस्वच्छंदयोः स्वैरः शुश्रमुद्दीप्रशुक्कयोः ॥ १९१ ॥
इति रांताः ॥ चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रयः ॥
दुमप्रभेदमातंगकांडपुष्पाणि पीलवः ॥ १९२ ॥
कृतांतानेहसोः कालश्चतुर्थेऽपि युगे कलिः ॥
स्यात्कुरंगेऽपि कमलः प्रावारेऽपि च कंबलः ॥ १९३ ॥
करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राण्यंगजे स्त्रियाम् ॥

चानुत्तरः । श्रेष्ठे तु न विद्यमान उत्तरः श्रेष्ठो यस्मादिति विग्रहः॥ १८९॥ द्रादयस्त्रयः पराः । अनात्मा आत्मनोऽन्यः । "परः श्रेष्ठारिद्रान्योत्तरे क्षीवं तु केवल इति मेदिनी।" रसे च मधुरः। कूरस्तु कठिने घोरे नृशंसे त्वभिधेयवदिति विश्वः ॥ १९० ॥ दक्षिणे चोदारिस्रषु । उदारो दातृमह-तोर्दक्षिणे चाभिधेयवदिति कोशांतरात् । नीचः पामरः । स्वच्छंदः स्वाधीनः । मदीप्ते शुक्के च शुभ्रम् । " शुभ्रं स्यादभ्रके क्रीवमुदीप्तशुक्रयो-स्त्रिष्वित मेदिनी "॥ १९१॥ इति रांताः ॥ अथ लांतानाइ। चूडा शिखा। किरीटं मुकुटम्। संयता बद्धा ये च केशास्ते त्रयो मौलयः। त्रय इति मौलेः पुंस्त्वसूचनायोक्तम् । " मौलिः किरीटे धम्मिले चूडाया-मनपुंसकम् । नाऽशोकद्रौ स्त्रियां भूमाविति तु मेदिनी । " पीलुः पुमान् मसूने स्यात्परमाणौ मतंगजे । अस्थिखंडे च तालस्य कांडपादपभेदयोरिति मेदिनी । मातंगो गजः । कांडो वाणः ॥ १९२ ॥ अनेहाः समयः । "कालो मृसौ महाकाले समये यमकृष्णयोशित मेदिनी।" कलहेऽपि कलिः "किः स्त्री कलिकायां ना शूराजिकलहे युग इति मेदिनी। अपिशब्दात्कमलं सलिले ताम्रे जलजे न्योम्नि भेषजे।" मात्रियत इति मावारः। सास्नायां नाग-राजेऽपि कृमाविष च कंबलः॥ १९३॥ करो राजदेयमागः। उपहार उपचारः । तत्र बल्टिः पुंसि । "दैसमभेदे च बल्टिः । " प्राण्यंगजे त्वनसं- स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु बलं ना काकसीरिणोः॥१९४॥ वातूंलः पुंसि वात्यायामपि वातासहे त्रिषु॥ भेद्यलिंगः शठे व्यालः पुंसि श्वापदसर्पयोः॥१९५॥ मलोऽस्त्री पापविद्विद्वान्यस्त्री शूलं रुगायुधम्॥ शंकाविप द्वयोः कीलः पालिः स्वयश्यंकपंक्तिषु॥१९६॥ कला शिल्पे कालभेदेऽप्याली सख्यावली अपि॥ अब्ध्यंबुविकृतौ वेला कालमर्यादयोरिप ॥१९७॥

कोचे विलः स्त्रियाम् । स्थौल्यादित्रये वलम् । "वलं गंधरसे रूपे स्थामनि स्थौल्यसैन्ययोरिति मेदिनी।" काले हलायुधे च वलो ना पुमान्। बिल्सतु विलिनि काके दैसभेदे इलायुध इति हैमः "॥ १९४॥ वासायां वातसमूहे। वातविकारासहे प्राणिनि वातूलिख्य । " वातूलो वातुलोऽपि स्यादिति द्विरूपकोशाद्धस्वमध्योऽपि । " श्रेटे व्यालो वाच्यलिंगः । दुष्ट-गजे सिंहेऽपि च व्यालः ॥ १९५ ॥ विट् विष्ठा । किट्टं स्वेदादिजन्यं मलम् । " कृपणे च विशेष्यिलगम् । शुलोऽस्त्री रोग आयुधे । मृत्युकेतनयोगेष्विति मेदिनी। " शंकौ लोहादिमयकीलके। अपिशब्दाज्ज्वालायामपि कीलः। स्त्रियां तु कीला। "कीलोडिग्नितेनिस । कफोणिस्तंभयोः शंकाविति तु हैमः। " पालिः स्त्रीलिंगा। अतः पाली च। अश्रिर्वारा कोणो वा। अंक उत्संगः चिह्नं वा । पंक्तिः श्रेणिः । "पाछिः कर्णस्रतायां स्यात्मदेशे पंक्ति-चिह्नयोरियजयः। सदमश्रुयुवती पालिः पंक्तिः कर्णलतापि चेति त्रिकांड-शेषः । पालिः कर्णलताग्रेऽश्रौ पंक्तावंकमभेदयोः । छात्रादिदेये स्त्री पाली यूकासक्मश्रुयोषितोरिति मेदिनी "॥ १९६ ॥ शिल्पे गीतवाद्यादिनैपुण्ये । कालभेदे त्रिंशत्काष्ठात्मके काले कला। '' अपिना कला स्यान्मूलरैवृद्धौ शिल्पादावंशमात्रके । षोडशांशे च चंद्रस्य कलनाकालमानयोरिति मेदिनी।" सख्यां पंक्तौ चालिः। आलिविंशदाशये। त्रिषु स्त्रियां वय-स्यायां सेतौ पंक्तौ च कीर्तितेति मेदिनी । अब्ध्यंबुविकृतौ चंद्रोदयादिना जलिंधजलवृद्धौ काले मर्यादायां च वेला । " वेला काले च जलधेस्तीरनीरावि-कारयोः । अक्रिष्टमरणे रोगे सीम्नि वाचि बुधिस्रयाम् । भोजनेऽपीश्वराणां स्यादिति विश्वमकाशः" ॥१९७॥ क्रिकाः ताराः । बहुत्वाद्वहुत्वम् । गावो

बहुलाः कृतिका गावो बहुलोऽग्रौ शितौ त्रिषु ॥ लीला विलासिक्रयपोरूपला शर्करापि च ॥ १९८ ॥ शोणितंऽभिस कीलालं मूलमाचे शिफामँगोः ॥ जालं समूह आनायगवाक्षक्षारकेष्विप ॥ १९९ ॥ शीलं स्वभावे सदृते सस्ये हेतुकृते फलम् ॥ छदिनेत्ररूजोः क्लीबं समूहे पटलं न ना ॥ २०० ॥ अधःस्वरूपपोरस्त्री तलं स्याचामिषे पलम् ॥

घेनवो वहुलाख्याः । अग्रौ च वहुलः पुंसि । शितौ कृष्णवर्णे त्रिषु । "वहुला नीलिकायां स्यादेलायां गवि योषिति । कृत्तिकासु स्त्रियां भूमि विहायिस नपुंसकम् । पुंस्यग्नौ कृष्णपक्षे च वाच्यवत्प्राज्यकृष्णयोरिति मेदिनी ।" विलासे क्रियायां च लीला। "लीलां विदुः केलिविलासखेलाशृंगारभाव-मभवक्रियास्विति विश्वमकाशः ।" शर्कराः सिकताः खंडविकृतिर्वा। अक्रमानि पुंसि । उपल्लः मस्तरे रत्ने शर्करायां स्मृतोपला ॥ १९८ ॥ शोणिते रक्ते अंभित जले च कीलालं नाम । आद्ये शिफायां वृक्षजटायां भे नक्षत्र-विशेषे मूलम् । आद्ये यथा । मूलप्रकृतिः "मूलं पार्श्वाद्योरुडौ । विकुंजशि-फयोः स्वीये शिलायां च वशिकृतौ । मतिष्ठायामिति हैमः ।" अर्थयोरिति पाठे मूलं धनम् । समूहे जालं यथा जनजालम् । आनायः शणसूत्रादिकृतो रज्जुसंघः । गवाक्षो वातायनम् । क्षारकोऽस्फुटकछिका । एतेषु जालम् । "दंभेऽपि जालम्"॥ १९९॥ स्वभावे प्रकृतौ सद्वृत्ते सचरिते शीलम्। सस्ये "वृक्षादीनां फलं सस्यम्"-इत्युक्ते हेतुकृते हेतुना साधिते । यथा यागस्य फलं स्वर्गः । वाणाग्रेऽपि फलम् । "फलं हेतुकृते जातीफले फलक-सस्ययोः । त्रिफलायां च ककोले शस्त्राग्रे च्युष्टिलामयोरिति हैमः।" छदिश्र नेत्ररुक् च छिदिनेत्ररुजौ तयोः । छिदिषि गृहाच्छादने । समूहे न नेत्युक्ते पटलं पटलेति च। "अथ पटलं पिटके च परिच्छदे । छदिर्दृश्रोगतिलके क्रीवं वृंदे पुनर्न नेति मेदिनी? ॥ २०० ॥ अघो यथा । रसातलम् । स्वक्रपे यथा । वक्षस्तलम् । "तलं स्वरूपाधरयोः खङ्गमुष्टिचपेटयोरिति।" तलं स्वरूपे Sनूध्वेंऽस्त्री क्रीवं ज्याघातवारणे । कानने कार्यवीजे च पुंसि तालमहीरुहे । चपेटे च त्सरौ तंत्रीघाते सच्येन पाणिनेति मेदिनी ।" पल्रमुन्मानमांसयोरिति और्वानलेऽपि पातालं चैलं वस्त्रेऽधमे त्रिषु ॥ २०१॥ कुकूलं शंकुभिः कीर्णे श्वन्ने ना तु तुषानले ॥ निर्णीते केवलिमिति त्रिलिंगं त्वेककृत्स्त्रयोः ॥ २०२॥ पर्याप्तिक्षेमपुण्यषु कुशलं शिक्षिते त्रिषु ॥ प्रवालमंकुरेऽप्यस्त्री त्रिषु स्थूलं जडेऽपि च ॥ २०३॥ करालो दंतुरे तुंगे चारौ दक्षे च पेशलः ॥ मूर्खेऽभिकेऽपि बालः स्याङ्लोलश्वलसतृष्णयोः॥ २०४॥ इति लांताः ॥ दवदावौ वनारण्यवह्नी जन्महरौ भवौ ॥ मंत्री सहायः सचिवौ पतिशाखिनरा धवाः ॥ २०५॥ अवयः शैलमेषार्का आज्ञाह्वानाध्वरा हवाः ॥

रुद्रः। और्वानले वाडवाग्नौ। ''विवरे पातालम्।" पातालं नागलोके स्याद्वि-बरे वाडवानले । वस्त्रे चैलं क्लीवं अधमे त्रिषु । स्नीत्वे तु चैली । "चेलिंन-सपि पाठः"॥ २०१॥ शंकुभिः कीर्णे कीलैर्ट्याप्ते अस्रे गर्ते कुकूलम्। तुषाग्नौ कुकूलः । निर्णीते निश्चिते यथा । केवलं मूर्तः । एकस्मिन्यथा । केवलोऽयं त्रजति । कुत्स्ने यथा । केवला भिक्षवः । स्त्रीलिंगे केवली । "केवलः कुहने पुमानिति मेदिनी"॥ २०२॥ पर्याप्तिः सामर्थ्यम्। शिक्षिते कुशलं त्रिषु । यथा कुशला कुलवधूः । प्रवालोऽस्त्री किसलयं वीणादंडे च विद्रुम इति मेदिनी । स्थूलं पीवरेऽपि त्रिषु । "स्थूलं कूटेऽथ निष्मज्ञे पीवरे चान्यलिंगक इति मेदिनी "।।२०३॥ दंतुरे उन्नतदंतयुक्ते।यथा दंष्ट्राकरालः। तुंगे उन्नते। ''करालो दंतुरे तुंगे भीषणे चाभिषेयवत्।स सर्जरसतैले ना ऋविं कृष्णकुठेरक इति मेदिनी ।" चारुदक्षयोः पेशलः । "वालोडक्नेडश्वेभपुच्छयोः। शिशौ द्रीवेरकचयोरिति हैमः।" सतृष्णः साकांक्षः ॥२०४॥ इति लांताः॥ अथ वांतानाइ।वनं काननय्। अरण्यविहः वनाग्निः।तत्र वांतौ द्वदावौ। भवः क्षेमे च संसारे सत्तायां प्राप्तिजन्मनोरिति मेदिनी । मंत्री प्रधानम् । सहायः सखा एतयो-र्थे सचिवशब्दः। पतिर्भर्ता। शास्त्री वृक्षभेदः। नरो मनुष्यः एते धवाः। "धवो धूर्ते नरे पतौ । द्वुभेद इति हैमः" ॥२०५॥ "अविर्नाथे रवी मेषे बौले मूषिककंवल इति मेदिनी । " आज्ञादयस्त्रयो हवसंज्ञाः । आह्वानं हृतिः । अध्वरो यज्ञः । भावः सँतौस्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसु ॥ २०६॥ स्यादुत्पादे फले पुष्पे प्रसवो गर्भमोचने ॥ अविश्वासेऽपह्नवेऽपि निकृताविप निह्नवः ॥ २००॥ उत्सेकामर्षयोरिच्छाप्रसरे मह उत्सवः ॥ अनुभावः प्रभावे च सतां च मितिनिश्चये ॥ २०८॥ स्याज्जन्महेतुः प्रभवः स्थानं चाद्योपलब्धये ॥ २०८॥ शूद्रायां विप्रतनये शस्त्रे पाराशवो मृतः ॥ २०९॥ ध्रुवो भभेदे क्लीबं तु निश्चिते ज्ञाश्वते त्रिषु॥ स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने ॥२१०

सत्तादिषट्के भावः । सत्तायां यथा । घटभावः पटभावः । आत्मनि यथा । स्वभावं भावयेद्योगी । " क्रियालीलापदार्थेषु विभूतिवुधजंतुषु । रसादौ च भावः । केचित् सत्तास्थाने स्वत्वमिति पठंति " ॥ २०६ ॥ उत्पादे उत्पत्तौ । गर्भमोचने प्रस्तौ प्रसवः । "अपसे च प्रसवः ।" अपह्रवे अप-लापे । निकृतौ शाल्ये ॥ २०७ ॥ उत्सेक उद्गतिः । अपर्षः कोपः । इच्छायाः प्रसरो वेगः। महः क्षण आनंदावसर इति यावत्। एतेषु उत्सवः। सतां मतेर्ज्ञानस्य निश्चये यथा। महानुभावा इति। "भावसूचने चानुभावः"॥२०८॥ . आद्योपलब्धये प्रथमज्ञानाय यत्स्थानम् । " यश्च जन्महेतुस्तत्र प्रभवः । जन्म-हेतुः पित्रादिः । स्थानं यथा । गंगाप्रभवो हिमवान् । गंगाज्ञानस्य पथमस्थानं हिमवानिसर्थः । जन्ममूलमपि प्रभवः । यथा वाल्मीकिः काव्यप्रभवः । " प्रभवो जन्ममूळे स्याज्जन्महेतौ पराक्रमे । ज्ञानस्य चादिमस्थान इति मेदिनी । शुद्रायां विपाज्जाते तनये शस्त्रे परश्वधाख्ये पारशवः। पारशवः पुमानिसपि पाठांतरम् ॥ २०९ ॥ भभेदे नक्षत्रविशेषे ध्रुवः पुंसि । निश्चिते अवधारिते भुवं क्रीवम्। यथा भ्रुवं मूर्वः। शाश्वते नित्ये भ्रुविस्तिषु । यथा जातस्य हि धुवो मृत्युर्ध्वं जन्म मृतस्य चेति । " ध्रुवः शंकौ हरे विष्णौ वटे चोत्तान-पाद्जे । वसुयोगभिदोः पुंसि स्त्रीवं निश्चिततर्कयोरिति मेदिनी । "सगोत्रे आत्मिनि क्षेत्रज्ञे स्वः पुंसि । आत्मीये स्वसंबंधिनि । "स्वं त्रिलिंगम् । धने स्वः पुत्रपुंसके "॥ २१०॥ स्त्रीकटचां यो वस्त्रस्य वंधस्तत्र । परिपणे श्लीकटीवस्त्रबंधेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ॥
शिवा गौरीफेरवयोईं कलहयुग्मयोः ॥ २११ ॥
द्रव्यासुव्यवसायेषु सत्त्वमस्त्री तु जंतुषु ॥
क्लीबं नपुंसकं षंढे वाच्यिलंगमिवक्रमे ॥ २१२ ॥
इति वांताः॥द्रौ विशौ वैश्यमनुजौ द्रौ चराभिमरौ स्पशौ॥
द्रौ राशी पुंजमेषायौ द्रौ वंशौ कुलमस्करौ ॥ २१३॥
रहःप्रकाशौ वीकाशौ निर्वेशो भृतिभोगयोः ॥
कृतांते पुंसि कीनांशः क्षुद्रकर्षकयोस्त्रिषु ॥ २१४॥

" राजपुत्रादेविधके । अपिना " वणिजां मूलधने नीवी । " नीवी स्त्रीकटी-वस्त्रवंधने । मूलद्रव्ये परिपण इति हैमः । " फेरवः स्रगालः । " शिवा झाटामलोमयोः । फेरौ शम्यां पथ्याधात्र्योरिति हेमचंद्रः । " युग्मे द्वये । "द्वंद्वं रहस्ये कलहे तथा मिथुनयुग्मयोरिति विश्वः"॥ २११॥ द्रव्ये वस्तुनि । असुषु प्राणेषु । व्यवसाये वीर्यातिशये । यथा सत्त्ववान् । जंतुषु सत्त्वमिस्त्रयाम् । " सत्त्वं द्रव्ये गुणे चित्ते व्यवसायस्वभावयोः । पिशाचा-दावात्मभावे वले प्राणेषु जंतुष्विति हेमचंद्रः । पंढे तृतीयप्रकृतौ क्षीविमिति वकारांतं नाम नपुंसकं नपुंसकिंछगे। " अविक्रमेऽस्रसे हीवो " वाच्य-लिंगः।" ववयोः सावर्णादस्यात्र पाठः। " अस्त्री नपुंसके क्रीवं वाच्य-छिगमविक्रम इति रुद्रः । क्रीबोऽपौरुषपंढयोरिति हैमः । क्रीवं स्यात्पंढके न स्त्री वाच्यलिंगस्त्वविक्रम इति मेदिनी "॥ २१२ ॥ इति वांताः ॥ अथ शांतानाह ॥ मनुजो मनुष्यः । " विद् स्मृतो वैश्यमनुजमवेशेषु मनीषिभि-रिति विश्वः।" चरो गूढपुरुषः। अभिमरो युद्धं तत्र स्पशोऽदंतः। आद्य-शब्दाद्वृषभादिरापि राशिः। मस्करो वेणुः। "वंशः संघेऽन्वये वेणौ पृष्ठा-द्यवयवेऽपि चेति हैमः"॥ २१३॥ रहो विजनः । "विकाश इसिप । विकाशो रहिस व्यक्त इति हैमः।" भृतिर्वेतनम्। "भोग उपभोगः। मूर्छने च निर्वेशः।" कृतांतो यमः। क्षुद्रः कृपणः। कर्षकः कृषीवलः। " कीनाशः कर्षकश्चद्रोपांशुघातिषु वाच्यवत्। यमे नेति मेदिनी"॥ २१४॥ पदे व्याजे । अपदेशः स्मृतो छक्ष्ये निमित्तव्याजयोरपीति विश्वः । कुशो पदे लक्ष्ये निमित्ते अपदेशः स्यात्कुशमप्सु च ॥ दशाऽवस्थानेकविधाप्याशा तृष्णापि चायता ॥ २१५॥ वशा स्त्री करिणी च स्यात् हग्ज्ञाने ज्ञातिर त्रिषु ॥ स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणाविष ॥ २१६॥ प्रकाशोऽतिप्रसिद्धे अपि शिशावज्ञे च बालिशः॥

कोशोऽस्त्री कुड़ले खड़पिधानेऽथौंघदिव्ययोः ॥ २१७ ॥ इति शांताः ॥ सुरमत्स्यावनिमिषौ पुरुषावात्ममानवौ ॥ काकमत्स्यात्खगौ ध्वांक्षौ कक्षौ तु तृणवीरुधौ ॥२१८॥ अभीषुः प्रयहे रस्मौ प्रैषः प्रेषणमदन ॥

रामस्रते दर्भे। "योक्ते द्वीपे च" पुंसि। जले हीवम्। अनेकविधवाल्यादिरुपा द्शा । अपिशब्दाद्वस्नांतेऽपि द्शाः स्नियां बहुत्वे । द्शा वर्ताववस्थायां वस्नांते स्युर्दशा अपि । आयता दीर्घा या तृष्णा स्पृहा सा आशा । चकारादिगप्याशा ॥ २१५ ॥ योषाहस्तिन्योर्वशा । "वशा वंध्यामुतायोषास्त्रीगवीकरिणीषु चेति मेदिनी।" ज्ञाने बुद्धौ। दृक् स्त्रियां दर्शने नेत्रे बुद्धौ च त्रिषु वीक्षक इति मेदिनी । साहसिको विवेकरहितः । अमस्रणो दुःस्पर्शः । "कर्कशः परुषे क्रूरे कृपणे निर्दये दढे। इक्षी साहिसके कासमर्दकांपिल्ययोरपीति विश्वः" ॥ २१६ ॥ अपिशब्दादातपेऽपि प्रकाशः । प्रकाशोऽतिमसिद्धे स्यात्म-हासातपयोः स्फुट इति विश्वः । कुझ्नले मुकुले । खड्गस्य पिघाने आच्छा-दने । अर्थोघे धनसमूहे । दिच्ये शपथमेदे कोशः कोषश्च । "नाशः स्ये तिरोधाने जीवितेशः प्रिये यमे । नृशंसखड्गौ निस्त्रिशावंशुः सूर्याशवः कराः थ। १ ॥ आश्वाख्यशालिशीघार्थे पाशो बंधनशस्त्रयोरिति सौर्धश्लोकद्वयं पुस्त-कांतरे क्षेपकं दृश्यते "॥ २१७॥ इति शांताः॥ अथ षांतानाइ॥ मुरम-त्स्यावुभौ अनिभिषौ स्तः। आत्मा क्षेत्रज्ञः। "पुरुषश्चात्मनि नरे पुत्रागे चेति हेमचंद्रः।" मत्स्यमत्ति खादति मत्स्यात् यो बकादिः खगः स च ध्वांक्षः। "ध्वांक्षस्तु काकवकयोस्तर्कुटे भिक्षुके गृह इति विश्वमकाशः। कार्पा-सवीजनिष्कासनयंत्रं तर्कुटम्।" वीरु छता। "कक्षो वीरुधि दोर्मूछे कच्छे शुष्कतृणे वन इति हैमः"॥ २१८॥ प्रग्रहेऽश्वादिरज्जौ । रक्षी किरणे। मर्दनं पीडा । प्रैषः प्रेषणपीडयोरिति "प्रैषः स्यात्प्रेषणे हेशे मर्दनोन्मादयो- पक्षः सहायेऽप्युष्णीषः शिरोवेष्टिकरीटयोः ॥ २१९ ॥ शुक्रले मुषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषमे वृषः ॥ यूतेऽक्षे शारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाक्षमिदिये ॥ २२० ॥ ना यूतागे कर्षचक्रे व्यवहारे कलिद्रुमे ॥ कर्षूर्वार्ता करीषाग्निः कर्षूः कुल्याभिधायिनी ॥ २२१ ॥ पुंभावे तिक्रयायां च पौरुषं विषमप्सु च ॥ उपादानेऽप्यामिषं स्यादपराधेऽपि किल्मिषम् ॥ २२२ ॥

रपीति विश्वः।" अपिशब्दान्मासार्थादौ पक्षः। "पक्षो मासार्थके पार्श्वे ग्रहे साध्यविरोधयोः । केशादेः परतो वृंदे वले सिलसहाययोः । चुल्लीरंभ्रे पतत्रे च वाजिकुंजरपार्श्वयोशित मेदिनी।" वस्तकृतं शिरसो वेष्टनं शिरो-वेष्टः । किरीटं मुकुटम् । "जष्णीषं लक्षणांतरे । शिरोवेष्टे किरीटे स्यादिति हैमः" ॥ २१९ ॥ शुक्रं लातीति शुक्रलो वृषणः । मूषिके उंदुरे सुकृते धर्मे । " वृषो गव्याखुधर्मयोः । पुराशिभेदयोः शृंग्यां वासके शुक्रछेऽपि च । श्रेष्ठे स्यादुत्तरस्थे चेति हैमः।" द्यूतादित्रये आकर्षः। अक्षे पाशके। शारिफलकं शारीणां चूतोपकरणानां फलकं पीठिका। "नाऽऽकर्षो चूत इंद्रिये। पाशे शारिफले चैव कोदंडाभ्यासवस्तुनि । आकर्षणेऽपि पुंसि स्यादिति मेदिनी ।" इंद्रियेऽक्षं क्रीवम् । "अक्षं सौवर्चले तुत्थे हृषीके इति हैम: । अक्षो ज्ञातार्थ-शकटव्यवहारेषु पाशके । रुद्राक्षेद्राक्षयोः सर्पे विभीतकतराविष । चक्रे कर्षे युमानिति मेदिनी।" द्यूतांगादौ पुंसि ॥ २२० ॥ द्यूतांगे पाशके। कर्षे मानभेदे । चक्रे रथावयवे । कलिद्रुमे विभीतके । वार्ता जीविका । करीपाग्निः शुष्कगोमयानलः । करीषाग्निः पुमान्कर्षः कुल्यायामपि च स्त्रियाम् । कुल्या नदीभेदः ॥ २२१ ॥ पुंभावे पुरुषस्य भावे तित्क्रयायां पुरुषस्य कर्मणि पौरु-षम् । "पौरुषं पुरुषस्य स्याद्भावे कर्मणि तेजिस । ऊर्ध्वविस्तृतदोःपाणिनृमाने त्वभिधेयवदिति मेदिनी। " चकाराद्गरलेऽपि विषम्। उपादाने उत्कोचेऽ-प्यामिषम्। "आयिषं पुन्नपुंसकम्। भोग्यवस्तुनि संभोगेऽप्युत्कोचे पछलेऽपि चेति मेदिनी ।" पापेऽपि किल्पिषं "रोगेऽपि च"॥ २२२ ॥ वृष्टौ मेघवर्षणे। स्रोकं धत्ते स्रोकथातुर्नेबुद्दीपस्तस्यांको भारतादिखंडे । वत्सरेऽब्दे वर्षशब्दः

स्यादृष्टौ लोकधात्वंशे वत्सरे वर्षमिख्याम् ॥
प्रेक्षा नृत्येक्षणं प्रज्ञा मिक्षा सेवार्थना भृतिः ॥ २२३ ॥
त्विद् शोभापि त्रिषु परे न्यक्षं कात्स्र्मिनकृष्टयोः ॥
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षो रूक्षात्वमेम्ण्यिकणे ॥ २२४ ॥
इति षांताः ॥ रविश्वेतच्छदौ हंसौ सूर्यवद्धा विभावसू ॥
वत्सौ तर्णक्रवर्षो द्दौ सारंगाश्च दिवौकसः ॥ २२५ ॥
शृंगारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे द्वे रसः ॥
पुरस्यत्तंसावतंसौ द्दौ कर्णपूरे च शेखरे ॥ २२६ ॥

स्यात्। नृत्येक्षणं प्रज्ञा चेति द्वयं प्रेक्षासंज्ञम्। "प्रेक्षा धीरीक्षणं नृत्तीमित हैमादीक्षणं नृत्यं चेति पृथगिप । " अर्थना याजा । भृतिर्वेतनम् । " भिक्षि-तवस्तुनि च भिक्षा"॥ २२३॥ अपिशब्दात्कांतौ । वाचि रुचौ त्विर स्नीति रभसः । परे वक्ष्यमाणास्त्रयः शब्दास्त्रिषु वाच्यकिंगा इसर्यः । कात्स्न्ये साकरेय। निकृष्टेऽघमे । परशुरामोऽपि न्यक्षः । न्यक्षः परशुरामे स्यात् न्याक्षः कात्स्न्यनिकृष्टयोरिति कोशांतरात्। "नियतानि अञ्चाणि ह्वीकाणि यस्मिन् न्यक्षः ।" प्रसक्षे साक्षात्मिषते अविक्वते नियुक्तेऽध्यक्षः । "अविक्वतान्य-क्षाण्यस्याध्यक्षः।" अमेम्णि स्रोहाभावे । अचिक्रणे अमस्रगे ॥ २२४॥ इति षांताः ॥ अथ सांतानाइ ॥ श्वेतच्छदो विहमभेदः । "इंसः स्यान्मानसौ-कसि । निर्छोभनुपविष्णवर्कपरमात्मन्यमत्सरे । योगिभेदे मनत्रभेदे शरीरमरू-दंतर इति मेदिनी।" तर्णको गोवत्सः। "वत्सः पुत्रादिवर्षयोः। तणके नोरिस क्लीबिमिति मेदिनी।" सारंगाश्चातकाः। देवा अपि दिवाकसः। "दिवोकाश्र दिवौकाश्र पुंसि देवेच चातक इति द्विरूपकोशः"॥ २२५॥ शृंगारादौ शृंगारवीरकरुणादौ नवविषे । विषे गरछे । वीर्ये तेजीत । गुगे स्वाद्रम्लादौ । रागे द्रवे रसशब्दः स्यात् । यथा रागे । रसिको युत्रा। "रसो गंधरसे जले। शृंगारादौ विषे वीर्ये तिकतादौ द्रवरागयोः। देहवातुपभेदे च पारदस्वादयोः पुमानिति मेदिनी । "उत्तं सश्चावतं सश्चेति सांतद्वयं कर्णपूरे कर्णाभरणविशेषे शेलरे शिरोभूषणे च वर्तते ॥ २२६॥ देवभेदे यथा । अष्टी वसवः । धनरत्रयोर्वेषु क्षीवम् । "वद्वर्ना देवभेदाग्निभायोक्त्रकराज्यु । क्षीवं देवभेदेऽनले रस्मी वसू रहे धने वसु ॥
विश्ली च वेधाः स्त्री त्वाशीर्दिताशंसादिदंष्ट्योः॥ २२७॥
लातसे प्रार्थनौत्सुक्ये हिंसा चौर्यादिकर्म च ॥
प्रसूरशापि भूदावौ रोदरयौ रोदसी च ते ॥ २२८॥
जवालाभासौ न पुंस्यर्चिउयोतिर्भद्योतहिष्टु ॥
पापापराधयोरागः खगबाल्यादिनोर्वयः ॥ २२९॥
तेजःपुरीषयोर्वचे महस्तूत्सवतेजसोः॥
रजो गुणे च स्त्रीपुष्पे राहौ ध्वांते गुणे तमः॥ २३०॥

वृद्धचौषधे क्यालरैरत्रमधुरे त्रिष्विति मेदिनी ।" चकाराद्विरिचोऽषि वेधाः। " वेधा धातृज्ञविष्णुष्विति हैमः।" हितस्याशंसा हिताशंसा। अहे सर्पस्य दंष्ट्रा च तयोराशीरिति सातं नाम वर्तते। "तत्स्त्रयाम्।" आशीरु-रगदंष्ट्रायां प्रियंवाक्याभिलाषयोरिति कोशांतरम् ॥ २२०॥ प्रार्थना याच्त्रा औासुवयमुद्युक्तता। उमे छाछसे। " तृष्णातिरेके च छाछसा। छाछसौ-रसुवयतृष्णातिरेकयाच्ञासु च द्वयोरिति मेदिनी।" चशब्दाद्वधेऽपि हिंसा। आदिना वृत्तिनाशादिकमे । अश्वा वडवा । जनन्यामपि प्रसुः । "प्रसूरश्वा-जनन्योश्व कंदलीवीरुघोः स्त्रियामिति मेदिनी ।" रोदसी रोदस्यौ इति सांत-द्विवचनाते स्यातामेकयोक्सा भुमिद्यावौ द्वे अप्युच्यते। पृथगपि प्रयोगोऽस्ति। यदुक्तम्। रोदश्च रोदसी चापि दिवि भुमौ पृथक् पृथक्। सहपयोगे डप्यनयो रोदस्यावपि रोदसी इति । "रोदसीसव्ययमप्यस्ति । यदुक्तम् । द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ रोदसी रोदसीति चेति "॥ २२८ ॥ ज्वालायां भासि च दीप्तौ अचिः। भादित्रये ज्योतिः। भं नक्षत्रम्। द्योतः प्रकाशः। दृष्टिः कनीनिकामध्यभागः । "अमौ दिवाकरे च ज्योतिः पुंसि ।" आगः पापेऽपराघे च। "आगः स्यादेनोवद्ये मंताविति हैमः। "आदिना यौवनादि वयः ॥ २२९ ॥ पुरीषं गूनम् " वर्ची नपुंसकं रूपे विष्ठायामपि तेजिस । पुंसि चंद्रस्य तनय इति मेदिनी ।" उत्सवे तेजिस च महः । " गुणे गुणभेदे ।" स्त्रीणां पुष्पे आर्तवे च "रेणुपरागयोश्च रजः । अदंतो-उप्ययम्। रजोऽयं रजसा सार्धे स्त्रीपुष्पगुणधूलिष्वित्यजयः।" राह्वादि-त्रये च तमः। "पापे बोके च "॥ २३०॥ पद्ये गायत्र्यादिवृत्ते। अभिलापे

छंदः पद्येऽभिलाषे च तपः कृच्छादिकर्म च ॥
सहो बलं सहा मार्गी नमः खं श्रावणो नमाः॥ २३१॥
ओकः सद्याश्रयश्चौकाः पयः क्षीरं पर्योऽबु च ॥
ओजो दीप्तौ बले स्नोत इंद्रिये निम्नगारये ॥२३२॥
तेजः प्रभावे दीप्तौ च बले शुक्रेऽप्यतिश्चषु ॥
विद्वान् विदंश्व बीभत्सो हिंस्रेऽप्यतिशये त्वमी ॥ २३३॥
व्दिपशस्ययोज्यीयान् कनीयांस्तु युवाल्पयोः
वरीयांस्तू ह्वरयोः साधीयानसाधुबाढयोः॥ २३४॥
इति साताः॥ दलेऽपि बहं निवैधोपरागाकदियो ग्रहाः॥

इच्छायाम्। "छंदः पद्ये च वेदे च स्वैराचाराभिज्ञाषयोरिति मेदिनी।" कुच्छूं सांतपनादिव्रतम् । आदिना चांद्रायणादि । तपो लोकांतरेऽपि च । "धर्मे च तपः ।" वले सहः क्रीवम् । मार्गो मार्गशिषः। अत्र पुंसि । "सहो बले ज्योतिषि च पुंसि हेमंतमार्गयोरिति कोशांतरम्।" खमाकाशः। तत्र नभः क्रीबे । श्रावणे पुंसि । "नभो व्योम्नि नभो घाणे विसतंतौ पतद्भे । मावृषि श्रावणे इति हैमः " ॥ २३१ ॥ सद्य गृहम्। "ओकः अदंतोऽप्यम्। ओक उचः क इति निपातनात्।" आश्रय आश्रयमात्रम्। "ओकस्त्वाश्र-यमात्रे स्पादिति हैमः । ओजो दीप्तिमकावायोः । अव्छंभे वक्रे धातुतेनतीति हैमः । " इंद्रियनदीवेगयोः स्रोतः ॥ २३२ ॥ प्रभावादिचतुव्के तेजः । "तेज-क्तिवहेतसोर्वछे । नवनीते प्रभावेऽप्राविति हैमः । " अतः परं सांतसमाप्तिप-र्यंता वाच्यित्रंगाः । विदन् ज्ञाता । चकारादात्मज्ञोऽपि विद्वान् । विद्वाना-त्मविदि माज्ञे पंडिते चाभिषेयवदिति विश्वः । हिंसे कूरे । अपिशद्धाद्रसभेदे-डिप बीमत्सः । "वीभत्सो विक्रते क्रूरे रसे पार्थे घृणात्मनीति हैमः" ॥ २३३ ॥ अमी वक्ष्यमाणा ज्यायआदयः साधीयःपर्यताः सांता वृद्धा-दीनां वाढपर्यंतानां अतिशये क्रेयाः । अतिशयेन वृद्धे पशस्ये स्तृत्ये च ज्यायान् । अतिश्रायितयोर्युवालपयोः कनीयान्। ऊरुर्महान् वरः श्रेष्ठस्तयोराति-श्रायितयोर्वरीयान्। अतिशयेन साधुः साधीयान्। अतिशयितं बाढं साधीयः। अतिशायनेऽर्थे इष्ठत्रीयमुन्भ्यां इमे श्रद्धाः साधवः ॥ २३४ ॥ इति सांताः । अथ इांतानाइ ॥ दले पत्रे अपिश्रद्धात्पिच्छेऽपि बईम्। "बई तर्णे परीवारे कछापे इति हैमः। " निर्वेषादयो ग्रहाः। निर्वेष आग्रहविशेषः उपरागर्थ- द्वार्यापींड काथरसे निर्व्यूहो नागदंतके ॥ २३५॥
तुलासूत्रेऽश्वादिरस्मौ प्रयाहः प्रयहोऽपि च॥
पत्नीपीरजनादानमूलशापाः परियहाः ॥ २३६॥
दारेषु च गृहाः श्रोण्यामप्यामरोहो वरिक्वयाः॥
ट्यूहो हंदेऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यभीद्वक्तरतमोऽपहाः॥ २३५॥
परिच्छदे नृपाईऽथे परिबहीं॥ इति हाताः॥ ऽट्ययाः परे॥
आङीषदर्थेऽभिट्यामौ सीमार्थे धातुयोगजे॥ २३८॥

द्रिक्यहणम् । ग्रहो निग्रहनिर्वधग्रहणेषु रणोद्यमे । सुर्यादौ पूतनादौ च सैंहि-केयोपरागयोशित विश्वः ॥ द्वारि द्वारे । आपीडे देखरे । काथरसे कथितद्र-च्यरसे । नागदंतके गृहादिभित्तिस्थकी छद्वये निटर्यूहः ॥ २३५ ॥ इस्ते यहु-इत्वा तुल्या द्रव्यमुन्मीयते तत्तुलासूत्रं तत्र । अश्ववृषादिरदमौ च प्रग्राहम-ग्रही। "प्रग्राहः स्याचुलासूत्रे दृषादीनां च वंधने। प्रग्रहः किरणे भुजे। तुरु।सूत्रेडश्वादिरदमौ सुवर्णे इरिपादपे । वंधे वंद्यामिति हैमः । " परिजनः परिवारः। आदानं स्वीकारः "परिग्रहः कस्त्रे च मूस्स्वीकारयोरिप । कापथे परिवारे च राहुववलस्थभास्कर इसजयः "॥ २३६॥ दारेषु पत्न्याम्। दकारारस्याने गृहाः पुंभूमि । या वरस्ती उत्तमा स्त्री तस्याः श्रोण्यां व ट्या-मारोहः। यथा वरारोहा । अपिशव्दादवरोहे गजारोहे च । "आरोहो दैर्घ्य उच्छ्।ये द्वीव ट्यां मानभिद्यपि । आरोहणे गजारोहे इति हेमचंद्रः । " अदिकद्दाद्वणूहः स्याद्धरुविन्यासे । अहिर्वृत्रासुरे सर्पे "निर्माणतर्कयोश्च।" विक्षचंद्रसूर्यास्तमोपहाः। "जिने च तमोपहः"॥ २३७॥ नृपाईऽर्थे राज-योग्यद्रच्ये सितन्छत्रादौ।परिवर्हस्तु राजाईवस्तुन्यपि परिन्छद इति। "परिन बई: परिवार: ।" परेटतछ धर्व वश्यमाणा आङादिशब्दा अव्यया उच्यंते । अय्ययस्त्रणं तु । सद्दशं त्रिषु स्थिगेषु सर्वासु च विभिन्तिषु ॥ वचनेषु च सर्वेषु यन च्येति तद्च्ययभिति । तेषामत्र वर्गे उपन्यासस्तु पूर्ववन्नानार्थत्वात् । इति हाताः ॥ आस्त्रियस्ययं ईषदर्थादिचतुरके । तस्य सकारोऽनुदंघः । ईषदर्थे यथा । आपिंगलः ईपरिंपगल इसर्थः । अभिच्याप्ती यथा । आसःदहोकादापातालात्। सीमार्थे यथा । आस्मुद्रं राजदंडः । धातु-योगजे क्रियायोगजेऽर्थे यथा। आहरति "आक्रामतीःयादि"॥ २३८॥ आ प्रगृद्धः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपपीडयोः॥ पापकुत्सेषदर्थे कु धिङ् निर्भर्त्तनिंदयोः॥ २३९॥ चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये॥ स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे ठंघनेऽप्यति॥ २४०॥ स्वित्पश्चे च वितर्के च तु स्याद्वेदेऽवधारणे॥

यः प्रगृह्यसंज्ञकः आ इति निपातः सः स्मृतौ स्मर्णे वाक्ये वाक्यपूरणे च वर्तते। प्रगृह्यस्त्विच निसं प्रकृता वर्तते। तत्र स्मृतौ यथा। आ एवं किल तत्। वाक्ये तु आ एवं मन्यसे। "आ मगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽनुकंपायां समुचय इति मेदिनी।" सविसर्गस्त्वा इति यो निपातः स पीडायां कोपे च वर्तते। तत्र पीडायां यथा। आः शीतम्। कोपे यथा। आः पाप कि विकत्थसे । " आः स्मरणेऽपाकारणे कोपसंतापयोरपीति कोशांतरम् । " पापाद्यर्थत्रये कुशब्दः । पापे यथा । कुकर्म । कुत्सायां यथा । कापथः । ईषदर्थे यथा। कवोष्णम्। कु पापीयसि कुत्सायामीषदर्थे निवारण इति हैमः। " कु कुत्सायां निवारण इति विश्वः। " अपकारशब्दैर्भयोत्पादनं निर्भत्सेनम् । दोषाख्यानमात्रं निदा । निर्भत्सेने यथा । धिक् त्वां ताडना-ईमनध्ययनशीलम् । निंदायां यथा । धिक् परस्त्रीगामिनं पुरुषम् ॥ २३९ ॥ अन्वाचयाद्यर्थचतुष्के चशब्दः । अन्यतरस्यानुषंगिकत्वेऽन्वाचयः । तत्र यथा । भिक्षामट गां चानय । समाहारः समूहः । तत्र यथा । संज्ञा च परि-भाषा च संज्ञापरिभाषम्। मिलितानामन्त्रय इतरेतरयोगः। यथा घवश्च खदिरश्च धवखदिरौ । परस्परिनरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुचयः। तत्र यथा। ईश्वरं गुरुं च भजस्वेति। "च पादपूरणे पक्षांतरे हेतौ विनिश्चय इति त्रिकांडशेष:। " आशीराशीर्वाद:। तत्र यथा। स्वस्ति ते भूयात्। क्षेमे निरुपद्रवे यथा। स्वस्ति गच्छ। "पुण्ये यथा। स्वस्तिमान्स्वर्गमश्चते। आदिना स्वस्ति स्थान्मंगले पुण्येऽप्याशंसायामपि कचिदिति मेदिनी।" प्रकर्षे अति यथा। अत्युत्तमो विष्णुः। "अति प्रकर्षे छंघने भूशे स्तुतावसंप्रतिक्षेपेऽपीति हैमः। "अतिवेछं जलधितलम् ॥ २४० ॥ पश्च-वितर्कयोः स्वित् । प्रश्ने यथा । कि स्वित्कुशलमस्ति । वितर्को नानापक्षवि-मर्बाः। स यथा। सर्वेश्वरत्वं विष्णोराहोस्विष्छवस्य। " स्वित्पश्चे च वितर्के च सकृत्सहैकवारे चाप्याराहूरसमीपयोः ॥ २४१ ॥
प्रतीच्यां चरमे पश्चादुताप्यर्थविकल्पयोः ॥
पुनःसहार्थयोः शश्वत्साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः ॥ २४२ ॥
खेदानुकंपासंतोषविस्मयामंत्रणे बैत ॥
हंत हर्षेऽनुकंपायां वाक्यारंभविषादयोः ॥ २४३ ॥
प्रति प्रतिनिधौ वीष्सालक्षणादौ प्रयोगतः ॥

तथैव पादपूरण इति मेदिनी ।" भेदावधारणयोस्तुशब्दो यथा । क्षीरान्मांसं तु पुष्टिकृत्। शिष्टैर्मतं तु तद्युक्तम्। "तु पादपूरणे भेदे समुचयेऽवधारणे। पक्षांतरे नियोगे च प्रश्नंसायां विनिग्रह इति मेदिनी । " सहार्थे एकवारे च सकृत् यथा । सकुदांति । सकुदांप कुर्याद्मयाश्राद्धम् । दूरे "आरात्" यथा । आराच्छत्रोः सदा वसेत्। समीपे तु सखायं स्थापयेदारात्॥ २४१॥ प्रती च्यां पश्चिमदिशि । चरमें इसे च पश्चात् । यथा । "पश्चादस्तंगतो रविः । पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी । "अपिशब्दस्यार्थः समुचयस्तत्र विकल्पे चोत-शब्दो यथा । उत भीम उतार्जुनः । विष्णुरुत शिवः सेव्यः । "उत मश्रवि-तर्कयोः । समुचये विकल्पे चेति हैमः । अजयस्तु उतापी द्रौ च बाढार्था-विति।" पुनर्थे पौनःपुन्ये सहार्थे च शश्वत्। यथा शश्वद्विष्णुं स्मरेत्। शिष्यैः शश्रद्भतो गुरुः । "शश्रदस्यादात्ममश्रे च मंगले । पुराकल्पे सदार्थे च पुनरर्थे च दृत्रयत इति मेदिनी । अजयस्तु शश्वत्सहसदार्थयोरित्याह । भाश्वत्सह पुनर्नित्य इति हैमश्च।" प्रत्यक्षे तुल्ये च साक्षात्। यथा। साक्षात् दृष्टो गया हरिः। साक्षाछ्रह्मीरियं वधूः ॥ २४२ ॥ खेदाद्यर्थपंचके वत । यथा। अहो बत महत्कष्टमिति। बत निःस्वोऽसि। बत पतिरालिगितः। अहो बतायं ध्रुव आप देवम् । एहि वत सखे । "वतेत्यव्ययं दंत्योष्ठचादी-सजयः। " हर्षादिचतुष्के हंतशब्दः। "हर्षे यथा। हंत लाभः शतगुणः। अनुकंपायां यथा। इंत दीनो रक्षितव्यः।" वाक्यारंभे यथा। इंत ते कथिय-ष्यामि । "विषादे यथा । इंत जातमजातारेः प्रथमेन त्वयाऽरिणा । इंत दानेऽ-नुकंपायां वाक्यारंभविषादयोः। निश्चये च ममोदे चेति हैमः "॥ २४३॥ यो मुख्येन सट्याः मतिनिधिस्तत्र मतिशब्दो यथा । अभिमन्युं मति परीक्षित्। वीप्ता ज्यामुमिच्छा तत्र यथा। तीर्थं तीर्थं पति गच्छति। छक्षणायां यथा। वृक्षशाखां मतिविद्योतते विद्युत्। आदिना इत्थंभूताख्यानादौ।मयोगत इति शिष्टमयागाने-

इति हेतुमकरणप्रकाशाँदिसमाप्तिषु ॥ २४४ ॥ प्राच्यां पुरस्तात्प्रथमे पुरार्थेऽग्रत इत्यिप ॥ यावत्तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे ॥ २४५ ॥ मंगलानंतरारंभपश्चकात्स्न्येष्वथो अथ ॥ वृथा निरर्थकाविध्योर्नानाऽनेकोभयार्थयोः॥२४६ ॥

सारेण मतिवाब्दस्य मक्षेपः "मतीत्यंभूतभागयोः । मतिदाने मतिनिधौ वीप्साळक्षणयोरपीति हैमः । " हेत्वर्थे इतिशब्दो यथा। रामो इंतीति रावणः पलायते । प्रकरणं प्रकारः । यथा विषक्षत्रियविद्शुदा इति वर्णाः । प्रकाशे यथा । इति पाणिनिः । पाणिनिश्च हो छोके प्रकाशते इत्पर्थः । " प्रकर्ष इति पाठः ।" आदिशब्दादेवमर्थे । यथा । क्रमाद्मुं नारद इस-बोधि । समाप्ताववसाने यथा । धर्ममाचरेदिति । "इति स्वक्षे सात्रिध्ये विवक्षानियमेऽपि च । हेतौ प्रकारप्रत्यक्षपकर्षे व्ववधारणे । एवमर्थे समाप्तौ स्यादिति हैमः "॥ २४४॥ माच्याद्यर्थचतुष्के पुरस्तात् । माच्यां पूर्व-दिशि । प्रथमे यथा । पुरस्ता हुं क्ते । पुरार्थे इतीते यथा । पुरस्ताद्वासो इभूत् । अग्रतोऽग्रे यथा । पुरस्तात्पुस्तकम् । यद्वाग्रत इसपि शब्दः पाच्याद्यर्थे स्यात् । साकल्यादौ यावत्तावच्छब्दौ यथा । यावद्ततं तावद्भुक्तम् । अवधौ यथा । मूलाच्छाखां यावत्पकां हः। माने परिमाणे यथा। यावतस्वर्णे तावद्रजतम्। अवधारणे निश्चये यथा। श्रोत्रियं तावदामंत्रयस्व। "यावत्कास्न्येंऽवधारणे। श्रांसायां परिच्छेदे मानाधिकारसंभ्रमे । पक्षांतरे चेति मेदिनी" ॥ २४५ ॥ अथो अथ इमौ शब्दौ मंगलादिषु । मंगले यथा । अथातो ब्रह्मजिज्ञासा । अनंतरे यथा । स्नानं कृत्वाऽथ भुंजीत । आरंभे यथा । अथ शब्दानुशासनं छिख्यते । प्रश्ने यथा । अथ वक्तुं समर्थोऽसि । कात्स्न्ये यथा । अय घातू-न्द्रमः। "अथो अथ समुचये। मंगले संश्वारंभाधिकारानंतरेषु च। अन्दा-देशे प्रतिज्ञायां प्रश्नसाकल्ययोरपीति हैमः। " निर्थके वृथा । यथा । वृथा दुग्घोऽनड्वान् । अविधौ विधिहीने वृथा । यथा । वृथा दानम् । " वृथा निष्कारणे वंध्ये वृथा स्याद्विधिवर्जित इति विश्वः।" अनेकार्थे नानाशब्दो यथा। नानाविधा जनाः। चभयार्थे यथा। नानाविधं न सज्जेतः। "नानवि-नीभयानेकार्थेष्विति हेमचंद्रः"॥ २४६॥ पृच्छायां यथा। को नु घावति। नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु ॥
प्रश्नावधारणाऽनुज्ञानुनयामंत्रणे ननु ॥ २४७ ॥
गर्हासमुचयप्रश्नशंकासंभावनास्विप ॥
उपमायां विकल्पे वा सामि त्वधे जुगुप्सिते ॥ २४८ ॥
अमा सह समीपे च कं वारिणि च मूर्धिन ॥
इवेत्थमर्थयोरेवं नृनं तर्केऽर्थनिश्चये ॥ २४९ ॥
तूष्णीमर्थे सुखे जोषं किं पृच्छायां जुगुप्सने ॥

विकरपे यथा। अयं भीमो नु धर्मो नु । "नु प्रश्नेडनुनयेऽतीतार्थे विकरप-वितर्कयोरिति हैमः । पश्चादर्थे साददयार्थे चानु ।" पश्चादर्थे यथा । रथम-नुगच्छति । साद्द्रये यथा । ज्येष्ठं अनुकरोति । "अनु लक्षणवीप्सेत्थंभूतभा-गेषु सन्निधौ। साद्द्यायामहीनेषु पश्चादर्थसहार्थयोति हैमः। " प्रशादिपं-चके ननु। प्रश्ने यथा। ननु किमेतत्। अवधारणे यथा। नन्वयं योगी। अनुज्ञायां यथा । ननु गच्छ । अनुनयः सांत्वनम् । ननु कोपं मुंच द्यां कुरु । आमंत्रणं संबोधनम् । ननु राजन्। "नन्वाक्षेपे परिप्रश्ने प्रत्युक्ताववधारणे । वाक्यारंभे-उप्यनुनयामंत्रणानु इयोरपीति हैमः" ॥ २४७ ॥ गहादिपंचके क्रमादिपशब्दो यथा । अपि सिचेत्पलांडुम् । स्त्रियं पालय पुत्रमपि । अपि जानासि किंचि॰ त्त्वम् । अपि चोरो भवेत् । आपि स्थाणुं जयेद्रामः । युक्तपदार्थे कामचार-क्रियासु च अपिशब्दः। उपमाविकल्पयोर्वाशब्दः स्यात्। उपमायां यथा । आशीविषो वा संक्रुद्धः । विकल्पे यथा । शिवं वा यदि वा विष्णुम् । "वा स्याद्विक ल्पोपमयोरेवार्थे च समुचय इति विश्वः । " अर्थे सामि यथा । सामि संमिताक्षी । जुगुप्सिते यथा । सामि क्रतमकल्याणकारि ॥ २४८ ॥ सहार्थेऽमा यथा। पुत्रेणामा भुंक्ते। समीपे यथा। अमात्यः समीपवर्ती-त्यर्थः। अमांतिकसहार्थयोरिति कोशांतरे च । कं शिरः सुखवारिष्विति मेदिनी। इवार्थे इत्थमर्थे च एवंशब्दो यथा। अग्निरेवं द्विजः अग्निरिवेत्यर्थः। इत्यमर्थे प्रकारे। एवंवादिनि देवषौं। " एवं प्रकारोपमयोरंगीकारेऽवधारणे इति भरणि हेमचंद्रौ । तर्के नूनं यथा । नूनमयमतियज्वनां मियः । अर्थनिश्रये यथा। क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं पपन्ने।" नूनं निश्चिततर्कयोरिति विश्वः॥ २४९॥ तूष्णी-मर्थे भौने यथा। जोषं तिष्ठ। "सुखे यथा। जोषमासीत वर्षासु। "जोषं सुखे

नाम प्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुत्सने ॥ २५० ॥ अलं भूषणपर्याप्रिशक्तिवारणवाचकम् ॥ हुं वितर्के परिप्रश्ने समयांतिकमध्ययोः ॥ २५१ ॥ पुनरप्रथमे भेदे निर्निश्चयनिषधयोः ॥ स्यात्प्रबंधे चिरातीते निकटागामिके पुरा ॥ २५२ ॥

स्तुतौ । मौनलंघनयोश्चापीति हैमः।" पृच्छायां किम्। यथा। "किमाद्रिये-रन् रसिकाः कृतिं ते।" जुगुप्सने किम्। यथा। स किराजा यः मजां न रक्षति । " कि वितर्के परिपक्षे क्षेपनिदामकारयोरिति विश्वः ।" माका-क्यादिपंचके नामशब्दः। प्राकाक्यं प्रसिद्धिः। यथा हिमालयो नाम नगा-धिराजः । संभाव्ये कथंचिद्र्ये यथा । भविष्यति युद्धं नाम । क्रोधे यथा । मम वैरी रावणो नाम पापः। उपगमः सद्वेषांगीकारः। यथा। शत्रोः सकाशाद्रुद्धाति नाम । कुत्सने यथा । को नामायं पछपति मे विश्वतः समा-याम्। "नाम कोपेडभ्युपगमे विस्मये स्मरणेडिप च। संभाव्यकुत्सामाका-इयविकल्पेष्वपि दृश्यत इति मेदिनी" ॥ २५० ॥ भूषणमळंकारः । पर्याप्तिः परिपूर्णता । शक्तिः सामर्थम् । वारणं चैतदर्थेऽ छंशब्दः । क्रमेण यथा । अछंकृतः शिशुः । अछं भुक्तवान् । अछं मछो मछाय । अछं महीपाछ तव श्रमेण । " अलं निरर्थके इार्त हैमः । " वितर्कपरिपश्रयोर्द्धकारः । वितर्के हुं जलं मृगतृष्णा हुम्। परिमश्ने हुं देवदत्तोऽयम्। "हुं वितर्के चानुमताविति त्रिकांडशेषः।" हुं वितर्के परिमक्षे हुं रुषोक्त्यनुनीतिष्विति विश्वः। "हुं वितर्के परिमश्ने हुं लब्जायां निवारणे इति हैमः।" समीपमध्ययोः समया। सभीपे यथा। समया पत्तनं नदी। मध्ये यथा। समया शैलयो-र्जामः ॥ २५१ ॥ प्रथमाभावे यथा । पुनरुक्तम् । भेदे यथा । कि पुनर्ज्ञा-ह्मणाः पुण्याः। " पुनरप्रथमे मतम्। अधिकारे च भेदे च तथा पक्षांत-रेऽपि चोति मेदिनी।" निश्चये निर्यथा। निरुक्तम् । निषेधे निर्धनो राजा। " निर्निश्चये क्रांताचर्ये निःशेषप्रतिषेधयोरिति हैमः। " प्रबंधा-दिषु पुराश्चन्दः। प्रबंधे यथा। पुराधीते। अविरतमपाठीदिसर्थः। चिरं-तनम् । पुराणमिति यावत् । तत्र यथा । पुरातनम् । अतीतं भूतम् । निकटः सामिहितः । आगामिकं भावि । पुरा पुराणे निकटे प्रवंधातीतभाविष्विति विश्वमेदिन्यौ ॥ २५२ ॥ ऊररीसेको दीर्घादिः शब्दः । उररीसपरो उर्पूरी चोररी च विस्तारं अशिकृती त्रयम् ॥
स्वर्गे परे च लोके स्वर्वार्तासंभाव्ययोः किल ॥ २५३ ॥
निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनये खलु ॥
समीपोभयतः शीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभितः ॥ २५४ ॥
नामपाकाश्ययोः पादुर्मिथोऽन्योन्यं रहस्यि ॥
तिरों ऽतर्थी तिर्यगर्थे हा विषादशुगर्तिषु ॥ २५५ ॥
अहहेत्यद्रुते खेदे हि हेताववधारणे॥इति नानार्थवर्गः॥३॥

इस्वादिरिति भेदान्न द्विरुक्तिः । विस्तारें डगीकृतौ च ऊरर्यादित्रयम्। यथा ऊररी करोतीखादि । स्वः स्वर्गे यथा । स्वर्णद्यां स्नाति नारदः । परे इति छोकविशेषण्म्। प्रे छोके यथा। स्वर्गतस्य किया कार्या पुत्रैः प्रमभिक्ततः । स्वः स्वर्गपरलोकयोरिति विश्वः । वार्तायां यथा । जघान कंसं किछ वासुदेवः । संभाव्यं संभावनीयम् । तत्र यथा । गुरुन्किछातिशेते शिष्यः । किल्रशब्दस्तु वार्तायां संभाव्यानुनयार्थयोरिति विश्वः । किल् संभाव्यवार्तयोः । हेत्वरुच्योरलोके चेति हैमः ॥ २५३ ॥ निषेधे खलु यथा । खु रुदित्वा । वाक्यालंकारे वाक्यभूषायाम् । एतत्ख्लाहुः । जिज्ञासायां यथा। ललु जानासि। अनुनये यथा। देहि ललु वाचकम्। "ललु स्याद्वा-क्यभूषायां जिज्ञासायां च सांत्वने ॥ वीप्सामाननिषेधेषु पूरणे पदवाक्ययो-रिति मेदिनी।" समीपादिपंचके ऽभितः। समीपे यथा। वाराणसीमभितः भागीरथी। उभयत इत्युभयार्थे यथा। अभितः कुरु चामरौ। शीघार्थे यथा। अभितोऽधीष्व । साकल्ये यथा । अभितो वनदाहः । अभिमुले यथा। अभितो हिंसको हंति मामेव परिधावति ॥२५४॥ नाम्नि माकाइये च मादुः। नाम्नि यथा । प्रादुरासीचक्रपाणिः । प्राकाइये यथा । प्रादुर्वेद्धिर्भविष्यति । अन्योन्यार्थे मिथो यथा । वासिष्ठकौंडिन्यमैत्रावरुणानां मिथो न विवाहः। रहिस मिथो यथा। मिथो मंत्रयते। मिथोऽन्योन्यं मिथो रह इति विश्वः। अंतर्घाने तिर्यगर्थे च तिरः । अंतर्घाने यथा । तिरोभूयास्ते । तिर्यगर्थे यथा तिरोवर्तते चंद्रः। विषादाद्यर्थत्रये हाकारः। विषादे यथा। हा रमणीयो गतः कालः। श्रुचि कोके। यथा। हा राम वनं गतोऽसि। अतौ पीडायां यथा। हा हतोऽस्मीति। "कुत्सार्थे च हा बाब्दः"॥ २५५॥ अद्भुते यथा। अहह बुद्धिमकर्षो राज्ञः। लेदे यथा। अहह नीतो द्यूतेन मया

चिरायचिररात्रायचिरस्याद्याश्चिरार्थकाः ॥
मुद्धः पुनःपुनः शश्चदभीक्षणमसकृत्समाः ॥ १ ॥
स्नाक् झटित्यंजसाह्नाय दाङ् मंक्षु सपदि द्वते ।
बलवत्सुष्ठु किमुत स्वत्यतीव च निर्भरे ॥ २ ॥
पृथिग्वनांतरेणर्ते हिरुङ् नाना च वर्जने ॥

कालः। " अहहा दीर्घातमाप । अत्र किप्। अहहेत्यद्भुते खेदे परिहेशमक-र्षयोः । संवोधनेऽपीति मेदिनी। " हेतौ कारणे हि । यथा। अग्निरत्रास्ति घूमो हि दृश्यते । अवधारणे निश्चये यथा । चंद्रो हि श्रीतः । हि पादपूरणे हेतौ विशेषेऽप्यवधारणे । प्रक्षे हेत्वपदेशे च संभ्रमास्ययोरपीति मेदिनी । दीर्घातपाठोऽप्यस्ति । ही दुःखहेतावाख्यातो विषादे विस्मयेऽपि चेति॥ इति नानार्थवर्गः ॥ ३ ॥ चिराय चिररात्राय चिरस्य एते निपाता आद्या येषाँ ते तथा। आद्यशब्दाचिरेण चिरात् चिरं इति पद् चिरार्थकाः । दीर्घका-छस्य वाचका इसर्थः। "क्रमेणोदाहरणानि। यथा। चिराय संतर्प्य समि-द्भिरित्रम् । चिररात्राय संचितम् । चिरस्य दृष्टैव मृतोत्थितेव । चिरेण नामि प्रथमोद्विद्वः । चिरात्सुतस्पर्शरसङ्गतां ययौ । स चिरं तपिस स्थितः । मुद्दुः पुनःपुनः शश्वत् अभीक्ष्णं असकृत् एते पंच समाः अर्थतस्तुल्याः । यथा । मुहुः पश्यसि कौतेय । आगच्छति पुनःपुनः । वन्यवृत्तिमिमां शश्वत्। अभीक्षणमञ्जूष्णतयाऽतिदुर्गमम् । असक्रक्जलपानाच सक्रतांवूलचर्णात् । अजयस्तु । अभीक्ष्णशब्दमनव्ययमप्याह । अभीक्ष्णं तु पौनःपुन्ये सर्वदार्थे चं दृश्यत इत्यनव्ययमकरणे पाठात् ॥ १ ॥ स्नाक् झटिबि अंजसा अहाय द्राक् मंश्रु सपाद एते सप्त द्वते बीघे । यथा । स्नाग वयो याति देहिनाम् । वृक्षं झटित्यारुरोह । अंजसा याति तुरगः । अहाय सूर्येण तमो निरस्तम् । द्राक् भविष्याते सुखं तव भिये । मंश्च ह्यपादि सरितः पटछेरलीनाम् । वच-सस्तस्य सपदि क्रिया केवछमुत्तरम् । वछवत् सुष्ठु किमुत सु अति अतीव षद निर्भरे अतिशये। यथा। पुनर्वशित्वा वलवन्निगृह्य । सुष्ठु पीतं मया घृतम् । किमुतावर्द्धत क्षेत्रम् । अतिवृष्टिः । अतीव शोभते राजा ॥ २ ॥ पृथक् विना अंतरेण ऋते हिरुक् नाना एते षट् वर्जने । यथा । किचिद्दत्वा पृथक क्रिया। क्षणमप्युत्सहते न मां विना। अंतरेण सुतं नास्ति सुखं संसा- यत्तवतस्ततो हतावसाकल्ये तु चिद्यन ॥ ३ ॥ कदाचिजातु सार्धे तु साकं सत्रा समं सह ॥ आनुकूल्यार्थकं प्राध्वं व्यर्थके तु वृथा मुधा ॥ ४ ॥ आहो उताहो किमुत विकल्पे किं किमूत च ॥ तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजने स्वति ॥ ५ ॥ दिवाहोत्यथ देशा च नक्तं च रजनाविति ॥ तिर्थगर्थे साचि तिरोऽप्यथ संबोधनार्थकाः ॥ ६ ॥ स्युः प्याद् पाडंग हे हे भोः समया निकषा हिरुक्र ॥

रिणां भावे । ऋते पुण्यात्स्वर्गतिर्ने । हिरुक् कर्म न मोक्षः स्पात् । विष्णुं नानां मोक्षदो नास्ति देवः । यत् तत् यतः ततः चत्त्रारि हेतौ कारणे । यथा । यन रम्यं तरास्त्रभयः । तदिदं परिरक्ष शोभने । यतो गंगांभिति स्तातः । ततो निष्करमपो नरः । चित् चन द्वयं असाकरपे । यथा काश्चित् । कंचन ॥ ३ ॥ कदाचित् जातु द्वे किंनिश्वित्काले । स्मृतिः कदाचित् भवति । ज्ञानं ते जातु सूत्तमम्। सार्ध साकं सत्रा समं सइ पंचकं सहेत्यथे। यथा। सार्धे दानववैरिणा । पत्न्या साकं षतिर्भुक्ते । सत्रा कळत्रेण सुलं समश्चते । समं वधूभिस्तरुणा रमंते । निश्वासधूमं सह रत्नभाभिः । प्राध्विमिलेकमानु-कूल्ये। वृथा मुघा द्वे व्यर्थके। यथा। वृथा पुष्टः। बुघा मुघा भ्रतं अत्र ॥ ४॥ आहो उताहो किमुत कि किमु उत पर्विकल्पे। "यथा। देव आहो गंधर्वः । उताहो ब्रह्म चोच्यते । कियुत त्वं शिवो ब्रह्मा । स्थाणुरयं कि पुरुषः । गृहं किमु वनं गतः । विष्णुहत शिवः सेव्यः । " तु हि च स्म इ वै षट् श्लोकचरणपूर्णतायाम्। "यथा। रामस्तु छक्ष्मणं प्राह। अई हि यास्ये नगरम्। स च पाइ च राजानम्। मया स्म अकतम्। स इ तं पाइ छक्ष्मणः । तेन वै इतः । " सु अति द्वे पूजने । "सु स्तुतम् । अत्युत्तमः " ॥ ५॥ अहीसर्थे दिवाशब्दः। दोषा नक्तं द्वे रात्राविसर्थे। "यया। चोराश्च दोषा ययुः । नक्तं गृहस्थो भुंजीत ।" साचि तिरः द्वे तिर्थगर्थे । "कृतं साचि धनुस्तेन। तिरोगत्वा समीक्षेत"॥ ६॥ प्याद् पाद् अंग हे है भोः एते षर् संबो-धनार्थकाः स्युः । "यथा। प्याद् भीम यहं रक्षस्व। एवं पाडित्यादि।" समया निक्षा हिरुक् त्रयं सामीप्ये। यथा ग्रानं सनया। त्रिडंट्य लंकां निक्रश हिन- अतर्किते तु सहसा स्यात्पुरः पुरतोऽग्रतः ॥ ७ ॥
स्वाहा देवहविदिनि श्रोषद् वौषद् वषद् स्वधा ॥
किंचिदीषन्मनागल्पे प्रत्यामुत्र भवांतरे ॥ ८ ॥
व वा यथा तथेवैवं साम्येऽहो ही च विस्मये ॥
मौने तु तूष्णीं तुष्णीकां सद्यः सपदि तत्क्षणे ॥ ९ ॥
दिष्ट्या समुपजोषं चेत्यानंदेऽथांतरेऽतरा ॥
अंतरेण च मध्ये स्युः प्रसद्य तु हठार्थकम् ॥ १० ॥

ष्यति "पर्वतस्य हिरुक् नदी।" सहसेत्येकमतिकते। यथा। दिवः प्रसूनं सहसा पपात । सहसा विद्धीत न क्रियाम् । पुरः पुरतः अग्रतः त्रयमग्रे इत्यर्थे । "यथा । पुरः पत्रयसि कि बाले । पुरतः स्थाप्य सर्वेशम् । लेखः अत्यधिनोऽग्रतः "॥ ७॥ स्वाहा श्रौषट् वौषट् वषट् स्वघा पंचैते देवेभ्यो इविद्निविशेषे प्रयुज्यंते। तत्र पितृदाने स्वधाशब्दः प्रसिद्धः। किचित् ईपत् मनाक् त्रयमल्पे । "यथा । किंचिद्विकसितं सुमम् । ईपदुष्णं पयः पिव । मनाक् विहस्य संतुष्टः । " प्रेत्य अमुत्र द्वयं जन्मांतरे । "यथा । प्रेत्य स्वर्गे महीयते । इह चामुत्र च फलम्" ॥८॥ व वा यथा तथा इव एवं षद् साम्ये । तत्र वश्बदो यथा । शात्रवं व वपुर्यशः । "मणी वोष्ट्रस्य छंवेते मियौ वत्सतरी ममेत्यत्र इवार्थे वशब्दो वाशब्दो वा बोध्य इति कौमुद्यामुक्तम्। यथा बुभुक्षितस्यान्नं तथैवार्तस्य चैषधम् । इंदुरिंदुरिव श्रीमान् । अग्निरेवं द्विजः । वं प्रचेतिस जानीयादिवार्थे तु तद्व्ययमिति मेदिन्यादिः । अतो "व वा यथा तथा "-इसादिमनोरमोक्तः पाठः साधुः। "न तुवद्वायथेसादिः। अपत्यादि-पर्यायमध्येऽण्फिञादीनामनुक्तेश्च । अहो ही द्वे विस्मये । यथा । अहो क्रपमहो सन्वम् । ही विस्मयविषादयोरिति विश्वः । तूर्व्णी तूर्व्णीकाम् । " यथा। तूर्वणीं स्थित्वा क्षणं भूयः। तूर्वणीकां जलमध्यगः।" सद्यः सपिद द्वे तत्काले । " यथा । सद्यो इतः समुत्तस्यौ । शत्रुं जवान सपिद्" ॥ ९ ॥ दिष्टचा समुपजोषं द्वे आंनदे । यथा । दिष्टचा ते दर्शनं कांते । समुपजोषं भूयात् । अंतरे अंतरा अंतरेण त्रीणि मध्ये स्युः । यथा । अनयोरंतरे तिष्ठ । त्वां मां चांतरा अंतरेण वा कमंडलुः । प्रसद्धेसे इठार्थकम् ॥ १० ॥ युक्त द्वे सांप्रतं स्थानेऽभीक्षणं शश्वदनारते ॥
अभावे नहानो नापि मास्म मार्छ च वारणे ॥ ११ ॥
पक्षांतरे चेद्यीद च तत्त्वे त्वद्धांऽजसा द्वयम् ॥
पाकाक्ष्ये पादुराविः स्यादोमेवं परमं मते ॥ १२ ॥
समंततस्तु परितः सर्वतौ विष्वगित्यपि ॥
अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च ॥ १३ ॥

सांप्रतं स्थाने द्वयं युक्ते । यथा । स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् । न युक्तिमत्यर्थः । "क्रमशो विच्म सांप्रतमिति वा।" स्थाने हृषीकेश तव प्रकीत्या । अभीक्ष्णं बाक्वत् द्वयं अनारते अजस्रे। "अभीक्ष्णमुष्णैरपि तस्य सोष्मणः । शश्व-त्कालः । " नहि अ नो न चत्वारि अभावे । "यथा । नहि स्वात्मारामं विष-यमृगतृष्णा भ्रमयति । अ राजदैविकं नष्टम् । नो चक्री कि कुछाछः । न मे किंचन दह्यति। " अ स्यादभावे स्वल्पार्थे इति विश्वः। मास्म मा अलं त्रयं वारणे। यथा। मास्म कार्षीरिदं पुत्र। मा कुरु। अलं महीपाल तव श्रमेण ॥ ११ ॥ चेत् यदि द्वयं पक्षांतरे । "यथा । ससं चेत्तपसा च कि शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम्।" अद्धा अंजसा द्वे तस्वार्थे। यदि स्त्रैणं देवी यमनिरतदेहार्धघटनादवैति त्वामद्धा । "अंजसेति रुरुधुः कुचग्रहैः ।" मादुः आविः द्वयं माकाश्ये स्पष्टत्वे । यथा। मादुरासीत्। " आविर्वभूव ।" ओं एवं परमं त्रयं मते अंगीकारे । "यथा । ओमित्युक्तवतोऽथ शार्ङ्गिणः । एवं यदाह भगवान् । परमित्युक्त्वा । " ओमिसनुमते मोक्तं प्रवणे चाप्युपक्रमे इति विश्वः । एवं प्रकारोपमयोरंगीकारेऽवधारण इति च ॥ १२ ॥ समंततः परितः सर्वतः विष्वक् चत्वारि सर्वत इसर्थे। "समंततो वर्षति मेघः। आयांति परितः श्रियः । सर्वतो वाति पवनः । विष्वक् पतंति किरणाः । " अका-मानुमतौ अनिच्छयानुमतौ काममिसेकम्। "त्वं हनिष्यास चेत्कामम्। कामं कर्णातविश्रांते विशाले तस्य छोचने। कामं प्रकामेऽनुमतावसुयानुगमेऽपि चोति हैमविश्वमकाशौ।" अस्यापूर्वकस्वीकारे अस्त्विसेकम्। यथा। तथा-विधस्तावद्शेषमस्तु नः।" चकारात्काममिसपि। "अस्तु स्यादभ्यनुज्ञानेऽसू-यांगीकारयोरपीति मेदिनी "॥ १३॥ निन्वसेकं विरोधोक्तौ। "यथा ननु ननु च स्पादिरोधोक्तौ कचित्कामप्रवेदने ॥
निःषमं दुःषमं गर्ही यथास्वं तु यथायथम् ॥ १४ ॥
मृषा मिथ्या च वितथे यथार्थं तु यथातथम् ॥
स्पुरेवं तु पुनर्वेवेत्यवधारणवाचकाः ॥ १५ ॥
प्रागतीतार्थकं नूनमवस्यं निश्चये द्वयम्
संवद्वर्षेऽवरे त्वर्वागामेवं स्वयमात्मना ॥ १६ ॥
अल्पे नीचैर्महत्युचैः प्रायो भूम्न्यद्वते शनैः ॥
सना नित्ये बहिर्बाह्ये स्मातीतेऽस्तमदर्शने ॥ १७ ॥

एवं मन्यसे तर्हि किमपि न स्यात्। " किचिदिसेकं काममवेदने इष्टपरि-पश्चे। इच्छाया आख्याने वा। "यथा कच्चिज्जीवति मे माता। निःषमम् दुःषमम् द्वे निद्ये । यथा । निःषमं विकत मे मूर्वः । दुःषमं वर्तते वधूः । " यथास्वं यथायथं द्वे यथायोग्यमिसर्थे । " यथास्वमाश्रमे च के । यथायथं फलायंते "॥ १४॥ मृषा मिथ्या द्वे वित्ये अससे। " उच्छायसौंदर्यगुणा मृषोद्याः । मिथ्योक्तं त्वया । " यथार्थं यथातथं द्वयं सस्रे । " यथा । यथार्थ-मुक्तं नान्यत् । गुरुर्यथातथं विकत् । तथाशब्दस्तथशब्दो वा ससार्थः । " एवं तु पुनः वै वा पंच निश्चयार्थकाः स्युः। " यथा। एवमेव यथा माइ। रावणं तु दुरात्मानमवधीद्राघवः प्रभुः। " पुनर्व्यासो वै धर्मज्ञः। वैवेसत्र वा एवेति वा छेदः ॥ १५॥ प्रागित्येकं अतीतार्थकम्। यथा प्राकृमे । नूनं अवश्यं द्वयं निश्चिते । नूनं शरणं पपना । "अवश्यं यातारश्चिरतरमुपित्वापि विषयाः।" नूनं निश्चिततर्कयोरिति विश्वः। संवदिसेकं वर्षे । यथा प्रभ-वाख्या संवत्। अर्वागित्येकं अवरे। "कुछे ऋतुत्रयादर्वाक् मंडनान तु मुंड-नम्। " आं एवं द्वयं अंगीकारे। यथा आं कुर्मः। " एवं कुर्मः। " स्वय-मिसेकं आत्मनेसर्थे ॥ १६ ॥ नीचैरित्येकमल्पे । " तथापि नीचैर्विनयाददू-इयत । " उच्चैरित्येकं महित । "यथा । शृंगारमुचैगिरेरिदम् । प्राय इति भूम्नि बाहुल्ये। यथा। पायो नववधूः कांतम्। शनैरिति अद्भुते मांद्ये। यथा। शनैयाति पिपीलिका। सनेसेकं नित्ये। यथा सनातनः। बहिरिति वाह्ये। " यथा निष्कासितो बहिर्ग्रामात्। " स्मेसतीते। यथा विकत स्म व्यासः। अस्तमिति दर्शनाभावे। यथा । सायमस्तमितो रविः॥ १७॥ अस्तीति सत्त्वे। यथा। अस्ति परलोक इति मतिर्यस्य स आस्तिकः। "रुषो- अस्ति सत्त्वे रुषोक्तावु ऊं प्रश्ने उनुनये त्विय ॥ हुं तर्के स्यादुषा रात्रेरवसाने नमो नतौ ॥ १८ ॥ पुनरर्थे उग निंदायां दुष्ठु सुष्ठु प्रशंसने ॥ (१) सायं साये प्रगे प्रातः प्रभाते निकषां उतिके ॥ १९ ॥ परुत्परायेषमो उन्दे पूर्वे पूर्वतरे यति ॥

क्तौ कोपेनोक्तौ छ । यथा । छ आगतः शत्रुः । उ संवोधनरोषोक्त्योरनुकं-पानियोगयोः । पदपूरणे च पादपूरणेऽपि च दृश्यत इति मेदनी ।" अमिति मुक्ते । ऊं गच्छिस वहिर्धव । इस्वपाठे जीमत्यपि । कषोक्तावूं उं मुक्ते इति पाठांतरम्। हूं प्रश्ने इत्यपि पाठः। अयीखनुनये सांत्वने। " यथा। अयि क्रियार्थ मुलभं समित्कुशम् । अयि वद राघव तथ्यम्।" हुमिति तर्के। "स्याचेरिंक हुं प्रपद्यते।" उपेति रात्रेरवसाने। यथा। उपातनो वायुः। नमः प्रणामे । " नमो ब्रह्मण्यदेवाय " ॥ १८ ॥ अंगेति पुनरर्थे । यथा । मूर्खोऽपि नावमन्यते किमंग विद्वान् । किं पुनिरत्यर्थः । दुष्ठु निद्याम् । यथा। दुष्टु खलत्वम्। सुष्टु पशंसने। यथा सुष्टु काव्यम्। सायमिति साय दिनांते । यथा । सायं संध्यामुपासिष्ये । प्रगे पातः द्वे प्रभाते । ''यथा । मगे नृपाणामथ तोरणाद्वहिः । यः पठेत्प्रातरुत्थाय । " निकषेति समीपार्थे ॥ १९ ॥ पूर्वेडब्दे गते वर्षे परुदिसेकम् । पूर्वतरे गतवर्षात्पूर्ववर्षे परारीसे-कम्। यति वर्तमानेऽब्दे ऐषम इत्येकम् । "त्रयाणां यथा। परारि गतः कांतः । परुन्नागत ऐषमोऽपि नागतः ।" यतीति शत्रंतस्येणः सप्तम्या रूपम्। अत्राह्मि अस्मिन्नहनीसर्थे अद्यशब्दः"। "यथा। अद्य गंतुं न शक्रोमि।" अथ पूर्वेऽह्रीसादिशब्देन उत्तरेऽह्रीसादिषद्भस्य ग्रहणम् । "पूर्वेऽह्रीत्याद्यर्थे पूर्वादिशब्देभ्य एद्युस्पत्यये पूर्वेद्युरित्याद्यः सप्त शब्दा भवंति । क्रमेण यथा। पूर्वस्मिन्नहनीत्यर्थे पूर्वेद्यः । पूर्वेद्यरिष्यते प्रातः पूर्वेद्यः पूर्ववासर इति रुद्रः। " उत्तरस्मिन्नहाने उत्तरेद्युः । " नांदीमुखादुत्तरेद्युर्विवाहः परि-कीर्तितः। " अपरस्मिन्नहनि अपरेद्युः । "आगतानपरेद्युस्तान् । " अध-रस्मिन्नहान अधरेद्यः। " अधरेद्यः प्रस्ता सा । अधरस्तु पुमानोष्ठे हीनेऽनूध्वे च बाच्यवत् । " अन्यस्मिन्नहनि अन्येद्युः । " अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावम्।" अन्यतरस्मित्रहनि अन्यतरेद्युः। "अन्यतरेद्युः पितरं द्रक्ष्यसि।"

९ अत्र 'अमानुगुण्ये ००००' इति पद्ममिथकं तालपत्रपुस्तकेऽस्ति ॥

अयात्राह्मचथ पूर्वेऽह्वात्यादी पूर्वोत्तरापरात् ॥ २०॥ तथाऽधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः॥ उभयद्यश्चोभयद्युः परे त्विह्व परेद्यवि॥ २१॥ ह्यो गतेऽनागतेऽह्विश्वः परश्वस्तु परेऽहिनि॥ तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा सदा॥ २२॥ एतिई संप्रतीदानीमधुना सांप्रतं तथा॥ विग्देशकाले पूर्वादौ प्रागुदक्प्रत्यगादयः॥ २३॥ ॥ इत्यन्ययवर्गः॥ ४॥

इतरस्मिन्नहनीतरेद्यः। कष्टदिनादितरेद्यः भियो द्रष्टव्यः "।। २०॥ उभ-यद्यः उभयेद्यः द्वे उभयस्मिन्नहनीसर्थे । द्यश्चीभयात् वक्तव्य इति वार्तिके-जोभयशब्दात् द्यः मसयः। चकरात् एद्यः मसयश्च। "जभयद्युरुपोषणम्।" परेद्यवीत्येकं परेऽहान । "मित्रं दृष्टं परेद्यावि"॥ २१॥ ह्य इसेकं गतेऽहान । " हाः सर्वमभवत्कार्यम्। " श्व इसेकमनागते आगामिन्यहनि । ततःपरेऽहनि परश्व इत्येकम् । "श्वः परश्वश्च यथा । अद्य श्वो वा परश्वो वा सर्व कर्म भविष्यति । परश्वस्तत्परेऽहनीति पाठांतरम् । " तदा तदानीं द्वे तस्मिन्काछ इत्यर्थे। " यथा। तदा चक्षुष्मतां मीतिः। यदा स्यात्मियया संगस्तदानी-मेव मे सुखम्। " युगपत्। एकदा एक स्मिन्काल इत्यर्थे। "यथा। शत्रुमि-त्रोदासीना युगपदाहूताः। गवां शतमेकदा दत्तम्। " सर्वदा सदा द्वे सर्व-स्मिन्काले इत्यर्थे। यथा। "सर्वदा सर्वदोऽसीति। याचते याचकः सदा" ॥ २२ ॥ एतीं संपति इदानीं अधुना सांपतं पंचकमस्मिन् काल इत्यर्थे। अ वथा। एतर्हि क्रियते कार्यम्। संपत्यसौ गृहं याति। इदानीमस्मि संवृत्तः। बलावलेपादधुना । तत्रास्ते सांपतं मुनिः।" तथेति समुचये । पूर्वादौ दिशि पूर्वादौ देशे पूर्वादौ काले वा मागादयः स्युः। "दिशि माग्दिगित्यादि। देशे माग्देश इत्यादि । काले माकाल इत्यादि ॥ " पूर्वादौ इत्यादिशब्देनो-त्तरपश्चिमदक्षिणाधरोध्यदिनां ग्रहणम् । प्रत्यगादय इत्यादिशब्देन त्ववागि-त्यादिग्रहः । " उत्तरात् अधरात् दक्षिणात् उत्तरेण अधरेण दक्षिणेन दक्षिणा दक्षिणाहि दक्षिणतः उत्तरतश्च संयुग्नंते । " ऊर्ध्वे तूपरि उपरिष्टादिति ॥ २३॥ इत्यव्ययवर्गः ॥ ४ ॥ अथ छिगसंत्रहवर्गमाह ॥ सिंहगशास्त्रैः सिंगशास्त्रैः सन्नादिकृत्तिस्तिसमासजैः ॥ अनुक्तैः संग्रहे लिंगं संकीर्णविद्दिन्नयेत् ॥ १ ॥ लिंगशेषविधिव्यापी विशेषवियवाधितः ॥ स्त्रियामीदृद्धिरामैकाच् सयोनिप्राणिनाम च ॥ २ ॥ नाम विद्युन्निशावल्लीवीणादिग्भूनदीह्नियाम् ॥

पाणिन्याद्युक्तिस्मानुकासनसाहतैः सन्नादिपत्ययजैश्विकीर्पादिशब्दैः कुज्जैः श्वपाकादिभिः तद्धितप्रत्ययजैः अणाद्यतैः समासजैरदंतोत्तरपदोद्विगुरित्या-दिनोक्तैः बाहुल्येन पूर्वमनुक्तैः शब्दैरयं संग्रहः क्रियत इति शेषः । इहा-स्मिन्संग्रहवर्गे छिगमुन्नयेदूहेत् । कथमित्याकांक्षायां संकीर्णवदिति । यथा संकीर्णवर्गे पकुत्यादिभिरुन्नेयं तथात्राप्युन्नयेत् । तत्र पकुत्यर्थेन यथा। अर्धर्चाः पुंसि चेति । प्रत्ययार्थेन यथा । स्त्रियां क्तिन् । प्रकृतिपत्ययार्था-बैरित्याद्यशब्दात्क्रियाविशेषणानां नपुंसकत्वं एकत्वं च यथा । शोभनं पचतीत्यादि ॥ १ ॥ सन्नादिकृत्ताद्धितसमासजविषयं पूर्वोक्तशब्दिलगादन्य-छिंगं छिंगशेषः तस्य विधिः व्यापी स्वविषयस्य व्यापको भवति । प्रागुक्तै-रिहोक्तैश्च विशेषविधिभिः न बाधितः स्यात् तहींव व्यापी भवेदित्यर्थः । एतेनास्य छिगविशेषविधेरुत्सर्गभूतस्य स्वर्गादिवर्गा अपवादा वेदितव्याः । तत्र प्रागुक्तानां विशेषाणां पुनरुक्तितदोषप्रसंगाद्विस्तरभयाच्च न पुनरिह विधानम्। तथा हि । स्वर्गपर्याय इह पुंसि वक्ष्यते । तस्य द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्रीवे त्रिविष्टपिमिति पूर्वोक्तमपवादः । नीमभृतीनां तु क्रतः कर्तरीत्यादिना वक्ष्येते । यद्यपि पूर्विलगमुक्तं तथाप्यमाप्तमापणार्थतया लिगानुशासनिमहापि प्रधानमेव । स्त्रियामिसिधकारोऽयं मसीशब्दपर्यंतं ज्ञेयः । ईदूतौ ईकारोकारौ विरामौ अवसानस्थौ यस्य तदीदृद्धिरामं तच तदेकाच ईदूद्विरामैकाच । ईदंतमूदंतं वा यदेकस्वरं शब्दरूपं तत्स्त्रयामिसर्थः। यथा। धीः श्रीः भूः भूः। नयतीति नीरिसादौ कृतः कर्तरीति बाधितत्वाद्वाच्यालिंगत्वम्। योनि-भेगं तत्सिह्तानां प्राणिनां नाम स्त्रियाम्। यथा। माता दुहिता धेनुरिसादि। दारशब्दादौ तु दाराः पुंभू स्नीति वाधकं मागुक्तम् । कलत्रशब्दस्य कलत्रं श्रोणिभार्ययोरिति क्रीवपाठो वाधकः। एवमुझेयमन्यत्रापि॥ २॥ विद्यु-दादिहीपर्यंतानां अष्टानां यन्नाम तात्स्त्रयाम् । यथा । विद्युत् तिहत् रात्रिः रजनी वल्ली व्रततिः वीरुत् वीणा विपंचीसादि । "वीणादिग्भून-दीिषयामिति पाठः कचित् ।" अदंतैर्मूलादिशब्दैर्य एकार्थः समाहा-

अदंतैर्द्विगुरेकार्थो न स पात्रयुगादिभिः ॥ ३ ॥ तळ् वृंदे येनिकट्यत्रा वैरमैथुनिकादिवुँन् ॥ स्त्रीभावादावनिक्तिण्जुळ्णच्ण्जुच्क्यब्युजिञङ्किशाः ॥४

रार्थी द्विगुसमासः स स्त्रियां स्यात् । यथा । पंचानां मूळानां समाहारः पंच-मूली। एवं त्रिलोकी षडध्यायीसादि। अदंतैरिति किम्। पंचानां कुमा-रीणां समाहारः पंचकुमारि । पंचराजमिसादौ टचि अदंतत्वे ससपि पात्रा-दित्वाच्चपुंसकत्विमसेके। एकार्थ इति किम्। पंचस्न कपालेषु संस्कृतः परो-ढाशः पंचकपालः । न स इति । पात्रयुगाद्यत्तरपदैः अदंतैः एकार्थो द्विगुः स्त्रियां न स्यात्। यथा । पंचपात्रम् । चतुर्युगम् । त्रिभुवनम् ॥ ३ ॥ तळ् असयः स्त्रियां स तु भावाद्यर्थे विहितः। तत्र भावे यथा। शुक्कता। कर्मणि जाह्मणता । समूहे ग्रामता । स्वार्थे देवता । वृंद इति । वृंदे समूहे य इनि कट्य त्र एते चत्वारः प्रत्ययाः स्त्रियाम् । यथा । पाशादिश्यो यः । पाशानां समूहः पाञ्या । वासा । खलादिभ्य इनिः । खलिनी पद्मिनी । रथादिभ्यः कट्यच्। रथकट्या। एवं गोत्रा। वृंदे किम्। मुखे भवो मुख्यः। दंडोऽ-स्त्यस्य दंडी । वैरेति । मिथुनस्य कर्म मैथुनिका । वैरमैथुनादौ च यो वुन्य-त्ययः स स्त्रियाम् । द्वंद्राहुन्वरमैथुनिकयोरिति पाणिनिस्त्रतात् । तत्र वैरे विरोधार्थे यथा। अश्वमहिषिका। अश्वमहिषस्येदं वैरिमत्यर्थः। एवं काको-लूकिका । मैथुनिकायां यथा । अत्रिभरद्वाजिका । अत्रिभरद्वाजयोरियं मैथु-निका। विवाहरूपसंवंध इत्यर्थः। एवं कुत्सश्च कुशिका च तयोमैथुनिका कुत्सकुशिकिका। "वुन्ग्रहणं वुञ उपलक्षणम्। यथा। काशिका गार्गिकया श्लाघते । कचित् वैरमेथुनिकादिवुरिति पाटः ।" आदिना वीप्सादौ वुनो ग्रहणम् । स्त्रियां भावादिः स्त्रीभावादिस्तास्मिन् । स्त्रियामित्यिक्तिस भावादौ ये विहिताः मत्यया अनिक्तिन्नादयस्ते स्त्रियां स्युरित्यर्थः। अनिर्यथा। आक्रोशे नञ्यनिः। अकरणिः अजीवनिः। क्तिन् यथा। क्रुतिः गतिः। ण्वुल् यथा। प्रच्छर्दिका प्रवाहिका आसिका। णच् यथा। व्यावक्रोशी। ण्वुच् यथा। शायिका इक्षुमिक्षका। क्यप् यथा। व्रज्या इज्या। "स्त्रीभा-वादौ किम्। वदः सुपि क्यप्च। मुषोद्यं ब्रह्मभूयम्।" युच् यथा। कारणा आसना । इञ् यथा । वापिः वासिः । कां कारिमकाषीः । इञ उपलक्षणा-र्थत्वादिण् इक् च। यथा। आजिः कृषिः। अङ् यथा। पचा त्रपा भिदा। निर्यथा। ग्लानिः म्लानिः हानिः। शमत्ययो यथा। क्रिया इच्छा॥ ४॥ उणादिषु निरूरिश्च डन्याबूडंतं चलं स्थिरम् ॥ तत्क्रीडायां प्रहरणं चेन्मोष्टा पाछवा ण दिक् ॥ ५ ॥ घञो ञः सा क्रियाऽस्यां चेह्रांडपाता हि फाल्गुनी ॥ इयेनंपाता च मृगया तैलंपाता स्वधेति दिक् ॥ ६ ॥ स्त्री स्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षाऽपचये यदि ॥

जणादिषु ये निः जः ईः एते त्रयः स्त्रियां स्युः । तत्र न्यंतो यथा । श्रेणिः "श्रोणिः द्रोणिः । उणादिष्वनिरिति पाठे अनिर्यथा । धरणिः धमनिः सरिणः।" ऊदंतो यथा। चमूः कर्षः। ईदंतो यथा। तंत्रीः। "तरीः।" इचतं आवंतं ऊडंतं च यचलं जंगमं स्थिरं स्थावरं वा तत् ख्रियां स्यात्। जंगमं यथा । नारी शिवा ब्रह्मवधूः । स्थावरं यथा । कदली माला कर्कधूः । तच्छब्देनात्र मुष्ट्यादिकं निर्दिश्यते । तेनायमर्थः । तन्मुष्ट्यादिकं महरणं यदि क्रीडायां वर्तते तर्हि तस्मिन्नर्थे विहितो णमत्ययः स्त्रियाम् । तदस्यां महरण-मिति क्रीडायां ण इति सूत्रात्। दिगियनेनोक्तोदाहरणोदेशः। तेन दांडा मौसलेति चोदाहर्तन्यम् । मुष्टिः महरणमस्यां क्रीडायां मौष्टा । पाछ्नवः मह-रणमस्यां क्रीडायां पाछवा ॥ ५ ॥ सा घर्ञतवाच्या । दंडपातादिक्रियाऽस्यां फालगुन्यादिकायामिसर्थे घनंताद्विहितो यो अमत्ययः स स्त्रियां स्यात् । घनः साऽस्यां क्रियेति च इति सूत्रात्। उदाहरति। दंडपातोऽस्यां फाल्गुन्यां दांडापाता फाल्गुनी । एवं क्येनपातोऽस्यां क्येनपाता मृगया। तिलपातोऽस्यां स्वधाक्रियायां तैलंपाता । इयेनतिलस्येति मुम् । पितृदाने स्वधामतिमत्यमर-माला । वररुचिना तु स्वधा किया प्रवेणीति स्त्रीलिंगतोक्ता । इतिशब्देन मुस-लपातोऽस्यां मौसलपाता भूमिरित्यादिसिद्धिः। कचिदेशे फाल्गुनपौर्णमास्यां दंडपातेन क्रीडा भवतीति। दिगित्यनेन दांडपातादिकं उदाहरणमिति सूचि-तम्॥६॥ यदि अपचयेऽल्पत्वे विवक्षा वक्तुमिच्छा स्यात्तर्हि मृणाल्या-दयः स्नीहिंगाः स्युः । यथा । अल्पं मृणालं मृणाली । आदिशब्दाद्यथा । दूरवो वंशो वंशी। गौरादित्वात् ङीष्। एवं कुंभीमणाली छत्रीपटीतटीमठी-त्याद्यः । इस्यार्थे कन्मत्ययः स्त्रियाम् । यथा पेटिका । काचिदिति किम् । अल्पो वृक्षो वृक्षक इत्यादि न स्त्रियाम्। अथ ङचाबूङंतमित्यादिनोक्तिलगा-नामपि केषां चिन्नाम्नां सुखेन लिंगज्ञानाय पृथक पाउं कांतादिक्रमेणाह । छंकेति । छंका राक्षसपुरी । शेफाछिका पुष्पभेदः वृक्षभेदश्च । "स तु

लंका शेफालिका टीका धातकी पंजिकाऽऽढकी ॥ ७॥ सिधका सारिका हिका पाचिकोलका पिपीलिका ॥ तिंदुकी कणिका भंगिः सुरंगासूचिमाढयः॥ ८॥ पिच्छावितंडाकाकिण्यश्चर्णिः शाणी दुणी दरत्।। सातिः कंथा तथाऽऽसंदी नाभी राजसभाऽपि च॥ ९॥ निर्गुंडी इति मसिद्धः।" टीका विषमपदच्याख्या । धातकी वृक्षभेदः " धायटी इति मसिद्धा । " पंजिका निःशेषपद्व्याख्या । आढकी तुवरी " तूर इति मसिद्धा" ॥ ७ ॥ सिध्रका वृक्षभेदः । सारिका पक्षिभेदः "साळुंकी इति प्रसिद्धा।" हिका स्वरभेदः "ऊर्ध्ववातपवृत्तौ शब्दवि-शेषः उचकी इति मसिद्धः ।" माचिका वनमिक्षकाः । "पिक्षभेद इति स्वामी। " उल्का तेजः पुंजः । पिपीलिका कीटभेदः मुंगी इति मसिद्धा । बानैर्याति पिपीलिक इति पुंस्त्वमपीति स्वामी।" तिंदुकी वृक्षभेदः "टेंभु-रणी इति प्रसिद्धा । " कणिका परमाणुः । भंगिः कौटिल्यभेदः । " विच्छि-त्तिर्वा । व्याजच्छलनिभे भंगिर्वेदभीतनमीलिकेति रभसः । " सुरंगा विव-रभेदः " सुरंग इति ख्यातः।" सूचिर्व्यधनी। स्त्री सूचिर्वृद्यभेदे च व्यध-नीशिखयोरपीति रत्नकोशः। "माढिः पत्रशिरा ।" माढिदैन्यं पत्रशिरेति हैमः ॥ ८ ॥ पिच्छा । " शाल्मिलिनिर्यासः भक्तादिमंदश्च । पिच्छा शाल्मा-लिवेष्टके । पंक्तिपूगच्छटाकोशमंडेष्वश्वपदामये । मोचायां पिच्छल इति हैमः।" वितंडा वाद्भेदः। काकिणी पणचतुर्थाशः। "काकिणी पणतु-र्यांशे मानदंडे च दृश्यते । कृष्णलैकवराटचोः स्यादुन्मानस्यांशकेऽपि चेति मेदिनी । रंभसस्तु नांतेष्वप्याह । पणोदमानदंडानां तुर्याभेऽपि च काकि-नीति । आढकस्य पंचाशत्तमो भाग उदमानम् । उक्तं च गणितावल्याम् । कुल्या स्यादष्टभिद्रीणद्रीणपादेन चाढकः । अतोऽर्धशतिको भाग उदमान-मुदाहृतमिति । चूणिः चूणिका । शाणी शणपटविशेषः । " निकष इति स्वामी।" द्रुणी कर्णजलौका। " द्रुणी कूम्या जलद्रोण्यामिति हैमः।" दरत् म्लेच्छजातिः। सातिर्दानावसानयोः। कंथा पावरणांतरम्। "कंथा मून्मयभित्तौ च तथा मावरणांतर इति मेदिनी।" आसंदी आसनमेदः " वेत्रासनिमिति प्रसिद्धम्।" अंगविशेषो नाभिः। राज्ञां सभैति तत्पुरुषः। सभाराजेसत्र राजपर्यायस्यैवेष्यते इत्युक्तम् । तेन राजशब्दपूर्वकसभाततत्पु-रुषे क्वीवत्वस्य निषेधात स्नीत्वम्॥ ९॥ झक्वरी चभेदः। "झल्ररी झक्लरी झहरी चर्चरी पारी होरा लद्दा च सिध्मला ॥ लाक्षा लिक्षा च गंडूषा गुध्रसी चमसी मसी ॥१०॥

॥ इति स्त्रीलिंगसंग्रहः॥

पुंस्त्वे सभेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः ॥

च द्वे हुडुके वालचक्रक इति मेदिनी।" चर्चरी करशब्दः हर्षक्रीडा वा। " चर्चरी गीतभेदे च केशभित्करशब्दयोरिति कोशांतरम्।" पारी हस्ति-पादरज्जुः। "पारी पूरापरागयोः। पात्र्यां कर्पूरिकायां च पादवंधे च इस्तिनामिति हैमः।" होरा छमार्थम्। " होरा तु छमे राज्यर्दे जास्त्ररेखा-प्रभेदयोरिति हैमः। " लद्वा ग्रामचटकः। "लद्वा करंजभेदे स्यात्फले वाद्ये खगांतर इति मेदिनी। " सिध्मला मत्स्यविकृताविति मेदिनी। सिध्मला शुष्कमीने स्त्री त्रिलिंग्यां तु किलासिनीति त्रिकांडशेषः । " लाक्षा जतु । छिक्षा यूकांडम् । गंडूषा जलादिना मुखपूरणम् । " पुंस्यपि । गंडूषो मुख-पूर्ती स्याद्गजहस्तांगुळाविष । प्रस्या प्रमितेऽपि स्यादिति हैमः । उन्नतना-भिस्तु गंडूषा नापि मुखपूर्तिरिति बोपालितः। गृध्रसी " वातरोगभेदः। स तु उरुसंधौ भवति । चमसी यज्ञपात्रभेदः । " मणीतेति मसिद्धा । " माषपि-ष्ट्रपोलिकाविशेष इति वैद्यकग्रंथे। चमसो यज्ञपात्रस्य भेदेऽस्त्री पिष्टके स्त्रिया-मिति मेदिनी । मसी कज्जलम् । "मेला मसी जलं पत्रांजनं च स्यान्मसिर्द्ध-योरिति त्रिकांडशेषः "॥ १०॥ इति स्त्रीिलगसंग्रहः॥ अथ पुंलिंगसंग्रहः॥ पुंस्त्वे इति पतद्भहशब्दपर्यंतमधिकारः । भेदास्तुषितसाध्याद्यः । अनुचराः सुनंदादयः तैः सहिताः सुरासुराः देवदैसाः पर्यायैः सह पुंसि । सुरपर्याया यथा। अमरा निर्जरा देवा मरुत इसादयः। तद्भेदा यथा। तुषिताः साध्याः। इंद्रो मरुत्वान्मववा । सूरसूर्यार्थमा । हाहा हूहूः । तुंबुरुरिसादिः । अनुचरा यथा । विष्णोरनुचरा जयविजयप्रभृतयः । रुद्रानुचरा नंदिकेश्वरादयः । एवं अमुरपर्याया दैसा दानवा इत्यादयः । तद्भेदा बिलनमुच्यादयः । अमु-रानुचराः कूक्मांडमुंडादयः । एवमुन्नेयं सर्वत्र । एतेषामापि दैवतानि पुंसि वा देवताः स्त्रियामित्यादिवाधकं स्मारियष्यति । अवाधिता इति वक्ष्य-माणेन । स्वर्गादयश्चोनविंशतिः सभेदाः सपर्यायाश्च पुंसि स्युः । स्वर्गप-र्यायो यथा । स्वर्गो नाकिस्त्रदिव इत्यादिः। द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे

स्वर्गयागादिमेघाब्धिद्वकालासिशरारयः ॥ ११ ॥ करगंडोष्ठदोर्दंत्वकंठकेशनखस्तनाः ॥ अह्नाहांताः क्ष्वेडभेदा रात्रांताः प्रागसंख्यकाः ॥१२॥ श्रीवेष्टाँचाश्च निर्यासा असन्नन्ता अबाधिताः ॥

त्रिविष्टपमिति बाधकं वलवत्तरं तद्विना पुंस्त्वम् । यागो यज्ञः । मखः क्रतुः। तद्भेदा अग्निष्ठोमादयः। इष्टचादेवीधितत्वं वक्ष्यति। अद्भिः गिरिः पर्वतः । तद्भेदा मेरुसह्याद्यः । एषां मध्येऽपवादः चेदुक्तः शैलवर्गे । मेघो घन इत्यादिः पर्यायः । भेदः पुष्करावर्तादिः । अभ्रस्य तु अभ्रं मेघ इति क्रीवपाठो वाधकः । अब्धिः समुद्र इत्यादयः समुद्रपर्यायाः । क्षीरोदादिर्भेदः । दुर्वृक्षः । शास्त्रीत्यादिः पर्यायः । वटादिर्भेदः । अत्रापि कचिद्रूपभेदादिना "पाटलाशिशपादौ" अपवादा उक्ताः। कालो दिष्टः समयः। एवं पर्यायः। मासादयो भेदाः। असिः खड्गः। नंदकादयो भेदाः। "ईल्यादौ वाधः।" शरो वाणः। भेदो नाराचादिः। इपुर्द्वयोरिति विशेषो दर्शितः। अरिः शतुः। भेद आतताय्यादिः॥ ११ ॥ करो राजग्राह्यभागो रिक्षः पाणिश्च । दीधित्यादीनां तु पुंस्त्वं वाधितम् । गंडः कपोलः । ओष्ठो दंतच्छदः । दश्च-नवसनादि तु रूपभेदात् वाधितम्। दोः प्रवेष्टः । भुजवाह्योस्तु द्वयोरिति विशेषः । दंतो रदः । दंतस्थाने दंड इत्यपि पाठः । कंठो गलः । भमीपग-लभेदेषु कंठं त्रिषु विदुर्वेधा इति शाश्वतः।" केशः कचः। नखः कररुहः। नलोऽस्त्रीत्यादिना वाधितम्। स्तनः कुचः। एते यथासंभवं सभेदपर्यायाः षुंसि । अहः अहश्र एतदंताः पुंसि स्यः । यथा । अहः पूर्व पूर्वोहः । "अहः अपरं अपराहः । " द्वे अहनी समाहृते छहः । क्ष्वेडभेदा विषविशेषाः पुंस्त्वे स्युः। यथा। सौराष्ट्रिकः। अत्र गरहं विषं पुंसि हीवे च। काकोछं इत्यादि वाधितम्। रात्रांता इति समासांतस्यैकदेशानुकरणम्। एवमुत्तर-त्रापि । रात्रशब्दों ऽते येषां ते यदि प्राक् असंख्यावाचकशब्दरिहतास्तर्हि पुंसि । यथा । अहश्र रात्रिश्राहोरात्रः सर्वरात्रः पूर्वरात्रः अपररात्रः । प्रागसं-ख्यका इति किम्। पंचरात्रम् । गणरात्रम् । पुण्यरात्रस्यार्धर्चादिपाठात् क्रीवत्वं च ॥ १२ ॥ श्रीवेष्टादयो ये निर्यासाः द्रवसारवाचकास्ते पुंसि स्युः । श्रीवेष्टः सरलः । "श्रीपिष्टः इति कचित्पाठः ।" आद्येन श्रीवासवृकधूपा-दयः । चकाराद्रुग्गुलुसिङ्काद्यः । अस् च अन् तावंतौ येषां तेः असन्नंताः

कशेरुजतुवस्तूनि हित्वा तुरुविरामकाः ॥ १३ ॥ कषणभमरोपांता यद्यदंता अमी अथ ॥ पथनयसटोपांता गोत्राख्याश्वरणाह्वयाः ॥ १४ ॥

ब्यच्कमसिम्रुसन्नंतमित्यादिना वक्ष्यमाणेन अप्सरआदीनां पूर्वोक्तेन च वाधके-नावाधिताश्रेत्पुंसि स्युस्तत्र असंता यथा । अंगिराः वेधाः चंद्रमाः । अन्नंता यथा। कृष्णवत्मा मघवा। अवाधिता इति किम्। इदं वयः। इदं लोम। तुश्च रुश्च तुरू तौ विरामे येषां ते तुरुविरामकाः । कदोरुजतुवस्तूनि हित्वा तुशब्दांताश्च रुशब्दांताश्च पुंसि स्युरिसर्थः। यथा। हेतुः सेतुः धातुः मंतुस्तंतुरि-त्यादि। कुरुः मेरुः किंशारुरित्यादि। कसेरुर्वाद्युपलक्षणं दारुश्मश्रुपभृतीनाम्। तत्र कसेरु अस्थिविशेषः । तृणविशेषो वा । जतु लाक्षा ॥ १३ ॥ कषणाद्यः षड्वर्णा उपांते अंत्यसमीपे येषां ते तथा । यदीति । यदि एते कादिवर्णषट्-कोपांता अदंताः स्युस्ति हं पुंसि भवंति । यथा । अंकः लोकः स्फटिकः । शुल्कवल्कादि तु वाधितं पूर्वम् । ओषष्ठोषमाषष्ठक्षादयः षोपांताः । वर्षाद-यस्तु पूर्व वाधिताः । पाषाणगुणिकरणादयो णोपांताः । विषाणादि वाधि-तम्। कौस्तुभदर्भशलभादिर्भोपांतः । कुसुंभादि वाधितम्। होमग्रामगुल्म-व्यामादयो मोपांताः । पद्मादेवा पुंसीसादिना वाधितत्वम् । झर्झरसीकरसी-रमभृतिः रोपांतः । अजिरादेर्वाधः । पकारादिवर्णषद्कोपांता अवाधिताश्चे-त्युंसि स्युः । अत्र यद्यदंता इति पूर्वोक्तं न संबध्यते । अथादित्वात् । पका-रोपांता यथा । यूपबाष्पकलापादयः । कुतपादिर्वाधितः । थकारोपांता वेप-थुरोमंथादयः । नोपांता इनधनभान्वादयः । वनादिस्तु वाधितः । योपांता आयन्ययजायुतंतुवायादयः। मृगयादिस्तु बाधितः। सोपांता रसहासादयः। बिसादिर्वाधितः । टोपांताः पटाद्यः । किरीटादेर्वाधकमुक्तम् । गोत्रेति । गोत्रं वंशः तस्मिन्नाख्या संज्ञा येषां ते गोत्राख्या ऋषिसंज्ञकाः गोत्रस्यादि-पुरुषाः ये प्रवराध्यायपठिताः येऽप्यन्ये अपत्यप्रत्ययं विना गोत्रवाचित्वेन छोके मसिद्धास्ते पुंसि स्युः। यथा। भरद्वाजः गोत्रमस्माकम् । एवं कश्यपव-त्समभृतयः। चरणस्य वेदशाखाया आह्रयाः संज्ञाः पुंसि स्युः। यथा। कटः बहुच इसादि॥ १४॥ नाम्नि संज्ञायां अकर्तरि च कारके भावमात्रे च विहिता-स्ते घनादयः सप्त पत्रयाः पुंसि स्युः। भावे चेति चकारादसंज्ञायां च घन गृहीतः । घर्ञता यथा । मास्यत इति मासः । विदंति अनेन वेदः । मपतत्य-स्मात्त्रपातः । भावः माघः पाकः सागः । अच् यथा । जयः चयः नयः ।

नाम्न्यकर्तारे भावे च घञजब्नङ्णघाथुचः ॥
ल्युः कर्तरीमनिज्भावे को घोः किः प्रादितोऽन्यतः॥१५॥
द्वंद्वेऽश्ववडवावश्ववडवा न समाहते ॥
कांतः सूर्यंदुपर्यायपूर्वोऽयःपूर्वकोऽपि च ॥ १६ ॥
वटकश्वानुवाकश्व रक्षकश्च कुँडंगकः ॥

अप् यथा। करः गरः लवः प्रवः। नङ् यथा। यज्ञः प्रशः। "याच्ञेसत्र तु पुंस्त्वं वाधितम्। नङ उपलक्षणार्थत्वात्। स्वपो नन्। स्वप्नः। स्वप्नः संवेश इसपीति वा पुंस्त्वसिद्धिर्वोध्या।" णप्रसयो यथा। न्यादः। घप-सयो यथा। उरश्छदः। अथुच यथा। वेपथुः। ल्युरिति । कर्तरि नंद्या दिल्युः पुंसि स्यात् । यथा । नंदनः रमणः मधुसूदनः । भावे पृथ्वादिभ्यो य इमनिच् स पुंसि स्यात्। यथा । पृथोर्भावः प्रथिमा महिमा । भाव इति किम्। वृणोतीति वरिमा पृथ्वी। अत्र भावे इति शब्दो देहलीदीपन्यायेन पूर्वत्र परत्र च संबध्यते। "भावे को यथा। आखूत्थः मस्थः।" मादितः अन्यतश्च परो यो घुसंज्ञो धातुस्तस्माद्विहितः किमसयः पुंसि स्यात्। दाप्दैपौ विना दारूपो धारूपश्च धातुर्धुसंज्ञकः । प्रादितो यथा । प्रधिः निधिः आदिः । अन्यतो यथा। जलिधः इषुधेस्तु द्वयोरिति वाधितत्वम्।। १५॥ द्वंद्वे समा-हारादन्यत्र द्वंद्वसमासेऽश्ववडवौ पुंसि । स्वयमेवोदाहरति । अश्वाश्च वडवा-श्राश्ववहवाः । एवमश्ववहवान् । अश्ववहवैरिसादिमयोगः । समाहारे त्वश्वव-डवमिति ह्रीवम् । सूर्यचंद्रपर्यायपूर्वकः कांतराब्दः पुंसि । यथा । सूर्यकांतः अर्ककांतः चंद्रकांतः इंदुकांतः सोमकांतः। अयोवाचकपूर्वकोऽपि कांतः पुंसि । यथा । अयस्कांतः लोहकांतः ॥ १६ ॥ इदानीं पुंलिंगविशेषपर्यतमनु-क्तानां कांतादिक्रममनतिक्रम्याह । वटकः पिष्टकभेदः । अनुवाको वेदाव-यवः । रहनः कंवलः । कुडंगको वृक्षलतागहनम् । "कुटंगक इसपि ।" पुंखी बाणावयवः । न्यूंखः सामवेदे निपातित ओंकारः । "न्युंख इति हस्वी-कारोऽपि । न्यूंखः सम्यञ्जनोज्ञे च साम्नः षट्मवणेऽपि चेति मेदिनी ।" समुद्रः संपुरकः । विटो धूर्तः । "विटो द्रौ लवणे षिट्ठो पूषिके खदिरेऽपि चेति मेदिनी । " पद्टः काष्ट्रादिरचित आसनविशेषः । " पट्टश्रतुष्पथे पीठे राजादेः शासनांतरे। त्रणादिबंधने पेषाश्मनीति हैमः।" घटस्तुला। "घटो दिच्ये तुलायां स्याद्दी चीरे च वासस इति मेदिनी।" अधकूपाद्यः खटाः। पुंखो न्यूंखः समुद्रश्च विटपष्टघटाः खटाः॥ १७॥ कोष्टारघष्टहृष्टाश्च पिंडगोंडपिचंडवत् ॥ गडुः करंडो लगुडो वरंडश्च किणो घुणः॥ १८॥ दृतिसीमंतहरितो रोमंथोद्रीथबुद्धुदाः॥ कासमद्रीऽर्बुदः कुंदः फेनस्तूपौ सयूपैकौ॥ १९॥

" खटस्तृणे कफे । टंकेंऽधकूपे महार इति हैमः "॥ १७ ॥ कोट्टो दुर्गपुरम् । अरघट्टः कूपभेदः । "अरैश्रकावयवसदृत्रीः काष्ट्रविशेपैर्घट्यते रच्यते सोडर-घट्टः । राहाट इति प्रसिद्ध इसन्ये । " कस्यचिन्मते टकारांतेष्विपि भट्टग्राम इति न्यायेन रेफांतोऽपि कोद्वार इति ज्यक्षरो निवदः। "कोद्वारो नगरे कूपे पुष्करिण्याश्र पाटक इति मेदिनी । घट्टः घाट इति मसिद्धः । हट्टः क्रय-विक्रयस्थानम् । पिंडो मृदादिसंघातः । गोंडो नाभिः । गोंडः पामरजातौ च वृद्धनाभौ च संमत इति रुद्रः।" पिचंड उद्रम्। "पिचंड इसपि। शस्ते पिचिंड उदरे पशोरवयवे पुगानिति मेदिनी ।" पिचंडवत् गड्वादयोऽपि पुंसि स्युरिति बता निर्दिश्यते। गडुर्गलगंडः। "गडुः पृष्ठगुडे कुब्ज इति विश्वः।" करंडो वंशादिकृतभांडभेदः। "करंडो मधुकोशासिकारंडेषु दलाढक इति हैयः।" लगुडो वंशादिदंडः। वरंडो मुखरोगः। "वरंडो वदनव्यथा। अंत-रावेदिसंघी चेति हैमः।" किणो माँसग्रंथिभेदः। स तु खनित्रदंडादिसंघ-र्षणात्करतलादौ स्पष्टः। "व्रणजं चिह्नं च किणः।" घुणः काष्ठकृतिः। "घुणः स्यात्काष्ठवेधक इति स्वकोशः।"॥१८॥ दृतिः चर्मपुटकः। "दृतिश्चर्यपुटे मत्स्ये नेति मेदिनी।" सीमंतः केशवेशः। इरित्पालाशवर्णः। ''हरिदिशि स्त्रियां पुंसि हयवर्णविशेषयोः। अस्त्रियां स्याचुणे चेति मेदिनी।" रोमंथः पश्नां चर्वितचर्वणम् । उद्गीथः सामभेदः । "उद्गीथः प्रवणः सामवे-दध्वनिरिसरुणः।" बुद्धदो जलविकारः। कासमदौ गुल्मभेदः।" अर्बुदो दशकोटयः । अर्बुदो मांसकीले स्यात्परुषे दशकोटिष्विति मेदिनी । " अर्दनिरिति पाठे अर्दनिर्मिः । कुंदः शिल्पभांडम् । "कुंदोऽच्युते निधौ । चक्रभ्रमौ च माघ्ये चेति हैयः।" फेनो जलविकारः। स्तूपो वटकादिः। एतौ यूपश्च। "पूप इसिप "॥ १९॥ आतपः सूर्यालोकः। क्षत्रिये नाभिः।

आतपः क्षत्रिये नाभिः कुणपक्षुरकेदराः ॥
पूरक्षुरपचुक्राश्च गोलिहगुलपुद्गलाः ॥ २०॥
वेतालभञ्जमञ्जाश्च पुरोडाशोऽपि पद्दिशैः ॥
कुल्माषो रभसश्चैव सकटाहः पतद्ग्रहः॥ २१॥
॥ इति पुंलिंगशेषः ॥

द्विहीनेऽन्यच खारण्यपर्णश्वभ्रहिमोदकम् ॥

क्षत्रियवाची नाभिशब्दः पुंसीसर्थः । कुणपः शवभेदः । "कुणपः पूरिगंधौ शवेऽपि चेति मेदिनी। " क्षुरो वपनशस्त्रम्। क्षुरः स्याच्छेदनद्रव्ये कोकि-लाक्षे च गोक्षर इति मेदिनी । "केदरो व्यवहारपदार्थः । पूरो जलप्रवाहः पूरः स्यादंभसां वृद्धौ त्रणसंशुद्धिखाद्ययोरिति हैमः। " श्वरपो बाणभेदः। " खुरप इति कवर्गद्वितीयादिरिप ।" चुक्रः शाकभेदः । " चुक्रस्त्वम्लेऽम्ल-वेतस इति हैमः।" गोलो वर्तुलपिंडः। हिंगुलो रागद्रव्यभेदः। स्त्रीवे चोक्तो वैश्यवर्गे । "हिंगुलो वर्णकद्रव्ये ना भंटाक्यां तु हिंगुलीति मेदिनी । हिंगुलुः स्यात्तु हिंगुलमिति मुकुटः " पुद्रलः आत्मा । पुद्रलः सुंदराकारे त्रिषु पुंस्या-त्मदेहयोरिति मेदिनी"॥ २०॥ वेतालो भूताधिष्ठितशवः। भल्लः स्यात्पुंसि भक्क इति मेदिनी । मक्को वाहुयुद्धकुशलः । पुरोडाशो हविर्भेदः । '' पुरो-डाशों हिवर्भेंदे चमस्यां पिष्टकस्य च । रसे सोमलतायाश्र हुतशेषे च कीर्तित इति विश्वः।" पहिशोऽस्त्रभेदः "पहिस इति दंससांत इति मुकुटः।" कुल्माषोऽर्धस्वित्रो यवः कुत्सितमाषो वा । कुल्माषं कांजिके यावके पुमा निति मेदिनी । रभसः हर्षः । "रभसो हर्षवेगयोरिति विश्वः ।" सकटाहः कटाइसहितः कटाहशब्दश्च पुंसीसर्थः। कटाहो वटकादिपाकपात्रम्। "कटाहो घृततैलादिपाकपात्रेऽपि कर्परे । कटाइः कूर्मपृष्ठे च सूपे च महिषीशिशाविति विश्वः। कटाहः कूर्मकर्परे। द्वीपस्य च प्रभेदे चेति मेदिनी च।" सनिष्ठी-वतांबूलादिचर्वणानिक्षेपपात्रं पतद्भहः ॥ २१ ॥ इति पुंलिगरोषः ॥ द्विहीने द्वाभ्यां स्त्रीपुंसाभ्यां हीने नपुंसके । अधिकारोऽयमाबाह्निकात् । श्लोकद्वये माधान्येन निर्दिष्टा खादिशब्दषड्विंशतिः पर्यायैः सह क्रीवे । अत्रान्यदिति बाधितात् यदन्यत्तदेव ङ्ठीबिमिति सावधानार्थमुक्तम् । चकाराद्वस्त्राभरणादि- शीतोष्णमांसरुधिरमुखाक्षिद्रविणं बलम् ॥ २२ ॥ फैलहेमशुल्बलोहसुखदुःखशुभाशुभम् ॥ जलपुष्पाणि लवणं व्यंजनान्यनुलेपनम् ॥ २३ ॥ कोट्याः शतादिसंख्याऽन्या वा लक्षा नियुतं च तत्॥

संग्रहः । खिंमद्रियं च्योम च । तद्यथा । छिद्रं नभः वियत् इत्यादि । अर्ण्यं विपिनं काननमित्यादि । पर्णं पत्रं दलम् । "पर्णं पत्रे किंशुके चेति मेदिनी ।" श्वभ्रं तु पातालमित्यादि । हिमं तु प्रालेयमित्यादि । हिमं तुषारमलयोद्ग-वयोः स्यात्रपुंसकमिति मेदिनी । " उदकं तु जलं नीरम् । शीतं शीतलिमे त्यादि । उष्णं तिग्ममित्यादि । शीतोष्णं गुणे झीवं तद्वति त्रिषु । "शीतं हिमगुणे स्रीवं शीतलालसयोक्षिष्विति मेदिनी । उष्णो प्रीष्मे पुमान्दक्षाशी-तयोरन्यलिंगक इति मेदिनी।" मांसं पिशितं तरसमित्यादि। रुधिरं शोणितं रक्तम्। "रुधिरोंऽगारके पुंसि क्लीवं तु कुंकुमास्रजोरिति मेदिनी।" मुखं तु वदनं वक्तम्। "मुखं निःसरणे वक्ते पारंभोपाययोरिप । संध्यंतरे नाट-कादेः शब्देऽपि च नपुंसकमिति मेदिनी।" अक्षि तु नयनं नेत्रम्। द्रविणं धनिमसादि । "द्रविणं कांचने धने । पराक्रमे वलेऽपि स्यादिति हैमः ।" वलशब्देन शक्तिसैन्यग्रहणम् । शक्तौ यथा । वलं शुब्मामेत्यादि । सैन्यं चक्रमित्यादि ॥ २२ ॥ फलं फलमात्रं किपत्यमित्यादि । "हल्मित्यपि किच-त्पाठः।" हेम सुवर्णं कनकमित्यादि । शुरुवं ताम्रमित्यादि । "शुरुवं ताम्रे यज्ञकर्मण्याचारे जलसन्निधाविति मेदिनी। " लोहं कालायसमित्यादि । सुखं शर्म शातिमत्यादि । दुः सं तु कुछ्ं कष्टम् । शुभं कल्याणं कुशलिमत्यादि । अशुभमकल्याणमित्यादि। जलपुष्पाणि। कुमुद्दकमलक्ष्वारोत्पलादीनि। लवणं सैंधविमत्यादि। व्यंजनं तेमनं निष्ठानिमत्यादि। व्यंजनं रमश्रु चिह्नयोः। तेमने-Sवयवें Sकादाविति हैम: ।" व्यंजनविशेषाणामपि दिधतकादीनां ग्रहणम्। अनुछेपनं कुंकुमादि । अत्र बाधितादन्यत् इति किम्। आकाशो विहाया द्यौः । अटवी अरण्यानीत्यादिकम् । एवमन्यद्प्यूह्मम् ॥ २३ ॥ कोट्या अन्या कोटिशब्दं विना या शतादिसंख्या सा क्रीबे स्यात्। लक्षशब्दो वा क्रीबे। पक्षे स्त्रियाम्। "लक्षा न पुंसि संख्यायां क्लीबं च्याजशरच्ययोरिति मेदिनी।" तदिति लक्षस्य पर्याया नियुतिमत्यर्थः । उदाहरणं च । नियुतं शतं सहस्रम-युतमित्यादि । " शतं सहस्रमयुतं नियुतं प्रयुतं मतम् । स्त्री कोटिरर्बुद्मिति

इयद्भमसिसुसन्नतं यदनांतमकर्तरि ॥ २४ ॥ त्रांतं सलोपधं शिष्टं रात्रं प्राक्संख्ययान्वितम् ॥ पात्राद्यदंतैरेकार्थो द्विगुर्लक्ष्यानुसारतः ॥ २५ ॥ दंद्रैकत्वाव्ययोभावौ पथः संख्याव्ययात्परः ॥

क्रमाइशगुणोत्तरमिति रत्नकोशः । " असंतमिसंतमुसंतमन्नतं च यत् झच्कं द्विस्वरं तत् क्लीवे । असंतं यथा । पयः मनः । इसंतं यथा । सर्पिः ज्योतिः । उसंतं यथा । वपुः यजुरिसादि । अन्नंतं यथा । चर्म शर्म सामेत्यादि । अने-नैव क्षीबत्वे सिद्धे परतो यन्मर्भशब्दोपादानं तदस्यानित्यत्वज्ञापनार्थम् । तेन गुणांधकारशोकेषु तमो राहौ पुमानयमित्याद्यपि सिद्धम् । अकर्तरि कर्तुरन्यत्र यदनांतं अनेत्यंते यस्य तत्क्वीवे । यथा । गमनम्। मरणम् । दानम्। करणम्। वरणम्। अकर्तरीति किम्। इध्मत्रश्रनः कुठारः । नंदयतीति नंदनः रमणः ॥ २४॥ त्रांतं क्वीबे यथा। पात्रं वहित्रं वस्त्रं गात्रमित्यादि । सकारो छकारो वा उपधा अंत्यात्पूर्वो यस्य तत् सलोपधम् । सोपधं यथा । विसम् । अंधत-मसम । लोपधं यथा। कुलं मूलिमत्यादि । शिष्टमिति । यदविशष्टं प्रागुक्ताद-न्यत् तच प्रागुक्तम्। यदवाधितं तदपि त्रांतादिकं स्त्रीवे इत्यर्थः। शिष्ट-मिति किय्। पुत्रः वृत्रः इंसः कंसः पनसः शिला कालः गलः । संख्यापूर्वो रात्रशब्दः क्रीवे । रात्राह्वाद्दाः पुंसीति पुंस्त्वपाप्तेरपवादोऽयम् । संख्यापूर्वं रात्रं क्षीविमिति वार्तिकं रात्राहाहा इत्यस्य बाधकम्। त्रिरात्रम्। पंचरात्रम्। संख्ययेति किम्। अर्धरात्रः मध्यरात्रः । पात्रादिभिरदंतैरेकार्थो यो द्विगुः स स्त्रीवे । पंचरात्रम् । आदिना चतुर्युगम् । लक्ष्यानुसारतः शिष्टमयोगानुग-मेनेसर्थः । अनेन पंचमूली त्रिलोकीत्यादिरपवादः । एकार्थः किम् । पंचक-पालः पुरोडाशः । द्विगुरयं तिद्धतार्थः ॥ २५ ॥ द्वंद्वसमासस्यैकत्वं अन्ययी-भावश्र हीवे । द्वंद्वेक्यं यथा । पाणिपादम् । शिरोग्रीवम् । मार्दं गिकपाणिव-कम्। अन्ययीभावो यथा। अधिस्त्रि। उपगंगम्। संख्याया अन्ययाच पर-पथः क्रीवे । यथा । द्विपथम् । त्रयाणां पथां समाहारिस्त्रपथम् । चतुष्पथम् । अन्ययाद्यथा । विषयम् । कापथम् । संख्यान्ययादिति किम् । धर्मपथः । योग-पथः। पथ इति समासांतानुकरणम् । समासे पष्टीविभक्त्यंतात्परा छाया क्रीवे। छाया बाहुल्ये इति पाणिनिसूत्रम्। सा चेद्रहूनां संवंधिनी तहींव तदुदाहरति। षष्ठ्याद्र्याया बहूनां चेद्विच्छायं संहतौ सभा ॥२६॥ शालार्थापि पराराजामनुष्यार्थादराजकात् ॥ दासीसमं नृपसमं रक्षःसभिमा दिशः ॥ २७॥ उपज्ञोपक्रमांतश्च तदादित्वप्रकाशने ॥ कोपज्ञकोपक्रमादिकंथोशीनरनामसु ॥ २८॥

बीनां पक्षिणां छाया विच्छायमिति । इश्चच्छायम् । वहूनामिति किम् । कुड्य-छाया कुड्यछायमिति वा। स्त्रियां तु वक्ष्यते। संहतौ समूहविषये सभाशव्दः क्रीबे। अत्रापि षष्टचा इत्यनुवर्तते। यथा। दासीनां सभा दासीसभम्। स्नीसभिग्दि। संहताविति किम्। दासीनां सभा दासीसभा दासीगृह-मित्यर्थः ॥ २६ ॥ शालार्था गृहार्था अपिशन्दात्संहत्यर्था च या सभा सा अराजकात् राजशब्दवर्जितात् राजामनुष्यार्थात् राजार्थात् राजपर्यायात् अमनुष्यार्थात् रक्षआदिशब्दात्षष्ठचंतात्परा चेत् क्रीवे । शाला गृहं अर्थोऽ-भिषेयो यस्याः सा शालार्था । अराजकराजपर्यायात् यथा । इनसभम् । प्रभु-सभम्। अमनुष्यार्थाद्यथा। रक्षःसभम्। पिशाचसभम्। अराजकात्किम्। राज-. सभा । "राजपर्यायग्रहणान्नेह चंद्रगुप्तसभा । राजविशेषोऽयम् ।" षष्ठचा इति किम्। नृपतिविषये सभा। नृपतिसभा। नृणां पतिर्यस्यां सा चासौ सभा चेति वा नृपतिसभा। अमनुष्यार्थादिति किम्। दासीसभा। दासीनां शालेत्यर्थः । इमा दिश इति दासीसभिमत्यादीनि क्रमेण त्रीण्युदाहरणानी-त्यर्थः । तत्र दासीसमिन्यादि तु संहतावित्यस्यैव । इतरे तु शालासंहति-साधारणे ॥ २७ ॥ तयोरुपक्रोपक्रमयोरादित्वं पाथम्यं तस्य प्रकाशने द्योतने उपज्ञांत उपक्रमांतश्च समासः स्त्रीवे स्यात्। उदाहरणमाह । उपज्ञायत इत्यु-पज्ञा। को ब्रह्मा तस्योपज्ञा कोपज्ञं पजा। कस्योपक्रमः कोपक्रमं छोकः। मजापतिना मथमं सृष्टत्वात्तेनादावुपज्ञाता मजेत्यर्थः। तदादित्वेति किम्। देव-दत्तोपुत्रा । मृन्मयः प्रकारः । मृत्प्रकारस्यानेककारणत्वात् । देवदत्तेतिं सामा-न्यशब्देन च तदादित्वपतिपादनाभावे क्षीवत्वाभावः। एवं देवदत्तोपक्रमो रथः। अत्रापि षष्टचा इत्यनुवर्तते। जशीनराणां नामसु मध्ये षष्टचंतात्परा कंथा क्रीबे। सौजमीनां कंथा सौशमिकंथम्। उशीनरादन्यत्र दाक्षिकंथा। नामसु इति किम्। वीरणकंथा॥ २८॥ चकार इत् अनुवंधो यस्य स चित्। नश्च णश्च कश्च चिच

भावे नणकचिद्रचोऽन्ये समूहे भावकर्मणोः ॥ अदंतप्रत्ययाः पुण्यसुदिनाभ्यां त्वहः परः ॥ २९ ॥ क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेऽप्युक्थतोटके ॥ चोचं पिच्छं गृहस्थूणं तिरीटं मर्म योजनम् ॥ ३० ॥ राजसूयं वाजपेयं गद्यपद्ये कृतौ कवेः ॥

नणकचितः। तेभ्योऽन्ये ये तन्यदादयोऽदंता धातुमत्ययाः भावे विहितास्ते इत्वे। तत्र धातुमत्यया यथा। भवितच्यम्। भाव्यम्। सहितम्। भुक्तम्। नणकचिद्भचोऽन्य इति किम्। प्रश्नः न्यादः आखूत्यः।वेपशुः।नणकेति घञ उपलक्षणम् । पाकः । भावे किम् । कर्तव्यो धर्मसंग्रहः । मृतो वैरी । समूहार्थे यथा । भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । गार्भिणम् । औपगवकम् । काकमित्यादि । भावे अदंता यथा।गोर्भावः गोत्वम् । शुचेर्भावः शौचम् । कर्मणि यथा। बाैक्रचम् । राज्ञः कर्म राज्यम् । चौर्यम् । तल्पत्ययस्य तु स्त्रीत्वमुक्तम् । पुण्य-सुदिनाभ्यां परो विहितसमासांतोऽहन्शब्दः क्रीवे । पुण्यसुदिनाभ्यामहः क्रीवतेष्टेति वार्तिकेनेत्यर्थः। अह्नाहांता इति पुंस्त्वस्यापवादोऽयम्। पुण्याहम्। स्रुदिनाहम् । सुदिनशब्दः पशस्तार्थः ॥ २९ ॥ क्रियाणामव्ययानां च भेद-कानि विशेषणानि क्षीवे एकवचने च स्युः। क्रियाविशेषणं यथा । मंदं पचित । सुखं तिष्ठंति योगिनः । सलीलं नृत्यति बाला । अन्ययविशेषणं यथा । रम्यं स्वः । सुखदं पातः। अथ कानिचित्कंठरवेणाह । उक्यं सामभेदः । तोटकं वृत्तभेदः रूपकभेदश्च। चोचमुपभुक्तफछावशिष्टं तालफछं वा। कदल्याः फलमिति कश्चित् । पिच्छं वर्हम् । गृहस्थूणं गेहस्तंभः । तिरीटं वेष्टनम् । " शिरोभूषणमिति केचित्। मर्भ संधिस्थानम्। योजनं क्रोशचतुष्ट्यम । योजनं परमात्मिनि । चतुष्क्रोक्यां च योगे चेति मेदिनी "॥ ३० ॥ राजसू-यवाजपेये यागभेदौ । " राज्ञा छतात्मकः सोमः स्वयतेऽत्र राजस्वयम् । वाजं पैष्टी सुरा पेयमत्र वाजपेयम्। " कवेः कृतौ वर्तमानं गद्यं पदसमूहः।पद्यं श्लोकः। "पद्यं श्लोके पुमान् शुद्रे पद्या वर्त्माने कीर्तितेति मेदिनी।" कवेः कृताविति किम्। गद्या वाक्। पद्या पद्धतिः। माणिक्यं रत्नभेदः। "मणिके मणिपुराख्ये नगरे भवं माणिक्यम ।" भाष्यं पदार्थीववृतिः । "सूत्रार्थी वर्ण्यते यत्र वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः । स्वपदानि च वर्ण्यते भाष्यं भाष्यविदो विदुरिति । " सिंदुरं रक्तचूर्णभेदः। "सिंदुरस्तरुभेदे स्यात्सिदूरं रक्तचूर्णके ।

माणिक्यभाष्यसिंदूरचीरचीवरपिजरम् ॥ ३१॥ लोकायतं हरितालं विदलस्थालबाहिकम्।। इति नपुंसकसंग्रहः॥

पुन्नपुंसकयोः शेषोऽर्धर्चपिण्याककंटकाः ॥ ३२॥ मोदकस्तंडकष्टंकः शाटकः कर्षटोऽर्बुदः॥

सिंदूरी रोचना रक्तवेछिका धातकीषु चेति विश्वप्रकाशः । " चीरं वस्न-भेदः। "चीरी झिल्लचां नपुंसकम्। गोस्तने वस्त्रभेदे च रेखालेखनभेदयोरिति मेदिनी।" चीवरं मुनिवासः। " शाक्यभिश्चपावरणमिति सुभूतिः।" पिंजरं पक्ष्यादिवंधनागारम्। "पिंजरोऽश्वांतरे पीते छीवं स्वर्णे च पीतक इति कोशांतरम्। पंजरिमसपि पाठः "॥ ३१॥ लोकायतं चार्वाकशास्त्रम्। हरितालं घातुभेदः। "हरितालं घातुभेदे स्त्री दुर्वाकाशरेखयोरिति मेदिनी।" विद्र वंशद् छक्तपात्रभेदः । स्थाछं भांडभेदः । वाल्हिकं कुंकुमादि । " बाह्रकामिति च बाह्रविमत्यि । बहुदेशे भवं बाह्रवम्" ॥ इति नपुंसक-संग्रहः॥ अथ चिक्रसपर्यताः पुंसि क्लीवे च स्युः। उक्तादन्यः शेषः। यथा शंखपद्मौ निधिवाचकौ पुंसि । कंबुनिछनवाचिनौ तु पुत्रपुंसकयोः। तथाऽत्रसशब्दोऽपि यत्पर्याये वाधितस्तत्पर्यायाद्भिन्नश्चेत् पुन्नपुंसकयो-रिसर्थः । ऋचोऽर्धमर्धर्चः । पिण्याकं तिलकलकम् । "पिण्याकोऽस्त्री तिलक्के हिंगुवाह्रीकसिह्रक इति मेदिनी। " कंटकं रोमहर्षादि। " कंटकः श्चद्रशत्रौ च कर्मस्थानिकदोषयोः । रोमांचे च दुमांगे च कंटको मस्करेऽपि चेति विश्वमकाशः। कंटको न स्त्रियां श्रुद्रशत्री मत्स्यादिकीकसे । नैयोगिकादिदोषोक्तौ स्याद्रोमांचद्रुमांगयोरिति मेदिनी " ॥ ३२ ॥ मोदकं भक्ष्यभेदः । "मोदकाः खाद्यभेदेऽस्त्री हर्षके पुनरन्यवदिति मेदिनी । मोदको हर्षुले खाद्य इति हैमः । " तंडकः उपतापविशेषः । "तंडकः खंजने फेने समासपायवाचि च। गृहदारुतरुस्कंधमायावहुलके-ष्वपीति मेदिनी। दंडक इसपि। " टंकोऽइमदारणः। " टंको नीलक-पित्ये च खनित्रे टंकनेऽस्त्रियाम्। जंघायां स्त्री पुमान्कोपे कोशासिग्रावदा-रण इति मेदिनी। "शाटकः पटभेदः कर्पटं स्थानभेदः वस्त्रभेदो वा। " सर्वटिमिसपि । यत्रैकतो भवेद्धामो नगरं चैकतः स्मृतम् ॥ मिश्रं तु सर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयमिति।" अर्बुदं संख्याभेदः। पातकं ब्रह्महत्यादि। खद्योग उत्साहः। चरकं वैद्यशास्त्रभेदः। " वरकमित्यपि पाठस्तत्र स्यूत-

पातकोद्योगचैरकतमालामलका नडः ॥ ३३ ॥ कुष्ठं मुंडं शीधु बुस्तं क्ष्वेडितं क्षेमकुष्टिमम् ॥ संगमं शतमानामरांबलाव्ययतांडवम् ॥ ३४ ॥ कवियं केंद्रकार्पासं पारावारं युगंधरम् ॥ यूपं प्रमीवपात्रीवे यूषं चमसचिक्कसौ ॥ ३५ ॥ अर्धर्चादौ घृतादीनां पुंस्त्वाद्यं वैदिकं ध्रुवम् ॥ तन्नोक्तमिह लोकेऽपि तच्चेदस्त्यस्तु शेषवत् ॥ ३६ ॥ ॥ इति पुन्नपुंसकसंग्रहवर्गः ॥

वस्त्रम्। " तमालो वृक्षभेदः। "तमालस्तिलको खड्गे तापिच्छे वरुणद्वम इति मेदिनी। " आमलको धात्रीफलय्। नडोंऽतींववरं " तृणभेदश्व "।। ३३॥ कुष्ठं रोगभेदः । कुष्ठं रोगे पुष्करेऽस्त्रीति मेदिनी । कुष्ठं भेषजरोगयोरिति हैयः। मुंडं शिरः। शीधु मद्यम्। वुस्तं भृष्टं मांसं पनसादिफलासारभागश्च । कचित्पुस्तमिति पाटः । कचित् श्वस्तमपि । क्ष्वेडितं वीरक्रतसिंहनादः । " क्षेमं कुश्रालम् । "क्षेमोऽस्त्री लब्धरक्षणे । चंडायां ना शुभे न स्त्री कात्या-यन्यां तु योषितीति मेदिनी। "मोक्षेऽपि क्षेमः। कुट्टिमं भित्तिमेदः। "कुद्दिमोऽस्त्री निवदा भूरिति कोशांतरम्। फरसबंदीति ख्यातायाः।" संगमं संयोगः। शतमानं मानभेदः। अमं अक्षिरोगभेदः। शंबलं वर्णभेदः। "पाथेयं च । शवलोऽस्त्री संवलवत्कूलपाथेयमत्सर इति मेदिनी ।" अव्ययं स्वरादिनिपातवाचकम् । अव्ययोऽस्त्री शब्दभेदे ना विष्णौ निर्व्यये त्रिष्विति मेदिनी।" तांडवं नृसमेदः॥ ३४॥ कवियं महाराष्ट्रभाषया कडियाळीति मसिद्धम् । लगाम इसपि । "नार्यो कवी खलीनं कवियं वा ना तुरंगमुखभांडमिति बोपालितः। " कंदं पश्चिनीमूलादि। " कंदो-Sस्त्री सूरणे सस्यमूळे जलघरे पुमानिति मेदिनी । कचित्कर्मेति पाठः । " कार्पासं वस्त्रयोनिभेदः । पारावारः पयोराश्चौ पारावारं तटद्वयमिति हैमः । युगंघरं कूवरम्। " यूपं यज्ञांगभेदः। प्रश्रीवं द्रुमशीर्षकं " वातायनं मुख-बाला वा। " पात्रीवं यज्ञपात्रभेदः । यूषं मंड इति प्रसिद्धम् । मुद्रामल-कयूषस्तु ग्राही पित्तकफे हित इत्युक्तं वैद्यके। " चमसचिकसौ पात्रभेदौ ॥ ३५ ॥ अर्धर्चादौ अस्मिन्वर्गे पुत्रपुंसकाधिकारे इति यावत् । घृतादीनां पुंस्त्वाद्यं पाणिन्यादिभिरुक्तं तत्तु वैदिकम् । वेदे मसिद्धमिसर्थः । अत- स्त्रीपुंसयोरपत्यांता द्विचतुःषट्पदोरगाः ॥
जातिभेदाः पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सह मझकः ॥ ३७॥
ऊर्मिर्वराटकः स्वातिर्वर्णको झाटिलर्मनुः ॥
मूषा सृपाटी कर्कंधूर्यष्टिः शाटी कटी कुटी ॥ ३८॥
॥ इति स्त्रीपुंसशेषसंग्रहवर्गः ॥

स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः ध्यञ् कचिच बुञ् ॥

सादिइ नोक्तम्। तल्लोकेऽप्यस्ति चेत् दोषवत् उक्तादन्यः दोषस्तद्वदस्तु शिष्ट्रयोगतो प्राह्मामिसर्थः ॥ ३६ ॥ इति पुन्नपुंसकसंग्रहवर्गः ॥ अपस्राता अपसमत्ययांताः स्त्रीपुंसयोः स्युः। यथा। उपगोः अपत्यं पुमान् औष-गवः । जपगोरपत्यं स्त्री औपगवी। वैदेहः । वैदेही । गार्ग्यः गार्गी। द्विचतुःष-द्पदोरगाः द्विपदचतुष्पदषद्पदवाचिनो भुजगवाचिनश्च जातिमेदाः स्त्रीषुं-सयोः । तत्र द्विपदजातिभेदो यथा । मानुषः पुमान् । मानुषी स्त्री । ब्राह्मणः ब्राह्मणी।" शूद्रः शूद्रा अजादित्वाद्दाप्।" चतुष्पदभेदो यथा। मृगः मृगी । हयः हयी । षद्पदभेदो यथा । भृंगः भृंगी । उरगभेदो यथा । उरगः उरगी। नागः नागी। स्त्रीयोगैः सह पुमारुयाः पुत्रामानि स्त्रीपुं-सयोः । यथा । इंद्रः । इंद्राणी । मातुर्भ्राता मातुलः । तस्य स्त्री मातुली । पुंसि वर्तमानो मातुलः। स्त्रीयोगात्स्त्रीत्वेऽपि वर्तते। शूद्रस्य स्त्री शूद्री। मछकादयश्र स्त्रीपुंसयोः। मछकः पुष्पवछीभेदः। स्त्रियां तु मछिका ॥३०॥ अमिस्तरंगः " मुनिरिति पाठः । मुनिर्यतींगुदीवुद्धियागास्तिकिशुक इति विश्वप्रकाशः। " वराटकः कपर्दकः। स्त्रियां तु वराटिका। स्वातिर्न-क्षत्रम्। "वर्णकश्चंदनम्। विलेपने चंदने च वर्णकं पुत्रपुंसकमिति रभसः। वर्णकश्चारणे स्त्री तु चंदने च विलेपने। द्वयोनीं ल्यादिषु स्त्री स्यादुत्कर्षे कांचनस्य चेति मेदिनी । झाटिलेः किंशुकवृक्षसदशः मोला इति प्रसिद्धः। मनुः स्वायंभुवादिः मंत्रो वा । मूषा तैजसावर्तनी । स्रपाटी परिमाणभेदः।" कर्कि धूर्वदरी । यष्टिः छगुडः । काठीति महाराष्ट्रभाषायाम् । ज्ञाटी पटभेदः। कटी देहावयवः । कुटी ग्रहकोष्टकः । अत्र मूपा नाकारांतः ॥ ३८॥ इति स्त्रीपुं-ससंग्रहवर्गः ॥ भावक्रिययोः भावे कर्मणि चवर्तमानः ष्यञ्पसयो वुञ्पसयश्र कचित्स्रीनपुंसकयोर्वर्तते। तत्र ष्यञ्पसयमुदाहरति । जचितस्य भावः औचिसं औचिती च। मित्रस्य कर्म मैत्र्यं मैत्री वा। "एवं सामग्रयं सामग्री वा। आईसं

औचित्यमौचिती मैत्री मैत्र्यं वुज् प्रागुदाहृतः ॥ ३९॥ षष्ट्यंतप्राक्पदाः सेनाछायाशालासुरानिशाः ॥ स्याद्वा नृसेनं श्वनिशं गोशालमितरे च दिक् ॥ ४०॥ आबन्नंतोत्तरपदो द्विगुश्चापुंसि नश्च लुप् ॥ त्रिखद्वं च त्रिखद्वी च त्रितक्षं च त्रितक्ष्यपि ॥ ४१॥ ॥ इति स्त्रीनपुंसकशेषः ॥ त्रिषु पात्री पुटी वाटी पेटी कुवलदाहिमौ ॥ इति त्रिलिंगशेषसंग्रहः ॥ इति त्रिलिंगशेषसंग्रहः ॥

आईती ।" वुज्यसयस्तु वैरमैथुनिकादिवुन् । इत्थं मागुदाहृतः । तथा मिथु-नस्य भावः कर्म वा मैथुनिका मैथुनकं च। मनोज्ञादित्वाहुज् ॥ ३९ ॥ तत्पुरुषे षष्ठ्यंतं षष्ठीविभक्त्यंतं माक्पदं यासां ताः षष्ठ्यंतमाक्पदाः सेनाद्याः स्त्रियां क्रीवे च स्युः। उदाहरति। नृणां सेना नृसेनम्। वेति विकल्पात्रृसे-नापि । इतर इति । एवमन्यत्राप्युदाहर्तव्यमिसर्थः । यवसुरं यवसुरा । कुड्यस्य छाया कुड्यच्छायं कुड्यच्छाया वा । षष्ठीवहुवचनांतपाक्पदा चेच्छाया क्रीव एवेति प्राग्दर्शितम् ॥ ४० ॥ आवंतोत्तरपदोऽन्नंतोत्तरपदश्च द्विगुसमासः पुंसि न स्यात्। किंतु स्त्रीनपुंसकयोः । अझंतोत्तरपदस्य योंऽसनकारस्तस्य छुप् लोपश्चस्यात् । आवंतांत्यपदमुदाहरति । त्रिखद्वमिति । तिस्रः खट्वाः समाहृताः त्रिखट्वम् । त्रिखट्वी च । अझंतोत्तरपदो यथा । त्रयस्तक्षाणः समाहृतास्त्रितक्षम् । त्रितक्षी च । तक्षन्शब्दस्यांसनकारो छुप्तः ॥ ४१ ॥ इति स्त्रीनपुंसकसंग्रहः ॥ पात्रादयो दाढिमांतास्त्रिषु त्रिछिंगाः । पात्रं पात्रः इत्यादि । पात्र्यमत्रे त्रिष्विति मेदिनी । पात्रं तु कूलयोर्मध्ये पर्णे नृपतिमंत्रिणि । योग्यभाजनयोर्यज्ञभांडे नाट्यानुकर्तरीति हैमः । वाटः पथि वृतौ वाटं वरंडे गात्रभेदयोः। वाटी वास्तौ गृहोद्यानकट्योरिति हैमः।" कुवछं बदरीफलम् । "कुवलं चोत्पले मुक्ताफलेऽपि बदरीफले। कुड्सके मुकुरे पुंसि न द्वयोर्नरकांतर इति मेदिनी॥" इति त्रिलिंगशेषः ॥ द्वंद्रैकत्वस्याव्ययीभावस्य च लिंगं प्रागुक्तम् । स्वप्रधाने उभयपदमधाने इतरेतराख्ये द्वंद्वसमासे च तत्पुरुषे च यत्परमिश्रमपदस्यं छिगं तदेव छिगं स्यात् । तत्र परवाङ्घेगं द्वंद्रतत्पुरुषयोरिति पाणिनिसूत्रम् । तत्र द्वंद्वे यथा ।

परं लिंगं स्वप्रधाने इंद्रे तत्पुरुषेऽपि तत् ॥ ४२॥ अर्थाताः प्राचलंपाप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः ॥ तिबतार्थो द्विगुः संख्यासर्वनामतदंतकाः ॥ ४३ ॥ बहुवीहिरदिङ्नाम्नामुन्नेयं तदुदाइतम्।। गुणद्वयक्रियायोगोपाधिभिः परगामिनः ॥ ४४॥

कुक्दुटमयूर्याविमे । मयूरीकुक्कुटाविमौ । तत्पुरुषे यथा । धान्येनार्थी धान्यार्थः । सर्पाद्गीतिः सर्पभातिः । सर्पभयम् । वाप्यश्वः ॥ ४२ ॥ उक्तस्य तत्पुरुष-िस्त्रमस्यापवादमाह । अर्थेति । अर्थीतशब्दाः परोपगाः परगामिनः वाच्य-किंगा इसर्थः। यथा । द्विजायायं द्विजार्थः सूपः । द्विजार्था यवागूः। द्विजार्थं पयः । अर्थेन निससमासो विदेष्यिछिगता चेति वक्तव्यिमिति वार्तिकम् । प्रेति । प्राद्यसंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः । " परं विशेष्यमुपग-च्छंतीत्यर्थः। " तत्र पादिपूर्वी यथा । अतिक्रांतो मालामतिमालो हरः। अतिक्रांता मालामतिमालेयम् । अतिमालमिदम् । अवकुष्टः कोकिलया अवकोकिलः । अलंपूर्वो यथा । अलंकुमार्ये इसलंकुमारिरयम् । अलंकुमा-रिरियम्। अलंकुमारि इदम्। प्राप्तजीविको द्विजः । प्राप्तजीविका स्त्री। माप्तजीविकिमदम्। एवमापन्नजीविकः। तिद्धतार्थो द्विगुर्वाच्यित्ताः। पंच-कपालः पुरोडाशः। पंचकपालं हिवः। संख्याशब्दाः सर्वनामसंज्ञकास्तदंत-काश्च परिलंगभाजः । संख्या यथा । एकः पुमान् । एकं कुलम् । द्वौ पुगांसौ । द्वे स्त्रियौ कुछे च । "त्रयः पुरुषाः । तिस्रः स्त्रियः । त्रीणि कुछानि । एवं चत्वारः चतस्रः चत्वारि ।" षट्संज्ञकान्वक्ष्यति । विंशत्या-दीनां छिंगं द्वितीयकांडे उक्तम्। शतादिकानां तु नपुंसकसंग्रहे । सर्वनाम यथा। सर्वो देशः। सर्वो नदी। सर्वं जलम्। एवं परः पुमान्। "संख्यां-तको यथा। जनत्रयः। जनतिस्रः। जनत्रीणि।" सर्वनामांतको यथा। परमसर्वः । परमसर्वा । परमसर्वम् ॥ ४३ ॥ आदिङ्नाम्नां वहुव्रीहिरन्यछि-गभाक् । तदुदाहरणं स्वयमुन्नेयम् । यथा । वृद्धा भार्या यस्य स वृद्धभार्यः । बहुधनः। बहुधना। "बहुधनिमत्यादि।" अदिङ्नाम्नामिति किम्। दक्षि-णस्याः पूर्वस्याश्च दिशोरंतरालं दिक् दक्षिणपूर्वा । दिङ्नामान्यंतराले इत्यनेनात्र बहुत्रीहिः। गुणयोगेन द्रव्ययोगेन क्रियायोगेन च य उपाधिविशेषणं तने धर्मिणि प्रवृत्तास्ते धर्मिलिंगभाजः। गुणयोगेन यथा। गंधवती पृथ्वी।

कृतः कर्तर्यसंज्ञायां कृत्याः कर्तरि कर्मणि ॥ अणायंतास्तेन रक्तायर्थे नानार्थभेदकाः ॥ ४५ ॥ षद्संज्ञकास्त्रिषु समा युष्मदस्मत्तिङ्व्ययम् ॥ परं विरोधे शेषं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः॥ ४६॥ ॥ इति लिंगादिसंग्रहवर्गः ॥ ५ ॥

गंधवानक्या । गंधवत्कुसुमम्। द्रव्ययोगेन यथा । दंडिनी स्त्री । क्रियायोगेन यथा। पाचिका स्त्री । गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधयः परगामिन इति पाठां-तरम् ॥ ४४ ॥ असंज्ञायां कर्तारे कृत्यत्ययाः परोपगाः । यथा । करोतीति कर्जी। कर्ता पुमान्। कर्तृ कलत्रम्। असंज्ञायां किम्। प्रजा। हरिः। कर्तरि किम्। कृतिः। कर्मणि कर्तरि च वर्तमानाः कुसप्रत्ययाः परगामिनः। कर्मणि यथा। कर्तव्या भिक्तः। कर्तव्यो धर्मस्त्वया। कर्तरि यथा। वस-तीति वास्तव्योऽयम्। वास्तव्या सा । वास्तव्यं तत् । कर्तरि कर्मणीति किम्। भावे तु एधितव्यं त्वया । तेन रक्तिमसाद्यर्थे अणादितिद्वतप्रत्य-यांता नानार्थभेदका अनेकार्थविशेषणभूताः विशिष्ठत्वाद्वाच्यिकंगा इत्यर्थः। यथा कुसुंभेन रक्ता शाटी कौसुंभी । कौसुंभः पटः । कौसुंभं वासः । तेन रक्तं रागादित्यण् । रक्ताद्यर्थं इसादिशब्दान्मथुराया आगतो माथुरोऽयम्। इयं माथुरी । अणाद्यंता इत्यादिशब्दाद्वामे भवा ग्राम्या स्त्री । ग्राम्यः पुमान्। अत्र यत्पत्ययः ॥ ४५ ॥ षद्संज्ञकाः पांतनांतसंख्या कतिशब्दश्र त्रिलिंग्यां समाः सरूपा नित्यं बहुषु वर्तमाना अतो वहुवचनांताश्चेत्यर्थः । यथा।षडिमे।षडिमाः।षडिमानि।पंचभिरेताभिः।कति पुगांसः।कति स्त्रियः। कति कुलानि । युष्मदस्मच्छब्दौ तिङंतपदान्यव्ययानि च त्रिषु समानि लिंगक्रतिविशेषरहितानीसर्थः । युष्मच्छब्दो यथा। त्वं स्त्री । त्वं पुमान् । त्वं कलत्रम् । अस्मच्छब्दो यथा । आवां पुमांसौ । आवां स्त्रियौ । आवां कलत्रे। तिङ् यथा। स्थाली भवति। घटो भवति। पात्रं भवति। एवं दारा भवंतीसादि । अन्ययं यथा । उच्चैः दाराः । उच्चैः स्त्री । उच्चैः कलत्रम् । उचैः मासाद इसादि । परिमिति । विरोधे विमितिषेधे सित परं छिगानुशा-सनं प्रवर्तते । यथा । मानुषशब्दस्य कषणभमरोपांता इति प्रागुक्तविधिना पुंस्त्वे एव पाप्ते सति द्विचतुःषद्पदेत्यनेनोत्तरत्रोक्तेन स्त्रीपुंसविधिर्निश्चेयः। यथा। मानुषीयम्। मानुषोऽयमिति। शेषमिति। शेषमत्रानुकतम् अभिधा-

इत्यमरसिंहकृतौ नामिलंगानुशासने ॥ सामान्यकांडस्तृतीयः सांग एव समर्थितः ॥ ४७॥

नादिकं शिष्टानां महाकवीनां भाष्यकारादीनां प्रयोगतो श्रेयम् । यद्वा अनुकतं शब्दिलंगं शिष्टप्रयोगतो वोद्धव्यम् । लिंगमशिष्यं लोकाश्रयत्वािलंगस्येति भाष्योक्तेरिसर्थः । तद्शिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वािदस्त्रप्रत्याख्यानावसरे भाष्यकारेणोक्तम् ॥४६ ॥ उक्तमुपसंहरति । इतीित । इत्येवंप्रकारेणामरिसंहस्य कृतौ नामिलंगशास्त्रे सामान्यनामा तृतीयः कांडः प्रस्तावो वर्गसमूहो वा अंगैः सिहतः समर्थितो निक्षित इत्यर्थः ॥ ४० ॥ इंद्रश्रंद्रः काशकुत्स्नािप-शलीशाकटायनः । पािणन्यमरजैनेंद्रा जयंत्यष्टौ च शाब्दिकाः ॥ ॥ श्रीमत्य-मरिववेके महेश्वरेण विरचित इत्थं सामान्यकांड एषों ऽतिमः समाप्तः ॥ ॥ अमरकोशः समाप्तः ॥

अमरकोशतृतीयकांडस्य वर्गानुक्रमेण श्लोकसंख्या.

वर्गीकाः	वर्गना मानि.	मूलझोकाः	वेपकश्चोकाः		
\$ a	विशेष्यनिष्ठवर्गः संकीर्णवर्गः नानार्थवर्गः अव्ययवर्गः	99211 *** ******************************	७ ७ ।	मूलश्लोकाः ४८० एवं ४८७॥	क्षेपक स्रोकाः णा

सटीकामरकोशस्य अकारादिवर्णानुक्रमेण

शब्दानुक्रमणिका.

	चा ब्दः	. १४म्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	ओकः]	. ज्ञाब्दः .	ृष्टम् ह	ग्रेकः
	अ				62	38	अप्रज	385	83
	. 4			अक्षीव {	२२०		अम्रजन्मन्	१६६	5
. 2	Ŧ	363	99	अक्षोट	૮૬		अम्रतःसर	360	92
	नेचा	३५२ २३३	69	मक्षोर्डं	. ८६	- 29			
	रंशु	२२२	33	अक्षौहिणी	200	62	अमतस्	३४५ ३५०	२४५
	रंशुक ं	366	286	भखंड	२६७	हद	अवमांस		
	रंशुमती	300	234	अखात	83	29	अम्सर	580	83
	वैश्वमस्पता	१०५	333	अखिल	२६७	ह्द	~~d(	360	95
	नंस ·····	990	96	अग	298	88	अप्रिय	388	83
	संसल	१४१	88	अगद्	483 .	40	:0=	र २६५	98
	मंहाति	203	30	अगरंकार	386	99	अप्रीय	188	8.5
	नंहस्	26	२३	अगम	60	4	अप्रय	२६५	98
	नकरणि	264	39	अगैरी	99	ह९	भमेरिधिबुँ	१३७	२३
	क्पार	48	3	अगैस्ति	99	२०	अमेरिधिषू	330	२३
	कुष्णकर्मन्	२६३	88	अगस्त्य	99	20	अप्रेसर	360	95
		65	96	अगाध	46	99	अध्य	१६५	98
		220	83	अगार	७३	9	अव	् २८	२३
3	स्त	र २३२	ં ૮૬	अगुर	38	६३		र २९३	२७
		586	86	अगुरु	१६२	१२६	अघमर्षण	\$00	88
•	1.	1 इंड्र	. २२०	अगुरुर्विशपा	68	६२	अझ्या	२२७	e ja
	नक्षत	२२२	80	अमायी	808	28	अंक	5 36	99
	नक्षदर्शक	१८१	9	अग्नि	. 33	98	ાવા	रे २८७	Ś
	मक्षविव्	586	88	अग्निकण	१२	80	अंकुर	60	S
	नक्षधूर्त	586	\$8	अग्निचित्	१६८	१२	अंकुश	. 990	४१
	नक्षर	३२८	१८१	अभिज्वाला	800	१२४	अंकोट	35	28
	मक्षरचंचु	183	36	अभित्रयं	200	20	अंकोर्ल	૮૬	28
	नक्षरचण	१८३	3.6	अभिभू	9	४२	अंक्य	४२	9
	मक्षरसंस्थान	१८३	१६	अग्निमन्य	99	६६	अंखोंट	૮૬	
	मक्षवती	586	86	अग्निमुखी	69	85			
	नक्षामकीलक	868	५६	अप्रिशिख	१६१	१२४		. { 340	
.8	मक्षांति	80	58		308	११८		368	
70	मिक्षि	1368	63	अग्निशिखा	1880		अंगण	. 99	
		। ३६६	२२		) २५	30		. १५७	, ,4
8	मिक्दिक	368	36	अग्न्युत्पात	1300	90		-	
8	निक्षिगत	२६२	20		) २६५	90		. 99	
	मिसवै	२२०	83		1326	26	अगना	{ २ ३	
	48							. 14	4 3

ञ्चान्दः	पृष्ठम् ः	श्लोकः	शब्दः	र्वेड	म् श्लोक	तः ज्ञाब्दः	पृष्ठम्	श्रोक:
अंगविक्षेप	४५	१६	अजिनयोनि	१२०	-	अति	\$ 38€	2
अंगसंस्कार	250	१२१	अजिर	1 99	. 4	3	1340	9
अंगहार	४५	१६	आजर	} ३२८	1963		२०३	
अंगार	२१७	30	अजिह्य	२६८		I SUI SEE	1208	
अंगारक	. 20	२५	अजिह्मग	208	68	SIGNA	विवि	
अंगारधानिका	२१७	29	अज्जुका	8\$	99	अतिचरा	११२	
अंगारवल्लरी	98	28	अज्झरा	906	१२७		336	
अंगारवही	200	90		∫ २६१	2.0	277	338	•
अंगारशकटी	230	२९	मज्ञ	} २६३	३४ ३४			
अंगीकार	38	4				अतिथि	360	9३
अंगीकृत		06	अज्ञान	. 33	9	अतिनिर्हारिन्	१७४	38
अंगुलिमान		64	अंचित	. २७४	96	अतिनु	३२	30
		06	भंजन	• १६	3	aria man	98	3.5
		20 3	भंजनकेशी	. 308	350	जातपायन्	98	१६
अंगुलीयक		8 00	भंजनी	. १६	Q	अतिपात	1 800	30
		१२	मंजनावती	. १६	9		रिटर	33
10 '		3	मंजलि	. १५२	64	अतिप्रसिद्ध		
अंब्रिनामक			·	) ३५२	१२	अतिबर्ले	330	२१७
= ~		3	भंजसा	1386	रे	अतिमात्र	380	93
. 10 0	•	- 3	भटीने	. 200	SS	अतिमुक्त	68	95
		2 3	मटनी	200	88	अतिमुक्तक	९६	કર
अचल	99	13	रटक्ष	१०३	२०३	अतिरिक्त	८६	२६
अचला		, 3	ाटवी	98	- 1		२६९	99
		3 34	ाटा	१७४		अतिवक्तृ	२६०	34
अच्छ	३९ २२			5 99		अतिवाद	30	58
	96 8	_,	ie	1 ३१६	230	अतिविषा	१०२	38
		४ अ	ट्या	१७४	301	अतिवेल	38	90
अच्युत		४	णक	२६५	68	अतिशक्तिता	204	१०२
अच्युताप्रज	9 9			5 199		अतिशय {	38.	83
	£ 2	- 1	णब्य	1 280	8	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	२८०	११
	28 0		नि		1	भतिशस्त	२९७	४१
भर्जेकव		-19	णिमन्	368	46	भतिशोभन	२६६	98
		271	गीयस्	6	३८ ह	अतिसंस्क्रम	306	60
	११ १३९	•		२६६	44 2		२८३	26
The same of the sa	15 6	अर्	y	288	V 3	अतिसारिकन्	१४६	99
-	6 30	अंड		। २६६	1,19	मतिसौरभ	69	
		-		१२९	39 3			33
7		34	कोश	360	100	0	306	38
अजगृंगी १०		अड	कोषै	860	98 3	मतीतनौक	३५३	30
मजम्				98	10	नतातनाक	98	18
अजहा १	•	भंड	স	१२७	33 3		२७०	98
भजा २२				२६४	2.9	नतीव	\$86	. 5
अजाजी २१			₹	96		क्तिका	88	१५
माजाजीव २४		अत	र्त्रित	३५१	8 34	त्यंतकोपन :	१५९	35
मजित ३०	-	अत	लस्पर्श		9 37	त्यंतीन १	398	७६
मिजिन १७५	9 80	अतः	षी		१५ अ	त्यमः 🕽 🤅	909	११६
मजिनपत्रा १२	६ २६	अति			4.2	1		१४६
				383 5	80 3	त्यर्थ	38	90

शब्दानुक्रमणिकाः

चाब्दः	पत्रम	श्लोकः	। शब्दः	वश्रम	श्लोकः	, शब्दः	वृष्ठम्	श्लोकः
, 41-51	50%	631 41	4124	50.7	Carri	,,,		
अत्युल्प	२६६	६२	अधृष्ट	296	२६	अनामय	383	90
अत्याहित	308	99	अधोंशुक	399	280	अनामिका	१५१	૮રૂ
अचि	20	२७	अधोक्षज	9	28	अनायासकृत	રૂ૭રૂ	38
अय	386	२४६	अधोभुवन	40	3	अनारत	38	93
अयो	386	२४६	अधोमुख	२६०	33	भानार्यतिक्त	११२	883
भर्भ	250	६३	अधोरण	368	99	अनाइत	१५८	285
अद्शंन	२४२	22		_	-	अनिमिष	330	२१८
अदितिनंदन	3.		अध्यक्ष	१८२	३२४	अनिरुद्ध	440	26
अहर्य	१४६	Ęą				-11.168		
अदृष्ट	350	- 30	अध्यवसाय	88	28	अनिल	२३	१० ६५
अदृष्टि	90	30	अध्यातम	386	388			-
		-	अध्यापक	१६७	. 9	अनिश	5.5	E 9
अद्धा	३५२	१२	अध्याहार	30	3	भनीक	368	96
अडुत	. ४५	२७	अध्यूदा	१३२			२०५	\$08.
			अध्येषणा	१८४	35	अनीकस्य	१८१	٠ ٤ `
भद्मर	२५७	२०	अध्वन्	98	१७	अनीकिनी	398	96
अद्य	३५५	२०	अध्वनीन	358	20		200	65
अद्रि	99	8	अध्वन्य	858	20	अनु	३४६ -	588
	(३२४	र६३	अध्वर	१६९	23	अनुक	२५७	२३
अद्यवादिन्	S	38	भध्वर्धु	190	. 20	अनुकंपा	४५	26
अधम	\$ \$56	388	अनक्षर	38	28	अनुकर्ष	338	99
_	रिहद	48	अनंग	47	२६	अनुकल्प	३७६	So
अधमर्ण	२१०	4	अनच्छ	५८	38	अनुकामीन	298	98
27177	१९३	90	अनबुह्	२२५	80	अनुकार	२८१	30
	१३०	266	अनैध्यक्ष	200	98	अनुक्रम	१७५	39
अधरेद्युस्	399	२१	alifaddi minim			अनुकोश	४५	26
अधस्	90	2		86	8	अनुग	२६९	96
अधामार्गव	300	66	अनंत	१ ३०५	. 8	अनुप्रह	260	. 23
अधिकर्द्धि	२५५	११		(89	2	अनुचर	399	७२
अधिकांग	886	६३		200	95	अनुज	383	83
अधिकार	250	38	अनंता	909	११२		१४२	8
अधिकृत	१८१	ξ		1880	१३६	अनुतर्षण	२४९	83
अधिक्षिप्त	२६२	85		1 ३१६	१५८			
अधित्यका	98		अनन्यज	Ę	२७	अनुताप	{ \$50	२४ ७
अधिप	268.		अनन्यवृत्तिं	200	98	अनुत्तम	२६५	99:
अधिपांग	999		अनय	320	186		333	989
अधिभू	268		अनर्थक	39	20		368	198
अधिरोहिणी	95	26		१२	99		२६९	96.
अधिवासन	328	838		88	30	अनुपदीना		
अधिविन्ना	१३२	9	अनवरत	38	89	अनुपमा		38
अधिश्रयणी	२१७	२९		२६५	५६ ५६	-		
अधिष्ठान	368		अनवरार्ध	289	99			95
अधीन	२५६		अनस्	363	५३	9.		98
अधीर	296		अनागतार्तवा	835				
अधीश्वर	260	.5		322	१५७	-13.14		-
अधुना	399		अनादर	४२५ ४६		अनुभाव	38	
	,,,	14	1 -11147	4	२२		1 330	1 500

शंब्दः		18	म् श्लोकः	ज्ञाब्दः	. 8	ष्टम् स्रोक	ः ज्ञब्दः	प्ष्ठम्	स्रोकः :
	_	. ૨૪	6	अंतावसायिन्	२४	2 30	अपत्य	. 939	26
	ते		१०		२६				
	ग ध	0.45	१२						26
	q	-	१६	अंतिकाँ		४ १५	अपथ	. 98	30
-	नि:		२३	अंतिका				•	
अनुवर्त	न	-	१२		(95	८ ११	अपैदान	2195	30
	क ••••••••••••••••••••••••••••••••••••		१७	अंतेवासिन्	े २४	•	STOREST		\$
~	य		३४७	भंत्य				• • •	६८
अनुष्ण		. २४३	१८	अंत्र				. १६	9
भनुहार	······		१७	अंदिका			अपदेश	. { \$ 29	33 289
अनुक			33	अंदुक	_	_	अपध्यस्त	. २६१	36
अनूचा	न		20	अंदू	390		अपध्वस्त	. 203	68
धनूनव	ñ		हप	अंध	} १४६		अपभ्रंश	. 38	
	••••••		80	nise Per	ःः (३१०		अपयान		२
			35		<	4.	-		388
अनृजु .	•••••	. २६३	8.ई	अंधकार	43		अवर	१८९	80
अनृत		. \ 36	58	अंधतमस	48		अपरस्पर	200	8
	·		38	अंधस्	,,		अपराजिता	१०३	808
भनेडमू		200	36	अंधु	ق			(114	188
	*******		3	अन्न	} 222	288	अपराद्धवृषत्क		ह्र
भनोक	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	60	. 9	अन्य	ે રહેદ રહેદ		अपराध		२६
		1 200		अन्यतर	२७० २७०	८२	अपराह्म	२३	3
	••••••••	(400	65	भन्येतरेखुस्	336	૮૨	अपेरद्युस		20
अतःपुर	********	99		अन्येद्युस्	३५५		अपर्णा	•	38
अतक		88		अन्वक्	३५५	२१ ७८	अपलाप	36	१७
अंतर	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	\$56	1-4	अन्वक्ष	२६१		अपवर्ग	38	9
भतरा	**********	348	10	अन्वय	२६९	96	अपवर्जन	१७३	30
अंतराय	सत्त्व	388	26.1	अन्त्रवाय	१६५		अथवाद	39	२३ ८८
भंतराल	••••	२८१		अन्वाहार्य	१६५ १७३	8		(309)	
अंतरिक्ष	••••••	80	7	अन्विष्ट	२७५	38	अनवारण	{ ३१४	१२
अंतरीप	********	१५ ५६		अन्वीक्षण	268	१०५	अपशब्द	38	ें२
भंतरीय .		366	1.	भन्वेषण्	_	30	अपृष्ठु	२७१	88
अंतर		363	330	अन्वेषणा	268	7	अपसद	२४२	१६
अंतरेण		386	30 2	मन्त्रेषित		44	अपसर्प	263	१३
		३५१		मप् (आप)	, ,	204	अपसब्य	२७१	SS
अंतर्गत		२७१		मपकारगी	''	4	अपस्कर	393	99
भंतैर्गल अंतर्था	••••••	90		नपक्रम	4	10	अपस्नात	२५६	38
अतथा भंतर्धि	*******	१८	१२ ३	नपघन		222	अपहार	२८१	१६
अताथ अंतर्द्वार	*******	१८	35 3	तपचय		90	अपांपति	68	2
भतदार भंतर्भनस्	*******	99	88 3	रपचायित		14		1 868	68
भतनगस् भंतर्वत्नी	*****	568	3	रपचित			अवांग	र वे९व	२१
मतवाण मंतर्वाण	******	१३६	२२ _		. 508	808	अपाँची	१६	8
नेत्रवाशि नंत्रवासिन्	*****	२५३	€ 3	पिचिति	. { १७४	39	अपान	1 88	89
नंतर्वेशिक		१६८	११ अ	विंदांतर	- २६७	-		1888	93
- गरायाकी	*****	365 .		षद्	. 386		अपामार्ग	800	66
					. 204	. de 18	भपावृत	299	१५

श्बदः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम् ३	श्रेकः ।	ज्ञान्दः	रष्ठम् स्रोक	; :
अपासन	200	११३	अभिजात	304	68	अभीक	२५७ २	8
अपि	388	286	अभिज्ञ	563	8			2
अपिधान	36	33		) २६७	E 9	अभीक्ष्णम्		રે
अपिनद्ध	१९६	ह्व	ऑभेतस्	388	२५४		) २६५ ५	
अपूप	२२२	88	अभिधान	3€.		धभीप्सित	रिखंड ११	
अपोगंड	१४२	. 88	अभिध्या	४६	28	अभीर		9
अप्पति	13	Ey	अभिनय	४५	१६	अभीरु	१०२ १०	
अप्पित्त	१२	99	अभिनव	२६९	99	अभीरुपत्री	१०२ १०	
अप्रकांड	68	8	अभिनवोद्भिद्	60	8	अभीषंग		E
अप्रगुण	२६८	७२		१७९	99	अभीषु	३३७ २१	
अप्रत्यक्ष	200	. 98	अभिनिर्याण		66	अभीष्ट		(2
अप्रधान	२६६	80		२०३ १८६	28	अभ्यम		9
अप्रहत	86	è	अभिनीत	309	40	अभ्यंतर	20	ξ ξ
अप्राप्य	२६६	80	अभिपन्न	324	१२८			46
	1 8	98	अभिप्राय	265	30		398	96
अप्सरस्	ि ११	66	अभिभूत	२६१	80	1	396	96
अफल	૮૧	9	अभिमर	३३६	२१३	1		७५
अबद्ध			अभिर्मिष्	२०६	300		• • •	E9
अबद्धमुख	38	२०	1	1 88	2:	20		હરૂ
अबंध्य	२६०	३६	अभिमान	1388	33			१७
	28	Ę	अभियाँति	१८२	95			
अवला	838	२	अभीयातिन्	१८२	38			१०
अबाध	200	૮રૂ	अभियोग	260	2			११
अब्ज	1 88	18	अभिरूप	३१६	१३१			१०
	१ २९५	३२	अभिलाव	265	58			०५
अब्जयोनि	9	१७	अभिलाष	89	20			१२
	२७	२०	अमिलाषुक			21 2171		२६
अब्द्	₹00	66	अभिवास्क	248	2:	-114	. 386	96
•	(350	१४६			20	1 01-01-0 000000	. २०६ १	909
आहिष	8	8	अभिवादन	१७६	81	ाजन्यारा	२६७	63
अधिधक्रफ	1308	800		506		ा अन्यात	. २६७	63
	२३६	800		१६२	8:	ा अग्याताएग	. २०६ ३	११०
अब्रह्मण्य	88	18		१७३	3:	र अभ्युत्यान	. 508	38
अभय	११७	१६४			. 3.	१ अभ्युदित	. 308	99
अभया	65	48				ध अभ्युपगम	. 38	9
अभाषण	308	38		२९२	े २	अभ्युपपत्ति		33
अभिक	560	58	1 3414 01 01	\$ \$00	8	७ अभ्येष	२२२	89
अभिक्रम्	२०३	९६		1586	8	आभ्यव	२२२	80
अभिख्या	36	१७		. २७३	3	१ अभ्योष	222	89
अभिख्या	३२२	399	अभिषुत्तै	. 288	२	8	1 86	5
अभिमह	260	33	अभिषेणन	. २०३		५ अभ्र	{ 29	8
अभिष्रहण	.२८१			. २७६			२३५	900
अभिषातिन्	१८२	•		. २०५		५ अभ्रपुष्प		30
अभिचर	299	•		. 333		अभ्रमातंग		86
अभिचार	२८१					७ अभ्रमु		
	) १६५		Q1141K14 ******	· { 320				8
अभिजन	\$ 366		अभिहित			व्य अभुवल्लभ		86
	, 411	, ,,,	- attacks are seen	. 490	. 4.	७७ अभि	99	33

शब्दः	वृष्ठ	म् स्रोकः	. ज्ञब्दः	র প্র	म् श्लोव	तः चाब्दः	d.s.	म् श्लोकः
अभिय	१७	6	अंबुवेतस		\$ 62	॰ अरिष्टदुष्टधी	२६३	88
इम्ब्री	. 99		•		19 3	?	(23	
अभ्रेष	. 368		•	३९	२	° अरुण	1 28	35
अमच	. 296		अंभस्	90	•	8	33	36
अमर	. ३	.0	अंभोहह				(२९८	85
अमरावती	. 90	86	अम्मय	99	•	भ् अरुणा	. 805	• •
व्यमर्त्य	. 6	3	अम्रौतक •••	CE			. २७०	63
अमर्ष	. ४७	२६	अम्ल	३२		1 4 6 4 4 6 4 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6	68	85
अमर्षण	२५९	३२		888			330	१८८
अमलाँ	308	१२७	अम्ललोलिकाँ।	388		STITE	. 388	48
अमा	388	588	अम्लवेतस	333	388	अरोक	. २७४	300
अमांस	188	88	अम्लान	९७	93	अर्क	. { २१	28
अमात्य	१८१	8	अम्लिका	90	83		(२८७	8
अमानस्य	68	- 3	अय	२९	२७	अर्कपर्ण	. ९८	८२
अमार्गोसी	२४		2777	5 29	23	अर्क्षंधु	8	36
ञ्जमावसी	58	6	अयन	"े ७१	86	अकाह्व	१८	Co
अमावस्या	२४	6	अयस्	२३५	96	अर्गल	७६	30
अमावासी	58	6	अयःप्रतिमा	२४७	30	अगला	७६	50
अमावास्या		6	अयाचित	209	3	अय	२९३	२७
अमित्र	१८२	88	अयि	३५४	१८	अर्घ्य	१७३	33
अमुच	368	6	अयोम	२१६	३५	अर्चा	१ १७४	39
अमृणाल	११७	१६४	अयोघन	२९६	३६	अचा	र २४७	38
	1 88	48 :	भर	38	86	अर्चित	∫ २७४	१०१
	35	.ξ.,	अरग्विध	. 69	२३	आपत	1 ३०६	66
अमृत	305	1 0 0	भरघह	. 368	96		5 33	ξo
200	208		भरेंदु	. 93	५७	अर्चिस्	{ 380	२२९
100	1308		मर्गि	. 200	88	अर्जक	96	60
	(93	96						
अमृता	83	66	अरण्य	. { 3 E G	33	अर्जुन	33	१३ ४५
M. E.	68	८२	भरण्यानी		- २२		(388	१६७
वमृतांधस्	3	2	भरानि	. 99	8	अर्जनी	२२७	89
अमोघा	१०३	68 3	गरर	- १५२	८६			2
	१०३	808		. ७६	१७	अर्णव	\$ 68	40
अंबर	36	3	र त् लु	. 63	99	armar '	66	Š
अंबरीष		101	रिवंद	. £8	36	अर्तन	77	
अंबष्ट	२१७	4	ाराति	१८२	22	अर्ति	568	३२
भव्य	२३९	. 71	राल	२६८	.03	આત	305	80
अंबष्टा {	98	96	ारि	१८२		अर्थ	{ २३३ } ३०६	64
71481	66		रिच	40	२३	1		
अंबा			रिमेद	68	40	अर्थना	१७३	३२
अंबिका	88	18		68	6	e e france		8
अंबु	8	36	***	69	.441	अर्थप्रयोग	506	4
मंड्रकणा	99	४ अ	रिष्ट	38	६२		36	9
अबुज	30	33		११३	386	भर्थिन्	१८२ २६४	86
मंब्रमृत्	65	६१		858	२०		282	808
	१७	9	75 (5 46)	्रिश्ह	30	भर्थ्व	२३६ ३२३	१५९
							414	

चाब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः [	ग्रब्दः	पृष्ठम् श्रे	ोकः
भईना	२७९		अलंबर	२१७	33	अवतमस	49	ą
र्जेहीन भारित	३६४	99 99	अलं	580		अवतोका	२२७	80
अर्थ	) १८	१६		३५२ ९८	२२		२४८ ३३	२३
	रे १८	१६	अलके	२४३	२२	अवदात	304	60
भर्धचंद्रा भर्धनाव	२०४ ५८	0.13	अलवाल	६१	२९	अववान	208	.3
अर्थरात्र	28	8	अलस अलात	२ १३ २१७	36	अवदाह		१६५
अर्धर्च	300	३२	अलाबू	886	३०	अवदारण	२१२	१२
अर्थहार अर्थोह्य	१५७ १६०	308	जैलांबू	334	१५६	अववीर्ण	२७२ २६५	८४
	388	११९		१२२	- 48	अवधारण		300
अर्बुद्	\$300	33	अलि	१२७	२ ९७	अवधि	306.	99
अर्भक	१२९	36	अलिक	368	65	अवर्ध्य	38	50
अर्म	\$05	38	अलिंजर	२१७	38	अवध्वस्त	२७३	8 68
अर्थ	३२० ३२०	१४६	अलिन्	१२७	२९	अवनत	२७८ २६८	90
ध्यर्थमन्	28	26	अर्लिद्	99	१२	अवनाट	१४२	४५
अर्था	438	88	अलाक	३५४ १५४	9 9	अवनाय	२८३	२७
भर्याणी	338	38	अलु	280	38	अवनि	ह्७	3
अर्थी	१३४	१५	अल्प	२६६	६१	अवनी	E Ø	3
भर्वन्	२६५ १९०	ds	अल्पतनु	१४३	88	अवंतिसोम	२१ ९	\$? E
	१९०	88	अल्पमारिष	880	१३६	DYES YES	१७२	20
अर्वाक्	[३५३	१६	अल्पसरस् अल्पिष्ठ	हर २६६	२८ ६ २	अवभ्रद	१४२	४५
अर्शम्	388	५४	अल्पीयस्	२६६	६२	अवम	२६५	48
अर्शस	१४६	49	अवकर	૭૬	१८	अवमत	, ,	१०६
अर्शोप्त अर्शोरोगयुत	११५ १४६	१५७	अवकीर्णिन्	303	68	TTTTTTTT	२०६ ४६	308
भईणा	108	30	अवकृष्ट	२६१	36	असमाजिल	२७५	२३ १०६
क्रीईत	598	208	अवकेशिन्	८१ २२९	99	272222	388	90
अतं	२३६	303	- 4 4-44-4 100000000	204	१०६	अवर	286	80
भलके	२४३	३२	अवगत	२७६	300	अवरज		85
अलका	866	९६ ७४	अवगीत	् २७३				36
अलक्त	१६१ १६१	१२५		(304		- Draw Daw		68
अलक्ष्मी	43	2	3446	{ 369	33	अवरोध		१२
अलगर्द	98		अवमाह	30		134041BH		33
भलगर्द्ध	68	9	Charles and the Control of the Contr			अवर्ष	. ८२ . ३७	33
घलंकरिष्णु	१९६	300	भवज्ञा				33	१३
भलंकतुं	१२५१		अवज्ञात			भवलंत्र	. 368	90
भलंकमीण				•		२ अवल्युज	. 308	१०३
ं झलंकार	१५६		अवटीट			C अववाद	. १८६	. 39
अलंकृत	१५६	800	अवदु			अववाद		66
भलंकिया	१५६	308	अवतंस		-	६ अवस्याय	·· \$43	

शब्दानुक्रमणिका.

6

				•				
ज्ञान्दः	पृष्ठ	म् श्लोकः	. ज्ञाब्दः	বৃষ্ঠ	म् स्रोकः	शब्दः	पृष्ठ	म् स्रोकः
अवष्टब्ध	. ३१०	१०४	अशिश्वी	१३३	११	असिधेनुका	२०२	. 92
अवसर	२८२		अद्युभ	३३६	२३		२०२	99
अवसान	२८५		अशेष		हर्	असिहेति		
314611	(93		अशोक		ES	असु		
अवासित	308		अशोकरोहिणी		64		206	
	(२७६		अद्योकाँ	99	64		8	3.56
37377FT	1 386		अइमगर्भ		99	9		35
अवस्कर	ी ३२५	१६७			१०४	असूक्षण	४६	1.5
अवस्या	. २९	२९	अइमज	२३६ ७८	128	a	80	२४
अवहार	. 66	28	अइमंत	२१७	२९	अस्यारा	388	६२
अवहित्या	86	38	ध्यद्रम्पूब्प	200	. १२२	असृग्धराँ	१४६	६२
अवहेलन	. ४६		अद्भरी	386	५६	21626	380	88
	1280			-		अत्यनका	२६४	५३
अवाक्	र २२५	23	अञ्गतार	२३५	९३ ९३	असौम्यस्वर	२६१	
अवाक्पुष्पी	338	१५२		-		अस्त	99	र्
अवार्ष	286	190	अश्रर्षे	१३	६२		र १७१	69
अवाची	१६		अश्रांत	38	53	भस्तम्	३५३	30
अवाच्य				२०३	88	अस्ति	368	26
अवार	98	6	ক্ষী ··· ···	१०३	63	अस्तु	342	१३
अवासस्	२६१		अश्रु	868	85	अस्त्र	200	૮૨
		201	अशील	38	36	अस्थि	288	हड
भवि	१३६	305	अश्व	360	४३	अस्थिर		
अविम्र	86	63	अश्वकर्णक	80	88		२६२	85
अवित	२७५	200	अश्वस्थ	SS	२१	अस्फुटवाच्	२६०	30
- N			अश्वयुग्	88	२१		१४७	इइ
अविद्या	66		अश्ववंडव	३६३	१६	अस्र	१५४	83
भाषधा	\$8	9	अश्वा	399	38		इर्४	388
अविनीत	२५७	२३	अश्वाभरण	२९७	83	अस्रप	१३	६२
अविरत	18	84 3	अश्वारोह	999		अस्तु	१५४	93
अविलंबन	200	८३ ।	अश्विच्	99		अस्वच्छंद	२५६	38
अविलंबित	88	इंड इ	मश्विनी	88		अस्वम		6
	१ २७०	दर्श :	अश्विनीसुत	११			\$	
अविस्पष्ट	38	₹ 8	भश्वीय	368		अस्वर	२६१	30
अवी	१३६	२० व	मषडक्षीण	356	22	अस्वाध्याय	१७९	68
अवीचि	43		नष्टापद	२३४		भहंयु	२६४	40
अवीरा	१३३		खापच्	_	33-	भहंकार	४६	२२
अवेक्षा	२८३		खीन ~~ः~~	240	88	भहंकारवान्	२६४	40
अञ्यक्त	308	हर इ	ष्ट्रीवत्	386	७२	भइन्	२३	२
भव्यक्तराग	22		सकृत्	386		महमहमिका	२०५	१०१
गव्यंडा	99		सती	१३३		महंपूर्विका	२०५	200
		ेंद अ	सतीसुत	१३७		महंमति :		9
अन्यया	११२	12 0	dd	80		महर्पति	३१	
अब्यय	305	१४६ अ	सनपर्णी		2212		२१	३०
अब्यवहित		₹8 B	समीक्ष्यकारिन्-	२५६	010	महर्मुख	२३	
	२६७	दद अ	सार	२६५	6.6	महस्कर	२१	. 26
	२२४	48 31	सि	209	40	महह्	388	२५६
अश्चनायित	२५७	२० अ	सिक्ती		26 3	महार्य	99	3
अञ्चित	30	40 31	सित	१३५	18	Ti€ ∫	68	8
अशित	२७६		सिधावक	\$\$	12	,		२३७
	7		न्य नामभी मन्त्रम	580	9 3	गहित	१८२	38

च्चाब्दः	वृष्ट	र् श्लेकः	शब्दः		पृष्ठम्	(स्रोकः	[शब्दः	. वृष्टम्	श्चोकः
								. 6-7	
अहितुंडिक	. ५३	. 33	भौगार	••••••	93	4	आतपत्र	366	३२
अहिभय		30	आगू		33	ç	आतर	60	22
अहिभुज्	• •	30	आमीभ्र		१७०	30	आतापिन्	१२५	25
अहेर		303	भामहाय		२६	38	मातिथेय	308	3,3
अहो	,,,	8	आमहाय	भी	२०	२३	आतिथ्य	उंबर	33
भहोरात्र		१२	_	•••••	385	२३८	आतुर	386	46
अन्हाय	\$86	२	आंगिक	•••••	86	१६	आतोद्य	४२	Q
आ			आंगिरस		20	58	आँत्तगंध	२६३	So
आ(आः)			आचमन	••••••	१७४	३६	आत्तगर्व	२६१	So
आं		२३९		••••••	२२२	86	आत्मगुप्ता	99	૮૬
अकिंपित	\$6\$	१६	आचार्य		१६७	. 9	आत्मघोष	१२४	२०
आकर	२७१	. 69.	आचार्या		१३४	188	आत्मज	१३७	२७
	98	9	आचार्यान	ति	338	१५	आत्मन्	२९	28
आकर्ष	335	२२०	आचित	•••••	२३२	69	offerig minim	1335	306
	१५६	66	आच्छादन	· · · · · ·	1 36	53	आत्मभू	ر م	१६
आकार	{ २८० { ३२३	360			१ ३५९	336		} €	२७
आकारगुप्ति	४१	१६२	आच्छुरित		86	38	आत्मंभरि	३५७	53
आकारणा	. 38	38	भाच्छोद	न	588	53	आत्रेयी	२३६	२०
आकाश				••••••	२२९	99	आथर्वण	२८६	83
भाकीण	१५ २७१	2	आजानेय	•••••	360	አአ	आदर्श	१६५	3,50
अक्तुल		८५	आजि		३०६	१०६	आदि	२७०	८०
आकृति	२६८	95			(२९५	३२	आदिकारण	२९	२८
आकंद	३२३	१६२	आजीव	••••••	208	3	आदितेय	3.	6
आक्रीड	300	80	आजू		da	3		3	8
आक्रोश	60	3	आज्ञा		१८६	२६	आदित्य	2	30
	36		आज्य		२२३	५२		(२१	२८
आक्रारान	205	D. P.	आदि		१२५	२५	आदीनव	२८३	28
	36	१५	ऑटी		१२५	२५	आहृत	३०६	८५
आक्षारण	35	१५	arrier -		305	206	आद्य	200	60
आक्षीर्व	२६२	•	आडंबर		1 ३२५	१६७	आद्यमाषक	२३१	८५
आक्षेप	69	33	आडि		१२५	२५	आ्यून	२५७	२१
	30	२३	आँडी		१२५	२५	आद्योत	560	3
आक्षाद	૮૬	२९	आढक		२३२	66	आधार	६१	. 58
	८६	42	भाडकिक		२११	२०	आधि	\$0¢	२८
आखंडल	२०	80							99
आखु	१२२		भादकी		३०९	330	गाधूत	. २७१	62
आखुभुज्	१२०	8	अख्य				आधोरण	868	98
आखेट	588	42			568	80	आध्यान	80	56
आखोड	૮૬	1201	आणकी		२६५	48	आनक	् ४२	Ę
आख्या	३६	1	भाणवीन .		, ,	9		रे २८७	2
आख्यात	२७५	,	भातंक ।	******	२८९	30	आनकदुंदुभि	६	२३
आख्यायिका '	34		आतंचन		335	386		२६८	90
आगंतु	\$08	,	भाततायि		१२५	28	आनद्ध	88	8
आगम	८०		भाततायि	न्	२६२	88	आनन	१५३	68
आगस्	१८६	२६	आतप		) २२	38	आनंद	26	26
	380	5561	नावन म		र ३६५	२०			
49		i .							. ,,

श्रन्दः	प्रष्ठस	् श्लोकः	शब्दः	वृष्टम्	्श्लेकः	शब्दः	पृष्टम्	शेक:
	२७९	9	आमनस्य	68	3	आरेवत	64	२४
आनंदन	302	६३	आमंत्रिण	२७९	9	आरोग्य	383	40
आनाय	30	१६	आमय	283	99	आरोह	1 366	११४
ञानाय्य	३७३	२१	आमयाविन्	286	46	आरोइण	(३४३	230
आनृहि	488	99	आमलक	308	22	आर्तगल	७६	१८
आनीह	१५९ १७५	348 30	आमलकी	63	60	आर्तव	99	હર
आनुपूर्व आनुपूर्वी	१७५	39	आमिक्षा	१७१	२३	आर्ति	१३६	23
आनुष्ट्यं	२७५	30		र १४७	६३		300	63
ऑत्र	180	६६	आमिष	(३३८	२२२	आर्द्र	२७५	300
आंधसिक	२१६	२८	आमिष्युशिन्	२५६	38	आर्द्रक	538	30
आन्वीक्षिकी	36	४७	आमुक्त	१९६	हर	आर्य	् १६६	3
आपक्त	२२२ ६२	30		(२८	ર્ષ્ટ	आर्या	(88	18
आपण	હેર	3	आमोद	32	80	आर्यावर्त	8	80
आपणिक	२२९	96		(300	93	आर्थावत	६९	6
अपस्त्राप्त	२६२	४२	आमोदिन्	३२	33		२२६	६२
आपर्	200	८२	Strain	88	3	आल	२३६	505
आपन्न	२६२	४२	आम्नाय	रेखर	9	आलंभ	200	316
आपन्नसत्त्वा	१३६	२२	आम्र	69	33	आलय	93	9
आपमिस्यक	२०९	S	आम्रातक	૮૬	२७	आलवाल	६१	28
आपान	२४९	. 83	आम्रेडित	30	१२	आँलस	२४३	१८
आपीड	१६४	१३६	आम्लिकां	90	83	आलस्य	२४३	१८
आपीन	२२८	૭રૂ	आम्लीकां	90	83	आलान	366	88
आपूपिक	) २१६	26	आयत	२इ८	83	आलाप	36	50
આ દ્વાનના	) ३८६	So	आयतन	98	9	आर्लीबु	999	१५६
आप्त	१८३	१३		869	२९	आलोंबू	286	१५६
आप्य	99	Q	आयति	३०३	98		(90	38
आप्यै	306	१२६	आयत्त	२५६	१६	आलि	60	8
आप्यायन	३१२	224	आयाम	368	338		(338	१२
आप्रच्छन्न	२७९	9	आयुध	500	८२	आँलि	१२२	38
आप्रपद्	१६०	336	आयुधिक	१९६	89	आलिंग्य	४२	4
आप्रपदीन	१६०	236	आयुधीय	१९६	६७	आर्लिई	94	१२
आप्तव	१६०		आयुष्मत्			आँली	90	१२
भाष्ट्रचैत्रतिन्	३७६	1	आयुस्	२५३	Ę	आली	३३२	599
आष्ट्राव	१६०		आयोधन	206	१२०	आलीढ		64
आवंध	२१२		आरकूट	२०५	303	आलु	२१७	33
आबुत्त	83		आरबूट	रइप्ट	80	मॉलू	२ १७	33
आभर्ण	१५६		आरग्वभ	29	२३	आँलोक	268	38
आभाषण	36		भारनालक भारति	588	38	आलोक	२८७	3
आभास्वर	3	30	भारंभ	२८५	36	आलोकन	२८४	38
आभीर	२२४			२८३	२६	आवपन	२१८	इंड
भाभीरेपल्लि	99		भारव		२३	आवर्त	99	६
आभीरपह्नी	99		आरा	२४७		आविल	60	8
आभीरी	888		भारात्	388	285	ऑवली	60	. 8
आभील	da	74	आराधन	\$18		आवसित	२१५	२३
आमाग	१६४	230	आराम	60	2	आवाप	हरे .	२९
आमगंधिन्	32	35	भारालिक	२१६	२८	आवापक	१५७	200
11	1.7	241	भाराव	. 80	२३।	भावाल	६१	२९

•								
च्र≅दः	पृष्ठम्	(स्रोकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	शब्दः	पृष्ठम् :	शेकः
आविम	९५	ह७	आश्विन	२६	१७	आहो	३५०	q
आविद्ध	) २६८	ं ७१	आश्विनेय	99	dh	आहोपुरुषिका	204	२०२
जाविख्	रिश्व	69	आश्वीन	868	89	आह्नय		9
आविध	२८५	26		1 300	४६		३६	6
आविल	96	३६	आषाढ	र २६	28	आह्रा	३६	
आविष्टं		48	armar .			अह्वान	३६	- 6
आविस्	568	8	भासकत	२५४	9	. इ		
आवुका	३५२	ं १२	आसन	90	88			
	83	१२	entra .	१ह५		इक्षु	११७	१६३
आवुत्त	83	१२	आसन	१८४	१८		१०२	96
आवूत्त	४३	१२	आर्सनपर्णी	383	386	इक्षुगंधा	303	११० ११०
आवृत्	१७५	30	-				230	२६३
ञावृत	२७२	80		२८२	२१	इक्ष्र	२०३	308
आवेगी	850.	330	आसंदी	366	9			_
आवेशन	98	9	आसन्न	२६७	६६	इक्ष्वाकु	११५	१५६
आवेशिक	३७४	38	आसव	586	४२	इंग	260	३५
आशंसितृ	३५८	20	आसादित	506	308		। २६९	98
आशंसु	395	२७	आसार	\$ 50	88	इंगित	२८०	३५
आँशय	260	88		र २०३	९६	इंगुदी	30	SÉ
आशय	२८२	20	आसुरी	518	33	इच्छा	68,	२७
भाशर	23.	६२	आसेचनक	२६४	43	इच्छावती	233	3
	_		आस्कंदन	204	308	इज्जल	98	£8
आशा	१६	200	आस्क्रंदित	१९२	86	इज्याशील	१६८	6
आशितंगवीन	1 330	२१५	आस्तरण	290	४२	इट्चर	२२६	६२
	२२५	49	आस्था	800	69	इडा	239	४२
	१३	६२	आस्थान	288	99			
जाशीर्विष	५२	9	आस्थानी	१६९	36	इतर	२४२	१६
आशीविष	५२	9	आस्पद :	306.	68	444	३३१	368
आशीस्	380	२२७	आस्केट	96	60	इतरेद्युस्	366	
ञाद्य	18	. ह्ट	आस्फोटनी				-	28
	233	36	नात्साइमा	580	= \$8		\$86	२४४
	१३	ह५	आस्फोटा	१९६	90	इतिह	१६९	१२
ञाशुग	२०१	6		१ १०३	308	इतिहास	36	8
200	२९ १	38	ऑस्फोत	98	60	इत्वर	२२६	६२
आशुत्रीहि	२१३	86	ऑस्फोता	9€.		इत्वरी	१३३	50
आग्रुसुक्षाण	१२	96	ऑस्कोता	३ ०३		इदानीम्	३५५	२३
आश्रर्य	86	86	आस्य	१५३	69	द्ध्म	८२	33
व्याश्रम	१६६	8	आस्या			इन	३१२	1000
आश्रय	1558		आस्रव			इंदिरा	. 0	28
आश्रय	260	88				इंदीवर	23	30
ञाश्रयांश	१२	५७	आहत	3102.		इंदीवरी	२०२	
			Missan	(404	00	इंद्		
ञाश्रव	266.	2V	थाइतलक्षण	448	_	3.8	१८	33
वाश्रवें		70	आहव		300	166	1.6	88
			माहवनीय				1.38	२
भाश्रुत	406		आहार		५६	इद्रह	90	86
সাথ		88	आहाव	80	२६	इंद्रयव :	. 00	e 3
वाश्वत्य	CS.	१८	आँहितलक्षण	568	20	इंद्रवारुणी	200	200
भाश्वयुज	२६	३७	भाहेय	42		इंद्रसुरस	111	116
				",		. 4x8.14	. 40	र हिंद

2			·				•	
श्रुटदः	वृष्ट	म् श्लोकः	शब्दः	वृष्ठा	र् श्लोकः	शब्दः	वृष्ठम्	र स्रोकः
इंद्रुस्रिस	९५	ફ્ટ	ईवार्र	११५	१५५	डाच्छ्त	२६८	90
इंद्राणिका	१५	६८	ईवालु	११५	१५५		) ३०६	SS
इंद्राणी	20	28	ईर्घा	४७	२४	उज्जासन	२०७	336
	20	20	इंलि	२०२	93	उड्डवल	४५	30
इंद्रायुध	•	-	इंलित	३७६	309	उंछ	209	
इंद्रारि	8	१२			99	उंछिशल	२०९	. 3
इंद्रावरज	Q	२०	ईली	२०२				2
	5 33	6	ईश	8	32	उटज	93	ξ
इंद्रिय	1 १४६	६२	2 41	रे १६	3	बडु	36	23
2 -	•	6	ईशाँ	२१२	18	बडुप	619	33
इंद्रियार्थ	\$3		ईशान	9	32	उडुंबर्	64	२२
इंधन	८२	१३		३५४	२०	उड्डीन	१२९	
इन्वैका	२०	२३	ईाशितृ	,	-	3,1		30
इम	266	30	ईश्वर	) 9	३२		(३७४	303
	268	२०		(३५४	२०	उत	388	२४२
इभ्य		५६	ईश्वराँ	૮	३८		(300	Ó
इरण	300		ईश्वरी	6	36	उताहो	340	9
इरंमद	१७	. 80		३५१	6	उत्क	३५४	' &
271	र् ५४७	So	इंषत्			0.41		
इरा	रे इंड्छ	१७५		३३	११	बस्कट	११०	528
इविंह	556	366	इंषा	२१२	38	34413	) २५७	२३
इला	299	४२	इंधिका	1266	35	उरकंडा	४७	२९
~~ह~~ ैली:	२०२	98	इाजना	रे २४६	33			
		२३	ईषीर्कों	969	36	उत्कर्	\$30	४२
इल्वलाः	50		•	૪૭		उस्कर्ष	२८०	११
इव	368	8	इंहा		२७	उत्क्रालिका	४७	२९
इब	२६	१७	इहासुग	१२०	9	उत्कार	२८५	38
इषिकौं	1 898	36	ਂ ਚ			उत्कोश	१२५	२३
	) २४६	23						
इषीकाँ	969.	. 36	₹	368	10	उत्त	२७५	500
इषीकों	२४६	23	चक्त	२७५	800	उत्तंस	338	२२६
इबु	२०१	40	उक्ति	38	3	उत्तप्त	१४७	६३
इष्टाधि			उक्थ	३६९		उत्तम	२६५	५७
इश्राय	२०१		उक्षन्	२२५	60	उत्तमर्ण	३ १०	Ģ
₹E	११७२	5८	उखा	550	34			
40	(२२४	40	उख्य	२२१	84	उत्तमा	333	8
इप्रकापथ	१२७	१६५	•	(6	38	उत्तमांग	368	. 66
इप्टगंध	ŞĘ	99	उम	88	२०		30	२०
इष्टार्थो सुक्त	२५४	9		२३९	2	डत्तर	333	१८९
इष्टि	२९६	-		१०२				
			डमगंधा			उत्तरा	38	२
इ्बास	200	63		११२		उत्तरासंग	१६०	33.0
ई			₹च	२६८	90	उत्तरीय	१६०	११८
. 9			उचटा	११६	380	उत्तरेद्युस्	399	20
ईक्षण	368	63 2	उचंड	२७०	63	उत्तान	५८	१५
4	उटप्ट	38 5	चार	388				83.
ईक्षणिका	१३५		चावच			उत्तानशय	388	
इंडित	२७६	20		२७०		बत्थान	३१३	350
ईति		1101	उद्येःश्रवस्	80	89	उत्थित	308	88
	\$05	हट ह	चैर्घुष्ट	30		बस्पतितृ	२५९	२९
	300	५६ र	चैस्	३५३	319	उत्पत्ति	28	30
इंरित	२७१		च्छ्य	68	20	प्रतास कर्न्स्स		
27	888		च्छ्राय	-	10	उत्पत्तिष्णु	२५९	२९
		10.1	- प्राप	68	801	बत्पन्न	308	69

2022								
चा ब्दः	पृष्ठम्	र् श्लोकः	शब्दः	वृष्टम्	(श्लोकः	शब्दः	पृष्टम्	श्रोकः
	\$ \$ \$	210	-					
उत्पल	र १०८	३७ ३२६	उदुंबर	{ २३४	२२	उद्दासन	209	११५
उत्पलशारिवा	304.	११२				उद्दाह	3.03	. 49
उत्पात	३०६	808	उदुंबरपर्णी उदूखल	११२	388	उद्वेग	{ ११८ { २८०	१६९
उत्पुल्ल	68	9		२१६	२५	उंतुह	१२२	35
उत्स	96	9	उद्गत	इ७३	99	उन्नत	२६८	90
उत्सर्जन	3.03	२९	उद्गाद	१५८	385	उन्नतानत	२६८	£8.
	5 90	36		38	90	उन्नद्ध	३०६	68
बरसव	३३५	२०८	उहातृ उहार	१७० २८५	80	उन्नय	260	१२
उत्सादन	९६०	१२१	उहीथ	388	30	उन्नाय	260	32
	1 85	29	उद्दर्भ	२७२	१ ९		९८ .	99.
उत्साह	१२८४	86	उद्माह	२८५	30	उन्मत्त	१४६	ξo
उत्साहन	३१२	258	बद्ध	25	29	उन्मथ	200	334
उत्साहवर्धन	४१५	96	उद्दन	२८५	30	उन्मदिष्णु	२५७	२३
उत्सुक	568	40	उद्घाटन	586	29	उन्मनस्	२५४	6
बत्स्ट	२७६	300	बदात	२८३		ਹਵਾਤਾ .	् २०७	386
	5 68	२०	उद्दान	१८६	२६		र २४४	२६
उत्सेध	305	99	उद्दाल	66	38	उन्माद्	89	२६
उदक्	३५५		उदित	२७३	99	उन्माद्	२५७	२३
	_	२३	उद्दाव	2019	388	उन्मादवत्	१४६	€0.
उदक	३६५	8	उद्धर्ष	90		उपकण्ठ	२६७	हु
· THE STREET		२२	उद्धर	90	36	उपकारिका	98	30.
उर्क्या	१३६	,,,	उद्धान	280	३८ २९	उपकार्या	98	80.
उद्ज	२६८		ब्द्धांत्	२७३	99	उपकुंचिका	१०८	३२५
उद्धि	२८५		उद्घार	209	8		(२१९	30
उदंत	\$ £		उद्धारें	280	29	उपकुल्या	308	36.
उदन्या	558	1.	बद्धत	202	30	उपक्रम	{ १६९ ३२८	१३
उद्न्वत्	98		उद्ध्मार्ने	230	28		(२८३	१३९. २६
उद्पान	88		उद्भव	28	30	उपक्रोश	₹9	
उद्य	99		बिंद्रज्ञ	२६४	48	चपगत	२७६	१०९
उदर	१५०	99	बिद्धिर्	२६४	48	उपगूहन	२८४	30
उदर्भ	१८७		बद्भिर	२६४	65	उपमह	206	
उदयसित	93		उद्भ्रम	260	35	उपमाह्य	१८७	२११ <u>.</u>
उदिश्वत्	२२३		उद्यत	२७२	70	उपन्न	२८१	38
उदात्त	39	. 12	उद्यम	260	28	उपचरितः	२७५	805
उदान	47 48	-			100	उपचाय्य	300	
		89	उद्यान {	60	3	उपचित	२७२	२०
उदार	३६१	365		383	११६	उपचित्रा		68
उदासीन	१८२	30	ब्युक्तै	३५४	9	उपजाप	200	69
उदाहार	३६	7-1	डद्योग	303	23	उपज्ञा	१८५	२१
उदितें	२७२		इ द्र	99	20		१६९	33
		800	उद्दर्तन	१६०	१२१	उपतप्तृ उपताप	२८०	18
उदीची	१६		उद्दातं	२७३	99		. 385	68
		9		_		उपत्यका	99	9
उदीच्य {	ह्ड १०७	१२२		१८८ २७३	३६	उपदा	१८७	२ंट
				405	10	उपधा	१८५	28

रठ						W. 22.		•
	पृष्ठम् श्लोकः		- ज्ञब्दः	पृष्ठम् श्लोकः।		शब्दः	पृष्ठम् श्लोक	
श्चांदः	.વૈશ્વ	श्वाताः						
			2	२२७	90	उम्य	280	9
चपधा	398	338	उपसर्घा	-	३२	उरःसूत्रिका	390	
उपधान	१६४	230	उपसूर्यक	२१			-	508
	28	30	उपस्कर	२१८	30		45	6
उपधि			उपस्थ	80	90		२२९	98
उपनाह	४२		उपस्पर्श	१७४	३६	उरणाक्ष	883	180
उपानिधि	२३०	.93	अपरपदा	1209	26		993	180
उपानिषर्	306	९२	उपहार	३३१	१९४	उरभ्र	२२९	
उपनिष्कर	92	१८					-	७६
	38	9	उपहर	३२८		उररी	388	२५३
उपन्यास			उपांशु	१८६	२३	उररीकृत	२७६	308
चपपति	336	३५	उपाकरण	१७६	४१		१९६	83
उपबई	१६४	१३७		१७२	३५		340	96
चपभृत्	१७२	40	उपाकृत					
उपभोग	२८१	२०		1 300	३७	उरसिल	१९८	७६
addlet mine	१ ३४७ .	३६	उपात्यय	र २८४	33	उरस्य	१३८	२८
उपमा	288	36		1269	१६	उरस्वान्	398	38
	•		उपादान	(३३८	२२२		३७६	206
उपमातृ	३२७	१७६						
उपमान	२४७	३६	उपाधि	{ ५५५ 	२८	उह	२६६	६१
चपयम	१७९	५६	4114	(499	१२	- 10	68	48
उपयाम	१७९	99	उपाध्याय	१६७	9	उर्वरा	88	S
34917	। २५	२०		१३४	38		23	<del></del>
उपरक्त	र २६२	83.	उपाध्याया		•	1 6	-	
	(444		उपाध्यायानी	१३४	१५	उर्वा	ह्७	3
चपरक्षण	१८८	33		888	58	उर्वाह	११५	366
चपरमैं	इ८५	36	उपाध्यायी	रिइप्ट	39	उलप	८१	8
उपराग	58	3				उलूक	१२३	१५
उपराम	264	36	उपानह्	२४६	३१		२१६	२५
उपरि	376	१८३	उपाय(चतुष्टय)	१८५	२०	उन्त्र्वन		
चपल	30	, ,	उपायन	350	96	उलूखलक	८७	\$8
		_	उपालंभ	30	१४	उलूप	266	Ę
उपलब्धार्था	30	- 9			40	उलूपिन्	96	36
उपलव्धि	30	3	उपावृत्त	१९२		-	३५९	6
उपलंभ	२८३	२७	उपासंग	२०३	66	उल्का	-	30
उपला	333	१९८	उपासन	१७४	30	उत्मुका	230	
			उपासन	208	હદ્	उल्ब	180	36
उपवन्	८०	2	उपासना			उल्बण	२६०	८१
उपवर्तन	६९	6	1	508	7,	1	१४५	५७
उपवर्ह	१६४	१३७	उपासित	200	१०२		१६०	१२०
उपवस्ते	१७५	36		1 29	20	उह्योच		4
उपवास			उपाहित	र २७२	९२	बह्रोल	५५	
	१७०		-2-			उशनस्	20	२५
उपादिषा	१०२	88	उपेंद्र	9	.50	जनीर	230	388
चपवीत	305	90	उपोदिका	336	१५७		308	99
उपशस्य	99	.20	उपोदीकाँ	999	540	उषणा		49
उपशाय	268	32	उपादातं		, 8	2434	१२	ं २
		- 95		३६		241	२३	38
उपशुत	इ७६	306	उप्रकृष्ट	538	. 6		550	26
उपसंच्यान	366	330	जभयद्युस्	366	28		368	26
	) १७२	. २६	उभवेद्युस्	399	72	उषापति	9	98
उपसंपन्न	{ २२१	. ४५		368	36	TINT.	२७४	94
उपसर			- 2	618		उड्	२२९	94
	२८२	२५	चमा	1. 8	36	_	(29	, 38
उपसर्ग	३०६	306	- 11	रे दश्ध	२०		र २४३	98
उपसर्जन	२६६	60	चमापाति		4.1	10001	रे इंद्र	
			2.1141/4	- 1	६३		1 844	-

ाश्चः	र्वेक	र् श्लोकः	चाब्दः	ग्रष्टम्	स्रोकः	शब्दः	श्टम् ह	ग्रेकः
उष्णरिंम	23	20				=		
उदिणका	23	28	赛			एकतर	२७०	८२
उदणीष	२२२	90	Simple			एकतान	२७०	98
200114	338	538	ऋक्य	२३३	80	एकताल	४१	ş
उद्णोपगम	२७	36	-T-A-	36	28	एकदंत	8	४१
उष्मक्	२७	१८	来역	९२	60	एकदा	३५५	२२
उस्र	२२	२३	SEATTELY!	११९	8	एकधुर	२२६	'हंं
उम्रा	२२६	इइ	ऋक्षगन्धा	380	१३७	एकधुरावह	२२६	ē Ģ
ऊ			ऋक्षगन्धिका	308	११०	एकधुरीण	२२६	ह्द
ऊडुंबरैंपणीं	११२	ouu	港	36	3	एकपदी	૭ર	50
		188	कॅचीष	२१८	३२	एकपिंग	२५	93
	२७४	२०२	ऋजीष	२१८	३२	एकयप्टिका	_	२०६
ज्दंबरैपणी	११२	188	ऋजु	२६८	७२	एकसर्ग	200	८०
ऊधस्	२२८	93	ऋजुरोहित	. १७	१०			
जन	336	१२७	ऋण	209	3	एकहायनी	२२७	5,3
कम्	368	. १८		38.	२२	एकाकिच्	200	८२
कररी	388	२५३	ऋत	208	्रे	Tracter	ं इंड	98
जरव्य	206	3	ऋतीया	२८४	३२	एकाम	(३३०	२८९
जरी	288	२५३		(२७		एकास्य	290	60
करीकृत	२७६	306	ऋतु	39	30 33	एकांत	38	90
जरु	286	93	100	(303	E 8			
ऊरुज	206		ऋतुमती	१३६	28	एकाव्स	२२७	23
ऊरुपर्वन्		8	ऋते			एकायन	२७०	98
जरुपपण्	186	92		386	3	एकायनगत	200	60
कर्हें बुक्त	68	68	ऋत्विज्	१७०	१७	एकावली	१५७	३०६
अर्ज	२६	१८	乖氓	556	२३	एकाष्टील	96	68
ऊर्ज्स्वल	368	99	ऋद्धि	300	११२	एकाष्टीला	99	66
ऊर्ज्सिवन्	366	99	चर्भु	3	6	एड	१४२	86
कर्णनाभ	१२२	१३	ऋभुक्षिन्	30	80	एडक	२२९	૭૬
जर्णा	299	86	ऋ इय	१२१	२०	एडगज	११३	१४७
ऊर्णायु	226	७६	ऋँ इयकेतु	9	ે રહ	एडमूक		
ऊर्धक	२३७	800		80	र	एडूक	२६१	36
	85	9		१०६	११६		७३	S
जर्धिक	४२	9	ऋषभ <	२२५	68	एडोर्क	७३	8
ऊर्ध्वजानु	१४२	४७		२६६	दंदे	एण	१२१	२०
ऊर्धज्ञ	१४२	80	ऋषि	१७६	8.8	एत	38	१७
ऊर्ध्वज्ञ	१४२	89	ऋषि	२०१	८९	एतर्हि	366	- 23
	५५	9	ऋष्यें			एध	ંદર	१३
	३७२	36	ऋष्यकेत्	१२१	80	एधस्	૮ર	१३
अर्मिका	१५७	200		9	२८	एथा	२७१	
ऊर्मिमन्	२६८	98	ऋष्यगिधा	330	१३७	एधित	•	30
कर्षे	२३	2	ऋष्यप्रोक्ता	100	૯૭		२६९	30
ऊष	-			(१०२	303	एनस्	२८	२३
	53	8				एरंड	63	48
जबण	238	३६	प्			एवरिं	999	
कवंणा	303	99		(200	૮૨			१५५
जबर	६८	9	एक	२७०	८२	1000	१२३	580
ऊषवत्	88	9		(290	१६	Trace	, २०८	१२५
ऊब्मागन	२७	99	एकक	290	3	CP.	. 999	
जह	30	3	एकगुरु	१६८				180
•	,	4	7 4.24	140	14	एलावालुक	800	१२१

3.6.								
ज्ञाब्दः	विश्वम	(स्रोकः	ज्ञाब्दः	ष्टम्	् स्रोकः	्चा ब्दः ।	इष्टम्	श्चोकः
,		200	औदरिक	२५७	२१	कचर	२६५	५५.
	३४६	586		२३४	९७	कचित्	३५३	
	342	१२	ओढुंबर	२४६	80		.ह९	१४
एवस्	343	१५	औपगवक	१८६	२४	कच्छ	१२०८	२० २२८
	[३५३	१६	औपयिक	१७५	36	कच्छप	99	
एषणिक	२४६	₹ २	औरवस्त			कच्छपी		23
441.14	• • •	•	औपवस्त्र	३.७५	३८		३१६	१३१
Ų			औमीन	230	9	कच्छू	188	५३
एकागारिक	२४४	२४		२२९	99	कच्छुर	386	५८
ऍगुद	68	१८	औरस	१३८	२८	कच्छुरा	800	९२
ऐण	१२०	6	औरस्य	१३८	२८	कंचुक	५२	3
एवेय	920	6	और्ध्वदेहिक	१७३	30		(१९५	६३
एतिह्य	१६९	१२	और्वदेहिक	१७३	30	कंचुकिन्	१८२	6
एँद्रियक	200	90	और्व	१२	46		188	98
ऐरावण	80	. 86	भौशीर	३२९	254	कट	388	30
4764.	(90	86		1220	१३५		२१६	२६
एरावत	र १६	3	औषध	1 883	40		(२९५	38
\$444 .j	1 66	36	औष्ट्रक	256	99	कटक	30	Q
एरावती	20	, 8	आध्या	447	00		१२५७	३०७
एलविल	१५	93	क			कटभी	११३	१५०
ऐलेय	909	•				कटंबराँ	66	८५
ऐश्वयं	200	१२१	क	1966	Q	कटंबरी	११४	१५३
		36		1266	Q	z-ivr	99	80
एषमस्	. 368	२०	कंस	२१८	३२	कटभरा	(३१४	१५३
आं			कंसाराति	9	२१	कटाक्ष	368	38
भोकस्	sus	222	ककुइ	300	99	कटाह	३६५	२१
जावास्	. 388	२३२	ककुँचती	388	98	कटि	388	હ્ય
मोघ	83	8	ककुंदर	886	७५	केंटि	१५०	99
अ(थ	१२९	36	ककुम्	१६	2	कटिप्रोथ	• •	७५
	•	२७	4.3.				१५०	
ऑकार	30	8	ककुभ	85	9	कटिवर्ह्मक	११४	868
आजम्	388	२३२	=		४५	केंद्री	186	98
ऑड़्युब्प	80	७६	कक्खट	२६९	७६	कटी	१५०	७२
अतु	१२०	ξ.	कक्ष	1840	90	બાદા	१ ३७२	36
ऒ्दन	२२२	86	4141	330	286		(३२	8
आंम्	345	१२	EP TIL	1860	४२	कडु	99	८५
आष	२७९	8	कक्ष्या	३२२	१५७		(३९५	30
ओषधी	63		कंक	१२३		कटुतुंबी	११५	१५६
ओषधीश	96		कंक		१६	कटुरोहिणी	99	૮५
आंष्ठ	१५३		कंकटक	१२५	२२		૮૬	So.
	1.16		कंकण	१९६	६४	कर्फल		
औ				360	१०८	कट्टंग	९२	५६
मौक्षक	226		कंक्रिणी	१५८	330	कडिंजर	98	93
भौचिति	२२५		कंकतिका	१६५	१३९	कठिन	२६९	७६
भौचित्य	303		कंकाल	388	ह९	कठिलक	338	<i>इंदे</i> 8
आतानपादि	303	38	कंकोलक	१६३	230	कडोर	389	७६
- 1 diddiff			•					
स्थानम	88		कंगु	288				२२
भौत्सुक्य	380	२२८	कंगू		२०	कडंकर	२१५	२२ २२
भौत्सुक्य भौदनिक			कंगू	288	२०			

सब्दः	पृष्ठ	म् श्लोकः	् शब्द ः	पृष्टम्	श्लोकः	ज्ञब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
कडार	. 33	१६		) १४१	83 ··	कर्पा	2115	
	ं २६६	६२	किनिष्ठ	1 299	85		१४६	६२
कण	298	86	कनिष्ठा	368			१५१	6.0
	1808	98	कनीनिका	368	99		१४६	६०
कण	1 288	38	कनीयस्	383	- 85	कफोणि	१५१	60
	5 99	ξĘ		१२६६	- (	कबंध	99	8.
कणिका	{ ३५९	५५	कनीयस्	388	२३४		२०८	११८
कणिश	२१४	२१	कंथा	३५९	9		355	336
कंटक	390	35		-	9	कबरी	300	99
कंटक फल	93	६१	क्रंद	११५	३५७		२२०	80
र्कटकारिका	308	65	कंदर	30	34	कैंबिस्थ	SS	23
कंटकिफल	63	83	4144		Ę	कम्	38 £	588
कंटोलैंबीणा	२४६		कंदराल	88	56	कमङ	48	.53
कंड		३२		68	83	कमठी	Ę٥	58:
कंटभूषा	. १५३		कंदर्भ	દ્	२६	कमण्डलु	300	४६
कंडुँ	१५६ १४४	808	artered and and	855	8	कैमन	२५७	58
कंडुरा	•	43		१२१	3	कैमध	99	8
	88	હિં		- 550	30		(99	3.
	388	43	कंदुक	334	१३८	कमल	{ E8	So
कंडूया	388	43	कंधरा	३५३	66		(३३१	365
कंडूरी	99	હિં	कन्यकाजात	१३७	२४	कमला	9	56.
कंडोल	२१६	२६	कन्या	१३२	6	कमलासन	Q	80
कंडोलवीणा	२४६	३२	कपट	SS	30	कमलोत्तर	२३७	१०६
कंडोली	२४६	३२	कपर्व	6	30	कमितृ	२५७	
कण्वै	586	४२	कपर्दिन्	6	38			२३
कचृष	550	१६६	कपाट	, ७६	29	कंप	40	36
कथा	34	8	कपाल	386	हट	कंपन	२६९	98
कद्ध्वन्	७३	१६	कपालभृत्	6	38	कंप्र	२६९	as
कदंब	68	४२	किंप	229	,02	कंबल	१५९	११६
	१२१	80	कपिकच्छु	300	69		र ३३१	365
कदेवक	रिश्इ	१७	कपिकिच्छू	200	69	कंबलिवाह्यक	१९३	45
कदर	98"	90	कपित्थ	SS	२१	कंवि	२१८	38
कद्र्यं	२६३		कापिल	33	१६	कंबी	२१८	38
कदल	309	११३			8			
ऋरलीं	309		कपिला	१६	६३	केंचु	388	355
कदलिन्	१२१	, , ,		१०६	350	~~यं वर~~ िकर	1414	335
-114117	१०५		कपिवल्ली	१०१		कंबुपीवा	३५३	66
कदली	१२१	383	किप्ता		30	कम्र	290	ं रुष्ट
			जा। यदा	. ३३	१६	• • •	(२२	33
कदाचित्	340	8		૮૬	२७	कर	१ १८६	२७
क्रुडण	२२	३५	कपीतन	89	83		(358	१६३
कष्टु	33	१६		(38	६३	करैंक	1 36	97
कद्द	२६०	30	कर्यूय	२६५	68		रे इंखर	३३
कानका	558	68	कपोत	१२३	.१४	and the second	88	हर्ष
कनकाध्यक्ष	888	9	कपोतपालिका	७६	99	करक	1266	E
कनकालुका	388	३२	कपोतांत्रि	306	१२९	करकैंटक	Co	
कानकाह्य	96		कपोल	१५३		करका	2,	. 38
50				1.14	10	भारता	. 90	i 82

10								
ज्ञाब्दः	वृष्ठम्	श्लोकः	चान्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	ज्ञान्दः	पृष्ठम्	स्रोकः
							75.5	
	98	80	कर्कधु	66	३६	कर्मकार	३५६	36
करज	1206	१२९	.0	5 66	38		२६६	36
करंजक	९१	४७	कर्वाधू	१ ३७२	३८	कर्मठ	२५६	36
	१२४	२०	कर्कराह्य	१२४	88	कर्मण्यमुज	१५६	36
करट	२९५	38		२१७	38	कर्मण्या	286	36
करेंंदु	१२४	38	कर्करेडु	१२४	38	क्रर्भन्	302	કુંષ્ઠ
कारड		२	વાવારહ સામા		१४६	कर्मेदिन्	१७६	85
करण	२३९	68		११३	98	कर्मशील	२५६	•
		96	कर्कश	330	२१६			38
करंड	388			336	999	कर्मश्रूर	२५६	१८
करतीया	६२	33	कर्कारु			कर्मसचिव	१८१	8
करपत्र	280	30	कर्चूर	448	१५४	41.11	११६	१६०
करपाल	२०२	८९	कर्चूरक	११०	३३५	क्रमीर	38	१७
करपालिका	२०२	63	कर्ण	308	68	कमेंद्रिय	38	6
	1 298	62	क्रर्णजैलुका	१२२	२३	कर्ष	२३२	૮૬
करभ	र २२९	196	कर्णजलीकस्	१२२	१३	कर्षक	230	E
	१५७	२०६		१२२	33			
करभूषण	66	ह्र७	कर्णधार	6,0	१२	कर्षफल	63	५८
करमर्दक			कर्णपूर	३३९	२२६	कर्षु	३३८	२२१
करंब	२२२		- 0			कल	83	२
करंभ	२२२	28	कर्णवेष्टन	१५६	१०३	कलकल	80	२०
कररुह	१५१	૮ફ	कर्णिका	रं १५६	२०३		1 36	20
करवाल	२०२	68	जाा-।जा।	1560	50	कलक	१२८७	8
करवालिका	२०२	33	क्रार्णिकार	93	६०	कलव	३२७	296
करवीर	80	99	कर्णीरथ	363	५२	कलधौत	308	ંગ્રહ
करशाखा	365	८२	क्रणेजप	२६३	89	भालपात		
करशीकर	898	30	कर्तरी	२४७	38	क्रलंब	१ २५१	69
करहाट	६४	85	कर्दम	५६	3		। २१८	३५
करहाटक	92	92		1868		कलभ	१८८	3,4
कराल	338	208	कपंट	\$ \$400	११५	कलम	२१५	२४
कारिगर्जित	305	१०७	कर्पर		३३	कलंबी	229	१५७
करिणी	266	38		188	हट	कलस्व	१२३	38
करिन्	266	38	41 1 /	363	60	कलल	280	36
करिपिप्पली	१०१	99	कर्परांच	३२६	१७५	1	रंदर	१८
करिशावक	266		कर्पराल	८६	56	कलविक	_	
नतरसामभा		. ३५		२३६	303	कलश	२१७	62 35
करीर	99	99	कैर्पासी	500	११६	कलिशि	४०१	
	। ३२६	१७३	कर्पूर	१६३	१३०	कलशी	१०१	33
करीष	२२३	48	कर्बर्रे	१३	६३	कर्लशी	२२८	98
करुण	86	१७				कर्लेस	२१७	33
करणा	86	26	æ=== ·	33	६३	कलइंस	१२५	२३
करेंद्र	१२४	99	भाषुर	\$8	इं ७	कलह	२०५	308
करेणु	566		=2	(२३४	68	411.16	1 26	24
करोटि			कर्बुर	338	868	2521	} २५	33
वाशीट	388	६९	æ≦= '	१ ११४	368	नात्रा	(३३२	299
	363	88	नाषुर	र ३३४	68	कलाइ	580	6
कर्कटक	68	. 58	कर्बरक	990			26	१४
कर्किटि	999	299	, i	_	१३५		389	226
कार्की	334	899	कर्मकर	285	89	कलाप		१६
		211		1 २५६	18	ंकलाय	२१३	10

श्चदः	पृष्ठम्	(श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	ज्ञब्दः	पृष्ठम् इ	य़ेक:
	1204	१०५	कशेरका	9114				
कलि	1 338	363		588	६९	कांचिं	१५७	१०८
कलिका			कदमल	२०६	306		586	\$8
कलिकाँकर	63	१६		868	80		360	१०८
नालकाकार	68	88	कदय	1586	80	कांजिक	२१९	38
कर्लिंग	\$ 66	€9		(२६२	88	कांड	२९७	85
	1 १२३	१६	कष	२४६	३२	कांडिएए	36€	ह७
कलिद्रुम	93	98	कषाय	) ३२	9	कांडपृष्ठ	१९६	ह्७
कलिमारक	98	88	पाषाय	1 ३२२	१५२	कांडवत्	१९७	हरु
कलिल	२७१	64		1 68	8	कांडीर	१९७	६९
	ع ع	. २३	कष्ट	र २९६	39	कांडेक्	२०३	308
कलुष	१ ५८	38	कस्तूरी	१६३	१२९	कातर	२५६	२६
कलेवर	•		कहार	६३			6	
	388	90	-	_	३६	कात्यायनी	१३५	३८ १७
कल्क	260	38	कह्व	१२५	२२			
	(२७	२१	कांस्यताल	88	8	काद्व	१२५	२३
कल्प	) २८	२२	काक	358	२०	कादंबरी	588	80
	१७६	80	कैंकचिंचा	१०२	98	कादंबिनी	१७	6
	(१८६	58	काकचिचि	२०२	१८	काँद्रव	२१३	३६
कल्पना	360	४२	काकचिची	305	96	काद्रवेय	43	S
कल्पवृक्ष	33	५३	काकतिंदुक	68	38	कानन	98	१
कल्पांत	२८	२२	काकनासिका	१०६	388	कानीन	230	२४
कल्मष	२८	२३	काकपक्ष	399	98	कांत	२६४	42
कल्माष	38	20	काकपीलुक	69	36	कांतलक	206	१२८
	(२३	ą	काकमाची	११४	243	कांता	१३१	3
कत्य	1886	99	काकमुद्रा	२०५	११३			
	(३२३	१५९	काँकाल	४१	3	कांतार	93	30
कल्या	36	26	काकली		-		३२६	<i>१७१</i>
कल्याण	२८	३५	काकांगी	४१	२	कातारक	550	१६३
कहोल	99			१०६	११८	कातार्थिनी	१३३	80
कल्हार		દ	काकिणी	366	9	कांति	1 36	२७
	६३	३६	9	\$0	१२	બાાલ	र २७९	6
कवच	१९६	हर		१५३	88	कांद्विक	२१६	26
	(333	१३९	कार्केंदु	८९	38	कांदिशीक	२६२	४२
कविरी	366	99	काकोहंबरिका	93	६१	कापथ	92	१६
	(२२०	80	काकोदर	92	9		(000	
कवल	२२४	éh			90	कापोत	120	88
कवाँद	૭૬	१७	काकाल	{ ५२ १२४	२१		(५३७	308
	(50	२५	कांक्षा	99		कापोतांजन	556	300
कार्व	२० १६६	4	कांक्षी		5.0		(&	३६
कविका	202		બાજા	806	333	काम	\ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \	२६ २८ ५७
	१९२	86	काच	२३५	88		) २२४	69
कविय	\$08	34	काच	२३५ २४६ २९३	30			335
कवोष्ण	२२	36		(२९३	26	कार्मगामिन्	398	७६
कव्य	101	२४		92	48	कामंगामिच्	296	७६
कशा	२४६	33	काचित	२७२	69	कामन		58
	२६२	88	कांचन	२३४	99		, ,	
कशिपु			कांचनाह्वय	68		कामम्	,	
करोर	३६२		कांचनी	550			,,,	
	.,,	14		440	84	कामयितृ	299	58

40	•						
	ष्टम् स्रोकः	शब्दः	.पृष्ठग्	म् श्लोकः	श्रब्दः	पृष्ठम्	श्लोक:
शब्दः र	o Z est	· =	222	હ	कावेरी		
5 93		कार्षक्र	२१०	66	काव्य	६३	\$6
कामिनी { ३१			२३२	66		२०	56
कामुक २५		कर्षिक	२३२		काश	११६	१६२
कामुका १३		काँडर्य	90	88	काइमरी	66	34
कामुकी १३	३३ ९		(१३	६२	काइमर्थ	66	38
कांपिल्य १९	१३ १४६	काल	२२	84	काइमीर	११२	186
कांपिल्ल ११	३ १४६		33	१९३	काइमीरजन्मन्	१६१	358
कांबल १९	३ ५४		(३३१		काइयपि	53	३२
कांबविक २१	30 6	कालक	१४३	81	ऋाइयपी	६७	2
कांबोज १९	११ ४५	कालकंडक	१२४	२१	काष्ठ	८२	१३
कांबोजी ११	१ १३८	कालकृट	43	30	काष्टकुद्दाल	40	१३
काम्यदानं २७	6 3	कालखंड	380	६६	काँष्ठकूद्दाल	69	83
	8 93	कालधर्म	२०७	११६	काष्ट्रतक्ष्	280	9
काय ११७		कालपृष्ठ	500	63		(25	
14	३ ५९	कालमेशिकां	800	60	काष्टा	१६	99
	१९ २८	कालमेशी	308	98	41101	(299	80
	48 3	- - - -	1400				
4.5	48 0	कालमेषिका	1308	१०९	काष्ट्रांचुवाहिनी	40	33
	१८ इ४	कालमेषी	308	98	काष्टीला	800	383
8 1	१२ ५६	कालशेय	२२३	93	कास	388	45
(30		कालसूत्र	43	2	कौस	११६	१६२
99			(66	36	कासमर्द	388	38
कारवी र		कालस्कंध	99	86	कासर	338.	8
(2:			(6	36	कासार	६१	26
कारवह ११	१४ १५४	काला	१ ९२	48	कासू	302	हह
कारा २०		-	१०१	98		, , ,	
	३० . १५	काला	308	808	किवरंति	} ३६	9
कारीष २०			(२१९	39	किंव इंती	)	
कारु २३		कालागुरु	१६२	१२७	~	) २१४	२१
कारुणिक २५			909	१२२	किंशारु	1 3 28	१६२
	98	कालानुसार्य	१६२	१२६	G		२९
कारोत्तंय २४		कालाय	२१३	१६	किंगुक	८६	
कारोत्तर २४		कालायास	234	98	किंकि	१२३	१६
कार्तस्वर २३		कालिका	280		किकिदिवें	१२६	१६
कार्तातिक १८		कालिंदी		86	किर्किंदिवि	१२३	१६
		- 405	६२	32	किंकि	१२३	१६
		कालि	Ę	२५	किकीदिव	१२३	3€.
			6	36	किकीदिवि	१२३	१६
2		कालीयक	१०२ १६२	308	किकीरिवी	१२३	१६
**			१६२	१२६	किकीदीवी	१२३	१६
कार्पास { १५०	१११	कालेयेक	१०२		किंकर	२४२	80
(\$9)	1 24	काल्पक	220		किकिंणि	296	220
कार्पासी २०		काल्य	२३	100	र्किकिणी	296	330
कार्म २५१	६ १८	काल्यैक	280		किंचित्	३५१	6
कार्मण २७०	8 5	कॉल्या	36		किंचिलिकें	49	- २२
कार्मुक २०	० ८३	काल्या	२२७		र्विचुलक	66	२२
काइर्य १	o 88,1	कावचिक	१९६			48	- २२
			114	961	किंचुलुक	42	,,

								,,
शब्दः	da.	म् श्लोकः	्ञाब्द:	पृष्ठम	(श्लोकः	्राब्द <u>ः</u>	पृष्ठम्	स्रोकः
किंजल्क	ં દ્દષ્ટ	£\$	कीलित	२६२	כצ	कुडर	२२८	as
किटि	. 339	२		228		कुडार	505.	-
किह		हर्	कीशर्विणीं	500				९२
किण	३६४	26					.96	98
किणिही	200	69	कु	€9 eve		कुडंगक	३६३	३७
किण्व	२४९	४२	_=	\$8 \$	२३९	कुडपँ	२३२	68
	1 96	-	कुका	१२५.	२२	कुडव	२३२	68
कितव	1 586	88	कुकर्	१४२	58	表音の	5	१६
		-	कुकुर्व	२५५	38	कुड्य	७३	. 8
किन्नर	} %	33	कुकुंदर	186	७५	ऋपण {	२०८	११८
	1 84	98	कुकुर	२ ४३	२१	(	३६५	२०
किनरेश	१५	७२	कुकूल	358	२०२	कुणि {	306	१२८
किम्	े ई8€	२५०	कुकुट	१२३	२७		१४२	88
	र इंद०	9	कुकुभ	396	36	कुंड	२५६	30
किमु	300	9				कुंड	536	३६
<u></u>	\$ 386	2	कुकुर	२०९	१३२		२१७	38
किमुत	1340	à			२१	कुंडल	१५६	२०३
किंपचान	२६३			860	99	कुंडलिन्	45	19
किंपुरुष	99	४७	कुर्बिभरि	२५७	58	कुंडी	300	SÉ
किर्रे	-		कुंकुम	१६१	१२३	कुतप	१७३	३१
किरण	336		कुच	360	99	कुतुक	88	38
किरात	२२		कुचंदन	१६३	१३२	कुतुर्वे	१७३	38
	२४३		कुचर	२६१	30	कुतुप	286	33
किराततिक्त	११२		कुचाम	800	.99	कुतू	२१८	33
किरि	338		कुज	20		कृतूहल	28	33
किरीट	१५६		कुंचित	३३८		कुत्सा	30	33
किर्मीर	\$8	३७		99		कुत्सित	२३५	48
किल	388	4.16	कुज {	568	32		229	१६६
किलास	388	५३	. (	266	38	क्य	390	85
किलासिन्	१४६	हर :	कुजर {	२६६	1	कुद्दाल	24	-
किलिंजक	२१६	२६	कुंजराद्यान	લ્ડ	1	कुनदी	२३७	२२
किल्बिष	१ २८		कुंजल	२१९	39	कुनाशक		१०८
। जारम् ज	338	२२२	3. 4(,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,				800	68
किशलैय	82	18 3	कुट {	2010	4	कुंत	२०३	- 63
किशोर	868	88		२१७		कुतल	366	86
किष्कु	266	- 13	कुटका	२१२	२३	1" =	९६	93
किसलय	63	58	कुटज	36		कुद्	800	१२१
कीकस	588		कृटच्नट {	१०९	99		(इंद्रप्ट	38
कीचक		१६१	)	808	२३२	कुंद्र	800	१२१
कीनाश	११६	10	कृटर्र	२२८	98	कंडुं	300	१२१
कीर	३३६	412	हिटल		1	कुंबुर	200	१२१
	१२५	12		१६८	98	कुंबुरुकी	200	358
कीर्ति	\$19	38	हर्दी {	93	3	कुपर्यं	90	
कील	१२	60	, , , , , , , , , , , , , , , , , , ,	३७३ ३७२	36	कृषिंहै		१६
	३३२	१९६ इ	हिंबब्यापृत	२५५	1	कृपय	180	3
कीलक	२२८.		हुंबिनी	१३२	8		२६५	ds
-0(	CC		कुदृनी	१३५	1	34	२३३	68
कीलाल {	333	१९१ व	मुद्दिम		88	क्रवेर	1 88	98
- '	111	1111	2.5	\$05	- 38	कुचेर	रे १६	. 3

• •					->			
	वृष्टम्	श्रोकः	चाब्दः	वृष्टम्	श्लोकः	चान्दः	पृष्ठम् :	शंकः
ज्ञाब्दः	40र	631 41.	(1)					
				220	्	कुस्ति	४८	30
कुबेरक	806	१२७	कुतश्रेष्ठिन्	२३९	,	कुस्तुं वैरी	२१९	રૂંદ
कुबेराक्षी	९२	64	कुलसंभव	१६६	२	कुस्तुंबुरु	238	
	१४२	86	कुलस्त्री	१३२	9			3,6
कुब्ज्		४३	कुलाय	१२९	39	कुहना	१७९	63
कुमार	8	•		280	ેદ્	कुहर	90	3
South	) ४३	१२	कुलाल	-	-	कर्हुं	२४	.9
कुमारक	८५	२५	कुलाली	२३६	१०२	कुटू	२४	9
3	1 90	७३	कुलिक	२३९	9			
ऋगारी	१ १३२	. 2	कुलिश	30	40	कुकुइ	566	18
			कुली	१०१	38		30	8
-TT	१ १६	3		•		कूर	{ १३०	४२
कुमुद्	(६३	30	कुलीन	१६६	ş		(२१६	38
कुमुद्रप्राय	६९	9	कुलीर	66	२१		222	
	96	१३	कुल्मार्ष	२१९	36	कूटके	२१२	२३
कुमुदबांधव			•	∫ २१४	. 26	कूटयंत्र	588	२६
कुमुद्का	69	80	कुल्माष	3 446	२ १	क्रुडशाल्मिल	90	88
क्रुमुदिनी	ξŞ	38		रे ३६५		कूटस्य	२६८	93
	89	9	क्रल्माषाभिषुत	288	38			•
कुमुद्दत्		_	कुल्माँस	२१४	१८	कूणि	१४२	४८
कुमुद्रती	६३	३८	कुल्य	386	દ્ર	कूप	६१	२६
कुंबा	800	26		_			(५६	30
	(69	38	कुन्या	६३	३४	क्रुपक	69	१ं२
कुंभ	1969	30	कुवर	३२	9	W	१४४	૭૨
•	(339	१३४		(66	३६	ar ar	368	49
	-		कु इल	393	४२	कूबर		
कुंभकार	580	Ę		-		कूर्च	868	93
कुंभसंभव	38	२०	कुवलय	६३	3.9	कूर्चशीर्ष	११२	३४२
कंभिका	६३	36	कुशद	२६१	30	कचिका	२२१	ጸጸ
कुंभी	69	80	कृषिंद	280	હ	-2-	४१	33
क्रंभीर	46	२१	कुवेणी	96	१६	-		60
			3.4-11		1	कूर्र	१५१	
कुंभोलूखिकल	69	3.5	कुश	1 350	१६६	क्र्यांसक	१६०	११८
कुरंग	१२०	6	9 "	(३३७	२१५	कूर्म	99	२१
क्ररंगक	588	२४		(26	२६		५६	9
			कुशल	{ २५३	8	कूर		
क्रांटक	\$ 90	.08		(338	२०३	कूष्पांडक	336	१५५
	(60	७५				कु भण	१२४	36
कुरवक	99	७६	कुशी	२३५	88	कुत्रलेश	१२२	१२
कुरर	१२५	२३	कुशीर्वे	506	. 8	कृत्रलास	१२२	१२
क्रुंडर्के	99	७४	कुशीलव	२४१	१२			१७
कुरवर्के		98	कुशेशय			क्रुऋवाकु	१२३	
क्रुच्या	99	98	कुशशय	ÉS	80	कृकाटिका	१५३	66
			कुषीर्हे	508	8	कृकुलाँस	१२२	१२
क्रस्विं	११६	348		(906	१२६	8.8.11	1 68	S
कुरुविस्त	२३२		<u>कुष्ठ</u>	\$ \$88	68	कृच्छ		92
				(308	38		1 306	
कुल	230	88				कृत	308.	98
	१इ५	3	कुसीर	208	S	कृतपुंख	398	हु
	1 69	.36	कुसीदिक	280	9		•	58
कुलक	358	१६६	कुसुम	63		G		8
	२३९		**************************************	-4	१७	00		
.कुलदा		,	कुसुमांजन		30\$		268	So
कुलस्यिका	333		कुछुमेषु	Ę	. 29	कृतसापत्नेका	. १३२	. 9
ख्यात्पका	२३६	१०२		5 230		कृतसापत्निका		. 0
कुलापालिक	१३२	. 9	क्सुभ	1 380				86
				6410	260	कृतहस्त	388	

-									,,
शब्दः		पृष्ठ	म् श्लोकः	् श टदः	पृष्ठम्	स्रोकः	शब्दः	वृष्टम् :	ओड:
					,			Sod	S141.
कृतांत		र् १३	६१	कृष्णसार	१२१	- 20	करव		2.0
		(३०२	६४	कृष्णा	303			६३	30
कृताभिषे	ना	१३१	q			98		१५	as
		् १६६	ં દ્વ		२३५	98	कैवर्त	96	१५
कृतिन्	••••••	र २५३	3 8	G	558	38	कैवर्त्मुस्तक	306	१३२
कृत	•••••			केकर	383	86	कैवर्तिमुस्तक	306	१३२
~		1.	3.03	केका	३२७	38	कैवर्तीमस्तक	506	१३२
_	••••••	१७७	80	केकिन्	१२७	30	कैवल्य	38	Ę
कृत्तिवास		6	3,3	केतकी	298	200	केशिक	१५५	3६
कृत्या		३२२	१५८		805	99	कैइय	१५५	?६
कुत्रिमधूप	क	१६२	१२८	कतन	३१२	११३			
कृत्स्न	••••••	२६७	ह५				कोक	१२०	9
कृपण		२६३	86	केतु	305	६०		१ १२५	२२
कृपा		४५	26	केंद्र	२६५	50	कोकनद	. £8.	४२
कुपाण		202	68	केदार	२११	33	कोकनदच्छवि	33	.99
क्रपाणी .		289	38	केनिपातक	40	33	कोकिल	१२४	88
क्रपालु		266		केयूर	१५७	800	कोकिलाक्ष	303	208
कृपीरयोनि			36	केलि	86	32	कोटर	ćą	२३
कृमि		१२	५६	केवल	338	202		१३५	\$0.
_		१२२	33	केश	999	99			
कृमिकोशो		१५८	333	केशपर्णी	300	69	-De-	200	CS
कृमिन्न		303	३०६	केशपाशी	_		कोटि	२०३	3.5
कृमिज	•••••	१६२	२२ ६	વારાવારા	१५५	30	20.0	(२९६	30
कृश	•••••	२६६	६२	_=	₹8	83	कोटिवर्षा	१०९	१३३
कृशानु .	•••••	१२	60	केशर	1 80	२५	कोटिश	२१२	१२
कृशानुरेतस		6	30		(38	हर	~=0	1200	CS
कृशाश्विन्.		283	१२	केशरिन्	११८	8	कोटी	(303	93
कृषक		२१२	23		5 9	. 96	कोटीईं	२१२	१२
कृषि		209	2	केशव	रिश्रञ्	४५	कोहै	३६४	ર્ડ
कृषिक .		२१०	٤	केशवत्	१४२	४५	कोहबी	939	२७
		२१२	१३	केशवेश	१००	99	कोहार		१८
कुषीवल .		290		केशां बुनाम	300			368	
क्टि		233	6	केशिक	-	१२२	कोड	388	68
					१४२	86	कोण	{ ४२ २०३	દ્
8115		१६६	દ્	केशिन्	485	86			. 63
		१ ३५	१२	काशनी	१०८	३२६	काणप	१३	६२
कुब्ज		١٩	१८		(28	83	कोदंड	500	63
		(३१९	३६ ३६	केसर	1 60	29		२१३	. ३६
कृष्णकर्मे.					1 38	६४		80	२६
		२६३	४६		(38	ह्	कोपना	333	8
कृष्णपाकष	hет	86		केसरिन्	११८	8	कोर्पैनी	१३१	8
कृष्णफला	•••••	३०१	.88	कैटभाजित्	Ę	२२	कोपिन्	299	३२
कुष्णभेदौ.		99	૮૬	कैडर्य	68	80	कोपिनी	838	8
कृष्णभेदी.		99	- ૮૬	2	1 86	30	कोमल		
कृष्णला .		१०२	98	कतव	{ २४९	४५		२६९	30
कुष्णलोहित		33		केहार		_	कोयष्टिक	१२८	
कुष्णवर्सन्		. 85		कैदारक	588	88	कोरक	63	१६
कृष्णवृन्ता		, 85	40	ने सार्थिक	२११	38		. १६३	
कृष्णशौर.				कैरारिक			कोरंगी	. 206	.934
क्षा-।यार		353.	. 40	कैदार्थ	533	38	कोरवृष		38
									14

					_			->-
श्च-दः	वृष्ट	म् स्रोकः	चाब्दः	वृष्ठम्	(श्रोकः	ज्ञब्दः	પૃષ્ઠમ્	स्थाकः
41-4.	•							
	(99	22	30-	(69	38	क्रोधन	566	३२
	1 66	38 38	कौशिक	1 २८९	३०	कोशयुग	98	26
कोल	1888	5	कौशेय	296	999	कोष्टु	१२०	Ģ
					30	कोष्टवित्रा	१०१	93
कोलक	१६३	१२९	कौस्तुभ	9	•			
MILLOUI	(२१९	3,6	क्रकच	२४७	30	क्रोंट्रा	308	११०
कोलदल	१०९	१३०		1 90	99	क्रोंच	१२५	२२
कोलंबक	૪ર	9	कवार	र १२४	38	क्रोंचदारण	6	83
कोलवल्ली	१०१	99		१६९	33	露中	२७९	30
1 12 1 10 10 10			कतु		-	क्रमथ	२७९	30
कोला	१०१	99	क्रतुध्वंसिन्	6	३६		२७५	200
कोला	66	3,8	कतुभुज्	3	3	क्रिन		•
कोलाइल	80	२५	कथन	500	११९	क्रिन्नाक्ष	१४६	६०
कोलि	66	३६		१२०६	800	क्लिशित	२७४	98
कोली	66	३६	कर्न	(३१४)	१२३	-	38	१९
कोविर	१६६	,	-:-			i क्रष्ट	रेक्ष्ट	96
			क्रोंदित	86	30	-2	208	२०२
कोविदार	66	ं २२	新 म	३७६	So	क्रीतक	•	•
	(356	30		1 69	88	स्रीतिकेका	१०१	68
कोश	{ ३३३	65	***	1 69	૪ર	2- (-)	1880	२९
	(330	२१७	क्रमुक	1336	१६९	क्रीव (व)	र ३३६	२१२
कोशफल	१६३	230				केस	२८३	२९
कोशातकी	266	6	क्रमेलक	२२९	७५	क्रश		
બાવાલમાં	400		कयविक्रयिक	२२९	96	क्राम	१४७	६५
कोष	१२९	3,0	ऋयिक	२२९	98	SCIII	1 80	58
alla minim	। २२३	93	क्रय्य	२३०	63	क्षण	) २७९	6
कोष्ठ	२९६	So	क्रव्य	१४७	६३	क्रणन	80	२४
कोष्ण	22	39		१३	६२	क्रथित	२७३	९५
			ऋब्यात्				80	ર્જ
कैंक्षाटक	290	१७	क्रव्याच्	33	६२	क्राण		
कौक्षेयक	२०२	66	क्रायिक	. ५५९	. 99		३५	33
कौंचदारण	6	83	क्रिमि	१२२	१३	क्षण	40	३८
कौटतक्ष	580	9		1 38	२		1 ३९८	४७
कौटिक	२४२	१४	क्रिया	(३२२	१५६	क्षणदा	23	S
कौणप		६२		-		क्षणन	200	११४
	१३	1	कियावत्	२५६	१८			
कौतुक	४८	38	कीडा	88	३२	क्षणप्रभा	50	8
कौतूहल	88	33	आडा	<i>§ 86</i>	23	क्षतज	१४७	ES
कौद्रवीण	२१०	6	क्रच्	१२५.	२२	क्षतत्रत	१७९	68
कौंति	१०६						(398	çç
कौंतिक	999	90	क्रुंचैं'	१२५	२२	क्षच	238	. 3
कौपीन			क्रध्	४७	२६	is 5	308	६२
नापाप	358	212	कुष्ट	86				
कौपोइकी	9	. 4	<i>9</i> C		34	क्षत्रिय	960	3
कौमुदी	१८	१६	1	२६३	80	क्षत्रिया	338	38
कौमोरकी	9	30	कूर	२६९	७६	क्षांत्रयी	. 338	36
कौलिटनेय	१३७	२७		(३३१	360	क्षत्रियाणी	338	58
			केतव्य	२३०	63			8
कौलदेय	१३७	46	_ ^	-		क्षपा	२३	
3 -	१३३७	२७	क्रेय	२३०	८१	क्षपाकर	१८	१५
कौलटेर	१३७	२६	-	११९	२	क्षम	388	१४२
कौलीन	३१२	११६	कोड	११५०	99	क्षमा	338	१४२
कौलेयक	२४३		कोध		4		२५९	38
	106	421	MIN	80	२६	क्षमितृ	442	41

						9.71
श्रव्दः	पृष्ठम् श्लोब	ः शब्दः	पृष्ठम् स्रोव	ाः चिन्दः	18	म् होकः
			T.	क्षेत्रडा	5208	
क्षमिन्	• २५९ ३		303. 6.	8	, 5 560	85
क्षंतृ	. २५८ ३	3	३२७ १७	६ क्वाडित	. ३७१	38
	1886 8	९ क्षुद्रांडमत्स्यसंघात	: 66 8	۶ ا	1 5	
	२८ २		. २२४ ५	₹		30
क्षय	- 488 d	9	558 50	3	(39	. 3
	३१९ १४	क्षुधित	२५७ २	ख	1 565	38
		94	. 69		(३६५	२२
क्षव	{ 288 6		288 Se	, खक्खट	२६९	७६
क्षवधु	१४४ ५	844	365 86		१२७	३२
क्षांत			रि०इ १०४	खग	1 508	68
क्षांति	. २७३ <i>९५</i> ४६ २४		रेइह २०		(२९१	36
क्षार		क्षुरक	66 80	खगभर	9	38
क्षारक		क्षरम	३६५ २०	खजाका	२१८	38
क्षारमृत्तिका	८३ १६ ६८ ४	क्षुरि	२४१ १०	खंज	१४३	86
. क्षारित	२६२ ४३	क्षुरिन्	२४१ १०	खंजन	.१२३	86
. 40140		9	(२४२ १६	खंजरीट	१२३	१५
क्षिति	{ ξθ	अुलक	२८९ १०	खट	३६४	. 53
े क्षिपा		3	रिहह हर	खद्वा	१६५	335
	500 38	-	२११ ११	खङ्ग	११९	8
क्षिप्त	२७१ ८७	क्षेत्र	३२८ १७९		1 २०१	68
翻 班	२५९ ३०	3	29 29	खिन्	556	8
क्षिप्र	{ १४ ६८ } २७६ ११२	क्षत्रज्ञ {	266 33	खंड	1 36	१६
-		क्षेत्राजीव	२१० ह		) ६४	४२
क्षिया	२७९ ७	क्षेपण	260 88	खंडपरशु	6	33
क्षिष्णुं श्रीबॅन्	२५९ ३० २५७ २३	क्षेवैणि	93 93	खंडविकार	२२१	83
सामग्		क्षेपणी	५७ १३	खदिर	68	86
श्रीर	२२३ ५१	क्षेपिष्ठ	२७६ १११	खादेश	555	385
4114	३२८ १८१	(	३८ २६	खद्योत	१२७	26
क्षीरविकृति	२२१ ४४	क्षेम }	१०६ १२६	खनि	.98	9
क्षीरविदारि	२०४ ११०	(	3.35 38	खनित्र	२१२	१२
क्षीरशुक्रा	२०४ ११०	क्षाणि	६७ २	खपुर	११८	१६९
क्षीरावी	२०२ २००	क्ष्णि	६७ २		ככ	३५
क्षीरिका	90 86	क्षांद	508 66	खर	२२ २२९	éé
क्षीरोव्	५४ २	क्षोविष्ठ	२७६ १११			४६
क्षीरोदतनया	9. 56	क्षोमं	७५ २२	खरणस्	१४२	8ई इद
क्षीव	२५७ २३	क्षोद्र	२३७ १०७		388	
क्षुत्	288 65	क्षौम {	७५ १२	खरपुष्पा	500	838
क्षुत	388 65	١٠٠٠ ٢	१५९ ११३			68
भुताभिजनन	588 86	क्णुत	२७२ ९१	खरौं	66	हरु
	२६३ ४८	क्ष्माः		खराँगरी	66	88
शुद्र	२७६ ११२	क्ष्माभुज्ञ	E9 3	खराश्वा	808	333
	इर्७ १७७	(		खर्जुर	इं ड	१६
क्षुद्रघंटिका	१५८ ११०	क्ष्माभृत्	99 7 860 8	खर्जू	388	43
शुद्रशंख	६० २३	क्षेत्रेड		खर्जुर	{२३४	200
51	4. 44.	4.4.2	५२ १		(538	38
			27000	- 10.00		

4.4								
	1177	श्राकः	दा ब्दः	dad.	京(本:	ञ्चन्दः	पृष्ठम् :	स्रोक:
शब्दः	505	- M - 41 -						
		290	गडक	46		गंधमृता	318	१५४
खर्जूरी	336	•	राडु	357	26	राधमूनी	335	148
खर्व	4.85	४६		9,85		गंधरस	२३६	308
ख्य	5हट	93	गर्डुर	922	26			
खत	5 ह ह	89	गडुल	-	956		22	33
खतपू	३५ ६	3.9	गण	306		गंधर्व	१३३	99
खितीं	368	४२		१२९	6-1	1144	220	કૃષ્ટ કૃષ્ટ
खरीन	993	26	गण	200	64	٠.	३१६	१३२
खन्न	288	इंद्र		(१९८	४५			
	३१३	90	गणका	१८३	- 1	गंधवंहस्तक	63	५०
खतेदार	३८६	૪૨	गणदेवता	ą	30	गंधवह	₹ ३	ह्५
खन्या		3.4°	गणनीय	२६७	६४	गंधवहा	१५३	८९
खात	हर		गणरात्र	રૂપ્ટ	હ	गंधवाह	१३	ह५
खादित	२७६	880	गणरूप	9,6	60	गंधसार	283	१३१
खारीं	२३२	66		२०८	१२८	गंधाइमन्	२३६	१०२
खाँरि	२३२	66	गणहासक	-		गंधिक	२३६	१०२
खारी	२३२	66	गणाधिप	9	So			१२३
खारीक	२११	30	मिक्स	९६	७१	गंधिनी	२०७	
खारीवाप	299	80	गणिका	रे १३५	33	गंधोत्तमा	२४८	80
खिल	ક્ટ	ંદ્	गणिकारिका	99	हह	गंधोली	१२६	२७
	-	·	गणित	२६७	ÉS	गभस्ति	२२	\$\$
खुर	1808	१३०	गणेय	•	88	गभीर	વ્ ટ	34
	११९२		144	२६७		गम	२०३	99
खुरणस्	१४२	89	गंड	१९३	80		203	99
खुरणस	१४२	૪૭		(३८९	30	गमन		
खुरँप	३६५	२०	गंडकै	५८	१७	गंभारी	66	३५
खुङ्गैक	२४२	१६	गंडक	556	S	गंभीर	५८	१५
खेर	२६५	48	गंडकारी	233	१४१	गम्य	२७२	65
खेय	६२	29	गंडकॉली	222	१४१	गर्ण	२८५	30
खेला	४९	33		७९	8	गरल	42	9
खांड	१४३	४९		११६		1		88
खोर्	१४३	86						६९
खोलं	१४३	86	गंडूपर	११५	१५७			
ख्यात		6	मंच्याकी	98		गरिष्ठ		११२
ख्यातगईण	268		गंडूपदी		•	गरी		88
	२७३	93		,,	१०			38
ख्याति	२७१	8		. ,	४६	गरुडध्वज		
ग्.			गद	\$83	99	गरुडाप्रज	२१	
			गद्य	389		गरुत्		38
गगन		3	गंत्री	893	43		r 9	
गंगा	६२	33	गंध	33	9		१२८	\$8
गंगधर	6	38	गर्धक	236		10c46	300	49
गज	- 266	38	गंधकुटी		१२३		. 4.	-11
गजता	366	38			338	·	. २२८	98
गजबंधनी	890	४३	1	411			(2)	6
गजभँसा	200					गाजल	1 800	
ग्रजभक्ष्या	.209	193		{ 85				-
गजानन	•			1 68			48	9
गंजा	741 8	88		96		गर्नी		-0.0
Frall Accessories	: 08	6	गंधमुँखी	१२२	१३	गर्दभ	. २२९	

	ं शब्दः	पृष्ठः	म् स्रोकः	ज्ञाब्दः		पृष्ठम्	(श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्थाकः
	गर्दभांड	45	110							
	गर्द्रन	98	8.5	गांडिव	•••••	500	SA		1 38	28
		२५७	२२	गांडीव	•••••	500	SS		1558	38
	गर्भ	\$ 380	38	गात्र		188	90	गुण	२०१	२८
		र ३१७	१३५			११८९	80	i	1 286	20
,	गर्भक्र	१६४	१३५	गात्रानुलेपन	ì	१६४	१३३	,	(३९८	४६
;	गर्भागार	૭૪	6	गान	•••••	80	२५	गुणवृक्षक		
•	गभोशय	580	36	गांधार	•••••	80	3		५७	. १२
;	गर्भिणी	१३६	२२		- (	65		गुणित	२७२	88
;	गर्भोपघातिनी	२२७	६९	गायत्री	••••• }	202	४९ २२	गुंडित	२७२	68
•	गर्मुत्	220	१६५	गारुत्मत	,			गुंडित	२७२	68
	गर्व	88	. २२			२३३	९२	गुल्सं	१५७	306
4	पर्वित	390	203	गाईपस्य	•••••	१३६	२२	गुरसार्थ	360	300
	गईण	30	88			300	36	गुक्	386	७३
	गर्ह्य	२६५		गालव		69	3.3	गुंद्र	३१६	१६२
	ार्ह्यवादिन्	280	30		•••••	38	. 3	गुंद्रा	5 92	99
	ाल	१५३	66	गिरी	•••••	\$8	3	3x1	र ११६	350
7	ालकंबल	२२६	६३	गिरि	5	99	2		) २७२	69
	ालंतिका	280			{	260	28	ग्रप्त	२७५	308
3	ालित	299	३१	गिरिक्णी	•••••	१०३	308	गुप्तवाव	३२५	
3	ालोहेंचा			गिरिका		१२२	१२	गुप्ति	३०४	उदह
	ाल्या	365	88	गिरिज		२३६	308	गुफित		98
	विय	२८६	83	गिरिजा		3		गुंफितैं	503	८ ह
	वल	१२१	22	गिरिजामल .		२३५	230	गुरण	२७१	८ ह
		२३५	,	गिरिमिलिका		86		3/1	२८०	33
	विश्वः	98	3	गिरिश		9	इह	3172	२०	58
	विक्षी	११५	966	गिरीश		6.	\$\$	गुरु	१६७	9
	विश्वर	२२५			••••		33		(323	१६१
4	विंडुं	२१५		गीत	••••	२७६		गुर्विणी	१३६	२२
3	विधु	२१५		गीर्ण	•••••	80	२५	गुल्फ	386	95
ढ	विधुका	२१५		गीणि	•••••	२७६	330		(68	9
	विषेण	258		गीर्वाण	•••••	२८०	33	गुल्म	1880	६६
ंब	विषणा	१७३		गावान गीडपति	•••••	₹.	8		200	दर्श
3	विषित	२७५	208	गुग्गुल	•••••	२०	58	-2-0	(३१८	३४२
37	व्य	२२३	90	શે.શેહ		60		गुल्मिनी	68	3
	च्या	224	50	गुच्छ	{	१५७ ११४	7 1	गुवाक	११८	१६९
	च्यूति	88	0.4		1	338	२१	गुह	8	४२
	_			गुच्छक		63	१६		(190	
-बा	इन	99	9	गुच्छार्थ		260	204	गुहा	1808	६
		२७१	66	गुंजा		१०२	- 1	गुह्य		
-31	er '	90	8	गुड		996	vo	Tara-	३२१	३५३
-1	W	३२८	१८२	गुडपुद्ध	••••	65	. 210	गुह्मक गुह्मकेश्वर	S	88
:37			67	गुडफल		८६	70	युव्यवास्यर	38	.08
-1	119	२३४ ३२१	200	गुडा		903		गूढ	-	1.68
ग	गिहकी	308	2210	र्ग ही	*****	१०३	100	गृहपाव	42	9
ग	ाढ	38	190	उर गाः	••••	401	100	गूढपुरुष	१८३	83
-बा	ाणिक्य	२३६	22	उद्धमा ••••	•••••	88	दर	गूथ	588	53
		144	77	गुडूची ∙	*****	88	८२।	गून	203	९६

					स्ते =	शब्दः '	पुष्टम	स्रोकः
WET:	वृष्ठम् श्लोकः		शब्दः	वृष्ठम्	स्रोकः	41-4.	• • •	201 H
शब्दः	6					->		
	260	११	गोत्रभिद्	20	86	गोविड्	२२३	40
गूर्ण	११८	१६९		(६७	3	गोविंद	4	36
गूर्वाक		588	गोत्रा	२२५	80	411144	608	68
गृंजन	११३					गोशाल	२७३	80
गृप्त	२५७	२२	गोर्च	१४७	६५	गोशीर्ष	१६३	356
गृप्र	१२५	२१	गोदारण	२१२	38	गोष्ठ	90	88
गृश्रसी	360	30			५७	गोष्ठपति	399	१२९
गृष्टि	358	363	गोवुह्	{ २२४				
गृष्टि	288	2	.3.	) ३१५	१२९	गोर्छी	१६९	१६
Sic		8	गोदोई	२२४	99	गोष्टीन	90	१३
	ु ७३	å	गोधन	२२५	96	गोष्पद	306	63
गृह	(३४२	२३७		200	68	गोसंख्य	२२४	99.
* •	(404		गोधा			गोस्तन	१५७	806
गृहगोधिका	१२२	१२	गोधापदी	. ३०६	338	गोस्तर्नी	203	2019.
गृहगोलिका	१२२	१२	गोधि	368	९२			
गृहपति	. 263	99	गोधिका	66	२२	गोस्तनी	१०३	300
	२५८	રહ	गाधिकात्मज	१२०	६	गोस्थानक	90	१३
त्र्हयालु		30	गोधूम	२१४	२८	गौतम	, S	१५
गृहस्यूण	३६९	•	2 6	308	१३२	गौधार	१३०	8
गृहागत	१७४	38			144	गौधेय	1990	Ę
गृहाराम	98	3	गोनस	43	8	गौधेर	१२०	Ę
गृहावप्रहणी	196	33		1868	9	गावर	140	· A
गृहिन्	१६६	3	गोप	र २२४	40		(33	१३
3. 1.	(1930			(३१५	१२९	गौर	33	18
गृह्मक	\$30	83.	गोपति	२२६	६२		(330)	266
	१ २५६		गोपरस		_			
गेंडुक	१६५	१३८		२३६	308	गौरव	१७४	38
गेंडूकै	१६५	१३८	गोपानसी	७६	80	20	1.6	36
गेंदुक	१६५	. 336	गोपायित	२७५	२०६	गोरी	र १३२	6
गेह	93	8	गोपाल	२२४	49	गौष्ठीन	90	१३
	5 09	6	गोपी	909	११२	मंथितं	२७१	6
गैरिक	{ २८९	१२					-	२७९
25			1 -	(७६	१६	प्रंथ	इञ्ख	
गैरेय	२३६	१०४	गांपुर	306	१३२	मंथि	११६	१६२
	(२२५	ξo		(३२८	१८२	मंथिक	२३८	550
गो (गौ)	२२६	६६	गोप्यक	२४२	१७	प्रंथित	२७१	૮૬
	(२९३	२५	गोमन्	२२५	96	मंथिपर्ण	208	१३२
गोकंटक	202	99	गोमय	२२३	40	1141		
ं वाच्या म्हारावारा			गोमायु			मंथिल	S 66	3.3
गोकर्ण	१२१	१०		१२०	9		(60	
	१५२	63	गोमिन्	२२५	96		1 39	Sa
गोकर्णी	99.	CS	गोरस	२२३	43	मस्त	्र २७६	१११
गोकुल	२२५	96	गोर्द	689	ह्		(२४	8
गोक्षुरक	305		गोल	३६५	20	मह	र २७९	8
गोचर			गोलक	838	२६	16	(388	२३५
गोजिह्वा	38	6	गोला					
नामिहा	ै १० ६	336		२३७	१०८	महणीरुज्	188	99
गोडुंबां	336	३५६	गोलीड	88	38	महपति	. २१	30
गोंड	३६४	96		(305)	१०२	व्रीहिणी	588	68
1	(99	2	गोलोमी	{ ११६	१५९		296	र्ब
गोत्र		,8		(२३८	299	14.6	(99	38
	१६५ ।		गोवंदनी	९२		माम	386	380
		,		24	99		(\$40	

: ज्ञाब्दः	वृष्ठा	म् स्रोकः	चान्दः	584	(श्लोकः	श्च-दः	पृष्ठम्	(श्रोकः
त्रामणी	. २९८	४९	घस्मर	२५७	२०	चक्रपाणि		1-00
ञानतक्ष		. 6	घस्र	,,-	2	2	9	२०
भागता		85			66		११३	380
भामाधीन		6	षांटिक	208	99	चकला	399	48
त्रामांत		20	घात	200	999	चक्रवर्तिन्	११६ १८०	१६०
घामीणा	१०१	98	•	रह ३	29	चकर्वातनी	358	२ १५३
माम्य	39	29	घातुका	\$ 268.	२८	चकवाक	356	25
माम्यधर्म	303	49	घास	११८	२६७	चकवाँड	99	2
	(99	3	युटिका	886	૭૨		) २७	
भावन्	300	8	घुग	388	96	चक्रवाल	99	<u>د</u> ع
27127	(330	800	चूर्णित	249	३२	चकांग	१२५	२३
मास	२२४	५४		(84	26	चकांगी	99	८६
माह	१९ २७१	२१	घृणा	358	३२	चिकिकै	208	99
शहिन्	(494	20	•	(२९९	. 48	चिकिन्	५२	9
भीवा	१५३	२१	चृिष	२२	33	चकीवत्	२२९	99
श्रीदम	29		ਜਤ	) २२३	५२	चक्षुःश्रवस्	42	9
भैवेयक	१५६	208	घृत	र इ०४	99	चक्षुष्	368	93
≖लस्त	२७६	१११	चृष्टि	356	२	चक्षुध्या	२३६	१०२
≖लइ	288	84	चृष्टि	358	368	चंचल	२६९	96
व्लान	284	98	घोटक	360	83	चंचला	20	9
वलास्तु	१४५	96	घोणा	843	68	ei a	93	98
वली	१८	38	घोणिन्	388	2	चंचु	१२८	3,5
घ			वॉटा	5 66	4-1	चटक	१२४	१८ -
			4141	१ ११८	388	चृत्का	१२४	१८
घट	२१७		बोर	४५		चैटकाशिरस्	२३८	530
घटना	२०६	300	वोष	99		चाटिकाशिरस्	२३८	११०
घटा	२०६	800	वोषक	१०६	350	चटुर्ले	२६९	७५
घडीयंत्र	284	29 8	योष गा	30	171	चणक	558	१८
चंदा	३६४ ८९	36	arrar	१५३	64	चंड	566	\$2
चंडापथ	७१	36 5	राण	(२७२	2.	वडा	800	66
चंटापाटिल	63	38 2	गाणतर्पण	32	22	चंडा	१०८	१२८
घंटारवा	२०३	800 E	रात	२७२	00	चंडांशु	२१	35
चंदिकौर्धक	508	69	-			चंडांत	99	98
			च			चंडातक	१६०	338
	१७	8 =	a	340	9	चंडाल	२३९ २४३	S
चन	83	9		383	580			38
41	४१ ४३ २०२ २६७		व कोरक	१२८		वंडालवल्लकी	२४६	32
	२६७	६६		- 10		वंडातिकों	२४६	इर
STORM	288	330		Q.E.	38 =	वंडिका	9	₹ 9
घनरस	99	9	a a	१२५	22	वतुःशाल	७३	
चनसार		14	वक	१२५ १२५ १९४ १९८ ३२८	५६	चतुर	583	38
		३०९		868	96	वतरंगुरु	66	२३
चर्म {	86	33			des :	वत्रानन	9	१६
-	388	१४१ च	किकारक	१०८	इंडट ।	चतुर्भद्र	500	46

\$0								
	-	गेकः।	ंशंब्द <u>ः</u>	पृष्ठम् है	ग्रेकः	शब्दः	पृष्ठम् श्लो	₹:
् शब्दः	पृष्ठम् ह	અતા.	4 3					
			=======================================	99	2	चौमरा	१८७	38
चतुर्भुज	4	,	चरमक्ष्माभृत्	२६९	98	चामीकर	२३४	86
चतुर्वर्ग	260	,	चराचर	२६९	98		1 68 .	6 ₹
चतुष्पय	७१	• 1	चरिब्यु		२२	चांपेय	88	हद
चर्तुहायणी	२२७	8,6	चह ⊶	१७१			1963	3\$
अधिकात	ं ७५	23	चर्चरी	380	१०	चार	{ 200	18
चलर	१७०	86		30	ર	चारटी		१४६
N.L.	340	3	चर्चा	१६१	१२२	चारण	. ૨૪૨	
चन	१६३	१३१		१७७	80		२६४	35
चंदन		23	चर्मन्	२०२	90	चारु		45
	38	१४६			१४३	चार्चिक्य	. १६१	१२२
चंद्र	११३	१८२	चर्मकषा	११२	704	चालनी	. २१६	२६
			चर्मकार	580		चाष	- १२३	१६
चंद्रक	१२७	33	चर्मप्रमेदिका	२४७	३५	चाँस	• १२३	१६
चंद्रभागा	६३	38	चर्मप्रसर्वैक	२४६	३३	1 41 41 -01 -11	. १४५	69
चंद्रभागी	६३	38	चर्मप्रसेविका	२४६	33	चिकित्सा	- 383	40
चंद्रमस्	१८	83		1 90	४६	1	1999	99
चंद्रवाला	२०६	१२५	चर्मिन्	११९७	७१		' { २६३	7.4 8.6
चंद्रशेखर	9	३२						
(चंद्रसंज्ञ—)	१६३	१३०	चर्या	१७४	38		. १५५	99
	२०१	८९		२७६	330	चिक्कण	२२१	४६
चंद्रहास	96	१६		(99	3	चिक्स	303	36
चंद्रिका	२६९	99	1 TO PA	र २६९	98	1 -0	90	βŞ
चर्नेल				82	20		\$ 30	8
	(38	हुट			98	1190	{ 300	ş
चपल	239	99		२६९				220
	(२६३	83		२६९	9	25	२०८	
चपला	1 80	9		) २०३	9		२०८	११७
4404	.) 308			रे २७१	6		२९	\$5
चपेट	199	. 68	चविकें	१०२	9	८ चित्तविश्रम		२६
चर्नेर	. 200	3,	चित्रका	१०२	9		४६	२२
चमर	. १२१		11 1111	. १०२		८ चित्ताभोग	३०	२
चमरिक	64		1 404			-	२०८	330
चमम	. ३७१		4 - 4	. १०२				१७
चमसी	. ३६०		444	-		वित्र	{ ४५	18
पनवा			9910			6	(३२७	806
चमू	1836	90	Alleheat annual	_		9	(88	48
1	. / 500		वागरा	. १११	38	वित्रक	96	60
चमूह	. १२१		वाटकैर			6	(१६१	१२३
चंपक	. 68	E	चांडाँल			४ चित्रकर	280	9
	5 93		रे चांडाल					
चय	1 939				•	२० चित्रकृत्		_
			चाडालका			१२ चित्रतंडुला		
चर	1963	. 3	३ चातक			१७ चित्रपर्णी	901	r.0
-	े । २६०	3 9	4184-4	१६१		2	(82	30
चरक	30	3 . 3	३ चांद्रभौगा	&	3	३४ चित्रभातु	} ع	, - ~ ^
चरण			र चांद्रभागी	&		38	(38.	20
चरणायुध			७ चाप			८३ चित्रशिखंडि	न २	ु २४
चरम			१ चामर			३१ चित्रशिखंडि	न २	० २७
	3		11 11 1311111111			रन्यमासलाज		

चिवा	बाब्दः	वेडा	म् स्रोकः	ग ब्दः	पृष्ठम्	्श्लोकः	इंग्डिंदः	qqu	श्रीकः
चिता							, ,	Sout	, લાતા.
चितिक स्पर्ध के सेना सेना सेना सेना सेना सेना सेना सेन	चित्रा	100	69	चेटका	- २४२	र्ष	छंदस	(202	22
चितिक स्पर्ध के सेना सेना सेना सेना सेना सेना सेना सेन	चिता	(114			. 454	१७	342	(३४१	
चिह्न	चिपिटक			140	३५२	. 35	তন্স	(266	
चिर्तिय २१६ १० वित्तं ३० १ वित्तं २१६ १० वित्तं २६६ १० वित्तं २६६ १० वित्तं २६६ १० वित्तं २६६ १० वित्तं २१८ १० वित्तं २६६ १				चतका	93		10 m		
चिरंदी १३६ १ चेतता ३० १ छोते २२ ३४ चेतता २६६ ७० चेतता २६६ ७० चेतता २६६ ०० चेतता २६४ ७० चेतता २६४ ०० चेतता २६६ २० चेतता २६४ ०० चेतता २६६ २० चेतता २६६ २०				अत्रग	२९	30	90		
चिर्तन 2६६ %% चिर्ति 24 % 31	25.0			चेतना	30	3	छावि		
चिप्तस्ता २२८ ७। चिरिविच्व ११ ४७ चिरावाय ३४९ १ चेव्र				चेतस्	29	32	छाग		_
स्वित्तव	चिरप्रसता	-							
बिरास ३४९ १ वेब	चिर्वित्व			चेंल					
बिस्स		_					छात	1 484	
चितिय	चिरस्य	•	•		२६	२५	জাৰ		
चिरियी १३३ १ चैतिक २६ १५ छोरस १६६ ६ छोराया ३२२ १५७ चैति १५६ ६० चीति चिर्मा ५८ ८ चीति चिर्मा ५८ १८ चीति चिर्मा १८६ ६० चीरिया २४४ १५ चीति १०० १२ चीति १०० १२ चीरिया २४४ १५ चीति १०० १२ चीरिया २४४ १५ चीति है १८ १८ चीरिया २४४ १५ चीति है १८ १८ १८ चीति है १८ १८ चीति है १८ १८ १८ चीति है १८ १८ चीति है १८ १८ १८ १८ चीति है १८ १८ चीति है १८ १८ १८ १८ घीति है १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ घीति है १८ १८ घीति है १८ १८ घीति है १८ १८ घीति है १८ १८ १८ घीति है १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८		•		चैत्रस्य	34				
चिर्तिवित्य ११ ४७ चितिविम ५८ १८ चितिविम १८ १८ १८ चितिविम १८ १८ १८ चितिविम १८ १८ १८ चितिविम १८ १८ चि	2 2 2			चैत्रिक	. २६	-			
चिलिचिम ५८ १८ चिलिचिम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ चिलिचम १८ १८ १८। चिलिचम १८ १८ १८ १८ । चिलिचम १८ १८ १८ । चिलिचम १८ १८ १८ १८ । चिलचचम १८ १८ १८ । चिलिचम १८ १८ १८ । चलिचम १८ १८ १८ । चलिचचम १८ १८ १				_ '	848	-	छाया		
चिलिचिंमि ५८ १८ चेंच्च ११०००००००००००००००००००००००००००००००००००	चिलिचिम			चैल	338	२०१	छित		
चिल्ल स्थित हैं। हैं। हैं। हैं। हैं। हैं। हैं। हैं।			-	सोस	(220	838	_		
चिल्लको		-	_	414	र ३६९				
बिल्न साँ १२६ १८ बीरिकाँ २४४ १६ बिल्न सुन्न १८० १२० विल्न १८० १८० विल्न १	148			चोदिनी	200	९२			
चित्र	चिल्लकाँ	१२६	26	चोरपुब्पी	306			-	
चीन १२१ ९ चीर ३७० ३१ चील १६० ११८ छोता १०२ १२ चीर ३७० ३१ चीर २४४ २९ चीरिका २१६ २८ चीलिको १२६ २८ चीलिको १२६ २८ चीकि १२० ३१ च्या २७० ३१ चीर्य २४४ २९ चीकि विकास १८१ १४० छुन २०० ३०० १०४ जाता १११ १४० छुन १८८ ३६ छुन १८८ छुन १८८ ३६ छुन १८८ ४६८ छुन १८८ ३६ छुन १८८ ४६८ छुन १८८ छ				चोरिकौ	588		छैछंदरी		
चीर	चीन			चोल	१६०	286	छरिका		
चीरी १२६ २८ चीर्लका २२४ २५ छेहन २७९ ७ चीर्लका १२६ १८ चीर्लका १२१ १४० चुक उन्न १२१ १४० चुक उन्न १२१ १४० चुक उन्न १२० ७० चुक १८६ ६० चुक १८६ ६० चुक १८० ३२ चुक १८० ३२ चुक १८० ३२ चुक १८० ३२ चुक १८० १८० चुक उन्न १८० १८० चुक उन्न १८० १८० चुक उन्न १८० ३२ चुक चुक १८० १८० चुक चुक विस् १८० चुक चुक विस् १८० १८० चुक चुक चुक विस् १८० १८० चुक	चीर		32		२४३	100			
चीलिकाँ १२६ १८ चीवर १३० ३१ च्युत २३५ १८ च्युत १८० १३७ जगता ६८ ६ १८० च्युक्त १८० १८० वर्ष च्युक्त १८० १८० वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त १८० १८० च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष वर्ष च्युक्त १८० वर्ष च्युक्त वर्ष वर्यूक्त वर्ष वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष च्युक्त वर्ष वर्यूक्त वर्ष वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष च्युक्त वर्ष वर्ष चर्यूक्त वर्ष वर्ष चर्यूक्त	चीरी	१२६		चौरिका	588			•	
चीवर ३७० ३१ ह्युत २७० १०४ छ जातत	चीलिकौ				588	२५		494	9
चुक	चीवर			च्युत	२७५	308	ਜ		
चुक				-					
चुकिका। १११ १४० छुगलक २२९ ७६ जगती ६६८ ६ छुगलक ११६ ६० छुगलक ११६ ६० छुगलक ११६ ६० छुगलक ११६ ६० छुगलक ११० १३७ जगताण १३ ६० छुन ११० १३७ जगत ११० १३७ जगत ११० छुन १८८ ३२ जगत २४९ ४२ जगत २४९ ४२ जगत १६६ ६४ जगत १६६ ६४ जगत १६६ ६४ जगत १६६ ६४ जगत १६६ १४० छुन १८८ ३२ जगत १६६ १६० छुन १८८ ३० जगत १६६ १६० छुन ११८ ३६ छुन ११८ ३६ जगत १६९ छुम १६६ १६० छुन ११८ ३६ छुन ११८ ३० जगम ११८ ७३	चुक			89			जगत	\ E&	
चुकिका। १२१ १४० छुने । १२० १३७ जगता। १३०३ ७२ छुने । १४० १३७ छुने । १४० १३७ जगता। १३ ६० छुने । १४० १३७ छुने । १४० १४० छुने । १४० छु				छगलक	२२९	७६			
चुह्न २१६ ६० चुह्न २१७ २१ चुह्न २१७ २१ चुह्न २१७ २१ चुह्न २१७ २१ चुह्न १६० ७७ चुह्न १६० ७७ चुह्न १६० ११० चुह्न १६० ११० चुह्न १६६ १६० चुह्न १६६ १६० चुह्न १६६ १६० चुर्न १६६ ७३	चुकिका	222	380		150	239	जगती	303	
चुलि २१७ २१ छगलांची ११० १३७ जगत २१६ ६४ जगल २१० ७७ छगलांची ११० १३७ जगल २४९ ४२ जगल २४९ ४२ चुलिका १८६ १८९ १८ छद्दा ४८० उद्दा ४८० उ	चुल				350	१३७	जगत्राण		•
चुली २१७ २१ छगलांत्री ११० १३७ जगल २४१ ४२ च्युक्त १६० ७७ छम १८८ ३२ जग्ध २८८ ३२ ज्युक्त १६० ७७ छम १८८ ३२ ज्युक्त २६६ १६० चुली ११६ १६० छमा १०५ ११६ वह ज्युक्त १६६ १६० चुली ११६ १६० छमा १०५ ११६ चुली १६६४ १३४ छह ११२ चुली १६४४ १३४ छह ११२ चुली १६४४ १३४ छह ११४ छ ११४ छह ११४ छ ११४ छह ११४ छ			1	छगेलांडी	880				
चुन १५० ७७ छत्र १८८ ३२ जाम २७६ १११ चुडा (१२७ ३१ छत्रा ११८ १६७ जाम १४९ ७४ चुडामणि १५६ १०२ चुडामणि १५६ १६० छत्राकी १०५ ११९ ३७ जाममा १४९ ७४ चुर्ज (१६४ १३४ १३४ छत्रा १३८ ३६ चुर्ण १६४ १३४ १३४ छत्रा १६६ छत्राम १३८ ३६ चुर्ण १६४ १६४ १३४ छत्राम १६५ १६ छत्राम १३८ ३६ चुर्ण विस्ता १४५ १६ छत्राम १४८ ३० चुर्णिका १८९ ३८ चुर्णिका १८९ ३८ छत्राम १८८ ३० चुर्णिका १८९ ३८ छत्राम १८८ ३० चुर्णिका १८९ ३८ चुर्णिका १८९ ३८ छत्राम १८८ ३० चुर्णिका १८९ ३८ चुर्णिका १८९ ४२ चुर्णिका १८९ ७२	m 0			छगलांत्री	220				•
चुडा			, , ,			32	जग्ध		
चूडामणि १५६ १०२ चूडामणि १५६ १०२ चूडामणि १५६ १६० चूडामणि ११६ १६० चूर्ज ८७ ३३ चूर्ज १६४ १३४ चूर्ण १६४ १३४ चूर्णकुंतल १५५ ९६ चूर्णकुंतल १८९ ३८ चूर्णकुंतल १८९ १८ चूर्णकुंतल १८९ १८ चूर्णकुंतल १८९ १८९ चूर्णकुंतल १८९ १८९			22			,,,	जग्धि		
चूडामणि १५६ १०२ चूडाला ११६ १६० चूत ८७ ३३ चूर्ण १६४ १३४ चूर्ण १६४ १३४ चूर्ण १६४ १३४ चूर्णकुंतल १५५ ९६ चूर्णकुंतल १५६ १८ चूर्णकुंतल १८९ १८९ १८० चूर्णकुंतल १८९ १८९ १८० चूर्णकुंतल १८९ १८०	चूडा	१५५	69	হেসা	338	550	जघन		
चुडाला ११६ १६० चूत			100.7		288	39	जघनेफला		
चूर्त ८७ ३३ छर {.८३ १४ ज्यामा १६२ १५८ चूर्ण १९८ १९ छर्ग ८३ १४ ज्यामा १६२ ४३ ज्यामा १६२ ४३ चूर्ण १८९ १९ छर्ग ४८ ३० ज्यामा २६९ ७४ चूर्ण १८९ ३८ चूर्ण १८९ ३८ चूर्ण १८९ ३८ चूर्ण १८९ ३८ चूर्ण १८९ ४२ ज्यामा १४९ ७२ चूर्ण १८९ ४२ ज्यामा १४९ ७२			- 1	ळबाकी					
चूर्ण							जधन्य	{ 200	
चूर्ण तुंतल १५५ १६ छदन ८३ १४ जंगम २६९ ७४ चूर्णि ३५९ १ छदन ४८ ३० जंगमतर २६८ ७३ चूर्णिका १८९ ३८ छंद १८२ २० जंघा १४९ ७२				छर्	356				
चूर्णकुंतल १५५ ९६ छदिस ७५ १४ जंगम २६९ ७४ चूर्णि ३५९ ९ चूर्लिका १८९ ३८ चूर्लिका १८९ ३८	चूर्ण	168	138				जघन्यज्ञ	1888	83
चूिं १६९ ९ छुद्मन् ४८ ३० जंगमेतर २६८ ७३ चूिलका १८९ ३८ चूर्ष्या १९० ४२ छंद १४९ ७२	चार्यकं व च							(420	- 8
चूिलेका १८९ ३८ छंद १८२ २० जंघा १४९ ७२ चूिंचा १४९ ७२	न्यांश्वरण							२६९	48
चूब्या १९० ४२ छंद १२२ २० जघा १४९ ७२	चिका			छद्मन्	88	30	जगमेतर		
थुन्या १९० ४२ १ १३०७ ८८ जंघाकरिक	चुल्या	_		छंद	१२८२	२०		886	
	Z-41	140	85,		(\$00	(6)	ज्ञंघाकरिक	१९७	93

३२								
	वृष्ठम् ३	जोकः ।	ज्ञाब्दः	वृष्टम्	स्रोकः	शब्दः	पृष्ठम् ः	श्राकः
. शब्दः	पृष्ठम् ३	श्रापा.	41.5					
				२९	30	जलधर	२७	.19
जंघाल	360		जंतु	८५	२२	जलनिधि	¢8	2
जांघिलैं	१९७	,	जंतुफल		30	जलनिर्गम	५६	9
	८२	2.7	जन्मन्	२९		जलनीली	६३	
जटा	१५५	99	जिन्मन्	२९	३०			36
dici	३१६	30		260	96	जलपुब्प	३६६	२३
जदाँ	990	१३४	जन्य	२०५	१०३	जलप्राय	६९	30
	.,	39		३२२	१५८	जनमुक्	१७	
जटाजूट	220	१३४	जन्यु	२९	30	जलव्याल	५१	9
जटामांसी	69	इ२	जप	१ :99	89	जलशायिन्	દ્	२३
जींट		-	जपायुष्प	99	૭૬	जलशुक्ति	६०	२३
जटिन्	69	!	जर्मेन	२२४	५६	जलाधार	Ęo	24
जटिला	330	338	जंपती	280	36		5 60	२५
ज्रुत्त	१४३	86		५६	9	जलाशय	रिश्वे	१६४
	1800	99	जंबाल	64	२४	जलोच्छ्वास	५६	30
जठर	२६९	७६	जंबिरं	5 89	રૂપ્ટ		ξo	२२
	(330	966	जंबीर	र १९८	99	जलौकस्		
_	1 88	38				जलौका	ξo	२२
जड	र ३६१	३८	जंबु	SS	86	जल्पाक	२६०	38
जडुल	१४३	86		1350	4	जल्पित	२७५	800
	१६१	१२५	जंबुक	रिच्ट	3		1 38	88
जतु	220	80	जंबू	82	39	जव	१ १९८	७३
जतुका		२६	जंबूर्क्न	१२०	५		(999	86
जतुका	१२६			ેઠ્ઠ	ર્	जवन	1996	७३
जनुकौ	888	१५३	जंभ		४६		(२८५	36
जतुकृत्	338	१५३	जंभभेदिन्	१०			१६०	१२०
जनूका	368	१५३	जंमेंर	८५	58	I	9.9	98
সনুসা	१२६	२६	जंभल	66	२४	_=	99	6
जन्नु	\$40	96	जंभीर	८५	२४	1		
जनक	१३८	२८	जंभीर	96	98	जहुतनया	६२	38
जनंगम	२४३	38		(99	EE	जागर	१९६	Éß
जनता	२८६	83		₹ २०६	280		इट१	38
4 (41)		30		1260	१२		२५९	३२
जनन	{१६५	83	277	260	१२		३५९	३२
=6					86	1	२८१	39
जनिन	836	२९	i -				43	99
जननी	१३८	२९	जयंती			जांगलिक		93
जनपद	६९	6	जया	68			360	
जनयित्री	१३८	29	जय्य	१९८	98	717	1 56	38
जनश्रुति	३६	9	जरण	288	38	जात	१ ३०६	
जनाईन	44	39					२३४	99
	98	6	जरहव	२२५			१२	५६
जनाश्रय			1				१३५	१६
जनि	28	30	जरा			1 10 10 10		
ज्जैति	{ \$\$\$ { \$\$\$	१५३	जरायु		_		१	3 <i>१</i> ७२
	(१३३	9	जरायुज	२६४	de	े जाति	1 98	ह्र
जिनिजी	१३८	२९		5 99			(302	
	-	943	जल	{ ३६६	२ः		१६३	१३२
जनी	{ \$ \$ \$ \$ \$	1 19	जलंगर्म	२४३			१६३	१३२
जनुस्	28	30	जलजंतु	48		जाती	68	१९
6 1	42	90	And B	75	7			

ज्ञान्दः	पृष्ठ	म् श्लोकः	ग्रब्दः	पृष्ठ	म् श्लोक	ः ज्ञाब्दः	8.8	म् स्रोकः
जॉती	९६	૭ર		1 90	88		44.	
जातीकोश	१६३	१३२	जीवक	' रिश्न		2017	836	
जातीफल		१३२	जीवंजीव		34	4116	२५९	•
जातु		,4,	जीवजीवै	१२८	34	dud division.	356	34
जातुषान		६३	-0	5 99	3	1411.1	\$3	Ę
जातुष	રૂપ્લ	29	जीवन	ि २०९	१	ज्ञानिन्	१८३	38
जातोक्ष	२२५	हर	जीवनी	335	१४२	ज्या	हु	3
जानु	286	૭૨	जीवनीया	११२	885		२०१	66
जाबाल	283	88	जीवनौष्ध	२०८	820	ड्याघातवारण	200	SA
जामातृ	१३८	३२	जीवंतिक	२४२	48	ज्यानि	506	8
जामि	386	१४२	जीवंतिका	\$ 33	65	ज्यायस्	383	85
जांबव	82	38		1 66	૮રૂ		383	२३४
जांबूनइ	538	99	जीवंती	११२	१४२	च्येष्ठ	२६	१६
जायक	१६१	226	जीवा	११२	185	च्योतिरिंगण	२९७	85
जाया	१३२	5	जीवाजीवै	१२८	34	ज्योतिषिक्र	१२७	२८
जायाजीव	288	95	जीवातु	२०८	14.	ड्योतिष्मती	१८३	38
आयापती	280	3/	जीवांतक	२४२	18	ज्योतिस्	333	१५०
जायु	383	Co	जीविका	२०९	. 8	ज्योत्स्ना	380	२२१
जार	१३९	39	जीवितकाल	206	१२०	ज्योत्स्ना	१८	१६
জাল	5 46	38	ज्ञगुप्सा	50	83	ज्योत्स्नी	१०६	११८
Alla	रे इइइ	366	जुंग	333	150		२३	Q
जालक	૮રૂ	17	जुहू	१७२		ज्वर }	२४५ २८५	५ ६
जालिक	२४२		जूति	२८५	38			\$6
जाली	१०६		जूर्ति	२८५	4,	डवलन	१२	५६
जाल्म	२४२		ज्भ	83	39	च्याल	१२	Éo
	२५६		ज्भेण	86	34	झ		
जिघत्सु	२५७	२०	चेत्र	398	98	झंझावात	१३	६६
जिंगी	300	80	जेतृ	रे १९८			१०८	१२७
जित्वर	368		जेमन	२२४			208	१२७
जिन	8		जेय	398	पुष		386	3
जिब्णु	80		जैत्र	296	1811	झर	96	9
	365	99		186	- 1	झर्झर	४२	- 6
जिद्य	२६८ ३१८	१४१	जैवातृक	२५३	ξ.	सळ्री	350	२०
जिह्मग	970	***	-	२८९	44.	झष	96	
जिद्धा	१५४	1.	जोंगक	१६२	275	सपकेतुं	- 0	30
जीन	185	68	जोत्स्नी	१०६	004	झबा		386
-		85	जोषम्	388	1	झाटल	१०६	११७
जीमृत	300 300		जोर्बो	१३१	- 1	झाटलि	58	\$6
	300	96	जोषित्	232	-		३७२	36
जीरक	288		जोषिता	१३१	2	झानुका	68	80
जीर्ण	288	441	₹	१६६	Q	हिंदी }	6.6	98
जीर्णवस्त्र	366	- 7	ज्ञिपत	२७४	96	झिरिकौं	935	७५
जीपिं	506	121	त्तप्त ·····	208		झिरीकाँ	१२६	२८
	50		तप्ति	30		झिरुका	१२६	२८
जीव {	206		तातसिद्धांत	१८३		n =	१२६	२८
52				1.4	17	झिलकी	१२६	२४

40			·		1	. शब्दः.	पृष्ठम् ह	गेरू-
	वृष्ठम् स्रोकः	ব্	ग्र=दः	पृष्ठम् स्रो	49.	. 41.04.	505	2141.
ज्ञाब्दः	402 m				- 1			
2	- 2/			४१	-	तपनीय	२३४	68
IEH (18 MII POP	१२६ २८	सत		२७१	68	50II	र् २६	१५
124 (81 411	१२६ २८	तत	ਜ	390	3	तपस्	1388	२३१
द्यिरिका	१२६ २८			269	२९	तपस्य	२६	36
झीरुका	१२६ २८		काल	83	9	तपस्विन्	१७६	४२
		तर		२५४	9	तपस्यिनी	990	१३४
ट			~~۹۲~~	-	8			
	२४७ ३४			368		तम	२०	२६
टंका }	300 3	तथ	गगत	8	१३		58	२९
टिटिमैंक	१२८ ३९	। तश	य	36	२२	तमस्	1. 68	3
टिहिंभ	१२८ ३९	। तवु	[	300	Ę		(380	२३०
दीका	366	तर		399	२२	तमस्विनी	२३	8
	े९२ ५		शस्व	१८७	२९	तमा	२३	8
दुंदुका	,,		रानीम्	399	२२		5 99	88
ड			नंय	१३७	२७	तमाल	1 308	33
डमर	260 3	8 4.	19	-	७१			
डमह	४२	6		१४८ २६६			. १६१	१२३
डयन		२ त	नु	) २६७	ह १ ह ह	I cited	. 23	8
		0		(333	222		. 68	\$
ਫ਼ ਞੑ				१९६	88		. २३	8
ड हूं		10	ानुत्र 	-			. २३	9
डालिम		_ ``	ान <u>ू</u>	१४८	97			८९
डिंडिम	४२	ड त	न्कृत	. 50g.	80		•	
डिडीर		व्य ह	नुनपाव्	. १२	98			२३७
डिंब		18		1826	31	६ तरक्षे	. ११९	3
ভিশ	, , , ,		तनूरुइ	1 899	8		338	२
		38		1283	21	७ तरंग	५५	4
डिंभा	188		तंतु	. ३४५	ર		६२	30
डुंडुभ	68	9			9		{ 23	30
डुलि	६०		तंतुभ 	. २१३			} 90	
.ह		1	तंतुले	. 303	१०		(30	
			तंतुवाय	् { १२२	3	3	919	११
दक्का	४२	8	18114	.) 580		६ तरपण्य		
त			तंत्र	३२९	१८	वरल	१ १५8	
			तंत्रक	996	38	12	) २६ ^९	
तक	२२३	43	तंत्रवाप	२४०		६ तरला	३३३	
तक्षक	२८७	8	_	) १२२	•	3	1 8	१ ६७
तक्षन्	280	8	तंत्रवैष	{ 580		६ तरस्	{ રું	५ १०२
तक	२४७	38					98	
तर	५६	10	तंत्रिका	99		८२ तरस		
तर्हे	96	8	तंद्रवीय	580		£	188	८ ७३
तटार्के		1	तंड्री	90	- 1	तरस्विन्	[\$8	
तदिनी	-	40	तंद्रि	40		३७ तरि	9	9 30
तडाग	-	-				1=0		७ १०
		२८	तंद्री	··· } 90		105		. 9
तडित्		8		``` { ३२७				-
तडित्वत्		9	तप	२७		१९ तरुण	38	•
तंडक		33	तपःक्रेशसह	१७६	į	४३ तरुणी	१३	9
तंडुल		१०६		्र २१	1	३१ तर्का		0 - 3
तंडुलीयक	. 880.	१३६	तपन	··· { q		रे तर्कविद्या		9

शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	शब्दः	पृष्ठम	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्रोकः
-20								
तर्कारी	68	ह५	ताक्र्यं	8	33	तिरीट	5 60	33
तर्जनी	्र१५१	८१		) ३१९	184		(३६९	30
तर्णक	२२५	६१	ताक्ष्यंशिल	२३६	१०२	तिरोधान	36	२३
तर्वू	. २१८	38	•	(85.	. 6	तिरोहित	२०७	११२
111	(१६९	. 28	ताल	1886	१६८	तिर्वेच्	२६०	38
तर्पण	र्रु	98		) १५२	63		68	yo
_	(२७८	8		(२३६ .	४०३		१४३	86
तर्मन्	१७०	36	तालपत्र	१५६	303	तिलक	180	ह्
तर्ष	89	26	तालपर्णी	800	१२३		१६१	१२३
44	र २२४	99	तालमुलिका	१०६	223		२२०	83
277	1 200	SS	तालवृंतक	१६५	10-1	तिलकालक	383	86
तल	विष्	२०१	तालांक	Ę	7 11	तिलपुर्वी	१६३	१३२
तलिन	329	१२६	ताली	1206	1401	तिल्पिज	२१४	38
तैलुनी	१३३	3	dial	र ११८	200	तिलपेज	२१४	38
तल्प	398	१३०	तालु	१५३	68	तिलिस्स	48	9
तहज	26	20	तावत्	386	२४५	तिल्य	२१०	9
तद्य	२७४	99	तिक्त	33	9	तिल्व	69	33
तसँर	२८२	58	B	) ३२	9		1 39	२२
तस्कर	288	28	तिक्तक	1888	199	तिष्य	व्ये	१४६
ताडपत्र	१५६	303	तिक्तशाक	69		तिष्यफला	\$9	99
(1014			तिग्म		29	id-distant serve		
तांडव	88	१०		२२	34	ती३ण	२२	३५
	1 303	\$8	तिङ्सुबंतचय	38	२	(114 -1	(२३५ (२९९	९८ ९३
तात	१३८	२८	तित्व	२१६	२६	तीक्ष्णगंधक	62	
तांत्रिक	१८३	34	तितिक्षा	४६	२४	तीर		३ १
तार्येन	58	38	तितिक्षु	२५९	38	di	98	
तापस	१७६	४२	तितिडीके	२१८	34	तीर्थ	१७८	68.
तापसतर	80.	४६	तिचिर्रै	१२८	\$4		१ ३०६	८६
तापिच्छ	66	ક્&	तित्तिरि	१२८	34	तीत्र	58	90
तापिजैं	99	६८	तिथि	२२	2	तीत्रवेदना	68	ş
तामरस	ÉS	So	तिनिश	८६	२६		(383)	288
तामलकी	१०८	१२७	तितिडी	80	83	तु	340	4
तामसी	२३	4	तितिडीक	२१८	39	-	(३५३	36
तांबूलवल्ली	१०६	120	तितिली	90	83	तंग	5 69	29
तांबूली	२०६	१२०	तिंदुका	66	36	84	रे २६८	90
तात्रका	२३४	99	तिंदुँकी	66		तुंगी	999	238
तामकर्णी	१६		तिंदुकी	399	6	the same of the sa	२६६	५६
ताम्रकुद्दक	280	6	तिमि	49	88		१०८	१२८
तामचूड	. ४२३	१७	तिमिगिल	99	20	तुंड	१५३	66
-	144	2	तिमित	२७५	200	9		
तार	{ ३२४	१६५	तिमिर	98	3	तुंडिकेरी	1800	११६
तारकजिन्							1 333	838
	8	85	तिरस्	388	२५५	तुंडिकेशी	999	838
तारका	36	२१		1340	Ę	तुंडिमें	1 888	88
तारकाः	868		तिरस्त्रारिणी	. \$60	१२०		1388	ES
तारा	86		तिरस्कौरिणी	१६०	850		1 383	88
तारुण्य	\$80.	80	तिरस्किया	४६	२२	्र तुष्डिलं	1.988	

35			सान्युग्ज					
			wr=Ti	पृष्ठम् व	ग्रेकः	शब्दः	पृष्ठम् श्र	ोकः
ज्ञा ब्द ः	पृष्ठम् ह	ग्रांकः	श्रब्दः					
वी-प.				0.00	00	तैलंपात	३५८	
•==	288	88 4	हुजी	४०१		तेलीनवत्	550	Ę
वंडी	9	83	तूणी	508	1			9
तुंडी (र)			नूँगीर	२०१		तैष	२६	36
तुस्या	308	9)	तूर	८९	83	तोक	१३७	२८
तुत्या }			तूर्ण	38	ह्ट	तोकक	१२३	30
तृत्यांजन	२३६		0	68	४२	तोक्म	२१३	१६
तुंतुर्ने	२१३	80	ಕ್ಷಹೆ		१०६	तोटका	३६९	30
तुंर	300	99	_	२४६	33		1869	४१
नुंदपरिमार्ज	२४३	7-1	तुलिका	३२	9	तोत्र	र २१२	१२
तुंदपरिमृज	२४३	9 1	तूवर	-	१६४		232	
तुंदिका	288	88	नूबर	358		तोइन		१२
तुंदित्त	383	88	तूर्वरिकाँ	506	830	तोमर	२०३	65
	288	88	नूर्दणींशील	२६१	36	ताय	99	8
तुंदिन्		88	तूष्णीक	२६१	36	तायिषप्पती	808	888
तुंदिभ	१४६		तुःणीकाम्	३५१	3	तोरण	७६	१६
			नूष्णीम्	363	9	तौर्यत्रिक	83	80
तुंदिल	१४४	88		296	१६७	ह्यक्त	2.94	800
Bides stress	1 388	हर	च्य	११८	200	1	203	28
तुन	१०८		तृगद्रुम		२५	त्याग	88	२३
तुन्नवाय	580	६		286		1		१०५
तुर्वरिका (व)	306	333	तृगध्यज	११६	१६०	9	230	
तुर्में	२२९	७६	तृगराज	११८	१६८		38	3
तुमुल	२०६	१०६	तृणशून्य	66	६९	त्रयी	३५	3
तुंबा	224		तृण्या	398	१६८	त्रस	२६९	98
7.=	999		नृतीयाकृत	288	8	त्रसर	२८२	58
	-		नृतीयप्रकृति	380	38		२५४	२६
नुंबी	556	-		380	39		२५४	२६
तुरग		83			303	1 4/11	) २७५	१०६
तुरंग		83			48			9
तुरंगम		83		558		;	14.	१०६
तुरंगवद्न	१५	98	117	89	29		२७५	29
नुरायण	२७७	2		रे २२४	99	त्रापुष	२४५	
तुरासाइ	80	80	तृष्णक्	२५७	२२	त्रायती	. २१३	800
जुरुब्क	१६२	१२८	तृब्णा	. २९९	Q\$	त्रायमाणा	. ११३	१५०
तुला	२३२		तेज		2			२१
तुलाकोटि	396		तेजन		96		(X3	80
तुलाकोटी	398	-	तेनजक		१६	Taras	. { 240	७६
तुलामान	238		तेजनी					२
तुल्य			4 3141			त्रिककुर	२३८	228
	580	30	तेजस्	₹ 388	E :	विकटु	-	29
तुल्यपान	२२४	99		1388	23:	विका		े्र
तुवर	३२	3	तीजत	. २७२	6	१ त्रिकूट	. 99	४१
तुष	1 63	96	तेम		2	१ त्रिखदु	. इंख्इ	
34	र २१५		तेमन		- 8	श्रे त्रिखद्वी	. ३७३	४१
त्रपार	1 88		तेजस		0	९ त्रिगुणाकृत	288	8
. श्वार	1 39	१९			2	३ जितक्ष	. 303	85
जुषित	3		तैत्तिर		4	३ त्रितश्ची		88
त्रहिन	•				8	व जिल्हा		9
तृष	,,	_	तैलपर्णिक			१ त्रिदश		6
£	508	66	तैलपायिका	. १२६	२	६ त्रिइशालय		

चान्दः .	वृष्ठ	म् स्रोक	: शब्दः		् वृष्ठ	म् स्रोक	ः ज्ञान्दः	र्वेड	म् स्रोकः
त्रिहिव	. ą	8			\ 48		287		
त्रिविवेश			104164	•••••	1398	ξ. (9)			
त्रिपयगा					38	29	134		१२
			226		३७४ ४७				98
त्रिपुटा	१०४					•	1.	_	86
G-B-O		१२५	त्वष्ट्	••••••	) २४० १ २९५	39		. १८९	So
त्रिपुँटी	508	१०८					l •	1 64	२१
त्रिपुरांतक		39	त्विद् (ष्)		{ २२	\$8	रतशङ	1 84	ર્ષ્ટ
त्रिफला त्रिभंडी	२३८	888			रे ३३९	२२४	वंतवाठा	. १११	280
त्रियामा	308	१०४		******	58	30	दंतावल		38
त्रिलोचन	२३		त्सर	•••••	२०२	30	दंतिका	. ११२	388
140144		\$8		द		-	वंतिजाँ		188
विवर्ग	1 380	96		٩			इंतिन्	966	38
	र १८५	88	दंश		१२६	२७	दंदशुका		6
त्रिविकम	4	50	दंशन		१९६	88	दभ्र	२६६	हर
त्रिविष्टप	₹.	Ę	दंशित		१९६	ह५	दम	1366	२१
त्रिवृत्	808	१०६	वंशी		१२६	२७		र २७८	£
त्रिवृता	Soh.	२०८	र्षिष्ट्		388	रे	इमय	२७८	\$
त्रिसंध्य	२३	2	दैक		44	8	इमित	•	60
त्रिसंध्यी त्रिसीत्य	२३	3	दक्ष		२४३	38	इमुनस्	१२	48
	288	8	दक्षिण	••••	२५४	-	दंपती	180	38
त्रिश्रोतस्	६२	33	दक्षिणस्थ		299		दंभ	88	30
त्रिहत्य	२११	8	विक्षणा		१६	2	दंभोलि	80	40
त्रिहायणी	२२७	ह्ट	दक्षिणामि		200	99	दम्य	२२५	६२
	1308	१२५	दक्षिणारु	••••	288	20	दया	86	88
ब्रुटि	२६६	६२	विक्षणाई	•	२५३		दयालु दयित	२५५	१५
	(२९६	30	दक्षिणीय		२५३	9	रायत	२६५	५३
र्ह्ये	१०८	१२५	दक्षिणेर्मन्	*(*,*,*,*	588	२४	दर	{ ३२९	२८४ १८४
	1 444	६२	दक्षिण्य		२५३	9	दरत्	368	108
त्रेता	303	२० ६८	दग्ध		२७४		दरिद्र	283	88
त्रोटि	176	३६	दग्धिका	*****	स्वव		~~दरी~~	30	Ę
इयंबक	6	39		Ċ	28		दर्दुर	80	२४
>यंचकसख	38	७२	i a		266		दर्पका	Ę	२६
इ युर्षेण	२३८	388	4	)	260	88	दर्पण	१६५	180
च्यूबण	436	333		(	१८५	50	द्भ	250	१६६
स्व	₹90		इंडधर		१३		दर्वि	२१८	38
त्वक्कीरी	२३८		इंडनीति		34	0	~ =		
स्वस्पत्र	११०		दंडविष्कंभ .		२२४	86	दविका	१०६ २३६	१२६
स्वक्पेत्री	220		रंडाइत		२२३	_	वैर्वी		
त्वक्सार	११६	-	रहुम				दर्वीकर	२१४	\$8
	65		खुण		१४६	98	, 11-112 11111111	45	6
त्वच्	१४६		रहुरोगिन्		१४६		दर्श	\ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \	8
त्वच	330		रहुपानर्			१४७	asta:		88
स्वचिसार	११६		त्रू । विश्य		28		दर्शक दर्शन	१८१	Ę
त्वरा	२८३		धिफल		66			. ५६४	38
	. 4	14.	(1410)		. 7	२१।	<i>4ω</i>	63	38

20			•		लेकः ।	হাত	E :	पृष्ठम् ह्या	5:
	पृष्ठम् श्रे	कः। इ	हद:	वृष्टम् ह	3141.	**	•		
शृब्दः	Ag La							(,	
		- TT		42	38	दिवीव	~~т~~	3	9
हव	इइ४ २	०५ हार		१३२	8				२५
	२६८	६९ दार		208	200	दिच्या	गायन		३२
***	२६८	हर दारि	त		83	इ च्यो	पपादुक	5£8 6	~~ं~~ 0
इवीयंस्	१५३	00		्र ८२	43	दिश्		१६	9
द्शन		९० हार		१ ९२	•	दिश्य		१६	२
दशनवासस्	१५३	1 373	ण	४५	२०	1444		(२२	3
दशपुर		447	हरिद्रा	१०२	१०२	6			રહે
वशपूर	308	14/	इस्तक	2१८	38	दिष्ट	*********	(२९६	36
हशबल	8		र्वाघाट	. १२३	३७	-	_		
वशिमन्	१४१			१०६	229	दिष्टा	77		११६
इश्रमीस्य	308		र्वेका	-	१०२	दिए	ar	३५१	१०
व्शामास्य	1848	११४ वा		. १०२			ांत	१७२	२७
दशा	{ 330	रेश्द हा	लिम	. 68	38		त	. १६७	6
		८२ वा	व	. 338	२०५	दीरि		. २२२	SS
दशानीकिनी	500	, ,	विक	६३	३६			. 22	33
	1883	3.4		. 46	१८	411			४९
इस्यु	1 588		য় ·······	२४२	26	दान		. २६३	_
दस	. 99	, ,	ৰৌ		१३१		हार	. 560	18
व्हन	. 92	५८ व	ाशपुर	306				. १६५	१३८
44.4	19	80 2	ाशपूर		33.	120	কি	. २८९	88
इाक्षायणी	. { 99		ास	२४२		1-04		२२	38
			ासी	99	.9	४ दीं		308	999
वाक्षाच्य	. १२५	41	ासीसभ	३६८	२	७ दीव	_		1 1
हाक्षिण्य	२५३	7.1	_	२४२		७ दी		२६८	६९
	1 68	188	शसेय	-		७ दी	र्घकोशिका -	६०	२५
वाडिम	[303	971	इसिर	585		-	र्घतुंडी	१२२	१२
		86	विगंबर •••••	२६१		10	र्घवर्शिच्	१६६	٤
111.0			द्गिगज	88		8 41	प्राचाद्य गा	५२	6
इांडपाता			_	\$ 208			ရ်စုနာ		99
दात	२७५		दिग्ध	··· { 20:	, 6		र्घवृंत	92	99
दात्यूह	१२४				•	1-9	र्घसूत्र	२५६	-
दात्यौर्हें	१२४	. 58	दित	२७			र्धिका	६१	२८
हात्र	२१२	१३	दितिसुत			24		(68	ર
	(303		दिधिषु	33		२३ ह	ख	… १ ३६६	२३
777	{ 864		दिधिषू	33	Ę	22 _			448
द्दान	1 969		दिधीचूं	93	E	२३ व	ःप्रधर्षिणी ••	904	-11
			दिन		3	20 12	TETHE	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	
दानव		. 14	दिनांत		3	2 2	ःस्पर्धाः	900	68
दानवारि			14.110	,		4 3	ृःस्पर्शा	202	68
हानशोंड	24	ξ ξ	दिव्		२	8 3	ुःस्पद्याः ••••		-03
	(308	83	142	(,	14	8	कुल	२२३	7.9
र्गत	{ रेखा		दिव	१ः	E	98	हु <u>न्</u> य	-	0.00
T			दिवस		२३	2	राग्धिका	१०२	
वांति	29	८ ३				UG	हुंडु ^म	9	-11/
इापित	२६	8 80	दिवस्पति		१०	64	्ड . सम्म	११	188
च्।म			दिवा		40		बुद्धुम	(8:	, 6
द्यामनी			दिवाकर		२१	२८	हुंदुभि	{ عِهْ	७ १३५
दामोदर		9 90		52	83	20	32,		
				1 5	83	36	तुरध्व	9	,
हांभिका							वुरालभा	90	
स्यार्			दिवांधिक <u>ौ</u>		२२	14	दुरित •••••	२	८ २३
साथितै	२१	इंड ४	विविषद्	*****	₹	6	3154		

शब्दः	पृष्ठर	र् श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम् ह	श्रोकः
बुरोदर	३२६	१७१	वृषद्	96	8	दैत्य		
वुर्ग	368	१७	हुष्ट	850		दैस्यगुरु	S	१२
दुर्गत	२६३	. 89	दृष्टरजस्	१३३		दैत्या	. 20	२५
दुर्गति	43	- 8	दृष्टांत	308			२०७	१२३
दुर्गध	३२	१२		१९४		दैस्यारि देन्य	9	38
दुर्गसंचर	२८३	२५	दृष्टि	२९६	93 36		\$55	१५३
दुर्गसंचार्र	२८३	३५	हुष्टेंदु	28	8	वैद्यं	866	११४
चुर्गा	, 8	38				20	(२९	26
वुर्जन	२६३	80	देव	3	9	देव	१७१	58
दुर्दिन	96	१२	andi-	88	१३		(१७८	48
दुर्नामक	488	48	देवकीनंदन	9	28	दैवज्ञ	१८३	38
दुर्नामन्	ξo		वेवकुसुम	१६१	१२५	दैवज्ञा	934	20
दुर्नामी	-	२५	देवखातक	६१	40			
_2_	Ęo sus	२५	देवखातबिल	96		देवत	\ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \	28
दुर्मनस्	385		देवच्छंर	१५७	300			99
दुर्भुख	268		देवजग्धक	330	१६६	दोला	{ २०२ } २ ९३	43
22_	२६०		देवतरु	38	५३	2720	•	
दुवंथ दुविंध	538	९६	देवता	3	8	देखि	365	43
	२६३	88	देवताङ	34	83	दाषज्ञ	१६६	9
वुर्हर्	१८१	80	देवत्व	308	42	वाषा	340	Ę
वुश्चयवन	१०	80	वेववारु	९२	68	देषिकदृश्	२६३	88
दुब्कृत	२८	२३	देवद्राङ्	२६०	- \$8	इास्	368	60
दुष्ठु	368	38	2	२४९	४५	वोहर	80	२७
हुब्पन्न	१०८	.,	हेवन	३१३	११७	दाहर्वती	१३६	२१
वुहितृ	१३७	२८	देववल्लभ	64		दौत्य	१८४	१६
दूत	158	14	देवभूय	-	२५	चुः (स्)	\$4.	२
चूिति	१३५	10		१७८	4२	चुति	1 86	१७
दूती	१३५		देववमातृक्त देवयज्ञ	90	१२	814	र २२	38
दूत्य	१८४	10	देवयानि	१६९	18	चुमणि	२१	30
तून	506	१०२		8	88	युम	२३३	90
हुर	२६८	हड	दवर	१३८	32	चूत	२४९	86
वूरवर्शिन्	१६६	٩١	दवल	588	38	यूतकारक	588	88
हुर्वी	११५		वेवसिस्पिन्	566	34	चूतकृत्	583	88
दूँइयै	१६०	१२०	वेवसभा	38	48		(a	
द्विका	388		देवसायुज्य	१७८	42	चो (चौः)	१ १६	. 8
दूषिका	888		देवाजीव	२४१	. 38			
वृष्य	१६०	१२०	देवाँजीविन्	588	33	चात	२२	\$8
दुब्या	290	. ४२		עע	99	द्रव्स	२२३	68
0.			देवी	308 66 88	१३	द्रव	{ 88	३२
इह	२ १४ २६९	30		808	233	•	(500	355
	२९७	414	देव			द्रवंती	800	64
वृदसंधि	२६९	७५	वे श	१३८	३२		(209	
वृति	३६४	38		E9	8		रेडेड	१०२
वृक्ध	२७१		देशरूप	१८६	58	द्रविण	566	43
•			वेह	388	98		(३६६	. २२
	868		देहली	. 99	33	2.239		
	330	२१६।	रतेय	8	19	द्रव्य	{२३३ ३२१	90
							1442	368

शब्दानुक्रमणिका.

	इंग्लि । खुना	•		
४०		1	27271	पृष्ठम् स्रोकः
		गृष्ठम् स्रोकः	शब्द:	इ०र धासा.
गुडर पृष्ठम् स्रोकः	शब्दः			
श्वाब्दः १०५ स	*	- C H	नुर्वास	300 65
2	द्वारपाल			
चाळ		८१ ६ ध	9	३९७ ६९
ह्राक्	8160	- 127	नुस्	२०० ८३
व्यक्ति २७६ ११२	I dillected	(0)	9 7	२५३ ३
हायिष्ठ	चारियासस्योक	१८१ ६ भ	न्य	
मानिस्क ११० १२१	ब्रास्थतर सम	२११ ९ ध	न्यांक	२१९ ३८
60. 7	110012115111	427		२०० ८३
हुन्स १२ ९३		140 21	ा ~~न्~~ व	
हाकालिन ••••	127 44	568 30 E	ग्रन्थन्	हट ५
WEIGHT			वन्त्रयास	२०० ९१
	विजराज	1	_	१९७ ६९
हथन		१०६ १२० ६	शन्वन्	
हुण	1		वमन	११६ १६२
द्वर्णि ५७ ११	विज्ञाति	144	धमानि	१४७ ६५
ह्या ३५१	विजिह्न	A 24		१०९ १३०
g ti	0.0	१३२ ५	धमनी •••••	
(68, 40			विमनी	१४७ ६५
) 202 6		411		१५५ ९७
द्वत २७४ १०		इ८६ ३४	धम्मिझ	99 3
3	2 ' 4 '		धर	
(\$86	े द्विपाद्य	120 1	धराणि	६७ २
60	५ ब्रिस्	38	वरान	६७ २
3 250 27		१२७ २९	धरा	
द्वमामय १६१ १२		• •	धरित्री	६७ २
द्रुमोत्पल ९३	ि द्विष्	104. 11	41.4.4.	(२८ २४
	५ विषत्	१८२ १०		\$ 8¢
हुन्य गागागागागागागागागागागागागागागागागागागा	100	538 60	धर्म	
	विष्टं	• • •		
द्रहिण ५ ३	७ द्विसीत्य	२११ ९		४७ २८
314	W -	२११ ९	धर्मचिता	५७६ ५४
XI .	104		धर्मध्वजिन्	
	८८ द्विहायनी	, ,	धर्मपत्तन	२१९ ३६
	१८ द्वीप	५६ ८	94144	(8 33
		६२ ३०		१३ ६१
द्रोणकाक १२४	771	११९ १	धर्मराज	1 11
द्वोंगक्षीरा २२८	७२ द्वीपन्	• • •		
Mi can an an	७२ द्विषण	१८२ १०	C	५६ ३
X		२६२ ४५	धर्मसंहिता	
द्रोणि ५७	११ इंड्य		= 50	
	व्या	•	2 5 0	333 80
केंग्रिक	१२ द्वेप	१९३ ५३	विर्षणी	433 40
द्रोणी { १०१		9 80		144
	ेे द्वमातुर			. { १३९ ३५
द्रोहर्चितन ३०	४ द्वार	538 ८७	धव	1338 304
द्रौणिक २११	30		1	, , ,
	1		धवल	
ं १२९	३८ १११ घट			२२७ ६७
इव । ३३६ ३	११ घट	388 34	भवला	२२७ ६७
	1777	96 99	धर्वेली	. 41
ब्रुयातिग १७७	४५ धत्तूर			
द्यास्याः १८२	६ ४ जंग्र			1 500 158
8114	THE PROPERTY OF THE PROPERTY O	. १२ ५		{ 348 9
द्याःस्थितं १८१	& NAS	, १५ ७	चातकी	
द्वादशांगुल १५२				1 95
	धनहरा	. २०८ १२		{ 302 84
ब्रादशात्मन् २१	२८ धनाधिप	. 89 9	२ धातु	
	0			
द्वापर		. 410	थातुपुब्पिका	d 50
श्रेपर) ३२३	१६१ धनिष्ठा	. 86 5	े धात	
	धनुः	. 66 8	५ धातृपु हिर्वेका	
इस् ७६	१६ धनुःपट	66 3	9 41531	३२७ १७६
द्वार ७६	१६ धनुर्धर	. 299 8	९ धात्री	
_			1 1 1 1 1 1 1	

शब्दः	. men	(श्लोकः						
41-4	પૃષ્ઠન	(स्थाकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः
धाना	२२२	. ૪૭	धूपायित	२७५	. १०२	ध्वनित	२७३	98
धानुष्क	150	६९	धूपित	२७५	805	ध्वस्त	399	808
धान्य	518	२१	धूमकेतु	300	96	ध्वांक्ष	१ १२४	20
धान्यग्वच्	२१५	२२	धूपयोनि	१७	9	-4141	330	286
धान्याक	288	36	धूमल	३३	१६	ध्वान	So	२२
धान्यास्त	२१८ २१९	36	धूम्या	२८६	४३	ध्वात	68	\$
धामन्	338	553	धुम्याट	१२३	१ृह	न		;
	1500	66	धूम	33	१६	न	३५२	२१
धामार्गव	१२०६	१२७	धूर्जिटि	,	30	नकुलेष्टा	500	११५
धाय्या	१७१	22	धूर्त	१ २४९	88	नक्नक	१५१	११५
धारंणा	१८६	२६	20	२६३	80	नक्तम्	340	É
धारा	१९२	86	धूर्वह	२२६	ह५	नक्तमाल	68	80
धाराधर	२७	9	ঘুলি	508	96	नक	५१	२१
धारासपात	30	8.5 5.5	धूली	508	98	नक्षत्र	36	२१
धार्तगद्	२४९ १२५	58	धूमर	33	33	नक्षत्रेश	१५७	२० ६
धाँवानि	505	63	भूस्तृर	96	99	14.44	1 308	430
धावनी	१०१	93	धृति	308	૭૪	नख	र १५१	55
धिक्	383	२३९	ਬੂਦ	296	ર્વ	नखर	१५१	63
	1 258	30	धृष्णज्	२५८	२५	निखी	308	१३०
धिकृत	र २७३	6,10	धुंडिण	२२	3,3	नग	268	38
धिषण	२०	28	चृष्णु	२५८	24	नग्री	७२	3
धिषणा	30	3	धेनु	२२८	७१	नगौक्रस्	१२८	33
धिष्ण्य	३२१	उंदेश		(200	26	नम्र	२६१	36
धी धींद्रिय	30	8	धेनुका	११८	३६	नझ्हु	२४९	४२
धगद्रय	३२ १६६	દ	धनुष्या	२२८	92	निमका	१३२	6
र्थामती	१३४	१२	धैनुक	२२५	80	नट	१ २४३	५६ १२
	१६१	१२४	धैतन	80	9	नटन	83	30
धीर	१६६		धोरण	१९४	96	नटी	१०८	१२९
· C		100	धोरितको	१९२	88		(२१७	१६५
धीवर	५८ २८३	. इ५	धौतकौशेय	368.	283	नड	११६	१६२
धीसाचिव	१८६		धौरितक	१९२	28	6	(303	33
धृत	२७१		धौरेय	२२६	Eci	नडप्राय	६९	9
धुतूर	96		ध्याम	330	१६६	नडमीन	. 96	१८
धुनी	६२	30		(39	20	नडमंहति	११८	१६८
धुर्	293	99	177	82	6	निडनी	ÉS	38
धुांधर	२२६	६५	भ्रुव	) २६८	92	नड्या	298	१६८
धुरीण	२२६	६५		(३३५	280	4	६९	8
धुर्य	२२६	६५	ध्रुवा	800		नड्वल	६९	6
धुविच्च	१७१	२३		र १७२	२५	नतं	२६८	95
धुस्तुरी	98		ध्वज	508		नतनासिक	१४२	84
धुस्तूरं	300		ध्वजिनी	398		नर्	300	919
भूत 53	२७५	400	ध्वनि	80	२२	नवी	. ६१	58
12.50	10	1						

शब्दानुक्रमणिका.

४२								Curry -	2
	वृष्ठम् १	Mire: I	ज्ञाब्दः		इष्टम् श्रो	कः	शब्दः	इष्टम् ३	अकः
्राब्दः	पृष्ठम् र	ઝાયા.	7.						
		2001	नलिनी		ÉS	38	नाट्य	४इ	. 50
न्दीमानृक	90	, ,	_		•		नाडिकेरैं	११८	१६८
नदीसर्ज	80	80	नली			96	नार्डिधम	२४०	- 6
नश्री •••••	२४६	38	नल्व		•				
ननांवृ	355	28	नव	٠ ٦		99	0.	1880	इ५
data	388	280	नवदल		ह्प		नाडी	356	२२
ननु {	३५३	38	नवनीत .	3	(२३	५२		(२९७	85
-1	9	30	नवमहिकाँ		९६	७२	नाडीव्रण	. 388	48
नंदक	80	86	नवमालिक		98	७२	नाथवत्	. २५६	१६
नंतन	9	83	नंबसूतिक		355	98	नाद	. yo	२३
नंदिक	9	83	नवांबर			१३२		(69	30
नंदिकेश्वर		१२८			२६९	99	नादेयी	) 66	36
नांदिवृक्ष	206	-			२२३	92	नाद्या	.) 68	ह्
नंदांवृक्ष	306	१२८	1					(३०६)	११८
नंद्यावत	. 98	२०	11100		२६९	99		1386	२४६
न्युंसक	180	. 36				११२	नाना	. \$ 386	3
नप्त्री	१३८	. 56	नष्टचेष्टता		86	33	नानारूप	२७३	93
	(99	•			१७९	५३	नांदीकर	२६१	36
नगस्	} रह	91			२४	3	नांदीवादिन्	२६१	36
प्रमुद्ध गागामा	(388	२३	१ नसां		१५३	८९	1		१०
					२२६	६३	नापित	२४१	
नभसंगम	१२८		1	***************************************	२२६	६३		३६५	२०
नभस्य	ं२६			********	१५३	८९		\$68	५६
नभस्वत्	१३			• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •		83		350	१३६
नमस्	368			•••••	२२६			(३५९	
नमसित	२७४			• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	३५२	88		368	्ह
नमस्कारी	438			• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	३५२	33	1	1 38	6
नमस्या	508		9		(२	8		) 380	२५०
नमस्यित	. २७१	3 80	१ नाक		१५			३६	6
नमुचिसूदन	. 3	0 1	<u>ال</u>		(२८७		(	35	_
नय	. 20	3	९ नाकु .		90	3,	नामन्	२७१	
नयन	. 99		१३ नाकुली		900	28	प्राच ·····		
नर	. 23		3		1.63		नायका	३५१	
नरक	-		4		1866		0 die	90	,
नरकांतक			१२ नाग -		1 230	30	६ नारक	٠ ٩	
			92		२६६	è	१ नारक	খ	
नरवाहन					(२९२	ą	१ नाराच	40	,
नर्तक		1.5	13				- नामानी	२४	
नर्तर्के			८ नागके	शर	68		नारायण		५ १६
नर्तृकी			८ नागांज	ाह्वका	२३७	१०	जाराजणी	90	२ १०१
नर्तन		3	१० नागबत	ज	१०६	38	नारिकेर	98	
नर्मवा		2	३२		1 288	3	नारिकेल		
नर्मन्	. 8	9	३२ नागर		र इंड्रें		वार्याल		2.0
Name of the last	5 22		६२ नागरंग	T	66		नारिकाल		9 2
नर् त	. } { ??		६५ नागले						
							१ नारीकेल	3,	
नलकूबर			७३ नागवा				२० नारीकेली	58	
नलक्			६४ नागसं				06		्४ ४२ इ४ ४२
नलमीन			१८ नागसु				१४ नाल	···· { z	
्र निलन	••	ÉA	३९ नागांत	क	. "	9	36	(4	,,

1			1.					-
चान्दः	पृष्ठ	म् श्लोकः	वाददः -	वृष्ठम	(स्रोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
नालौं	eu.	***	निखिल	25.0		4		
नालिकेर	. ES	85	1 4-	्रह्		निंदा	30	33
नाँली	,,	१६८	1 -		88	निप	२१७	32
नाविक		•	निगद्	260	१२	निपट	२८३	29
नाच्य	•	१२	निर्मेम	२२९	96	निपाट	२८३	28
नाम		्१०	निगम	5 02	. 8	निपातन	२८३	२७
नाश	•	११६		रे ३१८	338	निपान	Eo	२६
नासत्य	, ,	48	निगाइ	260	१२	निपुण	२५३	- y
नासा	1 90	88	नियार	269	39	निबंध	388	- 44
नामिक्त	रे १५३	68	निगाल :	365	86	निबंधन	४२	. 6
नासिका		66	निम्ह	260	. 33	निबईण	२०७	333
नास्तिकता	30	8	निघ	264	38	निभ	286	36
निःशलाक	१८५	२२	निषस	२२४	५६	निभृत	396	२ेंद
निःशेष	२६७	६५	निघास	२२४	५६	निमय	230	60
निःशोध्य	२६५	५६	निम्न	२५६	१६	निमित्त	308	· 9E
निःश्रंणि	७६	१८	निचिकी	220	89	निमेष	24	. 55
निःश्रेयस	35	ξ	निचुल	999	११६	निम्न	98	-20
निःषमम्	३५३	18	निचुल	63	£8	निम्नगा	-	38
निःसरण	99	36	निचाल	949	११६	निंब	६२	30
निःस्व	२६३	86	निज	286	35	निबत्र	९४ ८६	६२
निकट	२६७	६६				नियति		२६
निकर्	356	36	नितंब	१४१	. ५	नियंतृ	29	26
निकर्षण	99	38	नितंबिनी			1148	.368	. 49
निक्रष	२४६	३२		१३१.	3	नियम	33	6
	) ३५४	38	नितांत	38	90		१७५	. 36
निकषा	1340	9	नित्य	१ १४	६९			88
निकपात्मज	२३	63		। २६८	95	नियातन	२८३	50
निकामम्	558	£3	Grane	) २७	. 86	नियामक	99	- १२
निकाय	230	४२	निदाघ	ि ४९	33	नियुत	३६६	•
निकाय्य		वस् ६	निदान	29	. 56	नियुद्ध	२०६	३०६
	68	7	निदिग्ध	२७२	69	नियोज्य	२४२	30
	260	16	निरिग्धिका	909	93	निर्	\$80	२५२
	१ २८५	44				निरन्तर	२६७	६६
निकारण	500	११२		१८६	२७९		.43.	. 3
निकुंचक	२३२	66				निर्गल	200	. 63
निकुंज	98		निद्रा	40		निरर्यक	200	63
निकुंभ	११२	(00)	निद्राण	566		निरवषह	299	१९
निकुरंब	356		निद्रालु	566		निरसन	568	32
-	२६२	88	निद्रितं	566	33			
निकृत	र्वर ।		निधन	२०७	348	निरस्त	308	50
निकृति	88			358	१२२		रहर	80
निकृष्ट		30	निधि	99		Burney.	1111	
	२६५	44				निराकारिष्णु	299	30
निकेतन	93	8	निधुवन	308		निराकृत	२६१	80
निकोचक	८६	48		506	8	निराकृति	1 308	99
निकोर्देक	८६		निध्यान	२८४	38		र इंदर	38
निक्कण	80		निनद्	80		निरामय	. 386.	
निकाण	80	58,	निनाइ	80	२२	निरीश	. २१२	33
								16

सन्दः पुठम स्रोकः सन्दः	88		ज्ञाज्या उ			-C- 11311	
स्वरः पुढश्काल पुढश्	7.4		, जाब्दः	वृष्ठम् श्लोकः	ज्ञाब्दः	पृष्ठम् श्लोकः	
तिर्विष	चन्दः	पृष्ठम् श्राकाः				(30 30	
निर्कात प्रश्न निवह प्रश्न दिल्ला प्र्ला दिल्ला प्र्ला दिल्ला प्र्न दिल्ला प्र्ला दिल्ला प्		-00 93	निर्हाच		निष्ट्र	24 36	
तिस्ति २०० १३ तिबह २०० २०० २३ तिबह २०० २०० २३ तिबह २०० २०० २३ तिबात २००				७३ ९	_		
निर्माण २०७ ११३ निवास ३०६ ८४ निष्ठपूर्व २८० १८ निर्माण २०० ११३ निवास २०० १८ निर्माण २०० ११३ निवास २०० ११३ न		14 .				-	
तियाय १०३ हर तियाय १०३ हर तियाय १०० हर तिय			-	३०६ ८४	निष्ठगृत		
निर्मेडी				१७३ ३१	निष्ठजूति	२८५ ३८	
तिर्मुंची १६ % विष्ठांचा २००० ११३ विष्ठांचा २००० ११३ विष्ठांचा २०००० ११३ विष्ठांचा २०००० ११३ विष्ठांचा २३३ ११ विष्ठांचा २३०००० ११३ विष्ठांचा २००००० ११३ विष्ठांचा २०००० ११३ विष्ठांचा	निर्गुठी	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	(		निष्ठेव		
निर्मयन २०७ ११३ निर्मय १८८ ३३ निर्मयन १०६ ११ निर्मय १८८ ३३ निरम्मक १०३ १० निर्मय १०६ १० निर्मय १०० ११३ निरम्य १०० ११३ न	274				निष्ठवन	२८५ ३८	
निर्मयन २०० ११३ निर्मयन १०० ११३ निर	ानगुडा	१ ९६ ७०			निष्णात	२५३ ४	
निर्वाच	निर्प्रयन	२०७ ११३		401	-	२७३ ९५	
निर्मात १०६ १०० निर्माण १०० १०० निर्माण १०० १०० निर्माण १०० १०० निर्माण १०० १०० १०० निर्माण १००		४० २३				१३३ ११	
निर्वात प्रथम १७६ ४५ निर्वात २००२ २१ निर्वात १८० २१ निर्वात १८० ६६ निर्वात १८० ६		3 6		74	1-		
निर्सार		-		11			
निर्णव		_	11	, , .			
निर्णेजक २४१ १० निर्वारण २०७ ११२ निर्वारण २०७ ११३ निर्वेष १८६ २५ निर्वारण २०० ११३ निर्वेष २५६ ११ निर्वेष २५६ १६ निर्वेष २५६ १		30			1		
निर्में जिल्ला । १४१ १० निर्में एक १४१ निर्में एक १४१ निर्में प्राप्त । १४१ १० निर्में प्राप्त १४१ १० निर्में १३६ १० निरमें १३६ १० निरम			निशापति	•	- 0	•	
निर्वेद्या १८६ २५ निर्वेद्या २०५ १३ निर्वेद्या २०० १३२ निर्वेद्या २०० १३४ निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या १४५ १६ निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या १३६ १३० निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या १३६ १३६ १०० निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या १३६ १४० १०० निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या १४२० १०० निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या २०० १३६ निर्वेद्या १३६ १४० १०० निर्वेद्या २०० १४६ निर्वेद्या १४२० १०० निर्वेद्या १४२० १४२० निर्वेद्या १४२० १४२० निर्वेद्या १४२० १०० निर्वेद्या १४२० १०० निर्वेद्या १४२० १४२० निर्वेद्या १४२० १४२० निर्वेद्या १४२० १४२० निर्वेद्या १४२० १४२		288 8		200 88	र निसर्ग	-	
निर्धार्य ए०० ११२ निर्धाय ए३ ४ निर्माण ए०० ११४ निर्माण ए००० ११४ निर्माण ए०० ११४ निर्माण ए०० ११४ निर्माण ए०० ११४ निर		१८६ २	५ निश्चित		्रानसूद्व	•	-
निर्बह्ण २०० ११२ निशीयिनी २३ ४ निस्तर्लण २०० ११४ निर्माण ७६ १८ निर्माण ७६ १८ निर्माण ७६ १८ निर्माण २८८ ३६ निर्माण २८९ ६८ निर्माण १८९ ६८ निर्माण १८६ १८ निर्माण १८६ १८ निर्माण १८६ १८ निरम्मण १८६ १८ १८ निरम्मण १८६ १८६ १८ निरम्मण १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ निरमण १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६			३ निशीय			754 55	
निर्भर		• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	1000	14			
निर्मर इप्टर्श निर्माण छह १८ निर्मास २२२ पर १८ निर्माण छह १८ निर्मास २२२ १२ निर्माण २०१ ह निर्माण २०१ ह निर्माण १८९ ३८ निर्माण १८१ १८ निर्माण १८६ १८ निर्माण १८६ १८ निर्माण १८६ १८ निर्माण १८६ १८ निरमाण १८६ १८ निरमाण १८६ १८ १८ निरमाण १८६ १८ निरमाण १८६ १८ निरमाण १८६ १८ १८ निरमाण १८६ १८ १८ निरमाण १८६ १८ निरमाण १८६ १८ निरमाण १८६ १८ १८ निरमाण १८६ निरमाण १			Corar	•	1	1	
निर्मं	निर्भर	) /0	0.0	•			
निर्मुक्त	-2-		0:-0			7:	-
निर्मांक			Constant Constant	२०१ ८	७ निस्वन		-
निर्वाण १८९ ३८ निषदा ७२ २ निहाता २०० ११३ निर्वाण १७३ ३० निर्वाण १७३ ३० निर्वाण १७३ ३० निर्वाण १७३ ३० निर्वाण १७३ १६ निर्वाण १०३ १६ निर्वाण १			- Continue	१९७ ह	९ निस्वान		
निर्वातन ३१३ १५२ निर्वातन ३१३ १५२ निर्वातन ३१३ १५२ निर्वाप १७३ ३० निर्वाण १७३ ३० निर्वाण १७३ ३० निर्वाण १७३ १६ निर्वाण १०३ १६ निर्वाण १०० ११४ निर्वाण १०० ११३ निर्वाण १०० १०० १०० ११३ निर्वाण १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १				७२	२ निहनन		
निर्वास ३२२ १५२ निर्वाप १७३ ३० निर्वाप १७३ ३० निर्वाप १७३ ३० निर्वाप १४४ १६ निर्वाप १७३ १६ निर्वाप १७३ १६ निर्वाप १७३ १६ निर्वाप १७३ १६ निर्वाप १०३ १६ निर्वाप १०३ १६ निर्वाप १०७ ११४ निर्वाप १०० ११४ निर्वाप १०० ११३ निर्वाप १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०			-	५६	९ निहाका		
निर्वाप १७३ ३० निर्वाप १७३ ३० निर्वाप १७३ ३० निर्वाप १४४ १६ निर्वाप १४४ १६ निर्वाप १४४ १६ निर्वाप १३६ १६ निर्वाप १३६ १६ निर्वाप १३६ १६ निर्वाप १३७ १३ निर्वाप १३६ १३६ निर्वाप १			1110	96	३ निहिंसन	- '	
निर्वर्णन			"	1 80	२ निहींन	. २४२ १	દ
निर्वहण ४४ १५ निषाहिन १९४ ५० निह्न २०७ १२३ निर्वाण १३६ ६ निर्वाण १३६ निर्वण १३६ निर्वाण १३६ निर्वण १३६ ३१६ निर्वण १३६ निर्वण १३६ निर्वण १३६ निर्वण १३६ निर्वण १३६ निर्वण १३६ ३१६ निर्वण १३६ १३६ २३६ निर्वण १३६ ३१६ निर्वण १३६ ३१६ ३१६ ३१६ ३१६ ३१६ ३१६ ३१६ ३१६ १३६ १३				ी २४३ :	२०		
निर्वाण				. २९४ (	५९ निह्नव	. रिइंद २०	3
निर्वाण			, , , , , , , ,	•	3		6
निर्वात २७३ १६ निष्कला १३६ २१ नीच २६८ ७० निर्वाच १३७ १३ निष्कली २६६ २१ निष्कली २६६ ३९ निष्कली २२७ ६७ निर्वाच २०७ ११४ निर्वाच २५५ १३ निष्कली २६१ ३९ निष्कली २२७ ६७ निर्वाच २५५ १३ निष्कली २६१ ३९ निष्कली २२७ ६७ निष्कली २६१ ३९ निष्कली २२७ ६७ निष्कली २२७ ६७ निष्कली २२७ ६७ निष्कली २२७ १७ निष्कली २२७ १७ निष्कली २२७ १७ निष्कली २२० १२५ निष्कली २२० १२५ निष्कली १२८ ३५ निष्कली १२८ ३६ निष्ठली १२८ ३६ निष्ठली १२८ ३६ निष्ठली १२८ ३६ ३६ निष्ठली १२८ ४६ १८८ ४६ १८८ १८८ ४६८ ४६ १८८ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ १८८ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६ ४६	निर्वाण	. } 503					
निर्वाद	निर्वात					्र २४२ १	
निर्वापण २०७ ११४ निष्कृत १६१ ३९ नी चिक्री २२७ ६७ निर्वाची २५५ १३ निष्कृत १९८ १२५ नी चिक्र १२८ ३५ निर्वाची २५५ १३ निष्कृत १०८ १२५ नी चिक्र १२८ ३५ निर्वाची २५५ ३६ निष्कृत १२८ १२५ नी चिक्र १२८ ३५ निर्वाची १८१ ३६ निष्कृत १२८ १४ नी चिक्र १२८ ३५ निष्कृत १२८ १४ निष्कृत १२८ १४ नी चिक्र १४८ ३६ निष्कृत १२८ १४ नी प्राप्त १६६ ३६ १४ निर्वाची १२६ १४ नी प्राप्त १६६ ३६ १४ निर्वाची १२६ १४ नी स्वर्ण १६७ नी स्वर्ण १६७ नी स्वर्ण १६७ ने स्वर्ण १६७ विद्या १६० १६६ ३६ नी स्वर्ण १६७ ने स्वर्ण १६७ ने स्वर्ण १६७ विद्या १६७ ३६ १६ ने स्वर्ण १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६ १६६ ३६६ ३			१३ निष्कली	926	20	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	
निर्वापण २०७ ११४ निष्कृत २६१ ३९ नीचिक्री २५५ ३७ निष्कृत २०७ ११३ निष्कृत २०७ ११३ निष्कृत २०७ ११३ निष्कृत २०८ १२५ नीड १२८ ३५ निष्कृत २०८ १२५ नीड १२८ ३५ नीडोंद्रव १२८ ३५ नीचिक्र १२८ १४ नीचिक्र १२८ १४ नीचिक्र १३६ १४ नीचिक्र १३६ ३६ २१४ निष्ठा १२९ ४७ नीचिक्र १३६ ३६ १४ १४ नीचिक्र १३६ ३६ ३६ १४ १६ नीचिक्र १३६ ३६ ३६ १४६ ३६ १६६ ३६ १४६ ३६ १४६ ३६ १६६ ३६ १४६ १४६ १४६ १४६ १४६ १४६ १४६ १६६ ३६	निर्वाद	- 300	८६ जिह्नामिन	. 523	३१ नीचिका	२२७ ह	
निर्वार्य २५५ १३ निष्कुट ७९ १ निष्कुट १२५ ३६ ३६ निष्कुट १२५ १३६ ३६	2	1 620		. 589		२२७	
निर्वास २०७ '११३ निष्कुटि १०८ १२५ नीड १२९ ३७ निर्वासन २०७ '११३ निष्कुटि १०८ १२५ नीड १२८ ३४ निर्वेश १२८ ३९ निष्कुह ८२ १३ नीप ८९ ४२ नीप ६५ ४१ नीच्या १३८ १४ नीच्या १३८ १३६ निर्वा १३८ १३६ नीच्या १३८ १३६ नीच्या १३८ १३६ नीच्या १३८ १३६ ३१ नीच्या १३८ १३६ ३१ नीच्या १३८ १३६ ३१ नीच्या १३८ १३६ ३१		. २०७ १	१३ जिह्न	199		३५३ े	
निर्वेश २०० निर्वेश १०० १०० निर्वेश १०० निर्वेश १०० १०० निर्वेश १०० १०० निर्वेश १०० निर्व		. 299	\$\$ 140ars			१२९	
निर्वेश	ानवासन	. २०७ १	13 14 oduje	300 6		१२८	
निवंश २८१ २० निव्यम २८३ २५ नी १५५ ४ निर्व्यम १० २ निर्व्यम १४२ २३५ निर्व्यम १४४ २३५ निर्व्यम १४२ २३५	गिवृत्त		०० निज्युटी			99	
निवंश २८१ २० निव्यम २८३ २५ नी १५५ ४ निर्व्यम १० २ निर्व्यम १४२ २३५ निर्व्यम १४४ २३५ निर्व्यम १४२ २३५	0.4	586	३९ निष्कुह				
निर्व्याम २० २ निष्ठा २२७ ४० नील १२७ ३० निर्वाम १२७ ३० नील १२७ ३० नील १२७ ३० नीलकाट १२७ ३०	निवंश	. } 588	२० निष्क्रम		, , ,	99	
निर्व्याप ५० २ निष्टांच (२९७ ४० नील	- 0		(तष्टा	88	1110		18
निहोर २८१ १७	the second second		4				
निहोर २८१ १७	निर्व्याह		३५ निष्टान	२२१		398	39
निहोरिन् ३२ ११ निष्ठीवन २८५ ३८ नीलंगु १२२			१७				
	निहोरिन्	३२	११ निष्ठीवन	264	३८ नीलंगु	(44	

								ठ५
शब्द :	पृष्ठम्	स्रोकः	वाब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	ज्ञाब्दः	पृष्ठम्	श्चोकः
नीलेंभिटी	99	98	20	(=0	210			
नीजलोहित		34	नेमि	११९४	२७ ५६	पक्षक	७५	38
नीलों	99	98	नेमी				२२	3
नीला	१२६	२६	नेमी	ે ફ	२६		१२८	३६
नीलांगुं	१२२	33	नैकभेद	368	५६		303	७२
नीलांबर	ξ.	20		290	63	पक्षद्वार	७२	१४
नीलांबुजनमन्	६३	30	नैगम	्र ३१८ ३१८	380	पक्षमाग	3<6	80
नीलिका	98	90	नैचिकी	२२७	-	पक्षमूल	१२८	38
नीलिनी	१०१	99	नेपाली		69	पक्षांत	२४	9
नीली	308	68	नैमय	२३७	806	पक्षिन्	१२७	इ२
नीवाक			नैयमोध	२३०	60	पक्षिणी	२३	9
नीवार	२८२	21		82	२८	पक्ष्मन्	\$3\$	१२०
नीवि	२१५	२५	नेर्ऋत	२३ २६	६३	पंका	36	२३
नाव	२३०	60	नैहिकक	१८१	9	791	५६	ે
नीवी	२३०	60	नैस्त्रिशिक	399	90	पंकित्र	83	२०
	) ३३६	288	नो			पंकेरह	ξ¥	80
नीवृत्	६९	6	नी	३५२	98			
नीवार	१६०	११८	नौकादंड	99	30	पंक्ति	₹ ₹ ₹ ₹ ₹ ₹	S
नीहार	38	१८	नातार्थ	५७	83	10401	303	93
चु	388	२४७		99	१०	पंक्ती	60	-
जुति	39	38	न्यक्ष	336	२२४			8
नुत्त	२७१	69	न्यप्रोध	69	35	वंगु	383	28
जुन	२७१	69		306	86	प्चंपचा	१०२	१०२
नूनन	२६९	99	न्यमोधी	800	69	पचंबची	१०२	१०२
नूत्र	२६९	96	न्यङ्	२६८	90	पचा	506	6
नूद	68	४१	न्यंकुं	१२१	२०	पंचजन	330	3
_			न्यस्त	२७२	66	पंचता	२०७	११६
	388	586	न्याद	२२४	५६	पंचरवै	500	338
	र ३५३	१६	न्याय	१८६	२४	पंचदशी	२४	9
नूपुर	१५८	306		19.8	२५	पंचम	80	R
नृ	230	8	न्याय्य	विरह	१६०	पंचलक्षण	\$4	9
नृत्त	83	20	न्यास	330	68	पंचशर	Ę	२६
नृत्य	83	_	न्यं वें	368	20	पंचशाख	368	68
नृप	260		न्युरुजै	385	86	पंचांगुरु	68	48
नृपलक्ष्मन्	१८८	221		१४६		पंचास्य	११८	3
नृपसभ	386		न्युब्ज		88	पंजिका	366	9
नृगसन	१८७	38	न्यूंख	३६४	80		1 66	39
नृशंस	२६३	80	न्यून	384	१२७	ਧਣ	११५९	११६
नृसेन	393	80	Ч			-		
		1				पटचर	848	386
नेतृ	548	, ११	पक्कण	99	२०	पटचेंर	588	54
नेत्र	१५४	83	पक	२७२	63	पटल	1 00	58
	) ३२८	806		र् २७३	१६		1 ३३३	500
नेत्रांबु	१५४	93		१ ३५	१२	परलप्रांत	70	58
नेविष्ठ	२६८	हट	पक्ष	१२८	३६	पटवासक	१६५	१३९
नेपुथ्य	१५६	99	441	208	65			
नेमि	હદ્	२६		1336	238	पटह	१ २०६	१०८
				-	3.1		114	1

	शब्दानुक्रमा	1411.		
४६			ज्ञाब्दः	पृष्ठम् श्लोकः
alie:	शब्दः	पृष्ठम् श्लोकः	41-2.	
्शन्दः १४म् श्लोकः				202 206
	-Deret	१३२ ६	पद्मपत्र	११२ १४५
(888 866	diasian	७२ १	पद्मराग	२३३ - ९२ .
) २४३ १९	पत्तन		पद्मवर्ण	४१२ १४५
वर्ड) ३६० ३५			1	७ २८
(२९६ ३९	पत्ति	(1)		800 GG.
मन्त्रपति १३१ १३८	(	4 4	पद्मा)	११२ १४६
पहुंपणा	पत्तिसंइति	१९६ ६७		
4616 396		१३२ ५	पद्माकर	६१ २८
delladiiii		63 88	पद्माट	४४३ १४७
45		१२८ ३६		७ २८
पहिका ८९ ४१	4 24	१९४ ५८	-5	१८८ ३५
पहिन् ८९ .४१		३२७ १७८	पांचन्	. ६४ ३९
पहिंच ३६५ २१	The state of the s	२४६ ३३	पश्चिनी	३६९ ३१
पहिस् ३६५ २१				
(२३२ ८८	र पत्रपाञ्चा		uen	•
58.5 3.	र पत्रय	१२७ ३३	THE STATE OF THE S	९३ ६१
पण) ३४९ ४	५ पत्रलेखा	३६१ १२	पनायित	२७६ १०९
(३९८ ४	ξ .	(१६३ '१३		२७६ १०३
115	८ पत्रांग	र्वेड ११	3 41.11	५७५ १०४
पुण्य ५५			٩٣٠	५२ ८
पणायित २७६ १०		१६१ १२		
पाणित २७६ १०		(१२३ १		
41-101-04	2	) १२७ ३	3	(५५ ३
पंड १४० ३	१ पत्रिन्		७ पयस्	१ २२३ ५१
	9	(350 80	d and	३४१ २३
पंडितंमन्य ३१० ३१	0 - 0	(92 4	E	२२३ ५१
	र् पत्रीण	रिश्वे ११		.,,,,
		•	७ पद्योधर	. ३२४ १६३
222 21		•		(५६ ८
	५० पाथिन्		(4)	१८२ ११
4 -41 -11	^{9८} पथ्या	•	५९ पर	(348 880
पतग १२७	३३ पद्	. 386 (	98	
5 9 20	२८ पर्हे	. 386	७२ परःशत	
	२० पद		९३ परजात	. २४२ १८
पतंगिका १२६	२७ पद्म		६६ परतंत्र	. ३५६ १६
	३३ पद्वि ⁼	•	१५ परपिंडाइ	
				200
	३६ पदवी		१५ परभृत्	25
	३३ पदाजि		६६ परभृत	
पतिचिन् १२७	३३ पदाति		६६ परमम्	52
∫ १६५ १	३९ पदाति	. १९६	६६ परमान	
	२१ पदिका	. १९६	६७ परमेष्ठिन्	. 6 66.
, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,	८९ पद्ग		६७ परंपराका	१७२ रद
पतर्वेषह १९९		-		. २५६
पतयालु २५८	२७ पद्धति		१५ परवत्	् २०२ ९२
पताका २०४	९९ वैद्धती	98	१५ परशु	_ 03
पताकिन् १९७	93	5 86	७५ परश्वध	. 4-7
1888	३५	{ £8.	३९ परश्वस्	4,, 65
पाति १२१४	१० पद्मक	969	३९ परस्वैंघ	
1 410			275	ا عود عوع
पतिवरा १३२	७ पद्मचारिणी		२० पराक्रम	{ देश्व १३८
पतिवत्नी १३४	१२ पद्मनाभ	9	451	

									9.
	ज्ञाब्दः	वृष्ठ	म् स्रोकः	शब्दः	वृष्ठम	र् श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः
		1	•	100					
	पराग	{ २१२ ४४	२७		566	६२		१६४	230
	पराङ्मुख			परिपण	२३०	60	परिस्तुन्	286	36
	पराचित	,,	33	परिवांचिन्	१८२	88	परिस्तृता	286	80
	पराचीन	. ,	१८	परिपौटि	\$196	30	परिहास	88	३२
			33	परिपाटी	१७५	30	परीक्षक	३५४	9
	पराजय	200	888	परिपूर्णता	१६४	१३७	परीभाव	38	
	पराजित	500	११२	परिपेलव	308	338	परीरंभ	,	२२
•	पराजित	285	१८	परिश्लव	२६९	90	परीवर्त	558	30
	पराधीन	२५६	१६	परिवर्ह	385	२३६	परीवाइ	२३०	60
	परान्न	२५७	20	परिभव	४६	22	गरीयाप्	30	33
	पराभूत	209	११२	परिभाषण	39	38	परीवाप	३१५	३२१
	परायण	200	२	परिभूत	२७५	२०६		३२५	१६८
	परारि	368	२०				परीवाइ	५६	२०
	परार्ध्यः	२६५	96	परिमल	३२	30	परीष्टि	१७३	३२
	परासन	200	११३		रे २८०	.43	परीमार	२८२	२१
	परासु	200	230	परिरंभ	२८४	30	परीहास	83	३२
	परास्कंदिन्	288		परिवर्जन	209	६२४	परुत्	\$68	२०
	परिकर		३५	परिवर्तन	२३०	60	परुष	39	28
	परिकर्मन्	358	१६५	परिवाँद	30		परुस्	११६	१६२
	गरिकाम	१६०	१२१	परिवादिनी	88	85	परेत	209	१२७
	परिक्रम	२८१	१६	परिवापित		3	परेतराज्	33	53
	परिक्रिया	२८१	२०	परिवित्ति	२७१	64	परद्यावि	399	२ २
	परिक्षिप्त	२७३	66	^	306	98	परेष्ट्रका	२२७	90
	परिखा	६२	28	0.5	568	33	परैधित	285	१८
	परिमृह	३४२	२६६	परिवेत्तृ	१७९		परोडणी	१२६	
	परिभ्रह्म	366.	198	परिवेश	२१	३२	पॅर्कटि	59	२६
	m Per	१२०२	98	परिवेष	२१	३२	पर्कटी		३२
	परिच	२९३		परिव्याध	63	30	पर्जनी	69	३२
	परिघातिन	२०२	98	11(-414	१३	60		305	१०२
	परिचय	२८२		पग्त्रिज्	१७६	४२	पजन्य	३२०	३४६
	परिचर					- 1		(63	38
	परिचर्या	386			१६९	34	पर्ण	₹ €€	26
		१७४	34	परिंडेंकर	२४२	38		(३६५	२२
	परिचाय्य	१७०		पंरिडेंकच	२४२	३८	पर्णशाला	93	
	परिचारक	१४२	' !	परिष्कार		308	पर्णास	_	ફ
	गरिणत	२७३		परिष्कृत	१५६	200	पर्यका	98	96
	गरिणय	5.06		परिष्यंग	568	30	पर्यटन	१६५	१३८
1	गरिणाम	२८१	99	परिसर	90	!	יייייייייייייייייייייייייייייייייייייי	\$08	३६
	गरिणाय	290	88	परिसर्प	२८१	२०	पर्यंतभू	90	18
ŧ	ारिणाह	199		परिसर्वा	२८२	२१	पर्यय	१७५	ं ३७
	गरितस्	३५२		परिसार	२८२	28		(558	33
	ारित्राण	206		परिस्कंद	२४२	28	पर्यवस्था	२८२	28
	रिदान	२३०		परिस्कन्न	२४२	25	पर्याप्त	२२४.	_
	ारिहेदन		36	परिस्कार			प्रजाति		
		35			१५६	808		206	. 6
,	ारिधान	346			१५६	500	पर्याय	\$ 500	99
7	ारिधि	२१	471	परिस्तोम	860	४२	_2_		38€
		306	98	परिस्पंचें	\$ £8	१३७	पर्यायशयन	5९8	35

		-	शब्द्।सुरुष्या					
38						msz.	पृष्ठम् श्ले	iæ:
	-		गर्छः	पृष्ठम् श	गुकः	शब्दः	50र अ	141.
3727:	वृष्ठम् स्रोकः		शब्दः					
श्चान्दः					q	•	(५६	6.
_	०९ ३	पस	त्य	७३			265	२४
425 4 1			=	508		पात्र	) २१८	३ ३
पर्येषणा १	७३ ३२	पा		१३३	38			રહેટે
प्रवर्ग ।।	99 3		ग्रुला ·····	508	96			, -
पवत		qi	मु			पात्री	393	४२
			सुला	१३३			इ७१	39
पर्वन् रि	११३ १२१	'	3	१२९	34	पात्रीव		-
-5-5-	28 6	पा	新 ··········	३७९	6	पाथस्	44	S
पर्वसंधि	१४८ ६						(99	9
ત જીવા	•	100	কল	२०८	१२६		१४१	98
\ \frac{1}{2}	२३२ ८१	1		8	88	पाइ	) २३३	68
	इंड्रेंचे २०		किशामन	90	86		(300	८९
	280	प	कशासनि	-	29			
		1	क्रस्थान	२१६		पाइकटक	१५८	330
पलंकाषा	१०२ ९			(220	४२		१७६	४१
	280 E		क्य	(२३७	806	पाइम्रहण		
4000	११३ १४	9				पाइण	. 60	9.
41312				299	80	पाइबंधन	. २२५	98
पलाल	२१५ २	- 1	ाखंड	9	३९		. १४४	५२
1	63 3		ांचजन्य		28	1664	. १४९	७१
		8 0	गंचालिका	२४५			-	
पलाश)			गद्	340	9	पादांगुद	. १५८	308
		1-		288	३५	पादात	. १९६	६७
	33 2	8 ,	पाटचर	1		11 (	. १९६	६६
पलाश्र	60	0		\$ 33	२५	पादानै		
पलाशिन्		11	पार्टल	1 २१३	80	र पाँदाति	५९६	६६
पलिक्ती	• •	२					१९६	६६
पलित	383 1	18	CONTEST	1 58	20			६६
	१६५ १	6	पाटला	१ ९२	di	र पादानियं		30
पल्यंक '		18		1 69	3,	र पादुका	२१६	
पहारा			पाटलि	े ९२	- 4		२४६	३१
पल्वल		10		(24			280	9
पव	२८२	२४	पार्टेलि	. २१३	3	५ पावुकृत्		इइ
		- 1	4121/3/11			पाद्य		-
###		६६	-	1 388	8,		248	83
पवन	रे २८२	२४	पाठ	. / 563	२	9	२४९	85
	५ २	6				पानपात्र	286	इ२
पवनाशन			पाठा	. 66	6	४ वानभाजन		ેં
पवमान	२३	हह	ntaa	. 96	6	० पानीय	99	
· पवि	१०	40	पाडिन्				98	9
		e :	पार्ठीन	. 48			. 468	१७
and the last	1880 8	53	पाणि	. 363		१ पांथ		
पवित्र		86	पाणिगृहीती	. 932		9	1 26	
	(३६५	५५	All Soul and	200		३ पाप	१ २६३	
	64	१६	पाणिघ	- 588			99	64
पवित्रक	98		पाणिपीडन	. 806		५७ पापचेली		
पद्मपाति	9	३२	पाणिवार्		. 1	३ पाप्मन्	२८	
पद्यप्रेरण	269	39				१२ पामन्	388	
पद्यरङ्जु	२२४	93	पांडर			74 1117	- 2xc	96
			पांडु	3	}	१३ पामन		
पश्चात्		१४२	गांटकंबलिन .	3:		५४ पामर	40.	6.3
पश्चात्ताप	80	२५	-	3		१३ पामा	68%	14
पश्चिम	200	69	पाडुर		•	• • •	(983	226
		3	TITE TO THE REAL PROPERTY OF THE PERTY OF TH	30	8	वैवै पायस	} १७	
पश्चिमा			1	(-		१ पायस	(10	•
पश्चिमोत्तर	हट	9	पाताल	{ 9			58	६ ७३
पेष्ठवास्	२२६	83		\$3	8 4	०१ पाद्य		170
विष्ठीही	२२७		पातुक	३५	6 :	२७ पाच्य	२३	
49161	440		. 11341			200		

शब्दः	70		. —					• •
41-4.	વૃષ્ઠ	म् श्लोकः	श्च-दः	पृष्ठम्	स्रोकः	वाब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः
पार	५६	6	पार्लिकी	Soh	904			
पारतें	२३५		पार्विनेधी	308	306	पिटका	१ २४५	५३
पारव	२३५	99	पाली	503	94		) २१७	30
पारंपर्योपदेश	१६९	१२	पालवा	346	6	विडर	330	269
पारश्चन	234	209	पावक	32	49		(269	30
पारश्वधिक	560	90	Trar	1999	96	विंड	) २३६	308
पारसीक	363	86	पाद्य	(२४९	84		) २३५	98
पारस्त्रेणेय	१३७	२४	पाशक	586	80	ণিক্ত	(३६४	36
पारापत	१२३	18	पाशिन्	. 33	६४	पिंडक	२१६ १६२	२६ १२८
पारायण	२७७	२	पाशुपत	98	68	पिंडिका	१९४	५६
पारावन	१२३	१४	पाशुपाल्य	506	2	भिंडी	368	५६
पारावनांत्रि	११३	१५०	पश्चात्य	200	68	पिडीतक	65	45
पारावतांश्री	353	800	पाइया	२८६	83		१२८९	8
पारावार	१ इंखर	3	पाषाण	96	8	विण्याक	005	32
पाराद्यारिन्	१७६	34	पाषाणदारण	580	38	पितरी	१३९	3.9
पारिकांक्षिच्	१७६	85	약 新	858	36	वितामइ	5 4	१६
· ·	1 88	43	पिंग	33	१६	- 101.16	{१३८	\$\$
पारिजातक	35	२६	पिंगलं	53	35	षितृ	१३८	26
पारितथ्या	१५६	308	पिंगला	। ३३	38	पितृदान	२७३	33
पारिपार्श्वक	२१	33	144601	38	S	विवृपति	3 3 3	६१
पारिष्ठव	२६९	96	पिचंड	} \$€8 } \$60	35		रे १६	2
पारिभद्र	35	२६	पिचंडिल	388	-	पिन्पिन्	१३८	३३
पारिभद्रक	99	63		1990	-	पितृप्रसू	२३	३
पारिभाव्य	306	१२६	पिचिंड	388	9/1	भितृयज्ञ	१६९	38
पारियार्चेक	96		पिचिंडलॅं	388		पितृवन पितृब्य	306	११८
पारियात्रिक	96	3	पिचु	२३७		पित्सनिभ	१३८	38
पारिषद	6	39	विचुमंद	88	1	पित्त	२५५ १४६	१३ ६२
पारिषंच	6	30	पिचुर्वेई	68	82		(१७१	98
पारिहार्च	360	300	पिचुल	.69	80		११७६	48
पारी	360	80		1990	99	विस्सत्	१२८	38
पारुष्य	30	38	पिचट	२३७	_	पिधान	36	१३
पार्थिव	500	8		१२७		पिनद्ध	१९६	89
पार्वती	8	52	विच्छ	३६९	30			30
पार्वतीनंदन	9	४२		90	89	पिनाक	290	38
पार्श्व	800	941	विच्छा	399	-	पिनाकिन्	6	
पार्श्वभाग	२८६	85	पिच्छिल	२२१		विपासा		\$\$
पार्श्वास्थि	866	80		90		पिपालिका	२२४	99
पार्डिण	388		पिच्छिला	38		पिष्पल	348	8
	386	७२	पिंज	209		विदेवित	SS	२०
पार्डिणमाह	१८२	10	पिंज			पिष्पत्री	१०१.	99
पालन्न	388	140	149	330	- 1	पिष्पनीमूल	१०१	60
पालंकी	300	१२१	पिंजर	२३६			२३८	350
पालाश	\$3	58	पिं जल	300		पिप्छ	5.43	86
पालि	२०३	29		508		पियाल	66	36
54	३३२	१९६।	[4e	२१६	र्ह	पिल्ल	१४६	80
0.4								

	श्चान्द्रा नु मा ण		
६०		ल्ला ओकः। शब्दः	पृष्ठम् श्लोकः
	न्या शोकः शब्दः	पृष्ठम् श्लोकः शब्दः	
शब्दः	पृष्ठम् स्रोकः शब्दः		
41-4-		५६ ७ पुराण	३५ ५
Andrew Comments	३३ १६ पुरभेव	७२ १	१२६९ ७७ .
पिशंग	४ ११ पुरभेदन	- TENT	. ६ २२
विशाच	0.	Soft manager	. २६९ ७७
पिशित		१६ १ पुगतन	
	१६१ १२४ एंडरीक	६४ ४१ पुरावृत्त	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •
] .	१६१ १२४ पुंडरीक	२८९ ११ पुरी	७२ १
विश्वन)	३१८ १२७।		. २४७ हह
	पंडरीकिशि		. १४८ ६८
14 81.11	वित्र वित्रम्		. २६७ ६३
पिष्टक	777	११७ १६३ पुरु	
विष्टर्षे	६८ ६ पुंडू	९६ ७२	(२९ २९
	२१८ ३२ पुंड्या	1 -4 50	) ४५ २५
पिष्टपचन	१६५ १३९ पुण्य	, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,	.,) ४३० ४
पिष्टात			(३३७ २१८
पीठ	१६५ १३८ पुण्यका	१७६ ३८	५ २१
पीडन	२०६ वण्याजन	१३ ६३ पुरुषोत्तम	
पीडा	५४ ३ पुण्यजान ः	१५ ७३ पुरुहु	
	३३ १४ पुण्यजनवर	६९ ८ पुरुहून	6 88
पीत	१२ ५३ पुण्यभूमि	- PETT	१९७ ७२
पीतदारु	पण्यवत	. 414 mirarii	२९७ ७२
2	93 60	. १२६ २७ पुरागम	CO1 0100
पीतद्रु	1 606 1-11-	. १३७ २७ पुरागामिन्	
	(८६ २७ पुत्र	. २४५ २९ पुराडाश	३६५ २१
_0	१६१ १२४ पुत्रिका		१८१ ५
पीतन	रिहेह १०३ पुत्री	The state of the s	
	गटल	The state of the s	१८१ 9
पीतसारक	गर-प्रतः	३४९ १ पुरोहित	२८६ ५
पीता	442	३४७ २५२ पुनाक	
पीतांबर	. ५ १९ पुनर्	र ३५३ १५ पुलिन	
चीति	. १९० ४३	ਧਲਿਵ	२४३ २०
'0-	. २६६ ६१ पुनर्नव	१५१ ६५ महोम्हा	
	. १४३ ५१ पुनर्नवा	११३ १४९ पुषित	२७३ ९७
पीनस	-2	१५१ ८३ पुरवत	_
पीनोध्नी	2		
-0	ु ११ ५१ पुनर्भू		1 1
पीयूष	े रेरे४ ५४ पुत्राग	८५ २५ पुटक्रर	
	्र ८६ २८ पुनस्	930 8	
पीलु	. १ ३३१ १९२	8 62	
	9€	३२८ १८३ पुब्कराह्व	१२५ २२
पीलुपर्णी	1 66 58	2.0	हुर २७
1681 (1	े १११ १३९ पुरःसर		२६६ ५८
पीवन्	२६६ - ६२ पुरतस्	३५१ ७ पुल्काल	२७३ ९७
		७६ १६ पुष्ट	
पीवर		6 88	(८३ १७
	" रिक्ट ११२ पुरंदर	१३२ ६ पुब्प	\ 836 38
पीवरस्तनी	२२८ ७१ पुरंत्रि		३६६ २३
पुंश्रली		१३२ ६	२०९ १३२
पुंस्	230 2	्र ३५१ ७ विद्य	Cla.
	19(1)	356 363	1 11 -
पुक्स	२४३ २०	३०६ ८३ युब्पका	202
पुंख	३६४ २७ पुरस्कृत		२३६ १०३
पुंगव	२६६ ५९ पुरस्तात्	३४५ २४५ पुब्पकेतु	१६ ४
पुच्छ	१९२ ५० पुरह	२६७ ६३ पुडपदेन	ह २७
पुंज	१३० ४२ पूरा	३४७ २५२ पुब्पधन्वन्	
. 3	14. 64. 64.		

			0 00					
चान्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	शब्द:	इन्हम्	(श्लोकः	। शब्दः ।	224	स्रोकः
TF0								
पुडपफल	6Q	२१	पूर्व	्र ३७०	.60	पृषदश्व	१३	हद
पुष्परय	१९२	48		1 ३१६	243	पृषदाज्य	305	२४
पुब्परस	. 88	50	पूर्व	२६७	६५	पृषातक	3.03	.३४
पुष्पालह्	१२७	२९	पूर्वज	388	83	र्ष्ठ	300.	96
पुष्पवती	१३६	२०	पूर्वदेव	. 8	१२	पृष्ठवंशाधर	200	98
पुष्पवंती	. २५	80	पूर्वपर्वत	99	- 2	पृष्ठास्य	386	53
पुष्पसमय	२७	१८	पूर्वा	१६	8	Herey	1999	४६
पुष्य	1 88	22	पूर्वेद्युस्	366	28	पृष्ठच	२८६	85
9-4	1 ३२०	१४६	पूषन्	23	28	प्राव्यें	१४३	
पुष्यस्य	865	98	प्रका	909	333			88
युस्त	२४५	26	पृक्ति	२७९	9	पेचक	१२३ २८८	१५
पुस्ते	308	38	पृच्छा	30	२०	पेटक	२४५	8
					1	पेटा	286	30
पूरा	र २९१	१६९	प्तना	398	62.	पेटी	303	30
			पृथक्			पेडाँ	586	४२
पूजन			IT STEET OF	386	\$	पेयूसे	83	30
पूजा	508	३५	इयक्षणा	808	९२	पेलव	२६७	88
पूजित	२७४	98	पृथगात्मता	28	38		(283	
पूज्य	१२५३	9		१ ३७५	36	पेशल	२६७	३३ ६६
Z-1	१३२० '	१५०	पृथग्जन	२४२	१६		(३३४	508
	800	86		340	300	पेशि	१२९	30
पूत	300		पृथ्िवध	२७३	83	पेशी	१२९	30
	(२६५		पृथवी	€0.	3	पैडर	२२१	86
पूतना	93	99	पृथिवी	६७	3	पैतृष्वसेय	१३७	24
पुतिक	68	28		288	39	पेतृब्दसीय	230	24
पूर्तिकरज	99	86	पृथु	२२०	80	पैत्र	२७	. २१
-	९२	64		च्ह्ह	६०	पैत्रं	306	43
पूर्तिकाष्ट	९३	80		. २७६	११२	पैञ्च	306	93
पूनिगंधि	- ३२	१२	(	१२९	36		११६	१६२
पूतिफली	808	98	ष्युक्त {	२२२	88	पोटगल	319	१६३
पूर्वाकों	98	28		२८७	3	पोटा	8\$8	34
प्तीकरज	98		पृथुरोमन्	96	१७	पोत	179	36
पूर्ताकरजे			ยุยูส	२६६	80	1101	303	66
पूप		88	,			पोतवाणिज्	99	12
ųq	348	- 1	पृथ्वी {	6,5	3	पातवाह:	99	
पूर्	92		go41	२१९ २२०	39	पोताधन	66	१२ .
पर		8	, ,		80	पोत्र	326	१८०
वूरणी	३६५		पृथ्वीका	808	१२५	पोचिन्	316	
पूरित	80		पृदाकु	68		पोष्ट		2
•	508		पृथ्यि	२२		पौगंड	308	66
परुष	१३०		पृश्चि	183	28	पौंडर्च	185	४६
	508		पृश्चिपणी	808	92	पूँजी	१०८	१२७
	२६७	ह्र	पृषत्	99	- 1	पौर	१३८	58
पूर्णकुंभ	366	32	(	99		पौरस्त्य	880	१६६
पूर्णमा	.२४	9	वृषत {	१२१	80	पारस्त्य	500	60
पूर्त		100	पृषत्क	202		पौरुष	863	63
	. ,		61.41	101	8		) ३३८	२२२

५२		41-4.0			पृष्ठम् श्लोकः
7,	- 1		पृष्ठम् स्रोकः	ज्ञाब्दः	र्वे द्या था.
शब्दः "	पृष्ठम् श्लोकः	ज्ञान्दः		1.	-110
6.4			१८७ ११६	प्रतिच्छाया	२४७ ३६
3.3	२१६ २७	प्रच्छद्पट	96 38	प्रतिजागर	२८३ २८
पौरोगव	38 668	प्रच्छन		C	२७६ १०८
पौर्णमास	न्ध ७	प्रच्छर्दिका		-	३१ ५
पौर्णमासी	१५ ७२	प्रजन			२३० ८०
पौलस्त्य	***	प्रजिवन्	१९८ ७३	~	२३० ८१
पौलि	444		२९५ ३२		४० २५
पौष	,,,		१३५ १६	प्रतिध्वान	२४७ ३६
पौष्यके	२३६ १०३		५ ३,७	प्रतिनिधि	
प्यार्	340	श्र जापात	१३८ ३	प्रतिपन्	२२ २ ३० २
प्रकंपन	१३ ६६	1	(885 8	9	्रे ३० १
प्रकर्ष	२७६ ११	प्रज्ञ		भ्रातपन्न	•
7711	१ २८ २			श्रतिपाइन	
प्रकांड	िटंद श		· { 438 4	'	. २६२ ४१
•	२२४ ५	9	. इश्ध्र १२		. २८३ २७
प्रकामम्	**			७ प्रतिबिंच	. २४७ ३६
प्रकार		1437	. /./	1	. ४६ २०
गळाडा	{ २२ ३ १३३७ २१	अडीन			
प्रकाश			2 ' '		. २४९ ४४
प्रकीर्णक		३१ प्रणय		११ प्रतिभू	२४७ ३६
प्रकीर्य	. 68	प्रणव	39	४ प्रतिमा	
(4)		२९ प्रणाद	•	११	१९९ ३९
	) 40	39	६३	३५ प्रतिमान	(400
प्रकृति	1 .	70	1863	१३ प्रतिमुक्त	१९६ ६५
	, , ,	9२ प्राणिधि	306	९९ प्रतियत्न	368 406
प्रकोष्ठ	363	८० प्राणिहित	२७१	र्द प्रतियातना	२४७ ३६
प्रक्रम	२८३	२६	1200	र्व - न्यांधित	२४४ २५
प्रक्रिया	१८७	३१ प्रणीत	… १ २२१	170	39 90
प्रकण	80	२४ प्रणुत	२७६ व	०९ प्रतिवाक्य	902 99
प्रकाण	yo	२४ प्रणंय	296	२५ प्रतिविषा	38
प्रक्षेत्रडन	२०१	10 300	63	१ प्रतिशासन	
	१५१	८० प्रतिति	२६९		
प्रगड	0.110	४७ प्रतन	(965	८४ प्रतिश्रय	
प्रगतजानुक		२५ प्रतल	{ हें ५३	८५ प्रांतश्रव	4)
प्रगल्भ				२० प्रतिश्रुत्	80
प्रगाड		४४ प्रताप		८१ प्रतिश्रुत	500
त्रगुण		७२ प्रतापस			२८३ २७
प्रगे	ं ईदेप्ठ	१९ प्रति	388	१९ प्रतिष्टंभ	25 50g
war.	1206	११९ प्रतिकर्मन्	१५६	1 41 41	250 220
प्रमह	} 385	२३६ प्रतिकर्मन्	१६०	१२१ प्रतिसीरा	२६२ ४१
সমান্ত	३४२	२३६ प्रीकृत	२७१	प्रितहत	१८१ ह
प्रमीव		३५ प्रातकात	480	३६ प्रतिहार	101
प्रघण		१२ प्रतिकृष्ट	२६५	५४ प्रतिहारक	40, 09
प्रधाण		१२ प्रतिक्षिप्त	२६२	४२ प्रतिहारिको	40, 100
		९६ प्रतिख्याति	२८३	२८ प्रतिहास	
प्रचक्र		३२ प्रतिपह		96	(380
प्रचलायित •		र्था भाराभर ···	-	प्राचीक	٠٠٠٠٠٠ ﴿ عُرُودُ
प्रचुर		६३ प्रतिपाइ			२०६ ११०
प्रचेतस्		६४ प्रतिघा			586 36
प्रचोदनी	308	९४ प्रांतघातन	२०७	र्दर । अतात्रावायः	

								45
शब्दः	. प्रव	म् स्रोकः	। शब्दः	-		•		
	60	द् लाना	41-4.	রূম্ভ	म् स्रोकः	त्राब्द:	र्रेश्च	स्रोकः
प्रतीक्ष्य								(3) 41.
	२५३	Ģ	प्रवर	. ३२४	950	प्रमद		
मताची	१६	9	प्रदीप	11.		474	26	Sè
			_ ^	,,,	•	प्रमद्वन	60	\$
मतीत	{ २५४			",	•	प्रमदा	333	3
	1300	65	प्रदेश		63	प्रमनस्	268	9
मतीप	- 388	522	प्रदेशन	269	, २७	प्रमा		
प्रनीपदर्शिनी	. 939	२	पद्शनी	368	62	TTTTT	236	३०
प्रनीर	.,,		प्रदांशनी		•	प्रमाण	266	43
प्रतीवाप	14	9	प्रदोष	565	८१	प्रमाइ	86	30
401414	: ३१२	326		58	હ		२०७	११२
	(७६	38	प्रद्युम्न	Ę	२६			
मातीहार	. 1969	8	प्रद्राव	200	333	प्रमिति	500	335
	(३२६	१६९	प्रधन	200		41 11 d	२७९	50
प्रतीहारी					803	प्रमीत	१७२	२६
Talain	, , ,	१६२		28	56	भनात	206	550
प्रतीहास	९७	98	प्रधान	1368	9	- 0		-
प्रतांली	50	3		) २६५	60	प्रमीला	90	30
प्रन्न	२६९	1		(358	१२२		१ ३२७	806
यत्यक्र			मधि	368	५६	प्रमुख	२६५	७,७
_	411		प्रनृति	200	2	प्रमुद्धित	200	303
प्रत्यक्रपणीं	500	9	प्रपंच	298	રહ	यमोइ	ર્	
प्रत्यकृश्रेणी	1300		प्रपद			प्रयत		58
मरवक्षत्रणा	1 335			186	.03		500	80
मन्यक्ष				98	9	प्रयस्त	२२१	86
	500	98	प्रपात	96	8	प्रयाम	. २८२	. २३
प्रत्यप्र	२ह९	99	प्रितामह	१३८	33	प्रयद्धर्थि	२८३	२६
प्रस्यंत	६९		पर्नाड	283	441	प्रयोगार्घ		
प्रन्यंनपर्वत	98		_3		1.	प्रलंबन्न	२८३	२६
प्रत्यय	300			883		4	६	55
प्रन्यायत	•		पर्वन्नड	333	580		२८	२२
	१८३		ग्युनाड	११३	580	मलय	86	33
प्रत्यायन	१८२	35 2	रपुत्रील	383	580		२०७	११६
प्रत्यगसित	३७६	330 2	पपौंडरीक	206	१२७	प्रलाप	36	१५
प्रत्याख्यान	२६१		फुल	_		प्रवण	300	५६
प्रन्याख्यान	568			८१		प्रवयम्	188	หร
प्रत्यादिष्ट			वंधकल्पना	36		प्रवर्ह		
Transfer in the second	२६१		विद्विकों	34	8		526	99
प्रत्यादेश	३८ ४		बोधन	१६१	222	प्रवह	२८१	१८
प्रत्यानांड	205	26 2	ामंजन	१३		प्रवहण	363	45
प्रत्यासर	866	99 =	ाभव		हह।	प्रविक्षिका	39	Ę
प्रत्यासार	366	100		336	406 3	प्रवारण	206	
प्रत्याहार		04 4	भा	२२	38			. \$
	३८१	१६ प्र	भाकर	२१	26	प्रवाल	४२	9
प्रत्युत्कम	२८३ -	२६ प्र	भात	२३	3	1410	२३३	65
प्रत्यत्क्रांति	२८३	२६		१८४		ALEXANDER OF THE PARTY OF THE P	338	503
प्रत्युषस्	२३	२				पवाह	२८१	86
प्रत्यूष			[भिन्न ⁽	856	50 3	वासन	200	११३
	२३	- 1		१८८	44	मवाद्रिका		_
पत्यूषस्	२३	राष	मु	568			388	99
मत्यूह	२८१	१९ म	भूत	२६७	६३	गांवख्ख्योति	२८३	२८
			भ्रष्टक			विद्रारण	204	803
प्रथम {	290			140	154 2	गविश्रेष	२८२	20
ग्या			मथ		40 2	ावीण	२५३	R
	२७९			500	3361			
राधित	568	९'मा	मथाधिप	6	33 2	वृत्ति	38	.0
					14.		। २८१	१८

40						पृष्ठम् स्रो	कः
	पृष्ठम् श्लोक	, शब्दः	वृष्ठम् ह	ग्रकः ,	ज्ञब्दः .	50.7.00	
शब्दः '	वैश्वर का ग		*				
	4 105		63	29 3	गाचीर	93	- 3
	२६९ ७	9 7 1	388	१२२	पाच्य	ξ δ	9
प्रवृद्ध	२७२ ८८		239	3.9	प्राजन	२१२	१२
,	(३०६ ८४		२७२	,	प्राजितृ	368	99
प्रवेक	२६५ ५%	प्रसृत	-	40.		१६६	٩
2 4	1899 80	प्रसृत	१५२		प्राज्ञ		
प्रवेणी	1860 85	प्रस्ता	186		प्राज्ञा	338	१२
	1	प्रसृति	१५२	66	प्राज्ञी	उइ४	१२
प्रवेष्ट	211	-	२१६	२६	प्राज्य	२६७	६३
प्रध्यक्त	२७० ८१	मनेवर	४२	9	प्राड्विवाक	१८१	Q
प्रश्न	30 8	प्रसेवक	1 96	8	411 4 11	(28	e ₃
प्रश्रय	२८२ २९	प्रस्तर	३२३	१६१			१०२
	२५८ २९			58	त्राण	306	388
प्रान्त्रित	299 9	TENTE	२८२			(२३६	308
মন্ত		`	96	. 4			30
प्रष्ठवाह		3/54	{ २३२	66	प्राणिन्	26	-
प्रष्ठोही	२२७ ७०		(300	69	प्रातर्	348	36
प्रसन्न	de 31	प्रस्थपुष्प	96	98	प्रातिहारँक	२४१	33
प्रसन्नता	१८ १		२३१	60	प्रायमकल्पिक	१६८	28
	286 8	प्रस्थमान	203	99	4.4.	1386	२५५
प्रसन्ना	२०६ १०	प्रस्थान			प्रावुस्	र ३५२	33
त्रसभ	२८२ २	The Property of the second	२१६	२६		_	
प्रसर		U 49 2 V	96	9	प्रावेश	. १५२	૮રૂ
प्रसेर	५८२. र	U&14	३४८	ह्७	प्रादेशन	. १७३	30
प्रसरंण	२०३ ९	प्रहर	ર૪	હ્	प्राध्वम्	. ३५०	8
प्रसैरणि	२०३ ९	۹ ا		૮૨	त्रांतर	. 98	2.9
प्रसर्ण	२०३ ९	इ प्रहरण	200	-	Alde minimum	1 204	308
4000	Laborator -	प्रह€त	१५२	SS	प्राप्त	. { २७१	टिइ
प्रसव	, , ,	प्रहारैण	२७८	3			
707		प्राहि	६१	२६	प्राप्तपंचस्य	. २०७	350
प्रसवबंधन	63 3	4	39	8	प्राप्तक्ष	328	333
	२७१ ८	र्रे प्रहेलिका				. 303	8,8
प्रसब्य	368 3	DEST	२७५	303		. २७२	९२
प्रसद्य	11.	प्राज्ञ	२६८	90	प्राप्य		
	1 88 5	8	) ३५३	१६	प्राभृत	. 269	50
प्रसाद	\$ 500 6	° प्राक्	1 ३५५	२३		1 306	५३
	१५६ ९	9			प्राय	े । इंदर	१५३
प्रसाधन		अ। कार		3			२७
प्रसाधनी			. २४२	१६	प्रायस		99
प्रसाधित	१५६ १०	्राग्राक्षण	. ह८	9	प्रार्थित		_
त्रसारिणी	११४ १५	7 .		98	प्रालंब	१६४	१३६
यसारिच्		भाग्यश		-		१५७	308
		र् प्रामहर		90			
शसित		्राप्राप्य			=		
प्रसिति		र प्राचार	२७९	3	न्नावर	१६०	
प्रसिद्ध	. 330 30	प्राधुणक		3	प्रावरण	१६०	
	1936 :	१९ प्राघृणिक		3	भावार	१६०	880
त्रसू					८ प्रावृत्त	300	११३
21 101	•	1 441 0 414				२७	
त्रसूता		१६ प्राची		-1-	१ प्रावृष्	40	
मसूति		२० प्राचीन	93		अविषायणी		
प्रसुतिका		१६ प्राचीना		•	५ प्रास	२०३	
प्रसातज		३ प्राचीनावीत			र् प्रासंग		४ ५७
Sect of section		र ना ना तानात गा	10.				

ं चान्दः	पृष्ठम् ह	होकः	ग्रन्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	अन्द ः	रहम्	ञ्जोकः
प्रासंग्य	२२६	£8	· (					
शसाद	92	46		49 E0	38	फाणित	२२१	8.5
शासिक	380		हव {	208	232	फांड स्टिस्	505	68
मह्न	23	3		१२८	38	फाल	398	335
	138	34		२४३	. 36	फाल्गुन	1 २१२	38
प्रिय	रेहर		ध्रवग {	386	. 3	फाल्गुनिक	, २६	29.
	(69	85		१९२	58	फाल्गुनी	२६ ३५८	१५
प्रियक्ष	90		क्षवंग	888	3	<u>FR</u>	440	4
	९२		ध्रवंगम	350	230	3.00		206
	(४२४		प्राक्ष	CS	26	पन	२३६ १३६४	38
त्रियंगु	99		द्वीहन्	580	६६	20.	65	33
1 3 5	(२१४	50	श्रीहशत्रु	98 .	86	फेनिल	166	38
प्रियता	80	२७	युत	१९२	28	फेरव	220	4
प्रियंवद	२६०	38	ge	208	.66	फेर	220	9
प्रियाल	66	36	श्रोष	209	6	फेला	२२४	98
मीलन	२७८	8	प्सात	298	280			The state of the s
प्रीत	२७५	303		40.	11	व.		
मीति	२८	58	""	1.012		वर्क	96	43
मुष्ट	508	88	फंजिकों	200	69	बक	१२५	23
त्रेक्षा	30	8	कटौ	92	6	बकुल	68	£8.
	1 336	२२३	क्या	42		बिडिश	46	
प्रेंखा	365	43	फाणिङजक	96	90	बर्डिया	96	. 38
प्रेखित	२७१	69	फणिन्			बाँडशी	170	3.5
वेत	\$ 500	330		99	9	बत	इप्तप्र ५८	38
	1308	66		२०२ २१२	- 23	बद्द	66	२४३
मेता	4\$	2	फल	388	28	440	1 800	30
प्रत्य	368			(333	200	बद्रा	1338	338
प्रमच्	68 S	२७	फलक	२०२	90	बर्री	16	36
442	S. 2	२७	फलकपाणि	299	98	122	्र २६२	83
प्रेषण	568	38	फलविक	२३८	288	वद्ध	1 203	99
प्रेष्य	२४२	29	फलपाकांता	63		STREET, STREET	885	28
ਸੇਬ	२७६	288	फलपूर	96	96		208	2.9
वेष	330	288		a	76		206	536
प्रब्य	२४२		फलवं	93	िहर	- American	233	100
भोक्षण	902	28	फलाध्यक्ष	90	86		[365	78
प्रोक्षित	902	२६	The same of the sa	Sant	Car our	Mail corresponden	1260	58
त्रीय	300	96	The state of the s	CZ	9		. २०८	The Park
श्रोय	999	86	फलिन	63		13.30		556
मोचत	308	66	फलिनी	{ 93		The same of the same of		-
मो ~~र्~~ ष	506	3	1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 -	1880	358	ALC: NO INC.		
शोडपदां	100000		The second second second second	65	99			
मोडी	88	22		258	98	The same of the sa	. 98	2
मोष्ठपद	96	36	Mindle acceptance	68		-		
मीढ	25	80	41/3/6/61	85	68	बंधुता	. 856	
18/2015	२६९	. 98	College San State	1 38	30	वंश्वर	. 750	
ENT	1 60		फल्या	1 68	51	BAU COMMO	456	
	1 60	8.5		(384	38	विधूक		

५६			सम्ब	3			•				
					वृष्ठम् स	कः	হাত্ত	[:	ď	ष्ठम् स्रोव	ħ:
ज्ञाब्दः	व्षम् व	ग्रेकः	शब्दः		2-7						
					5.0	2	बालत	नय	•	38 8	18
बंधूकपुष्प	90	_	बलिसद्मन्		40	. 1	बालन्			१८ ११	0
	२६८	६९	बनीमुख	•••••	365	60	वालम	षिका	9	२२ '	१२
बंधूरं	329	200	चनीवर्द ·	••••••	२२५					88	१४
बभु	२२५	99			२१६	29	elical				88
बरीबर्द	200	90	बल्लव		२२४	99	बालि	श			19
वर्चर	१११	338	बल्वज		550	१६३	- राजे	T		29	99
बर्बरा		28	बब्कयणी-		२२८	98	-	4		00	90
वर्षणा	१२६	१३२	चहर्क्नीयणी		२२८	93		यशाका …	•	(so	80
बेर्ड	306		बस्त ····		२२९	७६		4 ····		-	१३०
बई	1 350	.33	चस्ति		२५९	७३		Γ			80
बह	) ३४१	२३५	बहिद्दीर		98	१६		पका		२२०	30
बईपुष्प	306	१३२	बंहिष्ठ		३७६	999	चाड	रीकौं		२२०	
बहिं:	१२	60			343	30	वाहें			१५१	60
र्विहिः	909	335	बहिस्		289	6				१५१	60
बर्हिण	1219	30	33		३५६	30		ज		१८०	१
	१२७	30	40 41		३६०	3	-	दा		६२	33
बर्हिन्	308	33:	अहंग (स न	άί	65	3	- 1	•		360	98
बहियुष्पं	-				२५३		5	500		३०६	१०६
बहिर्मुख	3		1 2 G 2 4	•••••	२५८	22	3 419	हुयुद्ध …		२६	१८
बर्हिष्ट	200		200	•••••••	१६२	२२		हुल		9	૪૨
	3	3		•••••			1 -0 1	हुलय …		300	३२
	१२०				् २७६		३ वा	嘉 新	•••••	-	32
ਕਲ	1 200	१ १०		• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	. { २६७ (३३३		हैं वा	ह्नव	• • • • • • •	3,00	
	(335	-			1800		- 1	ন্ধিক ••		१६१	१२४
			४ बहुला		.) 333		१८	ाक्त ^{्या} •••		) २२०	४५
बलदेव						•	- 1	हिन •		1365	
बलभद्र			४ बहुलीकु		. २१ ^६	-		1169 41		1 300	३२
बलभद्रिका	. 33			ក	•		38	ह्यीक •		् १६१	१२४ .
	188	•	वहावध	******	२७३	•	- 1			१ २२०	
बलवत्	1 40		व बहुवेतर	· · · · · · ·	६		९ ब	हिके .	•••••	२८९	9
बलविन्यास	39	6 ,	वहसुत।		30	२ २	00 E	ाह्य		365	<i>रेख</i>
बला	90	3 3	०७ बहुसृति		22	e	100 -	बड		२२०	
The same of the sa	१२		२५ बाकुर्च		90	9	25	बेडाल -		१२०	દ્
बलाका	_		०८ चाणवा		99			वेजीजस		46	88
बलाल्जार			४६			8		वंदु		. 90	६
बलाराति		•	) ara		{ 29	9		वदजालव	F	. १८९	
बलहिक	3	ए	ह्या		اع		10	. 9		. 3	
	(28	इ	१४ चाण		… { ३े॰	3	י טע	विव …		. 99	_
बिलि	} २	58	२७ बाणा			१७	001	विविका		. 9	_
	(२	38 8	110			46	3 4 4 1	बिल …	••••••		
बलिध्वंसिन्		9	२१ बादर			५४	3	विलेशय	******		×
बलिन		४२	अट्ट बाधा				२६	बिल्व		••	७ ३२
बलिपुष्ट	,	28	२० बांधार	तनेय		30		बिस			
बालपुट			४५ बांधव	•••••		36	38	विसर्किटि	:का	- 85	
ं बलिभ		४२	बाहत			SS	36	विस्प्रसु	न		8 85
बलिभुज्		१२४	50		18	00		विसिनी	*****		35 6
बर्लिमुख		388	३ बाल	•••••	} 8	88	४२	बिस्त •			रहे २६
बलिर		१४३	86			138	508	बीज		} 2	रेहं हर
बलिया		96	१६ बाल	गर्भिणी •		२२७	90	1			-
		177.1	The Real Property lies								-

						446.			6.9
शब्दः.	. 38	म् स्रोक	ः। शब्दः			-	and the		
			41-4.	`	पृष्ठम्	(श्रीक	शब्द:	पृष्ठम्	स्रोकः
वीजकोश	٠٠ ور	, 8:	सनाम १६						
बीजपूर ं	. 0				111		1	. 88	. १३
बाजाकृत	. 288				68	85		. 88	23
बीड्य	. १६६		ब्रह्मन	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	. { 9	२६		204	328
					र ३१२	338		65	. 63
वीभत्स	86	•		,	.,	१०	भंडी	200	9.3
	. 86		ब्रह्मबंधु	•••••	.,	303	भंडीर	98	\$\$
-	(388	२३३	ब्रह्मिंदु	*** *****	, ,	36	भंडीलैं	68	
बुक	. 66	८१		••••••	305	45		•	- ६३
बुक्का	180	ÉÀ	ब्रह्मयज्ञ		१६९	188	भद्र	१२८	२५
बुकामनांस	180	ÉÀ	ब्रह्मवर्चस		१७५	39		(356	86
बुद्ध	8	93	ब्रह्मसायुः	च्य	305	५२	भद्रकुंभ	266	32
3×	र २७६	१३ १०८	वहासू		9	26	भद्रदाह	92	93
बुद्धि			ब्रह्मसूत्र		205	40	भद्रपर्णी	66	
बुर्बुद्	30	8	वसाजली	*******	१७५	38	भद्रवला		3,5
	इहप्र	36	वसासन		१७६	80	भद्रमुस्तक	338	१५३
ਕੂਖ	50	२६	200		) २७		Mana	११६	१६०
3	१६६	4	ब्राह्म	******	198	28		66	63
	(306	300	ब्राह्मण			68	भद्रासन	3,83	338
बुधित	३७६	306	ताराणक			8	भय		35
तुभ	65	१२	ब्राह्मणयां	टका	_	68	भयंकर	४६	45
बुभुक्षा	२२४	68	ब्राह्मणी		800	68		४६	२०
बुभाक्षित	२५७		ब्राह्मण्य		३८६	88	भयद्रुत	२६२	४२
बुषै		२०			1 6			(ue.	200
बुस	२१५	२२	वासी		\$ \$8	. ३ ७	भयानक	१४ ५	29
बुस्त	२१५	२२			(348	\$30	भर		50
	308	38		17	1/			58	६१
बुका वृंडित	१४७	६४		भ			भरण	588	38
	२०६	300	भ	•••••	99		भरण्य	288	38
0=	१७७	४६	भक्त			58		२५६	99
बृसी	300	88	भक्षक		. २२२		भरण्या	286	38
बृहत्	२६६	80	भक्षकार .	••••••	. २५७	२०	भरत	२४१	१२
बृहंतिका	980	220	भारताचार ।		२१६	२८	भर्द्याज	१२३	86
22-6		110	भक्षित		२७६	830	भग		36
ब्हती	308	65	भक्ष्यकार	*******	२१६	26			-
ब्हह्युकि	808	-	भक्ष्यंकार्रे .	******	२१६	26			36
	188	88					भर्त	१३९	39
	१२	40	~~ग्~~ ग	••••••	१५० २९३	98		३०१	de
बृहस्पति	50	58	भगंदर			२६	भर्तृदारक	83	
बोधकर	208		भगवत्	••••••	384		भर्तृवारिका		१२
बोधिद्रुम	SS	1		******	8		भर्त्सन	3.5	१३
बोल			गागिनी	******	१३८	28	- College Control Control	30	18
画 辑		808 3	।ग	******	99	4:	भर्मन	S\$8	38
बङ्ग	२१	36 3	गा	••••••	588	20		र २४८	36
	८२	85 2		•••••	३५९		ਮੜ	355	
	१६६		ांग्य		280		ਮੁਲੇ	३६५	२१
Rame	१७६	83 3	जमान		१८६	-		556	.8.
ब्रह्मण्य	69		₹				महातकी	. 66	.85
ब्रह्मत्व	१७८		टित्र		१९५	di s	भह्नुका	388	\$
55		11 1			२२१	8613	भसूका	989	8

शब्दः	वृष्ठम् स्रोकः	- शब्दः	पृष्ठम् इ	श्रीकः	श्रुवद्	पृष्ठम् श्र	ाक ।
· diad.					0=		
	6 38	भारतुका	388	-	भीके	638	. 4
भव	३३४ २०५		388		भीर्ने	१३१	3
• 1.			(A\$	१२	भीलुक	866	२६
भवन			88		भीलू	838	3
भवानी	6. 36	भाव	३६५	, , ,	भीषण	86	20
भविका	२८ २६				भीडम	84	20
भवितृ	२५९ २९		290				
भविष्णु	२५९ २९	भावबोधक	४६		भीदमसू	६२	38
भव्य	२८ २६		१इ४		भुक्त	२७६	818
'भषक	२४३ २३	भावित	{ २२१	38	भुक्तसमुडिझत	558	48
भस्रा	२४६ ३३		(२७५	308	N#37	) २६८	35
भस्मगंधिनी	१०६ १२		ર્ટ	२६	भुम	र २७२	65
भस्मगर्भा	98 83		38	8	भुज	६५१	60
	२२ ३१			2	भुजग	48	Ę
.भा			३४ २७५	800	भु जंग	49	Ę
भाग	333. 80		1 404				
	) २१ २	भाष्य	300	38	भुजंगभुज्	१२७	\$0
आगधेय	११८६ २	भास	२२	38	भुजंगम	48	Ę
भागिनेय	936 3		300	99	भुजंगाक्षी	800	336
भागीर्थी	६२ ३		28	26	भुजशिरस्	१५०	96
भागार्या	_			29	भुजांतर	१५०	93
भाग्य	१ २९ २		२१	4,	भूजिब्य	२४२	30
-	र इरह १५		1 209	६	31.41		
भांगीन	१२०	अक्षा	1 338	२२३		90	3
भाजन	२१८ २		) १६६	3	भुवन	१ ६८	8
	1 २१८ ३	[HG]	१७६	४२		1 40	
भांड	रिरेष्ठ ४		26	१६	भू	६७	२
			93	8	_	1 8	38
भाद्र	२६ १		•		भूत	1 204	808
भाद्रपर	२६ १		206	9	a.	(308	. 99
भाद्रपदा	36 2	२ भिदिरं	50	90	भवते स	336	228
	(२१ ३	१ मितुर	. 30	40	भूतकेश	१६९	38
भानु		३ भिविपाल	. २०२	68	भूतयज्ञ	_	. 93
113	(310 90	8	1 200	૮ર	भूतवेशी	. ९६	_
0-0		्रिभिन्न	1 598	800	मुतात्मम्	330	१०५
भामिनी	१३१	४ ७ भियाँ	. ૪૬	२१	भूतावास	. 93	96
आर		_				1 6	36
भारत	६८	६ भिषज्	. १४५	40	भूति	. { 303	६९
भारत	586 .8	२ भिस्सटा	. २२२	86			6
भारती	38	१ भिस्सा	. २२२	86	भूतिक	. 266	
भारद्वाजी	२०६ ११		. 88	28	भूतेश		३३
भारवष्टि					Half	. 388	२
		ु भीति	. २५८		भुदेव	. १६६	S
भारवाह		भीति	. ४६	23	भानेंब	. ११२	485
भारिक		9	16	3,5	3	. 960	. 3
आर्गव		९ भीम	. } ४५	20	100		90
भार्गवी			,		2,41		
भार्यो		१ भीरु	1 535		भूभृत्	. 308	
भार्या		£	. । २५८	् २	भूमन्	. ३५३	
आर्यापती	180	८ भीरुक	. 296	ं रेह	भूमि	ह9	२
	777						

शब्दानुक्रमणिका.									
- वाब्दः	200							46	
* 10.	å,	उम् स्रोक	: बान्दः	91	इम् स्रोव	K:1 Bray.			
alian a				•		नः चान्द्रः	युष्ठ	म् श्लोबः	
भूमिजंबुका	} 66			&:	۹				
भूमिधर	(808					८ मक्डका	. २१३	30	
Miner	\$08		भाजन	. 33		भक्तक	. ११२		
भूमिस्युक्							. २१३	- 30	
भूयस् भूयिष्ठ	२६७	६३	भास्	1,			. 328		
JI48	२६७	E3	भौरिक	. 20		मक्षीकीं	3-8	२६	
भूरि	5250		जारिका	. 365				न्द	
	ं १३२८		भ्रंश	. 368	. 23	मगध	१६९	6.5	
भूरिफेना	. 995		अकुस	. 83	98		508	60	
भूरिमाय	. 350		अ्कुटि	40	39		- 3	- 55	
भूरुंडी	.,	9	1			मंब्रु	१इ५	380	
भूर्ज	. 1		भ्रम	1 30	8	14g	386	2	
भूषण	. 60	SÉ		्र ५६	. 9	मंगल	26	29	
शूषित	• १५६	508	भ्रमर		8	मंगल्यक	233	30	
भूटण	• १५६	500		१२०	28	मंगल्या	१६२	350	
	. 348	29	अमरक	. 999	98	मचर्चिका	26		
श्रूस्तृष	. 886	959	भ्रमि	209	8	मङ्जा	65	- 50	
शृक्दी	90	30	ਬਏ	704	202	मंच		35	
भृगु	. 96	8	भ्रष्टयव	. २२२	89	मंजीर	१६५	१३८	
	100-	1	श्राजिब्णु	. १५६	१०१	1.000	दर	33	
भृंग	1550	538	भातरी				65	48	
	१२३	१६	आतृज	. 336	38		500	90	
vinus-		28	आतृजाया	\$86	३६	मंजीर	398	206	
शृंगराज		363	MENTAL	१३८	30	मंजील	398	308	
शृंङ्गिराजस्	888		भ्रातृभागन्यौ	333	38	मंजु	२६४	99	
शृंगार	366	92	भ्रातृब्य	388	986	मजुल	२६४		
शृंगारी	१२६	30	भ्रातृष्य	339	38	मंजूषा	-	45	
भूंगी	8	449	भ्राचीय	236		मड	२४५	30	
भृतक		83	श्रांति	-	३६		95	6	
भृति	२४२	14	म्राष्ट्र	\$0	8	मड्डु	85	6	
	586	20		२१७	\$0	मणि	1 0	3-	
भृतिभुज्	२४२		भुकुस	83	33	414	रिइप्	30	
भृत्य	१४२	80	भ्रुकुटी	90	30	माणिक		63	
भृत्या	588	36	£	1998	:92	मणिबंध	२१७	\$3	
शृशम्	38	90	धृकुंस	88	38	मणिबंधें	368	28	
भेक	•		धूकुटि	40	10000		२२०	85	
भेकी	ξο 	401	49.	70	\$0	मर्जी	२३४	98	
1411	ξo	58		688)	38	मंड	68	46	
भेद	1984	50 3	रूप	398	86		२२२	86	
	१८६	28		(330	930	rise-			
भोदित	•		वेष			मंडन	246	१०२	
भेरि⁼	२७४	300 3	19	१८६	२३	मंडप		56	
	४२	8			1	191	98	3	
नेरी	85 .	- &	म				99	Ę	
भेषज	283	40			1	मडल {	86	36	
भक्षा	300						78	32	
गरव			कर	68	20	मंडलक	388	48	
भैषज्य	86		करध्वज	8	29	मंडलाम	_		
भोग	883	५० म	करंद	68	20	DE 2007	२०२	66	
	२९२		कुंट		10	मंडलेश्वर	300	2	
भोगवती	303			१५६	105	मंडहारक	588	90	
•	4-4	हर म	a	386	3801	मंडित		300	
					-				

will !	पृष्ठम्	श्लोकः[	ञ्चान्दः .	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः -	पृष्ठम् स	यकः
श्चां .								
	0 0	98	मधुद्रुम ः	૮૬	२७	मनीषा	. 30	8
मंडीरी	800	- 1		१२७	29	मनीषिन्	१६६	q
मंडूक	Eo	58	मधुप			मनु	302	36
मंडूकपर्ण	९२	५६	मधुपार्णिका	66	34	मनुज	230	2
मंडूकपणीं	500	68	1311 1411	808	68		330	
मंडूर	२३५	१८	मध्यणीं	88.	63	मनुष्य		. 8
मतंगज	266	38	मधुमक्षिका	१२६	२६	मनुष्यधर्मन्	8,0	92
	26	રૂહ	मध्यप्रिका	808	209	मनुष्ययज्ञ	१६९	१४
मतञ्जिका		8	गुडुजाटना। गा			मनोगुप्ता	२३७	१०८
माति	30		मधुर	इंश्	8	मनोजवस	२५५	२३
	1986	३६	130	३३१	360	मनोज्ञ	२६४	42
मत्त	३५७	२३	मधुरक	११२	१४२	मनोभव	380	१३८
	(२७५	803		99	63	मनोर्य	89	रेखं '
मत्तकाशिनी	838	8	मधुरसा	१ २०३	200			42
मत्तकासिनी	238	8	1	(1-6		मनोरम	२६४	
	३२६	१७२	मधुरा	338	१५२	मनाहत	२६२	80
मत्सर	96	20	मधुरिका	१०३	१०५	मनोहर्रे	२६४	93
मत्स्य		83	मधुरिषु	è	20	मनोह्वा	530	१०६
मत्स्यंडी	२२१			१२७	३९	मंतु	१८६	२६
मत्स्यपित्ता •••••	66	८६	मधुलिह्		88			१६६
मत्स्यवेधन	46	१६	मधुवार	588	•			9
मत्स्याक्षी	888	१३७		१२७	58	मंत्रव्याख्याकृत्		
मत्स्यात्खगं	330	296	मधुशिघु	69	33	मंत्रिच्		8
मत्स्याधानी	96	१६	मधुश्रेणी	99	CS	मंथ	२२८	98
		43	मधुष्ठील	6	26	मंथदंडक	२२८	98
मथित	२२३			११२	१४२			98.
	(398	39		88	29			88
मद्	560	१२					१९७	૭૨
	(300	- 68	मधूच्छिष्ट	२३७	300		-54	98
मदकल	266	39	मधूल	. હદ્	२७	मथान		
	(&	२६	मधूलक	૮૬	२४	n's	्र २४३	36
मदन	} ९२	देश		99	68	मंद	. / 300	38,
	1 98	92		1. 999	99	मंदगामिन्	. 299	૭૨
*	586	ue	मध्य	1 3 3 3	१६०		. 99	92
मदस्यान	•	88			-			२६
मदिरा	२४८	80	मध्यदेश	६९	6	मंदाक्ष	. ४६	
मिर्रागृह	98	6		(80	. 1		1 33	५३
मदोत्कट	366	34	मध्यम	} &9	1		. } '68	२६
मह	356	38		(363	99	3	(96	२१
मदुर	99	39		j १३३		मंदिर	. 93	Q
मद्य	586	80		१ १५१	6		. ३२९	१८३
100							. 98	
	२६	१५		२३		1	. २२	
मधु	२४७	300						
	1488	88	-1-11-11-11-1				પ્રર	
	(240	१०३	मनःशिला	२३७	80	S Hange	. 5 8	२६
मधुं	११२	285	मनस्			। भूक्तय	5 88	28
मधुकैं	208	919					280	६५
मधुक								- 1
			मनस्कार			२ मन्यु	{ _ड २३	4
मधुकर	१२७		मनाक्	\$48		6		
मधुकम	. 588	88	्रभनित	. २७६	. 80	८ मन्वंतर	२७	44

शब्दानुक्रमणिकाः										
-शब्दः								-इ१		
At a d'a	पृष्ठम्	स्रोकः	श्रब्दः	ITEL		1				
			1	da:	र होकः	शब्दः	पुष्ठम	स्रोकः		
मपर्टिक	२१३	. 30	मलयु					, col die		
मय	220	20.	मलयू	.63	६१	महारीरक	५३	*** *		
म्बॅप्टक	२१३	20	मालिन	२६५	99	महाशय		\$		
मंखु			मलिनी	१३६	. 50	महाशूद्री		\$		
मञ्जष्टक	१५	98	मलिम्लुच	. २४४	29	महाश्वेता	. १३४	. 55		
	२१३	180	मलामस	, રદેવ	. 66		308	\$50.		
मयुख	{ २२	. 33	मळ	386	28	महासङ्गा	80	93		
*	(२९१	१८		392		म्बाचेन	११११	१३८		
मंग्रूर	808 .	288	मलिका		३७	महासेन	3	· 88		
*	र १२७	30	ITTER TORREST	86	88	मेंहि	89	2		
मयूरक	1 200	66		336	58	महिका	99	24		
		208	मास्त्रकाख्य	१२५	. 58	महिरै	२१	56		
गरकत	233	92	मलिगंधिन्	१६२	१२७	महिला				
मर्ण		36	मिषि	880	858	महिलाँद्वया	333	- 2		
मार्च	236		मृषी	.990		महिष	35	. 28 ·		
मरीच		38	र्मेंसि	990	538	महिषी	338	. 8		
	586	३६	मेंसी	880	338	मकी	333	9		
मरीचि	{ 30	50	मसी	350		मही	€9	. 4		
	८ २२	33	मसुर	-	50	महीक्षित्	360	-3		
मरीचिका	२२ ं		मसूर	२१३	. 50	महीभ्र	99	3		
मह				२१३	80	महीरुह्	60	. 4		
46	{ इंदर		मसूरविवला	308	306	महालता	99	. 28		
		12.7	मसूरा	२१३	50	महीसुत	1 4			
मरुत्	1 33		मसृण	२२१	.88	महेच्छ	२०	२५		
7	र १६	. 2	मस्कर	238	१६१	महेर्ंणा	563.	\$		
मंरुत्	909	333	मस्कारिन्	१७६	85	Harme	300	उरुष्ट		
मरुत	308	98	मस्तक	868	- 1	महेरुणा	300	१२४		
महत्वत्	8	88	मस्तिका		86	महेलों	333	-5		
महन्माला				\$80	६५	महेश्वर	9	\$2		
			मस्तिष्क	180	ह्	महोक्ष	226	E 8		
मरुवक	{ ९२	171	मस्तु	558	68	महोत्पल	8.5	39		
	१ ९८	98	मह	40	36	महोत्साइ	२५३			
मर्कट	886.		महत्	285	80	महोद्यम		. 3		
मर्कटक		3	महती	308	89	At al. 1	२५३	3		
	१२२		महलौ				१०२	800		
मर्केटी	98		महस्	338	7			58C		
	800	4.0		\$80	२३०		(२१९	\$4		
मर्त्य			महाकंद	883	388	मा	9	.58		
मर्दन	१३०		महाकुल	११६	3		३५२	38		
मर्दल	२८२		महांग	२२१	99	CE SIX = 1	. 200	1 10		
390	83	6	महाजाली	808	250	मांस	589	६३		
मर्मन्	२६९		महादेव	8	38		३६६	44		
मर्मर	80		महाधन			मांसल	188	88		
मर्मस्पृश्	200			398	883	मांसात्पद्य	299	85		
मर्यादा			महानस	२१६	२७	मांसिक				
	१८६	रह ।	महामात्र	398	9		- 585	88		
मल	580	E4 1	महायज्ञ	१६९	38	नांसी	880	138		
{			नहारजत	238	99	माक्षिक	२३७	800		
मलदिवान		100		-		मार्गाध	308	99		
मलेवू	२६५	W	हारजन	२३७	308		२३९	2		
मलयज		हर म	हारण्य	199	. 8	460	98	.98		
*********	१६३ १	३१ म	हराजिक	3	30	मागधी	1808	98		
		10		7		- 31 - 1	11-1	16		

9.5								
	पृष्ठम् ह	सेक:	शब्दः !	१ष्ठम् व	ग्रेकः	वान्दः	पृष्ठम् अ	कि:
शब्दः	30.7	(			İ			
	26.	24	मानसीकस्	१२५	२३	माष्य	560	.
माघ	२६		मानिनी	838	3	मास	56	79
माध्य	98	95		630	8	मासर	222	86.
माठर	58.	. 35	मानुब	268	૪૨	मासिक	202	38
माडि	\$66	6	मानुष्यक		•	मास्म	342	88.
-111	585	४२	माया	588	55		98€	
माणवक	१५७	808	सायाकार	२४१	55	माहाकुल		*
माणब्य	356	88	मायादेवसित	8	१५	माहाकुल	१६६	*
	800	88	मायु	348	६२	माहिष	२३९	*
माणिक्य		85	मायूर	550	85	माहिष्य	२३९	*
माणिमंथ	२२०		मार	Ę	२६	माहेची	२२६	ĘĘ
मातंग	588	56	मारजित्	S.	23	मितंपच	२६३	88
alidat services	र ११२	२१	मारण	509	388		(28	30
मातर्पितरी	888	30		88		-	1862	8
मातरिश्वच्	3.8	88	मारिष		58	सिच	) १८२	१२
मातलि	80	86	मारुत	१३	६५	-	(324	२६६
मातापितरी	939	30	मार्केव	358	१५१	नियस्	388	२५५
			2	J. 28	१४	_	979	36
मातामह	556	\$\$	मार्ग	1 00	36	मिथुन	-	_
मातुल	1 68	96		(208)	69	मिटहा		86
नारील	) १३८	\$8	मार्गण	रेहर	86	।मध्यादाष्ट्	•	8
मातुलपुत्रक	96	96		(268	30	मिथ्याभियोग	10	80
मार्तुला	236	30	202		•	बिश्याभिशंसन	. 30	80
		30	मार्गशर्षि	२६	38	1 144 2 2211 94 1 25	. 30	8
मानुलानी	१३८	20	मार्गित	२७५	१०५	मिर्शि	. १०३	506
			मार्जन	60	33	भि ^च शी	. १०३	800
मातुलाहि	68	Ę	मार्जना	१६०	१२१	मिशी	. 990	338
मातुंली	. १३८	. 30	मार्जार	१२०	8			१०५
मातुलुंगक	38	96	मार्जिता		88			838
	1. 6	- 30	मार्तेड				. 280	838
	88	88	1144	28	29			१०५
मातृ	) 558	29	नाताड	58	29	122127	\$ 503	145
27	(२२६	5,6			. 5:		.) 888	
या करत से ग	१३७	29	मार्चीकै	288	S.	The state of the s	. 330	538
मातृष्वसेय			[OC D D D D D D D D D	88	91		. २०३	506
मातृष्वसाय	१३७	24		१६०	225	मिसी	. 888	१५२
माघ	350	800	मालक		8	िमिहिका	. 99	88
मात्रा	२६६ ३२७	६२	माञ्जी	_	9	मिहिर	. 28	56
यात्रा	१ ३२७	\$190	मःला		986	भीड		98
माद	260	१२	7(0)	. 48	13	भीन	96	20
- 14			216.20		44:	-0	8 .	28
गाधव	२६	86	40.00 400 4			भीनकेतन		505
		3.8	निवाद्याच्याचा	. 888	36	9 मुक्तुर		
माधवक	588	88	मालिक			५ मुकंद	} 500	२३
माधवी	98	७२				£ 33.4	[500	
माध्वीक	586	83	मालूर			रे मुक्तर	989	180
	(05		ange and		-	7 33.7		१६
मान	1 80	23			12.	५ मुकुल		20
		64	111111111111111111111111111111111111111			३ मुकुष्टक	416	
गानव	830	. 8			35	८ मुकूलर्क	११२	
मानस	28	31	माबीज	280	- (	भुक्तकंचुक	48	É

प्रकार प्रवाह क्षेत्र प्रवाह क्षेत्	4000		*)	राज्दानुः	भ्साप	ाका.			53-
पुक्ता स्वेर १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३ १३	ग्रब्दः	qu	म छोक	: Tarie					76.4
विकासकी १९० १९६ विक				4104.	पृष्ठ	(स्रोकः	शब्दः - :-	TEN	D
कुलावता १९० १०० १०० कुलावता १९० १०० १०० कुलावता १९० १०० कुलावता १९० १०० कुलावता १९० १०० १०० कुलावता १९० १०० १०० १०० कुलावता १९० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १००		. 933	0.1	Trine				fox	सामाः
विकास देव द				199	486		मृगधर्तकः		
सुक्त १९ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १			•		36	-		,,	
चित्र १०० १९ वृद्ध १०० १०० वृद्ध १०० १९ वृद्ध १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १	मुक्ति		,,	20.		-			
सुला	III .								58
सुला स्थाप	34		, ,	मुख				-	२६
सुखबातम है र ११ पूर्व प्रश्न	मुखर			मून		7.1			356
स्वस्य	युखवासन								२३
पुरुष								58\$	- 28
सुन्त सुन	मुख्य			תיפי ע		98		१५८	335
सुर्थे २६३ ४८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८						98		588	78
संख्या । १०० १२३ सुन्त । १२०० १२० सुन्त । १२०० सुन्त	मुग्धे			29	२६३	6-01		२०	
विक		_			२०६	506	मृगशीर्ष	- 20	
सुंदि २४१ १० १४६ १० १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६	43			भूच्छाल	388	88	मृगांक	-	1000
सुंदित (१४६ ४८ वर्ष सूर्वा (१०६ १०६ १०६ १०६ १०६ १०६ १०६ १०६ १०६ १०६	मंहि			मर्दित	388	50			
मुंडित रुप्ट प्रमुख्य रुप्ट प्रमुख्	g. 4		80	2.04					
सुंबच १४१ १० सूर्व १४६ १० सूर्व १४४ १० सूर	मुंडित		88	मूर्ण			मृगेंद्र	-	
सुव	-10	1505	64	_		100	मृजा		
सुर १७ % श्री मृतिमल १६६ % हा मृताल १८० ११ मृताल १८० १८० ११ मृताल १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८०	मुाडन्	285	10	सूत			मुड		
मान									
मुह्न प्रशि	मुविर			मति					
मुझर २०२ ११ सुद्धन १६१ १६ स्व १८० १ सुद्धन १८० १ १८० १ सुद्धन १८० १ १८० १ सुद्धन १८० १ १८	मुज्ञपर्णी			_~~	1 305	६६	the same of the sa		12
मुशा ३५० ४ मृशाभाषिकत १९८० १ मृत	महर	_			२६९	30		_	9
मुनी हुए				मुद्धन्	168	40.00	86	86	8
मुनींद्र ४ १४ मूर्वी १९ ८३ मृतिस्तात २०६ १९ मूर्वी १९ ८३ मूर्वी १०० १२३ मूर्वी १२२ १२ मूर्वा १०० १२३ मूर्वी १२२ १२ मूर्वा १०० १२३ मूर्वी १२२ १२ मूर्वी १२४६ ३३ मुर्वी १४६ ३३ मुर्वी १८० १४६ १८० मुर्वी १८० मुर्वी १८० १८० मु	341	\$40		Bull Driver	(200		मुत	1206	550-
मुनी हुए दे सुनी हुए हुए दे सुनी हुए हुए दे सुनी हुए दे सुनी हुए दे सुनी हुए दे सुनी हुए हुए दे सुनी हुए दे सुनी हुए दे सुनी हुए दे सुनी हुए हुए हुए हुए सुनी हुए हुए हुए हुए हुए सुनी हुए हुए हुए हुए हुए सुनी हुए हुए हुए हुए सुनी हुए	मुनि		\$8	नुवामायक्त	3.08		2	1308	
पुरा पर		(३७६	85	मर्वा			मृतस्नात	248	
मुरा १०० १२३ मुता १०० १२३	मुनीद्र	8	82				मृत्तालक		
मुत्ति ह	मुरज	25		6		63	मृत्तालक	-	-
मुगा १०७ १२३ पुलक १२३ पुलक ११६ १६० पुलक ११६ १६० पुलक १२३ १८ पुलक १२३ १८ पुलक १२३ १८ पुलक १२२ १२ पुलक १२२ १२ पुलक १२४६ ३३ पुलक १२० ४६ ३३ पुलक १२६ १८० १४ पुलक १२६ १८० १४ पुलक १२६ १८० पुलक १८६ १८० पुलक १८० १८० पुलक १८६ १८६ १८० पुलक १८६ १८६ पुलक १८६ १८६ १८६ १८० पुलक १८६ १८६ १८६ १८० पुलक १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६	मुरमर्दन			मूल		१२			
मुगली १२२ १२ मुप के १२२ १२	मुरा				(333	366			11.3
मुस्ता १२२ १२ मुज्यन २३० ४० मृत्या ६८ ४ मृत्या १२२ १२ मृत्या १२४६ ३३ मृत्या १२२ १२ मृत्या १२४६ ३३ मृत्या १२२ १२ मृत्या १२४६ ३३ मृत्या १२२ १२ मृत्या १२४६ ३३ मृत्या १२६१ ७८ मृत्या १२६१ १२ मृत्या १२६१ १६ मृत्या १२६१ १२ मृत्या १२६ १२ मृत्या १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२	मुजली		-	मूलक	256	840			
पुषा २४६ ३३ मुख्य २२१ ७१ मुखी २४६ ३३ मुख्य १२२ ७१ मुखी २४६ ३३ मुख्य १२२ १२ मुखा १२० ११ मुखा १२० ११ मुखा १२० ११ मुखा १०० ८८ मुखा १०० ११ मुखा १०० ११ मुखा १०० १९ मुखा १०० १०० मुखा १०० १००	_		**	मुलकार्मन्					
मुखा २४६ ३३ मुखा २४६ ३३ मुखा २४६ ३३ मुखा २४६ ३१ मुखा १२२ १२ मुखा १२२ १२ मुखा १२२ १२ मुखा १२२ १२ मुखा १२६ १४ मुखा १२६ १२ मुखा १२६ १४ मुखा १२६ १४ मुखा १०० ८८ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १०० मुखा १०० १००		१२२	85	मूजधन			Sea1	हट	8
मुखित २४६ ३३ मुखी २४६ ३३ मुखा १२० ६ मुखा १२२ १२ मुखा १२० ६४ मुखा १२२ १२ मुखा १२० ६४ मुखा १२० ६४ मुखा १२० ६४ मुखा १२० ६४ मुखा १०० ६८ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १४ मुखा १०० १०० मुखा १०० १००		२४६	33				Past	1 86	
मुखी				मूल्य	} २२९		Sec	1806	838
प्रकार १६० ७६ मुणा १२२ १२ सुद्ध १२६९ ७८ सुद्ध १२६९ ७८ सुद्ध १८६९ १४ सुद्ध १८६ १४ सुद्ध १८६ १४ सुद्ध १८६९ १४ सुद्ध १८६ १४९ सुद्ध १८६९ १८६ १४९ सुद्ध १८६९ १८६ १८६ १८६ १८६ १८६ सुन्ध १८६ १८६ १८६ सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्ध सुन्ध सुन्ध सुन्ध सुन्ध सुन्ध सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्द सुन्ध सुन्द सुन	मुंबी			-		14	मृदंगा		1.
मुहन क ८९ ३९ मूचा	मुंदक			मुषक	१२२	१२			
मुसल २८० १४ मुंबिकपणी १०० ८८ मुंबिक १०० ४६ मुंबिक १०० ४६ मुंबिक १०० ८८ मुंबिक १०० ४६ मुंबिक १०० ४६ मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० मुंबिक १०० १०० १०० १०० मुंबिक १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०० १०				Hat	386		मुदु	२६१	
मुसल २१६ २५ मुंबित २०१ ८८ मुंबित २०१ १० मुंबित २०१ १०० मुंबित २०० मु		-	36	Z41	392	36		1308	68
मुसलित २१६ २५ मूर्बित २७१ ८८ मुद्दीका १०३ १०७ मुद्दीका १०० १०० मुद्दीका १०० १०० मुद्दीका १०० १०० मुद्दीका १०० मुद		२८०	58	म बिकपणी		-	मृतुत्वच्	90	88
सुसालन् ६ २५ मुसाला १९६ ११९ सुसाल्य २६३ ४५ मुगाणा २८४ ३० सुसाल्य २६३ ४५ मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २६३ १५९ मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २६३ १६९ मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २६३ १६९ मुगाणा २८४ ३० मुगाणा २६३ १६९ मुगाणा २२ ३६ मुगाणा २३६ ६६९ मुगाणा २२ ३६		२१६			-		मृद्ल		
मुसली	असालन्			Z144	491	88			
गुसला २६३ ४५ मृगणा २८४ ३० मुबार्यक ३१ २१ मुस्ता २१६ १५९ मृगवंशक २२३ ३५ मकलकन्यका ६२ ३२				4	(350	6	मध		
स्तन्य २६३ ४५ मृगणा २८४ ३० मृह २३५ २६ सुम्ता २१६ १५९ मृगदंशक २२ ३५ मजन्यका ६२ ३२	मुसली		386	मृग	558				100
सस्तक १६६ १५९ मृगवा २८४ ३० मृष्ट २३६ ५६ मुग्तुहणा २२ ३५ मकलकच्यका ६२ ३२		ररर				30			86
सस्ता ११६ १५९ मृगतृब्णा २२ ३५ मक्त क्यका ६२ ३२	युसल्य	£35		मराजा	200	200		36	25
मुस्ता ११६ १५९ मगरंशक २२ ३५ मकलकन्यका ६२ ३२					1.0		7	. २३६	
१९६ १५१ मगदशक ३५३ ३० केल्ड	मुस्ता						मकलकन्यका		
		114	1461	मृगदराका	रुष्ठ	58	नेखलैकन्यका		2 1 1 1 1

90								_
	वृष्ठम् व	थोकः ।	चाब्दः ः	पृष्ठम्	स्रोकः	चार्डदः	पृष्ठम्	श्रेकः
शब्दः	Sor.	631 11.						
			mar	308	33	यथास्वम्	\$98	. 48.
			मोदका		280	यथेप्सित	228	५७
मेखला	२०२		मोरट	२३८			399	12
मेघ	- 20	8	मोरटा	86	.63.	यदि	•	
मेचड्योतिस्	१७	80	मोषक	588	२४	यदृच्छा	२७८	ं २
	१२७ .		मोह	२०६	306		1868	66
म्बनावानुलासिन्		, ,	मौक्तिक	२३३	35	यंतृ	३० १	46
म्घनामन्				२१०	. 6		(88	ंहर
मेघनिर्घोष	50		मौद्गीन		३६	यम	509	86
मेघपुडप '	44	• 1	मौन	508	-	an	(२८१	46
मेघमाला	80	6	मौराजिक	२४१	१३	~ =		
मेघवाइन	80	४७	मौर्ची	२०१	.69	यमनिकां	१६०	१२०
न्यार्ग गार्ग		88	मौलि	338	१९२	यमराज्	१३	: ६१
मेचक	{ ३३ १२७	38	मोटा	396.	. 4	यमानिकौ	११२	१४५
,				•	38	यमुना	६२	३२
*=	1800	30	मोहर्त	१८३			93	६१
में द्	र २२९	७६	माहतिक	१८३	. 38	यमुनाभातृ		
मेथि	२१३	. 86	ਜਿ ਲੲ	38	२१	ययु	868	86
मेरका	288	४२	म्लेच्छदेश	६९	9	यव	२१३	. 36
	280	88	म्लेच्छमुख	२३४	99	यवक्य	280	9
मेर्स्	_			,,		यवक्षार	२३७	206
मेरिनी	हु७	3	. य				११६	१६१
मेवुर	२५९	३०		20.0	६६	यवफल		•
मेधा	30	२	यकृत	१४७	. 99	यवस	११८	१६७
मेधि	२१३	39		8	28	यवागू	२२२	40
-	२६५	99	यक्ष	रे १५	93	यवाप्रज	२३७	306
		80	-2	963	033			386
मैनकात्मंजा	8		यक्षकर्म	१६३	१३३			98
मेर	88	43	यक्षधूप	१६२	१२७			
मेलक	२८३	56	यक्षराज्	38	93	यविष्ठं		88
मेला	808	86	यक्ष्मन्	888	99	यवीयस्	383	83
4	1 20	२७	यजमान	१६७	- 6	1	230	9
मेष	र २२९	७६					110	Ę
मेषकंबल	230	200	यज्ञुस्	34	2	-	210	28
		५६	ग	१६९	33	यशस्		36
मेह	386		I JI TUEKI	Ę	२	यष्टि		
मेहन	800	७६	यज्ञशेष	१७२	20	THE REPORT OF THE PARTY.		506
मैत्रावरुणि	56	२०				नालीगधार्क	408	808
मैत्री	393	39	यज्ञांग	८५	२	700	१६७	. 6
मैच्य	393	38	यज्ञिय	१७२	24	, याग		83
नुज्ञ			यज्ज्वन्	. १६८	•		. २६४	. 88
मैथन	\$ 808	49	यत्	340	- 3	याचक	_	88
	1338	१२१	यतस्	390	3	जाचनक	. २६४	
मैरेय	288	. 85			- S:	THE PARTY OF THE P	. 893.	
				१७६			. २०९	. 3
सोक्ष	38	9	यतिन्	१७६	8.7	याचितक	. २०९	8
	1 66	36	यथा	348		वाचितवा		22
मोघ	200	.88	ंयथाजात	२६३	8		् १७३	३२
मोघा	९२	68	यथातयम्	343		-11	. १ २७९	4
मोचक	69	39	जनाराज्य				. 300	- 50
			यथाययम्	३५३		थ याजक	. 68	3
मोचा	1 60	88	यथार्थम्	4 , ,		५ यातना		989
	1800	११३	यथाईवर्ण	१८३	8	३ वातयामं	. 338	1.1

		शब्दानुः	कमणिका.		
्चान्दः .	arm o			1	इद
	पृष्ठम्-स्रोकः	- इन्द्रः-			***
यातु		- "	पृष्ठम् स्रोक	ः इान्दः	TUTT -
	. 33 23	3777			१ष्ठम् स्रोकः
यातुधान		युवराजः	. 83 62	रवनंतर	
यातृ		युय			११३ - १४६-
	. 834 . 30	यूयनाय			- इप्र ४५
यात्रा	\$ 503 . 60	य्थप			\$ \$ 6. 50.
यादःपति	१३२६ ३७५	यूथिका	. 166 36		
यादस्	. ५४ ३	Z. 1.411	९६ ७१	रक्षम्	8 35
	49 20	युप	Ed. 85	रक्षा	१३३ ह३
यारसांपति	१३ ६४		विषय इद		38 8
यान	1000	यूपक	इह्स १९	रक्षा	506
	1 900	युपकटक		रक्षित	
यानमुख		युपखंड	1-2	रक्षिगर्व	
याप्य	114 44	युपाम	३२५ १६७	रक्ष्ण	१८१ ह
याप्ययान	464 68	यूष	800 88	1.0	२७१ ८
in deligion were	303 P	यांक्च	३७१ ३५	<u>ख</u>	१२१ २०
याम	1		485 . 83	रंग	३०१ १०६
	13/9 1	योग		रंगाजीव	580 a.
योंिम		वागष्ट		रचना	
यामिनी	इ१८ १४२ :	योग्य		रजक	१६४ १३७
यामुन	53 8	योजन	800 885		588 80
		योजनपूर्ण	३६९ ३०	रजत	२३४ ९६
यायजूक	१६८ ८	manner	800 68		३०५ ७०
याव		योजनवली	800 88	रर्जीन	
यावक		योच	२१२ १३	(2014	
यावत्		योखू	222		
यावन	284 586 5	गिध		रजनी	२३ ४
	१६२ १२८ ह	ोधसंराव	१९५ हर	_=_ (	838 363
याष्टीक	900	ायतस्य		रजनी	२२० ४१
यास	900 00	ोनि	360 08	रजनीमुख	
युक्त	245	ोबा			
युक्तरसा	, 4	वित्	222		56 56
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	१११ १४० व	विता		रजस् {	१३६ २१
युग {	१२९ ३८ व	तिक	838 5		508 SC
		पत्रा	१८७ २८	•	इ४० २३०
313122	9	तव	२३१ ८५	रजस्वला	१३५ - २०
	२१२ १४ या	वत			
	१९४ ५७ यो	वन	.22 24	-	
	३७१ ३५			जिनी	१६३ १३२
JITTE -		₹.		(जन् ।	808 60
युगपत्रक	३५५ २२			* _	२०५ २०४
	८५ २२ रह	स्	१४ ६७ र		२७१
युगपार्श्वग	२२६ ६३	1	33 94		रेश्ट ४८
2112		=	9440		110 60
TITITE .		a	989 950		38 00
4122	368 60			त s	७१ ५७
s 8	२९ ३८ रक	तक	100	तिपति	100
युग्य ∫१	98 98		88 63		६ २७
		तचंदन {	१६३ १३२ र	ल) :	८३४ ८ ३
युक्ट		444	२३८ १११		३१४ १२६
युध् २	०५ १०३ रक	नपा		-	
				त्नसानु	११ ५२
खपात			१९१ १३९ स		48 . 5
युवती		मार्ले	33 80 1	देन	
		संध्यक	६३ ३६		
56		सरोहह	हर ४१ र	4	CE 30.
00	_		4. 971	(	१९२ ५१

84						
		शुरुदेः	वृष्ठम् स्रोकः	शंब्दः	श्डम् ओ	कः
शंब्दः	वृष्ठम् स्रोकः	41-4				
			२१६ २७	राजीव		86
स्थकट्या	१९३ २५	रसवती	(89 2	dana	£A.	8.5
	1580 6		1 66 88	राज्यांग	828	28
स्थकार	. (536 8	रसा	१०७ १२३	राचि	२३	8
	an 2		२३६ १०१		250	88
रयगुप्ति	568 60		40 8	रांचि		
र्यंडु	८६ २६		£\$ 69)	राशिचर	88	E\$
	1863 66		११७ २६३	गत्रिचर	44	६३
रयांग	} 568 68	रसाल	558 88	राष्ट्रांत	30	8
र्यांगाह्नयनामव	र १२५ २२			राध	२६	58
	996 98		/~		86	२२
रियक्त		रसानक	565 589	100	(E	58
रियम्	{ 999 E		१८६ २३		१२२	98
			१८५ २३	राम	1386	880
रयिन	368 08	-	१८६ २३			
रथ्य	868 88		28		२२०	80
-	(10.2 3	राका	१३ हः	रामा	333	8
रथ्या	{ 663 60			` · _	500	४६
	} 665 6	राक्षसी			१६२	850
77	993 9	१ राक्षा		* 1	(20	20
₹₫	१५३ १	1	860 88		1830	४२
रदन	96.3 0		9.40	१ सांश	1338	283
र्वनच्छव्		२ राजक	960	3		
रंत्र			३३० १८		356	१८३
स्भस				१ राष्ट्रिका	505	68
रमणी		४ राजन्		*	88	58
रमणी	141	र राजना		१ रासभ	२२९	99
रमा	9	9		8		888
रंभा	909 98	३ राजन्यक			1800	880
रयं		७ राजन्यत्			1 888	
		राजबला	668 60	7777	. 20	२६
रह्मक		१६ राजबीजिन् .		-	. २६५	५६
	) \$83	राजराज	१५ "	710	. २३३	90
ख	yo	२२ राजलिंग	309	२१ दिन्द	. 40	35
रवण	२६१	३८ राजवंदय	१६६	२ रिखर्ग	40	38
रवि		३१ राजवत्	90	१३ रिंगण		8.5
र्शना		०८ राजवृक्ष		२३ रिटि	. 9	_
				१० रिषु	१८२	10
रशैना		९१ राजसदन		Same	२ ६	
-13		44	368	) 65	208	66
रिदेम	\ \$ 50 8	३७ राजसूय		97 2000	88	२३
	. (38	७ राजहंस		To Live	२७२	
	32	१ राजातन	66	३५ रींण		100
₹स	\ 84	9	(66	३५ शिति	1 538	
	२३५	१९ राजादन		86	/ 305	
		२६ राजाई		२६ रीतिपुष्प	238	
2		०२ राजि		४ शिती	238	80
रसगर्भ					943	40
रसज्ञा		९१ गाँजका				
रसना		९१ राजिल	68			
रसैना	860 8	०८ राजीलै	68	५ इक्मकारक		

Witter.			. 1.3.11	414	411.			6.5
वास्दः	वृष्ठ	म् ओक	ा शब्दः	CONC				
रक्ष				30.	म् स्रोकः	शब्दः	qg:	शिकः
	. \$36	२२४	3 -1.	(		to be a second		
हाव	. २७२	98	है (सः)	२३३ ३२४			36	10.
राच्	२२	3.8	रोक	446	१६५		568	38
	(99	49	रोग	-	२		१२६	२५
रचक	1 68	96	रोगहारिन्	383	68		299	88
	1538	306	रोचन		-	तक्मणा	१२६	25
	(२२०	83		90	89	लक्ष्मन्	5 36	20
इचि	र् २२	38	रोचनी	1508	106		1888	१२४
1	(568	29	रोचिष्णु	र ११३	348		(0	26
स्चिर	258	99	रोचिस्	१५६	205	लक्ष्मी	. 506	885
इच्य	258	92	रोवन	२२	\$8		(200	4
• वज्	588	99	रोवनी	568	65	लक्ष्मीवत्	566	58
स्वा	188	48		800	65	लक्ष्य	88	3.8
स्त	80	56	रोवसी	\$80	556		र २०१	68
ब्दित	86		रोवस्यी	ś ko	256	नगुड	358	36
₹₩	२७२	36	रोषे	95		लञ्च	20	20
		60	रोधस्	95		लमक	586	88
र्व्र	1. 3	80	रोप	208	69		(38	86
	(&	38	रोमन्	1999		लघु	806	१३३
रुद्राणी	8	38	रोमंय	128			(293	36
स्थिर	1 580	88	रोमहर्षण	88		Transmission of the last of th	\$50.	286
444	1 ३६६	२२	रोगांच	86	36	लंका	346	9
₹	858	. 90	रोष		39	लंकोपिका		
रुशती	: 36		रोहिंगी	80	२६	लडजा	306	235
हब		85	रोहिणी	66	- 64		Ag	२३
रुहा	80	२६	(116.41	२२७	69	लड्डाइति	२५८	२८
	११६	368	مد.	1 33	86	लिंडिजत	२७२	65
<u>स्त्र</u>	\$3	9	राहित	1 66	. 88	लद्वा	350	50
रूपाजीवा	556	36	20	(\$55	80		1 68	9
	[\$2\$	250	रोहितक	68	86		दर	33
रूप्य	२३३	,68	रोहिताश्व	१२	98	लता	९२	99
	(२३४	98	रोहिन्	98.	88		९६	७२
रूप्याध्यक्ष	262	9	रोश्चिं	858	90		806	१३३
रूषित	202		1	} 86.		17	883	800
रेखाँ		.68	रोंद्र	88	50	लतार्क	884	388
	. 60	8	रौमक	220	85	लपन	863	69
रेचैनी	808	806	रीरव					
	र ११३	388		63	8	लपित }	३७५	300
रेचित	999	88	रोहिनेय	{ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \	२५		404	300
रेणु	508	98		1 50		लब्ध	204	808
रेणुक	२१३		रीहिष	550		लब्धवर्ण	388	8
रेणुका	१०६			१२१	80	लब्धानुज्ञ	339	80
रेतस्		१२०				लभ्य	१८६	58
रेषे	१४६	६२	ल			लंबन		
V4	२६५	68				लंबोदर	१५६.	808
300	२६५	Qy .	त्वुच	03	80		9	85
А	388		लक्तको	\$5			83	6
रेवतीरमण				368		ललना	133	3
रेसर	Ę		璃	86		ललंतिकाः	१५६	808
रेवा	£ 5	\$515	स्त	508	88 18	ललाट	868	. 95

					_		वृष्ठम् हे	ोद:
् शब्दः -	वृष्ठम्	श्लोकः	चान्दः ,	पृष्ठम् श्लोव		्शब्दः :	502 0	
ललाटिका	१५६	203	लिखित	१८३ १		· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	588	56
ਫ਼ਗ਼ਸ	399	373	लिंगवृत्ति	506 d		ix	69	35
ललामक	388	१३५	लिपि	393 .3		विषामुद्रा	33	50
ललित	88		लिपिकर	१८३ ३	. 1	व्य	588	२५
	(२८२		लिपिकारै	१८३ १	५ ल	ामन्	300	66
लव	र २६६	६२	लिपिकरैं	१८३ ३	५ ल	ोमद्या	330	138
लवंग	989	१२५	लिंपी	१८३ १	4	ਜੇਲ }	२६९	36
	(३२		लिप्त	२७२ ९	0	•	• •	508
लवण	{ २२०	88	ਲਿਸ਼	२७६ ११		ोलुप	२५७	२२
	(३६६		लिप्तक	208	३६ ल	ोतुभ	२५७	35.
लवणोद	48		लिप्सा		रु ह	ोष्ट	२१२	35
लवन	२८२	28	लिबि			शेष्टभेदन	२१२	83
लवित्र	રંશ્ર	२३	लिबिकर			होष्ट्र	२१२	१२
लश्न	११३	288	लिबिकर्र		१५		(१६२	१२६
พลู้ๆ	993	388				ira	) २३५	98
. ~	508	64	ਲੀਫ			र्गह	) २३५	66
लस्तक					३२		(३६६	२३
लक्षा	१६१ { ३६०	१२५	लीला			शेहकारक	580	. 9
		२०			1	तेहपृष्ठ	१२३	१६
लाक्षाप्रसादन	८९	88	लुडित	365		ोहल <u>.</u>	२६०	30
लांगल	२१२	१३	लुब्ध			होहाभिसार	२०३	68
लांगलदंड	२१२	38	लुब्धक	583	23	नेविच	) ३३	२५
लांगलपद्धति	२१२	38	लुर्लीप	336	8 ,	जीहित	(389	£8.
लांगलिकी	१०६	११८	लुनाय	238	8	लोहित	१२१	80
लांगलिंच्	११८	१६८	लूता	१२२	23	लोहितक	२३३	85
	1808	212	लून		103	लोहितचंदन	१६१	१२४
लांगली	११८	१६८	लूम	१९२		लोहितांग	२०	२५
	`	•	लेख	3	6	लैंडि	. २३५	99
लांगुले	१९२	90	_	१८३	94			
लांगूल	१९२	५०	लेखक	90	86	7		
लाजा	२२२	89	लेखर्षभ	60	8	व		
लांछन	१८	50	लेखा					
लाबुं	११५	१५६	1_	२२४	५६	व	. ३५१	
लांबू	११५	१५६	लेपका	580	8		188	१६०
लाभ	230	८०	लेश	२६६	६२	वंश	. } १६९	
लामज्जक	280	१६५	लेष्टु	२१२	१२		(33	
	(80	26			५६	वंशकै	१६:	
लालसा	1 380	ે રરે		(84	દ્	वंशरोचना	२३	8 808
लाला		६७	लाका	269	२	1 -		
लालाटिक	•		लोकजित्	. 8	93	वक्तब्य	32	३ १५९
लाव					26	वकतृ	२६	० ३५
लासैक	१२८		लोकमातृ		41	वक्च		40
लासिका	,	6			44	वका		
लास्फोर्टैनी	83	6						
लास्य	•		लोकेश		र्६	वक्षस्		
लिकुच	85	१०		-	63	वंक्षण		
लिक्षा	93	80		•	333	वंग		
	३६०	30	लोचमस्तक	308	33	वचन	٠ ۶	8 3

बाब्द ः	वृष्ठ	म् झोकः	) शब्दः	पृष्ठम्	(श्लोकः	्रीब्दः [ः]	- इष्टम्	श्रोकः
वचनेस्यित	२५८	58	वध	२०७	११५	वयस्थां	63	८९
वचस्	38	१	वध्य	२६२	86		(93	98
वचा	१०२	१०२	वंध्य	63	. 9	वयस्था	{ १११	530
	(20	५०	वंध्या	229	६९		(११२	188
वज्ञ	1 203		वभी	२४६	33	वयस्य	1888	४२
	(328	રેટ્ક				1989	१८३	१२
वज्जनिर्वोष	१७			(308	333	वयस्या	१३४	१२
वर्ज्जैनिष्पेष	१७		वधू	) १३ १) १३३	2		(१६१	१२४
वज्जपुष्प	99	•		(350	१०१	वर	२७९	6
विज्ञन्	•	,					(३२६	१७२
वंचकी	१०	86	वन	(५५	3		1 १२६	. २५
	१२०	9	, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,	(358	१२६	वरदा	रिरेह	રેંબ
वंचक	२६३	89	वनतिक्तिका		66	वर्देंटी	१२६	
वंचित	२६२	४१	1 -	66	,			20
वेचुक	१२०	Q	वनिषय	१२४	86	वरण	33	88
	(68	20	वनमक्षिका	१२६	२७	वरण	93	3
वंजुल	6	30	वनमालिन्	Ģ	२१		1 89	२५
	65	દ્દેષ્ઠ	वनमुद्र	१०२	99	वरंड	388	१८
वह	69	32	1134	२१३	१७	वरत्रा	860	૪ર
वटक	3,53		वनश्ंगाट	१०२	99		२४६	38
वटी	286	1	वनसमूह	60	8	वरइ	<i>५५४</i>	9
		, !	वनस्पति	60	દ	वरवर्णिनी	∫२३२	8
वडवा	363	88			8	101111111111111111111111111111111111111	१ २२०	. ४१
वडवानल	१२	५१	वनायु	१२०		वरांग	२९३	२६
वड्	२६६	हर	वनायुज	363	४५	वरांगक	220	१३४
विणिक्	२२९	96	वनिता	१३३	२			
विणक्षय	566	43	यानता	308	93	वराटक	्रह ्	२७ २७
वणिज्या	२२१	98	वनीपर्के	२६४	86	4(154)	(३७२	36
वंडक	२३३	८९	वनीयक	258	४९		•	
वर्ते	388	283	वनोकस्	338	3	वरारोहा	१३१	
	(200	96	वंशा	99	65	वराशि	१५९	११६
वत्स	२२५	६२	वंदारु	२५८	26	वराँसि	१५९	११६
	339	२२५	वन्या	60	8	वराह	336	२
-			वस्था		•	वरिवसित	२७५	305
यत्सक	60	हह	वपा	90	२	वरिवस्या	१७४	34
वत्सतर	२२५	६२	111	) १४८	ÉS	वरिवस्यित	२७५	१०२
वत्सनाभ	५२	88	वपुस्	388	90	वरिष्ट	२३४	99
	१ २९	33		(93	3	वरिष्ठ		१११
वत्सर	) २७	50	वप्र	२११	88	वरी	२७६	300
	२५५	१४		(239	१०५		405	238
वत्सल		25	वर्मे	१४५	99	वरीयस्	388	
वस्सादनी	99		1-1				(83	ER
वर	२६०	39	वमधु	१४५	99	वरुण	१६	2
व्हन	१८३	68	(	156	30		60	३९
वद्नय	२५३	٤	वामि	186	99	वरुणात्मजा	२४८	38
(	२५३	ξ	चिमी	286		वरूथ	368	49
वदान्य	३२३		वयस्	380		वरूथिनी		96
	-	- 1	वयस्याँ	388	ייי בע	- wildal	१९८	919
वहावह	२६०	4.4	17/7	1.1	941	वरेण्य	२६५	

90	4.24.3		
		पृष्ठम् श्लोकः शब्दः	वृष्टम् श्लोकः
20174	पृष्ठम् श्लोकः वान्दः	तेश्रम् सामा	
बाब्दः			1 96 60
	२५५ २३ वर्षीयस	१४१ ४३ वसुका	) 1-
वर्कर	400 111	1 4841	1 550 85
	२३० ४१ वर्षीपल	TT 37	. ६ २१
वर्ग	2 050 040	160	80 }
वर्चस्	३४० २३० वर्धम्	्रिश्४ १२३ वसुधा	
वर्चस्क	286 26	. ३३ १३ वसुंधरा	६७ ३
4 4(4)	(१६५ १ वलका		\$ 03
	१९० ४२ वलज		1 96 60
वर्ष	111	२९४ ३१ वसूक	7 1-
	173	. ७६ १५	} 550 85
	1 /4		566 558
वर्णका	३७२ ३८ वलमी		३६२ ११
-	२७६ ११० वलय	१५७ १०७ वस्तु	
वर्णित		२७२ ९० वस्त्ये	03 4
वार्जन्	7 . 4.41.44		३५१ ३१५
11.12	११२८ ३५ वलीक		
वर्तक	1 00	११९ ३ वस्त्रयोनि	1/2 //
	वलायुक्त गा	८२ १२ वस्त्रवेदमन्	१६० १२०
	) A resp		२२९ ७९
वर्तन	. (544 4)	८२ १२ वस्न	
वर्तनि	98 (4)	१९२ ४८ वस्नसा	
	७२ १५ वल्गित		२२६ ६३
वर्तनी	वर्ग		् १२ ५६
वर्ति	· 588 155 ===============================	७० १४ विद्व	१६ २
**		V9 3	
वर्तिका	्र विश्वेश	चित्रात्रात्र	२३० १०६
वर्तिष्णु		1441	96 60
	२६८ ६९ वह्नम	( )	
वर्तुल		८२ १३	(इप्रद इप्रद
<u>-</u> 2	0.00	८२ १३ वा	368 B
वर्त्मन्	े ३१३ १२१ वह्निरी		(इंदेरे १६
=01		68 8	
वर्सनि	200 200	१४७ ६३ वाक्पति	१६० ३५
र्चर्ध	1467		३४ २
वर्धक	000 40	१४७ ६३ वाक्य	
	200 6 28	२७९ ८ वागीच	
वर्धकि	रु		१०१ ९६
	्र २५९ २८ वशकिया		35 000
वर्धन	{ 208 0	१८८ ३६ वागुरा	,,,,,,,
	a all more	वर्ष ६९ वागुरिक	२४२ १४
वर्धमान	९१ ५१ वशा	1320 414	SCS 40 '
वर्धमानक	२१७ ३२ महिल्ल	क्रिंद ५६ वारिंग्सच	- 0
	् विश्वाना		
वर्धिष्णु ••ः · ·		, ,,,,,	
वर्बरीं	१११ १३९ विवार		מע פייב
-2-	225 50	२५८ २५ वाचंयम .	
वर्मन्			38 A
वर्मित	१९६ ६५ वषर्	****** 612	70
वर्य	256 001	१७२ २७ वाचस्पति	3.5
	अश्च अवस्कृत		
वर्या	वसात	200	२६० २५
वर्वणा	१२६ २६ वसन	जिल्ला है देश वाचाल	0.0
वर्वरी	170	20 20 TTTT	
44(1	1400		तपद्धः ४० र
	(१७ ११ वसा		
वर्ष	٠٠٠٠ ﴿ وَ حَ الْمَ		
1	३३९ २२३ वसिर्	रे रे पाजपेय	
		- Common	E 104) 1
वर्षवर	962 9		(४२८ हैंई
वर्षा	50 39	1 86 68	\$60 AA
वर्षाभू		) २३३ ९० वाजिन	
4412		1 111	\$ 55 5.00
वर्षाभ्यी	الاج مع	(३४० २२७.	

সাহ্:	ā8:	म् श्लोकः	शन्दः	इष्टम्	स्थिकः	्वाब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वाजिशाला	. 92					-	333	300
वांछा	89	210	वामन	१६	3	वर्षिक	114	95
वाटी	303	85 50		1 285	88		865	40
वाट्यालका		,	-		88	वालिध	68	86
					3	410344 11111111	१५६	२०३
वाडव	् १२ १६६				2	41.0 114.41		40
	(368				४६	41100616		328
व डगनल	१२	49	वायवंड		26		303	93
वाडब्य	. २८६	88	वायस		20	वाल्क	396	333
वाणि	२४५	1 26	वायसाराति		99	वावद्क	२६०	39
वाणिज	२२९	96	1		१५१	वावृत्त्तं	२७२	92
वाणिज्य	1508	२	वायसोली	११२	388		805	803
-0-0	ी २२९	. 08	वायु	. १३	ÉA		80	२५
वाणिनी	, , ,	333	वायुसख	१२	96		308	96
वाणी	,	3	वार	99	₹	वासक	१०३	300
वात	,,	६६	वार्रे	99	3	वासगृह	98	808
बातक	११३	186	वार	1856	38	वासंती	98	૭૨
वातकिन्	१४६	49		रे इंदइ	१६१	वासयोग	१६४	338
वातपाथ	८६	२९	वारण	966	\$8	वासर	रेड	,45
वातम्या	१२०	9	वारणबुषा	१०५	883	वासव	80	યુલ્
•			वारणबुसा	१०५	383	वासस्	999	286
वातरोगिन्	१४६ १४६	66	वारबाण	366	१६	वासिका	१०२	\$05
वातायन	१२०	6	वारमुख्या	336	88		1888	838
वातायु		६६	वारस्त्री	434	56	वासित	1 २२१	४६
वातुलैं	२३ ३३२	999	वाराही	558	368	वासिता	308	७५
	332	366	वारि	44	ş	वासुकि	48	S
वातूलवात्या	332	399	वारिक	50	9	वासुदेव	4	50
वात्सक	226	go.	वारिपणीं	६३	36	वासू	ጸጸ	. 88
वादित्र	22	9	वारिप्रवाह	96	4	वास्तु	99	56
	४२	q	वारिवाइ	30	Ę	वास्तुर्क	११५	१५४
वाच	૮રૂ	१५	वारी	860	83	वातोष्पति	50	48
414			वारुणी	56.6	68	वास्त्र	१९३	28
वानप्रस्थ	१ १६६	२८	वार्त	1886	99		1860	66
,	(999		वात	1308	99	वाह	१ २३२	8
वानर	336	3		(38	9	वाहद्विषत्	468	46
वानस्पत्य	60	Ę	वार्ता	209	2	वाहन	48	9
वानीयु	१२०	6		(308	96		268	36
वानीर	८६		वार्ताके	906	338	वाहित्य		96
वानेय	309	१३१	वार्ताकी '''	909	358		(296	-63
वार्षेदंड	२४५	26	वार्तावह	२४२	1	वाहिनी	300	448
वापि	83	26	वार्धक	880	80	117	इंश्व	82
	. ६१	26	वार्धक्य	880	. 1	वाहिनीपति	299	33
वापी	206	356	वार्धुषि	२१०	- 1	वि	226	63
वाप्य	288	288	वार्धिक का	280		विश्वति	232	3.9
वाम	417	38	वार्मण	२८६			16	
चामदेव					4 1	विकंकत		

बाद: पृष्ठम् छोक: वाद: पृष्	७२		शबद्गियाय			
विकास २० विचासित २० १९ विवास २० १९ विकास २०	•			व्याप शोकः।	शब्दः	पृष्ठम् श्लोकः
विकच	जाहरः	पृष्ठम् श्लोकः	शब्दः	तेश्वर शामा		
विकाप	. 41-4.				ਰਿਵਰ	२७८ ५
विकारित १२ १६ विकारित १२ १६ विकारित १२ १६ विकारित १२० १० विकारित १२० १० १० विकारित १२० १०		63 9			1 -	
विकालां			विचिकिस्सा			
विकाणी १०० १० विकाण ३६६ ८ १ विवासी १०० १० विकाण १६६ विकाण १०० १० विकाण १६६ विकाण १६६ विवासी १०० १० विकाण १६६ विवासी १०० १० विकाण १८० १८० विका			विच्छंदक			,
विकस्ता १०० १० विकलाय १६८ २६ विवासियां १०० १९० विकसा ८०० १० विकसा ८०० १० विकसा ८०० १० विकसा ८०० १० विकसा २०० १० विकसाय २०० १० विकसाय २०० १० विकसाय १०० विवसाय १०		101	विच्छिर्दक			
विकसा १०० १० विकसा १०० १० १० विवसा १०० १० १० १० १० १० १० १० १० १० १० १० १०				1.		
विकास दिव विजय २०६ ११० विवित २०१ १०० विजास २०१ १०	विकर्षा	,				
विकास	विकसा	•		14,	-	
विकार	विकसित	01	-	२०६ ११		1 4 10
विकास	विकस्वर		100-	२२१ ४	६ विदित	
विकाशित स्पर्व विकास स्पर्व स्पर्व विकास स्पर्व स्पर्व विकास स्पर्व स्पर्व विकास स्पर्व स्पर्व विकास स्पर्व स्पर्व विकास स्पर्व स्पर्व विकास स्पर्व स्पर स्पर्व स्पर स्पर स्पर स्पर स्पर स्पर स्पर स	विकार				&	
विकासिय १२८ हैं विकास १२८	विकाशिन्				६ विदिश	१६ ५
विकार			1-			. १८९ ३७
विकारण		१२८ ३	4 1		6 3	
विकीरण		96 6			PER STORY	[566 30
विक्रवीण १९४ विज्ञानिक ११४ ६८ विज्ञानिक ११४ ११८ विज्ञानिक ११४ ११६ विज्ञानिक ११४	• • •	98 9			••	69 30
विक्रत	विकर्ताण	470			1990	
विक्रात		184 3	१ विट		11795	
विक्रात	विकृत		6		198411	U 99
विक्रम	विकृति			. ,	6 19019	
विक्रय	_	1204 30	२ विटेका		114 9	
विक्रय	विकम		1004	,		
विक्रयिक २२९ ७९ विक्रांत १९८ ७७ विक्रिया २८१ १५ विक्रया २८१ १५ विक्रया २८१ १५ विक्रया २३० ८२ विक्रय २३० ८२ विक्रय २३० ८२ विक्रय २३० ८२ विक्रय २६२ ४४ विक्रय १०३ १०६ विक्रय १६२ ४४ विक्रय १०३ १०६ विक्रय १६२ ४४ विक्रय १०३ १०६ विक्रय १४२ ४६ विक्रय १८१ ६६ विक्रय १८१ विक्रय १	विकय	. २३० (	इ व		TAR 2	
विक्रांत १९८ ७७ विह्मा १९८ १० विह्मा १९८ १० विह्मा १९८ १० विह्मा १८८ १० विह्मा १८८ १० विह्मा १८८ १८ १८ विह्मा १८८ १८८ विह्मा १८८ १८ विह्मा १		. 443			( ) THE	
विक्रिया २८१ १५ विद्यांवर २१४ २३ विक्रिय २२० ४२ विद्यां २२० ४६ विद्यां २२० ६ विद्यां २२० ६ विद्यां २२० ४६ विद्यां २२० ४० विद्यां २२० ४६ विद्यां २२० ४६ विद्यां २२० ४६ विद्यां २२० ४६ विद्यां २३० १० विद्यां २२० १२ विद्यां २२० १२ विद्यां २२० १२ विद्यां २२० १२ विद्यां २६६ ६ विद्यां २२० १२ विद्यां २२० १६ विद्य		, , ,	1 - 11 - 11	•	1 TO	
विक्रंग	विकिया	. २८२	१५ विद्खदिर		- TTT	
विक्रंय २३० ८२ विद्धा १०३ १०६ विद्धा १८० ३७ विद्धा १८० ३७ विद्धा १८० ३७ विद्धा १८० ४६ विद्धा १८० ४६ विद्धा १८० ४६ विद्धा १८० ४६ विद्धा १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८० १८०	•	. २२९	७९ विद्चर		un -	)) ' ' ' ' ' '
विक्कव		२३०	८२ विड			, , ,
विक्षाव		२६२	४४ विडंग		1000	४७ २५
विख्य । १४२ ४६ वित्तं । ३५१ ९ विधा । ३०१ १०१ विधा । ३०१ १०१ वितं । ३५१ १६ वितं । ३६ ४६ वितं । ३६ ४६ वितं । ३६ ४६ विता । १३६ १६ विता । १३६ ६ विता । १३६ १६ विता । १३६ १०१ विता । १३६		२८५	३७ विडाल		10-	833 88
विख्र		885		२४४		
विखुँ १४२ ४६ वितय ३० २१ विधाँ २७० १० विताती १३६ २१ विताय १७३ २९ विधान १३६ २१ विताय १७३ २९ विधान १३६ २१ विताय १६६ विताम १३६ २१ विताम १६६ ६ विताम १३८ २८ विताम १३८ १८ विताम १३६ ६ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३६ ६ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३६ ६ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३६ ६ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १३८ १८ विताम १८८ विताम		_	in the second	३५९	९ विधा	
विगत		- nun	11440	36	28	, ,
विगतार्तवा			1444		३९ विधा	0.0
विम			1906		ANTENTE STATE	
विमह			Iddia			
विमह	विष्र		[27]			
विभव्द		1888	- C-	१५२	88 1414	1906 68
विमेंह	विषद	) 500	30%	(380	850 000	00
विमंह		(565		····· } हेरेर		
विष्यस १७२ २८ विष्य १७२ १८ विष्य १४० वित्य १४० वित्य १४० वित्य १६६ ६ विष्य २८४ ३० विच्य २८४ ३० विच्य २८४ ३० विच्य १४४ ५३ विच्य १४४ ५३ विच्य १४४ ५३ विच्य १४४ ५३ विच्य १४४ ६३ विच्य १४४ ६४ विच्य १४४ विच्य १४४ ६४ विच्य १४४ ६४ विच्य १४४ विच्य १४४ विच्य १४४ ६४ विच्य १४४ विच्य .	ਰਿਧੌਂਡ	260	,,,		386	
विम्न २८१ १९ विम्नुन १९६ विभ्रुत २७५ १०७ विम्नुन २७५ १०७ विम्नुन २०६ १९६ विभ्रुत २०६ विभ्रुत २०६ विभ्रुत २८२ २० विम्नुन २८४ ३० विम्नुन २४४ ९३ विम्नुन २७८ ४			I a a m ·····		1199	
विन्नराज ९ ४० वितुत्रक २११ ३७ विधुत २० २६ विच्रत्रक १६६ ६ विच्रत्रक २८४ ३० विच्रत्रक २८४ ३० विच्रत्रक २८४ ३० विच्रत्रक १४४ ९३ विच्रत्रक १००० ४ विध्रत्रक २७८ ४		• •		(200		1 4
विचक्षण १६६ ६ (२३६ १०२ विधुत् २८२ २० विख्यन २८४ ३० विच्चिका २४४ २३ विच	_			्र ११		
विचयन २८४ ३० (२३६ ९०) विधुर २७८ ४ विचयन २७८ ४ विचयन २७८ ४ विचयन २७८ ४		•	113.			
विचयन २८४ ३० (२३३ ९०) विधुवन २७८ ४		• • • •		• • • •	विधुर	
विचायका १४४ ५३ विस १ ५५०) लिएनव		•			३ ९० विधवन	
विचारणा ३० २। . (२७४ ५८)।वश्वार		388	५३ वित्त	} २५	, , , , , , ,	206
	विचारणा	30	2	. (२७	8 331148.14	

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	वृष्ठम्	श्लोक:	शृब्दः	वृष्ठम्	स्रोकः
0.5								
विधेय		58	विमलाप	. ३८	१६	विलंबित	83	8
विनयप्राहिन्		58	विप्रश्चिका	१३५	20	विलंभ	२८३	26
विना	· \$86	3	विभुष्	. ५५	દ્	विलाप	36	१६
	(8	18	विश्वव	२८०	१४	विलास	४८	38
विनायक	1 -		विष्ठुर्वे	१७५	38	विलीन	२७४	200
	(२८८	દ્	विबुध	. ફ	9	विवेशन	1388	१३३
विनाश		च् च	विभव	. २३३	90	विलेपन	र २८३	२७
विनाशोन्मुख	২৩২	93	विभाकर		२८	विलेपी	२२२	40
विनीत	1 360	88	विभावरी	२३	8	विवध	306	१६
	(२५८	२५		(१२	66	विवधिकौ	२४२	50
विनीतिक		96	विभावसु		30	विवर	40	3
विंदु		30	विभीतक	(339	२२५ ५८		२४२	१६
विंध्य	. ७८	3	विभूति		36	ांत्रेत्रज्ञ .	२६२	88
e-	१ २७४	99	विभूषण			1 _	) २१	२९
विन्न	्रिं २७५	808	-	१५६	303	विवस्वत्	1300	99
विन्यस्त	. २२७	88	विभ्रम	र ३१८	585	विवाद	३६	9
विपक्ष			विश्राज	१५६	303	विवाह	१७९	५६
विषंची			विमनस्	568	, 6		1866	२२
विपण	-		विमर्ये	230	60	विविक्त	1300	દેરે
144-1			विमर्दन	260	93	विविध	203	6.3
विपणि	् ७२	4	विमला	११२	183	विवेक	१७५	36
	१२९९	7.	विमानृज	139	२६५ २५	विब्वाक	. ૪૮	33
विपैणी	, <i>9</i> 2		विमान		93	विश्	१६६	5,
विपत्ति	. २००		वियत्		5	विश	338	२१३
विषय	. 93		वियहंगा		42	विशंकट	288	80
विषद्	. 200	८२	वियम		२५ १८	विशद	३२	१२
विपर्यये	. २८४	33	वियात		२५	विश्वर	२०७ २०७	११५
विपर्यय	. ૨૮૪	22	वियाम				(99	८३
विपर्यास	968	331	_	200	१८ ४५	विश्चल्या	1 880	१३६
विपश्चित्		C	विरजस्तमस् विरति	•			(328	999
विपार्		22		२८६	. 38	विशसन	209	558
विपादिका		63	विरल	२६७	हह	विशाख	, 8	85
विपाशा			विराज	१८०	8	विशाखा	99	२२
विषिन		0	विराव	y a	२३	विशाय	258	३२
विपुल			विरिचै	q	१७	विशारण	200	992
		1	विरिंचि	٩	१७	विशारइ	306	१५
विष्र	} १६६ } १६६		विरिण	500	५६	विशाल	२६६	80
			विरूपाक्ष	, 6	38	विशालता		388
विप्रकार	२८०	84 6	वेरोचन	{ २१ { ३११	50		868	३३
विप्रकृत	२६२			(411	• ;	विशालसम्	८५	१५६
विप्रकृष्टक	२६८		रोर्षे	२८०	26	विशाला	११५	-
विप्रतीसार	80		रोध	80	२५	विशिख	२०१	ર
विषयोग	२८३		रोधन	२८२	२१		२०१	ે પ
विप्रलब्धं	२६२	- 1	रोधोक्ति	36	. १६	विशिखा	93	
	90	३६ वि	लक्ष	296		विशेषक	१६१	१२३
विप्रलंभ }	263	इंट वि	लक्षण	206	2/1	वेश्रंभैं	१८६	२३
57						. 4.1	106	-

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	चा ब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	वृष्ठम् ह	श्रेकः
विश्राणन	१७३	२९	विष्णु	Ģ	१८	विवासम्	३५	२
विश्राव	२८३	26	विष्णुकांता	१०३	२०४	विहायस्	१२७	३२
विश्वत	२५४	9	विष्णुपद	१५	ેર	विहायस	१५	२
1484		^	विष्णुपदी	દ્દેર	33	विहार	२८१	१६
_	3	30	•	9	33	विह्वल	२६२	88
विश्व	286	36	विष्णुरथ	_	४५	वीकाश	338	२१४
	(२६७	ह५	विष्य	२६३	•	वीचि	99	ેં
विश्वकद्य	२४३	२२	विष्वक्	३५२	१३	वीणा	૪ર	ş
विश्वकर्मन्	398	206	विष्वक्सेन	Q	38			3
विश्वकेतु	9	26	विष्वक्सेनप्रिया	११४	१५१	वीणादंड	85	
विश्वद्यर्च	२६०	3,8	विष्वक्सेना	९२	५६	वीणावाद	588	१३
	२१९	36	विष्वद्यङ्	- २६०	38	वीत	१९०	83
विश्वभेषज		१२	विसंवाद	40	38	वीतंस	२४४	२६
विश्वंभर	Ę		विसर	१२९	38	वीति	१२०	83
विश्वंभरा	ह७	2	विसर्जन	१७३	28	वीतिहोत्र	१२	५६
विश्वरूप	હ	२३			-		(60	S
विश्ववस	3	१०	विसर्पण	१८२	२३	वीथी	३०६	69
विश्वसृज्	9	१७	विसार	46	१७	वीभ्र	२६५	40
विश्वस्ता	१३३	. 99	विसारिन्	२५९	ं इ१		६१	29
विश्वा	१०२	99	विसृत	२७१	૮૬	वीनाह	(४५	२७
विश्वास	१८६	23	विस्टवर	२५९	33	वीर	83	26
विष्	388	ફ્ડ	विसृमर	२५१	३२	914	(१९८	99
144	_	-	विस्तर	२८२	२२	0		
विष	र ५२	3				वीरण	550	१६४
144	रे इंड्रंट	३२२	विस्तार	् ८३	રક	वीरतर	११७	<i>इह</i> ४
विषधर	42	9	144014	) २८२	२२	वीरतरु	60	30
विषमच्छद	64	२३	Same	२७१	<8	वीरपत्नी	१३५	१६
144-1-04	,	. 14	विस्तृत			्रे जीवनीया	२०५	803
	(33	9	विस्फार	२०६	300	चीरताच	204	२०३
विषय	) ६९	6	विस्फोट	388	43	नीरभागां	१३५	95
1444	980	११		१४४	4	-france	१३५	१६
	(३२१	१५२	विस्मय	४५	86		-	ช่อ
विषयस्पृहा	४६	૨૪	विस्मयान्वित	२५८	9	वीरवृक्ष		
विषाये	•	3.		२७१	68			१००
	\$3		1-	३२	3:	वीरस्र		१६
विषवैद्य	43	३१		,,	•	े वीरहन्		५३
विषा	१०२	88	1.	् १८६	2		300	५६
विषावत	२०१	66		) ३१७	330	र वीरुध्	. ८१	9
विषाण	300	५५					(88	२९
विषाणी	१०६	838	विस्नसा	१४१	8.	१ वीर्घ	्र १४६	६२
विषुव	२६		विस्नार्वे	२२२	8		(353	868
विषुवत्	२६	१४	_	१२७		२ वीवध	306	९६
विध्किर	१२८	\$ 3		१२७				9
विष्कंभ	७६			१२७	-		्र १६२	१२८
विष्टप	•	३,७					. { 482	१२९
Agr	हु८		विइंगमाँ	२४५	_			303
विष्टर	356		विइंगिका	२४५				4
विष्टरश्रवस्	4	36	विइसित	86		५ वृक्ष		
विष्टि	48	3	विहस्त	२६२		३ वृक्षभेदिन्		
विष्ठा	386	80	विहापित	१७३	2	९ वृक्षरुहा	. 99	८२

ज्ञा ∘दः	पृष्ठम् ः	श्लोकः	ज्ञब्दः	पृष्ठम् :	श्लोकः	बाब्दः	पृष्ठम् :	श्लोकः
वृक्षवादिका	60	2		२०	२७	वेला	३३२	१३७
-0712-P	99	८२		26	58	वेह्र	803	२०६
	२४७	38	वृष {	२०३	१०३	वेल्लज	२१८	३५
वृक्षाम्ल	२१८	30		२२५	66	वेल्लिं	65	3
ਕਰਿਕ	२४ २६८	२३ ७१		336	२२०	वेह्नित	2इंड	93
वृजिन	399	206	वृषण	१५०	૭૬		र इंखेर	୯૭
वृत	२७२	९२	वृषदंशक	१२०	દ્	वेश	७२	२
		3	वृषध्वज	6	38	वेश	१५६	99
वृति	\$0 298	6	वृषन्	१०	84	वेशंत	६१	२८
	(२६८	६९	वृषभ	२२५	66	वेशवार	२१८	३५
वृत्त	२७२	९२	वृषल	२३८	3	वेड्मन्	93	8
	(३०५	96	वृषस्यंती	१३३	४५	वेड्मभू	99	१९
वृत्तांत	{ ३०१	9	वृषा	800	65	14-11	१३५	36
		६३	वृषाकपायी	३२२	१५५	वेड्याजनसमाश्रय	95.5	ર
	२०९	9	वृषाकपि	379	१२९	44	१५६	66
वृति	२०९ ३०३	२ ७२	वृषी	200	४६	वयवार	288	३५
	•		वृष्टि	१७	99	वेष्टित	२७२	90
वृत्र	३२४	१६३	वृद्धिणं	२२	22	वेष्यां	१३५	36
वृत्रहन्	१०	યુલ	वृद्धिण	२२९	७६	1414	२१८	३५
वृथा	386	२४६	वेग	265	20	16.7	२२७	६९
£41	३५०	8	वेगिन्	१९८	93	9_	\$ \$40	५ १५
	1300	१२२	वेणि	१५५	30			
वृद्ध	1885	४२	वेणी	९५	६९	A district	१६४	१३६
	(308	800	वेणु	११६	१६१	4 41141 41 41	१६४ ८८	३३६
वृद्धस्व	180	So	-	१८९	88		9	३७ १८
वृद्धशास्त्र	830	१३७		૨૪૧	२३	3		-
वृद्धनाभि	३४६	ह्र		286	30	1814	200	3 ¢
वृद्धश्रवस्	9	88	-	૮૬	३९	4000		86
वृद्धसंघ	१४०	80	2	६९	ę	4 444		65
वृद्धा	338	१२	-	३६५	- २१	, नजाजाराजा		ह्र
वृद्धि	1 280	१९	2	६३	8,8	4 20 21 (1 411	508	
			>-	38	3			,,
वृद्धिजीविका	२०९	8	वेदना	206	8	वैज्ञानिक	् २५३ (८४	
वृद्धिमत्		29	वेदि	१७०	१	वैणव	1 200	१८ ४६
वृद्धोक्ष		६१	वेदिका	७६	3.8		, ,	•
वृद्धधाजीव	२१०	9	~ 5	१७०	80	विणिक	288	१३
वृंत	૮રૂ	१५	1_	२७९		वैणुकी	969	२३
वृंद	१२९	So	वेध	280	37	वैतंसिक		88
वृंदभेद	१३०	83	वंधनिका	280	830	वतिनिक	२४२	38
	3	9	वेधमुख्यक ·····		24	वैतरणी	२४२	86
वृहारका	२९०	१६	वेधस्	\$ \$ \$ \$ \$ \$	२२ ७		43	2
वृंविष्ठ	२७६	११२					508	99
(,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,		28	वेधित	रुकर	9.9	3333T	र् २३९	2
वृश्चिक	१२२ १२२	58	वेषधु	90	36		रे २२९	96
6.24	266		वेमन्	२४५	२८	वैरेही	308	98

							_	
য়•द:	वृष्ठम् स्र	कः ।	ज्ञान्दः	वृष्ठम् ह	ग्रेकः ।	ञ ब्दः	वृष्ठम् स	कः
સાંબ્લ-								
वैद्य	१४५	99 5	यसनार्त	२६२	- 7	योमन्	१५	3
वैद्यमातृ	•		यस्त	२६८	92	व्योमयान	88	48
वैधात्र	११		याकुल	२६२	४२	व्योष		368
वैधेय	363	•	व्यकोशं	63	9	त्रज	\$ 556	38
वैनतेय	9	-	व्याकोष	65	9	44	र २९४	30
वैनीतऋ	868	96		1888	8	त्रज्या	1 308	३६
वैमात्रेय	239	२५	व्यात्र	र ३६६	66		1 203	९५ ९४
वैमेर्ये	230		ब्याघ्रनख	306	१२९	त्रण	188	१८८
	१९३		ब्याघ्रपाइ	66	30	त्रणकार्य	330	36
वैयात्र वैर	80	12	ब्याप्रपुच्छ	99	40	त्रत	१७५	90
वर्	३५५	99	च्याघ्राट	१२३	१५	त्रतति	{ ८१ ३०२	ĒĘ
वैरानिर्यातन	208	-	च्यात्री	202	93	-6-		9
	२०६	१२०		188	30	त्रतिन्	. २४६	33
वैरग्रुद्धि	१८२	80	व्याज	1 88	33	双皱	, ,	33
वैरिन्	२४२	19	व्याडं	५२	9	त्रात	१२९	68
वैवधिक		६२	व्याड	299	४२	त्रात्य	. <i>૧૭</i> ૨ . ૪૬	23
वैवस्वत	45		च्याडायुध	206	२२९	त्रीडा		44
वैशाख	२६	१६ ७४	व्याध	२४३	२१		(88	38
	{ २२८			308)	१२६	त्रीहि	. { २१३	१५
वैक्य	२०८	3	व्याधि	रिष्ठ	43		(२१४	२१
वैश्रवण	१५	92	व्याधिघात	. 64	ર્ષ્ટ	त्रीहिभेद	558	२०
वैश्वानर	१२	५६	व्यापित		48	त्रेहेय	. २१०	٤
वैसारिण	46	२७		013	દ્વ			
वैषर्	368	6	1	•	ે	1 2	π	
व्यक्त	305		=	200	१२8		0.0	r. i
व्यक्ति	58	३१		. १५२	61	44 1111111	20	90
व्यम	330	१८९				शबर		१०
व्यंगा	३२७	३७६		. { ५२		9 दाकट		५२
व्यजन	१६५	180		"				
व्यंजक	४५	१६	ब्याल	২४৩	8	२ शकुलिन्		
	) ३१२	११८	व्यालमाहिन्	43	Y			35
व्यंजन	) ३१२ १३६६	9,9		200	१२		१२७	३२
		~ ~ ;	विज्ञाताञ्चन गर	, , , ,	27	२ शकुनि		
:शहंतक -				•	-	₹ .	1 350	29
व्यडंबक	. 65	de	व्यावृत्त	•	9			
व्यडंबेन	. <i>९</i> १	9	व्यावृत्त	२७३	2 2	२ जलंत	1 350	५७
व्यडंबेन व्यस्यय	. ९१ . ९१ . २८४	ور در: ع:	व्यावृत्त	२७२ २८३ ३४	2 2	२ २ ३ शकुंत	{ \$00 \$50	49 32 39
व्यडंबेंन व्यत्यय व्यत्यास	. ९१ . ९१ . २८४ . २८४	ज क क	च्यावृत्त च्यास च्याहार च्युत्थान	२७३ २८३ ३१३	2	२ १२ १२ शकुंति १८ शकुल	⟨s; { \$00 { \$00	49 32 39
व्यडंबैंन व्यत्यय व्यत्यास व्यथा		य वर्ष	व्यावृत्त व्यास व्याहार व्युत्थान व्युष्टि	२७३ २४३ ३१३ ३९१	2 2 2 3 2 5 5 6 5 6 5 6 5 6 5 6 5 6 5 6 5 6 5 6	হ হাকুন হ হাকুনি হ হাকুল হ হাকুল জ্বাঞ্চনা	55; 55; { \$00	9 37 39 39 4 99
व्यडंबॅन व्यस्यय व्यत्यास व्यथा व्यथ		व व	च्यावृत्त व्याहार व्याहार व्युटि व्युटि	292 253 383 281		२ २ २ ३ चकुंति १८ चकुल १८ चकुलाक्षका	⟨s; { \$00 { \$00	49 37 8 88 8 89 8 848 8 648
च्यडंबॅन व्यस्यय व्यत्यास व्यथा व्यथ व्यथ	. ९१ . ९१ . २८४ . २८४ . ५४ . २७९	्र इ इ	च्यावृत्त च्यास च्याहार च्युत्यान च्युट च्युट च्युट	202 225 325 325 297 297	2 2 2 3 3 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5	र १ १ चकुंति १८ चकुल १८ चकुलाक्षका १४ चकुलाक्षका	{ \$0 \$2 \$2 \$2 { \$00 { \$00	99 37 39 49 5 89 6 84 8 88 8 88
च्यडंबॅन व्यस्यय व्यत्यास व्यथा व्यथ व्यथ्व	. ९१ . ९१ . २८४ . २८४ . २७९ . ७१	4: 4: 4: 4:	च्यावृत्त च्यास च्यासर	२७३ २४३ ३१३ २९१ २९१	2 2 3 3 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5	য়ন্ত্রন ব হান্ত্রনি বংশী বান্ত্রলাঞ্চনা বংশী বান্ত্রলাঞ্চনা বংশী বান্ত্রলাঞ্চনা	{ \$0 { \$0 \$2 \$2 { \$00	9 37 89 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8
च्यडंबन •यस्यय •यस्यास •यथा •यथ •यथ •यथ •यथ •यय	. ९१ . ९१ . २८४ . २८४ . २७९ . ७१ . २८१	4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4: 4	च्यावृत्त च्यास च्यासार च्युत्यान च्युटि च्युट च्युटकंकट च्युटकंकट	२७३ २४३ ३१३ २९१ २९१ २९१	2 2 3 3 5 5 5 5 5 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6	য়ন্ত্রন ব হান্ত্রনি হান্ত্রন হান্ত্রন হান্ত্রনাধনা হান্ত্রনাধনা হান্ত্রনাধনা হান্ত্রনাধনা হান্ত্রনাধনা		9 37 8 88 8 88 8 88 8 88 8 88 8 88 8 88 8
च्यडंबॅन व्यस्यय व्यस्यास व्यथा व्यथ व्यथ व्यथ्व व्यथ्व व्यक्षीक व्यव्य		4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4	च्यावृत्त च्यास च्यासार च्युत्यान च्युटि च्युट च्युटकंककट च्युटि च्युटकंककट च्युटि	292 253 393 291 291 291 291	2 2 3 4 3 6 9 6 9 9 9	र शकुत १ शकुत १८ शकुल १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका	\$\frac{3}{200}\$	49 37 37 39 39 39 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49 49
च्यडंबेन व्यस्यय व्यस्यास व्यथा व्यथ व्यथ व्यथ व्यव व्यव व्यवा व्यवसाय		4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4	च्यावृत्त च्यास च्यासार च्युत्यान च्युटि च्युट च्युटकंककट च्युटकंक	202 24 29; 29; 29; 29; 24; 24;	2 2 3 3 4 5 5 6 9 6 9 9 9 9 9	र शकुत १ शकुत १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका	\begin{align*} & \text{200} & \text{200} & \text{200} & \text{200} & \qu	9 37 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88
च्यडंबेन च्यस्यय च्यस्यास च्यथा च्यथ च्यथ च्यक्य च्यव च्यवसाय च्यवसाय	. ९१ . ९८ . २८४ . २८४ . २८१ . २८१ . २८१ . २८१ . ३६६ . ३६६	4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4	च्यावृत्त च्याव्याव्याव्याव्याव्याव्याव्याव्याव्याव	२७३ २४३ ३१३ २९ २९ २९ २५ १९ १९	2 2 3 8 8 9 8 9 8 9 8 9	र शकुंत १८ शकुंति १८ शकुंत १८ शकुंत १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र १८ शकुंत्र	\\ \langle \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \ \	99 37 37 37 37 37 37 37 37 37 37 37 37 37
च्यडंबेन व्यस्यय व्यस्यास व्यथा व्यथ व्यथ व्यथ व्यव व्यव व्यवा व्यवसाय		4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4	च्यावृत्त च्यास	202 202 303 20	2 2 3 8 8 9 8 9 8 9 8 9	र शकुत १ शकुत १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका १८ शकुलाक्षका	\begin{align*} & \text{200} & \text{200} & \text{200} & \text{200} & \qu	9 37 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88 88

ज्ञाब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः।	ज्ञाब्द :	पृष्ठम्	श्लोकः।	शब्द:	पृष्ठम् ३	श्रेकः
							- '	
शक्तिधर	9	83	शतमन्यु	20	४०	शंबरारि	હ	२७
शक्तिहेतिक	399	६९	शतमान	398	38	शंवरी	200	69
शक्ते	२६०	38	शतमूली	१०२	200	शंबल	303	38
	1 80	૪૬	शतयष्टिका	१५७	200		288	9
चाका	ि ९५	हह	शतवीर्या	११६	१५९	शंबुक	80	२३
शकधनुस्	30	90	शतवेधिन्	999	585	शंबुक	80	२३
शकपाइप	९२	43	शतहदा	39	6	शंभली	१३५	99
शकपृथ्पिका	990	१३६	शतांग	१९२	49		('9	३२
शक्त	२६०	38	शतावरी	305	903	रामु	389	१३४
शंकर	9	32	diality	-	, 6	शम्या	२१२	38
	(५९	20	शत्रु	१८२	99	शम्याका	64	२३
शंकु	2	6	_>			शय	१५१	68
"3	(२०३	63	शनेश्वर	20	२६		(40	38
	(99	99	शनेस्	३५३	१७	शयन	र १६५	१३८
	80	23	शपथ	३६	8	शयनीय	१६४	330
शंख	1909	230	शपन	३६	9	शयालु	२५९	33
	(283	39	राफ	365	88	शयित	२५९	88
शंखनैक	६०	२३	शकरी	५८	१८	शयु	99	é
शंखनख	ह०	२३	शवर	२४३	50	श्चाया	१६४	230
शंखिनी	206	१२६	शबरालय	99	50	याज्या गार्थ	(११६	१६२
शची	२०	28	शबल	38	१७	शर	1.208	65
शचीपति	२०	38	शबलैं	398	38	शरजन्मन्	8	88
शदी	૧ ૧૪	368	शबलां	२२७	६७	शरण	299	५२
श्रुंड	२६३	૪૬	शवली	२२७	ह,9	शरींण	७१	94
श्चाणपणीं	283	१४९		(33	9	41(1)	(२७	99
		300	शब्द	38	२		29	રેં
श्चणपुष्पिका	१०३			(80	२२	1115	(306	९२
शणसूत्र	96	१६	शब्दमह	१५४	68	शरभ	१२१	38
शंड	83	४२	शब्दन	२६१	36	शरव्य	२०१	૮૬
	) १८२	6	शर्म	१५१	૮૧		१२५	२५
	(380	28	शम	206	3		१२५	२५
शंहै	{ १८२	6	शमथ	296	3		१२५	२५
	(२२६	६२	साम्ब	) २३	६१		२०१	૮૬
चत	२३१	SS	शमन	र १७२	રેદ	20 41 11 11	१२५	29
शतकोटि	२०	90	श्चमनस्वस्य	६२	३२	314114	२५९	२८
शतद्रु	६२	33		288	ફડ	414		
	88	80	शमिल	208	99	शरास्त्र	१२५	२५
शतपत्र	•	१६	शामत	•		5141431	१२५	२५
	१२३			{ ९२ १ २१५	25	शराव	280	32
वातपदी	१२२	१३			74	शरावती	६३	38
शतप्णिकौ	११५	१५८	21.16.4	२१५		श्रासन		૮રૂ
शतपर्वन्	११६	१६१	शमीर	९२	५२	शरीर	१४८	90
शतपर्विका	205	205	शंपा	१७	8	शरीरास्थि	185	६१
शतपावका	226	१५८	शंपाँक	69	२३		२९	30
			शंब	१०	40		(90	93
	338	१५२	રાવ …			शर्करा	{ २२१	8.5
शतप्रास	99	७६	शंबर	323	१०		(358	306
शतभीरू	94	90		× 242	1.		1419	103

ज्ञा ब्दः	पृष्ठम् ३	श्रेकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः '
शर्करावत्	90	२२	शाखा	૮૨	१९	शॉल	93	ş
शकरिल	90	38	शाखानगर	७२	5,	शालिपणी	200	११५
श्रमीन्	26	३५		338	3		\$ 03	111
शर्व	9	32		65	-	शाला	(2)	११
श्रव	२३	3	शाखिन्	८०	११	शालावृक	२८९	१२
0.0	. 9	38	शांखिक	280	3	शालि	३१ ६	58
	१२०	4)	शास्त्र			शालीन	२५८	२६
•	_		शाद्याः	\$90	33	शालुक	६३	36
शलभ	१२७	२८ ७		302	36	शालूर	80	58
चालल	• •	9	शास्त्र	SS	30		•	200
चालली	१२०		शाङ्किल	ξ9 205	30	शालेय	{१०३ {२१०	ે દ
चलाहु	ે ફ	30	शाण	588	३२	शाल्मेंल	90	४६
शल्क	२८९	33		३५९	- 1	शाल्मलि	90	४६
	९२	५३	शांडिल्य	१४१	३२	शाल्मलीवेष्ट	90	89
श्चल्य	{ १२० (२०३	65	शात	100	20	श्चिक	१२९	36
=_A	•		शात	202	68	शावर	69	33
शहकी	-	१२४	शातकुंभ	238	68	शाश्वत	२६८	૭૨
হাৰ	•	११८	शांतकोंभ	238	68	शाष्त्रलैंक	२५६	१९
शश	१२१	33	शातला	११२	383	शाष्कुलिक	२८६	So
शशधर	१८	34	शात्रव	१८२	22	शासन	१८६	२५
द्यादालोमन्	, ,	१०७	411-44-111-11-11	् ५६	. 6	शास्तृ	δ	48
श्रश्दन	१२३	18	शाद	800	८९	शस्त्र	३२७	१७९
श्रशोर्ण	-	१०७	शादहरित	£ 9	२०	शास्त्रविद्	२५३	Ę
	(२२५	६२	शाद्दल	88	80	शिशैपा	98	६३
शश्वत्	) इ४४) <i>२४९</i>	२४२ २४२	शांत	२७४	99	शिक्य	२४६	30
	(३५२	33	शांति	२७८	3	शिक्यित	२७२	69
शब्प		१६७	शांबर	୧୬	38	शिक्षा	39	8
शर्सेन	१७२	२६	शांबरी	२४१	83	शिक्षित	२५३	8
	1 26	२६	शार	३२४	१६५	शिखंड	१२७	38
शस्त		३०९	शारंगै	१२३	१७	शिखंडक	१५५	98
	500	૮૨	27/12	1 64	२३		(96	δ
शस्त्र		१७९	शारद	308	68	शिखर	1 62	१२
2122	२३५	96	शाँरदी	66	२३		(99	3
शस्त्रक	२ ४०	9	शारदी	308	188	शिखरिन्	1330	१०६
श्रुवाजीव	१९६	69	शारिफल	२५०	४६		,	
शस्त्री	202	9.5	शारिवा	१०५	११२		रू १२७	. ६० ३१
शस्य	८३	20	शार्कर	90	99	शिखा	1800	99
शस्यसंबर	९०	עע	शार्कुः	9	30		१९५	99
		१३६	शार्द्धिन्	9		शिखांडॅंक		९६
बाक	286	38		(990		शिखावत्		98
शाकट		88	शार्वूल	२६६	66	शिखावल	१२७	30
शाकट	२२६ २४२	58	बार्बर	330	१८७	शिखित्रीव	२३६	२०१
शाकु।नक	१९७	£8	शार्वरी	२३	-			
शाक्ताका	620	24			3	शिखिन्	1 330	३० १०६
शाक्यतिह	ý	66	शाल	99	86			
madine	•	, ,			7,	शिखिवाइन	8	85

								SK
शब्द :	. पृष्ठ	र स्रोकः	शब्दः	वृष्ठम्	र् श्लोकः	। शब्दः	TT FO	म् श्लोकः
	1						So	र् लामाः
शिमु	े २१८ २१८	₹ ₹		1 8	38	शुक्	y e	ं २७
शियुज			-	85	५२	सङ	1 209	,-
शिजित	14.	११० २४	शिवा	. 1 98	१२७	शुक्र	·· { १२५	
शिजिनी	२०१	४६ ८५		१२०	142	शुक्रनास		
शितशूक	233	१५	222=	(३३६	२११	शुक्रिक्हं	. ,	•
शिति	३०६	૮ર	शिविविष्टै	२९५	38	शुक्त	. ३०६	. , ,
शितिकंड	3	38	शिवी	. 9	२१	शुक्ति	∫ €0	
शितिसारक	66	36	शिशिर	5 88	90	गु। नत	. { 308	
शिपविष्टें	.299	3,8		ि २६	१८	· Control of the cont	(१२	
शिपिविष्ट	286	ź	शिशु	१२९	36	शुक	ا عُوَ	
शिफा	65	११	शिशुक	96	१८		े २६	१६
शिफाकं र	६४	83	शिशुत्व	980	80	37	(38E	६२
शिविका	383	43	शिशुमार	99	20	गुकल	. 336	२१९
शिविर	966	33	(বাঞ্চ	990	७६	शुक्रशिष्य	. y	१२
शिवा	२१५	२३	शिश्विदान	२६३	1	शुक्त	) 29	१२
शिरस्	368		शिष्टि	१८६	38		े ३२	રરે
शिरस्र	१९६		शिष्य	१६८	13	शुच्	89	२५
शिरस्य	१५५	95	शीकर	१७	93		(१२	99
शिरा	१४७	हर	रीत्र	१४	हड		रें	38
शिरीष	68			1 88	39	शुचि	र् ३२	શ્રે
6-5-		६३	0	188	38		1 86	१७
	૮ર		शीत	88	30	शुंडि ⁼	(२९४	२६
शिरोधि	१५३	66		८८	26	गुँडी	288	36
शिरोरत्न	१५६	१०२	शीतक		11	गुंडापान	288	३८
शिरोरुइ	१५५	00	शीतभीरु	२४३	1,0	गुनुद्धि	२४८	85
शिरोस्थि	१४८	६९	वातनारु	१६	90	_	६२	\$\$
शिल	२०९		शीतल	११९		गुद्धात	\ 90°	१२
,	96	१३			386	गुनक	(३०२	६५
शिला {	96		तीतशिव		104 =	नाशीर	२४३	२२
शिलाजतु	२३६	१८४		२०७ २२०	१२२ इ	नासीर	8	88
शिली	Ę0		ੀਗੋਂ [`]		-	रुवी	8	88
शिली		1	त्य	२१२	, 3	न्य	२४३	२२
-0-	७५	14		२११			२६५	५६
शिलीमुख	२९१	, 1-0	हिं	२४९	४२ ज	भ	२८	२५
शिलोचय	99	१ श	ਬੂ	३७१	48		२२९ ३६६	७६
		३५ शा			७० हाः	भंयु		२३
	७४			२१२	18 3	Trains.	२६४	90
शिल्पिन् २	१९		0			मदंती	१६	Q
~ ~		् शाब	^ -		4.4	गान्त्रित	२६४	40
,		3114	च्छिय २	६२ ४	१५ जु३	. (	35	22
शिव	9 3	3 -0.5	(8	99 9	6 30	`	338	१२ १९१
	•	1	ण्य { १ १			वंती		
शेवक २२	5 93				1 3	ांशु	१६	9
शेवमङ्गी १०				3 30	व साह्य		१८	38
	-1	1	(44	4 43.	1 300	41	१८७	२७

शब्द:	पृष्ठम्	श्चोकः	चा ब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	ज्ञाब्दः	d&i	(श्लोकः
	(538	99	शृंगीकनक	२३४	९६	शोक्त्य	२४२	કક
शुल्ब	386	ęş	श्रृणि		88	20		23
	(358	२३	शृत		99	No	288	۶٥ ع
शुल्बी	286	ं २७						•
शुल्बी	284	29	शेखर		१३६			69
शुश्रुषा	208	39	शेपस्		७६	1 2 1 2 1 2		१५
ইুি	90	3,	शेफस्		७६		9	२१
8,4		•	शेफालिफा	े ९६	90	शौरि	50	२६
शुषिरं	{ 40	8		(442	9	द्यार्थ	२०५	१०२
	, ,-		शेमुषी	30	3	शौत्बिक	580	6
शुष्क्रमांस	180	६३	शेलु	66	38	शोष्कुल	२५६	38
शुष्म	२०५	305	शेवधि	१५	७५		२७१	80
शृष्मन्	१२	40	शेवाल	६३	36		206	388
যুক্ত	२१५	. २३	शेष		S		399	99
्शूककीट	१२२	58	शैक्ष		99		5 33	48
ज्ञूकधान्य	२१५	२४	शैखरिक		66	इयाम	३१९	883
श्रुकैर	338	2	शैल		3			
शूकशिबा	200	69	शैलालिन्			इयामक	११७	१६५
शूर्कशिवि	२००	69	शलालच्	(40	१२	इयामल	33	38
शूद्र	રેરૂડ	9	शैलूष	{ 588	3 २		(९२	५५
्राद्वा	338	33	22			इयामा	1 308	306
	338	33	शैलेय		१२३		300	११२
•		98	शैवल		36		(336	183
=	२६५		शैवलिनी		30	इयामाक	999	१६५
जूर	२१	56	शैवाल		36	इयालें	90	88
शूर	१९८	99	शेशव	-	80	इयाल	236	३२
शूरण	११५	१५७	शोक	89	२५	इयाव	33	१६
शूपे	२१६	२६	शोचिष्केश	१२	५७	इयेत	32	१२
श्रूल	३३२	१९६	शोचिस्	२२	38	इयेन	१२३	54
शूलाकृत	२२१	86		(22	99		346	ξ
. श्रुलिन्	9	32	शोण	े ६३	38	इयेनंपाता		49
ज्ञूल्य	२२१	84	शोणक	93	99	इयोनीक	99	
श्रुगाल	१२०	9	शोणरत्न	२३३	99	श्रद्धा	330	१०२
	1 200	808	शोणीक	९२	99	श्रद्धालु	१३६	२१ २७
शृंखल	{ १८९	ે૪ર	शोणित	१४७	६४			
·			शोथ	488	42	श्रयण	260	१२
शृंखलक	२२९	७२	शोथन्नी	११३	388	श्रवण	868	68
	20	8	शोधनी	98.	१८	श्रवस्	<i>डेट्</i> प्ट	68
ह्यां	११२	१४२	शायमा गा			श्रविष्ठा	38	२२
	(२९३	•२६	शोधित	{ २२१ { २६५	- ५६	श्राणा	२२२	40
शृंगवेर	239	20	_ =			श्राद्ध	१७३	38
शुँगाटक	98	20	शोनका	63	99	श्राद्धदेव	१३	६२
क्रांगार	86	१७	शोफ	388	45	श्राय	260	१२
शंगिणी	२२६	६६	शोभन	२६४	43	শ্বাব্দ	२६	१६
	(0	. 83	शोभा	88	३७	श्रावणिक	२६	१६
	80	26	शोष	१४३	- 68		(9	26
क्योंगी	1 302	200	शौक	१३०	83	শ্বী	200	દેર
	(१०६	११६	शोक्रिकेय	५२		श्रीकंड	6	38
								-

					पृष्ठम् श्लो	क ः
चा <u>न्दः</u>	पृष्ठम् स्रोकः	शब्दः	वृष्ठम् श्लोकः	्चा ब्दः	50 7 411	
		STETTE	१४६ ६०	षंड		२
श्रीघन	8 88	श्रहमल	SS 38	6		१९
श्रीइ	इंद ७३	श्रुष्मातक	२८७ २	1	१८२	8
श्रीपति	५ २१			STIGES		58
श्रीपर्ण	२५ ६६ २९९ ५३	1	•		२१०	9
		1		KICHIAT	9	४३
श्रीपर्णिका	•	idit		20		
श्रीपर्णी	85 88		4.4	•	69	२३
श्रीपिष्ट	१६२ १२९			1 ==	१३५	39
श्रीफल	,		. २४३ २			. કે
श्रीफली			. 329 96		२६२	ี่ชจ
श्रीमत्	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •		े वेह्र ने	2 444	२८१	26
श्रीमान्	86 8			स्थम	२८१	१८
श्रील		४ श्वययु	200			१०५
श्रीवत्स		º श्ववृत्ति		113	292	93
श्रीवत्सलांछन		२ श्वजुर्		१ संयोगित	•	35
श्रीवास	१६२ १		•	क्षेत्रोजित	. ४० २७२	२३
श्रीवेष्ट	१६२ १२			संराव		38
श्रीसंज्ञ	१६१ १०			रे१ संलाप		98
श्रीहस्तिनी	• -	१ अश्रुश्वग्रुरी	-	३७ संवत्		20
श्रुत	•	६ श्वस्	•	२२ संवत्सर		8
	(38	3		६४ संवैदन	. २७८	S.
श्रुति	1 1 1 -	१४ श्वसन	) 65	५२ संवनन	. 206	_
		४ अस्त	३७१	३४ संवर्षे	- 4	80
श्रेणि	. 60	्रशाविध	१२०	७ संवर्त		२२
श्रेणी	. १४९	७४ सित्र	388	५४ संवर्तिका		83
-=0	1.60	8	(३२	१२ संवसथ		33
श्रेणी	) २३९	श्वेत	{ २३४	९६ संवाहन	२८२	२२
	(26	58	(304	98	(30	२
श्रेयस्	} 38	६ श्वेतगहत्	१२५	२३ संविद्	{ 33	q
	। २६६	277777		२२५	(306	९२
	63	99 Simmer		११० संविदित	२७६	१०९
श्रेयसी	} 99	९७ श्वेतरक्त	33	१५ संवीक्षण	-	30
	(303		९६	७२ संवीत		90
भ्रेष्ठ	२६६	1,-		संवेग	86	<i>\$8</i>
স্থা ণ	883	88	ष	1		Ę
श्रोणि	388	98.	900	४ संवेश	90	
श्रोणिफलक …	388	७४ षट्कर्मन्				३६
श्रोतैस	49	१२ बर्पर	१२७	२९ संब्यान	•	११८
श्रोत्र	948	९४ षडभिज्ञ	s	१४ संशप्तक	•	
श्रोत्रिय		६ बडानन	۹	४१ संशय	•	
श्रीषद्		८ षड्पंथ	98	४८ संशयापन्नमानस		
शहण		६१ बडुमंथा	१०२	१०२ संश्रव	٠.	
•		१४ षड्मंथिका	888	१५४ संश्रुत		308
शिलि <u>.</u>		११ षड्ज	%o	१ संशेष		
श्चेष			∫ ६४	४२ संसक्त	२६७	
श्रेदमण		६० वंड	{ १८२	९ संसर्		•
श्लेष्मन्	. १४६	६२।	,,,,		141	, ,
58	,					

शब्दः	षृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम् :	श्लोकः	ज्ञान्दः	वृष्ठम् :	स्रोकः
संसरण	{ 300 } 300	१४	संकुल {	३९ २७१	१९ ८५	सततं सती	२४ १३२	E 9
संसिद्धि	90	e;	संकोच	१६१	१२४	सतीनक	२१३	१६
संस्कार	१६४	838	संकन्दन	१०	89	सतीर्थ्य	१६८	१२
संस्कारहीन	१७९	68	संक्रम	२८३	२५	सत्तम	२६६	98
संस्कृत	300	60	संक्षेपण	२८२	२१ १०४	सत्त्व	२१	२१
संस्तर	३२३	१६१	संख्य संख्या	२०५			१ ३३६	२१२
संस्तव	२८२	२३	संख्यात	30	ં ર દ્દપ્ટ	सत्पथ	93	१६
संस्ताव	२८४	38	संख्यावत्	३६७	96	सत्य	38	२२
संस्त्याय	३२१	१५१	संख्येय	१६६		4,14	३२१	१५३
संस्था	१८६	२६		२३१	23	सत्यंकार	२३०	८२
संस्थान	318	१२४	संगत	२८३	29	सत्यवचस्	१७६	83
संस्थित	२०७	330	data	36	१८ २९	सत्याकृति	२३०	८२
संस्पर्शा	११४	<i>इ५</i> ४	संगम	{ २८३ { ३७१	38	सत्यानृत	208	3
संस्फेट	200	१०५	संगर	320	१६६	सत्यापन	२३०	८२
संस्फोट	200	१०५	संगीर्ण	२७६	209	सत्योपना	२३०	८२
संहत	२६९	७५		) ३६		सत्र	३२८	१८०
संहतजानुक	१४२	४७	संगूढ	र २७३	63	सत्रा	340	S
संहतल	१५२	८५	संग्रह	38	8	सत्रिन्	१८३	१५
संहति	१२९	80	संप्राम	२०६	१०५	सत्वर	38	ફ્ડ
संहनन	288	90				सर्ध्याज्य	१७१	58
संह्ति	३६	6	संप्राह	₹ २०२ ₹ २८०	<i>88</i>	सदन	७३	Q
सकल	२६७	६५	संघ	१३०	83	ग्रहम	१६९	34
सकृत्	388	२४१	44			सदस्य	१६९	१६
सकृत्प्रज	१२४	२०	संघात	{ ५३ १२९	3 9	441	३५५	२२
सक्तुफला	९२	42				Heigidie	. 83	ÉS
सक्तुकैली	९२	५२	सचिव	\$\$8	209	didid	२६८	95
सग्धि	186	७३	सर्ची	२०	89	21 41 11 11	६२	33
संखि	963	१२	सजबाल	६०	१०		२४७	3.9
सखी	338	१२	सङ्ज	१९६	६५		२४७	30
सख्य	१८३	१२	सङ्जन	१६६	3		२४७	30
सगर्भ्य	939	28			33	44.41		६७
सगोत्र	१३९	38	सङ्जना	१९०	४व		Ę	
सन्धि	२२४	99	संचय	१२९	\$6	1	368	
संकट	२७१	64	संचारिका	१३५	१७		38	
संकर	७६	36	संजवन	93	8	ded d min		źß
संकर्षण	६	२५	संज्वर	१२	ફ ૦	44.3		
संकलित	२७३	.63	संज्ञ	185	88			388
संकल्प	30	२	संज्ञपन	200	११३			60
संक्रमुक	२६२	83	संज्ञा	299	३३			
संकार	७६	१८	संज्ञु	१४२	80	a magnite		
संकाश	588	36	सटा	366	99		.,,	
	२३८	8		858	30			
संकीर्ण	२७१	८५	सन्	१६६ ३०६	Q		38	२०
	500	५६		, 4-4	e 3	सनिष्ठेव	39	20

शब्दानुक	मणिका
THE PARTY OF THE P	52
ग॰दः पृष्ठम् श्लोकः∣ ज्ञान्दः	
	पृष्ठम् श्लोकः शब्दः
सनीड २६७ ६६	पृष्ठम् स्रोकः
मनन भागन	१६ ७२ समसन
	300 000 1000 1000 3/0 00
	20 , 4464
700 ····· 300 305 HTPP	प्रमस्या ,
	र्र र्र समाः
	\$60 88 min 50 50
संतान { ११ ५३ सब्रह्मचारिन्	१६८ ११ समान
११६५ रे सभर्तृका	१३५ भाकाष्त्र
संताप १२ ६०	(समाघात
HAIITS TO THE STATE OF THE STAT	1 44 3
सदान	1 This bear and the second
संदातित्र '' पुर	(३१७ १३७ समाज्ञा ३७ ११
	२७९ ७ समाधि { ३१ ५
संदाव २०७ १११ सभासक	१७० १६
TATE OF	, , , , , , , , , , , , , , , , , , , ,
37 Par-	१७० १६ समान
Tight and the second se	586 88 300 300
संदेशवाच् ३८ १७ सभ्य	१६६ ३ समानोवर्ध
सदशहर १८५ ३८	0.00 1.11.11.66
सदंह	प्रमालभ
संहोत्र.	रहे दे समावृत्त
महात	विभासाद्य
	रेट्ट रेट्ट रेट्ट समामा है हैं
	२६७ ६५ समाज्ञात ३६ ७
सधान	1.11616 253 00
	९० समाहित
) NAC OF THE	भारता समाहात
े २८० १२ समज १	३० ४२ समाह्य
संधिनी २२७ ६९ समज्ञा	३७ ११ ।।। ।। । २५० ४६
सध्या	३७ १२ समिति रहर १५
सबक्द समज्या	77 41414 \ 205 000
. गांचा	303 60
Try Tree brown	८६ २४ समित्
सन्नय ३२१ १५०	१९ ७६ सामिध
साबिधि वनततस् ३६	77 (3) (44) (35)
र्व ५६ समनहरूम	17 17 17 17 17 17 17 17 17 17 17 17 17 1
11 11 1 363 35 mmaya	4 1.26 Hald DEID CC
वार्षकृष्ट ३६७ ६६ समहित्रवर्ष	े १३ समार ३३ ६६
सनिधि ३८३ ३३ गाम	, 3 -2
म्रासिकेन	० ४ समीरण { १३ ६५
Tritter ( )	1 98 99
	२ १ समुचय २८१ १६
सपिं { ३५१ ९	, १४८ समुच्छ्य
सपि { ३५१ २ समया } ३४७	३५१ सम्बिद्धात
. (340	७ सम्बद्धाः
सपयो १६९ १४ समर	१०५ समदक्त
्रेश्मम ३६ ४७१)	2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
सपिंड	द्व रायुर्थ
- 00	56 86 80
रामात २२४ ५५ समधेक ३५४	७ समुदाय
71131 9610 0 - ITHIN	1308
VIII 1111111 950 D	६७ समुद्र
	६१। समद्रक
रू ८५ २३ समवाय १२९	४० समझीर्ज १६५ १३१
4814	
११५	राज तमुद्धत १८
	719 384 290 23

शब्दः	र्वे विश्व	्शोकः	. इंग्ड्:	इ ष्टम्	श्लोकः	ज्ञान्दः	१४म् १	ब्रोकः
समुद्र	५४	2	77 Feer		200	सर्वला		
समुद्रांत	,-	२१ ६	सर्णा	१०४			503	68
	• •		सरणा	338	१५२	सर्विलिगिन्	203	४५
समुद्रांता	1900	११६	सर्गि	७१	१५	सर्ववेदस्	१६८	8
SIGNICAL TOTAL	(306	333		338	१५२		505	68
			सरस्ति	१५२	SS	सर्वानुभूति	308	808
समुंदन	. ,	२९	सरमा	288	२२	सर्वात्रभोजिन्	२५७	२२
समुत्र	२७५	300	सरल	१ २५४	६०	सर्वात्रीन	२५७	२२
समुन्नद्र	230	३०३	सरलद्भव	१६२	१२९	सर्वाभिसार	२०३	38
समुपजोषम्	343	. 30	सरला	308		सर्वार्थसिद्ध	8	१५
समूरु	१२१	8		•	१०८	सर्वीघ	२०३	38
समूह	१२९	38	सरस्	६१	२८	सर्वप	२१३	१७
समूह्य	१७०	२०	सरसी	६१	રૂટ	सलिल	66	Ę
समृद्ध	२५५	११	सरसीरुइ	ÉS	So	सहकी	800	१२४
समृद्धि	२७१	१०	सरस्वन्	{ 68	3	सव	१६१	१३
संपत्ति	500	८२		\$ 500	५:७	सवन	१७७	89
संपर्	२००	65	सरस्वती	\$ 38	3	सवयस्	१८३	१२
संपराय	\$20	860	_	१ ६३	źħ	सवितृ	२१	38
संपरायिक	२०५	१०४	सराव	२१७	३२	सविध	२६७	ફ:૭
संपिधान	358	१२४	सरित्	६१	56	सवेश	२६७	हु
संपुटक	250	939	सरिश्पति	68	3	सब्य	२७१	CS
संप्राति	366	२३	सरिकै	99	3	सब्येष्ठ	399	Ęo
संप्रदाय	२७९	9	सरीसृप	42	9	ससैन	१७२	२६
संप्रधारण	इ२२	१५६	सर्ग	२९२	२२		63	99
संप्रधारणा	१८६	३५	सर्ज	90	ጸጸ	सस्यमंजरी	२१४	28
संप्रहार	२०५	१०५	सर्जक	90	88		२१४	२१
संफुल	૮૧	, ,	सर्जरस	१६२	१२७		90	88
संब	१०	Ço	सर्जिकाक्षार	230	808		340	y
संबर	५ ५	, 'y	सर्प	48	8		62	33
संबैरारि	ξ.	20	सर्पराज	48	8		99	७५
संबाकृत	२११	9	सर्पिस्	२२३	43		939	38
संबाध	203	૮વ	सैर्व	9	३२	44	147	4.
संबोधन	340	9	सर्व	२६७	ξ¥		568	38
संभेद	६३	३५	सर्वेसहा	ફ ૭	3	सहभोजन	558	99
444				8 1	१३			
संभ्रम	86	38	सर्वज्ञ	{ }	39		२०५	805
	र २८३	२६		`		1100	(388)	२३१
संमद	२८	२४	सर्वतस्	३५२	83	सहसा	340	9
संमार्जनी	७६	१८	सर्वतोभद्र	86	80	सहस्य	२६	99
संमूर्छन	२७९	Ę	dam's	1 68	६२	सहस्र		68
संमृष्ट	२२१	४६	सर्वतोभद्रा	66	39			96
सम्यञ्च	38	२२	सर्वतोमुख	99	8	सहस्रपत्र	88	Yo.
समाज्	260	3	सर्वहा	३५५	२२	सहस्रवीर्या		196
सरै	११६		सर्वधुरावह	२२६	६६	सहस्रवेधि		80
सरक	286	४२	सर्वधुरीण	२२६	६६	सहस्रविधिन्		388
सरवा	१२६		सर्वमंगला	3	38	सहस्रांश	23	
सरट	१२२	१२	सर्वरस	१६२		सहस्राक्ष	77	53
							. ११	20

		शब्दानुत्र	मणिव	កា.			૮૯
वान्दः	पृष्ठम् स्रोकः						८५
	रुक्त थाओ :	शब्दः	पृष्ठम्	स्रोकः	शब्दः	पुष्ठा	म् श्लोकः
सहस्रिन्	. १९५ ६२	सान्नाय्य					
सहा	1 90 03	साप्तपदीन	. १७२	२७	सालपुर्णी	, ,	336
	११०५ ११३	सार्वेर	• १८३ • ८७	१२	सालूर्र		२४
सहायता		साम	. १८५	भू २० २०	सास्ना	" " "	६३
सहिष्ण			) ३५		साहस	१८५	२१
सहर्य	२५२ ३१ २५३ ३	सामन्	. १ १८५	३	साहस्र	··· { १९५ ··· { २८६	६२ ४३
सांयात्रिक	२५३ ३	समाजिक	. 200	25			
सांयुगीन	296 99	EITH = Tr	) २९	38	सिंह		५९
सांवत्सर	१८३ १४	सामान्य	1 200		सिंहतलें	. 992	89
सांशयिक ं	६५३ ५	सामि	इं४६		सिंहनाइ	. २०६	200
साक्रम्	, ,	सामिधेनी	१७१	२२	सिंहपुच्छी		93
साकल्य		तामुद्र	२२०		सिंहसंहनन	३५५	१२
साक्षात्	, ,-,,	सांपरायिक	२०५	308	सिहाण	२३५	96
सागर साचि	68 8	तांप्रतम्	१३५५		सिहाँन	. २३५	96
सातलों	३५० ह		(३५२		सहासन	२८७	३१
Middle		स्यक	२८७	7	सिहास्य	. 303	१०३
साति	२८५ ३१ स	ायम्	{ २३		सेही	· { १०२	803
(110)	३५९ ६०		(इंदर्श	36	सेकता	: 303	888
सातिसार	१४६ ५१ स	π	55	35 5	सेकतामय	. 98	8
सातीनक	२१३ १६			190 1	सेकतावतं	. 90	23
सात्त्विक		ारंग	१२३ १२२	20	सेक्थक	) २३७	300
सादिन् {	१९५ ६०			२३ ।		ે (રેટેલ	ેલ
(1145)		ारणी	-	१५२ वि	सेघाण	२३५	96
साधन	३१३ ११९ स	ारथि	१९४	99		(33	१३
	100 50	ारमेय	283	10	तेत	३७३	84
	२७० ८२ स	रव	& 3	३६		३७४	98
	२६१ ४० स	रस				(304	60
	रखद ११२	}	-		तिच्छत्रा तिश्वेत्र		१५२
तावावस्	३४१ २३४	रसन {	१५७ १	00		ब् रु०	४२
	रहिंद ३	{		६३ं∣सि	ता	१६	9.5
		रिका	३५९	८ सि	ताम	(२२१	83
		रिवाँ	-	२ सि			30
साधुवाहिन् १ साध्य		रोष्ट्रिकें			तांभोज	१६३ १	30
7775 7770		Ť	530 R	3		ξ <i>δ</i>	8.5
77 Pt	४६ २१ सार		२२९ ७	८ सिर	द		35
*			२७५ १००	५ सिद	द्रांत	,	00
सांतपन १७	1/019	म्	60. 8		द्रार्थ	30	8
( )	377	नौम {	१६ ४	सिवि	Ē		16
सात्व { ३	c 18	- (	60. 88	सिध	7	306 83	-
	, , , , , , , , , , , , , , , , , , ,		६९ १९	सिध्म	ल	2110	13
.00	43	1	50 9	सिध्म	ला		8
सांद्र २६७ सांद्रक्षिग्ध २५९	६६ साल	\	3	सिध्य		• •	0
444	\$01	1 8	o 88	सिभ्रव	~	15.0	
					•	: 12	5

ज्ञान्दः	पृष्ठम्	क्षोकः	चा ब्दः	पृष्ठम् ह	ग्रेकः	शब्दः	पृष्ठम् ।	शेकः
सिनीवाली	58	8	स्वित्या	१३२	ξ.	सुरपति	30	४६
सिंदुक	86	६८	स्रचेलक	१५९	११६	(	20	36
सिंदुवार	९५	ह८	H= \	१३७	२७	सुरभि {	३२	. 33
Fire	) २३६	300	स्त {	303	60		380	१३६
सिंदूर	390	३१	स्रतश्रेणि	200	66	सुरँ भि	808	१२३
	५३	ર	स्तात्मजा	१३८	२९	सुरभी	800	१२३
सिधु	43	ર	सुत्रामन्	१०	- (	सुरभीरैसा	800	१२३
	308	800	सुत्या	१७७	1	सुर्राष	22	લ્ફ
सिधुकी	99	ફ્ડ	सुत्वन्	१६८		सुरलोक	. २	ξ
सिधुज	220	४२	सुदर्शन	9	२९	मुरवर्लन्	. १५	3
सिंधुवार	99	86	सुदाय	१८७	26	सुरसा	१०६	११४
सिधुसंगम	हुइ	39		२६८	8,9	सुरा		
0 =	289	ह्रप	सुदूर		68		२४८	36.
सिस्रकी		-	सुधर्मा	११		सुराचार्य	20	58
	300	१२४	सुधा	३१० ३१०	५०१ ५०१	सुरामंड	586	λŝ
सिह्न	१६२	१२८			101	सुरालय	88	45
सीकरैं	१७	88	सुधांशु	१८	38	सुराष्ट्रज	306	१३१
सीता	११२	38	सुधी	१६६	4	सुवचन	36	१७
सीत्य	588	6	सुनासीर	9	88	सुवर्ण	(२३४	68
सीधु	588	४२	सुनिषण्णक	233	888	1	1 २३२	८६
सीमन्	99	२०	सुंदर	२६४	42	सुवर्णक	८५	ર્ય
सीमन्त	३६४	88		१३१	8	सुवल्लि	308	९५
सीमन्तिनी	232	ર	3,44	१३१	8		(९६	90
सीमा	99	20		93	१६		300	११५
सीर	999		13111			सुवहा	र २०६	836
***	११२	38		9	33		1 200	१२३
सीरपाणि	Ę	२५	-	८५	28	1	1 333	180
सीवन	२७८	9	19	92	9	मशक्तिजी	333	9
सीसक	२३७	300	10	८९	४३	ਸ਼ਕਤਾ	२२८	
सीहुण्ड	२०३	300	3	१६	8	च मानी		
	१ इ४९	ર	सुप्रयोगिविशिख	१९६	ફ્ડ			
सु	1340	Ġ		36	३७			
सुकंदक	११३	१४७	सुभगासुत	\$30	२४			
सुकरा	229	90	TTOTATE	300	१२४	सुषवी	{ 888	
	३५४	6	7777	63	१७	) , , , ,	.) २१९	\$0
सुकल		96	7777	२१४	90	सुषि	. 90	2
सुकुमार	२६९			3	9	सुधिर्म	. 30	38
सुकृत	ર્	२४		૮રૂ	20	_	(8;	
सुकृतिन्	२५३	ą	समता	९६	95	1 -		,
सुख	{ २८ { ३६६	२५	चमनोरजस	68			. { 9	० २
	) ३६६	२३	चमेह	99	9			
सुखवर्चक	२३७	१०९	सुर	3	79	1 3		
सुखसंदोह्याँ	२२८	७१				241.1		
सुखसंदोह्या	२२८	७१	सुरच्येष्ठ	३५९	90			
सुगत	S	१३	13/140	204	9 8	सुषिणका	90	8 300
सुगंधा	१०५	११४	सरदीर्धिका	38	9		(38	9 9
3.141		99	मुराद्विष्	8	१३	सुद्ध	. { ३४	8 36
सुगंधि	१७७	323	सुरनिम्नगा	६२	31		-	
	, ,00				•	. 341/2/11 11.1111	,,	,

शब्दः		-60						
diad.	d8	म् श्लोकः	शब्द:	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
ससँवी								
		• • •	1	३७२	36	सोमवल्लार	१११	१३७
सहर्		१२	स्रमर	१२१	88	सोमवल्लरी	333	330
सहस्य	२५	3.5	स्ट	२९६	36	सोमवल्लिका	203	96
सकर	388	२	स्टिष्टि	२९६	36	सोमवली	99	૮રૂ
स्दक्ष्म	२२६	£3	सेकपात्र	69	83	सोमोद्भवा	દ્રર	३२
सूचक	(३१९ २६३	१५५ १५५	सेचन	५७	23		(६३	રૂંદ
सूचन	399	388	सेतु	1 90	વેર્જે	सोगंधिक	1 3 30	१६६
सूचि	366	200		र ८५	२ं५	मोलिक	(२३६	१०२
8, 4,	(\$68	५९	सेना	१९८	98	सौचिक	580	Ę
272	) २३९	3	संनाग	966	33	सौदामनी	१७	3
सूत	) 234	99	सेनानी	9 9 6	४२	स्रोवामिनी	30	3
	(308	६१	सेनामुख	१ १९५	६२ ८१	सौध	98	३०
सूतकार्गृह	98	8	सेनारक्ष	१९५	६१	सौभागिनेय	१३७	ર્જ
मूतिकागृह	૭૪	E	25	206	۹٦ و	सौभांजन	69	33
सूतिमास	180	36	-	१८२	9	सौम्य	1 50	२६
सूस्थान	२४३	36	सवक	२७८	ç	सौर्	१ ३२३ २०	२६० २६
सूत्र	586	२८	-	२०९	5	सौरभेय	२२५	६०
सूत्रवेष्टन	२८२	58	सवा		,	सौरभेयी		
सूद	् २१६	26		११७	१६४		२२६	દ્દ
6,	(300	-	सैंहिकेय	२०	२६	सौराष्ट्रिक	५२	१०
सूना	३१२	222	संकत	५ ६	8	सोरि	50	२६ ४३
सूनु	१३७	•	सैतवाहिनी	६२	३३	सौवर्चल	} २२० } २३८	१०९
मृतृत	36	36	सैनिक	366	हर	सौविद	965	۶,
सून्मीं च	२५७	२३	सेंधव	∫ १९० } २२०	88	सौविरल	१८२	6
सूपकार	२१६	२७	A	११९	६२	20	(66	30
सूर	२३	२८	सं न्य	१९८	96	सौवीर	1 566	38
सूरण	११५	१५७ :	सैरंश्री	२३५	२८	सौवीर्य	(२३५)	300
सूरत	२५५		तैरिक	२२६	દ્ધ	30		₹ <i>9</i>
सूरसूत	२१		तैरिंश्री	१३५	86		२२४	५६
सूरि	१६६		ते <mark>रिभ</mark>	288	8	स्कंद	, 8	४२
सूर्प	२१६		सेरीयैक	99	७५		८२	80
ह िंम	289		तैरेयक	99	७५	~~स्~~ कथ	360	96
सुनीं	589	-	सोंड	203	99		(306	300
सूर्य	२१		सोर्द्य	१३९	38	स्कंधशाखा	८२	११
सूर्यतनया	६२		सोन्माद	३५७	२३	स्कन	२७५	308
मूर्यप्रिया	३२२		सोपप्रव	२५	30	स्खलन	40	३६
सूर्येदसंगम	58		सोपान	૭૬	१८	स्खिलित	२०६	२०८
सृक्ति	१५४		ष्ट्रोभांजन	69	- 1	स्तन	360	99
स्किणी			तोम	१८	३१	स्तनंधयी	388	४१
तिक्षण	१५४	22/5	तोमर्पै	१६८	, 6	स्तनपा	282	88
सकि न्	१५४	88 5	तोमपा	१६८	8	स्तनयित्नु	१७	હ
स्ग	२०२		तोमपीतिन्	१६८	9	स्तनित	१७	6
स्वाल	१२०		तोमपीथिन्	१६८	8	स्तवक	. 63	१६
स्वि	360	83 5	तोमपीविन्	१६८	8	स्तब्धरोमन्	388	5
स्णिका	१४८		तोमराजी	१०१	९५	स्तर्भे	२२९	
स्णीकाँ	188	६७	सोमवल्का	98	40		1 68	७६
स्ति	90	१५।	तानपण्या	266	8	स्तंब	1 288	30
							1 419	23

शब्दः	वृष्ठ	म् श्लोक	: चारूदः	581	म् श्लोकः	चान्दः	181	(श्लोकः
स्तंबकारि	- 218	5.5	स्थावर	२६८	93	स्पृक्षा	१०९	222
स्तंबघन		34		380	80	स्पृशी	308	२३३ ९३
स्तंबन्न		34		१६१	१२२	स्पृष्टि	209	15
स्तंबेरम		39		२६८	93	स्पृहा	89	ર્
स्तंभ	389	338		1268	ર ફ	स्प्रष्ट	560	१४
स्तव	30	23	1179101	२८२	23	स्फटा	५२	6
स्तिमित	299	200	2	२६८	93	स्फरैंण	202	१०
स्तुत	२७६	220		63	2	~~स्~~ फाति	२७१	6
स्तुति	39	રેર	ITME INC.	1200	११५	स्फार	२६७	દુરૂ
स्तुतिपाठक	२०४	9.9	- Common	९०	88	स्फारेंण	२७१	90
स्तुभ	२२९	• હ		) २४७	39	स्फिच्	340	95
स्तूप	388	39	1 ta all	र ३९९	ço,	स्फिर्र	२६७	
स्तेन	228	ર્ષ્ટ		) २६६	६१	10.110		६३
₹तेम	263	२९		1 338	203	स्फुट	२७०	65
स्तेय	588	રુંવ		243	ε	ENE SES		•
स्तेन्य	588	३५		२५३	٤	स्फुटन	206	۹
स्ताक	२६६	६१		१५९	११६	स्फुरण	२७९	२०
स्तोत्र	30	55	स्थूलोचय	320	388	.35.	२७९	१०
	) १२९	36		२६८	93	स्फुलन	२७१	१०
स्तोम	(३१८	388		808	१३२	स्कुलिंग	१२	६०
स्त्री	१३१	· ə	स्थारिन	293	४६	स्कूर्जिक	66	36
स्त्रीधर्मिणी	१३६	20	स्थाल्य	332	368	स्फुर्जथु	30	१०
स्त्रीपुंस	329	36	स्नव	२२ <i>५</i> २७९	610	स्केष्ठ	३७६	११२
ह्रयगार :	. ,	22	स्नातक	२७६	83	स्केटिन	296	ç
स्थंडिल	२७०	રેડ	स्नान	१६१		स्फोरणं	२७१	30
स्यंडिलशायिन्	१७७	88	स्नाय	183	१२२ ६६		300	Ų
स्थपति	१६८	9	7.11.3			स्म	र ३५३	१७
	) ३०१	60	हिनग्ध	{ १८३ २२२	१२	स्मर	9	२६
स्थल	ह्ट	ď		244	१ <u>६</u> १४	स्मरहर	6	३५
स्थली	६८	9	ह्नु	96	Ó	स्मित	85	38
स्थविर	१४१	४२	स्नुक्	१०इ	१०५	स्मृति	३६	ξ
स्थविष्ठ	२७६	१११	स्तुत	२७२	92		68	28
	6	३६	स्नुषा	333	3	स्यर	१४	इंड २इ
स्थाणु	68	8	स्तुहाँ	303	१०५	स्यंदन	१९२	44
riani-	296	89	स्नुहि	303	300	स्यंदनारोह	399	80
स्थाडिल	१७७ १८५	१९	स्नुही	803	200	स्यंदिनी	288	63
स्थान }	\$ 2 3		स्तेह	80	20	स्यत्र	२७२	92
स्थानीय	92	,,	(	20	•	स्याल	१३८	32
स्थाने	इपर		स्पर्श {	३१	9		२१६	२६
स्थापत्य	२८२	3		400	18	स्यूत	२७४	303
स्थापनी	88		~~स्~~ पर्शन }	3.93	88	स्यूति	206	9
स्थामन्		२०२		१८३		स्योनै	२१६	₹.
स्थायुक्त	१८१	9	ह्यश्च {	338	283	स्योनाक	65.	90
स्थाल	300	- 1	ৰ্বী বা	260	48	स्रंसिन्	6	26
,	९२	. 4.1	FTE	२७०	10	स्रज्	388	१३५
स्थाली {	280	7-1		२८०		स्रव	२७९	8
	**	2011		•	10,	स्रवहर्भा	२२७	88

		राव्दानुक	मणिका.		
					८९
शब्द:	पृष्ठम् श्लोकः	, शब्दः	व्हर् श्र	T .	
			501 6	कः शब्दः	पृष्ठम् स्रोकः
स्रवंती	६२ ३०		(==		
स्रवा		स्वरूप	{ ३१६ १	३८ हंजिका	900 69
स्त्रीया	११२ १४२	स्त्रर्ग	(३९६ ४	३९ इंजे	
정말	111 104	स्वर्ण	٠ ع	夏 至重	. ३६४ २८
स्रस्त		Earnann	• • •	९४ हइविलासिनी	•
स्राक्		स्वर्णकार स्वर्णक्षीरी		८ हउ	
ন্ধূ ক্		6 -	111	36	, , , -
	१७२ २५	स्वर्ण्ही			
स्रुत		स्वर्भानु	20 ;	^{५२} इत	· २६२ ४१
ਲ੍ਹਵਾ	१७१ २४	स्वर्वेदया	. 99	.e.	१०९ २३०
बुव	१७२ २५	स्ववैद्य	• • •	१४ हनु	{ १०९ १३० १५३ ९०
खुवी	99 63	स्वसृ			
खुवावृक्ष	66 39	ह्वास्ति		१९ हंत	
	13	वस्तिक		A.1	. २७३ ९६
स्रोतस्	383 333 3 383 333 3	वसीय		॰ हय	860 55
	इक्षर ठइंट	वस्रेयैं	., 4	२ हयपुच्छी	. १११ १३८
स्रोतस्वती	- 1		., 4	२ हयमारक	९७ ७६
स्रोतिस्विनी		वाति	7 1 4	ढ हर	
स्रोतों जन	725 0	बादु	. 7 - 3	४ हरण	
311414111111111111111111111111111111111	236 300 €	गावुकंटक	} 66 E	9	१८७ २८
स्व∫	0.00		(१०५ ९		5 8 5 8
}	३३५ २१०	गदुरसा	335 388		{ ११८ १ ३२६ १७४
स्वच्छंव {	२५५ १५ हा	गद्दी	२०३ २०%		,
(1004	20 300	ाध्याय	\$00 S	इरिचंदन	११ ५३
	43	ान	४० २३		११६३ १३१
	१३९ ३४ स्व	गंत	28 38		(३३ २३
	२५५ १५ स्व	ाप	५० ३६		११२० ८
स्वधा	३५१ ८ स्व	ापतेय	२३३ ९०		(२९९ ५०
स्वधिति	505 62			= From	२९९ ५०
स्वैधिति	१९७ ७० ह्व	ामिन्			
स्वन		*****		हरित्	१६ २
	200		१० ४६ १७१ २१		र इइ १४
स्वम	५० ३६ स्व	हा	१७१ २१		३३ २४
	' ITE	त्	इं४३ २४१	हरित	३३ २४ ३६४ २९
		₹			11.
स्वभाव	ER	इज		हरितक	२१८ ३४
	र वेट हते	नी		हरिताल	२७० ३२
स्वभू	7 40 2		•	हरितालक	२३६ १०३
	20 (4)	रेणी	\$\$\$ \$6\$	हरिक्थ	•
स्वयम् ३	५३ १६ हैं।		१३३ ११	हरिद्रा	२१ २९
स्वयंभू	(41)	रेता		-0	२२० ४१
	, रुप स्वा	रेन्	२५६ १५	हरिद्राभ	इइ १४
स्वर् { ३	४८ २५३			हरिंदु	१०२ १०१
(\$	४८ २५३	ह		हरिन्मणि	२३३ ९२
स्वर { है	9 2	`	1	शापित	८९ ४२
, 1,	0 2 ₹	********		हरिप्रिया	
स्वराज् (र्) १	•	,	340 4	रिमंथक	1-
स्वराज् (र्) १	` । इस		२१ ३१		२१४ १८
स्वरु { १९	90	) ;	२१ ३१ ३२५ २३ ३९ २२५	विज्ञान क	२१४ १८
(22)	१ ५० हं सका	(3	१४ २२५ व	रिवालुक १	१०७ १२१
59			पट रेंग्रेश इ	रिहय	177
					१० ४६

शब्दः	वृष्ठम्	स्रोकः	ज्ञ ब्दः	पृष्ठम् क्ष	श्रेकः	ज्ञाब्दः	वृष्ठम् ः	श्रोकः
हरीतकी	93	५९	हार्च	89	२७	ही	३५१	٩
हरेणु	{ १०६ { २१३	२२० २६	हाला हाला	२१२ २४८	38	हीन	२७५ ३१५	२०७ १२७
हर्म्य	98	9	हालिक	२२६	ह४	होर्ह	6	36
हर्यक्ष	298	3	हाव	88	३२	इतभुक्षिया	१७१	₹ १
हर्ष	१८	28	हास	४५	38	ह्तभुज्	१२	પે ઠ
हर्षमाण	२५४	9	हासक	१०८	१२८			
हल	२१२	१३	हास्तिक	१८८	३६	हुम्	₹\$\$ } ३५४	१८ २५१
इलैं	३६६	२३		(86	२७	_=		
हला	88	80	हास्य	र ४५	१९	₹ €	११	५ ५
हलायुध	દ્	२४	ars:	२२	५५	हति	्र ३६	6
हलाहल	५२	80	हाहा				(२७९	6
इलिन्	Ę	२५	िह	१३४८ १३५०	२५६ ५	贰贰	88	99
इलिप्रिये	68	85		•		हाणया	२८ ४	३२
इलिप्रिया	२४८	३९ ८	हिंसा	380	२२८	ह्रणीया	२८४	३२
इ ल्य	२११		हिंसाकर्मन्	२८१	36		) २९	33
ह ल्या	२८६	88	हिस्र	२५९	૨ ૯	हर्	1 380	88
हस्रका	ह३ २७ ९	. ३६	हिका	346			5 29	३१
हव	1 388	२०६	हिंगु	२२०	४० ६२	ह्रदय	1380	દ્દેષ્ટ
	1 202	29	1681110111	३६५	۹ <i>۹</i> ع ه	हृद्यंगम	36	26
हविस्	र २२३	43	1.40	504	338		२५३	3
हब्य	१७१	ર્	1690	93	88			વર્
इब्यपाक	१७१	२२	16 2 21/3	२३६	200	0		6
इब्यवाहन	१२	46	हिंडीर्रे	२३६	२०५	1 00	-	36
इस	४५	१८	हिताल	११८	१६९		२७५	१०३
इसनी	२१७	इ ०	16010		30	=gprap	२५४	9
इसती	२१७	२९	हिम	१ 99	36		300	9
	(393	૮૬	164	(३६५	રે		1 82	90
इस्त	१ १५५	96		96		ਗੁਰ	1 303	ξo
	(308	५८	विषयास्त्रहा		230	1	२९	ર્
इस्तधारण	२७८	4	डिमसंहति		3	1 1 9	30	3
इस्तर्वारण	२७८	Q	डिमांश		3	1 0	. 64	
हस्तिन्	398	\$8	क्रिमानी	99	१			
इस्तिनख	७६	१७	विमानवी	222	१३		े रेडेह	68
इस्तिपक	868	99				1	े । इहह	२३
हस्त्यारोह	१९४	५९ ५९		{ २३३ { २३३	9		. २६	
₹	्र ३४८	299		(२३४	8	४ हमपुष्पक	. 68	
हा हाटक	- ३ ३४	98		ę	8	हेमपुब्पिका	. 98	
				६३	3,	2 HII C	. 88	
हायन	{ ३११	२०७	1		9	5 ta	. 9	_
		•				हला	. 86	
हार	१५७	१०५		386		३ हेषा	. 862	
हारित्तै	१२८	<i>\$8</i>		6440		<u> </u>	. \$40	
हारीत	१२८	46	ाहलगा। यथा। 🔑	११५	14	9 हिम	. 966	३ ३२

शब्दः			शब्दः			ज्ञाब्दः		(श्रोकः
हैमवती हैयंगवीन होतृ होम होस ह्यस्	२६९ ३६० ३५५	3 4 9 3 4 9 8 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9 9	हसिष्ठ हस्व हस्वगवेधुका हस्वांग हादिनी	२७६ २४२ २६६ २०६ २०६ २०६ २०७ ६२२	२२२ १४५ १४२ १४२ १४२ १४२	हार्दिनी ही हीण हीत हीवेर हेषा हादिनी	१०७ ४६ २७२ २७२ १०७ १९१ १०७	१२४ २३ ९१ ९१ १२२ ४७ १२४

क्षेपकश्लोकशब्दानुक्रमणिका.

शब्दः पृष्ठम् शब्दः पृष्ठम् श्रब्दः पृष्ठम् श्रब्दः पृष्ठम् श्रव्दः पृष्ठम् श्रव्दः पृष्ठम् श्रव्दः पृष्ठम् श्रव्दः पृष्ठम् अस्त्रिपः श्रव्दः भ्रव्यादेकति श्रव्यादेकति श्रव्यादेकते श्रव्						
अंद्युमालिन् २१ आदिकवि १७४ कटक २९० अभाषाव १६७ आहेक १६७ अंटक २९० अंटक २९४ अच्छ २९४ इ	शब्दः	पृष्ठम्	शब्दः	वृष्ठम्	च्चा=दः	पृष्ठम्
अंद्युमालिन् २१ आदिकवि १७४ कटक २९० अभाषाव १६७ आहेक १६७ अंटक २९० अंटक २९४ अच्छ २९४ इ						
अक्षपार १६७ आईक १६७ कंटक २९० अंडज ५२० अंडज ५२० अंडज १२४ इ अच्छ २९४ इ अधोगंतृ १२२	अ		आक्षेप	36	कंचुकिच्	५२
अक्षपाव १६७ आहेक १६७ कंटक २९० अंडज १६७ अंडज १६७ अंडज १९० अंडज १९० अंडज १९० अंडज १९० अंडीरव ११९ अच्छ १९४ इन २२ अधोगंतृ १२२ इन १२० अमंगोटी १	अंश्रमालिन्	રર	आदिकवि	508	कटक	290
अंडज ५२ आशिस् ५२ कंडीरव ११९ अच्छ २९४ इन २२ कमलोद्भव ५ कमीटी ९			आईक		कंटक	२९०
अच्छ २९४ इ अधोगंतृ १२२ इन २१ कमलोद्भव ६	अंडज		आशिस्	५२	कंठीरव	336
अधोगंतृ १२२ इन २२ वर्गमोटी ९		268	इ			
D (1) (1)	अधोगंत	-	इन	२१		-
अनेडमूर्व २११ रुप्रिश्वता २१	अनेडमूक	293	इन्द्रलुप्तक	386	2 2	
अंतरिक्ष १५ इला ६७ कापिल १६७		36	इला	६७	-	
अब्जिनीपति २१ उ किजल्क २९१	अविजनीपति	२१	उ			•
अभ्यंजन २२३ उत्कालिका २९१ कुद्दिम ७४	अभ्यंजन	२२३	रत्कलिका	563		
अभियोग ३८ उत्मभव १६ कृतप ३१६	अभियोग	36				
भवधान १६ कुंभिनी ६७	अवधान	30	447.			
अवलप ४६ उद्भव ७ कंभीनस ५३		. ४६		-		-
अवष्टम १२२ क्लंकषा ६२				१२२	-	
अवाक्भव १६ उल्का १३ कुसर २३३						
अवाचान					केशम	-
प्रकरिक १३५	CA	_		עבנ		
जावित्र ।।। जाविक । १९५				71.	कौशिक	१२३
		. «			-Ac =	(\$96
आ ओलुक्य १६७ कौषिक १७५	आ		ओलुक्य	१६७	काषक	१७५
आक्रोरा ३८ क क्षमा ६७	आकोश	36	क		क्षमा	69
E		_		२९४	क्षार	१३

क्षेपकश्चोकशञ्दानुकमणिका.

चा ब्दः	पृष्ठम्	्चा न्दः ्रे	वृष्ठम्	शब्दः	पृष्ठम्
क्षीरसागरकन्यका	6	्र		पद्माक्ष	२१
क्षीर	300	झंजावात	१३	पर्येक	299
ख			- 14	पाक	२०१
		ट		पाइयल्मीक	१४५
खद्योत	२१		293	पाराशर्य	१७५
खनक	१२२			विज्य	388
खेटक	568			पुंडरीक	338
ग		तमिस्रहन्	23	पुंध्वज	१२२
,		तार	४१	पुराणपुरुष	ξ
गजारि		तारपथ	१५	पूर्व	Ģ
गंजा	હર		२२३	पेटका	२९१
गणिका	563	तेजसां राशि	58	पौष	58
गद	9	त्रयीतनु	२१	पौषी	
गहरी	ह्	द		प्रकंपन	२६
गाधेय	१७५		10.0		१३
ग्रच्छ	298	9090	99	-1-11-11-71	\$6
गो	ह्र	44	४६	-11 1-11 1	30
गोकर्ण	42	44	१३		१६
गोसर्ग	23	41441	568		१६
गौरिला		41641	9	प्रद्योतन	58
	8,9	414	१३	प्रभात	25
श्रंथ	300	14.1.11.1	53	प्रम्भव	38
ঘ		विवस्पृथिच्यो	७२		१६
चुका	१२३	दिवांध	१२३	प्राचेतस	305
Ø	,,,	दिवाभीत	१२३		,
च		दुरेषणा	36	দ	
चंद्रशाला	७४	देशिक	२९१	फणधर	५२
चर्चिका	9	द्विरसन	५३		74
चर्ममुंडा	9		१७५	व	
चद्	36		92	बलाहक	0
चाहु	36		92		१६
	42	~	७५	बृहस्पति	38
चामुंडा		ঘ		ब्रह्मवादिन्	२६७
चार्वाक	१६७	धाननिधि	२१	×44114.7	160
चित्तोद्रेक	४६	धात्री	89	भ	
चित्रकाय	११९		4.	भग	
चिरंजीविन्	१२४	न			२१
चोद्य	38	नाभिजन्मन्	9	भणित	38
छ		नायक	299	भद्राकरण	१७८
		नासामल	388	alad	१३
छायानाथ	= 28	निधन	9	भस्मन्	33
ज		निबद्धाभू	98	मानुज	१६
	23	0.02		भार्गवी	9
जगद्यक्षुष्		निशाटन	955	भावना	30
जगती	ह्छ	नैयायिक	3510	भूतधात्री	63
जलशायिन्	ફ		140	भूति	98
जालिक	268	. ч		भाग	93
जिमिनीय	३६७)	पचनख	336	भोगधर	92
					- 14

वृक्त .....

< वेणी .....

१६ व्यास .....

७२ शाकशाकट .....

श

६७ वेदांतिन

४९ वैशेषिक

92

रक्षा .....

रत्नगभी .....

रतिकृजित .....

रवि .....

रुमा .....

रोदसी .....

रोवस्यो .....

.....

रजोम्ति

१२२

300

350

289

१७५

23

स्मय .....

स्वर्भानु .....

स्याद्वादिक .....

हंसवाहन .....

२११ हद्य .....

SE

१३

१६७

4

५२

38

१ इदमेवोदाहरणं क्षीरत्वामिकतामरोद्धाटने, रायमुकुटकतपदचन्द्रिकायाम्, भानुदीक्षितकृतव्याख्यासुधाख्यायाम्, दीक्षितरामकृष्णकृतपीयुषाख्यव्याख्यायाम् , (रामाश्रम्याम्) च दत्तम् । परं त्वेतन्न संगच्छते, "नभोडन्तरिक्षं गगनम्" "नभाः श्रावणिकश्च सः"—इति स्वपर्याये लिङ्गमेदस्य ज्ञापितत्वेन "मातापितरी पितरी"— इत्यतो वैलक्षण्याभावदिकशेषेऽपि दोषाभावात् । तस्मात् "ओकः सद्माश्रयश्चौकाः"— इत्युदाहर्तव्यमिति भानुदीक्षितकृतव्याख्यासुधाख्यायाः टिप्पणे शिवदत्तपण्डितेन स्पष्टी-कतम्—(इदं हि टिप्पणं २ पृष्ठस्थमिति मन्तव्यम्) ॥

अमरकोशस्य ग्रुडिपत्रम्

अशुद्ध ग्.	गुद्धम्.	पृष्ठम्.	पंक्तिः.
वर्डिशति नामानि	विद्विश्वतिर्नामानि	30	38
हाहान् हाहाभ्याम्	हाहान् हाहा हाहाभ्याम्	38	२४
वीति भक्ष्यं	वीतिर्भक्ष्यं	35	88
वसः	वसु विश्वतिर्नामानि	१२	२०
विंशति नामानि	सप्तविंशतिर्नक्षत्राणि सप्तविंशतिर्नक्षत्राणि	१८	२२
सप्तविं शतिनक्षत्राणि		36	२५
पुस्तकेऽप्यस्ति	पुस्तकेऽस्ति	२६	२६
हायनांता	हायनः	ঽ৩	२८
वित्यर्थ	वित्यर्थः	20	२६
पिश्वङ्ग ~~स्~~ वासिता	पिश <mark>्ंगस्त्वसिता</mark>	35	२५
पिंशी	पिंगी	३३	२६
पुरुष	परुष	30	२२
चासुः	वासूः	88	20
भयकरं	भयंकरं	8£	१
लेहिहानी	लेलिहानो	५२	Q
च्यामा ल	व्यालमा .	५३	२
तपवना	तपना	५३	8
स्यात्कृष्टं	स्यात्कष्टं	५४	3
रपापतिः	रपांपतिः	68	9
क्षुद्राड	क्षुद्रांड	99	
पल्पलं	पल्वलं	६२	٠ ٩
विदुर	विदुल	८६	9
विदुरः	विदुलः	ζĘ	20
संतानं	संतानः	१२९	१४
जान्वी	जानुनो	१४२ -	. २२
क्षत्रियवर्गः	क्षत्रियवर्गः	१८० हेति	इंगे (एवं सर्वत्र)
क्षत्रियो	क्षत्रियो	260	8
क्षत्रियः	क्षत्रियः	१८०	१७
क्षत्रियस्य	क्षत्रियस्य	२८०	१७
अद्यत	अं द्य ते	390	
तच्येण दशानीकिनी ।तत्रयेण	दशानीकिन्यः	999	58
दशानीकिन्य	द्शानीकिन्योऽ	200	2
भ्रष्ट	भृष्ट	२ २२	રે
भ्रष्ट	भृष्ट	२२२	१६
भ्रष्ट	भृष्ट •	222	१६
चिरप्रसृता	चिरसूता	च् र	29
चिरमसूता	चिरसूता	२२८	8
रेरस्न	रैरले	\$80',	9
		460	,

BOMBAY SANSKRIT SERIES.

Edited under the superintendence of Dr. P. Peterson and Dr. R. G. Bhandarkar.

		Rs.	a.	n.	
No	I.—Parchatantra, Books IV. and V. Edited, with Notes, by Dr. G.	2000		P.	
110.	Bühler	0	4	0	
NT.	II.—Någojibhatta's Paribhâshenduśekhara. Edited and explained by		-	•	
No.	Dr. F. Kielhorn. The Sanskrit Text and various Readings, Part I.	0	8	0	
BT.	Dr. F. Kleinorn, The Sanskit Text and Various Readings, Part 1.	U	0	U	
No.	III.—Parchatantra, Books II. and III. Edited, with Notes, by	0.		^	
	Dr. G. Bühler	O	4	0	
No.	IV.—Parchatantra, Book I. Edited, with Notes, by Dr. F.				
	Kielhorn. (In the press.)				
No.	V.—The Raghuvainsa of Kalidasa, with the Commentary of Mal-				
	linatha. Edited, with Notes, by S. P. Pandit, M.A., Part I., Cantos				
	I.—VI. (In the press.)				
No.	VI.—Mâlavikâgnimitra: a Sanskrit Play by Kâlidâsa. Edited,				
	with Notes, by Shankar P. Pandit, M.A	2	2	(	)
No.	VII.—Nagojibhatta's Paribhashendusekhara, Edited and explained				
	by Dr. F. Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhâshâs				
	I.—XXXVII		8	. (	0
No	VIII.—The Raghuvamsa of Kalidasa, with the Commentary of				
110.	Mallinatha. Edited, with Notes, by S. P. Pandit, M.A. Part II.				
	Cantos VII.—XIII	0	12	2	0
NT.	IX.—Någojibhatta's Paribhashendusekhara. Edited and explained				
NO.	by Dr. F. Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhâshâs				
			8	2	0
	AAA TIII.—IIAIA. III		•	,	•
No.	X.—The Dasakumaracharita of Dandin, Part I. Edited, with Critical	. 0		3	0
	cal and explanatory Notes, by Dr. G. Bühler			,	U
No.	XI.—The Nitisataka and Vairagyasataka of Bhartrihari, with ex-				
	tracts from two Sanskrit Commentaries. Edited, with Notes, by	7			
	Kâshinâth Trimbak Telang, M.A. (copies not availabl.)				
No.	XII.—Nagojibhatta's Paribhashendusekhara. Edited and explained	l			
	by Dr. F. Kielhorn. Part II. (Translation and Notes), Paribhasha	S			
	LXX,-CXXII	. (	)	8	0
No.	XIII.—The Raghuvainsa of Kâlidâsa, with the Commentary of	£			
	Mallinatha. Edited, with Notes, by S. P. Pandit, M. A. Part III	.,			
	Cantos XIV.—XIX	. (	)	8	0
Mo	XIV.—Vikramâŭkadeva-Charita. Life of king Vikramâditya Tr	<u>-</u>			
INO.	bhuvanamalla of Kalyâṇa, composed by his Vidyâpati Biîhaṇa				
	britanamana of Kalyana, composed by his vidyapati britana	`			٠
	Edited, with an Introduction, by Dr.G.Bühler (copies not available	. <i>)</i>			
No.	XV.—Mâlatî-Mâdhava: a Drama by Bhavabhûti. Ediced, wit	11			
	Critical and Explanatory Notes, by Dr. R. G. Bhandarkar, M. A.	۲.			
	(Second edition in the press.)				
No	. XVI.—Vikramorvaśi: a Drama by Kâlidâsa. Edited with Note	s,			
	by Shankar P. Pandit, M. A. (under revision.)				

No. XVII.—Hemachandra's Desînâmamâlâ. Edited, wi		Rs.	ą,	p.
Notes, a Glossary and a Historical Introduction, by I				
Pischel and Dr. G. Bühler, Part I. Text and Critic			^	٥
Professor Pischel		1	0	0
No. XVIII.—Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patañjali.	Edited by	•		
Dr. F. Kielhorn. Vol. I. complete, Parts I		9	0	0
No. XIX. Ditto ditto by ditto. Vol. I. Part II		1	0	0
No. XX. Ditto ditto by ditto, Vol. I. Part III		. 1	0	0
No. XXI. Ditto ditto by ditto Vol. II. Part I		1	0	0
No. XXII. Ditto ditto by ditto. Vol. II. Part II		1	0	0
No. XXIII. Vâsishthadharmaśâstram. Edited, with Notes,		^	0	
Führer	1 2 77	0	8	0
No. XXIV.—Kâdambarî by Bâna and his son. Vol. I. Sa				
complete. Edited by Dr. P. Peterson (copies not av		2		^
Ditto Vol. II. Introduction and Notes, by do		2	0	0
No. XXV.—Kîrti-Kaumudî. Edited, with Notes, by I	Prof. A. V.			
Kathavaté. (copies not available.)				
No. XXVI.—Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patanjali. Edit				
F. Kielhorn. Vol. II. Part III		1	0	0
No. XXVII.—Mudrârâkshasa, by Viśâkhadatta, with the				
of Dhundhirâja. Edited, with Notes, by K. T. Telang	(copies not			
available.)				
No. XXVIII.—Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patañjali.				
Dr. F. Kielhorn, Vol. III. Part I		1	0	0
No. XXIX.—Ditto do. of do. by do. Vol. III. Part I		1	0	0
No. XXX.—Ditto do. of do. by do. Vol. III. Part I	II	1	0	0
No. XXXI.—Subhâshitâvali of Vallabhadeva. Edited by Dr		181		
and Pandit Durgâprasâd		2	8	0
No. XXXII.—Tarka-Kaumudî of Laugâkshi Bhâskara.	Edited by			
Professor M. N. Dvivedi			12	0
No. XXXIII.—Hitopadesa of Nâráyana. Edited by Dr. P.	Peterson	0	14	0
No. XXXIV,—The Gaudavaho, by Vâkpati, Edited by Shank	kar P. Pandit,	3	0	0
No. XXXV.—Mahânârâyana Upanishad. Edited by Colone	1 G.A.Jacob.	0	7	0
No. XXXVI.—University Selections of Hymns from the Rig	gveda, Edited			
by Dr. P. Peterson		4	0	0
No. XXXVII.—Sarngadhara paddhati, Edited by Dr. P. Pet	terson. Vol.I.	3	0	0
No. XXXVIII.—Naishakarmyasiddhi. Edited by Col. G.	A. Jacob	2	0	0
No. XXXIXA Concordance to the principal Upanisha	ds and Bha-			٠.
avadaita by the same author	••• •••	8	0	0
No. XL.—Eleven Atharvana Upanishads, with Dipikûs,	by the same			
author		.2	8	0

No.	XLI —Handbook to the Ct. 1			
	XLI.—Handbook to the Study of the Rigveda, by Dr. P. Peterson.	Rs	a	n
No.	XIII The Defelored 1	3		0
	XLII.—The Dasakumaracharita of Dandin, Part II. (completing			
	Land With Critical and Explanatory Notes			
No		0	8	0
-10.	TIME THE HUDOOK TO the Study of the D.			
No		5	0	0
110.				
	one buttes and the various headings of the Historial A Di			
N.		2	12	0
No.	The later and the Edited by Pandit Durganus de De L			
	Containing one mist / (seven) Tarangas	3	0	0
No.	All VI Fatanjan's Logasutras. Edited with the Scholing of Tra			
	and the Commentary of Vachaspati, by Mahamahonadhyaya Pajanam			
1-	Shaseri Dougs	3	4	0
NO.	ALVII.—Parasara Dharma Samhita with the Commenters of		-	0
	Dayana Maunavacharya, Vol 1. Part Edited by Pandit Warner			
	Shastri Islamburkar	4	4	0
No.	ALVIII.—Ditto do, of do, by do Vol I Post II	4	0	0
MO.	All A Nyayakosa. 2nd Edition. Edited by Mahamahonadhyana			
	Diffindentry a Zaikikar	12	0	0
No.	LApastamba Dharmasûtra, Part II Edited by D. C. Dallan	1	8	0
740.	11 Rajatarangini. Edited by Pandit Durganrasad Vol II			
	Tarangas vIII	2	8	0
110.	111 Mrichchakatika. Edited with two commentaries & various	~	0	U
	readings, by Mr. N. B. Godbole	3	8	0
No.	LIIINavasahasankacharita, Part I. Edited by Pandit Vamon	-	0	U
	Shâstri Islâmpurkar	3	4	0
		0	-	U

 LIBRARY

Jangamawadi Math, Varanasi Acc. No. 1768

SCANNED

